ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી હીરક મહોત્સવ ગ્રંથમાળા નં. ૬.

Reg. No. 78

ગુજરાતી ભાષાનો કોશ

વ્યંજન વિભાગ—ટ થી ન.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ તૈયાર કરાવ્યો

ને

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી તરફથી,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ, બી. એ.

આસિ. સેક્રેટરી—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પહેલી. પ્રત ૧૧૦૦

સંવત ૧૯૭૭. સને ૧૯૨૧.

કીંમત એક રૂપિયો.

ટ, પું૦ [સં. ट] ગુજરાતી ભાષાના અક્ષરોમાંનો અગિયારમો વ્યંજન વર્ણ. જીભનું ટેરવું તાળવાને ઉપલે ભાગે અડાડવાથી આનો ઉચ્ચાર થાય છે. ટ અને બીજા ચાર અક્ષર મળીને 'ટવર્ગ' કહેવાય છે અને તે બધા મૂર્દ્ધસ્થાની ગણાય છે.

ટઈપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠેકઠેકાણે ભરચક ભરાઈ જવાથી તૂટીતૂટીપડે એમ થઈ જવું તે; ગદગદી ને ટસટસ થઇ જવું; ભરચક ભરાઇ જવું અને તેમ થવાથી દદડી પડે એવું થઇજવું તે. ખસ, ફોલ્લા, કોહો વગેરેથી. બધાં છોકરાં ખસથી ટઇ પડે છે. અર્થાત્ ખસે ભરાઈ ગયાં છે. ટાઇ–ટૈજવું.

ટક, અ૦ ગણાય તેવી રીતે રહી રહીને થતો ટકોરાનો અવાજ; કટ, ખટ, જેવો રણકો; ઠોકાનો રણકો; અવાજ.

ટકટક, અ૦ એક પછી એક 'ટક' એમ કરીને થતો એવો અવાજ. ઉ૦ ટક ટક ટક થાયે ઘડિયાળ, જો હું ચાલ્યો કહે છે કાળ. (૨) સ્ત્રી૦ ટક ટક એમ બોલ્યા કરવું તે; બડબડ્યા કરવું તે; ખોટી તકરાર; બકવા; લવારો; બકબકાટ; નકામું ટાયલું કર્યા કરવું તે. (૩) એક નજરે જોયા કરવું તે; ટગર ટગર; એક દૃષ્ટિએ વગર બોલે ચાલે એકજ વસ્તુ સામે જોયા કરવું તે.:–આશ્ચર્યથી ઠપકો સાંભળવાથી કે ઉંડા વિચારથી ટકટક જોયા કરવું.

ટકટકવું, ક્રિ૦ અ૦ ટકટક એમ થવું; ટકટક થાય એમ વાગવું. (૨) બડબડવું; તકરાર કરવી (૩) મીટ માંડીને જોયાકરવું.

ટકટકાટ, પું૦ ટક ટક થવું તે; ટકોરાના રણકા પડ્યા કરવા તે; ખડખડાટ. (૨) તકરાર કર્યા કરવી તે; બડબડ્યા, અથવા રહીરહીને ગણગણ્યા કરવું તે; વારંવાર ટકટક કરવું તે; ઠપકારૂપ બડબડાટ; ટોક ટોક કરવું તે.

ટકટકારો, પું૦ ટકટક થયા–કર્યા કરવું તે; ટકટક; લવારો; બડબડાટ.

ટકટકિયું, વિ૦ ટકટક કર્યા કરે એવું; તકરારી; [illegible] ; કર્યા કરનાર; ખાલી માથું ઝિકાવે [illegible] નું; ગણગણ્યા, બડબડ્યા ને તકરાર [illegible] એવું; ચીકણું; વળીવળીને કં[illegible] આપે એવું.

ટકવું, ક્રિ૦ અ૦ સ્થિર–મક્કમ ઉભા રહેવું; વેગમાં કે બીજી કોઇ કસોટીની અંદર સ્થિરતા પકડી અમુક વખત લગી ઉભવું.:–એ આપની સામે વાદમાં નહિ ટકે. (૨) જારી રહેવું; નીભ્યા કરવું:–આવી ને આવી હાલતમાં ટકશે. (૩) ઘણો વખત લગી એક ઠેકાણે સ્થિર રહેવું; સ્થિતિ કરી રહેવું; ખોટી થવું; ઝાઝી વાર રહેવું.:–આ ફેરે તે ત્યાં બહુજ ટક્યો. (૪) ઘણો વખત ચાલવું; વાપરવા કામમાં લેવા છતાં લાંબા વખત સુધી ચાલ્યા કરવું; પહોંચવું; કામમાં આવ્યા કરવું; નીભવું; ચાલવું.:–આ વસ્તુ ટકે એવી છે.

ટકાઉ, વિ૦ ટકે એવું; વાપર સાથે નીભે એવું; લાંબો વખત પહોંચે એવું; મજબુત; ધિંગું; ચિરસ્થાયી.

ટકાર, પું૦ [સં] 'ટ' અક્ષર; 'ટ' એવો ઉચ્ચાર તે; ટવર્ણ.

ટકાવ, પું૦ ટકવાપણું; ટકી રહેવાપણું તે; ટક્યા અથવા ચાલ્યા કરવું તે. ખેંચી જાય, ગાળી નાંખે, ઉડાડી દે એવી કસોટીઓમાં ટકવું, સ્થિર ઉભા રહેવું, સ્થિતિ કરીને મક્કમ રહેવું તે; કસોટીની વચ્ચે પોતાની સ્થિતિ જાળવી રાખવી તે; અંદર–માં–ઉપર–વચ્ચે બળથી ઉભા રહેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટકાવ કરવો, ટકાવ રાખવો, 'ટકવું' ના અર્થમાં વપરાય છે.

ટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટકે, પહોચે, નીભે, ચાલે એમ કરવું; ચલાવવું; નિભાવવું.

ટકિયો, પું૦ ટેકિયો; ટેકણ; પાયો. જૈનલોકો જમતી વખતે ઢિંચણ નીચે જે લાકડા અથવા ધાતુનું ટેકણ રાખે છે તે.

ટકો, પું૦ ત્રણ તાંબિયા સિક્કાનો જુમલો તે; ત્રણ પૈસા તે. હાલ જેમ આનો શબ્દ વપરાય છે તેમ પહેલાં 'ટકો' શબ્દ વપરાતો. કરમાં અને દાનદાપામાં ટકો ને ટકાની ગણતરીએ દેણગીઓ દેવાતી.:-ફાતડાને ટકો દાપાનો આપો. (૨) દશાંશની ગણતરીમાં સોનો જે શતાંશ તે; સોમો ભાગ તે. પ્રમાણ બતાવવામાં અને વ્યાજમાં એનો વ્યવહાર થાય છે:-સેંકડે સાઠ બાસેઠ ટકા આઓ હતી સેંકડે પાંચ ટકા વ્યાજ ખરવડે તો ઘણુંએ છે. (૩) [સં. टंक] છાપવાળો રૂપાનો સિક્કો; રૂપિયો.:-ટકાગણે એવો કોણ છે. બંગાળમાં 'ટોકો' એમ રૂપિયા માટે બોલાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટકા કરવા=રોકડે વેચી પૈસા-સિક્કા એકઠા કરવા (૨) મહા ધૂર્ત, ઠગ, ફોસ્લાવી અને ફસાવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે એવાને માટે આમ કહેવાય છે:-એ તો તમારાએ ટકા કરે=તમને એ વેચી ખાય તેવો છે. ટકા ચઢાવવ= દલાલી-કમિશન તરીકે જે દર વધારી કહેવો તે; અસલ કિમ્મત ઉપર દલાલી વગેરે વતીનો ભાવ વધારી દેવો. (૨) વખાણવું; વધારવું; બહલાવવું; મરચું મીઠું ભરભરાવવું; અતિશયોક્તિ કરવી.:- ટકા ચઢાવીને વાત ન કરશો. રૂ૦ પ્ર૦ ટકાની પિંજારી=માલ વગરની વસ્તુ તે; હલકી, તુચ્છ વસ્તુ તે. ટકાનું માણસ= ઓછું પાત્ર; હલકું માણસ; નેશ; નષ્ટ. ટકાના ત્રણ શેર=કશી ગણતરીમાં નહિ એવું; તુચ્છ; જેનું લેખું નહિ એવું; સસ્તામાં ગણી કાઢેલું હોય એવું; જેનો કોઇ ભાવે પૂછે નહિ એવું. કહે૦ ટકાની ડોસી અને ઢબ્બો મુંડામણ=અસલ કિમ્મત કરતાં ખરાજાત વધારે. ટકો મળે પણ તક ન મળે=પૈસા કરતાં વખતની કિમ્મત બહુ મોટી છે અર્થાત્ ગુમાવેલો ટકો-પૈસો રૂપિયો કોઇ વાર મળી આવે છે પણ જે તક-લાગ ગયો તે ફરીને મળતો નથી. ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજાં=લાયક નલાયક મોટું નાનું, કે સારૂં ખોટું બધાને સરખું ગણવું તે; અવિવેક. ગાય ગધેડી ને ગોળ ખોળ એક સરખાં ગણાય એના જેવી ઢંગધડા વગરની જે રીત તે.

ટકોટક, અ૦ ટંકોટંક; કાના, કિનારી લગી ભરપુર ભરાયેલું હોય તેમ; તટ લગી; તીરપર્યંત; ઉપર થઇને છલકાઇ જાય તેમ.

ટકોર, સ્રી૦ મરોડની બોલી: મશ્કરીમાં-હસતાં હસતાં સામાના દોષ ખોડ કે કામ ઉપર સખત ટીકા કરવી તે; હસવામાં મહેણું મારવું; ખોટું ન દેખાય તેવી ટીકા કરવી તે; આક્ષેપ; અવજ્ઞા; ઠઠ્ઠો; પરિહાસ; વક્રોક્તિ; વ્યાજોક્તિ; મશ્કરીમાં ઠોક દેવો તે. ક્રિ. પ્ર૦ ટકોર કરવી=હસતાં હસતાં મર્મનો બોલ મારવો; મશ્કરીમાં ઠોક દેવો; દોષ બતાવવો. (૨) ટોક; ટોકણી; ઠોક; ધ્યાન રાખી-તપાસ રાખતાં રાખતાં હાથ તળેના, નાના અને આધીન માણસને વખતો વખત ટોકતા રહેવું તે; ઠપકાનો ભય; ખીજવાનો, લડવાનો ડર અને તે ડરને લઇને કાળજી તે. (૩) નીઘેબાની, તપાસ; કામલેવાની ચોકસી; દાબ;ધાક.:- એને માથે જરા ટકોર હોય તો સારી. ટકોર વગર છોકરૂં ભણે નહિ તો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટકોર રાખવી=ઠપકાની ધાસ્તી-ધાક રાખવી તે; તપાસ-સંભાળ ને ટોકણી રાખવી.

ટકોરખાનું, ન૦ ટકોરા પાડી વખત જણા-

વનારાઓને બેસવાનું સ્થાન તે; વખત વખતના પ્રમાણે ટકોર પાડી ઘડિયાળાં વગાડનારાઓને માટે બાંધેલી દેરડી ઉપરની ઉંચી જગા તે. (૨) ચાર ચાર ઘડીએ ચોઘડિયાં વગાડનારાઓનું જે ખાતું તે; ઘડિયાળાં અથવા ચોઘડિયાં વગાડનારા વાજાંવાળા ઢોલીઓ અને સરણાઇઓવાળાઓની જોડીઓનો સમુદાય તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટકોરખાનું બેસારવું=લગન વિવાહના કે જાગ જગનના મોટા સમારંભમાં ચોઘડિયાં જણાવવા માટે મંડપને આગલે દરવાજે ઉંચી બેઠક ઉપર ટકોરા પાડી તથા વાજાં વગાડી 'અમુક ચોઘડિયું થયું' એમ જાહેર કરવા માટે ઢોલીઓની ટોળીઓ બેસારવી તે.

આગલા વખતમાં જ્યારે ઘડિયાળો ન હતી ત્યારે કાળનું માપ કરનારાઓ 'કેટકેટલો વખત થયો' તે લોકને જણાવવાનું જાહેર કામ સરકારી કે પંચ વગેરેના ખરચે કરતા. રાજદ્વારે હમેશ કાળ માપનારાઓ રોકાયેલા રહેતા અને તેઓ ચાર ચાર ઘડીએ ટકોરા પાડી તથા વાજાં વગાડી અમુક સમય થયો એમ જાહેર કરતા. મોટાં શહેરોમાં બધે આવી જાતની ગોઠવણ રહેતી. 'ઘડિયાળાં' ચોઘડિયાં કે ટકોરખાનાં' વાગ્યાં એમ કહેવાતું. ઉ૦ ઘડીએ બેઘડીએ ઘડિયાળડાં વાગેરે. પ્રા.કા.

ટકોરવું, ક્રિ૦ સ૦ ટકોરો મારીને કહેવું; ખંતથી કામ કરે એમ ટપલી મારીને કહેવું; ટોકવું; વખતો વખત સાવધાન રહી કાળજીથી કામ કરવા ટપકો દેતા રહેવું; ચાનક આપ્યા કરવી; ચેતવતા રહેવું; જાગ્રત રાખવું; તપાસ રાખવી અને ઠોક દેતા રહેવું. (૨) ઇસારત કરવી; જણાવવું; હાંકવું; પ્રેરવું; કાર્ય શિથિલ પડી જાય નહિ તે માટે ગોદા મારતા રહેવું; તેજ–જાગ્રત કરતા રહેવું; ટોકવું.

ટકોરી, સ્ત્રી૦ ટોકરી: ઘંટડી; ઠોકાથી–આઘાતથી વાગે એવી ધાતુની એક બનાવટ; નાનો ઘંટ. (૨) આંગળીના સાંધાને તરછોડી કરવામાં આવતો જે હલકો પણ ઝડપદાર આઘાત તે; ઠોક; જોરદાર ધક્કો; હડસેલો; આંગળીની ઠોકર; ખડખડે–ટકોર પડે એવી થાપટ તે. (૩) ધાતુ ઉપર હલકી ઠોકર લાગતાં થતો જે ઝીણો રણકો તે. (૪) નાનો મુદ્દગર; મોગરી; અને તેના આઘાતથી થતો એવો અવાજ તે.:–એક ટકોરી મારતાં ભાગી જાય તેવું નાજુક છે.

ટકોરો, પું૦ ટક એવો જે અવાજ તે; રણકો; ઠોકાનો અવાજ. (૨) ટક એવો અવાજ થાય તેમ આઘાત કરવો તે; મોગરીનો હલકો આઘાત, ઠોક; ઠોકર; થાપટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટકોરો મારવો=ઠોક દેવો; આઘાત કરવો. અવાજ થાય એવો ઠોક મારવો. ખડખડાવી જોવું; તપાસી જોવું; પરીક્ષા કરી જોવી. ટકોરો મારી જોવું=ચાંપી ખડખડાવી જોવું. રૂ૦ પ્ર૦ બારને ટકોરે=બરોબર બાર વાગે, બાર વાગતા હોય–બારના ઠોકાના અવાજ થતા હોય તે વખતે.

ટકોળ, સ્ત્રી૦ ટકોર; ઠોક; ઠઠ્ઠા મશ્કરી, મજાક.

ટકોળિયું, વિ૦ ટોળી; મજાકી; ઠઠ્ઠાખોર.

ટક્ક, પું૦ પંજાબ તરફ આવેલા એક પ્રાંતનું પ્રાચીન નામ. ટક્કદેશ ચિનાઇયાત્રાળુઓના પ્રવાસમાં આ દેશનું નામ આવે છે.

ટક્કર, સ્ત્રી૦ બે જણાઓએ એક બીજાની સામે માથાં અફાળતા, પ્રહાર કરતા કે વાદવિવાદ ચલાવતા બરોબર ટકી રહેવું તે; પાછા નહિ હઠતાં એક સરખા ઉત્સાહ અને જોરથી એક બીજાની ઉપર આઘાત કરતા ઉભા રહેવું તે; ભાગી જવું કે પાછા

નહિ હઠી જવું તે.:-બેટાઓની ટક્કર. (૨) ઠોકર. (૩) કપાળનો એક તરફનો દુખતો ભાગ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટક્કર ભેવી=સામા ભીડયા રહેવું; પાછા નહિ પડી જવું; સામો મારો હિમ્મતથી ઝીલવો. ટક્કર લાગવી=ઠોકર લાગવી; ટકોર વાગવી; ધક્કો પહોંચવો. ટક્કર મારવી=સામાના કરતાં સરસ નીવડવું; ઉત્તમ હોવું; ટક્કર ચઢવી=તકરારને લીધે કપાળ દુખવું; માથું ચઢી જવું. ટક્કર ઝીલવી=સામા આઘાત સહન કરવા ને ટકી રહેવું; સામો હુમલો ઝીલવો; સામાના વાદવિવાદ અને આઘાતોની સામે ટકી રહેવું.

ટગટગ, અ૦ એક નજરે જોયા કરવું તે; ટગરટગર; ટગમગ.

ટગમગ, અ૦ ટગટગ. (૨) વિ૦ ટગુમગુ; એકકે તરફ સ્થિર નહિ રહેવું; મુશ્કેલીએ સ્થિર રહેવું; ડગમગ. ઉ૦ ટગમગ પગ ટકતો નહિ, ખાઇ ન શકતો ખાજ.

ટગર, સ્ત્રી૦ [સં] એક સરખી વાંકી નજરે જોવું તે; કટાક્ષ; મોહનું એક નજરે જોવું તે.

ટગરટગર, અ૦ એક નજરે; મીટ માંડીને જોવું તે; ટગટગ; વગર બોલવે ચાલવે માત્ર એક નજરે જોયાજ કરવું તે. બાળક કેવું ટગરટગર જુએ છે.

ટગરડી, સ્ત્રી૦ તગરડી; ટેકરીનો આકાર તે; કિનારી ઉપર શિખર નીકળેલું હોય તેમ રાખેલું એવું તે; ઉતરડ ચઢાવીહોય એવું તે; હદ મર્યાદાની બહાર ધસી રહેલું હોય એવું તે.-ટોપલી ઉપર છાણાંની ટગરડી. પેટની ટગરડી-ટેકરડી. (૨) તગ તગ થતું હોય એવું ને ચઢેલું તે.

ટગરમગર, અ૦ ટગરટગર.

ટગુમગુ, વિ૦ વચમાં તૂટી જાય વળી જરા ટટ્ટાર રહે ને નમી પડે એવું; અસ્થિર; પરાણે ટકી કે ઉભું રહી શકે એવું; ડગડગતું; બેહાલ; ડોલંડોલા. (૨) એવી હાલતનું કે થોડીવાર સારૂં રહે અને માંદું પડે એવું; પરાણે મુસીબતે નીભતું હોય એવું.:-ડોસાની તબિયત ટગુમગુ ચાલ્યા કરે છે.

ટચ, અ૦ ફટકો પડતાં થતો એવો અવાજ; લાકડા વગેરે ઉપર ઘા પડતાં થતો એવો અવાજ. (૨) લગાર વારમાં; ઘા કરતાં વાંતઃ-ટચ દઇને. (૩) ટચ એવો અવાજ થાય તેમ (મારવું તે.) ઝટ; એકદમ; વિચાર કર્યા વગરઃ-ટચ લઈને કાપી નાંખ્યું. ચપટી વગાડતાં સાથે, જરાવારમાં:-ટચલઇને કામ કરી દઇએ.

ટચ, સ્ત્રી૦ કાપવાથી અને ઘસવાથી નીકળતો કે નીકળેલો જે સોના રૂપાનો ખરો કસ તે; કસોટી; શુદ્ધાશુદ્ધતાની જે અમુક અંશ જેટલી કસોટી તે; સ્વરૂપાંશ-નિર્ણય.:-આ સોનાની ટચ કઢાવો, જો સો ટચ નીકળશે તો તેટલો ને ઓછીવત્તી નીકળશે તો તેના પ્રમાણમાં ભાવ આપીશું. અંશાંશની જે છાપ તે; કાપ; ચિહ્ન; વર્ગાંશ. સત્તાણું ટચનું સોનું. રૂ૦ પ્ર૦ સો ટચનું સોનું=સર્વોત્તમ, સારામાં સારૂં ને ઉંચામાં ઉંચું છે, એમ સારામાં સારાપણું ને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠત્વ બતાવવાને માટે બોલાય છે:-સો ટચનો માલ છે, નહિ લો તો પસ્તાશો.

ટચકડી, સ્ત્રી૦ બે આંગળીઓનાં ટેરવાં જોરભેર દાબીને છુટાં પાડતાં થતો જે અવાજ તે. (૩) ટચુકડી; ડિંગણી; નીચી; નાની (સ્ત્રી.)

ટચકારી, સ્ત્રી૦ ટુચકી. (૨) ડચકારી; જીભને ઉંચી ચઢાવી એકદમ નીચે પાડવાથી થતો એવો અવાજ.

ટચકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટચકા મારી મારીને કા-

પવું; ઉપરા ઉપરી ઘા કરીને કાપી નાંખવું; મારવું; હથિયારથી ટચકા મારી મારીને કાપવું; ઉપરા ઉપરી ઘા કરીને કાપી નાંખવું; મારવું; છુંદવું; ઝટકા મારવા.

ટચકિયું, ન૦ કમ્મરનું એકદમ રહી જવું તે; કરોડના કમ્મર નજીકના સાંધાનું એકદમ પકડાઇ જવું તે; કમ્મર સક્કસ થઇ જવી તે. (૨) સાંધા અને હૃદય એકદમ કામ કરતાં રહી જવાથી થતું મરણ; શરીર યંત્ર એકદમ અટકી પડીને મરણ થાય એવો મરકીનો રોગ; ઓચિંતું-એકદમ મરણ થવું તે; ટુંટિયું.

ટચકું, ન૦ નાક અને આંગળી વગેરેનું ગોળ ટેરવું; ગોળશિખર-માથું-છેડાનો ગોળ અવયવઃ-નાકનું ટચકું. (૨) નાનું ટાણું; સાધારણ પ્રસંગ. આ શબ્દ 'ટાણા' ની સાથે જોડાયેલો વપરાય છે.:-ટાણું ટચકું. ઉ૦ ટાણે ટચકે એ અહિંયાં આવે છે, એના દિયરની ખબરો પૂછે છે; નાતી ધોતી થઇ વહુવારુ, વર પરદેશ રહે તે ન સારૂં. (૩) ડિંગલું; કકડો.

ટચકો, પું૦ 'ટચ' એવા અવાજ સાથે પડતો જે ઘા-જખમ તે. (૨) ઘા પડતાં થતો અવાજ તે; ઝટકાનો અવાજ.:-માણસ તો દીઠું નહિ પણ ઉંડી ઝાડીમાંથી ટચકા સંભળાયા ને ત્યાં જઇને જોયું તો આંબાના થડમાં કેટલાક ટચકા પડેલા જોવામાં પણ આવ્યા. (૩) માનભંગથી ખોટું લાગવું તે; ઝાટકો લાગવો; રીસ ભેર ટેકની લાગણી થવી તે; ખોટું લાગી આંખમાં ચઢવો તે.:-વહુને ટચકો તો બહુએ લાગે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટચકો લાગવો= ખોટું લાગીને રીસ ચઢવી; ટેકની લાગણી ઉત્પન્ન થવી. રીસ:-એમાં શું કહ્યું તે ટચકો લાગ્યો.

ટચટચ, અ૦ એવો અવાજ થાય તેમ; એક પછી એક પડતા ઘાની ત્વરા અને પરંપરા દેખાડે છે; એક પછી એક ઝટકાના અવાજ થતા ગયા છતાં તેણે તો જોયા વિચાર્યા વગર ટચટચ બધાં ડાળ કાપી નાંખ્યાં.

ટચરો, પું૦ [સં. वृद्ध] ઢચરો; ઢચ્ચર; ડોસો. આ ટચરો બેઠો બેઠો જુવાનિયાંને ચઢાવે છે.

ટચલીઆંગળી, સ્ત્રી૦ હાથ પગની છેલ્લી ને સૌથી નાની-ટુંકી આંગળી તે; કનિષ્ઠિકા. વિંટી તો ટચલી આંગળીએ શોભે.

ટચાક, વિ૦ ખાલી ભભકો કરનાર; છીછરલો; શેખીખોર; દોઢડહાપો; ઉપરથી બહુ દેખાવ કરનારો; આછકલો; દંભી, મોટાઇમાં તણાનાર.

ટચાકડી, સ્ત્રી૦ ટચાક સ્ત્રી. (૨) ચુટકી વગાડવી તે; ફટાકડી; ચપટીનો અવાજ. (૩) નાની બંદુક; ઘોડો પડવાથી ટચ દઇને જેની જામગરી સળગી ભડાકો થાય એવી પિસ્તોલ તે; છોકરાંની અથવા ખીસાની પિસ્તોલ.

ટચાકો, પું૦ સાંધાના ખેંચાવાથી કે મરોડથી થતો 'ટચ' એવો અવાજ તે; સાંધાનો કડાકો; ટચ એવો અવાજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટચાકા ફોડવા=આંગળાં મરોડી કે ચોળી અથવા ખેંચીને અવાજ કરવો; આળસ ખાવી; સુસ્તી કાઢવા અંગ મરોડવાં. (૨) દુખડાં લેવાં.

ટટવાણી, સ્ત્રી૦ ટટ્ટુ જેવી નાની ઘોડી; ટટ્ટુ જાતિના ઘોડાની માદા.

ટટવું, વિ૦ નાનું ઠિંગણું. (૨) ન૦ ખચ્ચર.
* ટટવું=નાનું ને નબળું છતાં જાતે ઘોડું હોય તે. ખચ્ચર નહિ પણ વ્યંગમાં-ઘોડાની નબળાઇ બતાવવાને 'ખચ્ચર' એમ કહેવાય છે.

ટટળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝૂકવું; ઝઝુમવું; ઉપરથી નીચે ભણી લટકવું; લબડવું; અંતરાળે

રહેવું. (૨) આશાએ આશાએ ઇચ્છિત વસ્તુની આસપાસ ફરવું; તે મેળવવાને આતુર રહેવું; જોઇ જોઇને તે મેળવવાનાં ફાંફાં મારવાં. (૩) આશામાં દુઃખમાં અને ભાવનામાં તલસવું; રિબાવું; પીડાવું; ખાલી વળખાં મારવાં. (૪) કણુકણવું; રોવું; કંકાસ કર્યા કરવો; ઝંખવું; તલપવું.:–ભૂખે ટટળવું. (૫) નિષ્ફળ જવું; રહી જવું; નહિ પ્રાપ્ત થવું.:–અમે જમ્યા ને તમે ટટળ્યા. વા ખાતા રહી જવું; ટોલ્લા ખાવા.

ટટળાટ, પું૦ ટટળવું તે; વલોપાત; કોઈ ઈચ્છિત વસ્તુ મેળવવાનું જે દુઃખ, રુદન, કંકાસ અને વળખાં તે; તલસ્યા કરવાપણું તે.

ટટળાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ ટટળે એમ કરવું; આતુર–કંકાસ ને વલોપાત કરતું આશામાં ને આશામાં રાખવું; તલસાવવું; ઝંખાવવું; રિબાવવું; કણુકણ્યા કરે એમ કરવું; આશા આપી આપવું નહિ અને આતુર રાખવું.:–ગરીબ લોકને ટટળાવશો નહિ. છોકરાંને ટટળાવવાં નહિ.

ટટાર, વિ૦ પોતે પોતાની મેળે ઉભું સીધું રહી શકે એવું તે; સીધું વગર આશ્રયે ઉભું રહેવાની શક્તિવાળું; કૌવતવાળું; સશક્ત; હોંશિયાર; તંદુરસ્ત; પોતે પોતાની મેળે બેસી ઉઠી–ચાલી શકે એવું:–ડોસા પાછા ટટાર થયા. (૨) સીધું; પછવાડે ખુંધ નીકળેલી ન હોય એવું; સોટાજેવું; અક્કડ. (૩) તેજ; સસંજ્ઞ; જાગ્રત; સાવધાન.:–વરસાદનાં ફોરાં થયાં એટલે તમામ ઝાડપાન ટટાર થઇ ગયાં. રૂપિયાનો ખણુખણાટ સાંભળી સુતેલો ચોર ટટાર થયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટટાર થવું=વગર આશ્રયે પોતાના બળ ઉપર ઉભા રહેવાય એવા થવું; શક્તિ આવવી; પુનરુજ્જીવન પ્રાપ્ત થવું; તેજ–જાગ્રત થવું. ટટાર ઉભા રહેવું=વગર આશ્રયે સીધા ઉભા રહેવું; છાતી કાઢીને હોંશિયારીભેર–અક્કડ ઉભારહેવું.

ટટ્ટી, સ્ત્રી૦ વાંસની–જાવલાંની ચીપોની સાદડી; પડદો કે આંતરો કરવાને કામ આવે એવી રીતે વાંસ, સરકટ, બરૂ, જવાસા, ઘાસ વગેરેને ગુંથીને બનાવેલું પતરા કે પાટિયા જેવું જે પડ તે. (૨) ભિંત તરીકે ભરેલાં જે કામડાં–જાવળાં વગેરે તે; ઘાસ, છોટાં, કરાંઠી વગેરેની ભિંત તે. (૩) વળા, ચીપો, નેતર વગેરેની સળીઓનો પડદો તે; અંતરપટ; બારી બારણામાં ભરવવાની ગુંથેલી જાળી; ચક. (૪) વીરણના વાળા અથવા જવાસાનો ચક. ઉનાળામાં બારી બારણાંમાં આવી ટટ્ટીઓ નાંખી તેને પાણી છંટાય છે કે જેથી ઠંડો પવન આવે. આડ; ભિંત; આંતરો.: ઘર વચ્ચે ટટ્ટી ભરી લો.

ટટ્ટુ, ન૦ નાનું ઘોડું; બટ; નબળું ઘોડું; ઠિંગણું ઘોડું. કહે૦ ટટ્ટુ મારે તેજી કંપે=નાના નમાલા ને ધમકાવ્યાથી મોટું અને બળવાન હોય એ પણ બીએ–થરથરે. (૨) ઉપાય; ઇલાજ; ટેકી.:–એમાં મારું કંઇ ટટ્ટુ ચાલે તેમ નથી (૩) ચલણ; દોર.:–ઘરમાં એનું ટટ્ટુ ચાલે છે. ડગુમગુ ચાલવું; ઠીકઠાક–રાહે રાહે થવું, બનવું, નીભવું તે. ટટ્ટુથી ચાલતા સાધારણ કામ ઉપરથી 'ટટ્ટુ' એવું કહેવાય છે.:–વેપાર વણજમાં કંઇ એનું ટટ્ટુ ચાલતું નથી. સાધારણ રીતે કોઇ પણ કામકાજ ગડબડાવે જવું તે.:–તે બિચારો ટુંકા પગારવાળો ને બચરવાડ એટલે જેમ તેમ કરીને પોતાનું ટટ્ટુ ચલાવ્યે જાય છે. રગડદગડ કામ ચાલવું તે. કામકાજ, ધંધો રોજગાર, વગસગ; બળ સિપારસ વગેરે માટે 'ટટ્ટુ' ચાલવું

એમ કહેવાય છે.:–આજકાલ એનું ટટ્ટુ ચાલતું નથી.

ટટ્ટો, પું૦ 'ટ' અક્ષર; ટકાર.

ટડપડ, સ્ત્રી૦ (ટૈડપૈડ) બળ જોર કે સત્તા હોય નહિ અને ખાલી દોર તોરનો દેખાવ કરવો તે; ડફાંસ મારવી તે; શક્તિ વગર સામા થવાજવું તે; ખોટી–ખાલી હોંશિયારી કરવાજવું તે; ગર્વ, અમલ, જોર બતાવવાનો યત્ન કરવો તે. (૨) ઉદ્ધતાઇ; છાક; ઉછાંછળાઇ; ખોટી ધાંધલ; અમલ બજવણી; દિમાક; જોરસોર. (૩) તાકીદ ઉતાવળ; સિતાબી; દોડધામ.:–બહુ ટૈડપૈડ ના કરતો. ટડપડ કરવા જઇશ તો મારી નાંખશે. ટૈડપૈડ.

ટડપડાટ, પું૦ પ્રતીકાર; વારણ; અવરોધ; વિપક્ષતા. (૨) શેખી, ટૈડપડાટ; ઉદ્ધતાઇ; દમકસપણું; ખોટો અમલ ચલાવવો તે.

ટણક, વિ૦ કણા છતાં ચાનક ન લાગે એવો ઠોઠ. (૨) ભટકણ.

ટણકો, પું૦ બહુ ખોટું લાગવું તે; ખૂબ લાગણી દુખાઇ ગર્વનો ટેક ચઢવો તે; તીવ્ર લાગતી થવી તે; ખૂબ રીસ ચઢવી તે; ઝટકો, ચપકો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટણકો લાગવો= મહેણા–ટાંણાને લીધે ક્રોધ ચઢવો–રીસ ચઢવી; ચપકો લાગવો; આગ ઉઠવી; દાઘ લાગવો. રીસ; ક્રોધ.:–એમાં ટણકો શાનો લાગે છે?

ટણચ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ. તણછ. પાતળો ને ટુંકો ઉડણસાપ. એમ કહેવાય છે કે એ ડાળીઓ સાથે વિંટાઇ શરીરને વળ આપી એકદમ ડાળીઓ છોડી દઇ વળના જોરે ઉડે છે.

ટણિયો, પું૦ ટણો.

ટણો, પું૦ સ્ત્રીની જનનેંદ્રિયમાં કપાસિયા જેવડો કુમળી ચામડીનો જે દાણો દેખાય છે તે; ભીલવો; મદનછત્ર.

ટન, પું૦ [સં. Ton] વજન, માપ, કે ભરતનું એક મોટું પ્રમાણ. જુદાં જુદાં જોખ માપમાં ટનનું જુદું જુદું પ્રમાણ ગણાય છે. ચોપન મણ વજન તે ટન.

ટપ, અ૦ ઝટ લઇને ટપકું પડે તેવી રીતે; એક પછી એક ગળવું, ઉંઝવું, વિંણવું, પડવું વગેરે ક્રિયાઓની ચાલુ ઝડપ દેખાડે છે.:–ટપ ટપ પાણી ગળવા માંડયું; ટપ ટપ ઉચકી લીધું. ટપ ટપ બોર પડયાં. (૨) એવો અવાજ થાય તેમ.:–ટપ ટપ થવું=ટપકાં પડતાં હોય એવો અવાજ થયા કરવો. (૩) ઝટ; તાબડતોબ; તરત.:–તારો બાપ કેમ મુઓ તો કહે કે, તાવ આવ્યો ને ટપ મુઓ. (૪) ના૦ પાતળાં પાટિયાંની નાની કોઠી; પીપ.:–સાકરનુંટપ.

ટપકટપક, અ૦ એક પછી એક ટપકાં પડ્યા કરે તેમ; ટપકાં પડ્યા કરવાં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટપક ટપક થવું=એક પછી એક ટપકાં પડ્યા કરવાં; ગળવું; ચૂવું.

ટપકવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રવાહી પદાર્થે ટીપારૂપે ધીમે ધીમે નીચે પડવું; ગળવું; ચૂવું; ટપકે ટપકે ગળવું; ટીપાંને રૂપે ખરવું. (૨) છાપરામાંથી વરસાદના પાણીનું નીચે ગળવું; ચૂવું. (૩) ઓગળીને ટીપાં ટીપાં રૂપે વહીજવું.

ટપકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટપકે એમ કરવું; ટીપાં પાડવાં. (૨) ટુંકાણમાં લખી લેવું; ઉપર ટપકે નોંધવું; ધ્યાનમાં રાખવાને નોંધી લેવું; નોંધ રૂપે લખી રાખવું.

ટપકિયું, ન૦ ટપ દઇને મરણ થવું તે; જોત જોતામાં–થોડા વખતમાંજ મરણ થઇ જાય એવો એક રોગ; તરત મરણ નિપજાવનારી મરકી; એવી જાતની મરકી અથવા વ્યાધિ કે જે થયા પછી ટપ–ઝટ મરણ થાય છે.:–એને ટપકિયું આવે.

ટપકી, સ્ત્રી૦ ચપટું અને ગોળ નાનું બિંદુ; નાનો

ચાંલ્લો; બિંદી:–કપાળમાં ટપકી કર. (૨) મિનાકારી કરેલી અબરખની નાની ગોળ પતરી; ટીલડી; કપાળે–ગાલે ચોઢવાની રંગિત નાની ચાંલ્લા જેવી ટીપકી:–ટીલડી ટપકી એમ બોલાય છે અને સ્ત્રીઓ કપાળે અને ગાલે તેની પત્રરચના કરતાં ચોઢે છે. ઉ૦ ટીલડીટપકી લટ છૂટી પડી. (૩) સોના રૂપાનો ઢોળ ચઢાવેલો ઝીણો ચપટો ગોળ ઘાટ; જર–કસબી ભરતમાં વપરાતો ધાતુનો નાનો ગોળ ચકચકિત ચાંલ્લો, વચમાં કાણાવાળો ચપટો ચાંલ્લો. (૪) ફુદડી; ઝીણી ગોળ કુંડાળી.:–શીત ટપકી.

ટપકું, ન૦ નાનું સરખું ગોળ ચિહ્ન, બિંદુ; બિંદી; છુંદકું; નાનો ચાંલ્લો; ઝીણું ગોળ લાંછન. ઉ૦ લાવ લાવ જંગાલનું ટપકું, કરું તારે ગાલેરે, મારી ગોરી ગુલાબીનાર, નજર નવ લાગેરે. (૨) ટીપું; છાંટો; ફોરું; કણ.:–એક ટપકુંએ વરસાદ પડયો નથી. ટપકું પાણીએ પાય તેવો નથી. (૩) મીડું; શૂન્ય; અનુસ્વાર.:–અને માથે ટપકું કર એટલે અં થાય. (૪) ચિહ્ન; નિશાન; ખૂણ:–જે રકમ મળે તેની ઉપર ટપકું કરતા જજો. (૫) 'થોડું' એવા અર્થમાં વપરાય છે.:–ટપકું તેલ આપજો. (છરિા ઘીની માફક)

ટપકો, પું૦ જન્મકાળના ગ્રહો વગેરેનું જે ટાંચણ તે; જન્માક્ષર; જન્મપત્રિકા. (પારસીમાં)

ટપટપ, અ૦ ટીપાં પડયેથી થતો એવો અવાજ; ટપ ટપ એવો અવાજ થવો તે. (૨) ચામડાના કકડા ઉપર ચપટી વસ્તુ આમ તેમ ફેરવવાથી થતો અવાજ; હજામની ટપટપી ઉપર અસ્ત્રો ઘસતાં થતો એવો અવાજ તે. (૩) ચટચટ; તરત; મોઢામોઢ–થગારે વાર વિચાર કરવાને થોભ્યા વગર; મુખ જેમ બોલે તેમ; સપાટે–સામે–એકદમ.:–સાંભળતો કરતો નથી અને ટપટપ સામો જવાબ કેમ આપે છે? (૪) એક પછી એક ઝટ ઝટ; ઉતાવળે ઉતાવળે; વાર ન લાગે એમ:–ટપટપ બધું કામ કરતો જા. એક પછી એક; અનુક્રમે; ઉપરાઉપરી; સપાટાબંધ. (૫) સ્ત્રી૦ પાછલો બડબડાટ; કનડાટ; અણગમાનો અને નહિ રૂચતાનો બડબડાટ:–મને પાછલી ટપટપ ગમતી નથી જે હોય તે મોઢોજ કહી દે.

ટપટપાટ, પું૦ ટપટપ થવું તે; ટપટપ એવો અવાજ તે; ટપટપ કરવું તે. (૨) ચાપલ્ય. (૩) ખટરાગ; ગડબડ; બોલંબોલા.

ટપટપિયું, વિ૦ ટપટપ કરનારું, ટપટપ થાય એવું. (૨) ન૦ ટપટપી; ચામડાની સલાડી.

ટપટપી, સ્ત્રી૦ ચામડાના જે કકડા ઉપર હજામો અસ્ત્રાને ટપટપ કરે છે તે.

ટપલી, સ્ત્રી૦ ધીરે રહીને કોઇ વસ્તુ ઉપર હાથનાં આંગળાં મારવાં તે; હલકી લાપોટ; ધીરેથી હાથ અડાડવો–મારવો તે; ધીમો તમાચો; હલકી થાપડ–લાપોટ અને તમાચો ગાલે–મોંએ મરાય છે અને ટપલી માથે મરાય છે. હાથનાં આંગળાં એકઠાં રાખીને મારેલી હલકી ઝાપટ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટપલી મારવી=હલકી ને લાડની લાપોટ મારવી. (૨) મહેણું મારવું; ટાણો દેવો. (૩) ઠપકો દેવો; ખડખડાવીને કહેવું. ટપલી મારવી ને ખાવી=કહીને સાંભળવું, મશ્કરી કરવી તો મશ્કરી સહન પણ કરવી; વહેવારમાં સરખા રહેવું; સમાન રહેવું તે. રૂ૦ પ્ર૦ ટપલી મારીને કહેવું=દાબીને કહેવું. તમે મોટા છો ટપલી મારીને કહેજો.

ટપલું, ન૦ હાંલ્લાં ઘડવાનું કુંભારનું એક ઓજાર; હાથાવાળી લાકડાની ચપટી હથોડી; લીલા હાંલ્લાને ટપેરવાનું ઓજાર.

ટપલો, પું૦ મોટી ટપલી. (૨)મહેણું; ટાણો; ટપ્પો. (૩) તહોમત; અટ્ટો; આળ; બદનામી; દોષ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટપલો મારવો=ટાણો મારવો. ટપલો મૂકવો=આળ મૂકવું. ટપલાબાજી=ટપાટપી કરવી તે; એક બીજાને હાથથી હલકી ઝાપટ મારવી, મહેણાં મારવાં અને મસ્કરીઠઠ્ઠાની ગમ્મત કરવી તે.

ટપવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપર થઇને જવું; વધવું; સારા કે ખોટા કામમાં બીજાના કરતાં વધારે સારા કે ખોટા થવું; કૂદીજવું; ટપીજવું.

ટપસટપસ, જુ૦ ટપુશટપુશ.

ટપસિયાં, જુ૦ ટપુશિયાં.

ટપાટપ, સ્રી૦ સામસામે મોઢેથી સવાલ જવાબ થવા તે; બોલચાલ; ટપાટપી; લડાલડી, રાઢવડવાડ:–તમારે ધણી ધણિયાણીને રોજ ઉઠીને આ શી ટપાટપ ? (૨) અ૦ ઉપરાઉપરી ટીપાં પડતાં હોય તેમ. (૩) ઝટપટ; તરત; ટપટપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટપાટપ કરવી=બોલચાલ કરવી; લડીપડવું; ગરમાગરમ વાદવિવાદ ચલાવવો.

ટપાટપી, સ્રી૦ બોલચાલ; રાઢવડવાડ; લડાલડી; ટપાટપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટપાટપી કરવી=લડાલડી કરવી. વાદવિવાદ કરવો; તંત તાણવો. (૨) લાપોટઝાપોટ કરવી; ચઢાઉતરી કરવી.

ટપારવું, ક્રિ૦ અ૦ વારંવાર કહેવું. (૨) મારવું; ઠોકવું. જુ૦ ટપેરવું; મઠેરવું.

ટપાલ, સ્રી૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે કાગળપત્તરો પહોચાડવાની વ્યવસ્થા તે; ડાગ. (૨) કાગળપત્તરો પહોચાડવા–વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરનારા ખાતાની મારફતે પરદેશથી આવેલા કાગળો તે; ટપાલદ્વારા આવેલું જે કંઇ હોય તે. (૩) કાગળપત્તરનો કોથળો. દેશ પરદેશ સાથે ચાલતા વ્યવહારના કામકાજનું જે લખાણ તે; ચીઠીચપાટી, કાગળપત્તર, પત્રવ્યવહાર વગેરે તે.

ટપાલી, પું૦ ટપાલવાળો; ટપાલમાં આવેલા કાગળો વહેંચનારો; કાસદ; એક ગામથી બીજે ગામ કાગળપત્તરો લઇ જનારો.

ટપાવવું, ક્રિ૦ અ૦ બીજાથી સરસ થવું; ટપીજવું.

ટપીજવું, ક્રિ૦ અ૦ બીજાથી સરસ થવું; સારા ખોટા ગુણ કે કાર્યમાં સામાના કરતાં વધારે આગળ વધતા હોવું; વધીજવું; કૂદીજવું; છલંગ મારવી; ઉપર થઇને જતા રહેવું:–છોકરો તમને ટપીજાય એવો છે.

ટપુશટપુશ, અ૦ ટપ ટપ અથડાઇ અવાજ કરે એમ; ધીરેધીરે; ઝોલાં ખાઇ ખાઇને; અવાજ થાય અને ઘસરડાતું ધીરૂં ચાલતું હોય તેમ. (૨) ખરા વગરના ફાટચા તૂટચા જોડા પરાણે પગે ઘસડાતા ને પગલેપગલે ટપ ટપ પાનીએ અફળાતા રહે એમ ચાલવું તે.:–આમ ટપુશટપુશ કરતા ક્યારે પહોંચશો ? (૩) ટપલી મરાતી જાય અને કાર્ય થતું જાય તેમ; હલકેથી અવાજ થતો જાય તેમ કૂટવું તે.:–ત્યારનો શું ટપુશટપુશ કરે છે ઝટ લઇને પાર લાવને ?

ટપુશિયાં, ન૦ ફાટચાં તૂટચાં ખરા વગરનાં ઘસરડતાં ખેંચવાં પડે એવાં ખાસડાં; ટપુશટપુશ થાય એવાં ખાસડાં; જે પહેરીને ઝપાટાબંધ ચલાય નહિ એવાં ખાસડાં તે. (૨) અનાજ વગેરે ઝાડકતાં સૂપડાને આગલે ભાગે આવતી ધૂળ ઉડાડી મૂકવાને જે ઝાડકો–ટપલી મારીને તરછોડ દેવામાં આવે છે તે.

ટપેરવું, ક્રિ૦ અ૦ ટપલાથી મઠેરવું; ઘાટ લાવવાને માટે હલકે હાથે ટીપવું. હાલ્લાં હોડીઓ વગેરેને. (૨) ટપલીથી મારવું; ઠોકવું; ઠઠુંબવું. (૩) ઓપવવું.

ટપોટપ, અ૦ એક પછી એક ટપટપ થતું હોય તેમ; ઉપરાઉપરી; એક પછી એક ઝટપટ; ટપટપ; તરત એક પછી એક એમ.:–વાઘ ઉપર આવશે એમ સમજી વાંદરાં ટપોટપ નીચે કૂદીપડ્યાં.

ટપ્પ, અ૦ ટપ; ઝટ લઇને; ટપ એવા અવાજ સાથે ઝટ :–ઉની ઉની રોટલી તેણે પકડી ન પકડીને ટપ્પ દઇને નીચે નાખી દીધી.

ટપ્પો, પું૦ રસ્તો કાપવામાં અમુક લંબાણનો આંતરો તે; છેટું; અંતર; લંબાણ પટ. (પથ).:–ક થી ખ લગીનો ટપ્પો કઠણ છે. (૨) ઘણા લાંબા માર્ગમાં અમુક અમુક અંતરે પડતા વિસામા તે; મુકામ; સ્થાન; મજલ.:–પહેલા ટપ્પા ઉપર તો કંઈ પણ ખાવાપીવાનું મળ્યું નહિ પણ બીજે ટપ્પે આ પાણી મળતાં તેનો લાભ લીધો. (૩) ગાયનમાંનો ઉથલો અને વિરામ લઇ ઉલટાવવાની ટુકનો ક્રમ તે; ગાયનનો એક પ્રકાર.:–ધ્રુપદ, ખ્યાલ, ટપ્પા વગેરે. (૪) સામો ચોકનો ચોઢવો તે; મહેણા–ટાણા રૂપ બોલ; છક્કડ; ચોકનો; ચાબખો.:–સાસુને વહુએ સારો ટપ્પો માર્યો.

ટબાટોચ, વિ૦ ભરપુર; છલકાઇ જાય તે પ્રમાણે ભરેલું.:–ગેળી ટબાટોચ ભરી છે.

ટબારો, પું૦ ઘરગતુ સરસામાન. (૨) અચો; ઘચુંઅચો.

ટબુકડિયું, ન૦ ઘીમાં કાલવેલો જલેબી કે લાડુનો ભુકો; કેલ. ગુજરાતના ગોળા બ્રાહ્મણો કરે છે. (૨) નજીક; નાનું; ઠિંગણું.

ટબુડી, સ્ત્રી૦ નાની બેઠા ઘાટની લોટી; કસલી. (૨) નાની નાજુક ઠિંગણી બ્રી–છોકરી; ટબુકડી.

ટબો, પું૦ પાનામાં પાડેલો હાંસિયો; કિનારીઓ તરફની ખાલી જગા. (૨) જુના હસ્તલિખિત ગ્રંથોનાં પાનામાં જે તળે ઉપર હાંસિયામાં લખેલી ટીકા હોય છે તે; વચમાં અસલ લેખ ને આગળ પાછળ લખેલો જે તાત્પર્યાર્થ તે; ટીકા; ભાષાન્તર. ?

ટમટમવું, ક્રિ૦ અ૦ પડું પડું થઇ રહેવું; વરસાદ આવવાની તૈયારી થઇ રહી હોય એમ વાદળાંનું ઘેરાઇ ઝીણે ઝીણે ફોરે ટપકી રહેવું; મુસળધાર વરસાદ પડતા પહેલાં વાદળોનું પાણીની ભરપુરતાને લીધે ટપક ટપક થઇ રહેવું; નીતરી રહેવું તે; ઝઝુમી રહેવું; તૂટીપડે એમ થઇ રહેવું:–વરસાદ ટમટમી રહ્યોછે. (૨) આતુરતાથી કોઈ વસ્તુ ઉપર ઝઝુમી રહેવું; આશાભેર જોયા કરવું; ઉપર ને ઉપર ફર્યા–રહ્યા કરવું; ચિંટલાયા કરવું; બણબણ કરવું; વાટ જોઇ આતુર થઇ રહેવું.:–એ તો બિચારો ક્યારનો ટમટમી રહ્યો છે.

ટમટમાટ, પુ૦ ટમટમ થઇ રહેવું તે: ઉપરને ઉપર ઝઝુમી રહેવું તે; આશામાં ને આશામાં તલપી રહેવું તે. (૨) ટમટમ એવા અવાજનું થઇ રહેવું. (૩) ઉતાવળ; ત્વરા.

ટલ્લો, પું૦ ધક્કો; ટોલ્લો; હડસેલો: ચોટ. (૨) ફેરો; આંટો; વાયદો.

ટવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ટળવળવું; આશા ને આતુરતાથી વલવલવું; ઝંખવું; ગડમથલ કરવી; તલસવું. (૨) રિબાવું; પીડાવું; હેરાન થવું.:–છોકરાં ભૂખે ટવળે છે,

ટરપેનટાઇન, ન૦ [અં. Turpentine] એક જાતનાં ઝાડોના ગુંદરમાંથી દારૂની માફક ગાળીને કાઢેલું તેલ. આટલાંટિક મહાસાગરમાંના કેટલાક ટાપુઓ અને અમેરિકાનાં જંગલોમાં ટરપેંટાઇન નામનાં ઝાડો પુષ્કળ ઉગે છે. ખજુરાંનાં ઝાડને છેદીને જેમ તાડી કાઢવામાં આવે છે તેમ આ ઝાડોને છેદી ઢોચકાં બાંધી

તેમાંથી નીકળતો રસ ઝીલી લેવામાં આવે છે. આ રસ ઠરી જઇને ગુંદર થાય છે. એ ગુંદરને સળગી ઉઠે નહિ એવી બહુ સંભાળ ભરેલી ભઠ્ઠીમાં પાણી નાંખીને ઉકાળતાં ગ્યાસ-વરાળરૂપ ટરપેનટાઇન છુટું પડે છે. આ તેલ વારનિશના રંગો બનાવવામાં અને દવા વગેરેમાં કામ આવે છે. આપણે અહિં વાયુનાં દરદો ઉપર તે ચોળવાના ઔષધ તરીકે વપરાય છે.

ટશિયો, પું૦ ભોંક, ઉઝરડો કે દબાણની ફાટમાંથી લોહીના ટીપાનું બહાર આવવું-લોહીનું બહાર ધસી આવવું તે; ટસર; ફાંગો; છાંટો; ટીપું. (૨) તરડ; ચીરો; કાપ; છેદ.

ટસ, સ્ત્રી૦ બાજુ; કોર; પ્રાંત. (૨) મીટ; સરત; અનિમેષ દૃષ્ટિ બાંધવી તે.:-તે કેવો એક ટસે જોઇ રહ્યો છે. એક ટસે ને ટસે= એક સરખી અનિમેષ દૃષ્ટિએ.

ટસટસ, અ૦ ચુસાતાં થતો એવો અવાજ. (૨) ટગરટગર.

ટસટસવું, ક્રિ૦અ૦ ઝપાટે ખેંચાતાં-ચુસાતાં અવાજ સાથે તણાવું; ચુસાવું; ટીપેટીપું તણાઇને જવું. (૨) ગદ્‌ગદ્‌ થઇ જવું; ઢીલું અને પોચું પોચું થઇ જવું. (૩) તંગ થઇ જવું; કચકચવું; ફાટુંફાટું થઇ રહેવું. ચસચસવું.

ટસટસાટ, અ૦ ચસચસાટ; કંઇ પણ પડયું રહે નહિ એમ; તમામ ચુસાઇ જાય તેમ.

ટસટસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચસચસાવવું; ખેંચીને તમામ લઇ લેવું.

ટસર, સ્ત્રી૦ જોરથી સપાટી ઉપર ધસી આવેલી લોહી-રસી વગેરે પ્રવાહીની રેખા; સપાટી ઉપર દેખાય તેમ બહાર આવેલી લોહીની ધાર; છરિ; ટશિયો. (૨) રેખ; ખુણો; આંખમાં દેખાતી ઝીણી લાલ રગ. ઉ૦ રૂપાળી ટસરો રાતડી. બ્રહ્માનંદ. આંખના ખુણા-બાજુ.

ટસંજા, સ્ત્રી૦ સંધ્યાકાળ; સમીસાંજ.

ટહકારો, પું૦ દુઃખને લીધે થાકી જતાં ફેફસાંમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ દરમિયાન થતો જે થાકલાનો અવાજ તે; દુઃખનો ઉદ્‌ગાર; અશક્તિ અથવા દુઃખને લીધે શ્વાસ લેતાં ને મૂકતાં એની મેળેજ થઇ જતો ઉહકારો. (૨) ટહુકવું તે; ટહુકો.

ટહેલ, સ્ત્રી૦ ટહેલ.

ટહાડ, ટાડ, ટાઢ.

ટહાડું, વિ૦ ઠંડું; શીતળ; ગરમ નહિ એવું; અનુષ્ણ; ટાઢું. (૨) વાસી:-ટહાડું ખાવું. (૩) મંદ; ધીરું; નહિ ઉતાવળું; શાંત; ધીમું; નહિ ગરમ.:-કામમાં ટહાડું; સ્વભાવે ટહાડું.

ટહુકડો, પું૦ કોયલનો લાંબો સાદ; લલકાર; ટહુકો; ટૌકો. (૨) મોરનો લંબાઇને નીકળેલો અવાજ; કેકા.

ટહુકવું, ક્રિ૦ અ૦ કોયલ અને મોરનું તાણી-લંબાવીને બોલવું; મોર કોયલનું બોલવું; મયૂરે શબ્દ કરવો. ઉ૦ ટહુકે કોયલડી ને મોર જો.

ટહુકાર, પું૦ ટુહુ એવો અવાજ તે; ટહુકો; ટુહુ એમ કરવું તે. ઉ૦ મોરોના ટહુકાર શાંત પડતા સુણાય છે કેં કહિં. સી. હ.

ટહુકો, પું૦ ટહુકવું તે; ટૌકો, ટાહુકો; મોર અને કોયલનું લહેકાવીને લાંબા સૂરે બોલવું તે; એક એકવારનું મોર કોયલનું ટહુકવું તે. ઉ૦ વનમાં કોયલડી ટહુકા કરેરે. (૨) ચાલતી વાતમાં હાજિયો પૂરવો તે; ટેકો; હુંકારો. (૩) પૂરવણી; પૂરતી; વધારો; મરચું મીઠું ભભરાવવું તે; બઢતી કરવી તે; ટેકો-ઉત્તેજન આપવું તે. લહેકો; ઘુમાવી-તાણીને ખૂબ બોલવું તે.

ટહેલ, સ્ત્રી૦ (ટેલ) વસ્તીને બોધદાયક

સુભાષિત સંભળાવીને ભીખ માગવી તે; ધર્મ, નીતિ ને વ્યાવહારિક સત્યનાં ટુચકાં ગાઈ વસ્તીને પ્રબોધવી અને તેના બદલામાં તેઓ જે કંઈ આપે તે દાન લેવું એવી એક ભીખની પ્રબોધક રીત. (૨)સુભાષિત લલકારતા લલકારતા વસ્તી વચ્ચે આમ તેમ ફરવું, ફેરા આંટા મારવા તે; ટેલ; ટહલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટહેલ નાંખવી=સુભાષિત સંભળાવવાં; સુભાષિત સંભળાવી ભીખ માગવી. (૨) ફેરા આંટા ખાવા; એક બાબત સિદ્ધ કરવાને તેની પાછળ પગ તોડવા.:–રોજ ટહેલ નાંખ્યા કરો એટલે અમારે ઝખ મારીને તમારૂં કામ કરવું પડે.

ટહેલવું, ક્રિ૦ અ૦ ડોલતા ડોલતા ને ગાતા કે વિચાર કરતા કરતા આમ તેમ ધીરે ધીરે ફેરાઆંટા મારવા; આમ તેમ ફેરાઆંટા ખાવા; અમુક મર્યાદાવાળા ભાગ–વિસ્તારમાં ખુશાલ અંતઃકરણે આમ તેમ ફર્યા કરવું; ઘરમાં, ખંડમાં કે શેરીમાં આમ તેમ આંટા મારવા.

ટહેલિયો, પું૦ ટહેલ નાંખનારો; ટહેલનાંખીને ભીખ માગનારો બ્રાહ્મણ. (૨) વગર નોતરે–માગીને મેળવેલા નોતરામાં જમનારો; જ્યાં જમણ હોય ત્યાં જઈ નોતરું માગી લઈ જમનારો બ્રાહ્મણ; ઘોલ્લૈયો બ્રાહ્મણ; જમણવારમાં પહેલેથી નહિ નોંતરાયેલો પણ જમતી વખતે જમવાને તૈયાર થઈ આવેલો ને નોતરું માગી લઈ જમવાનો ધંધોજ લઈ બેઠેલો હોય એવો બ્રાહ્મણ.:–પાંચ ટહેલિયા આવ્યા છે તેને જમાડો, હશે પરમાર્થ છે. ઉ૦ ટહેલિયા બટની ટહેલ છે, દાતારને મન સહેલ છે.

ટળવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ભૂખ અથવા દુઃખથી તરફડિયાં મારવાં; ખાવાપીવાને અથવા જીવવાને વળખાં મારવાં; તરફડવું; વલવલવું; આમ તેમ બાથોડિયાં મારવાં; ફાંફાં મારવાં. (૨) ભૂખ અથવા દુઃખથી રિબાવું; પીડાવું; પિલાવું; હેરાન થવું; દુઃખ ભોગવવું; સંતાપ સહન કરવો. ઉ૦ બાળક ભૂખે ટળવળે (૩) સંતાપ કર્યા કરવો; ઝૂરીમરવું; ઝંખવું; વટવટવું. આતુર રહ્યા કરવું, ઉ૦ પ્રેમ માટે પ્રાણી ટળવળે.

ટળવળાટ, પું૦ ટળવળવું તે; આમ તેમ વળખાં મારવાં તે; ફાંફાં; બાથોડિયાં. (૨) વલોપાત, કકલાણ; ઝૂરણ; ઝંખના; વલવલાટ. (૩) શોક; સંતાપ; ચિંતા; અફસોસ.

ટળવું, ક્રિ૦ અ૦ વટવું; દૂર થવું; આઘું જવું; જતું રહેવું. (૨) તિરસ્કારથી ખસવું; દીસતા રહેવું. (૩) મટવું; સારું થવું; દરદ–પીડા જવી; ફેર પડવો. (૪) જવું. છૂટવું; મુક્તથવું:–એ અહિંથી ટળ્યો. પીડાટળી.અણગમો તિરસ્કાર અને અભાવ દેખાડે છે.

ટળાટું, ન૦ તલાટીનું કામ તે.

ટળીજવું, ક્રિ૦ અ૦ નાશથવો; જતું રહેવું; મટીજવું.:–હવે એ દુઃખ ટળીગયું.

ટંક, પું૦ [**સં. टंकक**=ટકો] છાપ મારેલો–ટાંકેલો સિક્કો; રૂપિયો. ઉ૦ ન આણશો મનમાં આશંક; તમ આવ્યા પામ્યા લખ ટંક. પ્રેમાનંદ. (૨) વેળા; વખત; વાર; અમુક એક એક વખતનું જે કાર્ય તે ભોજન–દોહન વગેરે.:–બે ટંક જમવાના બાર આના. હવે તો ગાય એક ટંક દે છે. (૩) અ૦ એકજ વાર, એક ચોકસ વખતપરજ એમ.:–એક ટંક ખાવું સંસારી મહેનતુ માણસને પાલવે નહિ. એકકે ફેરે; એક જ વખતે; એક તડાકે.:–તે એક ટંકે દોઢ શેર અન્ન ખાય છે.

ટંકણખાર, પું૦[**સં टंक–क्षार**] ધાતુ વગેરેને ટાંકી–ગાળી નાંખે એવો એક જા-

તનો ખાર, ક્ષાર-મીઠું. આ ખાર ધાતુઓ ગાળવામાં કામ આવે છે. Borax. ઉ૦ પ્રીતિ એવી કીજીએ, કે જેવો ટંકણખાર, આપ જળે પર રીઝવે, ને ભાગ્યાં સાંધે હાડ. હિમાલયની પેલી તરફનાં સરોવરો જે ટિબેટના ચંગનાથ અને બીજા ભાગોમાં આવેલાં છે તેના પાણીનું બાષ્પીભવન થઇ ટંકણખાર બને છે. કાશ્મીરની દક્ષિણે અને પંજાબમાં તે ખાણોમાંથી પણ મળી આવે છે. કેટલેક ઠેકાણે તે શુદ્ધ મળી આવે છે અને કેટલેક ઠેકાણે બીજા કચરા સાથે ભળેલો મળી આવે છે. એને શુદ્ધ કરવાની રીતો સહેલી છે. આગળ ટિબેટમાંથી આવતો ટંકણખાર વિલાયત જતો પણ હાલ બનાવટી ટંકણખાર બનાવવામાં આવેલો હોવાથી તે ઝાઝો પરદેશ જતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં તેનો પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે. ધાતુઓ ગાળવામાં અને ઔષધોમાં તે ખૂબ વપરાય છે.

ટંકશાળ, [**સં. टंकशाला**] ધાતુનાં ચકતાં ઉપર ટાંકણું ઠોકીને ચિહ્ન કે આકૃતિ પાડવાનું કારખાનું; સોના રૂપા અને તાંબા વગેરે ધાતુઓના ચલણી સિક્કા પાડવાનું કારખાનું. આવું કારખાનું સરકાર પોતાના તાબામાં રાખી ચલાવે છે અને તેમાં જેવાં ટાંકણાંથી જેવા સિક્કા પાડવામાં આવે છે તેવા સિક્કા બીજાને પાડવા દેવામાં આવતા નથી. ગુજર્જર સાહિત્યનો જાણીતો વેદાંતી કવિ અખો અમદાવાદની ટંકશાળનો વડો હતો.

ટંકશાળી, પુ૦ ટંકશાળનો વડો; ટંકશાળવાળો; ટંકશાળનો અમલદાર.

ટંકાર, પું૦ [**સં.**] ધનુષની પણછના તરછોડનો અવાજ તે; ધનુષની દોરી-ગુણ તાણીને મૂકી દેવાથી થતો જે થડકારાનો ધ્વનિ તે. (૨) લડાઇની તૈયારી સૂચવનારો-શત્રુને સાવધાન થવાની સૂચના આપનારો હથિયારોનો જે ખણખણાટ-અવાજ તે. (૩) ઉપોદ્‌ઘાત; પ્રસ્તાવના; ચેતવણી; સૂચના; પગરણ. ઉ૦ ટંકાર ધ્વનિ આર્યનાં ચરિતની પ્રસ્તાવનાના સમો. કીધો ધનુષતણો ટંકાર. ગીરધર. (૪) વિસ્મય. ઝણકાર; પણછનો શબ્દ. મનમાં વિણાચુંટા ઉપજાવે એવો અવાજ તે.

ટંકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટાંકણાથી ખણાવવું; ધાતુ અને પથ્થર વગેરે ઉપર વેલબુટ્ટા, અક્ષર, ભાત કે ખાડાએયા પડાવવા; લીસું હોય તેને ખડબચડું કરાવવું.:-ઘંટી ટંકાવવી. વિંટીપર તમારું નામ ટંકાવો. ટાંકણાથી ટાંકવું. (૨) ટાંકા મરાવવા; સોય દોરાથી ટાંકા મારી ચોંટાડાવવું; બારીક પણ મજબુત ટાંકાથી સંધાવી જોડીદેવું:-ઓરિયું ટંકાવવું. (૩) નોંધાવવું; અક્ષરે ટુંકામાં લખાવવું.:-જે ખરચ થાય તે તરતજ મળે માટે જરા ટંકાવતા જજો. ટપકાવરાવવું.

ટંકિત, વિ૦ [**સં**] ટાંકેલું; ખણેલું; અંકિત; ચિહ્નિત; કોરેલું.

ટંકેટંક, અ૦ એક ચોકસ વખતથી બીજા ચોકસ વખત લગી; એક વખતથી બીજા વખત સુધી એમ. (જમવા કરવાના નિયમિત વખત હોય છે તેના એકથી બીજા વખત લગી એમ.):-મહારાજ આજ સારી રીતે જમ્યા એટલે કાલ ટંકેટંક જમવાના. ફેરે ફેરે; હરવખત; યોગ્ય વખતેજ; એક એક ફેરે.:-ટંકેટંક સરખું દૂધ નીકળે છે. (૨) ટાંકોટાંક; મોં લગી; ભરપુર ભરેલું હોય તેમ; છલોછલ; ટંકોટંક.

ટંકોટંક, અ૦ ટંકેટંક; વખતસર; નિર્મિત વખત લગી. (૨) છલાછલ; ભરપુર; કિનારી-કાના લગી ભરપુર હોય તેમ. (૩) વારોવાર; વખતોવખત.

ટંગ, પું૦ ટાંગો; ટાંટિયો; પગ.:–એકટંગ.= એક પગવાળો–લંગડો.

ટંગડી, સ્ત્રી૦ પગનાં ટેકા જેવાં હાડકાંનો જે ભાગ તે; પગથી ઘુંટણ લગીનો જે લાંબો અવયવ તે; નળા અને સાથળનો લાંબાં હાડકાંવાળો જે પગ તે; પગ; ચરણ. (૨) પગના નળા ઢંકાય એવું સિવેલું કમ્મરની નીચે પહેરવાનું વસ્ત્ર તે; સુંથણી; લેંઘી; ચોરણી. રૂ૦ પ્ર૦ ટંગડી ઝાલવી= નાસી જાય છટકી જાય નહિ તેમ પગેથી પકડવું.

ટંગાવું, ક્રિ૦ અ૦ અદ્ધર રહેવું; લબડવું; લટકીરહેવું; ઝૂલીરહેવું; વચગાળે લબડતા રહેવું:–તે ડાળે ટંગાયો. (૨) ક્રિ૦ સ૦ લટકાવવું; લબડાવવું; ચોઢવું, ઝૂલતું રહે એમ મૂકવું.:–તેણે ભિંતે છબિઓ ટંગાવી. તે મોતી ટંગાવે છે, વગેરે. (૩) ફાંસી દેવું; લબડાવીને મારી નાંખવું; ઉંચે બાંધવું. એને ફાંસી ટંગાવ્યો. એને કોણ ઉંચે ટંગાવે છે. (૪) આશ્રિત થઇ રહેવું; કોઇને આધારે હોવું. એનો સંસાર મોટા ભાઇની કમાઈ ઉપર ટંગાઇ રહેલો છે.

ટંટાખોર, વિ૦ જ્યાં ત્યાંથી ટંટો કરે એવું; લડકણું; કજિયાખોર.

ટંટો, પું૦ કજિયો; લડાઇ; અણબનાવ; તકરાર; બોલાબોલ.

ટંડેર, વિ૦ મોટું.

ટંડેલ, વિ૦ મોટું; બહુ ઉંચું. શઢ–ધ્વજાના દંડ જેવું લાંબું અને ઉંચું તે.:–આવી ઉંચી ટંડેલ ખુરસી શા કામની ? ઉંચો ટંડેલ.

ટંડેલ, પું૦ વહાણ ઉપરનો મુખ્ય ખલાસી તે; સુકાની; સારંગ.

ટાઉંટાઉં, અ૦ ટુ ટુ એવો અવાજ બતાવે છે; ભસ ભસ કરતા કાનને ફોડી નાંખતા કુતરાના ઘાંઘાટનો ભાવ રાખે છે; બહુ બકવાદ કરવો તે.:–અમસ્તો શા માટે કમારનો ટાઉંટાઉં કર્યા કરે છે.

ટાઇપ, ન૦ [અં. Type] ઉપસેલા અવળા અક્ષરનું બીબું; છાપવા માટે જુદા જુદા અક્ષરોના જે સીસાના ખીલાઓ તે; છાપવાના અક્ષરનો સિક્કો; છાપ.

ટાઇપરાઇટર, ન૦ [અં.] તમામ અક્ષરોનાં બીબાંનું એક એવી ગોઠવણીવાળું યંત્ર કે જેથી માણસ હાથે લખતો હોય તેમ દરેક બીબા ઉપર આંગળીઓ દાબીને લખતો હોય તેમ કાગળ ઉપર છાપી શકે. હાથે લખવા જેટલીજ ઝડપથી આ યંત્ર ચલાવી કારકુનો ઓફિસોના પત્રવ્યવહાર વગેરનાં લખાણો કાગળ ઉપર જેમ જોઇએ તેમ છાપી શકે છે. ગમે તેવા સારા ને સ્પષ્ટ હસ્તાક્ષર કરતાં પણ આ છાપેલું લખાણ વાંચવામાં સરલ ને સુગમ થઇ પડે છે.

ટાકણું, ન૦ ટાંકણું; ટાંકવાનું ઓજાર; છીણી અણીવાળા ખીલા જેવું પત્થર ટાંકવાનું વિંઝણું. (૨) ટાણું; પ્રસંગ; અવસર; સંધિજોગ; લાગ:–સારું ટાકણું નથી. ટાકણે કામ થાય.

ટાકર, સ્ત્રી૦ ટકોરી; રણકો થાય એવો જે ટક્કરનો આઘાત તે; ઠોકર.:–માથામાં ટાકર મારી.

ટાકરડી, સ્ત્રી૦ આંગળી વાળીને તેના વેઢાના હાડકાથી હાંલ્લા માથા કે અવાજ થાય એવા પાત્ર ઉપર જે હલકો આઘાત કરવો તે; ઠોકર. (૨) ટકોરી મરાય અને ટકોરી મારતાં ખડખડે એવી કઠણ રણકી જમીન તે.

ટાચકટુચક, વિ૦ ટાપટીપ કરાય એટલું; ઉપર ટપકે ચાલી શકે એટલું; થોડું ઘણું ન ચાલે જોઇએ એટલું; હાલતું; પરચુરણ; કામ પુરતું. ઘરેણું, સરસામાન વગેરે માટે વપરાય છે. જે કંઇ ટાચકટુચક

(ઘરેણું) જોઇએ તે એની ગરીબ રાંડી-રાંડ માએ કર્યું. ચોર જે કંઇ ટાચકટુ-ચક હાથ આવ્યું તે લઇને નાસી ગયો પકડાયો નહિ.

ટાચકો, પું૦ તડિંગ લઇને વાગે અને ટચ જેવો અવાજ કરે તે ટાચકો; હાથ પગની આંગળીઓના સાંધાને ખેંચતાં કે મરો-ડતાં જે અવાજ થાય છે તે ટાચકો:-ટાચકા ફોડવા અથવા વગાડવા એમ કહે-વાય છે. (૨) લખોટી જેવા લાકડાના મણુકાનું ઘોડિયે-પાલણે લટકાવવાનું તે-મજ છોકરાંને રમવાનું ઝુમખું. લાકડાના ગોળ મણુકાનું રમકડું. (૩) વૃષણ; અંડ; ગોળી. (૪) મહેણાટાણાની કડવા વચ-નની જે તીખી લાગણી થવી તે; ટેકની રીસ ચઢવી તે; મનમાં સ્વાભિમાન પૂર્વક ખોટું લાગવું તે; ખૂબ રીસ ચઢવી તે.:-તમને શાનો ટાચકો લાગે છે?

ટાચમ, સ્ત્રી૦ ઘટ; ખોટ; ઓછ.

ટાટ, સ્ત્રી૦ શણ અથવા રેસાના વણાટનું જાડું કપડું; ગુણપાટ. (૨) મોટી છછરી થાળી; તાસક જેવો થાળો તે. (૩) વિ૦ અક્કડ; દાબીને આંબળીને કે મરડી ચઢાવીને સ-ખત કરેલું હોય એવું; સક્કસ; સજડ; કઠણ; કડક.:-બારણું ટાટ થઇ ગયું છે. સાંકળ ટાટ છે. કમાન ટાટ થઇ જાય એવી કુંચી આપશોમાં. (૪) મત્ત; ચક-ચૂર; ખૂબ ચઢેલ; કેફના ખૂબ જોરમાં-રંગમાં હોય એવું.:-ભાઇ સાહેબ લાલ-પાણીથી ટાટ થયેલા છે. (૫) જેને લાજ આબરૂની કે લોકની દરકાર ન હોય એવો; બેશરમ; નિર્લજ.:-એને શું? એ તો નાગોટાટ છે.

ટાટપટી, સ્ત્રી૦ જાડું સુતળીનું કપડું.

ટાટલું, ન૦ વાસણ; ઠામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાટલું કરવું=એઠાં વાસણ માંજવાં.

ટાટવું, ન૦ ટાયડું; નબળું ઘોડું.

ટાટિયાં, ન૦ વાંસના સળિયાનાં છાટિયાં-ફલક તે; કામડાનાં બારણાં; અંતરપટ. (૨) ગાડામાં સાલિયા આગળ વાંસની ચીપોના કકડા સજડાસજડ મૂકી-ગોઠવીને બના-વેલી જે આડ તે; આંતરો.

ટાટી, સ્ત્રી૦ ટટ્ટી.

ટાટું, ન૦ દર્ભની સળીઓનું આસનિયું; ઘા-સનું આસનિયું. (૨) કામડાં વગેરેની ચીપો ગુંથીને બનાવેલી નાની સાદડી. (૩) વાંસ, કામડાં વગેરેની ભિંત, આંત-રો તે; ફડેતાળ. સાંઠા અથવા સાંઠા જેવી સીધી સોટીઓ વગેરેને સાથેસાથે બાંધીને બનાવેલો જે અંતરપટ તે. (૪) કામડાનું સાદડું-બારણું; ઝાંપો. (૫) ઘાસની ભિંતોનું ઝુંપડું. ઘાસ લાકડાં સળીઓ અથવા વાંસને એક બીજા સાથે જોડી દઇને બનાવેલી આડ. ક્રિ. પ્ર૦ ટાટું ભરવું=આંતરો ભરી લેવો. નાનું ઝુંપડું ઉભું કરવું.

ટાઢ, સ્ત્રી૦ [સં. શીતાર્ત] વાતાવરણમાંની ગરમી ઓછી થઈ જતાં શરીરને જે ઠં-ડકની અસર લાગે છે તે; શીતાર્તતા; ઠંડી; રૂધિરની ગરમી એકદમ ઘટી જઈ શરીરને જે કણુકણી ચઢી આવે છે તે; એક જાતનો તાવ આવતા પહેલાં શરી-રમાં જે ઠંડી અસર ઉત્પન્ન થઈ એક પછી એક કંપારીઓની વેળ-મોજાં આવે છે તે; શીતતા; શૈત્ય; હિમાળુતા. ક્રિ૦પ્ર૦ ટાઢ આવવી=ઠંડક લાગતી હોય એવી અસર થવી; મેલેરિયા નામના તાવની કણુકણી આવવી. (૨) કંટાળો-કંપારી આવવી; નહિ ગમવું; અરુચિ, નાપસંદગી.:-કામ કરવાની વાત નીકળી કે એને ટાઢ આવે છે; ટાઢ વાવી; ટાઢચઢવી= અણગમો થવો. દુઃખ લાગવું. ટાઢ પ-

ડવી=હવામાંની ઉષ્ણતા બહુ ઉતરી જઈ ઠંડી લાગવા માંડવી. ૨૦ પ્ર૦ ટાઢતડકો=સુખદુઃખ; સમય સમયની સારી માઠી અસરો તે.:-કુંવરે કંઈ ટાઢતડકો જોયો છે? ટાઢ ફેરા મારે=ટાઢવાઈ શકે નહિ એવું ધિંગું ઘટ-જબરું હોય તે.:-કાશ્મીરી શાલ ઓઢી એટલે ટાઢ ફેરામારે=અર્થાત્ ટાઢનું કંઈ ચાલે નહિ. કહે૦ ટાઢ જાય રૂવે ને આદત જાય મુવે. ટાઢ ટાઢ કરીએ નહિ ને ટાઢનાં માર્યાં મરીએ નહિ. ટાઢ વાય સહુને ને ટાઢ ન વાય વહુને.

ટાઢક, સ્ત્રી૦ ટાઢું લાગવું તે; ટાઢી અસર તે; શીતળતા-ઠંડક. (૨) પાણીના અંશથી જે ઠંડી લાગવી તે. (૩) નિરાંત; શાંતિ તે; મન વગેરેને જે સંતોષ વળવો તે; સંતોષ; શાતા; અનુદ્વેગતા; મનસ્તાપનું શમન તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાઢક કરવી=ઠંડાં ને પરિપોષક દ્રવ્યથી તપેલા રૂધિરનું તર્પણ કરવું તે; ગરમીના રોગ ઉપર શીતવીર્ય ઓષધ ખવરાવવાં-પાવાં તે.(૨) મનસ્તાપ રહે નહિ એમ ધનાદિકનો સંગ્રહ કરી નિરાંત કરવી. ટાઢક વળવી=અગન શમવી, ચિંતા મટવી ને નિરાંત થવી તે.

ટાઢકિયું, ન૦ ઠંડક ઉત્પન્ન કરે એવું ભીનું લુગડું; ટાઢક કરે એવી વસ્તુ તે. ઉનાળાને દિવસે શરીરે ઠંડક રહેવાને માટે લોકો જે ભીનો લુગડાનો કકડો ઓઢે છે તે. (૨) ગોળી કે લોટામાંનું પાણી ઠંડું રહે તે માટે તેની ઉપર જે ભીનું લુગડું વિંટાળવામાં આવે છે તે; ઉલેચ.

ટાઢો, પું૦ ડામ. જેમ તપાવેલા લોઢાના શરીર ઉપર ગરમ ડામ દેવાય છે તેમ અત્યંત ઠંડા લોઢાના પણ ડામ દેવામાં આવે છે. જેમ ગરમી ત્વચાને બાળે છે તેમ અતિ ટાઢક પણ બાળે છે અને એ જે અત્યંત ટાઢાના ડામ તે ટાઢા કહેવાય છે. (૨) મર્મ વચનના જે ચપકા દેવા તે; ઠંડાં પણ અંદરથી બાળી મૂકે એવાં જે વચન, મહેણાં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાઢા દેવા=મર્મનાં મહેણાં મારવાં. 'ટાઢો' નું બ. વ. આ શબ્દ બહુ વચને વપરાય છે.

ટાઢિયોતાવ, પું૦ રોજ, એકાંતરે કે ચોથે દિવસે નિયમિત વખતે ટાઢ વાઈને આવતો તાવ તે; શીતજ્વર; મેલેરિયાનો તાવ.(૨) જોઈનેજ કંટાળો-કણકણી ચઢીઆવવી તે; અણગમો-અભાવ, ત્રાસઉત્પન્ન થવો તે:-કામ જોઈનેજ એને તો ટાઢિયોતાવ આવે છે.

ટાઢી, સ્ત્રી૦ અગ્નિને ટાઢો પાડતાં રહેલું જે અવશેષ તે; રાખ; રાખોડી; સેલી; વાની; ભભૂત; ભસ્મ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાઢી વાળવી=ચિતાની રાખને ઉપાડી-વાળી લઈ નદી વગેરેમાં નાખીદેવાની ક્રિયા કરવી; વાની વાળવી.

ટાઢીશીયળ, સ્ત્રી૦ શીતળા સાતમ; શ્રાવણ સુદિ સાતમ (સુરત તરફ) ને શ્રાવણવદિ સાતમ (અમદાવાદ તરફ). આ સાતમને દિવસે ટાઢા પાણીએ નહાવું અને ટાઢું ખાવાનું માહાત્મ્ય છે. લોકો તેને એક વન-તહેવાર તરીકે પાળે છે અને કચરાની શીતળા દેવી કરી તેની પૂજા કરે છે.

ટાઢું, વિ૦ ગરમ નહિ એવું; અનુષ્ણ; શીતળ; ઠંડું; દઝાય નહિ એવું; પાણીના અંશને લીધે શીતળ લાગે એવું. (૨) ગરમી શાંત પાડે એવું; તાપ શમાવનારું; ઠંડક કરે એવું:-આ ચંદન લગાડો એટલે ટાઢું લાગશે. (૩) ધીમું; ધીરું; રસળતું; મંદ. (૪) ચંચળ નહિ એવું; ઝટ ઉશ્કેરાય કે ધુંવાંપુંવાં થઈ જાય નહિ એવું. (૫) શીળું; કાંગલું; ગરીબ; મોળું. (૬)ધમક કે ચળકનું ઝાઝું તેજ ન હોય એવું; ઝાંખું;

ફીકું.:–ટાઢો રંગ. (૭) ધરાયેલું, સંતુષ્ટ; જેણે નિરાંત કરેલી છે એવું; શાંત; તુષ્ટ.:–એ તો હવે જમી ટાઢો થઈને બેઠો. (૮) નરમ; શાંત.:–ટાઢા મિજાજનો માણસ હમેશ ફાવે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાઢું કરવું=શાંત પાડવું; ઉશ્કેરાયેલી હાલત હોય તેને નરમ કરવી; સંતોખવું. ટાઢું પડવું–ટાઢા થવું=શાંત પડવું; નિરાંત વાળવી; બહુ તેજ ઉશ્કેરણીવાળા ન થવું. ટાઢાં પાટિયાં કરવાં=ખાઇ પીને નિરાંત કરવી; ખાઇ પી નિરાંત કરીને બેસવું. ટાઢું પાણી રેડવું=ગરમ–ઉશ્કેરણીની અસર ઉપજે નહિ એમ કરવું; ઉશ્કેરણી કે એવીજ કોઇ ઉગ્ર ક્રિયા ઉદ્ભવતી હોય તેને દાબી દેવી–દબાઇ જાય તેમ કરવું; માંડીવાળે એમ કરવું; ન થવા પામે એમ કરવું. રૂ૦પ્ર૦ ટાઢા પહોરનું=નિરાંત કરી આનંદે બેઠેલાઓના ઉડતા–ખાલી તરંગ જેવું; ગપ જેવું; ગમ્મતના વખતનું; નવરાશનું; મોજના નિઃસ્વાર્થ કાળ ક્ષેપ કરવાના વખતનું. ટાઢું લોહી=સ્વાભાવિક શાંતમિજાજનું, મંદ; નહિ ઉશ્કેરાય એવું. (૨) ઉંઘતું–નિદ્રામાં પડેલું:–છોકરાંને ટાઢા લોહીમાંજ મારી નાંખ્યા–અર્થાત્ ઉંઘતા હતા તેવામાંજ. ટાઢો માર=દેખાય નહિ પણ બહુજ સાલે–અસર કરે–પીડે એવો માર; જેથી લોહી નીકળે નહિ અને શરીર ઉપર ડાઘ–મારની નિશાની ઉઠે નહિ એવો ગડદાનો માર તે; છુપોમાર. ટાઢાંઉનાં=વરવટનાં; ગાઢા સંબંધનાં–કૌટુંબિક સંબંધનાં-ખાનપાન તે. (૨) સંસારનાં સુખદુઃખ. ટાઢુંબોળ=ઘણુંજ ટાઢું; વાસી. ટાઢુંમીઠું =સુખદુઃખનું; રહસ્યનું; આંતરિક સુખ દુઃખનું; હેતનું.:–તમે ટાઢામીઠી વાત કરો છો. ટાઢુંશીળું=ટાઢું અને વાસી; આગલા દિવસનું રાંધેલું.

ટાઢો, પું૰ ડામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાઢો દેવો=ડામ દેવો. (૨) મહેણાં મારવાં; મસરકાના બોલ કહેવા.

ટાઢોડિયું, ન૦ ટાઢકિયું; ઠંડકિયું; શરીર ઉપર ઓઢી રાખવાનું ભીનું લુગડું. (૨) પાણી ટાઢું કરવાનું પાત્ર. (૩) ઠંડક ઉત્પન્ન કરે એવું જે કંઇ હોય તે. (૪) ઝાકડું, દુર્દિન; ચાલુ ને ચાલુ વરસાદ પડતો રહેવાથી ઉત્પન્ન થયેલી શરદી–ઠંડીનો વખત તે. શિયાળામાં માવઠું થતાં હવાની ઠંડી સાથે વરસાદની ઠંડી એકઠી મળી જે શરદી ઉત્પન્ન કરે છે તે:–આ ટાઢોડિયામાં નહાયા તો જરૂર પટકાઇ પડશો.

ટાઢોડું, ન૦ ચાલુ વરસાદ પડવાથી ઉત્પન્ન થયેલી જે શરદી તે; દુર્દિન; ટાઢોડિયું; ઝાકડું; જસડલું.

ટાણું, ન૦ અમુક નિયમિત કાર્ય કરવાનો જે ચોકસ વખત તે; સમય; વખત.:–ખાવા-ટાણે આવ્યો. કટાણે આવ્યો. (૨) સંજોગ સંધિ; લાગ.:–ટાણું જોઇને વાત કરીએ. ટાણું આવે ત્યારે કાર્ય સાધી લેજો. (૩) સારું માઠું કોઇ કાર્ય કરવા ઉજવવાનો વખત તે; અવસર; પ્રસંગ તે. એને સારું ટાણું આવે. વિવાહ, સીમંત જનોઇ, મરણ વગેરેને લઇ સારાં માઠાં વ્યવહારનાં કાર્ય કરવાનો ને સગાં જ્ઞાતિ જનો વગેરેને ભોજન–ખાનપાન આપવાનો પ્રસંગ આવે તે 'ટાણું' કહેવાય છે.:–ટાણાસર નાત કરે એમાં શું? વગર ટાણે ઉત્સાહ લાવીને હોંશની નાત કરે ત્યારે ખરૂં. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાણું માંડવું=ઉજવણી કરવી; નાત જમાડવી; વૈવાહિક કાર્યનો અવસર ઉજવવો. સારું ટાણું આવવું=લગ્ન–ખાસ કરીને સીમંતાદિકનો અવસર આવવો; ધાર્મિક કે પ્રજાકીય ઉત્સવનો પ્રસંગ; વારતહેવાર. ટાણુંટચકું=

નાનો અવસર; વારતહેવારનો અવસર; વારતહેવાર. ઉ૦ ટાણેટચકે એ અહિંયાં આવે છે, એના દિયરની ખબરો પૂછે છે. રૂ૦ પ્ર૦ ટાણાસર=યથા અવસરે. ટાણું કાઢવું=પૈસા ખરચીને અવસરને યોગ્ય રીતે ઉઝવવો.:—અમે તો ઘણાંએ ટાણાં કાઢી નાંખ્યાં.

ટાણુંટચકું, ન૦ નાનું ટાણું. (૨) વારતહેવારનો અમુક ચોક્સ પ્રસંગ તે.

ટાપટીપ, સ્ત્રી૦ ઉપર ઉપરથી ઠીકઠાક કરી સારૂં દેખાય તેમ કરવું તે; ઠીક કાર્યકરવું તે; સારૂં દેખાય તેમ કરવું તે; તાલમેલથી શણગારવું તે; સંસ્કાર; શિષ્ટાચાર; વિધિ; ચાપચીપ; પહેરવેશ સમાર્યા કરવો, ટીલાં ટપકાં કરવાં ને સારૂ-રૂપાળું દેખાવાય તેમ કરવું તે. (૨) ડોળ; દંભ; ઉપરનો ખાલી ભભકો. (૩) ભાગ્યુંતૂટ્યું ઠીકઠાક કરવું તે; થાગડથીગડ કરી સારૂં દેખાય એમ કરવું તે; ટીપકારી મારવી ધોળવું ને સાફસુફ રાખવું વગેરે તે. (ઘર આદિને) દોષ, એબ, ખામી, ભાગતૂટ છુપાવવાની તજવીજ તે; યુક્તિબંધ ગોઠવી સારૂં દેખાય-મજબુત લાગે એમ કરવું તે. ક્રિ૦પ્ર૦ ટાપટીપ કરવી=ઉપર ઉપરથી સારૂં દેખાય એમ કરવું; સમારવું; શણગારવું; સંસ્કાર કરવો. માણસે રૂપાળા દેખાવાને જે વિધિ-તાલમેલ કરવી તે; ફુટડાઇને માટે ટાપટીપ. કહે૦ ટાપટીપ ને ઘોળકું =ઉપર ઉપરથી સારૂં ને અંદર કંઇ માલ નહિ એવું.

ટાપટીપિયું, વિ૦ ખાલી દેખાવ કરનારૂં; ડોળી, દંભી; ઉપર ઉપરથી શણગરાઇને રહેતું હોય એવું. (૨) સારૂં દેખાવાની તજવીજ કે તાલમેલ કર્યા કરવાની જેને આદત હોય એવું; દીર્ઘસૂત્રી. (૩) તકલેદી.

ટાપલી, સ્ત્રી૦ ટપલી.

ટાપસી, સ્ત્રી૦ એક માણસ કંઇક વાત કરતું હોય તેમાં બીજાએ પોતાની તરફથી ઉમેરો કરવો તે; મૂળવાત કરનારને ઉદ્દેશીને ટેકો આપવો તે; કોઇની વાતમાં બીજાએ પૂરતી કરવી-અનુમોદન આપવું તે. (૨) હાજિયો પૂરવો; હુંકારો ભણવો; રસથી સાંભળવું અને ચાલતી વાતને ઉત્તેજન મળે એમ વચમાં વચમાં બોલ્યા કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાપસી પૂરવી=ટેકો-પૂરતી-ઉમેરણ થાય એમ કરવું; અનુમોદન કે ઉત્તેજન મળે એમ કરવું. સાહેદી પૂરવી; ઉત્તેજન આપવું.

ટાપી, સ્ત્રી૦ ટપલી; ટાપલી. (૨) ટીપીને છો બેસાડવાનું લાકડાનું નાનું ઓજાર; છો બરોબર બેસી જાય તે માટે તેને ટીપવાનું નાનું ઓજાર. (૩) આંગળાંના છેડાની હલકી થાપટ; હાથનાં આંગળાંનો હલકો આઘાત-પ્રહાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાપી મારવી= કૂટવું. ઠપકો દેવો.

ટાપુ, પું૦ જેની ચારે બાજુએ પાણી હોય એવો જમીનનો ભાગ; બેટ; દ્વીપ;નાનો બેટ.

ટાપુવા, પું૦ [ટાપવા.] આડણિયો ને વેલણ લઇ વણેલા નહિ પણ હાથના પંજાઓ વચ્ચે કણકનો લોચો લઇ આમ તેમ ટપલી દઇ દઇને ઘડેલા રોટલા. ટાપુવોનું બ. વ:—મા મરી જશે એટલે જન્મારો છોકરાઓને બિચારાને ટાપુવા ટીપવાના તો છેજસ્તો! કંઇ કન્યા મળવાની છે? ટાપુવો ટીપીખાવો=રોટલો કરી ખાવો.

ટાબોટા, પું૦ [સં.તાલ] બે હાથેલીઓ એક બીજાની સાથે અફાળીને કરેલો અવાજ તે; હાથેલી અને આંગળાંને કોચલા જેવાં કરી જોરથી એક બીજા સાથે અફાળીને અવાજ કરવો તે; તાબોટા-ટા. ભારે અવાજે પાડેલી તાળી તે તાબોટા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાબોટા કૂટવા-પાડવા ને વગાડવા એમ કહેવાય છે.

ટામેટાં, ન૦ એક જાતનું ગોળ શાક ફળ. આને કેટલાક લોક વિલાયતી વેંગણ કહે છે. આની ખેતી કરતાં પ્રથમ ધરૂ કરવામાં આવે છે, પછી નવેમ્બરમાં ફરીને કચારા કરી રોપે છે અને વેલો વધવા માંડતાં કયારાની આસપાસ કરેલા માંડવા ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે.

ટાયડું, ન૦ તૂરીઆર ઘોડું–નાનું તે ટાયડું. ટાયડી=નાની ઘોડી. (૨) જેને ત્યાં થોડા ઘોડેસ્વાર રહેતા હોય એવો ગરાસિયો; મનસબદાર; નાની જેવી રાજ્ય સત્તાવાળો જે તે; જમીનદાર–સરદાર. પાદશાહી વખતમાં ને રજપૂત રાજ્ય કાળમાં કેટલાક સરદારોને લશ્કર માટે અમુક સ્વાર રાખવા ને પાળવાની સત્તા સાથે જાગીર આપી થોડીક હકુમત આપતા તે. તવાઇ ગયેલું તે ટાયડું.

ટાયલું, વિ૦ જેમાં તત્ત્વ ન હોય એવું; માલ વગરનું; સારહીન; ખાલી બકવાદ જેવું; એકની એક સામાન્ય કે બોલનારનાં વખાણના પિંજણથી ભરેલું–(બોલવું કે લખાણ તે) (૨) ન૦ માલ વગરનું બોલવું તે; તત્ત્વ–સાર વગરની જે લંબાણ વાત–ભાષણ કે લેખ હોય તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાયલું કરવું=માલ વગરની વાતને લંબાવવી તે; પોતાનાં વખાણ કર્યા કરવાં, એકની એક વાતનું વારંવાર પિંજણ કર્યા કરવું. ટાયલું કૂટવું=માલ વગરની વાતચીત કર્યા કરવી. (૩) કુથલી-ખાલી બડાઇ કે નિંદા તે; જેમાં કંઈ નવું જાણવાનું ન હોય તે.

ટાલ, સ્ત્રી૦ માથાના જે ભાગમાંથી વાળ જતા રહ્યા હોય તે ભાગ; માથા ઉપર કે બીજા કોઇ ભાગ ઉપર જ્યાં થોડા ભાગમાં નવા વાળ ઉગતા ન હોય તે ટાલ. વૃદ્ધાવસ્થામાં માથે ટાલ પડે છે. જેને માથે ટાલ પડે તે સુખી અથવા પૈસાદાર કહેવાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાલ પડવી=અમુક ભાગમાંથી વાળનાં મૂળ નાબુદ થવાં. (૨) બીજાનો બોજો ઉપાડી ઉપાડીને માથાના વાળ ઘસાઇ જવા–અર્થાત્ બહુ પરિશ્રમ લીધેલો હોય ત્યારે આમ કહેવાય છે. ટાલ પાડવી=ઝાંટણુ પડે–માથેથી વાળ જતા રહે એટલી વાર રોકવું; વારંવાર ટોકયા કરવું.:–ટોકીને ટાલ પાડી પણ એને કયાં લાજ છે.

ટાલકી, સ્ત્રી૦ ટાલ; નાનીટાલ. (૨) તાલકી, માથાની વચલી ખોપરી.

ટાલકું, જુ. તાલકું.

ટાલી, સ્ત્રી૦ ગોળ અથવા ચોરસ કાપલી; નાનો લુગડાનો કકડો. ચંદરવામાં જુદા જુદા રંગના કપડાના નાના કકડાઓ એક સાથે સિવી લે છે તેમાંનો અકેકેક તે.

ટાલું, ન૦ તાલુ.

ટાહુકો, પું૦ ટુહુકાર; સાદ; ઘાંટો; લાંબો ભારે ને તીણો અવાજ; હોકારો; પોકાર; બરડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાહુકો દેવો=બોલાવવું.:–તમે જાઓ ત્યારે મને ટાહુકો દેજો, હું એ તમારી સાથે આવીશ. (૨) હુંકારો; હાં, હાં, એમ બોલી પોતે સાંભળે છે, પોતાનું ધ્યાન છે એમ જણાવ્યા કરવું તે.:–વાતમાં ટાહુકો પુરનાર તો કોઇ જોઇએ જ. (૩) ઉત્તેજક અવાજ; ઉમેરણી; બીજાના બોલવાને ટેકો આપવા ખાતર જે કંઇ કહેવું–બોલવું તે; ઉમેરણી, અનુમોદન.:–તું ટાહુકો પુરાવીશ તો કામ થશે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાહુકો પૂરવો=અનુમોદન આપવું; વચમાં વચમાં બોલીને વાત કરનારને ઉત્તેજન આપ્યા કરવું; સાહેદી પૂરવી ઉમેરણ કરવું. ટહુકો, ટૌકો. (૪) કોયલ અને મોર વગેરેનો ટુહુકાર તે.

ળણ, ન૦ ટાળેલું તે; સારું સારું લઈ લેઇ રહેવા દીધેલું અવશેષ તે; ટાળી મૂકેલું તે. (૨)ચાળી ઘોળીને કાઢીનાંખેલું તે; ચળામણ, ઝડકામણ; થોથ; છોડાં.

ળણટોળણ, ન૦ વિંચીને લેતાં અને તોળાતાં રદ તરીકે પાછું કાઢી નાંખેલું તે; સારું સારું ઉપાડી લઇ કાચું-બગડેલું નહિ પણ તાજું એવું જે પાછળ પડયું મૂકેલું તે; છાંડેલું તે; પાછલું કચરાજેવું કનિષ્ઠ પ્રકારનું એવું તે.:-સારા સારા વર વિંણાઈ ગયા-વરાઇ ગયા હવે તો કોઇ ટાવણટોળણનો લુલો લંગડો રહ્યો હશે તો મળશે. શાક ભાજી-કેરી વગેરે ફળાદિક માટે વપરાય છે.

ળવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. त्यज] દૂર કરવું; ખસેડવું; અળગું કરવું; છોડી દેવું; આવતું બંધ થાય એમ કરવું; રદ બાતલ કરવું. (૨) પકડેલું-ધરેલું કે અંગીકાર કરેલું હોય તેવાને છોડી કે તજી દેવું.:-વિવાહ-કન્યા ટાળવી. (૩) મટાડવું; સારૂં કરવું; કાઢવું.:-આટલું દુઃખ ટાળો એટલે ગંગા નહાયા. (૪) સારૂં લઇલેઇ નઠારૂં-નમાલું હોય તે છોડી દેવું અથવા કાઢી નાંખવું.:-ચળામણ ટાળવું.

ળી, સ્ત્રી૦ તાળી.

ળેલું, વિ૦ પડયું રહેવા દીધેલું; બીજાએ નહિ લીધેલું; છાંડેલું.:-ટાળેલો વર, ટાળેલી કન્યા.

ળૌ, સ્ત્રી૦ ટોળાઇ; ટાળાઇ; મજાક; મશ્કરી; ટોળ. (૨) વ્યંગ ચેષ્ટા; મર્મથી હસવું-ચેકડી કરવી તે.:-ટાળૌઓ કરવી.

ળો, પું૦ [સં. तालु] તાલ; તાકડો; લાગ; મેળ મળી જવો તે; પ્રસંગ; અવસર; સંધિ; સંજોગ; જોગ. (૨) વાવું તે; વાયદા કર્યા કરવા તે. (૩) ટાળવું તે. (૪) ખેલ; તમાસો; ચમત્કાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાળો મળવો=જોગાન જોગ આવી મળવો; તાકડો બેસવો; તાલ આવવો. ટાળોદેવો=વાયદો કરવો. વર કન્યાનો ટાળો મળેછે=ગ્રહ-અનુકૂલ ગ્રહનો જોગ આવે છે; તેમનો વિવાહ થઇ શકે એવો સંજોગ છે. જોશીએ કહ્યું એમાંનો કંઇ ટાળો મળેછે, કહ્યા પ્રમાણે કોઇ વાત બનેલી હોય કે બનતી હોય એવો દાખલો મળ્યો છે? ટાળો=દાખલો; કહેવા પ્રમાણે મળતો આવતો જોગ; બનાવ બનવો તે.

ટાંક, પું૦ [સં. टंक] ટાંકણાવતે ખોદી ઠોકીને પાડેલો સિક્કો તે; પૈસો. (૨) ટકો: રૂપિયો. (૩) એક પૈસાભાર જેટલું વજન તે.:-નવટાંક. શેરના આઠમા ભાગ જેટલું તે. એક શેરના ૭૨ પૈસાભાર-ટાંક કહેવાય છે. (૪) કલમની લેખંડની કત-ચાંચ; લોઢાની કલમનું મોં; લોખંડનો કિત્તો. (૫) અમુક નક્કી કરેલો જે વખત તે; અમુક વખત એમ જે તે; ઇશ્વરે જે ટાંક મારી હશે તેમાં મીનમેખ થવાની નથી. છાપ, લેખ, સિક્કો. જે ટાંક પડ્યા તે પડયા. (૬) વખત; વાર.-બે ટાંક દૂધ દે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંક મારવો=છાપપાડવી; અમુક મુદત નક્કી કરવી.

ટાંકણી, સ્ત્રી૦ સોય જેવો નાનો પાતળો પણ માથાવાળો પીતળનો ખીલો; કપડાની કે કાગળની ગેડ ઉકલી જાય નહિ તે માટે મારવાની પીતળની નાની ખીલી; માથાવાળી પીતળની સોય જેવી સળી. (૨) ઉંડાણે ખોતરવાનું સુતાર વગેરેનું એક હથિયાર. (૩) ટાંકવાનું કામ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંકણી ભોકવી=ટાંકણીની અણી ઘોચવી; ચટકો દેવો.

ટાંકણું, ન૦ કંસારા, સુતાર, અને સલાટ વગેરે કારીગરીનું કોતર કામ કરવાનું ગોળ અણીવાળું ઓજાર; ખણવા-ખો-

તરવા કે ટાંકવાનું જે ઓજાર તે. (૨) સપરમો દહાડો; સારા માઠા અવસરનો વખત; ટાણું. (૩) જોગ; જોગવાઇ; સંધિ. (૪) અગત્યનો–અમુક સમય તે.:–આ ટાંકણે તું કેમ આવ્યો ?

ટાંકર, વિ૦ લુચ્ચો લફંગો; રંડીબાજ.

ટાંકલી, સ્ત્રી૦ ટાંકણી; માથાવાળી પીતળની સોય. (૨) નાનું ટાંકું; પાણી ભરી રાખવાની ભોંયમાં ઘાલેલી છોબંધ કોઠી; ઘડિયાળી; ટાંકી. (૩) ઘી તેલ વગેરે કાઢવાપીરસવાની નાની ડોઇ જેવી ચમચી; પળી.:–ખીચડીમાં ટાંકલી ઘી મૂકવું. (૪) ટાંકી; ચાંદી.

ટાંકલું, ન. નાનું ટાંકું.

ટાંકવું, ક્રિ૦ સ૦ ટાંકણાના ઠોક મારીને ખોદવું; ખાડા પાડવા; ખણવું. (૨) લીસું હોય તેને ખડબચડું બનાવવું; સપાટી ઉપર નાના નાના ખાડા પાડવા; કરકરૂં કરવું.:–ઘંટી ટાંકવી. (૩) સિવી–બાંધી કે સંધાડીને વળગાડવું; લટકાવવું.:–ખીસું–કસ ટાંકવી. છબિ ભિંતે ટાંકવી. (૪) ટાંકા ભરવા; ટેભા દેવા. (૫) સાથે જોડવું; સામેલ રાખવું.:–અરજી સાથે પાછલો જવાબ ટાંકવો. (૬) ઉતારો આપવો; નોંધી રાખવું; વાત વિચાર વગેરેની ટુંકી નોંધ કરવી; ટપકાવવું.

ટાંકી, સ્ત્રી૦ ટાંકલી; પાણી ભરી રાખવાની છોબંધ કોઠી કે નાનો કોઠાર; નાનું ટાંકું. (૨) પ્રવાહી ભરી રાખવાની લોખંડ કે ધાતુની ટાંકા જેવી બનાવટ. (૩) પાણી ભરાઇ રહે એવી છોબંધ ખાળકુડી. (૪) ગુણ; અસર; ટેકી.:–ઘણાંએ ઓસડ કર્યાં પણ કશાથી ટાંકી લાગી નહિ પછી શું કરીએ ? (૫)સ્ત્રી પુરૂષના છુપા અવયવો પર થતો એક ચેપી ને ઝેરી રોગ કે જેથી ઉપરની ચામડી જતી રહી ચાંદુ પડે છે અને તેમાંથી પાણી તથા રુધિર વગેરે ઝમ્યા કરે છે.:–ટાંકીનો રોગ.

ટાંકું, ન૦ વરસાદ અથવા કુવા વગેરેમાંથી આણેલું પાણી ભરી મૂકવાને જમીનની અંદર સારી મજબુત છોથી બનાવેલો કોઠલો; જમીનની અંદર ખણીને બનાવેલી છોબંધ મોટી ટાંકી.:–ગુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં ઘેરેઘેર ટાંકાં હોય છે. (૨) ઘીમાં પાણી નાંખી હલાવીને ઠારેલું જે ખાવાનું ઘી તે;પાણીથી ઠારેલી ઘીની પતરીઓ.:–શિયાળાનો દહાડો અને કંસાર ઘીનું જમણ હોય એટલે લોકો ટાંકા કર્યા વગર રહે નહિ. (૩) તાકું; મોટો ગોખલો.

ટાંકો, પું૦ સોય દોરાથી કરેલી એક એક સાંધ તે; ટેભો; તળે ઉપર ભોક પાડીને દીધેલો દોરાનો બીડો અથવા બંધ તે; કોઇ ચીજ બીજાની સાથે જોડાયેલી રહેવાને માટે મારેલો જે બખિયો તે.:–જોડાને સારા ટાંકા મારજો. (૨) સિવણ; ટેભો.:–એને તો ટાંકો મારતાં પણ આવડતો નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંકો મારવો=સિવવું; સાંધવું.:–મેરાઇ આટલો ટાંકો મારી આપો–અર્થાત્ સિવી આપો.

ટાંગ, સ્ત્રી૦ [सं. टंक] પગના નળાનો લાંબો અવયવ તે; નળો; પગની એડીથી ઘુંટણ લગીનો ભાગ તે. (૨) [जंघा] ઘુંટણની ઉપરનો સાથળનો ભાગ તે; જાંગ. (૩) ટાંગો; પગ; ચરણ.

ટાંગણ, ન૦ ટટ્ટુ; નાનું નમાલું ઘોડું. (૨) ઠિંગણું બેડોળ માણસ તે.

ટાંગવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. टंक्] થાંભલે અથવા ભિંતે ચોઢવું; લટકતું રહે એમ વળગાડવું; લબડાવવું; લટકાવવું; કોઇક આધાર સાથે ઝુલતું રહે એમ બાંધી–જડી રાખવું.:–છબિ ટાંગવી.

ટાંગાટોળી, સ્ત્રી૦ ટાંટિયા અને ખભા ઝાલીને

લબડતું ઉપાડવું તે: પગ અને માથા આગળથી ધરવું અને વચમાંથી ઝુલતું રહે એમ ઉચકી લેવું તે; ટિંગાટોળી.:-જો ના હિંડે તો એને ટાંગાટોળી કરી નિશાળે લઇ જાઓ.

ટાંગો, પું૦ પગ; ચરણ; પાદ. (૨) જાંઘના મૂળ આગળનો સ્ત્રીનો છુપો અવયવ; યોનિ.:-ટાંગો મારવો=એક ખરાબ ગાળ છે. (૩) હલકી પણ મજલ ખેડવે મજબુત ઘોડા ગાડી; ટપ્પા ગાડી. મુસાફરોને જલદી લઇ જનારી ઘોડાઓની ગાડી તે ગાડીની ગોઠવણ.:-ત્યાં ટાંગાબાંગા મળે છે? બળદની ગાડી તે છકડો, ને ઘોડાની ગાડી તે ટાંગો. જે અંતરાળ વચ્ચે ટાંગાની ગોઠવણ હોય ત્યાં અમુક અમુક અંતરે ઘોડા બદલવાની ગોઠવણ રાખે છે.

ટાંચ, સ્ત્રી૦ જપતી; કલમબંધી. (૨) કલમની અણીપરનો ત્રાંસો કાપ; કત. (૩) કસોટી કરવાનો ટચકો; ટાંકણાનો આઘાત.:-એને ટાંચ મરાય તેમ નથી, અર્થાત્ એવું ખચિત અને સુદૃઢ છે કે તેની ઉપર કોઇ આઘાત કરી શકે તેમ નથી. (૪) ખૂટ; ઘટ; ઓછ; કમીના; કસર; ખોટ.:-અહિં કોઇ વાતે કશી ટાંચ નથી. તંગી; કમી હોવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંચ મારવી=જપત કરવું; ખસે-આઘું પાછું થાય નહિ એમ એકદમ સખત દેખરેખ તળે મૂકી દેવું; કબજે કરી લેવું. ટાંચ મારવી. ટાંચ મૂકવી=જપતી મૂકવી.

ટાંચણ, સ્ત્રી૦ ઉપર ટપકે લખી રાખવું તે; નોંધ; યાદદાસ્તને માટે ટુંકામાં જે થોડું થોડું લખી લેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંચણ કરવી=ટુંકામાં લખી રાખવું; ટપકાવી લેવું. (૨) થોડી થોડી ટીકાને રૂપે નોંધ કરવી તે; જૂજ નોંધ; નાની ટીકા.

ટાંચણી, સ્ત્રી૦ ટાંકણી. (૨) નોંધ.

ટાંચમ, સ્ત્રી૦ ટાંચ.

ટાંચવું, ક્રિ૦ સ૦ [**सं. टंक**] અણીદાર હથિયાર કે ઓજારથી ગોદા મારવા; ટાંકવું. (૨) સોય ઇત્યાદિથી વળગાડવું; ટેભા દેવા; ટાંકા મારવા. (૩) કતમારવી; અણી કાપવી; છાંટવું. (૪) અણીદાર કે ધારદાર હથિયારે છુંદવું; ટચકા ઉપર ટચકા મારવા. (૫) કસર કરવી; આપવા મેલવામાં ટાંચ રાખવી.

ટાંચું, વિ૦ ટાંચવાળું; ઓછું; કમી; ઉણું; કમ. (૨) ન૦ વાંકું; આડું; દુભણું.:-માતાને ટાંચું પડે એમ ના કરતા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંચું પડવું=કમી પડવું; દુભાવું; વાંકું પડવું.:-નણંદને શું ટાંચું પડયું જે રિસાયાં?

ટાંટાટરડું, વિ૦ ટાંગાટૈડું; હિંડતાં હિંડતાં જેના પગ મચરડાઈ જતા હોય એવું; રાંટું. (૨) ડહાયલું; ચિબાવલું.

ટાંટિયો, પું૦ [**सं. जंघा. प्रा. टंका**] પગનો નળો; પગ; ચરણ. રૂ૦ પ્ર૦ ટાંટિયા જોરમાં છે=વિજયની હોંશમાં છે; ઉમંગમાં છે; સહાય અને સાધન વગેરે હોવાનો અર્થ બતાવે છે. ટાંટિયા ભાગ્યા છે=ના ઉમેદ થઇ ગયો છે; નિરાશ થયેલો છે; ઉત્સાહમાં નથી; નાસીપાસીથી કામ કરે છે; પછડાયો છે; થાકયો છે; હોશ નથી, એવો અર્થ રાખે છે. પેટમાં ટાંટિયા છે=કપટ છે; ડોળ-ઢોંગ છે. ટાંટિયા કહ્યું કરતા નથી=બહુજ થાકી જવાયું છે; પગચાલી શકતા નથી. ટાંટિયા તોડ=પગ દુખવવા તે; નકામ પગ તોડવા-ફેરાઆંટા કર્યા કરવા તે. દોડધામ; ફેરાઆંટા; આવજા.:-પોલિસમાં ફરિયાદ કરવી એટલે બીજું કંઈ જ નહિ પણ ટાંટિયાતોડ ઉભી કરવી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંટિયા અકડાઇ જવા=ટાંટિયા ઝટ હાલે ચાલે નહિ એવા થઇ જવા;

જકડાઈ જવા, રહી જવા, એકાસને અને એક સ્થિતિએ રહેવાથી પગનું ચલનવલન બહેર મારી જવું-ઝટ ન થાય એમ થઈ જવું. ટાંટિયા આવવા=નાના બાળકને ચાલતાં આવડવું; બાળક હિંડતું થવું. (૨) નવો ઉત્સાહ આવવો; માંદ-આળસ જતું રહી નવી ઉમેદ ઉભી થવી. ટાંટિયા ઉલાળવા=પગ ઉંચા લેવા. (સંભોગ સંબંધી ગ્રામ્ય. અશ્લીલ પ્રયોગ છે.) ટાંટિયો કાઢવો=આવતું બંધ કરવું; અવર જવર બંધ પડે એમ કરવું; આવી-મળી શકાય નહિ તેમ કરવું. (૨) લાગવગ ને અવરજવર તોડી નાંખવી. ટાંટિયા કાપવા=મૂળથી છેદન કરવું; કોઈ માણસનો બીજા માણસ આગળ ટકાવ થાય નહિ એમ કરવું. મોઢે મીઠું બોલી પાછળથી કાપી નાંખવું. ટાંટિયા ગળે આવવા=પોતે પોતાની મેળે ફસાઈ પડવું; શોખથી ગમ્મતથી કે હસવાથી કોઇ કામ કરવા જતાં સંકટમાં આવી પડવું; ગભરાઇ જવું; ગુંચવણ-અમુંઝણમાં આવી પડવું. ટાંટિયો ટકવો=સ્થિર મન રાખી કાયમ રહેવું-બેસવું; એક ઠેકાણે ઠરીને રહેવું-ટકવું.:-એનો ટાંટિયો ઘરમાં ટકતો નથી? ટાંટિયો ટાળવો=ટાંટિયો કાઢવો. ટાંટિયા તૂટવા=પગની ફેંચો-પિંડીઓમાં પીડા થવી થાકથી ને ઝાડાથી અશક્તિને લીધે ટાંટિયા તૂટે છે. ટાંટિયા પહોળા થઇ જવા=હારી થાકી જવું; ગભરાઇ નાહિમ્મત થઇજવું; નિર્બળ નિઃસત્ત્વ થઇ જવું; હારી ફે ફે થઈ જવું. ટાંટિયા ભાગી નાંખવા=નાહિમ્મત કરી નાંખવું; નાસીપાસ કરવું; ઉત્સાહ ઉતારી નાંખવો. ટાંટિયા રંગવા=પગના નળા ઉપર માર મારીને અશક્ત કરવું; પગ ભાગી નાંખવા; પગે માર મારવો. ટાંટિયો વાળવો=આરામ લેવો; પગતોડ ને હાયદોસ છોડી નિરાંતે બેસવું.

ટાંડર, સ્ત્રી૦ તકરાર; કજિયો. (૨) કંપ; ધ્રુજારી.

ટાંડું, ન૦ [**સં. સ્થલ**-તલ તાંડું] મુકામ કરવો તે; પડાવ નાંખવો તે; ઉતરવું તે; મુકામ; પડાવ. વણજારાઓની પોઠે મજલે મજલે વિશ્રામ કરવો-પોઠ પાડવી તે; પોઠનો મુકામ-ઉતારો. ઉ૦ ઠામ ઠામ ટાંડું પડે, વણજારારે, પુરનાયક મોટું નામ, સમજ મન મારારે. (૨) પોઠ; પ્રાણીઓની હારકતાર; ઠાઠ; ધાડ; ઉ૦ છોકરાં જણ્યાં એક ટાંડો. બાપુસાહેબ. વણજાર. ઉ૦ ટાંડુ ચલાવે ચો દિશે વણજારારે. (૩) કામકાજ કરવાનું નહિ અને ખાઇ પીને સારી રીતે મોજમઝા-રમત ગમ્મત કરવાનો અવસર-પ્રસંગ તે; ખૂબ આનંદ ભોગવવાનો ને આરામનો દિવસ તે. કહે૦ વણજારાની મા ટાંડાં દેખી રહી છે.

ટાંણું, ન૦ જનોઇ, લગન, સીમંત કે આનંદોત્સવનો અવસર તે; સ્નેહી સંબંધી વગેરેએ એકઠાં થઈ ખાવું પીવું ગાવું અને આનંદ ઉડાવવો તે; આનંદોત્સવનો સંધિજોગ તે. (૨) સારા પર્વનો-તહેવારનો જોગ તે; શ્રાદ્ધાદિક-વૃદ્ધો પાછળ કરવાની ક્રિયાઓનો જોગ તે. (૩) યોગ્ય સમય; એકાદ ચોકસ વખત; અમુક સારા માઠા પ્રવર્તમાન વાતાવરણનો અવસર તે.:-રોવાને ટાંણે કંઇ ગવાય. દીવાટાંણે આવજો. (૪) લાગ; તક. (૫) જોગવાઇ. રૂ૦ પ્ર૦ ટાંણું ટચકું=નાનો આનંદોત્સવ; સાધારણ સરસંબંધીને મળી ભેટી એકઠાં થઇ ખાવાપીવાનો સુદિવસ-અવસર તે; લગાર જેટલું પણ ટાણું તે. ટાંણાસર=વખત ઉપર; યોગ્ય સમયે; બરોબર વખતે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટાંણું આવવું=સ્નેહી સંબંધીને બોલાવી

આનંદ મંગળ કરવાનો વખત આવવો. (૬) ખાસ અવસરનું ખરચ તે. ટાંણું કાઢવું=આવેલો અવસર લોક રૂઢિએ ઉજવવો; ટાંણાંનું ખરચ ખૂટણ ઉઠાવી લેવું.:–મોઢે મુંછ તો છે નહિ તો પછી ટાંણાં કાઢવામાં એ શું સમજે. (૭) નાત જમાડવી ને ખરચ કરવું તે.:–ટાંણે ટાંણાની વાત. સારૂં ટાંણું=સારા–શુભ પ્રસંગનો અવસર તે, વિવાહ, જનોઈ અને સીમંત વગેરે. ખાસ–અધરણી=વહુને સારૂં ટાંણું આવશે.

ટાંપ, સ્ત્રી૰ ટીપા કે મીંડા જેવું નાનું ચિહ્ન; નિશાન; પૂર્ણ વિરામ.

ટાંપણી, સ્ત્રી૰ ટાંપી રહેવું તે; આતુરતાથી જોવા ભેટવા કે લઇલેવાને તત્પર થઈ રહેવું તે; તલપી રહેવું તે.

ટાંપવું, ક્રિ૰ સ૰ જોવા, ભેટવા કે લઇલેવા આતુરતાથી તત્પર થઇ રહેવું; ટીકી રહેવું; તલપી રહેવું; આતુરતાથી મન અને ચક્ષુસાધ્ય વિષય ઉપર તલપ મારવાને લાગ શોધતા બેસી રહેવું. (૨) નિશાન–ચિહ્ન કરવું; ટાંપ મૂકવી.

ટાંપાટરડું, વિ૰ રાંટું; ચાલતાં ચાલતાં જેના પગ આમ તેમ અંબળાઈ જતા હોય એવું.

ટાંપું, ન૰ અમુક અંતરે જઇ આવવું તે; જે કારણે પંથ–મજલ કરી હોય તે કારણ ચરિતાર્થ–સિદ્ધ થઇ ન શક્યું હોય તો તે મજલ કરી આવવી તે ટાંપું કહેવાય છે; જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થયું ન હોય એવું જઇ આવવું તે; ફેરો; આંટો; ગામોતરે જઇ આવવું તે.:–ગયો તો ખરો પણ બાપ અહિં રહી જવાથી ટાંપું પડયું. યજમાનના કામકાજને માટે બ્રાહ્મણ અને હજામ વગેરે જે ગામોતરાં–ફેરાઆંટા ખાઈ આવે છે તે.:–ગોર ! વહુને મોકલે કે ન મોકલે પણ તમે તો વહેવાઇને ત્યાં એક ટાંપું ખાઇઆવો. ક્રિ૰ પ્ર૰ ટાંપું કરવું=કાર્ય થાય કે ન થાય પણ જઇ આવવું તે. ટાંપાં ખાવાં=આવી આવીને ખાલી–પાછા જવું.:–ઉઘરાણીવાળાને પાંચ ટાંપાં ખવરાવ્યા વગર કોણ જંઇ પરખાવેછે.

ટાંપુંટૈયું, ન૰ યજમાનની વતી ગામગામોતરે જવું આવવું તે; ફેરાઆંટા ખાવાનું કામ કરવું તે.:–દુકાને આવીને બેસે અને શેઠ કહે તેમ કહિં ટાંપુંટૈયું ખાતો રહે તો વળી નોકરીનું ઠેકાણું પડે.

ટાંસ, પું૰ જુ૰ તાસ; છોલની ઝળકી.

ટિકાયત,, વિ૰ જેને વડા તરીકે પહેલું તિલક થતું હોય તે; મુખ્ય; વડો. (૨) પાટવી; અભિષેકને યોગ્ય.:–ટિકાયત ગોસ્વામીની સ્વારી શ્રીજીમાં રહે છે.

ટિકિટ, સ્ત્રી૰ [અં Ticket] ટિકટ; અમુક છાપ મારેલી, અમુક હક કે પરવાનગી આપનારી અને અમુક બાબતસર અમુક જોઇએ તેટલુંજ લખેલી કે છાપેલી કાગળની નાની કાપલી.:–પોસ્ટ ટિકિટ; રેલવેની ટિકિટ; નાટકની ટિકિટ. (૨) પૈસા લઇ આપેલો કાગળના નાના ટુકડાપરનો પરવાનો. (૩) પેટી, કબાટ, સીસી વગેરેમાં શું છે ? અને કોનું કેમ છે ? વગેરે ટુંકમાં દર્શાવનારી તેની ઉપર ચોઢેલી નાની કાપલી તે; ચીઠી. સરકારી મહોર છાપવાળી કાપલી. ટિકિટ મારવી=ચોઢવી. ટિકિટ લેવી–ખરીદવી.

ટિક્કડ, ન૰ તિક્કડ; જાડો રોટલો.

ટિક્કી, સ્ત્રી૰ વચ્ચે કાણાવાળી પાતળી ને ગોળ નાની ચકતી; ચાંદી; ટીલડી.:–ઝીકટિક્કીનું ભરત. (૨) જેને માટે ઉદ્યમ ચલાવ્યો હોય તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી તે; ઠેકાણે પડવું તે.:–તેણે નોકરીને માટે મહેનત તો કરી પણ કંઇ ટિક્કી લાગી નહિ. (૩) ગુણ થવો તે; સારી અસર ઉપજવી તે; ટેક્કી.:–ધણીએ દવાઓ કરી પરંતુ એકેકેની ટિક્કી

લાગી નહિ. (૪) થાગ લાગવો તે; વગ; સિફારસ.:–એ સાહેબ આગળ તમારી કંઈ ટિક્ડી લાગશે નહિ. (૫) બિંદી; બે ભમરો વચ્ચે જે ઝીણું ટપકું–તિલક કરવું તે; ટપકું, નાનો–ઝીણો ચાંલ્લો.

ટિક્કો, પું૦ મોટું ટીલું; ચાંલ્લો: ગાજરિયો. (૨) દાબીને, ચાંપીને કે જોરથી મારીને પાડેલી છાપ તે; આઘાત, વ્રણ. (૩) ડામ.:–એના કપાળમાં ટિક્કો. ટિક એવો અવાજ થાય તેમ અથવા ટચ એવો અવાજ થાય તેમ જોરથી આઘાત કરીને પાડેલું ચિહ્ન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટિક્કો કરવો= ડામ દેવો, ચાંલ્લો કરવો, નિશાન કરવું.

ટિચાવું, ક્રિ૦ અ૦ આમ તેમ રખડવું; ભોમિયા નહિ હોવાને લીધે કોઇ સ્થળ શોધી કાઢવા માટે આમ તેમ ફેરાઆંટા ખાવા પડવા.:–કોટમાં કેટલે બધે ઠેકાણે ટિચાયો ત્યારે તમારી ઑફિસ જડી. (૨) આમ તેમ અફળાવું; ગોબાવું.:–આ ઘડો બહુ ટિચાયો છે. અથડાવું; અફળાવું; કુટાવું. (૩) કામ કરનારાઓ સાથે રહીને કામ કરતાં ને પિલાતાં પિલાતાં અનુભવ મળવો; ઘણે શ્રમે પ્રાપ્ત થવું.:–વર્ષો લગી ગુમાસ્તીમાં ટિચાશો ત્યારે મુનીમ થવાશે.

ટિટસિન, ન૦ (તિન્તસિન) નામદાર બ્રિટિશ સરકારના તાબાનું પેકિંગથી એંશી માઇલ ઉપર પિહો નદીના મુખ ઉપર આવેલું ચીનમાંનું એક મોટું બંદર અને તેની આસપાસનો જિલ્લો. ટિટસિન મુંબાઇ જેવડું મોટું શહેર છે.

ટિંટોડી, સ્ત્રી૦ [**सं. टिट्टिभ**] ટિંટોડી; જળાશય નદી વગેરે નજીક રહેનારૂં કાબર જેવડું એક પંખી. આ પંખીમાંનો નર ટિંટોડો અને માદા ટિંટોડી કહેવાય છે, છતાં તેમની આખી જાતિ નરને નામે નહિ પણ નારીને નામે ઓળખાય છે. એમ કહેવાય છે કે ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવોની આ પંખીને અગમચેતી થાય છે. ટિંટોડીના માળા જોઇ વરસાદ કેવો થશે, તે ગામડિયા કહે છે. જો નિચાણમાં તેનો માળો હોય તો જાણવું કે વરસાદ થવાનો નથી અને જો બહુજ ઉંચે હોય તો જાણવું કે ઘણો વરસાદ થશે અને ભારે રેલ આવશે. એમ કહેવાય છે કે મહાભારતના યુદ્ધની પણ એને અગમચેતી થઇ હતી. એક પ્રાચીન કાવ્યમાં આનો રમણીય ભાવ છે. ઉ૦ ટિટોડી કહે તજીએરે, ભૂમિપર ભાર થશે, અઢાર અક્ષૌણીરે દળ અટવાઇ જશે-ટિંટોડી કહે.

ટિંટોડો, પું૦ ટિંટોડીનો નર. આપણા કવિઓએ ટિંટોડાને દૈવવાદી ગણ્યો છે અને ટિંટોડીને પુરૂષાર્થવાદી ગણી છે. ટિંટોડી શબ્દમાં આપેલા પદ્યમાં પ્રારબ્ધ ને પુરુષાર્થનો તે દંપતી વચ્ચેનો વાદ છે અને તેની એવી મતલબ છે કે, મહાભારતના યુદ્ધની અગમચેતી થવાથી ગર્ભવતી ટિંટોડીએ તેના નરને કહ્યું કે, મોટું યુદ્ધ થવાનું છે માટે બચ્ચાં–ઇંડાંના રક્ષણ માટે આ સ્થાન છોડી દઇ બીજે ઠેકાણે જવું જોઇએ. ટિંટોડાએ કહ્યું કે દૈવ બળવાન છે અને પ્રારબ્ધમાં હશે તે થશે માટે ન જવું. મહાભારત યુદ્ધનું મંડાણ થયું તેમાં પહેલે દહાડેજ ભીમનો હાથી રણમાંથી નીકળતાં તેનો ઘંટ ઇંડાં ઉપર પડ્યો અને છેલ્લે અઢારમે દહાડે સાંજે એક ઘાયેલ ઘોડો નાસતાં તેની ઠેસથી ઘંટ ઉછળીને દૂર જઇ પડ્યો. આ રીતે ટિંટોડીનાં ઇંડાંનું રક્ષણ થયું, વગેરે કથાપ્રસંગ છે.

ટિપ્પણ, ન૦ [**सं**] થોડી સમજુતી દાખલ લખેલી નાની ટીકા. (૨) યાદદાસ્ત માટે કરેલી ટુંકી નોંધ; ટાંચણ. (૩) લંબાણ

બાબતનું ટુંકાણમાં બનાવેલું જે ઓળિયું તે; ટીપણું; ટીપ; યાદી.

ટિપ્પણી, સ્રી૦ [सं] ટિપ્પણ (૨) ટીપણી; પાણીની તંગી; કોઇ જરૂરની વસ્તુની અછત; ભીડ.:–એડનમાં પાણીની ટિપ્પણી પડે છે. (૩) ટીપવું તે; ટપટપ ઝુડીઝુડીને સજડ થાય તેમ કરવું તે; છો ઉપર સારી ટિપ્પણી થવા દેજો કે જેથી ઉખડે નહિ. (૪) ટીપકારી; ઈંટોના સાંધાઓમાં છો ભરવી તે. (૫) છોને ટીપી બેસાડવાનું કડિયાના મજુરોનું ઓજાર; થાપી.

ટિપ્પો, પું૦ ટપ્પો; ટપ એવો અવાજ કરનારો આઘાત.:–લખોટાનો ભમરડાનો ટિપ્પો. (૨) ભારે ટપલી–ટપલો. (૩) સામો બોલ; દોષ કાઢનારો. ટપ દઇને દોષ દેખાડી આપવો કે મહેણું મારવું તે.

ટિલાયત, વિ૦ તિલકને યોગ્ય; મુખ્ય; વડું; મોટું; પાટવી.

ટિંખળ, ન૦ જેમાંથી હસવું આવે અને ગમ્મત થાય એવું બોલવું ચાલવું તે; હસાવે ને આનંદ ઉપજાવે પણ જેમાં સભ્યતા કે ગાંભીર્ય હોય નહિ એવી વાણીવાળી વાતચીત કે હાથ મોં–શરીરના ચાળા તે; એવો ઢોંગસોંગ અથવા બોલ કે જેમાંથી ગમ્મત મળે. (૨) મશ્કરી; મજાક. (૩) ગનકડું; ઢોંગસોંગ; હાસરસને ઉત્પન્ન કરે એવી વાણીની છટા અને અંગનો ચાળો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટિંખળ કરવું=ગમ્મત મળે ને હસવું આવે તેમ કરવું; ખરૂં નહિ પરંતુ ગમ્મત દાખલ કંઇક કરવું; મશ્કરી કરવી; ઢોંગ–ચાળા કરવા. રૂ૦ પ્ર૦ ટિંખળમાંથી તોફાન=હસવાનું ખસવું; મશ્કરી–મજાકમાંથી ટંટો થઈ જવો તે.

ટિંખળી, વિ૦ ટિંખળ કરે અને કરાવે એવું; ગમતી; ગતકડાબાજ; મજાકી.:–વાંદરાની જાત બહુ ટિંખળી હોય છે. ઠઠ્ઠાબાજ; મશ્કરો.

ટિંગાટોળી, સ્રી૦ બે જણે મળી ત્રીજાને પગ અને ખભા પકડી ઝુલતો ઉપાડી લેવો તે; ટાંગાટોળી. (૨) પગ ઝુલતા રહે અને બન્ને બાજુ બે જણ બે બગલમાંથી ઉપાડી લે તે.

ટિંગાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાદ આધારનો આશ્રય લઇ લબડવું તે; લટકવું; અમુક આધારે ઝુલતા રહેવું. કોઇને–બીજાને આશ્રયે રહેવું; ટકવું; લબડતુંરહેવું; ભરાવું; ટંગાવું:–હું આ છબિ ભિંતે ટિંગાવું? ગોરલોકનું જીવન યજમાનો ઉપર ટિંગાઇ રહેલું છે.

ટિંટિં, અ૦ ટેં ટેં ટિંટિં એવો દુઃખ કે કાયરતાનો ઉદ્‌ગાર–અવાજ તે.

ટિંડોરું, ન૦ એક વેલનું શાક ફળ; ધિલોડું; બિંબફળ. આ મીઠાં ને કડવાં–વાવેતરનાં ને જંગલી એમ બે જાતનાં થાય છે. મીઠાં ફળ અંગુઠા જેવાં જાડાં લીલાં ને લીસાં થાય છે, અને તે શાકના કામમાં આવે છે.:–ટિંડોરાંનું શાક. મીઠાં ધોલાં.

ટિંપું, ન ટપકું; બુંદ; પ્રવાહી દ્રવ્યનો નાનો છાંટો તે બિંદુ–ટીપું; જળનો કણ; ફોરું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટિંપાં પડવાં=ટપકવું પરસેવો ઉતરવો; કઠણ–મુશ્કેલ પડવું.:–કામ પુરું કરતાં ટિંપાં પડશે. ટિંપાં પડાવવાં=થકવી નાંખવું; હેરાન કરવું; ખૂબ મહેનત લેવરાવવી. કહે૦ ટિંપેટિંપે સરોવર ભરાય=થોડે થોડે મોટું કામ થાય, ડગલે ડગલે ડુંગર ચઢાય. ટિંપુંએ પાણી નહિ પાવું=કંઇ પણ આપવું મેલવું નહિ; જરાય ગાંજ્યું જાય કે દયા ખાય એવું ન હોય તેવા બખીલ–નિર્દય અને ધુર્ત્ત માણસને માટે આમ કહેવાય છે. ટિંપું પાડવું=ઘટતું હોય તે ઉપરથી આપવું; થોડું વધારે આપવું–માગવું.:–ભરવાડણ અચ્છેરિયો

ભરીને રેડે છે પછી ઉપરથી ટિંપુંએ પાડતી નથી, બાકી દૂધ તેલ વગેરે વેચનાર બીજા તો ટિંપું પાડે છે. રૂ૦ પ્ર૦ મધનું ટિંપું=બહુ પ્રિય હોય એવું તે. એ માખનું મધનું ટિંપું છે, અર્થાત્ એ માખ=મધ લોલુપ અને તે તેને પ્રિય મધનું ટિંપું=બહુજ પ્રિય છે.

ટિંબ, સ્ત્રી૦ નાનું ચિહ્ન; ટાંપ.

ટિંબરવાં, ન૦ ટિંબરુનાં ફળ.

ટિંબરુ, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અને તેનાં ફળ તે. આનાં ઝાડ જંગલોમાં ઉંચાં થાય છે. પાન મોટાં ને લાંબા હોઇ તમાકુની બીડીઓ વાળવાના કામમાં આવે છે. બોર જેવાં તેને ફળ થાય છે. ફળોનો રસ દવા તરીકે કામ આવે છે. એમાં ટેનિકએસિડ હોય છે.

ટિંબો, પું૦ માટીનો ઢગ; ટેકરો; નાનો ડુંગર; ઢગલો. ટિંબાટેકરા=ચઢઉતરનો ભાગ તે; ખાડા ટેકરા; નાના મોટા માટી પત્થરના ટેકરા-ડુંગરા તે. ઉ૦ વાંકી વાટે ટિંબાટેકરા, ભયાનક બોય. પ્રેમાનંદ. (૨) રાફડો. એક તરફ કીડીઓનો ટિંબો ને બીજી તરફ ઉંદરે સાપને રહેવા કરેલો ટિંબો. દર બહાર કાઢેલી ખોદાણની માટીનો ઢગ તે. (૩) વસ્તુઓનો ખૂબ જમાવ; ઢગલો; ખડકલો.:-એણે કામ ચઢાવી દઇને તુમારોના ટિંબા કરી મૂકયા છે.

ટિંહુક, અ૦ મોરનો એવો અવાજ તે.:-વરસાદ ચઢયો ત્યારના મોર ટિંહુક ટિંહુક કરે છે. (૨) પરાજિતને ચીઢવવાને ઠેંગો દેખાડી ઓઠે એવો અવાજ કરવો તે:- લેતો જા-ટિંહુક ! કેકાર, કેકા.

ટીકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝીણી આંખ કરી ધારીને બહુ ધ્યાનથી જોવું; ધારી ધારીને જોવું; હૃદયમાં કોઇ ઉંડો ભાવ-વાત્સલ્ય-પ્રેમ કે સ્વાર્થ રાખીને એકટસે કોઇ સામું જોયા કરવું તે; નીચા નમી ઉંચા થઇ બરોબર જોવામાં આવે તેમ ધારીને જોવું.

ટીકા, સ્ત્રી૦ [सं] કોઇ અઘરો વિષય, પદ કે શબ્દ વગેરે સમજાવવાને કરેલું જે વિવેચન તે; સમજુતીનું લખાણ; ખુલાસો; વિવરણ.:-આ પુસ્તકપર સારી ટીકા થવી જોઇએ. વિવેચન; ચર્ચા; ઊહાપોહ; વ્યાખ્યાન; ગુણદોષનું કથન. (૨) વિરુદ્ધ-કટાક્ષમાં ચર્ચા કરવી તે; કોઇ કામ કાજ વિષય અને જાતિ ઉપર ટોળમાં તેની વિરુદ્ધ બોલવું તે. (૩) ચેકડી; મજાક; મશ્કરી; વ્યંગમાં બોલવું તે.:-એ તમારા પોશાકની ટીકા કરતો નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીકા કરવી=વિવેચન કરવું. કટાક્ષમાં બોલવું; વ્યંગ કરવો. ટીકા થવી=ચુંથણાં પડવાં. ચહેરચુંથ; વગોણું; નિંદા.

ટીકાકાર, પું૦ [सं] ટીકા કરનારો; વિવેચક. (૨) મશ્કરો; ટોળી; મજાકી (૩) નિંદક.

ટીકી, સ્ત્રી૦ ટિક્કી [सं तिलक]નાની ગોળ ચકચકાટ ટપકી; ટીપકી :-ઝીકટીકીનું ભરત. (૨) બિંદી; ઝીણું-ટપકી જેવું ટીલું; ટપકું; નાનું છુંદણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ (ટીકવું ઉપરથી) ટીકી જોવું=એક ટસે ધારીને જોવું, સામું જોવું; સંભાળ લેવી; મોં દેખાડવું. (૨) બારીક નજરે જોવું.

ટીકો, પું૦ ટિક્કો; લાંબો ગુજરડો-ગાજરિયો. (૨) ડામ; હડસેલો; કંઇ નહિ એમ:-એના કપાળમાં શું ટીકો !

ટીચકારી, સ્ત્રી૦ કોઇની પીઠ પાછળ હુર્રે કરવી તે; શેખીની મજાક; મોંથી સીત્કાર કે જીભથી ડચકારો બોલાવી મશ્કરી કરવી તે; ટિચાવાના અવાજની માફક જીભને મોંની ડાખલીમાં ટિચાવી મગરૂરીભેર હસવું તે. (૨) બડાશની ટેરાઈ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીચકારીઓ કરવી=શેખીમાં મગરૂર બની કોઇની હે બોલાવવી કે મજાક કરવી તે.

ટીચકારો, પું૦ ટીચવાનો અવાજ તે; મોટો 'ટચ' એવો અવાજ તે. (૨) ડચકારો; ટેરાઇનો અવાજ. રૂ૦ પ્ર૦ ટીચકારા=મકરકુંદીઓ; ચામોદિયાં; મત્સરનો ઉન્માદ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીચકારા કરવા=મકરકુંદીઓ કરવી; કોઇની પાછળ મોટેથી હસવું ડચકારા કરવા ને શેખી મારવી.

ટીચકું, વિ૦ ઘણું નાનું; સરાસરી-જેવડું હોવું જોઇએ તે કરતાં વધારે નાના કદનું; ઠીંગણું. (૨) ના૦ ઉપરનો પાતળો નાનો નાજુક અંત; નાનું શિખર કે મથાળું; ટેરવું; અણિયું:-નાકનું ટીચકું ચઢાવીને શી વાત કરે છે ?

ટીચવું, ક્રિ૦ સ૦ બે વસ્તુઓ એક બીજા સાથે અથડાય એમ કરવું; ઠોકાય તેમ ફેંકવું:-લખોટા અને સોગટાં ટીચવાં. (૨) અફાળવું; કૂટવું; ટચકા-ઘા મારવા; છુંદવું ગોબા પડે-સપાટી ખાડાખૈયાવાળી થઈ જાય એમ કરવું:-આ ઘડો પાણી કાઢવામાં વાપરીને ટીચી નાખ્યો. (૩) ભાગવું બેડોળ બનાવી દેવું. (૪) ગળચવું; ખાવું; અકરાંતિયા થઈખાવું (તિરસ્કાર-છણકામાં વપરાય છે):-તેંટીચ્યું એટલે ગામ જમ્યું ? (૫) મારવું; ઠોકવું; ધુડવું.

ટીચો, પું૦ ગોબો; ટિચાયાથી પડેલો ખાડો-આંક તે.

ટીટિયારો, પું૦ ટિં ટિં ટેં ટેં એમ થવું કરવું તે; કજિયો; કંકાસ; લડાઈ; બખેડો; બડબડાટ; કકળાટ. (૨) સાધારણ તકરાર; બોલચાલ થયા કરવી તે; રોજની રોજ પંચાતી થયા કરવી તે; ખડખડ ભડભડઃ-વહાણું વાય કે રોજ આ શો ટીટિયારો-બન્ને ભાઇ જુદા થઇ જાઓ એટલે પત્યું.

ટીટિયાણ, ન૦ કકળાણ; બોલાબોલ ને રોકૂટ; કલેશકંકાસ.

ટીડ, જુઓ૦ તીડ.

ટીડારાણો, પું૦ મોટું તીડ; તીડોનો નાયક.

ટીપ, સ્ત્રી૦ નામ રકમ વગેરેની ટુંકામાં નોંધ તે; ખરડો; ઉઘરાણાનો કાગળ; લખણી. (૨) સ્મરણ માટે ટુંકામાં રાખેલી નોંધ; ટાંચણ; વિગતનું ઓળિયું; યાદી. (૩) ટુંકી ટીકા; સંક્ષિપ્ત વિવેચન. (૪) ગુનેગારને કરવામાં આવતી કેદખાનાની સજા; શિક્ષા. (દંડ નહિ):-ટીપ મારે તે સારી કે જાતે વેઠી લેવાય પણ દંડ કરે તે ખોટો, કે જેથી કુટુંબનાં દુઃખી થાય. (૫) તંગી; તાણ. (૬) ઇંટેલ ભિંતની ઇંટો વચ્ચેના સાંધાઓમાં છો-ચુનો-પુરવો તે:-આ ભિંતને ટીપ દો એટલે બસ, છો કરવાની જરૂર નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીપ કરાવવી=ભિંતની ઈંટોની સાંધોમાં ચુનો લગાડાવવો. (૭) ઉંચો સૂર લેવો તે:-ટીપના સૂરમાં ગાવું. (૮) નાની બાલદી; લોઢાનું વાસણ. (૯) અનુક્રમણી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીપ કરવી. ટીપ મારવી. ટીપ ભરવી. ટીપ આપવી, વગેરે જુદાજુદા અર્થને અનુસરી ક્રિયાર્થ પ્રયોગો કરવામાં આવે છે.

ટીપણિયો, વિ૦ ટીપણું રાખનારો; ટીપણું જોઇ આપવાના કામથી આજીવિકા કરનારો:-ટીપણિયો બ્રાહ્મણ-જોશી. (૨) ટીપણી કે ટીપ કરનારો.

ટીપણી, સ્ત્રી૦ ટિપ્પણી.

ટીપણું, ન૦ [**સં. टिप्पणी**] તિથિ, વાર, નક્ષત્ર અને યોગ વગેરેની ટુંકી નોંધનું ઓળિયું તે; પંચાંગ; પંચાંગને લગતી ટુંકી નોંધનો કાગળ તે. (૨) ટુંકામાં સર્વ વિગત ટાંકેલી હોય એવી અનુક્રમણી તે; ઘણી બાબતોનું ટુંકાણ ટાંચણ તે. (૩) કાગળો સાંધી સાંધીને બનાવેલું મોટું ભુંગળું તે; લાંબું ઓળિયું; લંબાણ પિંજણની જેમાં નોંધ હોય એવું જે તે; ભુંગળભટિયું; જન્મ સંબંધીની લંબાણ હકીકતની ટીપનો

કાગળ તે; જન્મ સંબંધી નોંધ. (૪) વહી; પેઢીનામું; વંશાવલી; કૌટુંબિક હકીકત.:–તારા કુટુંબનું ટીપણું હમણાં ઉકેલતો ના. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીપણું જોવું=તિથિ વાર નક્ષત્ર વગેરે જોઇ તેનું સારૂં માઠું ફળ કહેવું તે; કાળ નિર્ણય કરવો; ગ્રહનાં બળાબળ જોવાં તે. ટીપણું વાંચવું=લંબાણ પિંજણ કરવું. ટીપણું ઉકેલવું=ગઇ ગુજરી બાબતો કાઢી ઝઘડો વધારવો. રૂ૦ પ્ર૦ ટીપણાં પાણીમાં બોળવાં=ભવિષ્ય કહેલું હોય તે ખોટું પડવું.

ટીપરી, સ્ત્રી૦ અરધા શેરનું માપ; અનાજ વગેરેનું એક નાનું માપિયું. એ ટીપરીનો શેર. મુંબાઇ અને દક્ષિણમાં અનાજ જોખીને નહિ પણ ભરીને મપાય છે. મુંબાઇમાં એ ટીપરીનો શેર ચાર શેરની પાલી અને સોળ પાલીનો ફરો, એ માપે દાણાની લેવડદેવડ થાય છે. અરધો શેર અનાજ માય એવડું લાકડા, લોઢા કે તાંબાનું નાનું પાત્ર તે ટીપરી.

ટીપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપર ઠોકવું; ઘણના પ્રહાર કરવા; ઘા મારવા; ઘડવું. (૨) બેસે–ચોટી જાય તેમ ઠોકી બેસાડવું; ટપણવું; ટાપી મારીને બેસાડવું.:–ચુનો–છો ટીપવો. (૩) ભાગવું; ભુકો કરવો; વાટવું; ઝીણું થાય એમ કરવું.:–મરડિયા ટીપીને ચુનો કાઢવો. (૪) ટપલી મારવી; મારવું; ઠોકવું; ઝૂડવું.:–છોકરાને ટીપીનાંખ્યો.

ટીપીનાંખવું, મારવું; ખૂબ ઠોકવું. (૨) મારીને બેસાડી દેવું; હરાવવું; સરખું–ચપટ થઇજાય એમ કરવું.

ટીપું, ન૦ (ટિંપું) છેક નાના કણના સ્વરૂપે પડેલું કે રહેલું જે અતિ અલ્પ પ્રવાહી તે; ફોરૂં; બિંદુ; કણ; લવ; બુંદ. કહે૦ ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય=થોડું થોડું કરતાં ઘણું થાય.

ટીપુસુલતાન, પું૦ મ્હૈસુરનો એક પ્રખ્યાત સુલતાન. સન ૧૭૪૯ થી ૧૭૯૯ માં હયાત હતો. એ હૈદરઅલ્લીનો શાહજાદો હોઇ સને ૧૭૮૩ માં શ્રીરંગપટ્ટનમાં ગાદીએ બેઠો હતો. તે પરાક્રમી, ક્રૂર અને ધર્માંધ સુલતાન હતો. એ વાર તેને ઇંગ્રેજોની સાથે વિગ્રહ થયો હતો, જેમાંના છેલ્લા ૧૭૯૯ ના વિગ્રહમાં તે હાર્યો હતો. એજ વર્ષના મેમાં તે મરણ પામ્યો હતો. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં, વાર્તાઓમાં ને ચરિત્રોમાં તેની વિશેષ હકીકત જોવી.

ટીબ, સ્ત્રી૦ ઝંઝેરી; એક જાતનું ભરત.

ટીમણ, ન૦ મુસાફરી દરમિયાન ખાવાને માટે રાખેલું ખાદ્ય તે; ભાથું; વાટમાં ખાવાનું તે. (૨) ખાટુંવડું; લગનને આગલે દહાડે સગાં સંબંધી વગેરેને જમાડવાં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીમણ કરવું=ભાથું કરવું. (૨) વાટમાં ખાવા માટે જે કંઇ સાથે રાખ્યું હોય તે. ખાવું કે ટીમણ બંધાવવું=મુસાફરીએ જનારને રસ્તામાં ખાવા માટેનું ખાવું આપવું–તેની ગાંસડીમાં રખાવવું તે.

ટીમર, સ્ત્રી૦ ટેકરી; ડુંગરી; ટિંબો. ઉ૦ એટલે આવી ટીમર ગોરધનતણી. ભાગવત.

ટીલડી, સ્ત્રી૦ [**સં. तिलक**] ચાંલ્લાને ઠેકાણે સ્ત્રીઓના કપાળમાં ચોટવા માટે લાલ લાખ લગાડીને બનાવેલી અબરખની નાની અને ગોળ ટીકડી; ચાંલ્લી; ચાંલ્લા જેવી ગોળ ટીપકી. (૨) બિંદી; ચાંઇ. ઉ૦ માને ટીલડી તપે લેલાટ જો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટીલડી ચોટવી=કપાળમાં ટીલડી લગાડવી. (૩) નાનો ચંદ્રક; આંખ:–મોરના પિંછામાંની ટીલડી=રંગદાર ચિત્ર વિચિત્ર ગોળ ટપકું.:–ટીલડીઓવાળાં પિંછાની ચમરી.

ટીલવું, વિ૦ જેના કપાળમાં ટીલાનું ચિહ્ન

હોય એવું; ચાંદરું. (૨) ટીલાં ટપકાં કરનાર.

ટીલવો, પું० [**સં. तिलक**] લોકના તિલક રૂપ એવો જે તે; તિલક કરવાને યોગ્ય એવો જે તે-બ્રાહ્મણ. તિલક-ટીલું કરનારો તે ટીલવો-તિરસ્કારના અર્થમાં-ભણેલો ગણેલો કે જ્ઞાની નહિ પણ માત્ર બાહ્યચિહ્નવાળો જાતે બ્રાહ્મણ તે. આગળ તિલકભૂત હોય પૂજ્ય એવા અર્થમાં વપરાતો આ શબ્દ ભિલ્લ ગાંમડિયાથી હાલ તિરસ્કારના અર્થે વપરાય છે.

ટિલિયો, પું० ટીલવો.

ટીલી, સ્ત્રી० [**સં. तिलक**] ટીલડી; લાલ લાખ લગાડેલી નાના ચાંલ્લા જેવી કરેલી અબરખની ગોળ ચકતી, કે જે સ્ત્રીઓ ચાંલ્લાને ઠેકાણે કપાળે ચોઢે છે; મોતી નંગ વગેરે મિનાકારીનો નાનો લાંબો ચાંલ્લો; નખલો. (૨) રંગનું ડામનું કે ગુંજનું ચિહ્‌ન; નાનું ટીલું; ડાઘ; કલંક; લાંછન. રૂ० પ્ર० કાળાટીલી=આબરૂ-ઇજતને જે ખરાબ લાંછન લાગવું તે; અપવાદ; આળ; ખરાબ આરોપ; અકીર્તિ; અપજશ; બુરું બોલાવું તે. (૨) ભુંડાપણું; હલકાઇનું નામ.

ટીલું, ન० [**સં. तिलक**] ચંદન કંકુ વગેરેનું કપાળમાં જે ચિહ્‌ન કરવામાં આવે છે તે; તિલક; ચાંલ્લો; ત્રિપુંડ્ર. ક્રિ० પ્ર० ટીલું કરવું=કપાળે કંકુ વગેરે લગાડવું. (૨) કપાળમાં ચોઢવું; લગાડવું; માથે નાંખવું; ઓઢાડી દેવું. ટીલું ઘસવું=સુખડને પાણીસાથે ઘસીને તિલક કરવા જેવું જાડું બનાવવું. ટીલું ચાટી જવું=સામાનું ખાઇ જવું; આપણી પાસેથી કંઇ લાભ મેળવવા આવનારનુંજ સામું આપણે કંઇ ખાઇ જવું તે. ટીલું ચાટી જવું; છેતરવું; ઠગવું; સામું લઇ લેવું. (૨) મખ્ખીચૂસ જેવી કંગાલ હાલતમાં રહેવું અને સામાનું કાંઇપણ હજમ કરી જવું તે.

ટીલો, પું० મોટું ટીલું; ચાંલ્લો; ગાજરિયો. (૨) ડામ; ડાઘ. (૩) તસિયો; ધોળો કે લાલ મોટો લાંબો આંકો.

ટીશી, સ્ત્રી० [**સં. तून**] વનસ્પતિનો નવો-તાજો ફૂટતો અંકુર; કુંપળ. (૨) નહિ પહોળા થયેલા પાંદડાની ગોળ વિંટલી; ફૂલની પાંદડીઓની ખીલ્યા પહેલાંની વિંટા જેવી સ્થિતિ તે; અણીદાર કળી. (૩) ટોચ; શિખર; પ્રાંત; અણી; તગરડીની ટોચ. (૪) પતરાજ; લાયરી; બડાઇ; શેખી; ગરૂરી; અભિમાન; હુંપદ લેવું તે.:-મૂર્ખા ખાલી ટીશી કરતો ના, નહિ તો માર્યો જઇશ.

ટીશીખોર, વિ० શેખીખોર.

ટીસલી, સ્ત્રી० ટીશી.

ટીસો, પું० ગેડીદડાની રમત; તેનો એક પ્રકાર. (૨) કોઇ ચિઢાય તેમ ઠૈયો દેખાડી ડચકારો કરવો તે. ટીહો!

ટીહો, પું० ઠૈયો દેખાડી મોઢેથી મશ્કરીનો સીતકાર કરવો તે. સાંઢ પાડા વગેરેને 'ટીહો' ની ચીઢ પડે છે અને જો તે અવાજ તેમની સામું જોઇ કરવામાં આવે તો ઉશ્કેરાય છે.

ટુક, સ્ત્રી० ટોચ; શિખર.:-ગિરનારની બીજી ટુક ઉપર જજો. (૨) કવિતાની કડી; પદ; ચરણ.:-ગીતની એક ટુક બોલ એટલે મને બધું યાદ આવશે. જુઓ ટુંક, ટૂક, ટુંકું.

ટુકડાખાઉ, વિ० રોટલાના કકડા માગી ખાનાર; ભિખારી; આમ તેમ ગમે ત્યાંથી કકડો કકડો માગી લાવી તે ઉપર ગુજરાન ચલાવનાર. (૨) હલકું; ક્ષુદ્ર તુચ્છ.

ટુકડાખોર, વિ० (ના०) ટુકડાખાઉ.

ટુકડી, સ્ત્રી० એક મોટા સમુદાયમાંનો નાનો ભાગ; ટોળી; એક ઉપરીના હાથ તળે

મૂકેલા થોડાક સૈનિકોનો સમૂહ–મંડળી તે; પલટણના ઘણાક ભાગોમાંનો એક ભાગ. (૨) કકડી; કરચ. (૩) જથ્થો; વર્ગ. સરખા પોશાકવાળા સમાન અભ્યાસવાળા થોડા જણની નાની મંડળી–ટોળી તે.

ટુકડો, પું૦ [**સં. स्तोक**] આખામાંથી તોડેલો એક નાનો ભાગ; કકડો. (૨) ગ્રાસ; બચકું.:–રોટલાનો ટુકડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટુકડા માગી ખાવા=અહિં તહિંથી રોટલાના કકડાની ભીખ માગવી તે; બચકું બચકું માગીને ખાવું; ભીખવું. કહે૦ ટુકડે ટુકડે બિસ્મિલ્લા=વારંવાર વિવેચન ભક્તિ કે સ્તુતિ વગેરેનો વિધિ કર્યા કરવો તે. (૨) થોડે થોડે બધું હજમ કરી જવું તે.

ટુક્કલ, સ્ત્રી૦ (પું૦) ગોળ કમાનની મોટી પતંગ; બહુ મોટો કનકવો.

ટુચકી, સ્ત્રી૦ વચલી આંગળી અને અંગુઠાથી કરવામાં આવતો અવાજ તે; ચપટી. (૨) એ અવાજ થતાં લાગે એટલો અલ્પ સમય તે; ક્ષણ; વિપળ; જરાવાર.:–ટુચકી વગાડવામાં આવું છું. (૩) આંગળીઓનાં બે ટેરવાં વચ્ચે રહે એટલો અલ્પ જથ્થો તે; ચપટી.:–તપખીરની ટુચકી; ટુચકી લોટ.

ટુચકો, પું૦ એવી એક નાની વાત અથવા બીના, કે જેથી રસ–રંગ જામે, ગમ્મત મળે અને રસ ઉત્પન્ન થાય; ફકરો; ટાહુકો; નાનો કથા ભાગ. (૨) વિષય; વસ્તુવિશેષ. (૩) મંતરજંતર સંબંધી ભણવામાં આવતાં નાનાં નાનાં વાક્ય તે. (૪) મંતર તંતરનો નાનો પણ અસરકારક પ્રયોગ; વહેમ મટાડે એવું કંઇક જાદુ અને તેનો પ્રયોગ–અખતરો; ઇલમ. (૫) ઇસારો. (૬) નાનો કકડો; અમુક આખાનો એકાદો નાનો વિભાગ; અંશ.:–આંબલીનો ટુચકો. ટુકડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટુચકો કરવો=વહેમ મટવાને માટે જાદુ જેવો નાનો પ્રયોગ કરવો તે. જાદુઈ અડપલું પ્રતીકાર.

ટુટક, વિ૦ તૂટેલું હોય એવું; સળંગ–આદિથી અંત લગી ન હોય એવું; ખંડિત. (૨) બરોબર મળતું ન હોય એવું; અનુસંધાન–સંબંધ વગરનું; છુટુંછુટું; નહિઆખું.

ટુટફાટ, સ્ત્રી૦ તૂટી ને ફૂટી જવું તે; જુદું–છુટું પડી જવું તે; વિભેદ; કુસંપ; ફૂટ; અણબનાવ; વિગ્રહ; સંબંધ ભંગ થવો તે. (૨) ભાગી તરડાઈ જવું તે; સંગીન, ઘન કે જમાવટી પદાર્થમાંની ભાગફોડ તે.:–બાંધકામ–ચુના કામની ટુટફાટ હોય તે મરામત કરી લેજો; ભાગ્યુંતૂટ્યું હોય તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટુટફાટ થવી=તૂટી અને ફાટી જવું તે; નુકસાન થવું; મતભેદ પડવો; કુસંપ થવો; સંબંધ તૂટી જવો, સુસંપતા–એકમત એકમતપણું નહિ રહેવું તે.

ટુટવું, ક્રિ૦ અ૦ આખામાંથી જુદું થવું; છુટું પડવું; એકાકારતાનો ભંગ થવો; જમાવટ નહિ રહેવી; જુદું પડી જવું; ભાગવું; તૂટીજવું. (૨) જોડાયેલા–સંધાયેલા કે સંબંધમાં રહેલા અવયવોનું જુદું પડવું તે. (૩) મતભેદ, વિભેદ પડવો; અંતરાય પડવો.:–એની દોસ્તી ટુટી છે. (૪) તરડાવું; ચિરાવું.:–કાચ ટુટી ગયો છે. (૫) બંધનું નરમ પડી જવું; શક્તિ ઘટીજવી. એ બિચારો કામકાજ કરીકરીને ટુટી ગયો છે. (૬) એકદમ ધસી જવું; કોઇની ઉપર ધસી–હલ્લો કરી કતલ ચલાવવી તે.:–રજપૂતો મરણિયા થઇ તેમની ઉપર ટુટી પડ્યા. (જુ૦ તૂટવું.)

ટુટીચાર, પું૦ તૂટક ચાર તે; એક પાસાના ત્રણ દાણા અને બીજાનો એક, એમ બે મળીને ચાર દાણા પડવા તે; તૂટક ચાર દાણાનો દાવ પડવો તે. સોગટાંબાજીમાં. (૨) નાડીના બંધ શિથિલ પડી ગયા હોય એવું તે; કમજોર; જીર્ણ શરીરનું માણસ.

બહુ કામકાજ કરવાથી કે ચિંતાથી દઢ-બંધ બાંધાનું નહિ રહેલું એવું જે તે.

ડુમડુમી, સ્ત્રી૦ ડુમડુમ એવો રણકો–અવાજ કાઢનારી નગારી–થાળી વગેરે તે; ડુમડુમી ઢોલની જોડે વગાડવાની નાની નગારી.

ડુમણ, ન૦ મંતર તંતર સંબંધી જે વહેમી ક્રિયા પ્રયોગ વગેરે તે. કામણની સાથે જોડાઇને વપરાય છે.:–કામણ ડુમણ શી-ખેલી. (૨) ઢુંકું પડવું તે; રીસ; ઓછપનું વાંકું. (૩) કણક ગદડવાનું જે ઘી કે તેલ તે.

ડુવા, પું૦ (ડુઓ.) ખાડા; ગોબા.:–આંખોમાં ડુવા પડી ગયા. (૨) ઉંડાં દર; ભોક; નારાં.:–કોહ થયો તેમાંથી ઠેક ઠેકાણે માં-સમાં ડુવા પડી ગયા. (૩) ટપકાં; બિંદુ; તર્પણ થાય એવું સિંચન.:–બાળકની આં-ખમાં તેલના ડુવા મૂકવાથી આંખ લિંબુની ફાડ જેવી મોટી થાય છે.

ડુવાલ, પું૦ [પોર્ટું૦ અં૦ Towal] ભીનું શરીર લુછવાનો જાડા વણાટનો લુગડાનો નાનો કકડો; અંગ–લુછો–અંગુછો; શરીર હાથ વગેરે લુછવાનો રૂમાલ. મિ. કરક-રિયા કહે છે કે, આ શબ્દ ઇંગ્રેજીમાંથી નહિ પણ પોર્ટુગિઝમાંથી આવેલો છે.

ડુવો, પું૦ ખાડો; ગર્ત; ભોક. (૨) ટપકું; ટીપું; બુંદ; પ્રવાહીનું ફોરું. (૩) જેવડું ડુવા મૂકવામાં આવે છે તે; પેલ; પુમડું. (૪) ઘા; લાગણી દુઃખાય એવો ચમટો તે. જુવો. (જમીનમાં) ક્રિ૦ પ્ર૦ ડુવો પડવો=ખાડો–નારૂં પડવું. ડુવા પાડવા=ટ-પકાં મૂકવાં. ડુવા દેવા=ચુંટલા ખણવા; ડુંપ–મહેણાંના ઠોક મારવા. (જુ. ડુવા.)

ઢુંક, સ્ત્રી૦ સ્વમાનનો ટેક; હુંપદ; સ્વાભિમા-નની લાગણી.:–એને ઢુંક છે. (૨) લાજ; શરમ.:–એને જરાય ઢુંક નથી. (૩) ઢુંકું; નહિ લંબાણ; સંક્ષિપ્ત.:–ઢુંક વખતમાં શી તૈયારી થાય?

ઢુંકડું, વિ૦ ઢુંકું; નહિ લાંબું.

ઢુંકાક્ષરીલિપિ, સ્ત્રી૦ આડા ઉભા લીટાઓ અને અમુક અમુક પ્રકારે તેને સાથે જોડી લઈ ઢુંકામાં ઉતાવળે શબ્દો અને ભાષણો લખી લેવાની રીત. હાલ ભાષણ વગેરેના જમાનામાં આનો ખૂબ ઉપયોગ થવા માંડયો છે. ઢુંકાક્ષરીલિપિનું અને ટાઇપ-રાઇટિંગનું કામ આવડવું એ કારકુનની હાલ મુખ્ય લાયકાત ગણાય છે. લગભગ દરેક દેશમાં અને દરેક ભાષામાં જુદી જુદી એક હજાર રીતો હાલ ચાલુ થયેલી છે.

ઢુંકારવું, ક્રિ૦ અ૦ તોછડે બોલાવવું; ઢુંકારો કરવો; ત્વંકારે બોલવું.

ઢુંકારો, પું૦ [सं. त्वंकार] તું એવો તો-છડો બોલ તે; તોછડાઇથી કોઇને સંબો-ધવું તે; 'તું' એમ કહેવું; અસભ્ય બોલે બોલાવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢુંકારો કરવો= તોછડાઇથી કોઇને સંબોધવું; તું એમ કહી અસભ્ય વાણીએ બોલવું; હલકી અસભ્ય વાણી વાપરવી તે. ઉ૦ તેજી ન સહે ચા-બખો, શૂર ન સહે ઢુંકાર.

ઢુંકું, વિ૦ લાંબું નહિ એવું; લંબાઇ, ઉં-ચાઈ અને વિસ્તારમાં બહુ મોટું નહિ એવું; લાંબાથી ઉલટું. ઢુંકું દોરડું=લાંબું નહિ એવું. ઢુંકું માણસ=નહિ ઉંચું એવું. ઢુંકું ખેતર=બહુ વિસ્તારવાળું નહિ એવું. (૨) સાર રૂપ; જોઇએ તેટલું; સંક્ષિપ્ત.:–ઢુંકું વાક્ય–લખાણ. (૩) થોડું; ઓછું; નાનું; અલ્પ.:–ઢુંકું ખરચ. (૪) સરભર ન થઈ રહે એવું; અપૂર્ણ; નહિ પૂરતું. ઢુંકો પ-ગાર. (૫) સાંકડું–નહિ બેસતું આવતું.:– આ પહેરણ ગળેથી ઢુંકું છે. (૬) અ-દૂર.:–ઢુંકો રસ્તો. (૭) અચિર.:–ઢુંકું આ-યુષ્ય. ઉણું; કમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢુંકું કરવું= ઓછું કરવું; નહિ બહુ લંબાવવું; તોડી-

નાંખવું; કમતી કરવું; થોડામાં પતાવવું. ટુંકુંટચ=બહુજ ટુંકું. ટુંકામાં=થોડામાં-સાર રૂપમાં, ઓછામાં. કહે૦ લાંબા સાથે ટુંકો જાય મરે નહિ તો માંદો થાય=મોટાની સ્પર્ધામાં નાનાને કંઈ ને કંઇ નુકસાનજ થાય, માટે મોટાની સ્પર્ધા કરવી નહિ. ટુંકી નજર=મન હૃદયની વિશાળતા નહિ તે; બુદ્ધિ નહિ દોડાવવી તે. (૨) કંજુસાઇ; કૃપણતા; અનુદારવૃત્તિ.

ઠુંટમુંટ, વિ૦ ઠુંટિયાંવાળીને મુગું મુગું થઇ પડી રહેલું; હાલે ચાલે નહિ તેમ બોલે પણ નહિ એવી સ્થિતિમાં પડી રહેલું:-તાવ આવ્યો ત્યારના આમ ઠુંટમુંટ પડ્યા છે. (૨) ભાંગેલું તૂટેલું હોય એવું:-ઠુંટમુંટ ખાટલી.

ઠુંટળું, વિ૦ ઠુંઠું; હાથે ખોડવાળું.

ઠુંટિયાં, ન૦ ઢિંચણમાંથી પગ વાળી રાખવા તે, પગને વાળીને ટુંકા રાખવા તે. ટાઢ વાતાં અને રોગ-પીડા થતાં માણસ પગને ટુંકા કરી વાળી રાખે છે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠુંટિયાં વાળવાં=પગને ઢિંચણમાંથી વાળી દઇને પડી રહેવું તે. (૨) કોઇ વાત ખુલાસે કહેવી નહિ કે મોકળે મને કાર્ય નહિ કરવું તે; સંકોચ કરવો.:-આ ઝુલ્લણિયો વિવાહ છે માટે સારી રીતે ખરચ કરજો, ઠુંટિયાં વાળતા નહિ.

ઠુંટિયું, ન૦ ઠુંટા કરી નાંખનારું એક સાંસર્ગિક તાવનું દરદ; તાવ આવે અને સાંધા રહી જાય એવો એક સંસર્ગી મરજ; એક જાતનો ઉડતો વાતવ્યાધિ. સન ૧૮૭૨-૩ માં ગુજરાતમાં ઠુંટિયાનો મરજ ફાટી નીકળ્યો હતો. આખા દેશમાં ઘેરેઘેર લોકો આ વ્યાધિમાં સપડાયા હતા. એમાં તાવ આવતો અને શરીરના સાંધા સજડ રહી જતા. દરદીથી કશી હિલચાલ થતી નહિ. નર્મકોશમાં 'કોલેરા' એમ લખ્યું છે અને દા. ત્રિ. મો. શાહવાળા વૈદકમાં ઠુંટિયાને કોલેરા ગણી તે પ્રમાણે વિવેચન કર્યું છે પણ ઠુંટિયું તે કોલેરા કે કોગળિયું નહિ પરંતુ-બળિયા-ઓરી અને અછબડા જેવો સાંસર્ગિક વાતજ્વરનો એક પ્રકાર છે. ઈંગ્રેજીમાં Dengue fever=Infectious eruptive fever with acute pain in joints. Ox. Dc. (૨) ઢિંચણમાંથી પગ વાળી રાખવા તે; ઢિંચણમાંથી પગ વાળીને શ્વાનકુંડળી કરી સૂઈ રહેવું તે. ઠુંટિયું વાળીને પડી રહેવું. છેલ્લું સને ૧૯૧૩-૧૪ માં ઠુંટિયું ગુજરાતનાં કેટલાંક શહેરોમાં દેખાયું હતું.

ઠુંઠું, વિ૦ [**સં. રુંડ**] ભાંગેલા અથવા રહી ગયેલા હાથનું; જેને હાથે ખોડ હોય તે; જેનો પંજો તૂટી ગયેલો કે વળી ગયેલો હોય તે; ઠુંઠું; ખોડવાળા હાથનું. (૨) હાથના અવયવો જેના કામ કરી શકતા ન હોય તે; ટુંકા-નાના અવળા ને જુઠા હાથવાળું.

ઠુંડી, સ્ત્રી૦ કુવામાં રેતીનું પડ આવતાં ચણતર રહી શકતું નથી ત્યારે કણઝીનાં પાટિયાંનું એક મોટું ચકરડું કરી અંદર ઉતારે છે એ ચકરડું તે ઠુંડી અથવા કઠવો કહેવાય છે. એ ઠુંડી ઉપર પછી કંડ અથવા ઈંટોથી કુવાનું ચણતર ચણવામાં આવે છે.

ઠુંડું, વિ૦ ઠુંઠું; વાંકા હાથનું; વળી ગયેલા હાથવાળું; લુલું

ઠુંડો, વિ૦ જન્મઠુંઠો; ઠુંકા હાથવાળો. (૨) ઠગ; ધૂર્ત્ત.

ઠુંપણ, ન૦ ઠુંપવું તે; ઠુંપવાનું કામ તે; ચુંટી નાંખવું; મૂળમાંથી ખેંચી નાંખવું તે. (૨) નિંદણ (૩) ખૂબ ગુંદવું તે; મસળવું તે. (૪) ઠુંપવાનું જે ઘી અથવા તેલ તે.

ઠુંપણું, ન૦ ઠુંપવું તે. (૨) ઠુંપવા-ખુંટવાનું ઓજાર. (૩) વાળ ઠુંપવાની ક્રિયા તે.

ટુંપરહીજવું, ક્રિ૦ અ૦ વાયુથી શરીરનું સાંધેસાંધે રહીજવું; અકડાઇજવું.

ટુંપવું, ક્રિ૦ સ૦ ચીપિયા કે ચપટીથી વાળ ખેંચી નાંખવા; ખુંટવું; તોડવું. (૨) રૂને કાલામાંથી ચુંટી છુટું કરવું. (૩) મહેણાં મારી શરમિંદું કરવું; નીચું જોવરાવવું; ઠોક મારવા; પીખી નાંખવું. (૪) મસળીને ટુંમા વડે ગદડવું; આંબળી આંબળીને ખેંચવું અને કસણવું-કણકને.

ટુંપિયો, પું૦ કોટે પહેરવાનું ગુંથણીવાળું સોનાનું ઘરેણું; ગળચવો; ગોપ.

ટુંપો,-પું૦ દાબીને સજડ કરી નાંખવું તે; ગળામાં કંઇ ઉતરે નહિ એમ હરડિયો દબાવવો તે; શ્વાસ બંધ થાય તેમ ગળું દાબીને સજડ કરી દેવું તે. ઉ૦ ટુંપો ન દીધો દાઇએ કરી દૂધ પીતી. ગુ૦ જુ૦ વાર્તાઓ. (૨) બીજાથી ખવાય ગળાય કે લાભ લેવાય નહિ એમ કરવું તે; હરકત કરવી તે; બંધ; દાબ; સખત પકડ; ફાંસો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટુંપો દેવો=ગળું-હરડિયો દાબવો.

ટુંબો, પું૦ મહેણું; ઠોક.

ટૂક, સ્ત્રી૦ ટોચ; શિખર. (૨) કવિતાની કડી; પદ; ચરણ.

ટૂટ, સ્ત્રી૦ તૂટી જવું તે; અણબનાવ; વિગ્રહ; વાંધો; જુદું પડી જવું તે.:-દોસ્તીમાં ટૂટ પડી છે (૨) ફાટ; તરડ; ચીરો. (૩) અછત; ખોટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટૂટ પડવી=ભંગ પડવો; સળંગપણું તૂટી જવું; ફૂટ પડવી.

ટેક, પું૦ અમુક નિશ્ચય ઉપર આગ્રહથી રહેવું તે; બોલેલાને ગમે તેમ કરીને પણ વળગી રહેવાનો આગ્રહ તે; અમુક મુદ્દાની વાતપર મુસ્તાક રહેવું તે; પણ, નિશ્ચય. (૨) અચળતા; નિશ્ચલતા; દૃઢતા. (૩) આબરૂ; સાખ; ભાર; સ્વાભિમાનપણું. (૪) કવિતામાં રાગનો પહેલો ઢાળ બતાવનારી ટૂક; આસ્તાઇ; ધ્રુવપદ, ક્રિ૦ પ્ર૦ ટેક રાખવો=નિશ્ચય ઉપર રહેવું; પણે પળવું. (૨) સામાની સાખ-આબરૂ રાખવી; સંબંધી કે મિત્રનો બોલ-નિશ્ચય પળે-સફળ થાય એમ કરવું.:-ઈશ્વરે મારો ટેક રાખ્યો. ટેક છોડવો=નિશ્ચય મૂકી દેવો; નમતી આપવી. ટેક છોડવવો, મુકાવવો; ટેક તજવો. રૂ૦ પ્ર૦ ટેકનું પુતળુ=મૂર્તિમાન ટેકજ ન હોય એવું જે તે; સ્વાભિમાની; એક નિશ્ચયવાળું; આગ્રહી માણસ તે.

ટેકણુ, ન૦ ટેકાના કામમાં આવે એવું જે તે; કોઈ વસ્તુને પડતી, હાલતી અટકાવવા કે અદ્ધર રાખવાના કામની ચીજ; ટેકો; ઠેસી; અટકણ; ફાડ; ફાંસ:-બારણા આગળનું ટેકણ જરા આછું કરો કે જેથી કમાડો અથડાયા કરે નહિ. (૨) અઠિંગણ; આધાર; આશ્રય.:-ઘરડા માણસને ચાલતાં લાકડીનું જરા ટેકણ જોઇએ. ટકવનારી, મૂકયું હોય એમ રહ્યા કરવામાં મદદ કરનારી વસ્તુ:-પડિયા, ઘડિયાં, કુલ્લાં વગેરેને બેસણી હોતી નથી માટે ટેકણ જોઇએ:-છોકરા તરફથી કંઇક ટેકણ થાય (આશ્રય મદદ મળવા માંડે) તો હું પેનશન લઉં.

ટેકરી, સ્ત્રી૦ સપાટી ઉપર ઉપસી રહેલી જગા તે; નાનો ટેકરો. (૨) ડુંગર; ઉંચી જમીન; કુદરતી કે કૃત્રિમ ઉંચી જગા.

ટેકરો, પું૦ મોટી ટેકરી; પૃથ્વીની સપાટી ઉપર ખૂબ ઉપસી આવેલી અથવા માણસોએ માટી પત્થર વગેરે નાંખીને કરેલી ઉંચી જમીન; ડુંગરો; માટી, પત્થર અથવા બીજી કોઇ વસ્તુનો ઢગ. ટેકરાટેકરી=ઉંચીનીચી જમીન; ડુંગરાળ જમીન.

ટેકવવું, ક્રિ૦ સ૦ આધારે મૂકવું; ટેકો મળી રહે એમ રાખવું; ટેકાથી ઉભું-સ્થિર રાખવું; અમુક આધારના આશ્રયે રાખવું; આધાર આપવો; ઠેરવવું; અદ્ધર ઉભું રાખવું; ઝિલાઇ રહે એમ કરવું:-બેજ

થાંભલા ઉપર છાપરૂં ટેકવવાનું છે.

ટેકવું, ક્રિ૰ અ૰ અઢિંગવું; આધારે રહેવું. (૨) થોભવું; ઉપર ઝિલાઈ રહેવું.

ટેકાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ટેકો આપવો; બીજાને આધારે મૂકવું; નિભાવવું; ચલાવવું.

ટેકી, સ્ત્રી૰ નાનો ટેકો; થાંભલો. (૨) ટીકી; ટીકડી. (૩) ટેકારૂપ થઈ પડવું-આધાર મળવો; સારી અસર થવા માંડવી તે; ગુણ લાગવો તે:-કોઇ ઓસડ (નો ગુણ લાગે) ની ટેકી લાગે તો સારૂં. (૪) વિ૰ ટેકવાળું; ટેક મૂકે નહિ એવું; પોતાના નિશ્ચયને વળગી રહેનારું; ટેકીલું; આગ્રહી. ક્રિ૰ પ્ર૰ ટેકી લાગવી=સારી અસર થવા માંડવી.:-મરનાર એટલે એકે ઓસડની ટેકી લાગી નહિ.

ટેકીલું, વિ૰ ટેકવાળું; આગ્રહી; સ્વાભિમાની એક નિશ્ચયવાળું; ટેક રાખનાર.

ટેકો, પું૰ જેને આધારે કોઇ વસ્તુ ઉભી-બેઠી કે અદ્ધર રહે તે; આધાર; સ્તંભ; થાંભલો; મોટી ટેકી. (૨) આશ્રય; આધાર; સહાય; મદદ; આશરો. (૩) કોઇના બોલવાને સંમતિ આપવી તે; અનુમોદન; પુરતી; હાજિયો. ક્રિ૰ પ્ર૰ ટેકો આપવો= અનુમોદન-સંમતિ આપવી. ટેકો કરવો= મદદ કરવી; સહાય થવું. ટેકો રાખવો= બળથી ધરી રાખવું; સંભાળ પૂર્વક-ખંતથી મદદમાં રહેવું.

ટેચ, સ્ત્રી૰ કચકચ; તકરાર. (૨) અહંતા; ગર્વ, મગરૂરી.

ટેટી, સ્ત્રી૰ નદીનાં ભાઠાં ને રેતાળ જમીનમાં થતું આરિયાં અને તડબુચની જાતનું એક મીઠું વેલાફળ; શક્કરટેટી. આ ફળ લોટા જેવડું ગોળ અને લંબગોળ ખડબચડી પાતળી પીળી છાલનું થાય છે. એની અંદરનું દળ-ગર લાલ મીઠું ને કણીદાર હોય છે.

ટેટું, ન૰ બરનું મૂળ. (૨) પગની ઘુંટી અને ઢિંચણ વચ્ચેનો માંસવાળો અવયવ તે.

ટેટો, પું૰ બોર જેવડું પણ ઠીલા વગરનું ઝીણાં બીવાળું વડનું ફળ. વડની જાતિનાં પિંપર વગેરે ઝાડને ટેટા થાય છે. અંજીર અને ઉમરડાંની માફક ટેટામાં પણ ટાંકણીના માથા જેવાં બીના રેસા હોય છે. (૨) ફટાકો; ફટાકડો; બંદુકનો દારૂ ભરી જામગરી રાખી કાગળના કુચાઓ વિંટીને બનાવેલી આંગળીથી માંડી હાથના કાંડા જેવી જાડી દારૂખાનાની એક બનાવટ કે જે જામગરી સળગાવતાં મોટા અવાજ સાથે ફૂટે છે. ટેટાની પેટીઓ ચીનથી આવે છે અને ગુજરાતમાં દિવાળી ઉપર ઘેરઘેર છોકરાં તે ફોડે છે. (૩) ફૂલી કે સૂજીને થયેલો અથવા વરાળથી પડ ઉપસીને બનેલો પોકળ આકાર. કહે૰ વડ તેવા ટેટા ને બાપ તેવા બેટા=જેવું બી તેવું ફળ.

ટેડું, જુઓ ટેઢું.

ટેઢું, વિ૰ જરાક નમતું-ઢળતું રહેતું હોય એવું; મરોડદાર; તાનમાં ઢળતું રહેતું; બાંકું. (૨) વળેલું; વાંકું; નહિ સીધું; અસમ સપાટીવાળું; કમાન જેવું. (૩) અહંતાના મદવાળું; મત્સરવાળું; ગર્વી; શેફી; મિજાજી. (૪) વિચિત્ર.

ટેઢાઈ, સ્ત્રી૰ વાંક; વક્રતા. (૨) મરોડ; શેફ. (૩) બેપેરવાઇ; ગુમાન; ગર્વ. (૪) મમત; શેખી. (૫) કડકપણું; મિજાજ. રૂપ, બળ, સૌભાગ્ય, માન વગેરેના અભિમાનની ગરૂરી.

ટેઢાપણું, ન૰ ટેઢાઇ.

ટેપ, સ્ત્રી૰ [અં. Tape] પાતળી લાંબી ભરતર ભરવાની-માપણીની પટી; ટીપ. (૨) સજા.

ટેબલ, ન૰ [અં. Table] ઉભે ઉભે કામ કરનારાઓને કામ રાખવાની, ખુરસી ઉપર બેસીને ખાનારને માટે ભાણાં મૂક-

વાનો અને લખનારને માટે લખવાનાં સાધન રાખવાની ઉંચી પાટ કે બાંકડા જેવી પાટિયાંની બનાવટ; મેજ; મોટી ઘોડી–ત્રિપાઇ.

ટેભો, પું૦ (ટેબો.) સિવણનો ટાંકો; બખિયો. કપડાની બે બાજુઓને અથવા ઘાના ચીરાની બે બાજુઓને સાંધી નાંખવાને–તેમને જોડવાને મારેલા ટાંકા તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટેભા દેવા=ટાંકા મારવા. ટાંકા કરતાં ટેભામાં મજબુતાઇનો વિશેષ અર્થ રહેલો છે. આંટી મારીને લીધેલો ટાંકો તે બખિયો.

ટેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાટલો ભરતાં તેના પાયાને વારંવાર ઉંચો નીચો કર્યા કરવો તે; વારંવાર ઉંચુનીચું કરવું તે; બરોબર આવે અને સેરે પડતું રહે એમ કર્યા કરવું. (૨) વખતો વખત સહાય કર્યા કરવી; મદદ આપવી; કોઇને કોઇ મુશ્કેલ કામમાં સહાયતા આપતા રહેવું. (૩) આગળ ધરવું; અનુમોદન આપવું; પુરતી કર્યા કરવી.:–તમે એનો પાયો ટેરવતા રહેજો. રૂ૦ પ્ર૦ પાયો ટેરવવો=પુરતી કર્યા કરવી; સહાય આપતા રહેવું; ટેકો કર્યા કરવો.

ટેરવું, ન૦ નાક, જીભ અને આંગળી વગેરેનો જે પાતળો છેડો તે; પ્રાંત; અણી. રૂ૦ પ્ર૦ જીભને ટેરવે=મોંઢે; પાઠે. આંગળીને ટેરવે=લાંબું ગણવું પડે નહિ એમ, તૈયાર; સહેજ કહી દેવાય–ગણી અપાય એમ. કહે૦ આંગળીને ટેરવે રમાડવું=એવું વશ અધીન કરેલું કે જેમ કહે તેમજ કરે. મુગ્ધ બનાવી દેવું; ઉપર ઉપર રમાડવું રહસ્ય જાણવા ન દેવું, સમજાવી દેવું, છેતરવું. આંગળીને ટેરવે ફેરવવું=ઇચ્છા પ્રમાણે કરાવવું ને ભમાવવું.

ટેરો, પું૦ પડદો; અંતરપટ. (૨) પત્થર જેવું કઠણ હોય તે.:–કાચું ટેરા જેવું.

ટેલ, સ્ત્રી૦ (ટહેલ) જોઇતું મળે તોજ બોલતા બંધ રહેવું એવા આગ્રહથી યાચકો વસ્તી વચ્ચે જે બોધવચન બોલતા બોલતા ફરે છે તે–યાચનાની એક રીત. ટેલભટ=ટેલિયો.:–ટેલિયા ભટની ટેલ છે દાતારને મન સહેલછે. ટેલટકોરો=ઉપરચોટિયું કામ કાજ કરવું તે.

ટેલવું, ક્રિ૦ અ૦ અમુક પદ કવિતા વગેરે ગાતા ગાતા આમ તેમ ફર્યા કરવું; અમસ્તા ઘરમાં આમ તેમ ફેરા આંટા મારવા; ફરવું; ટહેલવું; ટેલ કરવી.

ટેલિયો, પું૦ ટેલભટ; ટેલ નાંખનારો બ્રાહ્મણ; ટેલ નાંખીને આજીવિકા કરનારો યાચક. (૨) ઘોલૈયો; વગર નોતરે જમનારો બ્રાહ્મણ; યાચક બ્રાહ્મણ.

ટેલ, પું૦ ચીનના મહા રાજ્યનો એક ચલણી સિક્કો. ટેલનું વજન આપણા ત્રણ તોલા ને નવ વાલ જેટલું અને તેની કિમ્મત રૂપિયા અઢી જેટલી એટલે ત્રણ શિલિંગ ચાર પેન્સ જેટલી છે. ચીનમાં ફ્રાંસની માફક તોલ માપ વગેરે દશાંશની રીતે ચાલતાં હોવાથી એક ટેલના ૧૦ મેસ, ૧ મેસની ૧૦ કુંદરી, અને ૧ કુંદરીના ૧૦ કાસ ગણાય છે.

ટેવ, સ્ત્રી૦ અમુક કાર્ય વારંવાર અને ઘણી વાર–બહુ કાળ લગી કરવાથી મન અને શરીરને તેની જે અસર થઇ જાય છે તે; શરીર અને મનનું જે પરિચયથી અમુક બાબત તરફનું વલણ તે; આદત; મહાવરો; હેવા; ખાસિયત; ખો; વૃત્તિ–વલણ. (૨) વર્તણુંક; રીતભાત; વહીવટ; રીત; ગુણ. ટેવ સારી તેમ ખોટી પણ હોય છે. ખોટી ટેવ=લત; વ્યસન; કહેવાય છે. સ્વભાવ એ કુદરતી વલણ છે અને ટેવ કૃત્રિમ પાડયું પડે અને કાઢયું જાય એવું વલણ છે.:–એને અફીણ ખાવાની ટેવ પડેલી છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટેવ પડવી=લત

લાગવી; હેવા પડવો; રિઢા થવું. ટેવ પાડવી=(સારા ગુણો માટે) મહાવરો પાડવો.:–વહેલા ઉઠવાની ટેવ પાડવી. ઉ૦ પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.

ટેવશાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ ટેવ પડે એમ કરવું; ટેવ પડાવરાવવી.

ટેવવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટેવ પાડવી; મહાવરો કરાવવો; પરિચયમાં લાવવું.

ટેવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોયા કરવું. (૨) ધારવું; અટકળ કરવી. (૩) સહવાસ કરાવવો.

ટેવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ટેવ પડી જવી; લત પડવી; પરિચિત થવું; હળવું.

ટેસી, સ્ત્રી૦ ટીસી.

ટૅં, એવો ધાક–બાકનો અવાજ. (૨) વિ૦ (અ૦) થાકેલું; થાકીને લોથ થઈ ગયેલું; હારેલું એવું; લોથ જેવું; નિઃસત્ત્વ; સાવ બેહાલ.:–એ તો થાકીને ટૅં થઈ ગયો.

ટૅંટું, વિ૦ થાકીને નિઃસત્ત્વ–નિશ્વસ થઇ ગયેલું હોય એવું; ટૅં થઇ ગયેલું; દરિદ્રી; જેનાથી કંઇ પણ થઇ શકે નહિ એવું. (૨) કેફથી ચકચૂર; ઘેંઘટ; બેહાલ. (૩) વ્યસની; અફીણી. (૪) નિઃસત્ત્વ, કાયર અને વ્યસનમાં ડુબડુબાં થઇ રહેલા ગરાસિયા–નાના ગામ ધણી કે તાલુકદારો માટે આમ બોલાય છે.:–હવે કાઠી કે ગુજરાતી ટૅંટાંમાં કંઇ રહ્યું નથી ? વ્યસન અને મોટાં ખરચોમાં તે તો પોલાં ઢંઢ થઇ ગયાં છે. (૫) એક વનસ્પતિ ને તેનાં મૂળિયાં. અતિસાર વગેરે ઉપર વૈદ્યો આનો ઉપયોગ કરે છે.

ટૅંટૅં, સ્ત્રી૦ ટીડપીડ કરવી તે; જીકરતું બોલવું તે; અણગમાનો બડબડાટ; ચેંપેં. (૨) દુઃખથી કાયર થઈ જવાને લીધે અણગમાનું આર્યું નાનાં નિર્બળ બાલકનું રહી રહીને કંગાલ રે રે કરવું તે; ખાલી દુઃખ ઉત્પન્ન કરે એવી દયા ભરેલું રડવું તે:–છોકરું બિચારૂં આખો દિવસ ટૅંટૅં કર્યા કરે છે. બરાડવું; આરડવું; રેંકવું.

ટૅંબો, પું૦ ટેકરો; ટિંબો.

ટોક, પું૦ ટોકવું તે; ટોકણું–ટોકણી; સોંપેલા કામ સંબંધીની પડપૂછ, તપાસ તજવીજ કરવી અને તે સંભાળથી બરોબર કરાવવા માટે ઠપકો–દાબ દેતા રહેવું તે:–ટોક હશે તો છોકરો ભણશે ખરો. (૨) નજર; દૃષ્ટિ; આંખ બેસવી તે.

ટોકણી, સ્ત્રી૦ વારંવાર ટોકવું; પડપૂછ કર્યા કરવી ને ખોડ જણાય તો ઠપકો દેવો તે; ટોક; ટોકણું. (૨) નજર લાગવી તે; ટોકાવું તે.

ટોકણું, ન૦ ટોક; ટોકણી.

ટોકર, સ્ત્રી૦ ઠોકર; હડફેટ; ઓચિંતો આઘાત.:–બિલોરી કાચનો સામાન છે માટે બહુ સંભાળથી લઇ જજો, સહેજ ટોકર લાગતાંને વાર ભાગી જશે. ટક્કર; અથડાવું તે; ઠેસ.

ટોકરી, સ્ત્રી૦ નાની ટકોરી, ઘંટડી; ઘુઘરી. (૨) ઘંટની જીભ.

ટોકરો, પું૦ મોટા ગોળ મણકા જેવો ઘંટ; ઘુઘરો; ટકોરા બંધ વાગે એવો ઘાટ.

ટોકવું, ક્રિ૦ સ૦ સારી ચાલે ચલાવવા અને સોંપેલું કામ બરોબર કરાવવા તથા પાર ઉતારવાને કે કોઇ વસ્તુ કે વાત યાદ દેવરાવવાને માટે વારંવાર પડપૂછ કરવી અને ખોડ જણાય તો ઠપકો દેતા રહેવું તે; પુછપરછને તપાસ કરી ઠપકો દેવો કે કંઈ કહેતા રહેવું; પ્રેરણા, ખંત સંભાળ રાખવાનું કહ્યા કરવું; પૂછવું; પચારવું; યાદ આપવું; માગવું; ઉઘરાણી કરતા રહેવું. (૨) વહાલથી અચંબાથી કે ઇર્ષ્યાથી કોઇના કોઇ એક કાર્ય તરફ વહાલ ભરી, વિસ્મયવાળા કે અદેખી આંખે જોવું; નજર બેસાડવી; લગાડવી.:–મારા છોકરાને એણે

ટોકયો ત્યારનો માંદો છે. અજ્ઞાન લોકોમાં અને બૈરાંમાં એવી માન્યતા છે કે, વહાલ, વિસ્મય કે અદેખાઇની આંખનું જોવું ખરાબ અસર કરે છે અને નજર લાગવી કે ટોકવું ટોકાવું કહેવામાં આવે છે. બૈરાં આવા ઉપદ્રવના કેટલાક વહેમી ઉપાયો –'નજર બાંધવી, મીઠું દેવતામાં નાંખવું વગેરે કરે છે.

ટોકળો, પું૦ મોટી જૂ; જૂનો નર; વકરેલીજૂ.

ટોકિયો, ન૦ જાપાનનું રાજધાની શહેર. પહેલાં 'યેડો' નામે પ્રસિદ્ધ હતું. સને ૧૮૬૮ માં જાપાનની રાજધાની બન્યા પછી તેની વસ્તી અને શોભામાં ઘણો વધારો થયો છે. દુનિયાંનાં મોટાં શહેરોમાંનું ટોકિયો પણ એક ગણાવા માંડ્યું છે.

ટોચ, સ્ત્રી૦ ઝાડ વગેરેનો છેક ઉપલો ભાગ; સૌથી ઉંચી માંજર; શાખા. (૨) પર્વત, મહેલ વગેરેનો ઉપલો ભાગ; શિખર; મથાળું. (૩) છેલ્લી ઉંચી ડાળી; છેલ્લો ઉંચો ભાગ. (૨) પર્વત, મહેલ વગેરેનો ઉપલો ભાગ; શિખર; મથાળું. (૩) છેલ્લી ઉંચી અણી; પ્રાંત, ઉપર ઉપર જતાં જે કોઈ વસ્તુનો છેલ્લામાં છેલ્લો ઉપલો છેડો તે ટોચ; છગાર. (૪) મહેણું; ટુંબો. (૫) ભોક; કાણું; ટોચાવાથી પડેલો ખાડો; ચ્યારૂ.

ટોચકી, સ્ત્રી૦ નાનું ટોચકું.

ટોચકું, ન૦ કોઇ પદાર્થનું ઉપલું નાનું ગોળ મથાળું; ગોળ ડચકા જેવો છેડો; મોગરો. ઉ૦ પ્યાલા ઢાંકણ ટોચકું રસપૂરે. નર્મ. (૨) માથું; મસ્તક:–ટોચકું ઉડાડી દે એવો છે. ટીચકું; બુંઠું અણિયું:–નાકનું ટોચકું ચઢાવીને હિંડે છે.

ટોચવું, ક્રિ૦ સ૦ ટાંકણાના આઘાત કરીને ખોદવું, ખોતરવું; બુંઠી અણીવાળી છીણીથી ટુવા પાડવા અથવા ઉખાડવું. (૨) બુંઠી અણીના ઓજારથી ગોદા–ઘા મારવા. (૩) ડફલવું. (૪) કાગળ વગેરેમાં ભોકકાણું પાડવું; ટાંકણી કે સોયો ઘોચવો.

ટોટી, સ્ત્રી૦ બંદુકમાં મૂકીને ફોડવાની દારૂ અને ગોળીવાળી તાંબાની ખોલી. (૨) હોકાની નેહના મોં ઉપર બેસાડેલી સિસોટી જેવી નાની રૂપાની નળી. (૩) ડિંટડી; ડિંટડીના જેવી રબ્બરની છોકરાં ચગળી શકે એવી નળી. (૪) કાનના વેહની વાટ; કાનનું એક ઘરેણું.

ટોટો, પું૦ વેપાર ધંધામાં જે નુકસાન જાય તે; ખોટ; જે ઓછું–ઘટતું આવે તે.:– નફો ટોટો. (૨) ગળાનો હરડિયો (૩) એક આતસબાજીની બનાવટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટોટો ઝાલવો=ગુંગળાય એમ કરવું; ખસી–ચસકી શકે નહિ એમ ગળેથી પકડવું. ટોટો પીસવો=હરડિયો દાબવો; મારી નાંખવું; બહુ વિતાડવું–દુઃખ દેવું. ટોટો પડવો –પુરતું નહિ હોવું; તંગી જણાવી; ઓછું પડવું.

ટોડાગરાસ, પું૦ કોથળી સાંધ. જુ૦ ટોડો.

ટોઠા, પું૦ ઘઉં, બાજરી કે જુવારના આખા બાફેલા દાણા તે; ઘઉં, બાજરી, જારનો ભાત–ઘુઘરી. ઉત્તરાયણને દિવસે ગાયોને ખવરાવવા માટે ઘઉં વગેરેને આખાંજ બાફી નાંખીને ટોઠા બનાવવામાં આવે છે. ભિલ્લ અને ગાર્માડિયા લોકો આખા અનાજને બાફી તેમાં ઘી ગોળ નાંખી ખાય છે અને નાતના જમણ તરીકે પણ ટોઠાનો ઉપયોગ કરે છે.:–તારા ટોઠા ખાઉં=અર્થાત્ તારા બારમાના ટોઠાનું જમણ ખાઉં. આવી તેમનામાં ગાળ છે. બાકળા. આખા અડદ બાફ્યા હોય તે ટોઠા નહિ પણ બાકળા કહેવાય છે.

ટોડર, પું૦ ડમરો; ડમરાની માંજર.

ટોડરમલ, પું૦ સોળમા સૈકામાં લાહોર ખાતે

એક ગરીબ ખતરીને ત્યાં ટોડરમલનો જન્મ થયો હતો. તેનાં માબાપ ગરીબ હતાં તેમાં વળી તે નાનો હતો ને પિતા મરણ પામવાથી તેની માતાએ મહા કષ્ટથી તેને ઉછેર્યો હતો. થોડું ભણીને તે સૂરવંશના પાદશાહોની નોકરીએ વળગ્યો હતો. જાતિ હોંશિયારીથી ગણિતનો અભ્યાસ વધારી તે એક અચ્છો મોજણીદાર અને જમાબંધી કરનાર નીવડ્યો હતો. સને ૧૫૫૩ માં અકબર પાદશાહે તેને પોતાની નોકરીમાં લઇ મોટું લશ્કર આપી ગુજરાતમાં જમાબંધી કરવા તથા મહેસુલ વસુલ કરવા મોકલ્યો હતો. ગુજરાતમાં પૂર્ણ યશ મળવાથી અકબરે તેને બંગાળ મોકલ્યો હતો. ત્યાં પણ જમાબંધીના કામમાં તેને યશ મળવાથી 'રાજા'નો ખિતાબ આપ્યો હતો. અકબર પાદશાહના મોટા ને નામાંકિત અમલદારોમાંનો તે એક આગેવાન નર હતો. ગુજરાત ને બંગાળમાં તો રાજા ટોડરમલનું નામ બહુ જાણીતું છે.

ટોડલો, પું૦ ટોલ્લો. કાઠિયાવાડીઓ આવા શબ્દોમાં હકાર બોલે છે ને ગુજરાતીઓ સંયુક્તલકાર બોલે છે.:–ચાંલ્લો=ચાંદલો, સાલ્લો=સાડલો અને સુંલ્લો=સુંડલો તેમ ટોલ્લો=ટોડલો.

ટોડી, સ્ત્રી૦ માલકોશ રાગની એક રાગિણી. આ સવારના પહેલા પહોરમાં ગવાય છે. આના જુદા જુદા બાર તેર ભેદ છે. (૨) ટોડાના રજપૂતની કુંવરી જ્યાં પરણી હોય ત્યાં ટોડી કે ટોડીરાણી એમ કહેવાય છે. રાજવંશોમાં આગળ પિયેરને નામે રાણીઓ બોલાવાતી.:–મૈથિલી=સીતા. વૈદેહી=સીતા. વૈદર્ભી=દમયંતી, ગાંધારી, જોધપુરી બેગમ વગેરે.

ટોડો, પું૦ પુરુષને પગે પહેરવાનું–હાલના ચાંદની માફક કોઇ પરાક્રમને માટે રાજ્ય તરફથી અપાયેલું પદક રૂપ જાડું સાંકળું. શરવીરોને પરાક્રમ કરવા બદલ અને ભાટો વગેરેને કવિત્વ બદલ રાજ્ય તરફથી ટોડો બક્ષીસ મળતો. અદ્યાપિ દેશી રાજ્યોમાં ભાટ અને બીજા લોકો તે પહેરે છે. હાલની સરકાર પણ શરૂઆતમાં ટોડા બક્ષીસ કરતી. (૨) જંજાળની જાડી જામગરી. (૩) જેમાં હજાર રૂપિયા ભરેલા હોય એવી થેલી, કોથળી; અને તે પરથી ટોડો=હજાર. શેઠનો હુકમ થયો કે તરત ગુમાસ્તાએ પાંચ સાત ટોડા લાવીને નાંખ્યા અને કહ્યું કે લો જેને રૂપિયા જોઇતા હોય તે ગણી લેવા માંડો. ટોડા ગરાસ=વાર્ષિક હજાર રૂપિયા મળ્યા કરે એવી જે દેસાઇગીરી કે વતનબંધી તે. (૪) ટોલ્લો. ઉ૦ રોમાવલી દ્રુમ કુચટોડા, ઉર માંડવશું ઓવારો. પ્રે. (૫) મિનારો; ઝરૂંખાદાર ઉંચો સ્તંભ; રાજમહેલો, મંદિરો, મસજિદો અને દેવળોની જે ખૂબ ઉંચી શિખરબંધી તે. ઉ૦ ટોડે ટીલું કરતાં ગગનને, દેવળો દડ થઇ ગયાં. ઉત્સાહ, અભિમાન, પ્રેમ અને કીર્તિનો જે અસલ ઉછાળો તે. (૬) મોંખરો; ભાગોળ; મહોરો અગ્રભાગ. ગામને ટોડે તોરણ બાંધિયાં.

ટોણો, પું૦ ઠોક; મહેણું; ટાણો.

ટોપ, પું૦ સૈનિકને માથે પહેરવાની લોખંડની ટોપી. ઉ૦ સજ્યાં કવચ આયુધ ને ટોપ. (૨) મોટી છતરી; છત્ર; ખુંપડો. (૩) તપેલું; પતેલી; પહોળા મોંનું વાસણ. મુંબાઈ ને સુરત તરફ આ શબ્દ બહુ વપરાય છે. (૪) શિલીન્ધ્ર; બિલાડીનો ટોપ; હાડકાં ને લાકડાં વગેરે બોદાવાથી તેની ઉપર ઉગતી એક વનસ્પતિ. (૫) જુઓ૦ તોપ.

ટોપરાપાક, પું૦ લીલા ટોપરાને છણીને તેના છીર–ખમણને ચાસણી પાઇ બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ; કોપરાપાક. (૨)

માર; ગડદ્દામુક્કી થવાં-પડવાં તે.

ટોપરું, ન૦ નાળિયેરની અંદરનું મીઠું ને તૈલી ફળ-પડ; કોપરું ટોપરા જેવું=મીઠું; સ્વાદિષ્ટ; લહેઝતદાર. કઠણ છતાં દાંતે ઝટ ચવાય અને ચવાતાં ચવાતાં સ્વાદ આપે એવું. આ પાણી મીઠું ટોપરા જેવું છે. કાકડી ટોપરા જેવી લાગે છે.

ટોપલી, સ્ત્રી૦ વાડકા જેવી પણ મોટી વાંસની ચીપોની બનાવટ; બોચિયું; સુંલ્લી.

ટોપલો, પું૦ મોટી ટોપલી; સુંલ્લો; પહોળા મોંનું વાંસની ચીપોનું પાત્ર. (૨) ભાર; બોજ; જોખમ; જવાબદારી.:-તું તારે માથે રાજ્યનો ટોપલો લઇને શા માટે ફરે છે? (૩) ભારબોજ.:-અપજશનો ટોપલો.

ટોપી, સ્ત્રી૦ બનાત અથવા ભરત ભરેલા કપડાનું સિવેલું માથા ઢાંકણું; નાનો કપડાનો ટોપ તે; પાઘડી કે ફાળિયાના ઘાટની માથે પહેરવાની બનાવટ તે. (૨) ટોપી પહેરનારી પ્રજા તે.:-જર્મન ટોપી. ઉ૦ કિહાં કરૂં ફરિયાદ તખ્તપર બેઠી ટોપી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટોપી પહેરવી=નિર્લજ્જ થવું; દેવાળું કાઢવું; વ્યવહાર-લોકાચારને તજી દેવો. ટોપી પહેરાવવી=મૂર્ખ બનાવવો; પૈસે ટકે ખરાબ થઈ જાય એમ કરવું; ખરાબ કરવું; દેવાળું કઢાવવું. ટોપી ઘાલવી-મૂકવી=દેવાળું કાઢવું. ઉ૦ ટોપી પહેરણમેં ત્રીન ગુન, નહિ વેરો નહિ વેઠ; બાવો બાવો સૌ કહે ને સુખે ભરાયે પેટ.

ટોપીવાળો, પું૦ ટોપી પહેરનારી પ્રજાઓમાંનો કોઇ પણ ઇસમ તે; યુરોપિયન, ફિરંગી; ટોપી પહેરનારો; સાહેબ.

ટોપલી, સ્ત્રી૦ કશલી; લોટી; નાનો કળસિયો.

ટોયલું, ન૦ પહોળા મોંનું ઘી તેલ વગેરે કાઢવાનું-રાખવાનું વાસણ.

ટોશું, ન૦ દાણાનું આખિયું; ટીપરી.

ટોયો, પું૦ અનાજનાં ખેતરો વચ્ચે ઘાલેલા ઉંચા માળાઓ ઉપર ચઢી બૂમો પાડીને પાકને ખાઇ જતાં પંખીઓ ઉડાડનારો માણસ.

ટોરપિડો, સ્ત્રી૦ [અં. Torpedo] ગિલ્લીના આકારનું બન્ને તરફ અણીવાળું નાશકારક સ્ફોટક દ્રવ્યથી ભરેલું વિજળીના બળથી પાણીની અંદર તીરની માફક ચાલ્યું જઇ દુશ્મનના વહાણનો નાશ કરનારું એક યંત્ર; એ યંત્ર જેમાં હોય એવી જળસંચારી બોટ-સબમેરિન.

ટોલ, પું. [અં. Toll] પૂલ, મોટા જાહેર રસ્તો, બજાર અથવા બીજા કોઈ પણ જાહેર બાંધકામના વાપર માટે લેવાતો કર તે; વેરો; દાણ; જકાતી કર. મોટા રસ્તાઓ, પૂલો, સડકો વગેરે વાપરનાર પાસેથી જે કર લેવામાં આવે છે તે.

ટોલ્લો, પું૦ બારણાની બન્ને સાખના ઉપલા ભાગ ઉપર જે દિવાલની બહાર નીકળતું લાકડું હોય છે તે; બારસાખની બન્ને બાજુએ જે બે ડોઇયા હોય છે તે. (૨) ઘડિયાળનો ટકોરો. (૩) ખોઇ ઉપર મારવામાં આવતો જે ફટકો તે; તે ફટકાનો અવાજ તે. (૪) ઉડાડવું તે; ધોખો; વાયદો. (૫) ટોડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટોલ્લે મૂકવું=વિસરી જવું; ભૂલી જવું; રહેવાદેવું; ઉંચે મૂકવું. ટોલ્લો મારવો=ખોટું કહીને ઉડાવવું; ખોટું સમજાવીને પતાવવું કાઢી મૂકવું; વાયદો કરવો; ઉડાવવું. (૬) ઘેર; આંગણે; પાસે.:-એને ટોલ્લે કોઇ સુખી થયું નથી. (એના ઘરની સાથે સંબંધ બાંધીને.) ઘર.

ટોળું, ક્રિ૦ સ૦ બૂમ પાડીને પંખી ઉડાડવાં; તૈયાર થયેલા પાકનું ખેતરમાં રહીને પંખીઓથી રક્ષણ કરવું. (૨) બાળક અથવા માંદા માણસના મોંમાં રહી રહીને પુમડા કે ચમચીવડે પાણી નાખવું; ટીપે

ટીપે થોડી થોડી વારે ગળું મોં ભિંજાયેલું રહે તેમ પાણી પાયા કરવું.:–ગળથુલી ટોવી. ઉ૦ ધોળ્યાં વખની ગળથુલી શે ના ટોય. હો જીજી–ગુ. જુ. વાર્ત્તાઓ. સિંચવું; છીપવું.;–જીવદયા પ્રતિપાળ જૈન લોકો ઉનાળાને દહાડે મોટી પોળોમાં બપોરને વખતે ભાડુતી માણસો પાસે 'પુવડ બાળ ટો, બાળ ટો' એવી ટહેલ નંખાવે છે.

ટોળ, સ્રી૦ (ન૦) હસવું આવે અને ગમ્મત મળે એવી જે ક્રિયા, ઢંગ સોંગ અને બોલીચાલી તે; ગમ્મત; હસવાનું. (૨) મશ્કરી; મજાક; ઠઠ્ઠો. (૩) અડપલું; છેડતી. (૪) નકલ; બનાવટ. (૫) ટોળું; સમૂહ; જથો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટોળ કરવું=હસવું આવે અને ગમ્મત થાય એમ કરવું; મશ્કરી કરવી; અડપલું કરવું. કહે૦ ટોળ વગર કંઇ હસવું આવે ? અર્થાત્ કારણ વગર કંઇ કામ થાય ?

ટોળક, પું૦ ટોળકિયા બ્રાહ્મણમાંનો એકાદજણ. (૨) વિ૦ ટોળકિયાનું.:–ટોળક મંડળ.

ટોળકી, સ્રી૦ નાની ટોળી; મંડળી; ચોકડી.

ટોળવું, ક્રિ૦ સ૦ નિભાવવું.

ટોળિયો, પું૦ ટોળ કરનારો; મશ્કરો, ગમ્મત કરાવે તેવો માણસ તે; કોઇથી બીએ નહિ અને ટોળ કરે એવો તે; ટિંખળી.

ટોળી, સ્રી૦ નાનું ટોળું તે; મંડળી; થોડાજણનો સમુદાય તે; ટોળકી; સમૂહ.:–ચાર જણની ટોળી–ચોકડી. આ શબ્દ નઠારૂં કામ કરવામાં એક બીજાની સાથે સામેલ રહેનારાઓ માટે વપરાય છે.:–ચોરની ટોળી; જુગારીઓની ટોળી.

ટોળું, ન૦ ઘણાજણનું એકઠું થવું તે; મંડળ ઘણા માણસોનો સમુદાય તે; સંઘ; સમૂહ; જથો.:–લોકનું ટોળું; પંખીનું ટોળું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટોળેમળવું=એકઠા થવું; એક સાથે અમુક એકાદું કાર્ય કરવાને એકચિત્ત થવું. ઉ૦ ટોળે મળી સૌ સુંદરી, ગીત માતાનાં ગાય. (૨) ઝેરો; ઘચુંબલો.

ટોળેટોળાં, ન૦ ટોળા ઉપર ટોળાં તે; ઘણાં ટોળાં તે; ઉપરાઉપરી આવતા પ્રાણીઓના સમૂહ તે; એક પછી એક એકજ વર્ગના પ્રાણી–માણસોની જમાવટ–પરંપરાઓ તે.

ટોંક, ન૦ રજપૂતસ્તાનમાંનું એક દેશીરાજ્ય. જેપુર ને બુંદીકોટા વચ્ચે બનાસ નદી ઉપરનું શહેર. એના રાજ કર્ત્તા રોહિલા પઠાણ મુસલમાન છે. ઉપજ ૧૨ લાખની છે. જુઓ રજપૂતસ્તાનનાં દેશીરાજ્યો.

ટોંચ, સ્રી૦ ટોંચવાથી પડેલો ખાડ; ભોક તે; ટોંચવું તે; આઘાત. (૨) ટાણો; મહેણું. (૩) જપતી; જાપતો; તકેદારી; પડપૂછ; તપાસ. (૪) ફાચર; ફાંસ. (૫) ટકોર; ઠોકર.:–એને કોઇ ટોંચ મારનાર છે ?

ટોંચણું, ન૦ ટાંકણું.

ટોંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ટાંકણાથી ખોદવું; ટાંકા–ટચ્ચા–મારવા; ટાંકવું. (૨) ઠપકો આપવો. (૩) કાગળમાં ઝીણું કાંણું પાડવું.

ટૌકાર, પું૦ ટૌ એવો ઉચ્ચાર તે.

ટૌકારવ, પું૦ ટૌ ટૌ થઇ રહેવું તે; ટુહુકાર.

ટૌકો, પું૦ કોયલ અથવા મોરનો પોકાર; શબ્દ; સાદ તે; લાંબો સાદ; બૂમ. (૨) ચાલતી વાતમાં હાજિયો ભણવો કે રંગ પુરવો તે. (૩) ધાંટો; સાદ. હાક; બરકો.:–તું નિશાળે જાય ત્યારે મને ટૌકો પાડજે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટૌકો કરવો=લાંબે સાદે બોલવું; લહેકાવીને સાદ પાડવો; બોલાવવું. ટૌકો પુરવો=વાતમાં વચ્ચે વચ્ચે રંગ–રસ પુરવો, હાજિયો ભણવો. ઉમેરણી કરી આપવી; હાજી હાજી કરવું એટલું જ નહિ, પણ તે વાતને ઉત્તેજન મળે એમ કરવું.

ટૌટૌ, અ૦ ટુ ટુ એવો અવાજ તે; કુતરાના

ભસવા જેવો કંઇ બની શકે નહિ એવો ખાલી અવાજ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ટૌ ટૌ કરવું=ખાલી બોલ બોલ કરવું; ભસવું; અમસ્તુ કાન ફૂટે એમ બોલ્યા કરવું; બને કંઈ નહિ ને ખાલી ભસ્યા કરવું તે.

ટેલિગ્રાફ, પું૦ [અં Telegraph]ધાતુના તાર મારફતે વિજલિક પ્રવાહથી દૂરલગી સંદેશો મોકલી આપવાનું યંત્ર તે; વિજલિક તારનો સંદેશો; તાંબાના તારમાં થઈ ને એક છેડેથી બીજે છેડે સપાટાબંધ ચાલી જતા વિદ્યુત્પ્રવાહની મારફતે એક ઠેકાણેથી તારના બીજા છેડા લગણુ અક્ષરની અમુક સંજ્ઞાઓદ્વારા જે કંઇ જણાવવું હોય તે જણાવી શકાય એવો ખ્યાલ પ્રથમ ગેલિલિયોને આવ્યો હતો, છતાં તે પછી ઘણે લાંબે વખતે તાર યંત્રની ખરેખરી શોધ થઇ હતી. છેક સને ૧૮૩૭ માં લોહચુંબકની સોયવાળું ટેલિગ્રાફ યંત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું. હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૫૧ માં કલકત્તા અને ડાયમંડ હારબર વચ્ચે પહેલું આ યંત્ર શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. હાલ દુનિયાંના સઘળા દેશો વચ્ચે તારનાં દોરડાં ને યંત્ર ગોઠવાઇ ગયાં છે અને કરોડો શબ્દના સંદેશા તે મારફતે ચલાવવામાં આવે છે. ઈંગ્લંડને હિંદુસ્તાન વચ્ચે તારનો સંદેશો માત્ર બાર મિનિટમાં જાય છે.

ટેલિફોન, ન૦ [અં. Telephone] એક છેડા ઉપર બોલેલું બીજા છેડા ઉપર સંભળાય એવું જે યંત્ર તે. (૨) એ યંત્રદ્વારા સંભળાયેલો સંદેશો. ઓગણીસમા સૈકાના છેલ્લા ભાગમાં આ યંત્ર સંપૂર્ણતાએ પહોંચી લોકોના ઉપયોગમાં આવવા લાગેલું છે. હાલ દુનિયાંનાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં ઘેરેઘેર તે ચાલુ થઈ ગયું છે અને દૂર લંબાણુ ઉપર તેની મારફતે વાતચીત કરવી હોય તોપણ થાય છે.

ટ્રાન્સવાલ, ન૦ દક્ષિણ આફ્રિકામાં લગભગ સવાલાખ ચોરસ માઇલના વિસ્તારનું આ સંસ્થાન બોયર લડાઇમાં ઈંગ્રેજ સરકાર જીત્યાથી સન ૧૯૦૨–૩ થી આપણા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં આવ્યું છે. આમાં વીસ જિલ્લાઓ છે. મુખ્ય શહેર પ્રિટોરિયા છે. ટ્રાન્સવાલની વસ્તી લગભગ અગિયાર લાખ માણસની છે. એમાં પચાસ હજાર એકર જમીન ઉપર ખેતીવાડી થાય છે. સામ્રાજ્યના ગવર્નરના હાથ નીચે ત્યાંના બોયર લોકો સ્વરાજ્ય ભોગવે છે. ઝેમ્બેઝી નદીથી કેપટાઉન લગીનું બ્રિટિશ લશ્કર પ્રિટોરિયાના કમાંડર ઇન ચિફના હાથમાં મૂકી તેને મોટા પાંચ વિભાગોમાં વહેંચી નાંખેલું છે.

ટ્રામવે, સ્ત્રી૦ [અં] સડક ઉપર દાટેલા લોઢાના પાટા ઉપર ભારબરદારી પશુઓથી અથવા યાંત્રિક શક્તિથી ચલાવવામાં–ખેંચવામાં આવતાં ગાડાં કે ગાડીઓની જે ગોઠવણ તે. આગગાડી ચાલુ થયા પૂર્વે ઈંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં ભારે વજન ભરેલાં ગાડાં વગેરે ફેરવવા માટે આવી ગોઠવણો ચાલુ થઇ હતી. એક અમેરિકન કંપનીએ સન ૧૮૭૪ માં મુંબાઇમાં ટ્રામવે ચાલુ કરી હતી.

ઠ.

ઠ, પું૰ [સં. ठ] ગુજરાતી ભાષાની લિપિના મૂળાક્ષરોમાંનો ત્રેવીસમો અને વ્યંજનોમાંનો બારમો વર્ણ—અક્ષર. આ મૂર્ધસ્થાની મહાપ્રાણ છે.

ઠકઠક, અ૰ ઠોકાવાનો એવો અવાજ તે; લાકડા ઉપર મોગરી જેવું ઓજાર ઠોકાવાથી રહી રહીને પ્રતિ પ્રહારે થતો એવો અવાજ.:—આ શું ઠકઠક થાય છે ? (૨) ફરતા પૈડાના ભાગવાથી અથવા ચાલતા યંત્રના ચક્કરના ભંગાણથી થતો અવાજ તે; કોઇ વસ્તુ રહી રહીને જમીન વગેરે સાથે અફળાવાથી નિયમિત અંતરે થયા કરતો જે ટપકારાનો અવાજ તે.

ઠકરાઇ, સ્ત્રી૰ ઠાકોરપણું કરવું ભોગવવું તે; ઠાકોરપણું; ઠકરાત. (૨) શેઠાઈ; મોટાઇ. (૩) અમલ બજવણી; જોહુકમી.:—ઠકરાઇ કરતાં તો સૌને આવડે.

ઠકરાણાં, ન૰ ઠાકોર લોકનાં જનાનખાનામાં રહેનારાં બૈરાં તે; ઠકરાળાં. (૨) ઠકરાણી; ગરાસણી.

ઠકરાણી, સ્ત્રી૰ [સં.ठक्कुरराज्ञी] ઠાકોરની સ્ત્રી; નાનીરાણી; ગરાસણી; સરદાર બાનુ. (૨) અમલ ચલાવનારી; શેઠાણી; જબરમાન અને જોહુકમીવાળી સ્ત્રી.

ઠકરાત, સ્ત્રી૰ ઠકરાઈ; ઠાકોરપણું. (૨) ઠાકોર તરીકે અમલ કરવાની જે સત્તા તે. (૩) જેનાથી ઠાકોરપણું આવે છે એવી જાગીરતે.

ઠકરાળાં, સ્ત્રી૰ ઠકરાણી; જનાનખાનામાં રહેનારી અમીર—સરદારોની સ્ત્રીઓ. (૨) નાના નાના ઠાકોરોની જાગીરો તે.

ઠકરાણું, ન૰ ઠાકોરનું ગામ; જાગીરના વહીવટવાળું નાનું રાજ્ય તે.

ઠકાર, પું૰ [સં.] ઠ એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે; ઠદ્દો.

ઠક્કર, વિ૰ કેટલીક જાતિઓની અટકનું ઉપનામ.:—ઠક્કર વસનજી પ્રેમજી. (૨) ના૰ એક જાતિ, નાત (૩) ઠાકોર.

ઠગ, વિ૰ ઠગી લેનાર; ઠગારૂં; લુચ્ચું; ખંધું; ધુતારૂં; છેતરી—ભમાવીને ઠગી લે એવું.(૨) પું૰ ઠગારો; ધુતારો; ઠગાઇ કરનારો તે. (૩) ઠગ નામની લુંટારૂઓની એક જાતિ; મુસાફરો યાત્રાળુઓ વગેરેને આડુંઅવળું સમજાવી તેમની સાથે મળી જઇ ભૂલ થાપ આપીને લુંટી લેનાર ઘાતકી ચોરનો ધંધો કરનારા ધુતારા—લોકો તે. મધ્ય હિંદુસ્તાન એટલે જબલપુર, બુંદેલખંડ,કાશી, પ્રયાગ ને ગયા તરફ સો પોણો સો વર્ષ પહેલાં ઠગ લોકોનો બહુ ત્રાસ હતો. ચાર માસ ખેતીનું કામ આટોપ્યા પછી આઠ માસ તેઓ ટોળાં બંધાઇ લુંટફાટનું કામ કરતા હતા. દસરાને દહાડે તેઓની ટોળીઓ પોતાના ગુરુને ત્યાં દીક્ષા લેવા જતી. ગુરુ તેમને આશીર્વાદ ને તેમના ભોગને ગુંગળાવી મારવાને રેશમી રૂમાલ આપતા. મુસાફરો વગેરે સાથે સાહુકારની માફક ભળી જઇ તેની માલમિલકત જાણી લઇ તેઓ તેને ગળે પેલા રૂમાલ વિંટાળી ગુંગળાવી મારતા. હજારો યાત્રાળુઓને તેઓ આ રીતે ગુંગળાવીમારીને લાખો રૂપિયાનો માલ ચોરી લેતા. નામદાર સરકારે આ લોકોનો દોર ૧૮૩૨–૪૦ માં તોડી નાખ્યો.

ઠગાણું, વિ૰ ઠગારું; ઠગે એવું. (૨) કૃતઘ્નખોર; લુચ્ચું; ઢોંગી.

ઠગબાજી, સ્ત્રી૰ ઠગવાની જે કળા તે; કેમ ઠગવું તેની આવડત તે. (૨) ઠગાઇનો ધંધો તે; ઠગો કરવો તે; ઢોંગધતીંગ; પ્રપંચ; ઠગો.

ઠગવિદ્યા, સ્ત્રી૰ ઠગવાની કળા તે; ઠગબાજી;

ઠગવાની ચતુરાઇ તે; ઠગાઇ કરવાની આવડત તે; કેમ ઠગવું તેને લગતી આવડ કળા તે.

ઠગવું, ક્રિ૦ સ૦ ભોળવીને લઇ લેવું; ખોટું ખરું સમજાવી કોઇની પાસેથી કંઇ પડાવી–છીનવી લેવું; કપટથી લેવું; છેતરવું ધૂતવું; ફોસલાવવું. જોર જુલમથી નહિ પણ ભૂલ થાપ ખવરાવી સમજાવીને પડાવીલેવું તે.

ઠગવેડા, પું૦ [સં. ઠગ–વૃત્તિ] ઠગપણું કરવું તે; ઠગાઈ ચલાવવી તે; ઠગની માફક વર્તન કરવું તે; ઠગવૃત્તિ.

ઠગાઈ, સ્ત્રી૦ ઠગપણું; ઠગવિદ્યા, ધૂર્તતા; ઠગવું તે.

ઠગારું, વિ૦ (પું૦ ઠગારો, સ્ત્રી૦ ઠગારી) ઠગે એવું જે તે; ઠગે એવું; ઠગાઈ કરનાર; ઠગાઇથી ભરેલું; પ્રપંચી; લુચ્ચું; ઢોંગી.

ઠગાવું, ક્રિ૦ અ૦ છેતરાવું; ધુતાવું; ભૂલ થાપ ખાવી; ભુલાવામાં પડવું; ફોસલાઇ જવું; ફસાવું.

ઠઠ્ઠાખોર, વિ૦ મશ્કરી ઠઠ્ઠા કરનારું; મજાકી; કોઇને ચીઢવી હસવાનું ઉભું કરે એવા સ્વભાવનું; ચીઢવી–હસે એવું; સામાની મશ્કરી કરી કરીને ગમ્મત મેળવનાર; મશ્કરું.

ઠઠ્ઠાબાજી, સ્ત્રી૦ એક બીજાની ચેષ્ટાળીઓ કરવી હસવું અને ખોટી ગમ્મતમાં વખત ગાળવો તે; ઠઠ્ઠા મશ્કરી કર્યા કરવી તે; ટિંખલ કર્યા કરવાં–કોઇને ખાલી ચીઢવવું અને ખીખી હસવું વગેરે તે.

ઠઠ્ઠા, પું૦ [સં.] 'ઠ'કાર. (૨) હસવા ગાળ ખાવા કે ગમ્મત મેળવવા માટે કોઇ ચિઢાય તેમ તેની મશ્કરી કે અડપલું કરવું તે; ચેષ્ટા; મજાક. ઠઠ્ઠા એકલો નહિ પણ મશ્કરી સાથે જોડાઇને વપરાય છે.:–ઠઠ્ઠા મશ્કરી. ઠેકડી–ચેકડી કરવી તે. વળી બહુ વચને ઠઠ્ઠા એમ બોલાય છે.

ઠઠ, સ્ત્રી૦ [સં. સ્થા ઉપરથી) ઘણા એકઠા થયેલા હોય એવું જે તે; માણસ વગેરેનો ખૂબ ભરાવો. જમાવ તે; ટોળાબંધ પ્રાણી–લોકનો જમાવ; ટોળું; સમૂહ; જથો તે. (૨) ભીડ; ગીરદી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠઠ મળવી=ખૂબ લોક પ્રાણીનું એકઠું થવું. ઠઠ જામવી.

ઠઠકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠપકો દેવો; ઠોક દેવા; ધધડાવવું.

ઠઠણવું, (ઠણઠણવું) ઠઠ–એવો અવાજ થવો, ખખડવું. (૨) રીસનું રોવું.

ઠઠમઠ, સ્ત્રી૦ ઠીકઠાક કરી મઠેરી આપવું વગેરે તે; અર્થાત્ કોઇ કાર્ય કરનારને તેને જોઇતી સામગ્રી જેમ જોઇએ તેમ તૈયાર આપ્યા કરવી વગેરે સંબંધી જે કામ તે; ખટપટ; ઠીકઠાક કરવાની તજવીજ તે.:–રસોઇયો રસોઇ કરે તોપણ વહુએ તેની ઠઠમઠમાં રહેવું જોઇએ એવો ડોસીનો હુકમ હતો. (૨) સેવા સંબંધી કામકાજ; સારવાર; વહીવટ; કારભાર; ઠીકઠાક કરી આપવાનું, સંભાળ રાખવાનું વગેરે જે સેવાનું કામકાજ તે. (૩) ચાકરી; બરદાસ; મહેમાનગીરી; સેવા.:–ગરીબ હોવા છતાં તેણે ખૂબ ઠઠમઠ રાખી હતી.

ઠઠરવું, ક્રિ૦ અ૦ શણગરાવું; પોતે ને પોતે ઠઠારો કરવો. (૨) ધ્રૂજવું; થરથરવું.

ઠઠવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠાઠ કરવો; રચવું; બનવું; કરવું. ઉ૦ ઠાઠ ઠઠવા. ભાગવત.

ઠઠવેઠ, સ્ત્રી૦ ઠઠમઠ; સારવાર; સરભરા; સેવા; ચાકરી; બરદાસ; સંભાળ રાખવી ને સેવા કરવી તે; ઉઠવેઠ.

ઠઠળવું, ક્રિ૦ અ૦ કોરડા જેવા આમ તેમ હાલ્યા કરવું; નકામું રઝળવું; રખડવું; ઠોઠ જેવા ઉપર નીચે થયા કરવું; નહિ બફાતાં ઉકળીને ઉછળતા પાણી સાથે ઉછ-

બ્યા ને ખડખડ્યા કરવું તે.:-આ ગાંગડુ મગ તપેલીમાં ઠઠળ્યા કરે. (૨) ખળખળી જવું; જીર્ણ થઇજવું; વૃદ્ધાવસ્થાથી નાતવાન થઇજવું; ડડળવું.

ઠઠાડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડાડી દેવું; બીજાની સાથે સામેલ કરી દેવું; ભેળાવી દેવું; ઠીકઠાક કરીને બીજાની સાથે મૂકીદેવું. (૨) ખરું ખોટું જેમ વખતને અનુકૂલ હોય તેમ ભળતું બોલી દેવું; ઘુસાડી દેવું; બંધબેસતુ કરી નાંખવું; બેસાડી દેવું.:-તમે એને બીજા વર્ગમાં ઠઠાડી દીધો તે બિચારો સુખેથી મુસાફરી કરી શક્યો. અડાવી દેવું.

ઠઠારવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠઠારો કરાવવો; લુગડાં ઘરેણાં વગેરેથી આકર્ષક લાગે એવું કરવું; ઠાઠમાઠ કરાવવો; શણગારવું; ઠાઠ કરાવવો; સારૂં-દેખાવડું દેખાડ એમ કરવું. (૨) બનાવવું; કૃત્રિમ બનાવટ કરવી.

ઠઠારો, પું૦ ઠીકઠાક; ભભકાબંધ; કોઇનું પણ ધ્યાન ખેંચાય એવી રચના, ધામધુમ કે વસ્ત્રાલંકારથી સુશોભિત-સુઘડ થઈ રહેવું અથવા બની બનાવી દેવું તે; ઠઠારવું તે; ખૂબ ઠાઠ કરવો તે; શણગરાવું તે.:-ભાભી તો ખૂબ ઠઠારો કરીને આવ્યાં છે.

ઠઠોરી, સ્ત્રી૦ ઠઠોલી, મજાક; મશ્કરી; હસવા જેવું કરવું તે.

ઠઠોળી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી; ઠઠોરો.

ઠણુક, સ્ત્રી૦ ધાતુનો ઘાટ ઠપકાવાથી થઇ થઇને રહીજતા અવાજોમાંનો દરેક એક એક રણકો તે. (૨) રહી રહીને આવતા રોવામાંનું દરેક આંતરા આંતરાનું અક્કેકું રૂદન રૂંગું તે. (૩) ઠણુકાતું-ઠપકાતું હોય તેમ રહી રહીને વાગતો-લાગતો જે આંચકો કે નરમ આઘાત, ઘોચ તે; સળક, ભોક, થલાઘાત; ધબક-કારો, ફરકવું તે, ફરક.:-ચામડી તસતસ થઈ ગઇ છે અને અંદર રહી રહીને ઠણુક આવે છે પણ હજી ગુમડું ફાટતું નથી.

ઠણુકવું, ક્રિ૦ અ૦ અફળાયાથી-ઠેકાથી ખડખડવું; ઠણત્કાર થવો; (ધાતુનો ધાતુના વાસણ કે ઘરેણા જેવા ઘાટનો) ઠણુકો-રણુકો થવો. (૨) હલકેથી અફળાઇને વાગવું-લાગવું.:-નવાં ઝાંઝર પગે ઠણુકે છે. દુખે છે. (૩) નરમ આઘાત કે અંદરથી ઘોંચ-પીડ થવી.:-પરૂ થવાને ગડ, અંદરથી ઠણુકે છે, ત્યારે સોય ભોકાતી હોય એવું થાય છે. રહીરહીને વાગવું, રોવું આવવું; અણુમનાપણાનો ઉભરો નીકળવો.:-કેમ થોડી થોડી વારે ઠણુકે છે ?

ઠણુકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠણુકે એમ કરવું; પગમાં પહેરેલા છડા-ઝાંઝરને ઠમકો આપવો; ઠપકારાથી-ખડખડે એમ કરવું; એવી રીતે જોરથી પગને લહેકાવી-મરોડથી મૂકવો કે જેથી ઘરેણું ખડખડે. (૨) ઝાપટવું; ઠપકો દેવો. (૩) ઠોકવું; મારવું; વગાડવું.

ઠણુકો, પું૦ [सं ठणत्कार] ધાતુ ઠપકાથાથી નીકળતો અવાજ; રણુકો. (૨) છાતીને ઠપકાવીને કાઢવામાં આવતો રૂદનનો અવાજ; અણુગમતાપણાનું-લાડનું ઠણુઠણુતું રૂદન તે; ઠણુકલો. (૩) ટાઢની કંપારી; ધ્રુજારી; કંપ. (૪) ધટકો; સણુકો.

ઠણઠણ, સ્ત્રી૦ ખાલી અખંડ ધાતુ પાત્રમાંથી તે ઠોકતાં નીકળતો એવો અવાજ; ખાલી વાસણનો અવાજ. (૨) ખાલીપણું બતાવે છે, કંઈ નથી એમ; ખાલીખમ. કહે૦ ઠણુઠણુપાળ, ને મદનગોપાળ, અર્થાત્ બહાર આડંબર છે પરંતુ અંદર તો કંઈ નથી, ઘંટડી વાગે છે એમ. રૂ૦ પ્ર૦ ઠણુ ઠણુ પાક=માર; રોવું પડે એવો માર પડવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠણુઠણુ થવું=ખડખડવું; વાગવું. ઠણુઠણુ કરવું=અણુગમો કર્યા કરવો; ઠણુઠણુાવું; રોવું.

ઠણુઠણુવું, ક્રિ૰ અ૰ ઠણુ ઠણુ એવો અવાજ થવો; ખડખડવું; વાગવું. (૨) રહીરહીને ઠણુકલા કર્યા કરવા; રહીરહીને રોવું; કણુકણુવું.

ઠણુઠણાટ, પું૰ ઠણુઠણુવું તે; ઠણુઠણુ એવો અવાજ થવો તે; ખડખડાટ; વાસણો ખડખડવાં–અથડાવાથી નીકળતો અવાજ તે. (૨) ઠણુકલા કરવા તે; અણુગમો; કણુકણાટ; રીસ–દુભણુનું લાડથી રહી રહીને રડવું વગેરે તે.

ઠણુત્કાર, પું૰ [સં.] ઠણુણુણુ એવો અવાજ થવો તે; ઠણુકારો; ધાતુ વગેરેનો રણુકાર; ઘુંઘરી ઝાંઝો વગેરેના તીણા અવાજનો રણુકો થઇરહેવો તે રણુત્કાર.

ઠનસાવું, જુ૰ ઠંસાવું.

ઠપ, અ૰ કોઇ ચીજ એકદમ અફળાવાથી કે પછડાવાથી નીકળતો એવો અવાજ; ટપ; ધબ.

ઠપકવું, ક્રિ૰ અ૰ ઠપ એવો અવાજ થઇ નીચે પછડાવું; ઠોકાવું; અફળાવું; અથડાવું.

ઠપકારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઠપ એવો અવાજ થાય તેમ મારવું–અફાળવું; અથડાવવું; મુક્કા વગેરેથી મારવું; ટીપવું; ઠોકવું. (૨) આકરા થઇ જઇ ઠપકો દેવો; ખીજવું; ઝાડિયો કાઢવો.

ઠપકો, પું૰ કોઇને કંઇ ખોટું કામ કરવામાટે કડવા આકરા બોલમાં દાબીને કહેવું તે; ખોટું કામ કરવા માટે વઢવું તે; ખીજવું તે; શિખામણુ દેવી તે; ઠોક દેવો તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ઠપકો આપવો=ઠોક દઇને કહેવું; ખીજવું; ઠપકો દેવો. ઠપકો ખાવો=ભૂલ-કરવા માટે કોઇ કંઇ આકરાં વચન કહે તે સહન કરવાં; દોષમાં આવવું તે; ઠપકો મળવો. (૨) આળ; કહેતી; ઉપાલંભ; કલંક. (૩) દોષ; વાંક ભૂલ; ખોડ; ખામી.:–ઠપકો નહિ આવવા દઉં. ઠપકા પાત્ર=દોષી; ખીજવું પડે એવા સ્ખલનને યોગ્ય. રૂ૰ પ્ર૰ ઠપકો ઠેસ=સહેજસાજ દોષ–ગુનો; ઉપાલંભ જેવું–ભૂલચૂક જેવુંતે; મોટા નાના કંઇ પણ દોષ તે:–જોજો કરશો ઠપકોઠેસ આવે નહિ?

ઠપકવું, ક્રિ૰ અ૰ અથડાવું; અફળાવું; ઠપઠપ થવું. (૨) સોવાઇને ઠોક ખાવા.

ઠબકવું, ક્રિ૰ અ૰ અથડવું. (૨) રખડવું; ઠપકવું.

ઠબલાવું, ક્રિ૰ અ૰ કુટાવું; પિટાવું; પછડાવું.

ઠબકારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઉપરથી ઠોકવું: બેસાડવું; ઉપરથી ઠોક દેવો. (૨) ઠપકો દેવો; વઢવું; ખીજવું.

ઠમક, સ્ત્રી૰ ઠોકે ઠોકે–પછાડે પછાડે–પગલે પગલે ઝાંઝર છડા વગેરેનો જે એક એક અવાજ થાય છે તે; દરેક ડગલે, દરેક તરછોડે, હિલચાલે અવાજ થવો તે. ગાય ચાલતાં કેવા ઠમક ઠમક ઘુઘરા વાગે છે. (૨) ઠોક પડે; અફાળ થાય એમ પગ મૂકીને ચાલવાની મરોડ; પદવિક્ષેપ; ચાલવાની એક ઢબ–તરેહ તે. સ્ત્રીઓના પગનું એવી લટકથી મુકાવું કે જેથી ઝાંઝર કે ઘુઘરાવાળાં ઘરેણાંનો અવાજ થાય. એક પછી એક અવાજ થવો તે. ઠુમક; મરોડ; લટક; લહેકો; વરણાગી. ઉ૰ ઠમક ઠમક ચાલો, ચાલતાં લાજ રાખો, નહિ અમ ઘર આવાં, છાજશે સત્ય ભાખો.

ઠમકઠમક, અ૰ ઠમઠમ થાય તેમ; ઠોકાઇને ઘરેણું ખડખડે એમ (ચાલવું તે.) ચટક મટક. (૨) રહીરહીને વાજાનું ખડખડવું તે.

ઠમકવું, ક્રિ૰ અ૰ ઠમઠમ થવું; ધાતુના પાત્રનું કે ઘરેણાનું ખડખડવું; રહી રહીને ખાંચો ખાઇ ખાઇને ઠમ ઠમ એમ થવું; ખળખળવું; ઠેકેઠેકે વાગવું. થેડકાવાળી જોબનના જોરવાળી ચાલે ચાલતાં ધમ-

કારાથી ખડખડવું તે. ઉ૦ ઠમકે કલ્લાંને કાંબી પાયે.

ઠમકારો, પું૦ ઠમ દઈને જે અવાજ થવો તે; ઠમ એવો ધાતુનો જે રણકો તે; ઠુમકો.

ઠમકો, પું૦ ચાલતાં આવતો કમ્મરનો જે ઝોક અને લાંકની લટક તે; સ્વાભિમાન પૂર્વક જોબનના જોરથી ચાલતાં ડગલે ડગલે પગ ઉપાડીને મૂકતાં ગતિને ઝોક-ઘરેણું ખડખડે અને ચાલપર ધ્યાન ખેંચાય એવો મરોડ તે; ઠુમકો; ઠેકડી ખાઈને, જોરથી જમીનને ઠોક દઈને ચાલવાનો જે ચાળો તે; લટકો; ગતિ મરોડ; અંગભંગ ને કમ્મરને ઝોક દેઇ ચાલવું તે. ૨૫, અલંકાર, હોંસ વગેરેનું ગતિના ચલન વલનમાં દેખાવું તે.:-શું રતનબાઇનો ઠમકો! (૨) લહેકાતી ચાલને ઠેકડિયાં પગલાં ભરવાથી ઘરેણાંનો જે અવાજ થવો તે; લહેક. લાંકલચક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠમકો કરવો=ઘરેણાં લુગડાં પહેરી લહેકંતી ચાલે આમ તેમ અંગ મરોડીને ચાલવું.

ઠમઠમવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠમઠમ એવો અવાજ થવો; ઠમઠમ થવું; ઠોક ખાઇ ખાઇને વાગવું-ખડખડવું; ઉછળી અથડાઇને-અફળાઇને ખણખણવું ઉ૦ પાયે નેપુર ઠમઠમે ને કાને ઝબકે ઝાલ જો.

ઠમઠમ, અ૦ એવો અવાજ તે; ધાતુને કંઇ અફળાવાથી કે ઘરેણું બીજાની સાથે અફળાવાથી નીકળતો એવો અવાજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠમઠમ થવું=ઠપકારાવું.

ઠમઠમાટ, પું૦ ઠમઠમ થવું તે; ખડખડવું તે. (૨) ખાલી ભભકો; આડંબર; ધમધમાટ. (૩) પતરાજ; ફુલાસ; ખાલી દમ. (૪) છણછણાટ; નાચી રહેવું-કૂદી રહેવું તે; થનથનાટ તે.

ઠમણી, સ્ત્રી૦ દામઘોડી; બે પાટિયાં ભેગાં કરીને વાંચવાની ચોપડી જોઇએ તેટલી પહોળી ને ઉંચી રહે તે માટે બનાવેલી ઘોડી; વાંચવાની ચોપડી મૂકવાની ત્રિપાઇ.

ઠઠ્ઠા, ન૦ ગુજરાત, રણ અને સિંધની વચ્ચે કરાંચીથી પૂર્વે પચાસ માઇલ ઉપર સિંધુના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર આવેલું એક શહેર. નગરઠઠ્ઠા=કિનારા ઉપરનું નગર એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. સિંધના નીચલા ભાગમાં રહેતા માંડ લોકોની વસ્તી ઉપરથી તેનું અસલનામ 'માંડીવાડી' હતું અને મનાવરી, મનાહબરી, ને મિનાગરી વગેરે નામે તે પરદેશી મુસાફરોએ વર્ણવાયેલું છે. કેટલીકવાર નાશ પામી પામી તે ફરીફરીને વસેલું હોવાથી તેનું તળ અને સ્થળ બદલાઇ ગયાં છે. સત્તરમા સૈકામાં તે આબાદીમાં હતું. રેશમી વણાટ વગેરેનું કામ ત્યાં સારું થાય છે. એમ કહેવાય છે કે આગલા એક રાજાએ ચીનથી કારીગર બોલાવી ચિનાઇ માટીનાં વાસણનો ઉદ્યોગ ખીલવ્યો હતો અને ત્યાંથી તે સિંધમાં ફેલાયો હતો. ગેઝીટીયર વગેરેમાં વિશેષ હકીકત માટે જોવું. (૨) આ નામનો તાલુકો. કરાંચી જિલ્લામાં ૧૩૨૩ ચોરસ માઇલના વિસ્તારનો છે.

ઠર, પું૦ થર.

ઠરઠરાવ, પું૦ પાકો કરાર; છેવટનો નક્કી બંદોબસ્ત કરવો તે; વિગતવાર કરાર કરવો તે.

ઠરઠામ, ન૦ ઠરીને રહેવાનું ઠેકાણું તે; રહેવા સુવાનો બંદોબસ્ત તે.

ઠરઠેકાણું, ન૦ નક્કી ઠેકાણું તે; વ્યવસ્થિત રહેવા સુવાનો બંદોબસ્ત તે. (૨) વ્યવસ્થા; ગોઠવણ; રચના; બંદોબસ્ત. (૩) પત્તો; તજવીજ; કામ-ધંધે લાગવું કરવું તે; ભાળ; સંયોજન.:-એનું કંઇ ઠર ઠેકાણું પડ્યું નથી.

ઠરડ, સ્ત્રી૦ ઠરડાઇ જવું તે; વાંકા–ઢીલા તૂટી-ચાર થઇ જવું તે; કૂસ; તેલ; મહેનતથી પાણી પાણી થઈ જવાવું તે. (૨) અભિમાન ઉતરી જવું તે; સીધા થઇ જવું–થાકી જવું તે:–કામ કરી કરીને ઠરડ નીકળી ગઈ. (૩) પું૦ લોઢા કે ધાતુના સળિયાનો જે વાંક તે; થરડાટ:–સારા લુહાર પાસે તરાકનો ઠરડ કઢાવો ને રેંટિયો ચાલુ કરો.

ઠરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ વંકાવું; થરડાવું; એક છેડાથી બીજા છેડા લગી એક સરખું સીધું નહિ હોવું; વાંકા વળી જવું. (૨) વંકાવું; રિસાવું; ખોટું લાગવાથી વાંકું ચાલવું; વિરુદ્ધ રહેવું–હિંડવું તે; મો મરડીને ચાલવું.

ઠરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. स्थित] સ્થિર થવું; ઉભા રહેવું; ગતિ રોકાવી; ચલન, ચંચળતા મટવી; સ્થિર રહેવું:–જરા ઠરો હું આવું છું. (૨) ધીરું પડવું; સબુરી રાખવી; ખોટી રહેવું. (૩) થોભવું; ટકવું; ઘણીવાર રહેવું:–એ તો ત્યાં ઠર્યો. (૪) મુકરર થવું; નક્કી થવું; નિશ્ચયથવો:–લગન ઠરશે. (૫) જામવું; પરમાણુઓનું એકઠું થવું; નીતરીને બેસવું:–કચરો નીચે ઠરશે. (૬) જાડું થવું; ઘટથવું. ઘી ઠરવું. (૭) ટાઢું પડવું; શાંત થવું; થકવું; સીઝવું:–ખીચડી–રસોઈને જરા ઠરવા દો. (૮) બંધાઇ જવું; જોડાવું, બાઝી જવું:–ચુરમું ઠરવું; પાણી ઠરવું. (૯) ટાઢથી સંકોચાઇ જવું; ખૂબ ટાઢ વાવી; ઠંડા થઇ જવાવું; ચઢી જવાવું:–ટાઢે ઠરીજવું. (૧૦) કિમ્મત–ભાવ નક્કી થવો; નિશ્ચય કરવો; સાટું નક્કી કરવું=ઘઉંનો ભાવ ઠરાવો. ઠરશે તો લઇશું. (૧૧) બંદોબસ્ત થવો; ગોઠવણ થવી:–વિવાહ ઠરતા નથી. (૧૨) પ્રસન્ન થવું; ખુશી થવું; સંતોષ વળવો. ઉ૦ આજે કુમાર! ઠરી આંતરડી અમારી. રાજીથવું. (૧૩) મિંચાવું લીન થઇજવું; આળસમાં પડવું:–આંખ ઠરી જાય છે. (૧૪) નિરાંત વળવી; તૃપ્તિ થવી; ઉજાગરો મટવો. ક્રિ૦ પ્ર૦ પેટ ભરવું; આંખ ઠરવી. રૂ૦ પ્ર૦ ઠરી ઠામ બેસવું=નિવૃત્ત થવું; થાકીને છેવટનું બેસવું; ચંચળતા તજી દેવી.

ઠરાવ, પું૦ ઠરાવવું–નક્કી કરવું તે; ' અમુક કામ આમજ કરવું ' એમ ઠેરવવું–ઠરાવવું તે; નિશ્ચય કરવો તે; નિર્ણય; સિદ્ધાંત. સરકારની આજ્ઞા તે. (૨) સરત; કરાર; કબાલો. (૩) બંદોબસ્ત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠરાવ કરવો=નિશ્ચય કરવો.

ઠરાવપત્ર, ન૦ કરારનામું; નક્કી કરેલી બાબતનું લિખિત પત્રક તે; સાટું; બોલી.

ઠરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નક્કી કરવું. (૨) જમાવવું.

ઠરીઠામ, અ૦ નક્કી ઠેકાણે; સ્થિર એમ; થીર જગાએ; નિવૃત્તસ્થિતિમાં.

ઠરેલ, વિ૦ જેના વિચારો સ્થિર થયેલા હોય એવું; શાણું; ડહાપું; ગંભીર; પુખ્ત.

ઠલવવું, ક્રિ૦ ઠાલવવું.

ઠલવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાલીથવું; એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં પડવું; ખાલી થઈ જવું. અમુકમાંથી નીકળી જવું; 'ભરાવું' થી ઉલટું ઠલવાવું; નીકળીજવું.

ઠવણી, સ્ત્રી૦ ઠમણી; પુસ્તકને વાંચવા માટે ખુલ્લું રહે તેમ રાખવા–મૂકવાની લાકડાની ઘોડી તે.

ઠસ, અ૦ સજડાસજડ થઇ ગયેલું હોય તેમ; સંકડાયેલું. ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલું હોય તેમ; ઠંસાયેલી હાલતમાં હોય એમ; ભરચક; જરાએ માગ ન હોય તેમ; ઠસો ઠસ. (૨) ઠબ; જડ; સક્કસ; થાકી–હારી મંદ પડી ગયેલું હોય એમ:–એનું પેટ બહુ ખાવાથી ઠસ થઇ ગયું છે. ઠૂસ;

નરમ; ઢીલું; શિથિલ; લોથ; ટૂં.ક્રિ૦પ્ર૦ ઠસ થઇ જવું=પુરાઇ જવું, થાકી–હારી–નરમ પડીજવું; શિથિલ પડીજવું.

ઠસકબાજ, વિ૦ રોફદાર; ગર્વી, અભિમાની; તોરદાર–વાળું. (૨) ભભકાદાર; તેજસ્વી; દીપતું; શોભતું; ઠસ્સાદાર.

ઠસકાદાર, વિ૦ રોફદાર; ભભકાદાર; શોભીતું. (૨) તોર ને અભિમાનનું ભરેલું; રૂપ વૈભવનું ગર્વી. (૩) જાજરમાન.

ઠસકો, પું૦ મગરૂરીનો ઉદ્ધત દેખાવ તે; ગર્વાલોક; તોરની છાલકાઇ; છર; તરછોડ. (૨) ઝલેહ; ભભક.

ઠસણિયું, ન૦ ઠેસ–ફાચર–અટકણ તરીકે વાપરવાનું જે કંઇ હોય તે; આડખીલી; ઠેસી; ચાંપ. કમાડ વગેરેની આડે મૂકવાની ફાચર; ખીલી; ઠેસણિયું.

ઠસવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. स्था] સ્થિર થઇ બેસવું; સારી પેઠે મનમાં ઉતરવું; ધ્યાનમાં આવવું; મનમાં નક્કી રૂપે બેસવું; સજડ ચોંટવું; વિસરી જવાય નહિ તેમ સમજમાં આવવું.

ઠસાઠસ, અ૦ (વિ૦) ઠસ-ભરચક ભરાઈ જઇ જરા પણ માગ રહ્યો ન હોય એમ; ભરપુર; સંપૂર્ણ; સજડાસજડ; ઠાંસીને ભરાયેલું હોય એવું–એમ; ઠસોઠસ.

ઠસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇના મનમાં અમુક વાત–બાબત 'આમજ છે' એવું સજડ બેસાડવું; મનમાં ઉતારવું; મગજ ઉપર અમુક બાબત ન ભુલાય તેવી રીતે સચોટ બેસાડી દેવી તે; ઠસે એમ કરવું તે; છાપ પાડવી; સજડ કરી નાંખવું; એવું સમજાવવું કે જે સમજ્યું ભુલાય નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની વિરૂદ્ધ હોય તે માનેજ નહિ એવું કરવું.

ઠસોઠસ, અ૦ ઠસાઇ–ઠાંસીને ભરેલું હોય એમ. વિ૦ ખૂબ દાબીને ભરપુર ભરેલું હોય એવું.

ઠસ્સાદાર, વિ૦ રૂપ, વૈભવ, યૌવન વગેરેના ગર્વની છટાવાળું; ભભકાદાર; તોર ને ભભકવાળું; મનથી અભિમાની અને રૂપ વૈભવથી શોભાયમાન હોય અથવા રહેતું હોય એવું; ઝલેહદાર; ગરૂરીદાર; રોફદાર; જાજરમાન.

ઠસ્સાબંધ, વિ૦ રોફભેર; દમામબંધ. (અ૦) દમભેર; મરોડમાં; તોરમાં; ગરૂરીમાં.:–વહુ કેવી આણી તરફ જોયાએ વગર ઠસ્સાબંધ ચાલી ગઇ. સ્વાભિમાનભેર; રૂપ, વૈભવ, યૌવન અને શણગારની છટાની મરડાઇ–મરોડબંધ.

ઠસ્સો, પું૦ ધન, વૈભવ, યૌવન, માન અને સજાવટની મગરૂરીનો જે ગર્વી લટકો તે; ભભકદાર–જાજરમાનપણાનો ઉડતો રોફદાર દેખાવ કરવો તે; ભભકની છટા; લહેરી લટકો; ડોળ; શીકલ; રોફદારપણું; તેમજ પોતાના સૌંદર્ય પહેરવેશ વગેરેની ઉત્તમતાનો ગર્વાલોક તે. રોફ; તોર; છર; છેલાઇ; સુંદરતાની ગંભીર ગરૂરી તે.

ઠળિયો, પું૦ ફળમાંનો કઠણ બીજરૂપી કણ; ઠીલો; બિયો; બી; ગોટલો.:–બોરનો જાંબુનો ઠળિયો. (૨) સ્ત્રીઅંડ; શંકવાકાર ચામડીની જે કરચલી તે; પાનપડી જેવી ત્વચાની જનનેંદ્રિય આગળની ગેડ.

ઠંગરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠંડું થવું; ઠિંગરાવું; ઠરી જવું. (૨) રહી જવું; અકડાઇ જવું.

ઠંઠેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠાઠાં ભાગી નાંખવાં; ઠોકવું; મારવું. (૨) વિંઝી–હલાવીને સાંધામાંથી નરમ–ઢીલું કરી નાંખવું; ખંખેરવું; જંઝેડવું. (૩) ખૂબ ઠપકો આપવો; ઝાપટી નાંખવું. રૂ૦ પ્ર૦ ઠંઠેરી કાઢવું=મારી–ઝાટકીને દૂર કરવું; હમેશ માટે કાઢી મૂકવું.

ઠંઠોરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠાઠાં ભાગે એમ કરવું;

અધકચરું કરવું; ખોખરું કરવું.:–લે આ-ટલી સુંઠ ઠંઠોરી આપ. (૨) છેતરવું. (૩) મારીને કાઢી મૂકવું.

ઠંઠોળી, સ્ત્રી૦ ઠી, ઠી, કરીને હસવું તે; હાસ્ય; હસવા જેવી મસ્કરી; મજાક.

ઠંડ, સ્ત્રી૦ ઠંડી; ટાઢ; ટાઢક. (૨) શૈત્ય; હીકળ; શરદી.

ઠંડક, સ્ત્રી૦ ટાઢક; ઠંડી; શીતળતા. (૨) શાંતિ; શાંતતા; માંદ્ય; મંદપણું; અનુદ્વેગતા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠંડક કરવી=ગરમી શાંત પડે એમ કરવું; સામોપચાર કરવા. (૨) પોતાને જરૂર જોગી વસ્તુ અને કામ કરી લઇને બેસવું; ઉદ્વેગ કે પંચાતી ન રહે એમ કરી બેસવું; નિરાંત કરવી. ઠંડક વળવી=વાતાવરણમાંથી ગરમી ઓછી થવી. મન ટાઢું પડવું–નિરાંત થવી; ચિંતા જતી રહેવી. ઠંડક રાખવી=ઉતાવળા નહિ પડીજવું; ધીરજ રાખવી.

ઠંડકિયું, ન૦ ઠંડક આપે એવું ભીનું કપડું તે; તાપની વખતે ભીનું કરીને ઓઢવાનું અંગવસ્ત્ર. (૨) વિ૦ ઠંડા મિજાજનું; ટાઢા મનનું.

ઠંડાઈ, સ્ત્રી૦ ધીમાપણું; ટાઢક; ઠંડક. (૨) આળસ; સુસ્તાઇ; શાંતતા.

ઠંડાશ, સ્ત્રી૦ ટાઢક; ઠંડાપણું. (૨) ધીમાપણું. ઠંડક.

ઠંડિલ, ન૦ [સં. સ્થંડિલ] વેદિ; ચોતરો; હવન કરવાની નાની ઓટલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠંડિલ જવું=ઝાડે ફરવા જવું; ખેતરમાં કળશિયે જવું. જૈન.

ઠંડી, સ્ત્રી૦ હવામાં ફેરફાર થવાથી કે શિયાળાને લીધે હવા ટાઢી થવી તે; શૈત્ય; અત્યંત ટાઢું લાગવાથી–ટાઢી હવાથી કે શરીરની ગરમી ઓછી થવાથી જે ટાઢકની અસર લાગે છે તે. (૨) શરદી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠંડી લાગવી. ટાઢ વહાવી. ઠંડી પડવી. ઠંડીની ઋતુ.

ઠંડું, વિ૦ ઠંડીવાળું; ટાઢું; શીતળ; ઓછી ગરમીવાળું. (૨) ધીમું; મંદ; મોળું.(૩) સુસ્ત; આળસુ. (૪) વાસી.(૫) નિરાંતિયું; ઉતાવળું નહિ એવું; અનુદ્વેગી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠંડું પડવું=ગરમી ઓછી જઇ જવી; ઉનાપણું જતું રહેવું. મિજાજ હેઠે બેસવો; મનનું આંદોલન મંદ પડવું. ઠંડું પાડવું=શાંત કરવું; ટાઢું પડે એમ કરવું; શાંત પાડવું; ઝગડો પતાવવો; ઉભરો–શોક ક્રોધ ઉમળકો શાંત કરવો. રૂ૦ પ્ર૦ ઠંડુંગાર=બહુજ ઠંડું. ઠંડુગાર થઇજવું=છેક શાંત પડી જવું; મૌન થઇજવું. ઠંડા લોહીનું =શાંત સ્વભાવનું. નિરાંતનું; સુખ ચેનનું; વગર શ્રમનું. ઠંડી મસ્કરી=વ્યંગનું બોલવું. ઠંડું પાણી રેડવું; કોઇ વાત ટાઢી પડે એમ કરવું; ચર્ચા ન થવા દેવી; દાબી દેવું; હોલવવું. નિરાશ કરવું. ઠંડો માલ=બેઠેલો માલ. (ઠંડું પડવું=ઝલેહ ઉતરી જવી, રંગની ધમ્મક–ઝગાકાં ઝાંખી થઇ જવી, તે ઉપરથી ઘણો વખત થવાથી કે બીજી કોઇ રીતે માલની ધમ્મકનું સહેજ નરમ થઇ જવું તે.) ઠંડે પેટે=વગર ગભરાવે, નિરાંતે; ધીરે રહીને; ધુંવાંપુંવાં થઇ ગયા વગર.

ઠંસાવું,–(ઠન્સાવું) ક્રિ૦ અ૦ સજડાસજડ ભરાવું; એક બીજા સાથે ખૂબ દબાઇ–ભચડાઇને રહેવું; દબાઇને રહેવું; માગ ન હોય તોપણ કચરાઇને–જકડાઇને રહેવું. (૨) પરાણે પિવાવું; પીવાથી કાંઠાકાંઠ ભરાઇ જવું; ન માય એમ ભરાઈ જવું. દારૂ વગેરે પિનારાઓ માટે આમ બોલાય છે, ખાવા માટે, અપચા માટે; કફથી સજડ થઇ જવા માટે વપરાય છે. ઠાંસવું=પીવું, ખાવું.:–ઠંસાય તેટલો દારૂ ઠાંસ. ભજિયાં

ખાઇ ઠંસાઇ ગયો. એનો કોઠોને છાતી ઠંસાઇ ગયાં, કફથી છાતી ઠંસાઇ ગઇ.

ઠા, પું૦ સ્થિરતા; ઠેકાણું; સ્થૈર્ય. (૨) ઠરઠેકાણું; રહેઠાણ. (૩) બંધ.:-એનો કંઇ ઠા નથી.

ઠાઉકું, વિ૦ ઠરેલ; ગંભીર; ડહાયું; શાંણું; અનુદ્ધત; ઠાવકું.

ઠાકઠીક, વિ૦ બરોબર સફાઇથી રચેલું-ગોઠવેલું હોય એવું; વ્યવસ્થિત; રીતસરનું; ટાપટીપ બંધ; સંભાળી-સાચવીને સારી રીતે બનાવેલું તેમજ ગોઠવેલું-વ્યવસ્થાપૂર્વક રચેલું કહેલું એવું.:-એને બધુંએ ઠાકઠીક જોઇએ છીએ. સુઘડાઇ-સફાઇવાળું; સટરપટર નહિ એવું. ઠીકઠાક પણ બોલાય છે.

ઠાકર, ન૦ જમીનદાર, ગરાસિયા-ભિલ્લ વગેરે તે; જમીનદારોની હકુમતિયા જાતિ, નાત. (૨) ઠાકોર.

ઠાકરડા, પું૦ જમીનદાર અને વળી થોડોક રાજ અધિકાર ધરાવતા અસલ ભિલ્લ લોકોના વંશજો; નાના નાના ભિલ્લ રાજાઓ અથવા ગામ ધણીઓના વંશજ ભિલ્લ તે. નર્મદા પ્રદેશના અને ગુજરાતના આગલા વતનીઓના વંશજો; ભિલ્લ; કોળી વગેરે તે. એક વચન ઠાકરડો=ભિલ્લ, ભીલ; ઠાકોર. સ્ત્રી૦ ઠાકરડી.

ઠાકરવાળ, સ્ત્રી૦ વાણિયાઓની એક નાત.

ઠાકરાં, ન૦ ઠાકોર જાતિના રજપૂત, કોળી, ભિલ્લ વગેરે લોક તે; ઠાકોરોનાં સંતાનો તે. (૨) ઠકરાણાં; ઠાકોર લોકની સ્ત્રીઓ.

ઠાકરિયા, વિ૦ (પું૦) ઠાકોરનો રૂપાળો મજેનો જુવાન છેલ છબીલો છોકરો; ઠાકોર, અને ઠાકોર પુત્ર એવો; રૂપાળો; છેલછબીલો; વરણાગિયો; માન-રાજમાનને યોગ્ય એવો; રાજેશ્રી; રાજવી. વહાલ ને માન ભર્યું સંબોધન. ઉ૦ ગુંદરપાક સુંદરરે, જમજો ઠાકરિયા ! પ્રેમાનંદથાળ. (૨) વિંછીની એક જાતિ; થોભિયા જેવાં રાજસી-આગળથી ભારે લહેરખાંવાળા વિંછી તે-ઠાકરિયા વિંછી.

ઠાકોર, પું૦ [સં. ठक्कुर] નાના નાના ભિલ્લ કોળી અને રજપૂત રાજાઓના ભાયાતો અને વંશજો તે; જમીનદાર, લડાયક ભિલ્લ રજપૂત વગેરે જાતિની જે પ્રજા તે-ઠાકોર. (૨) નાનો રાજા; ગામધણી; ગરાસિયો; તાલુકદાર તે. (૩) દેવની મૂર્ત્તિ-પ્રતિમા તે; જુદા જુદા ગમે તે દેવની પૂજવાને માટે રાખેલી મૂર્ત્તિ કે છબિ તે. વિષ્ણુ-કૃષ્ણની મૂર્ત્તિ તે.:-ઠાકોરસેવા=દેવસેવા; પૂજા કરવાના દેવોની જે મૂર્ત્તિઓ વગેરે તે. કહે૦ ઠાકોર ગયા ને ઠગ રહ્યા=સારા ગયા ને નઠારા રહ્યા એમ.

ઠાકોરજી, પું૦ દેવ; દેવતા; વિષ્ણુ, કૃષ્ણ વગેરે પૂજ્ય દેવની મૂર્ત્તિ તે; શ્રીકૃષ્ણની મૂર્ત્તિ. સ્વરૂપમાં આ શબ્દ કંઇક રૂઢ થયો છે. ઠાકોરજી=શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા.

ઠાગલી, સ્ત્રી૦ ઠપકારો થાય એમ અદ્ધર ને અદ્ધર મારેલી જે ઠોકર તે; મોઇ દંડાની રમતમાં એકવાર જમીન ઉપરથી દંડો મારી મોઈ ઉડાડી તે ફરીને ભોંય પડે ત્યાર પહેલાં અદ્ધર ને અદ્ધર તેને ફરીને દંડાનો ઝપાટો લગાવવો તે ઠાગલી; ઉડેલી મોઇ ભોંય પડતા પહેલાં તેને દંડાનો જોરથી ફટકો મારવો તે.:-ઠાગલી વાળવી, ઠાગલી મારવી=એકવાર ઉડેલી મોઇને ફરી અદ્ધરથીજ બીજો જોરદાર ફટકો મારી દૂર ઉડાડવી તે.

ઠાગું, ન૦ ઠેઠું કરનાર લુંટારો; ઠાઠો કરનાર; કોઈ જાણે નહિ તેમ આગળથી સંતલસ કરી આગળ જતાં એકાદું કામ કરવાને એકઠા થઇ જવાની જે ગોઠવણ તે; ઠાગો.

ઠાગો, પું૦ ઠરાવ; સંતલસ; સંકેત; અમુક વખતે અને અમુક જગાએ અમુક કામ

કરવાને માટે આ પ્રમાણે એકઠા થવું, એવી જે આગળથી કરેલી ગુપ્ત ગોઠવણ તે; એકઠા થવાની છુપી ગોઠવણ તે.:– હું ધારું છું, તેંજ એ ઠાગો કર્યો હશે નહિ તો બધા મિત્રો અહિં એકજ સાથે ક્યાંથી આવી મળો ? (૨) દંડાથી મોઇને અદ્ધર ને અદ્ધર ફટકો મારવામાં આવે તે; ઠાગલી.

ઠાઠ, પું૦ [**સં. સ્થગ્**] ચકિત બનાવી દે એવી રચના, બનાવટ, કે શોભા તે; દબદબો; દિમાક; ભભકો. (૨) શોભા; ઠઠારો; ટાપટીપ; રોફ; ઘરેણા કપડાની સજાવટ તે. (૩) સારી વ્યવસ્થા; બધી યુક્તિદાર ગોઠવણ સંપૂર્ણ સોઈ ને સગવડ તે; ધામધુમ; ખૂબ ભભકાવાળી તૈયારી. (૪) દેખાવ; આલોક; (૫) ધાંધલ; આડંબર; ડોળ; ધતિંગ; ધિંગાણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠાઠ કરવો; ઠાઠ મચાવવો; ઠાઠમાઠ.

ઠાઠડી, સ્રી૦ શબને શ્મશાનમાં ઉચકી લઇ જવાની વાંસની નીસરણી જેવી પાલખી; કરકટી; નનામી; ખાટલી; જનાજો; ડોળી.

ઠાઠમાઠ, પું૦ ઠઠારો; ઠાઠ; ધામધુમ; દિમાક. (૨) આડંબર; ડોળ. (૩) મોટી તૈયારી; દબદબો. (૪) શોભા; શણગાર.

ઠાઠિયું, ન૦ સખળડખળ થઇ ગયેલું જુનું અને ભાગ્યુંતૂટયું ગાડું; ઠપ ઠપ થયા કરે એવું ગાડું. (૨) જર્જરિત; સાલપોલિયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠાઠિયું બેસી જવું=ઠપકાતું ઠપકાતું પરાણે ચાલતું ગાડું. ખાતું એકદમ પડી ભાગવું; ડગુમગુ ચાલ્યા કરતું હોય એવું જે કંઇ ખાતું–કામ તેનું બેસી જવું તે.

ઠાઠી, વિ૦ ઠાઠ કરનારું–રાખનારું; ઠાઠવાળું. (૨) ભભકાદાર. (૩) ડોળી.

ઠાઠીલું, વિ૦ ઠાઠી; દાંભિક; આડંબરી; ઠાઠમાઠ સાથે રહેનારું.

ઠાઠું, ન૦ કલેવર; હાડકાંનું બંધારણ; હાડપિંજર; કમ્મર અને છાતીનાં મોટાં હાડકાંનું ખોખું તે–ચોકઠું; પ્રાણીઓનું શરીર જે વડે ટકવાઇ રહે છે એવી જે હાડકાંની રચના–બનાવટ–ઉભણી તે. (૨) કમ્મરનું મોટું હાડકું કે જેની સાથે પગનાં હાડકાં જોડાયેલાં હોય છે તે; હાથનું હાડકું; પોલું ખોખું. (૩) હીકળ; ઘણા વરસાદને લીધે જે ટાઢ વાય છે તે; ટાઢોડિયું.:–ઠાઠું વાય છે. (૪) જુની ભાગી તૂટી ઢાલ; કોઇ પણ ખળખળી ગયેલી વસ્તુ; હાલી ગયેલું–જર્જરિત ચોકઠું કે ખોખું વગેરે તે. (૫) બાજરિયાંને બેઉ છેડેથી નીકળેલા ફણગા તે. (૬) ગાડાનો પાછલો ભાગ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠાઠાં ભાગવાં–રંગવાં=હાડકાં ભાગવાં, કમ્મરના થાપાના હાડકાને–સાંધાઓને ભાગવા.

ઠાણ, ન૦ [**સં. સ્થાન**] સ્થાન; જગા; ભાગ; તબેલામાં જેટલી જગામાં ઘોડો બાંધ્યો રહે છે તેટલી જગા તે ઠાણ. (૨) થેક; આસેચ; આધાન; ઘોડાનું ઘોડીપર થેકવું તે:–ઘોડાં–પશુની માદાને જેટલાં બચ્ચાં થયાં હોય તેટલાં ઠાણ થયેલાં કહેવાયછે. (૩) સ્રી૦ તરેહ; વા; મિજાજ; ઢબ; રીત; લટકાં; નખરાં; ગરૂરી; ટાપટીપ.:– ગમે તેટલી ઉતાવળ હોય તોય તું તો તારી ઠાણમાંની ઠાણમાંજ.

ઠાણિયો, પું૦ ઘોડાનું ઠાણ સાફસુફ કરનારો; રાવત; ઘોડાવાળો. (૨) ઉંચી જાતિનો ઘોડો કે જે ઘોડીઓને ઠાણ દેવરાવવાને રાખેલો હોય તે. (૩) સોદો, લુચ્ચો લફંગો; ઠોકો.

ઠાણું, ન૦ [**સં. સ્થાન**] સ્થાન; સ્થળ; ઠામ; ઠેકાણું; જગા. જુ૦ થાણું

ઠાલમ, વિ૦ માલમ હોય એવું; જાણીતું.

ઠામ, ન૦ [**સં. સ્થાન**] રહેવાનું ઠેકાણું;

રહેઠાણ; મુકામ. (૨) બેસવાની જગા; આસન; સ્થળ.:–તું નાતમાં વહેલો જાય તો ત્રણ જણનાં ઠામ રાખજે. (૩) ભાંડ; વાસણ; ઠોબરું; પાત્ર:–ઘી ભરવાનું ઠામ ફૂટી ગયું. (૪) થાળ; થાળી; પતરાળી; ભાણું. જમવા બેસનાર માટે પાટલો, પાણીપાત્ર, અને થાળા વાડકા વગેરે મૂકી જે ગોઠવણ કરવી તે.:–પરોણા નહાય એટલામાં તમે ઠામ માંડી તૈયારી કરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠામ કરવું=ગમે તેમ કરીને સમાવું; પોતાને બેસવા–રહેવા–રળવા–ઘર માંડવાની ગોઠવણ કરી લેવી; ઠેકાણે પડવું; જગા કરવી. ઠામ બેસવું=નાતરે જવું; બીજું ઘર–વર કરવો. ઠામ બેસાડવું=રાંડેલીને ફરીને નાતરે દઇ ઠેકાણે પાડવી; પુનર્લગ્ન કરાવી આપવું. રૂ૦ પ્ર૦ ઠામઠામ=ઠેરઠેર; ઠેકઠેકાણે; ઠામે ઠામ=જ્યાં ત્યાં; બધે ઠેકાણે. ઠામ ઠેકાણા વગરનું=કંઇ ગોઠવણ–વ્યવસ્થા કરેલી ન હોય એવું; અનિશ્ચિત; અવ્યવસ્થિત; ડગુમગું; ડામાડોળ. (૫) વિ૦ દૃઢ; ચોકસ; ઠેકાણે; વ્યવસ્થામાં; સ્વાસ્થ્યમાં.:–એ બધું કરશે પણ એનો જીવ ઠામ રહેવાનો. એનું મન ઠામ છે. સ્થિર; અચળ. કહે૦ ઠામ તેવી ઠીકરી ને મા તેવી દીકરી.

ઠામણું, ન૦ વાસણ; ભાંડ; પાત્ર.

ઠામપાલટો, પું૦ ઠામબદલો; રહેવા સુવાની જગામાં ફેરફાર તે.:–માંદા માણસને ઠામ પાલટાની જરૂર છે. ઠામપાલટો થયો એટલે મને ઉંઘ નહિ આવવાની.

ઠામુકું, વિ૦ નિઃશેષ; તમામ; તદ્દન; સાવ; બિલકુલ; મુદ્દલ; મુકરર.

ઠામેઠામ, અ૦ ઠેકાણે ઠેકાણે; ઠેરેઠેર.

ઠાર, વિ૦ (ના૦) સુતારનું નેકનામ; [સં. **સૂત્રધાર** ઉપરથી] મુખ્ય મોટો સુતાર; શિલ્પી તે.:–ઠાર ! તમારે આખી ઇમારત તૈયાર કરવાની છે.

ઠાર, પું૦ ઓસ; ઝાકળ. (૨) અત્યંત ટંડક પડવી તે; ટાઢોડિયું; હીકળ. (૩) ઠામ; ઠેકાણું; જગા.:–તેણે ઠાર. (૪) અ૦ નિઃશેષ; તદ્દન; જીવથી.:–સુલતાને તેને ઠાર માર્યો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠાર મારવું=જીવ ન રહે તરત–તેને તે જગોએ મરણ પામે એમ મારવું. ઠારકરવું=જીવથી–તરત મરી જાય જીવતું રહે નહિ, એમ મારવું. (૫) સજડ; નિરુપાય, નિઃસત્ત્વ થઈ ગયું હોય તેમ.:–આ વખતના સટ્ટામાં તો તે ઠાર થઇ ગયો, અર્થાત્ ફરીને બેઠો થાય એવો રહ્યો નહિ.

ઠારક, વિ૦ ઠારનાર; હૃદયને સંતોષ આપનાર; આનંદ આપનાર, અભિરામ.

ઠારકો, પું૦ ઠરવા–સંતોષ–આનંદ પામવાપણું તે; નિરાંત; જોઇને ઠરવાપણું તે–ઠારકો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠારકો ઠારવો=આનંદ–સંતોષ આપવો.

ઠારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠંડું પાડવું; ટાઢું કરવું; ઠંડું થઇને બંધાય–ઘટ થાય એમ કરવું; ઠરી જાય એમ કરવું. ઘી–લાડુ, ધાતુનો રસ વગેરે. (૨) ટાઢું પાડવું; ગરમ કે બળતું હોય તેને હોલવવું. શાંત પાડવું; બુઝાવવું.:–દેવતા ઠારો–કોયલા ઠારવા. (ખોટારા હોલવવા) (૩) પ્રવાહીમાંનાં રજકણ નીચે બેસે એમ કરવું; કચરો નીચે બેસે–ઠરે એમ કરવું; સત્ત્વ, ઘટ–થાય બાઝે એમ કરવું.:–મેલા પાણી–ચકુંદેલા કાઢાને ઠારો. (૪) ચિંતા મટાડવી; નિરાંત વળે એમ કરવું; સંતોષવું; પ્રસન્ન કરવું.:–કહે૦ ઠારો તેવાં ઠરજો ને બાળો તેવાં બળજો.

ઠારોઠાર, અ૦ ઠામે ઠામ.

ઠાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાલી કરવું; એક પાત્ર-

માંથી બીજા પાત્રમાં નાંખવું; ઓછું કરવું; બહાર કાઢી નાંખવું.

ઠાલિયું, ન૦ રૂ કાઢી લીધેલું ઠાલુ.

ઠાલું, વિ૦ ખાલી; ભર્યા વગરનું; જેમાં કંઈ નીરમ–સત્ત્વ ન હોય એવું. (૨) નહિ વાસેલું; સાંકળ–તાળું નહિ મારેલું હોય એવું; આડું કરેલું.:–તું ઠાલું વાસીને ગઈ તે પવને ઉઘડી ગયું. બારણું ઠાલું વાસજો. (૩) નકામું; ફોગટ; અમસ્તું.

ઠાલુમાલુ, વિ૦ તદ્દનખાલી; જેની પાસે કંઈ બોજ, સત્ત્વ કે સારરૂપ વસ્તુ ન હોય તેવું.:–ઠાલોમાલો=જેની પાસે કંઇ પણ હોય નહિ એવો. (૨) અમસ્તો; ખાલી; નકામો. (૩) કંઇ વસ્તુ–બોજ જેની પાસે ન હોય એવો.:–ગામથી આવ્યો ને ઠાલોમાલો આવ્યો?

ઠાવકાઇ,–સ્ત્રી૦ અનૌદ્ધત્ય; બોલવા ચાલવામાં ને વાત વિચારમાં ઉદ્ધતપણું નહિ તે; ધીરું ગંભીર વિવેકી વર્તન તે; ગંભીરાઈ; શાણપણું; ડહાપણ; ઠાવકાપણું; વિવેકિતા; મર્યાદ શીલતા.

ઠાવકું, વિ૦ [સં. સ્થા.] સ્થિર વિચાર વર્તનવાળું; ગંભીર; અનુદ્ધત; ગંભીર; વિવેકી; મલાજાદાર; ડહાયું; શાણું; ધીરા વિવેકી અનુદ્ધત ચરિતનું.

ઠાવું, વિ૦ ઠાવકું.

ઠાંણું, વિ૦ ઠગણું; ધૂર્ત. (૨) ન૦ ભાણું; પીરસેલી થાળી.

ઠાંઠું, ન૦ ઠાઠું; ખોખું; હાડપિંજર; ચોકઠું. (૨) હાડકું; હાડકાનું ખોખું.

ઠાંડું, ન૦ ખીટી; ખીલો; ખુટો.

ઠાંસ, સ્ત્રી૦ ઠાંસવાની લાગણી; ઠાંસવું પડે એવું થવું તે; લુખી ઉધરસ, અને તેનો સળવળાટ.:–રહી રહીને ઠાંસ આવે છે. (૨) ઠાંસવું તે; ઠાંસવું પડે તે. (૩) પોતાના બળ–જોર–ધન વગેરેનું જે મોટું–પણ ખોટું અભિમાન તે; અહંતા; અભિમાન; ખાલી દમ, મિજાજ મારવો તે; અકડાઇ; બડાઈ; દંભ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠાંસ મારવી=બડાઇ કરવી; પોતાનું ગૌરવ કરવું; ખાલી મોટાઇ–અહંતા બતાવવી.

ઠાંસવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબા ઠોકીને ભરવું; પૂરવું; ગડબવું.:–તકિયામાં ઠાંસીને રૂ ભરજો. ગોદા મારી ગડબી દબાવીને અંદર બેસાડવું, ચબદીને ઘાલવું.:–બંદુકમાં દારૂ ઠાંસવો. (૨) ખૂબ દાબીને ખાવું કે પીવું; દઢ કરવું; ઢિંચવું; ગળચવું.:–તેણે પાંચ લાડુ ઠાંસ્યા. ખૂબ ચા ઠાંસી. (૩) મનમાં ઉતારવું; ઠસાવવું; બેસાડવું; બંધ કરવું. (૪) ઠાંસો ખાવો; ગળું સાફ કરવું; ઉધરસ ખાવી; ખેંખેં કરવું.

ઠાંસી, જુ૦ ખાંસી. ઠાંસી નહિ પણ ઠાંસો, એમ બોલાય છે.

ઠાંસો, પું૦ આંગળીઓની અંદર અંગુઠો રાખી મુઠીવાળી તેનો જે ધક્કો, હડસેલોગોદો મારવો તે; ઠાંસતા હોઇએ તેમ સીધી લીટીએ મુઠી નાંખવી. ઠાંસાબાજી=ગુમ્માબાજી; મુક્કાઓથી લડવું તે; મુક્કાબાજી. (૨) ઠાંસવું તે; મોટી ઉધરસ ખાવી તે; ગળું સાફ કરવાને જોરથી ખુંખારવું તે; મોટી લુખી ઉધરસ. (૩) ઠાંસવાનું-તાણાના તાર–વહાણની દોરીઓ સજડ બેસાડવાનું ઓજાર તે.

ઠિઠોળી, સ્ત્રી૦ ઠઠોરી; મશ્કરી; હસવા જેવી મશ્કરી.

ઠિંગણું,–વિ૦ પ્રમાણ સર ઉંચું નહિ એવું; સરાસર પ્રમાણ કરતાં વધારે નીચું તે; નાનું; ટુંકું; નહિ ઉંચું; નીચું ને જાડું; વામન સ્વરૂપ; વામનજી. (૨) ઠરી ગંઠાઇને નીચું રહી ગયેલું હોય એવું. પું૦ ઠિંગણો. સ્ત્રી૦ ઠિંગણી.

ઠિંગરાવું, ક્રિ૦ અ૦ પવનની અથવા પાણી-

ની અત્યંત ઠંડકથી સંકુચિત થઇ જવું; સંકોચાવું; ચઢીજવું; બંધાઇ જવું; કાઠિન્યને પ્રાપ્ત થવું તે. (૨) ટાઢું પડી જવું; તેજી ઉડી જવી. (૩) અપ્રતીકાર થઇ જવું; ગંઠાઇ જવું; ન ચઢે કે ઓગળે એવાં થઈ જવું. (૪) ખૂબ ટાઢ-શૈત્ય લાગવું; ઠરી જવું:-હિમાલયમાં તો ટાઢે ઢિંગરાઇ જશો માટે કાંબળા રાખજો.

ઢિંગાઢોળી,-સ્ત્રી૦ એક બીજાની મશ્કરી કરવી અને પછી 'ઢીઢી' એમ દાંત દેખાડી હસવું તે; ઠઠ્ઠાબાજી; અસભ્ય બોલી ચાલી અને અડપલાં વગેરે કરીને સમ વયનાં માણસોએ આપસ આપસમાં ગધ્ધા મસ્તાઇની ગમ્મત મેળવવી તે. (૨) મશ્કરીઓની વાતો કરવી-હસવું અને અમસ્તો વખત ગાળવો તે; રસળાટ; ખોટી નમાલી ગમ્મતમાં વખત કાઢવો તે.

ઢિંઢિયું, જુ૦ ઢીઢિયું.

ઢિંઢું, ન૦ કોઈપણ ભાગીતૂટી કામ ચલાઉ સાધારણ ચીજ-વસ્તુ:-આટલું ઘરનું ઢિંઢું રહેલું છે. તરવારનું ઢિંઢું; ઢીંઢું. (૨) વિ૦ નકામું; કામ વગરનું; કહેવા બતાવવા કે માનવા માત્ર હોય તે.

ઢીક, વિ૦ ઘણું સારું પણ નહિ તેમ નઠારુંએ નહિ એવું તે; સામાન્ય; સાધારણ. (૨) જોઇએ તેવું; કામમાં આવે એવું. (૩) અ૦ વારુ; ભલે; અસ્તુ; હાહુંકાર-ને હોકાર દેતાં બોલાય છે; શાબાશીના અને વ્યંગના-રીસ દેખાડવાના અર્થમાં વપરાય છે. 'ખબર લઇશ, જોઈ લઇશ' એવા જોરદાર સૂચક અર્થમાં પણ વપરાય છે.:-તે ગાળો ભાંડે છે-પણ ઢીક છે, પછી વાત. 'કેમ છે ?' એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પણ બાયિબારે ઢીક (સારું) છે એમ બોલાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ ઢીકઢાક=તાલમેલથી-ઉપરની ટાપટીપથી સારૂ લાગે એમ કરી મૂકેલું. આઘુપાછું; વ્યવસ્થિત; બરાબર, જ્યાં જેવું જોઇએ ત્યાં તેવું કરેલું હોય એવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢીક થવું=સારું થવું; જેવું જોઇએ તેવું થવું. મટવું (મંદવાડમાંથી) ઢીક કરવું=જેમ ઘટે તેમ કરવું; જેવું જોઇએ તેવું કરવું; સારું કરવું. મટાડવું. સમારવું; સુધારવું; સ્વચ્છ કરવું; ઉપયોગમાં આવે-ચાલુ થાય એમ કરવું; જેવી જોઇએ તેવી હાલતમાં આણવું.:-વૈદ્યે ઢીક કર્યું. શાક ઢીક કર્યું. અનાજ ઢીક કર્યું, ઘર ઢીક કર્યું. ઘડિયાળ ઢીક કરી. ભાગ્યુંતૂટ્યું ઢીક કર્યું. ઘંટી ઢીક કરી. દાઝ હોલાયાના અર્થમાં-સારૂં કર્યું, યોગ્ય જ કર્યું.:-એને માર્યો તે ઢીક કર્યું. ઢીક લાગવું=સારૂ થતું જણાવું; મટતું હોય એમ લાગવું; ગુણ પડતો-લાભ થતો અને મન ગોઠતું હોય એમ જણાવું. શોભવું; સારૂં દેખાવું. આ પાઘડી તમને ઢીક લાગે છે. ઢીક પડવું=સારૂં પડવું; ગોઠવું; ગમવું; પસંદ પડવું; ભાવવું; રુચવું; અનુકૂળ આવવું; ફાવવું; આ દવા મને ઢીક પડી. આ ઠેકાણે એને ઢીક પડે છે. બંગલા કરતાં એને ઘેર ઢીક પડે છે. દૂધ એને ઢીક પડે છે. કલમ કરતાં હોલ્ડર ઢીક પડે છે. ગાળાથી લોટા પકડવો ઢીક પડશે. તમને અંદર ઢીક નહિ પડે. ઢીકઢાક થવું=ટાપટીપ કરી તૈયાર થવું; વ્યવસ્થિત રહેવું; શણગરાઇ રહેવું; ઢાઢમાઢમાં-આઘુંપાછું નહિ તેમ સફાઇ ભભકામાં-વ્યવસ્થાપૂર્વક રહેવું કરવું:-ઢીકઢાક થઇ ક્યાં જશો ? તે ઘેર આવે તે પહેલાં બધું ઢીકઢાક થવું જોઇએ. આટોપાઇ જવું-ને વ્યવસ્થિત થઇ જવું જોઇએ.

ઢીકઢાક, અ૦ જેમ જોઇએ તેમ; બરોબર; યથાવત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢીકઢાક કરવું=વ્યવસ્થા પૂર્વક ગોઠવવું; આમ તેમ વેરાયેલું

પડેલું હોય તેને સૌને ઠેકાણે મૂકી વ્યવસ્થા કરવી.

ઠીકરી, સ્ત્રી૦ માટીના વાસણની નાની કકડી; નાનું ઠીકરું; પાતળી માટીની પાકી ઠીબનો કકડો. કહે૦ ઘડા જેવી ઠીકરી ને મા તેવી દીકરી=જે જેવું તેનું તેવું. ઠીકરી ઘડો ફોડી જાય=નાની ચીજ વખતે મોટાનું માન લઈ લે, સાધારણ વસ્તુથી મોટું કામ થઇ જાય.

ઠીકરું, ન૦ માટીના પકવેલા વાસણનો કકડો તે; કપાળ; ઠીબ; ઘડા અને ગાગર જેવાં ગોળ માટીનાં વાસણના પેટાનો કકડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠીકરું ફોડવું=આજીવિકાનું સાધન તોડી નાંખવું. ભોપાળું ઉઘાડું પાડવું; રહસ્ય ખુલ્લું કરી દેવું. ભુંડું કરવું. થોડું થોડું ઘણે ઠેકાણે કામ કરવું ને છોડી દેવું; ઘણો અનુભવ લેવો. અમે એના કરતાં ઘણાં ઠીકરાં ફોડ્યાં છે. (૨) પાત્ર; ભાણું; થાળી; ભિક્ષાપાત્ર.:–ઠીકરામાં ધૂળ નાંખવી; ઠીકરું ફોડી નાંખવું=ગુજરાન અટકી જાય એમ કરવું. ઠીકરું ફૂટવું=ઉઘાડું પડી જવું. ખાણું ખરાબ થવું. ઠીકરું મોકલવું=કાળોતરી મોકલવી. ઠીકરું ફેરવવું=ભીખ માગવી. કહે૦ સાસુ ફોડે તે કલેઢાં ને વહુ ફોડે તે ઠીકરાં=મારો ભુંડું કરે તે પણ સારું ને હલકો–નાનો માણસ મોટું સારું કામ કરે તે પણ ખોટું. (૨) નસીબ; ભાગ્ય.:–એનું ઠીકરું ફૂટી ગયું.

ઠીકાઠીક, અ૦ વાહવાહ; ઠીક; કામ ચલાઉ જેવું તેવું છે એમ; ઉત્તમે નહિ અને અધમે નહિ એવું:–એ તો જે છે તે ઠીકાઠીકજ છે, નહિ બોલવામાં નવ ગુણ.

ઠીગડું, જુ૦ થીગડું.

ઠીઠિયું, વિ૦ ભાગ્યુંતૂટ્યું; સામાન્ય; સાધારણ એવું; ઠીઠું.

ઠીઠી, અ૦ મશ્કરી ઠઠ્ઠા કરીને અવાજ થાય એમ મોટેથી હસવું તે; અટ્ટહાસ્યનો અવાજ; દાંત દેખાય તેમ મોટેથી હસવું તે.:–ઠીઠી હસે છે શું ?

ઠીઠું, ન૦ ભાગીતૂટી વાપરવામાં ન આવે તેવી ચીજ; ઉતરી ગયેલું–જીર્ણ થઇ ગયેલું એવું જે કંઇ તે.:–તરવારનું ઠીઠું પડી રહ્યું છે. ઘરમાં એક પેટીનું ઠીઠું (ખોખું) માત્ર છે. જુનું વાસણ કે જીર્ણ વસ્તુ.

ઠીબ, સ્ત્રી૦ ઘડા કે માટલાનો પેણી જેવો તળિયાનો મોટો કકડો; કપાળ; કલેઢું; કટાહ; મોટું પહોળું ને ઉંડું ઠીકરું.

ઠીલો, પું૦ કોઈ ફળમાંનું કઠણ કોટલાવાળું બી; ઠળિયો; કળિયો.:–બોરનો ઠીલો.

ઠીસરૂં, ન૦ ઠીઠું. (૨) હસીને અડપલું કરવું તે; મશ્કરી.

ઠીસિયારી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી; ચેષ્ટા.

ઠુઠવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાઢે ચઢી જવું; ટાઢ વાવાથી સંકોચાઇ અને ધ્રુજી જવું; કોકડું વળી જવું; ધ્રુજતાં–દાંત કડકડાવતાં ટાઢે હેરાન થવું; ટાઢથી પીડાવું; ટાઢથી થરથરવું.:–આખી રાત ટાઢે ઠુઠવાયો.

ઠુઠવો, પું૦ મોટેથી રોવું તે; રોવાનો મોટો અવાજ; અવાજ થાય એમ એકદમ મોટેથી રોવું તે.:–એણે તો મને દેખીને ઠુઠવો મૂક્યો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠુઠવો મૂકવો=મોટેથી–ગળુ બોલે તેમ રોવું; ખૂબ લાગણીથી ભેંકડો મૂકવો; ગદ્‌ગદ થઇ ગયેલા હૃદયમાંથી મોટે અવાજે રોવું. દુઃખ–શોક વગેરે યાદ કરી કરીને મોટેથી રોવું. સાસરાનું નામ દેતાંજ ઠુઠવા મૂકે છે.

ઠુમકો, પું૦ પતંગ ગોથ ખાય તે માટે દોરને ખેંચવો ને એકદમ ઢીલો મૂકવો તે; આંચકો; ઝોલો દેવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠુમકા દેવા=દોરને ખેંચવી ને વળી ઢીલી મૂકવી અને એમ કરી પતંગને લોટાવી દેવા વારંવાર આંચકા મારવા તે.

ઠુમરી, સ્ત્રી૦ ગાવાના એક રાગની તરેહનું નામ. જેમકે દાદરાઠુમરી, કેદારઠુમરી વગેરે. છોકરા ચકલે બેસી લાવણીઓ ને ઠુમરીઓ લલકારે છે.

ઠુમરો, પું૦ જારના દાણા જેવો પત્થરનો મણકો.:-ઠુમરાની માળા. બાવા અને સાધુઓ પહેરે છે. (૨) છડેલી જારનો ભાત-ટોઠા; જારનું ભરડકું.

ઠુસકી, સ્ત્રી૦ મળદ્વારામાંથી વાયુ નીકળતાં થતો ઝીણો ફૂત્કાર તે.

ઠુસકું, ન૦ ઠુઠવો મૂકીને રોવું તે; રહી રહીને રોતાં થતું ઉંડા શ્વાસનું દરેક આવર્તન તે. ઠુસકાં મૂકી મૂકીને રડે છે તેને શું સમજાવીએ. ડુસકું. (ઠુઠુ, એવો અવાજ થાય તેમ રોવું તે.)

ઠુંગણુ, ન૦ ઠુંગો કરવો તે; અફીણ ખાધા કે પીધા પછી મુખ મીઠું કરવાને અફીણિયા લોક જે કંઇ થોડુંક કાચુંકોરું ખાય છે તે.

ઠુંગણી, સ્ત્રી૦ ઠુંગણુ; ઠુંગો.

ઠુંગવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠાંસીને ખાવું; એકલા એકલા સવાદે ખાવું. (૨) અફીણ ખાધા પછી કંઇક કાચુંકોરૂં ખાવું; મિઠાઈ, કોપરું વગેરે અમલ કરીને ખાવાં તે.:- તમે ઠુંગીને બેઠા એટલે બીજાની શી ફિકર.

ઠુંગાર, પું૦ ઠુંગણુ.

ઠુંગો, પું૦ અફીણિયા લોક અફીણ ખાઇ અથવા કસુંબો પીધા પછી અમલની ખુમારી માટે જે કંઇક કાચુંકોરું ખાય છે તે; અફીણ ખાધા પછી ખાવાનું જે કંઇ કાચુંકોરું-મિઠાઇ વગેરે હોય તે. ઠુંગાપાણી કરવાં, એમ કહેવાય છે. અમલ કર્યા પછી લેવાતો નાસ્તો.

ઠુંઠું, વિ૦ પંજો કે આંગળાં કપાઇ ગયેલાં હોય એવા બુઠ્ઠા હાથવાળું; જેના હાથનો પંજો તથા પકડ ન હોય તે. (૨) ધાર કે અણી ઘસાઇ ગઇ હોય એવું; ધારવગરનું; અણી વગરનું; બુઠ્ઠું. હથિયાર-ઓજાર-છરી વગેરે. (૩) ના૦ ડાળાં પાંખડાં કાપી નાંખેલું બોડું ઝાડ; ડાળાં વગરનું થડ; ઉપરનો ફાલ-ફેલાવ કાપી લીધેલો હોય એવું ઝાડ અથવા રોપો તે. (૪) સાધારણ ઝાડ.:-ખેતરમાં માત્ર બે ઠુંઠાં ઉભાં છે. રૂ૦ પ્ર૦ ઠુંઠામાં ઠેલવું= પોતામાં ઠોંસો મારવાની શક્તિ ન હોય તેમ છતાં બીજાને પોતાના ઠુંઠા (હાથ)થી આગળ ઠેલવો, અર્થાત્ જ્યાં લગી બને ત્યાં સુધી યત્ન કરી સામા માણસને ઉડાવવો. (૨) નહિ ગણુગારવું; નહિ લેખવવું; સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું, જોયું ન જોયું કરી પોતાનું કામ કાઢી લેવું; ચલાવ્યા કરવું; નિભાવવું; જાણે 'જાણતાજ નથી' એવી રીતે બીજાને ઉડાવ્યા કરવું. કહે૦ ઠુંઠી ચુડો પહેરવા ગઇ ત્યારે મરૂઠિયો માંદો પડયો.

ઠુંડી, સ્ત્રી૦ હડપચી.

ઠુંબરો, પું૦ જારના ટોઠા-ઘુઘરી; બાકળા. (૨) જારના બાફેલા દાણા જેવો ધોળો પત્થરનો મણકો. આ મણકાઓની બાવાલોક માળા પહેરે છે. ઠુમરો-રાહ. ઠુમરાની માળા.

ઠુંશ, સ્ત્રી૦ સ્વાભિમાન; ગર્વ; ખોટો-ખાલી મમત; અહંતા; બડાઇ; ડાંશ; પોતાની હોંશિયારીનો ગર્વ અને મમતઃ-તમારી બાબીને બહુ ઠુંશ છે.

ઠુંસલો, પું૦ ઠુંસો; ઠોંસો; ઠોક; ગોદો; હડસેલો. (૨) મહેણું; ટાણો:-પિયેરમાં રહીને ભોજાઇઓના ઠુંસલા ખાય તેના કરતાં વિધવાઓ હકવાળા સાસરામાં સમાસ કરે તે શું ખોટું? તિરસ્કાર; અ-

જુગમાંના ગોદા; ટાણા વગેરે તે. હુંસલા, એમ બહુવચને વપરાય છે.

હુંસો, પું૦ મુઠીવાળીને ગોદો મારવો તે; ઠોક; હડસેલો; સામા હાથનો ધક્કો મારવો તે; ઠોસો.:-બે હુંસા લગાવ્યા ત્યારે માન્યું. ગાલમાં હુંસો માર્યો તેથી દાંત પડી ગયો.

હૂશ, સ્ત્રી૦ હૂસ; ડૂસ; ઠૈડ; અડદાળો; ધાણ; હાડકાં પાંસળાં નરમ થઇ જાય એવી ખૂબ મહેનત પડવી તે; સત્ત્વ જતું રહેવું તે; બહુ થાકી જવું તે.:-કામ કરી કરીને હૂશ નીકળી ગઇ. (૨) શ્વાસ.

ઠેકડિયો, વિ૦ થેકડિયું, થેકડા મારનારું.:-ઠેકડિયા રાડું. (રાડું=તીર.) પું૦ (૨) છાપગરો; છીપો; છાપનારો.

ઠેકડી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી.

ઠેકડો, પું૦ થેકડો; કુદકો; છલંગ. (૨) કલ્લાંની નીચે નાના પાયા જેવાં રૂપાનાં જે ટેકણ મૂકવામાં આવે છે તે; કડાં ને કલ્લાં ઉપર મૂકવામાં આવતા પાયા જેવા ટુંકા મોગરા.

ઠેકવું, ક્રિ૦ સ૦ પાછલા પગ ઉપર જોર રાખી આગલા પગ લંબાવી ઉંચું ઉછળવું; કૂદવું; ફાળ ભરવી; ઉંચે ઉછળી કુદકો મારવો; જુ૦ થેકવું.-(૨) ચઢવું; ઓલંગી જવું. (૩) કપડા કે કાગળ ઉપર બીબું ઠોકીને છાપવું; ઠોકવું.

ઠેકાણું, ન૦ [**સં. સ્થાનક**] રહેવાની જગા; મુકામ; વાસસ્થાન; ઘર.:-ભૂતનું ઠેકાણું આંબલી. (૨) સ્થાન; સ્થળ; જગા :-તું કયે ઠેકાણે રહે છે ? (૩) એકાદી મુકરર જગા; આસન; બેઠક. તું તારે ઠેકાણે બેસી જા. (૪) વિશ્વાસ; ખાતરી; નિશ્ચય.:-એનું કંઈ ઠેકાણું નહિ, આવે પણ ખરો ને નએ આવે. (૫) સ્થિરતા; દૃઢતા; એક બાબતપર દૃઢ હોવું તે; અચલતા.:-એનું મન ઠેકાણે રહેતું નથી. એના બોલનું-કોલનું ઠેકાણું નહિ, ફરી પણ જાય. જીવ ઠેકાણે રાખીને કામ કરજો. (૬) ધ્યાન; અવધાન; લક્ષ.:-કામકાજ કરવામાં મન ઠેકાણે રાખવું. (૭) પત્તો; પગરણ; પ્રારંભ; કરવા જેવી કંઇક પ્રાથમિક તૈયારી તે.:-હજુ તો રસોઇનું ઠેકાણુંએ નથી. (૮) પાયો; મૂળ. (૯) બોલવા કરવામાં ધડમાથું નહિ તે. (૧૦) સીમા; હદ; આંકો.:-દારૂ પીવામાં કંઇ ઠેકાણું રાખે છે ? ખાવા બેઠો તો પછી ખાધાનું ઠેકાણું નહિ. (૧૧) વિવેક; સદસદ્ વિચાર કરવાની શક્તિ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેકાણું કરવું=વગે પાડવું; યોગ્ય સ્થાને ગોઠવી દેવું; ધંધે વળગાડવું; સ્ત્રી-કન્યા હોય તો તેને સારે ઘેર પરણાવવી. મારી નાંખવું; કાસલ કાઢવું. ઠેકાણે આવવું=થાકી-હારીને કબુલ કરવું; સુધરવું; રસ્તે આવવું; પાંશરૂ થવું. ઠેકાણે કરવું=મારીને દાટી દેવું; સંતાડી દેવું; વાપરી નાંખવું; પત્તો લાગે નહિ એમ કરી નાંખવું. ઠેકાણે રહેવું=નીતિના-વ્યવહારના માર્ગ ઉપર રહેવું; નહિ ફાટી જવું; રસ્તા બહાર નહિ નીકળી જવું; જીરવવું. ઠેકાણે મૂકવું=વ્યવસ્થા કરી દેવી; સુરક્ષિત સ્થાનમાં ગોઠવી દેવું; સાચવીને લાભકારક હોય એવે ઠેકાણે મૂકવું. ઠેકાણે લાવવું=સમજાવીને રસ્તા ઉપર લાવવું; પાંશરૂ કરવું; વ્યવહારને અનુસરે એવું બનાવવું; ડહાયું-સભ્ય થાય એમ કરવું; મારી ઠોકીને નીતિપર આણવું. ઠેકાણે=બદલે; જગાએ.:-બ્રાહ્મણને ઠેકાણે ભરડો. ઠેકાણે પાડવું=ધંધે વળગાડવું. વ્યવસ્થા કરી નાંખવી; વાપરી નાંખવું.:-રાંધ્યું તે ઠેકાણે તો પાડવુંને.

ઠેકો, પું૦ નરઘાં કે ડફ ઉપર જોરથી તાલ દેવો તે; ઠોક; ઠોકો; જોરદાર-મોટો તલા

તે. (૨) ગાયનમાં મોટા યતિ આગળ જે તાલ લેવો-પાડવો તે; ઠોક મારવાનો જે વિરામ તે; ઠોક લેવાનો જે અવકાશ તે. ગાયનના તાનનો વાદિત્ર ઉપર ઠોક મારવો; આંગળાં કે અંગુઠો જોરથી ઠોકવો તે. (૩) થેકડો. (૪) આંચકો; ઝોક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેકો ધરવો-લેવો.

ઠેઠ, અ૦ આરપાર; સળંગ; સાદ્યંત; અંત લગી; એક છેડાથી બીજા છેડા લગી એમ. (૨) નક્કી કરેલા છેટા લગી; મુકરર જગા સુધી; ઠેરવેલી જગાની છેક નજીક લગી.:-મેં જાણ્યું સામો મળશે પણ મળ્યો નહિ એટલે મારે ઠેઠ અમદાવાદ જવું પડ્યું. (૩) સરખું; સીધું; નાક સામી વાટે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેઠ જવું=અંત લગી-છેલ્લામાં છેલ્લી હદ લગી જવું તે.:-હું એને ઠેઠ પ્રિવિ-કૌંસિલ સુધી લઇ જઇશ, ને ઠેઠ પહોંચાડીશ. ઠેઠ પહોચાડવું =છેક છેલ્લામાં છેલ્લી કસોટીએ લઇ જવું; બરોબર શિક્ષા દેવી; ખરેખરું વિતાડવું; પાંશરું કરવું; ત્રાસ પોકરાવવો.

ઠેઠનું, વિ૦ અંદરની બધી બાબતનું જાણીતું; ભોમિયું-પહોંચેલું; ધૂર્ત; ચોટલી લઈ જાય એવું; કાવા દાવા બાજ.:-તું તો મને ઠેઠનો મળ્યો.

ઠેઠુ, પું૦ શરૂઆતથી ચોરી કરવાને પાછળ લાગેલો ચોર; મુસાફર જ્યાંથી નીકળ્યો હોય ત્યાંથીજ તેની સાથે નીકળેલો અને લાગ મળતાં ચોરી કરવાની દાનતવાળો તેની હકીકતથી ભોમિયો ચોર. (૨) તપાસ રાખનારો ચોર; જે ચોર ચોરી કરવા ગયો હોય તેની તપાસ રાખનારો તેનો સાથી ચોર; ચારખુ. (૩) બધી વાતનો જાણકાર; અથેતિ વિગત જાણનાર.:-એને કોઈ પાકો ઠેઠુ મળેલો.

ઠેપલી, જુ૦ થેપલી.

ઠેપાડું, ન૦ જાડ વણાટનું કપડું. (૨) ધોતિયું. (૩) ઘાઘરાપાટ.

ઠેબું, ન૦ અડબડિયું.

ઠેબો, પું૦ ટેભો.

ઠેભો, પું૦ ટેભો.

ઠેર, અ૦ [સં. સ્થલ] ઠેકાણે; ઠામે; અમુક સ્થાવર જગાએ; ખરી જગાએ: અચલ સ્થળે:-ગમે તેટલું ફરો પણ પાછા ઠેરના ઠેર. (૨) ચલન-ચૈતન્ય રહિત હોય તેમ; તરત ગત પ્રાણ થઇ જાય અને હાલેચાલે નહિ તેમ; ઠાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેર કરવું=જ્યાં ઉભેલું બેઠેલું હોય ત્યાંનું ત્યાં નિર્જીવ કરી નાંખવું; ઠેરમારવું.

ઠેરઠેર, અ૦ સ્થળેસ્થળ; ઠેકઠેકાણે; દરેકે દરેક જગાએ. કહે૦ ઠેર ઠેર કુતરાં ભસાવવાં= ઠેકઠેકાણે બુરું બોલાવરાવવું; નિંદા કરાવરાવવી. જ્યાં ત્યાં ભટકયા કરવું. ઠામેઠામ અટકચાળાં કરવાં.

ઠેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠરાવવું; કોઇ વાત વસ્તુનું ચોકસ ઠેકાણું કરવું; નક્કી કરવું; મુકરર કરવું; મૂલ ઠરાવવું. (૨) સ્થિર કરવું; દઢ ઉભું રહે-ટકે એમ કરવું; ધ્રુજે-ફરી-હાલી જાય નહિ એમ કરવું; ચાંપીને માંડવું-મૂકવું.:-અક્ષર ઠેરવવા. દોર ઉપર-પ્રવાહમાં-પગ ઠેરવવો. (૩) અટકાવવું; ઉભું રાખવું; રોકવું. અમદાવાદ તરફ 'ઠરવવું' અને સુરત તરફ 'ઠેરવવું' એમ બોલાય છે.

ઠેરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠરવું, જામવું; બાઝી જવું; ઠંડકથી બંધાઇજવું. (૨) બનવું; થવું; સામસામે બોલચાલ થવી; ઝગડો લાગવો.:-બન્ને ભાઇને ઠેરી ગઇ. તેને તે જગાએ અને તરત ને તરત ખૂબ બોલાચાલ થઇ જવા તે.:-વાત કરતા કરતામાં ઠેરી ગઇ.

ઠેરાવ, પું૦ ઠરાવ; મુકરર-નક્કી વિચાર તે;

નિશ્ચય; નિર્ણય સિદ્ધાંત; સંકલ્પ. (૨) કરાર; કબાલો; સાટું. (૩) બંદોબસ્ત. બહુ વિચાર કર્યા અને છણ્યા પછી ઘણા જણે અમુક કાર્યે 'આમજ કરવું' એવો જે નક્કી વિચાર કર્યો હોય તે. સુરતી ને પારસીઓ ઠેરાવ કહે છે, અમદાવાદ તરફ ઠરાવ.

ઠેરાવું, ઠરાવું; ટકાવું; દૃઢ ઉભા રહેવાવું. (૨) ઠરવું; સ્થિરથવું.

ઠેલમઠેલા, સ્ત્રી૦ સામ સામે એક બીજામાં જે ઠેલાઠેલ થાય તે; ધક્કાધક્કી; ભીડાભીડ, ગીરદી; સામ સામે ધક્કા મારવા પડે એવી જે ધિંગામસ્તી–ભીડ વગેરે તે. (૨) હોંસાતુંસી; આગ્રહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેલમઠેલા કરવી=એક બીજાને ઠેલ્યા કરવું તે; ભરચક થઇ જવાથી સમાસ કરવાને આઘા પાછા થવું.:–વરસાદ આવ્યો રેલમરેલા ને ડોસીને ઘેર ઠેલમઠેલા.

ઠેલવું, ક્રિ૦ સ૦ હડસેલવું; ધકેલવું; આઘું–ઉંડું જાય એમ કરવું; ધક્કો મારવો. (૨) આગળ જાય તેમ કરવું; દૂર લઇ જવું; ખસેડવું; ખેંચવું; તાણવું. (૩) ધક્કો મારીને દૂર કાઢવું. (૪) ઘાલવું; જોરથી ઉંડું પેસાડવું.:–લાકડીને ઠેલો એટલે આખી નીકળે. લગન આઘું ઠેલો.

ઠેલાઠેલ, સ્ત્રી૦ સામસામું એક બીજાને ઠેલઠેલ કરવું; ધક્કા દેવા તે; સામસામે ધકેલ્યા કરવું તે; ઠેલમઠેલા; એક બીજાને ઠેલ ઠેલ કરવું તે.

ઠેસ, સ્ત્રી૦ ચાલતાં ચાલતાં ઓચિંતી કોઇ વસ્તુ પગે અથડાવી તે; પગને સામી ગતિએ વચમાં પડેલી વસ્તુનો ધક્કો વાગવો તે; ઠોકર; ચરણચોટ. (૨) હળવી જેવી તેવી લાત મારવી તે; પગથી કોઈ ચીજને ધીરેથી ધક્કો મારવો તે. (૩) ખત્તા; ખાસ્યાં વગરના પગનું સામેની ચીજ સાથે અથડાઇ વાગવું તે; અથડાવું તે. (૪) છક્કડ; નુકસાની. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેસ ખાવી=જોરથી ગતિ કરતા પગને સામેની ચીજ એકદમ અથડાવી તે. અખડાઇ પડવું; ઠોકર ખાવી. ઠેસ મારવી=લાત મારવી, તુચ્છગણી કાઢવું; દરકાર નહિ કરવી; સામે પડેલું હોય તોપણ પગને હડસલે તુચ્છ ગણી દૂર નાંખી દેવું. (૨) ફાંસ મારવી; કોઇને ખબર પડે નહિ તેમ કોઇ કામ બગાડવું; ન સુધરે–થાય તેમ કરવું. ઠેસે ચઢાવવું=ટોલ્લે ચઢાવવું; દરેક ઠેકાણેથી ઠોકર મારવી; ઘણા જણે મળીને ઉડાડી દેવું; તુચ્છ ગણી હડસેલે ચઢાવવું.

ઠેસણિયું, ન૦ એકાદી વિંટી–બારણું કે ચાંપ વગેરેને બંધમાં અટકાવમાં રાખવાનું અટકણિયું; ઠેસી; અટકણ; ચાંપ–કમાનને છટકતી અટકાવનારી ખીલી; ફાંસ; ફાચર.

ઠેસણું, ન૦ ઠેસ; પગનો ગોદો–ધક્કો તે; ધીરી લાત મારવી તે. (૨) ચાલતાં ચાલતાં કોઇ વસ્તુ સાથે પગ અથડાવો તે. (૩) ધોકકો; ઠોકર; ધક્કો.

ઠેસી, સ્ત્રી૦ ચાંપ કે કમાન છટકી જાય નહિ તે માટે મૂકેલી ખીલી; અટકણ; ઉલાળી.

ઠેં, અ૦ ખાવાથી, થાકથી કે અદ્દભુત દેખાવ જોવાથી સ્તબ્ધ થઇ ગયું હોય તેમ; ધરાયેલું હોય તેમ; થાકીને લોથ થઇ ગયેલું હોય તેમ, કે ચમત્કાર–ભભકો–તેજ જોઇને ચકિત થઇ ગયું હોય તેમ; છક્ક, આભું. (૨) વિ૦ ચકિત; દિઙ્મૂઢ; નિઃસત્ત્વ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠેં થઇ જવું=થાકીને છેક નરમ થઇ જવું; થક થઇજવું; મૌન થઇજવું.

ઠેઠ, સ્ત્રી૦ ડૂસ; ઠુંસ; અડદાળો, નિઃસત્ત્વ થઇ જવાવું તે; ખૂબ મહેનત પહોચવાથી થાકીને લોથ જેવા થઇ જવાવું તે.:–આ-

જે તો કામ કરી કરીને હૈડ નીકળી ગઇ. [સં. સ્થૈર્ય] ધીરજ જતી રહેવી તે; સ્થિર નહિ રહેવું તે.

ઠોક, પું૦ ઠોકવું તે; ઠોકવાનો જે આઘાત તે; પ્રહાર; ગડદો; ઝપાટો; સપાટો. (૨) મહેણું મારવું તે; બોલી મારવી તે; ટપલો; ટાણો; બોલરૂપે ફટકો મારવો તે; લોકના ઠપકાના પ્રહાર; ફટકો; ઝટકો. ઉ૦ લોકોના ઠોક ખાઈ, મુજપર પડવા, માંડિયા છે હવે આ. પ્રતિમા. (૩) રણકો; મોગરીના એક ફટકાનો અવાજ તે.:-ચાર થયા ઉંદ ઘડિયાળપર ચાર ઠોક-મોગરીના પ્રહાર કર. (૪) ઠપકો. (૫) પશ્ચાત્તાપ; શિક્ષા; નસિયત મળે એવો ફટકો પડવો તે. ક્રિ૦પ્ર૦ ઠોક મારવા=ટપલા દેવા.

ઠોકઠાક, સ્ત્રી૦ રહી રહીને કોઇ કોઇ ઠેકાણે કંઇ ઠોકીને ઠોકના અવાજની ગડબડ કરવી તે; ખડખડાટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠોકઠાક કરવી=આમતેમ ઠોકવું કરવું તે. ઠપઠપ થાય એમ કરવું તે.

ઠોકમઠોકા, સ્ત્રી૦ એમ તેમથી સામ સામે વારંવાર ઠોકાવું તે; ઠોકઠાક.

ઠોકર, સ્ત્રી૦ સપાટી ઉપર સ્થિર પડેલી અને બીજી સપાટી ઉપર ગતિ કરતી એવી બે વસ્તુઓનું એક બીજાને અથડાવું તે;ગતિમાન વસ્તુનું સ્થિર વસ્તુ સાથે અથડાઇને પડી જવું તે; પ્રત્યાઘાત લાગવો તે; ઠેસ; ધક્કો; હડસેલો. (૨) નુકસાન; ખોટ; હાનિ. (૩) નસિયત મળે એવી થાપડ; બોધદાયક ભૂલ; શિક્ષા; ખત્તા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઠોકર ખાવી=નસિયત મળે એવી ભૂલ-થાપડ ખાવી. (૨) અખડાવું; અથડાઇ પડવું. ઠોકર મારવી=ઠેસ મારવી; કોઇ વસ્તુ જે અમુક પરિણામ તરફ જતી હોય તે તેમાંથી અટકી-પડી જાય એમ કરવું; નિષ્ફળ જાય એમ કરવું. (૨) અડચણની સામે થઇને સરસ કામ કરી બતાવવું. ઠોકર વાગવી; અફળાવું; અથડાવું; ઠેસ હલકી લાત વાગવી; ખત્તાખાવા.

ઠોકરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠોકર ખાવી-વાગવી; અફળાવું; ઠેસે ચઢવું; ચાલતાં એકાએક પગે વાગવું. (ના. ધા.) ઠોકર લાગવી તે; ઠોકરાવું.

ઠોકવું, ક્રિ૦ સ૦ એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ ઉપર જોરથી અફાળવી-મારવી; અફળાવવું, મારવું; આઘાત-પ્રહાર કરવો.:-એરણપર હથોડો ઠોકવો તે. (૨) મારમારવો; ગડદા, મુક્કા, કે પ્રહાર કરવા; મુક્કા મારવા:-બે છોકરાઓએ એક બીજાને ખૂબ ઠોકયા. (૩) વગાડવું; અવાજ થાય તેમ કરવું; બમ બજાવવું. (૪) નસિયત કરવી.(૫) ગપ ચલાવવી; ખોટું ઉડાડવું.(૬) પ્રહાર કરી અંદર જાય-વાગે-ચોટે એમ કરવું; બેસાડવું. (૭) સંગ કરવો; પ્રેરવું. ઠોકીને લેવું=જોરથી મેળવવું.

ઠોકાઠોક, સ્ત્રી૦ વારંવાર ઠોકઠોક કરવું તે; ઠોકમઠોકા. (૨) ઠોકવાથી થતી ગડબડ-ધાંધાટ તે.

ઠોકારવું, જુ૦ ઠોકવું; બેસાડવું.

ઠોકો, પું૦ મોગરી વગેરેથી ઘડિયાળ વગેરે ઉપર કરેલો જે એક આઘાત-પ્રહારતે;એક વારનું ઠોકવું તે; એક ઠોક તે ઠોકો. (૨) ઠોકવાથી થતો અવાજ; એક રણકો.:- એક ઠોકો થયો. (૩) ઠોકનારો; જારપુરૂષ તે. જડ-અરસિક કામી.

ઠોઠ, વિ૦ (ના૦) જેનામાં અક્કલ ન હોય તે; જડ; જડસો; ભણેભણેને ભૂલે એવો; અભણ; કંઇપણ નહિ ભણેલો; મૂર્ખ; બેવકૂફ. ઉ૦ ઠાલો ઠોઠ નિશાળે જઇ. ક૦ દ૦ કા૦

ઠોઠિયું, ન૦ કુલ્લાનું ફડશિયું.

ઠોબરૂં, ન૦ સાધારણ ઉપયોગનું ધાતુ અથ-

વા માટીનું વાસણ; હાંલ્લું.:-ઘરમાં એ ડોબરાંએ લહેણદાર રહેવા દેતો નથી.

ડોબલું, ન૰ ડોબરૂં, (૨) વિ૰ બેડોળ; ઘાટ-વગરનું; બોળું; રાબડબોથું; અચતુર.

ડોબારી, પું૰ મૂર્ખ; ઠોઠ.

ડોચો, પું૰ સપાટી ઉપર ઉભો નીકળી રહેલો ખુંટો; ગરજો; કરચો. (૨) ઠોકર વાગે એવો સપાટી ઉપરનો ખુટ્ટો ખીલો; અણી રહિત ટટાર ઉભો રહેલો ખરચો;સપાટી-ની બહાર સીધો નીકળી રહેલો લાકડાનો મોભ, પીઢ, વળી વગેરેનો જે છેડો–અંત ભાગ તે; ખીલડો. (જે માંકડીમાં રહે છે તે.) ડોઇચો. ઘંટીના નીચલા પડના મધ્ય બિંદુ ઉપર જે ઉભો ખીલો રહે છે તે.

ડોર, પું૰ તળીને ખાંડ ચઢાવેલો જાડો રોટલો; ઘઉંના તળેલો રોટલાને ચાસણી પાવાથી બને છે. (૨) ન૰ ઠામ; ઠેકાણું;જગા.:-તે ડોર કોણ બેઠું છે. (૩) અ૰ ઠાર; ત્યાંને ત્યાંજ તરત; સ્થળપ્રાય; જમીન દોસ્ત હોય તેમ.:–ડોર કરવું, ડોર મારવું =જીવથી મારી નાંખવું. (૪) પું૰ પૈસો. ડોરમુઠી=મુઠીપર મુઠી રાખીને રમવાની નાનાં છોકરાંની એક રમત.

ડોરવું, ક્રિ૰ અ૰ ડોરમુઠીની રમતમાં એક બીજાની મુઠી ઉપર મુઠી માંડવી તે.

ડોરીલેવું, ક્રિ૰ અ૰ ઢંઢોરવું; ખુંચી લેવું; (૨) જીતીલેવું.

ડોલવું, ક્રિ૰ અ૰ ચુંટી–તોડી ખાવું.:–કાગડો ગધેડાને ડોલે છે.

ડોવાવું, ક્રિ૰ અ૰ અટકવું; થોભવું.

ડોવું, ક્રિ૰ સ૰ રોકવું; અટકાવવું,

ડોસો, જુઓ ડોસો.

ડોળિયાં, ન૰ લોળિયાં, સ્ત્રીઓને કાનની બુટે પહેરવાનાં ઘરેણાં.

ડોળિયું, વિ૰ મૂર્ખ; અભણ; અણસમજુ ને વળી રખડાઉ; અંટોળ. (૨) ઉદેલતબિય-તનું; ઢંગધડા વગરનું; ખાલી દેખાવનું. (૩) ટટ્ટા મશ્કરિયું; મજાકી; ખાલી હસે અડપલાં ને ટોળ કર્યા કરે એવું.

ડોળિયો, પું૰ મજાક ટટ્ટા કરનારો; મૂર્ખ–અણસમજુ કંઇ પ્રતિષ્ઠા–ભારબોજ વગ-રનો અંટોળ; દાંડિયો; ડાંડગો. ડોળિયા-બાજી=ફીડી હસવું, ગમે તેમ બોલવું–મશ્કરી કરવી ને વખત કાઢવો તે; હસવું; ને ટટ્ટા કર્યા કરવા તે. ડોળિયાવાજું=ભાર બોજ વગરનું નાગું ને નિર્લજ્જ માણસનું ટોળું તે; મશ્કરાઓનું ટોળું.

ઢાંસવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉધરસ ખાવી; ઠાંસવું; ગળું સાફ કરવાનો યત્ન કરવો.(૨)દાબી-ચાંપીને ભરવું; ચગદીને ભરવું; (૩)ખૂબ-દાબીને ખાવું.

ઢાંસાબાજી, સ્ત્રી૰ ગદ્ધામસ્તી; મારઝુડ;દંગાધ.

ઢાંસો, પું૰ ઉધરસનો ઠાંસો. (૨) મુઠીવાળીને સીધી લીટીએ ગોદો મારવો તે; હડસેલો; ધક્કો. કહે૰ ઢાંસો મારવો ને ઢાંસો ખાવો =વ્યવહારમાં બરોબર રહેવુંજ પડે એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ડ.

ડ, પું૦ [सं. ड] ગુજરાતી મૂળાક્ષરોમાંનો ચોવીસમો અને વ્યંજનોમાંનો તેરમો મૂર્ધ-સ્થાની વર્ણ.

ડઈયાં, ન૦ મુઠીવાળી અંગુઠો ઉંચો રાખી સામો માણસ ચિઢાય તેમ મશ્કરીમાં તેને દેખાડવો તે; ડૈયાં; ડાય, ટીકો, તને કંઈ મળવાનું નથી એમ કહી બતાવવું તે-રાજી થવું તે.

ડકડક, અ૦ એવો એક અવાજ; એવા અવાજનું અનુકરણાત્મક ઉચ્ચારણ; જીભને ઉંચી કરી નીચે અફાળવાથી થતો એક અવાજ તે; ડાખલી.:-પેલા છાપરાના ખુણાગાં ડકડક થાય છે. ધરોળી, ઉંદર અને સાપ વગેરેના મુખમાંથી નીકળ્યા કરતો એવો અવાજ.

ડકાર, પું૦[सं] ડ અક્ષર અને ડ એવો ઉચ્ચાર તે; ડ એવો ઉચ્ચાર કરવો તે; ડકો.

ડકાળ, પું૦[सं.दुष्काल] દુકાળ; વરસાદ નહિ આવવાથી અનાજ તથા પાણીની તંગીનો સમય તે; ખોટ-તંગીનો વખત. (૨)તંગી; તાણ; ખોટ.:-પાણીનો કયાં ડકાળ છે ? કહે૦ ડકાળમાં કોદરા મોંઘા=તંગી હોય ત્યારે તુચ્છ વસ્તુ પણ દુર્મિલ થઈ પડે એવા અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે

ડકકો, પું૦[अं. Dock] વહાણોમાં માલ ચઢાવવા ઉતારવા માટે દરિયા કિનારે બાંધેલો જે ઘાટ તે; ફુરજો; ગોદી. દરિયા કિનારે બાંધેલો પુસ્તો કે જેની આગળ આવીને વહાણો ઉભાં રહે ને માલ ચઢાવાય ઉતરાય તે જગા. વહાણો આવીને ઉભાં રહે એવો દરિયાનો ઓવારો.

ડખલ, સ્ત્રી૦ અડચણ; હરકત; નડતર. (૨) બેની વચમાંનું ત્રીજું કે જે અડચણ કરે એવું હોય; આડખીલી; ફાંસ. (૩)પંચાત; ઘાલમેલ; વાંધા પડતી ને અણગમતી બાબત-કામ-માણસ તે.

ડખલિયું, ન૦ શાક દાળ વગેરેને ડખોળી-ભેળીને બનાવેલું જાડું પેય તે; રગડા જેવું કઢેલું ઢીલું શાક અથવા શાક અને કઠોળને એકઠાં ઘુમરડી બનાવેલી જાડી દાળ તે; ડખું. (૨) વિ૦ વચમાં ફાંસ-આડખીલીરૂપ થઇ પડે એવું.

ડખું, ન૦ શાક અને કઠોળને ભેગાં રાંધીને બનાવેલું પેય. દાળ પાતળી ને ડખું જાડું હોય છે. ડખલિયું.

ડખો, પું૦ વચમાં નડે-હરકત કરે એવું જે કંઇ તે; પંચાતી; ઘોટાળો; અડચણ કરે એવી બાબત; વાંધો; આડખીલી, ઝગડો; લડાઇ. (૨) ગુંચવણ; ગડબડ; અવ્યવસ્થા; ખીચડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડખો ઘાલવો=કોઇ કામ વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલે નહિ એમ તેની વચમાં ઝગડો નાંખવો કે વાંધો કાઢવો તે.

ડખોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રવાહી પદાર્થને ખૂબ હલાવવો; ડહોળી નાંખવું; વલોવવું. (૨) હલાવીને એકઠું કરવું; મિશ્રથાય-ભળી જાય તેમ કરવું. (૩) ચુંથી-સંડોવી નાંખવું; આમ તેમ નીચું ઉંચું-ઉપર તળે કરવું; ઘુમરડવું; છણવું ડહોળાડહોળ કરવી, વલોવ્યા કરવું.

ડગ, ન૦ ડગલું; પગલું, ઉ૦ કહો મિત્ર મારા કેમ કરવું, હવે કેણી મગા ડગ ભરવું. લલિતાદુઃખદર્શક.

ડગડગ, વિ૦ આમતેમ ડગી જતું હોય એવું; ડગડગતું. (૨) અ૦ આમ તેમ ડગવાથી હાલતું ને અવાજ કરતું હોય તેમ; ડગડગતું હોય તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડગડગ થવું=આમતેમ ડોલવું-નમી જવું. (૨) 'ડગડગ' એવો અવાજ થવો.

ડગડગવું, ક્રિ૰ અ૰ આમ તેમ ડોલવું–નમવું; ડગડગ થવું; હાલવું; બરોબર નહિ ગોઠવાયાથી આમ તેમ નીચું ઉંચું થયા કરવું. (૨) વિચાર–વાતમાં આમ તેમ ફરવું; નિશ્ચય ઉપર દૃઢ નહિ રહેવું; ઢચું પચું થવું.

ડગડગો, પું૰ મનમાં એક નિશ્ચય નહિ હોવો તે; મનમાંનો અનિશ્ચય; ખતરો; વહેમ; શંકા; સંશય; ઢચુંપચુંપણું. (૨) અવિશ્વાસ; ખાતરી નહિ હોવી તે; દગદગો:–શું તમને હજી કંઇ ડગડગો રહે છે?

ડગમગ, અ૰ ડગડગ; ડોલમડોલા થતું હોય તેમ. (૨) વિ૰ અસ્થિર.

ડગમગવું, ક્રિ૰ અ૰ સ્થિર નહિ રહેવું–હોવું; ડોલવું; હાલવું; આમ તેમ નમી–લચી જવું. (૨) ઢચુંપચું થવું; નિશ્ચય ઉપર નહિ રહેવું; વિચાર–વાત વગેરેનું ફરી જવું; દૃઢતા ઉપર નહિ રહેવાવું.

ડગમગાટ, પું૰ ડગમગવું તે.

ડગર, સ્ત્રી૰ રાહ; વાટ; આવતા પ્રસંગ વગેરેની પ્રતીક્ષા કરવી તે. (૨) ધરડ; ચીલો ગાડાવાટ.

ડગરી, સ્ત્રી૰ ડોકરી; ડોસી.

ડગરો, પું૰ ડોકરો; ડોસો.

ડગલી, સ્ત્રી૰ નાનાં છોકરાં અને સ્ત્રીઓને પહેરવાની અસ્તરવાળી અંગરખી; જાડું બદન; અસ્તરવાળી બંડી.

ડગલું, ન૰ એક પછી એક પગ ઉપાડીને મૂકવા તે; ડગ; પગલું; કદમ. (૨) એક પછી બીજો પગ ઉપાડીને મૂકતાં તે બે પગ વચ્ચે જે છેટું–અંતરાળ પડે છે તે; બે પગલાં વચ્ચેનું અંતર તે.:–એક ડગલું જમીન. (૩) એક જગા–કે બિંદુથી જે કંઇ આગળ વધારો કરવો તે.:–મેં બતાવ્યું તેથી એક ડગલુંએ આગળ વધતો ના. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડગલું ઓળખવું=પગલું પારખવું; વલણ જોવું. ડગલું ભરવું=કંઇ કામ કરવા તત્પર થવું; આગળ ચાલવું. રૂ૰ પ્ર૰ જોઇને ડગલું ભરવું=સંભાળી–વિચાર કરીને કામ કરવું. કહે૰ ડગલે દૂર તે દેશાવર દૂર.

ડગલો, પું૰ અસ્તરવાળો ગરમ અથવા સાદો અંગરખો; ગળાથી ઘુંટણ લગીનું બાંયવાળું જાડું પુરુષને પહેરવાનું સિવેલું વસ્ત્ર. કોટ; વાઘો.:–ડગલો ડગલો થાય છે ને શિયાળો વહી જાય છે.

ડગવું, ક્રિ૰ અ૰ હાલવું; ધ્રુજવું; ડોલવું; ડગમગવું. (૨) ખસવું; દૂર જવું. (૩) પાછું ફરવું; હઠવું. (૪) તાબેથવું.

ડગળવું, ચગળવું.

ડગળી, સ્ત્રી૰ લાકડા–લુગડાની નાની થીગડી; ચકતી; સપાટી ઉપરની કકડી; દાટી; ગોળ કે ચોરસ કોઇ આકારની સપાટી ઉપરથી કોરી કાઢેલી પટી. (૨) જુ૰ ડાગળી, મગજની સમજશક્તિ. ગાબડી, ડગળી ખસી જવી=ગાંડા થઇ જવું. ડગળીછંદ=ગાંડું; ઘેલું.

ડગળું, ન૰ લાકડાનો કે દળદાર ફળફળાદિનો જાડો કકડો; ફાડિયું; વચમાંથી કાઢેલો જાડો કકડો; ચીર, ચીરો; કડકો. (૨) બચકું ભરવાથી પડેલો રોટલા વગેરેનો જાડો કડકો; બચકું. મોટો કકડો. (લાકડાનો).

ડગુમગુ, વિ૰ આમ તેમ હાલવું; આમ તેમ ડોલંડોલા થઈ જતું હોય એવું; ડગડગતું. (૨) અસ્થિર; અદૃઢ; અનિશ્ચિત. આમ કે તેમ ઢળી–ગડબડી પડે એવું.

ડચ, અ૰ મોઢાની બખોલમાં જીભ અફાળી કરવામાં આવતો એવો નકારવાચક, પ્રેરક ને આશ્વાસક અવાજ.:–તેણે ડચકારી બોલાવી ના કહી. ડચકારી કરી બળદને હાંકો અને ડચકારી પંપાળી ગાયને ખીલે

બાંધો. જીભ થડકાવીને કરાતો એવો અવાજ–ઉચ્ચાર; ડચકારો. (૨) પું૦ હોલાંડનો રહેવાસી; વલંદો; નેધરલેંડનો વતની.:–ડચલોક સૌથી પહેલાં સમુદ્ર ખેડવા લાગ્યા.

ડચકારવું, ક્રિ૦ અ૦ ડચકારો કરીને પ્રેરવું; શાંત પાડવું કે અટકાવવું. હાંકવું; હાંકો-ટવું. (૨) ઉશ્કેરવું; પ્રેરવું; ધસાવવું; ઉત્તે-જિત કરવું.:–રબારીએ ગાયોને ડચકારીને એકઠી કરી. ખેડુતે ડચકારી પોતાના કુતરાને છોડી મૂક્યો.

ડચકારી, સ્ત્રી૦ ડચકારાથી કંઈક ધીમો મોંની બખોલમાં જીભને થડકાવીને કરવામાં આવતો અવાજ; ડાખલી.

ડચકારો, પું૦ મોંની બખોલમાં જીભ થડકા-રવાથી થતો એવો અવાજ તે; મોટી ડચકારી. લાડમાં, પ્રેરણા કરવામાં, ઉશ્કેર-વામાં અને ગમતમાં ડચકારો કરાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડચકારો કરવો=સનો કરવો; ઉશ્કેરવું; ઉત્તેજવું.:–ગાડીતે ડચકારો કર્યો એટલે બળદ પવનને વેગે ચાલવા માંડયા.

ડચકિયું, ન૦ ડચકું.

ડચકું, ન૦ પાણી ઉતરતાં કે શ્વાસ લે મૂક કરતાં ગળાની બારીમાંથી નીકળતો એવો કષ્ટનો અવાજ; શ્વાસ લેતાં, રોતાં, બોલતાં અથવા કંઇક ગળે ઉતારતાં મુસ્કેલી પડવી તે, અને તેને લીધે હરડિયો તણાઇને થતો અવાજ તે; ઘોટ લેવો પડવો તે.:–ડચકાં ખાઇ ખાઇને શું બોલે છે? (૨) અવા-ચી. વાયુ લેતાં મૂકતાં ગળું ને હરડિયો ખેંચવો તે.:–એ ડચકાં આવ્યા પછી મરી ગયો.

ડચકો, પું૦ ઉપરથી પોચું અને અંદરથી કઠણ ઢેપું; ગાંઠિયો; ગાંઠ; દડણું.:–માટી નહિ ગળવાથી ગારમાં ડચકા રહેલા છે. (૨) સપાટી ઉપર તરી આવેલી ગાંઠ, ગળબ; શિખર તે. (૩) લોંદો; જાડો મોગરો. પોચી અને ઢીલી વસ્તુમાં=અપરિપક્વ-અણુગળ રહી ગયેલી જે કઠણ ગાંઠા જેવી ચીજ તે.

ડચુરો, પું૦ અન્નનળ પુરાઇ ગયો હોય તેમ ગળું ઓચિંતું સજડ થઇ જવું તે; ખાટી તુરી લુખી ને વિકારી વસ્તુ ગળામાં જ-વાથી, અત્યંત શોક હર્ષ અથવા દુઃખની લાગણી ભર્યા રોવા, બોલવા કે હસવાથી ગળામાંનો નળ સીકડાઇ ગયો હોય તેમ થવું તે; અન્નનળનું બંધાઇ–ભરાઇ જવું તે. રાયણાં ખાવાથી ગળે ડચુરો બાઝે છે. ડચુરો બાઝવો, રહેવો, એમ કહેવાય છે. શ્લેષ્મા-દિકથી ગળું ભરાઇ જઇ શ્વાસ થુંક વ-ગેરેની આવજામાં મુસ્કેલી પડવી તે.:–એને ડચુરો બાઝ્યો છે માટે ખુલ્લે મોઢે રોવા દો હમણાં ગભરામણ ઓછી થઇ જશે. શોક, દુઃખ, રૂદન વગેરેના રોકાણ-ને લીધે ગળામાં–છાતીમાં ભિડાણ–રૂંધા-મણ જેવી અસર થાય તે.

ડચ્ચો, પું૦ ડટ્ટો; દાટો. (૨) ગાભો; ડણુચો.

ડજન, વિ૦ [અં. Dozen] બાર; સમુ-દાયમાં બાર; એક જથે બારનું (બંડલ) જેમાં એક જાતની બાર વસ્તુઓ સાથે રાખેલી હોય એવું (પડીકું); જથામાં બાર તે. આપણામાં જેમ કોડી (૨૦) ની ગણતરીએ વસ્તુ–જથે પાડવામાં આવે તેમ. યુરોપ તરફ બારની ગણતરીએ જથા પડાય છે. બાર ડજનનું ગ્રોસ.

ડટણ, વિ૦ ડટણ; દટાયેલું રહે એવું; જમી-નની અંદરનું.:–ડટણજાજરૂ.

ડટંતર, ન૦ ભૂકંપથી, જવાળામુખીથી, ઝંઝા-વાતથી કે મોટા વાવાઝોડાથી પૃથ્વી ઉથ-લપાથલ થઇ અથવા અસાધારણ ભારે ધૂળ અથવા રેતીનો વરસાદ વરસી વસ્તીવાળા પ્રદેશો દટાઇ જવા તે; મોટાં વાવાઝોડાંથી

શહેરો અને ગામડાં દટાઇને પાયમાલ થઇ જવાં તે; દાટી દે એવી આપત્તિનો અવસર–બનાવ તે. (૨) પ્રજાનો–વસ્તીનો સામટો નાશ કરે એવી સ્થિતિ તે; કહેર. જૈસાં કુટવામાં–રાજિયામાં 'ડટંદર' આવ્યાં એમ કહે છે. જળપ્લાવનથી ઉલટું જે ધૂલિપ્લાવન તે.

ડટાવું, ક્રિ૰ અ૰ દાટેલા થવું; દટાવું; જમીનમાં પુરાવું.

ડટ્ટો, પું૰ ભુકી કે પ્રવાહી ભરવાના સાંકડા મોંના વાસણ–પાત્રને મોઢે દેવાનો લાકડાનો, ચુંથરાનો કે કાગળનો ડુચો તે; દાટો; ગોળ નાળચા જેવા મોં ઉપર મારવાનો કે કાણામાં ઘાલવાનો બેસતો લાકડાનો કે બીજો ડુચો કે કકડો; બુચ–દાટો.

ડડ્ડો, પું૰ [સં.] ડકાર; ડ એવો અક્ષર તે.

ડણું, ન૰ જાડુંડફણું; જાડું ટુંકું અને બેડોળ નાના ધોકા જેવું લાકડું. (૨) તોફાની હરાઇ ગાય–ભેંસને ગળે બાંધવાનું જાડું ડફણું, કે જેથી તે નાસી શકે નહિ. ડહેરો. (૩) ખૂબ જાડું ઢાકળું.

ડપકાણું, ન૰ ડપકામણું.

ડપકામણું, ન૰ ડર દેખાડવો તે; ડારો દેવો તે; ધમકી; ધાક.:–શું તારા બાપનું ડપકામણું બતાવે છે.

ડપકી, સ્રી૰ સપાટી ઉપર શરીર ન દેખાય તેમ પાણીની અંદર પેસવું–ઉંડા ઉતરવું તે; ડબકી; બુડકી; ડુબકી. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડપકી મારવી=પાણીની અંદર ઉંડા પેસવું. (૨) એકદમ નજર બહાર જતા રહેવું; દૂર ખસીજવું; કેટલોક વખત ગેરહાજર રહી જવું.:–તમે ત્યાંથી ઠીક ડપકી મારી ગયા.

ડપકું, ન૰ પાણીમાં ઝબોળાઇ બહાર નીકળવું તે; ઝબકોળિયું; ડુબકું; શરીરને પાણીમાં ઝંપલાવવું તે; પાણીમાં ઉંડા ઉતરવું તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડપકું મારવું=પાણીમાં ઝંપલાવવું; શરીરને પાણીમાં ઝબકોળી કાઢવું તે; સ્નાન કરવું; નહાવું.:–મારીવતી ગંગાજીમાં એક ડપકું મારજો. (૨) ખસીજવું; દૂર થઇજવું.:–અહિંથી ડપકું મારી જા.

ડપકો, પું૰ કોઈ પ્રવાહી–લેહ્ય પદાર્થનું મોટું ટિંપું કે લોંદો પડવો તે; મોટો છાંટો; લચકો. સાઇ, ઘી, દહિં વગેરેનો ડપકો; ડબકો. (૨) ડાઘ; ધાબું. છાંટા–લચકાથી વસ્ત્ર કાગળ કે સુંદર સપાટીનું બગડવું તે. (૩) વહેમ; શંકા; ખતરો; વાંધો. (૪) ફાળ; ધ્રાસકો; ચરેરો. (૫) લોટ સાથે ભાજી કે શાકની કચુંબર ભેળવીને તળી કાઢેલા ગાંઠિયા; ભાજી ને કણકના નાના મોટા તળેલા ગોળા કે ગાંઠિયા તે–લોટનાં ભજિયાં. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડપકો પડવો=વહેમ પડવો. વાંધો–ખતરો પડવો; શંકા આવવી; ફાળ પડવી; ભય લાગવો; ચરકો પડવો.

ડપટ, વિ૰ [સં. દ્વિપદ=હિં.દુપટ]બમણું; બેગણું; ઘણું; પુષ્કળ. (૨) દાટેલું–સંતાડેલું હોય એવું; ભોંયમાં રાખેલું; ગુપ્ત; છાનું; ભંડારેલું. (૩) ઠેકાણે કરી દેવું–નજરે પડે નહિ એમ છુપાવી દેવું તે.:–એને જે આપશો તે એ ડપટ કરી દેશે; અર્થાત્ દાટીને સંતાડી દેશે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડપટીદેવું=સંતાડી દેવું; કોઈ જાણે નહિ તેવે ઠેકાણે ઘાલી દેવું.

ડપટવું, ક્રિ૰ સ૰ દાટીને સંતાડવું; એવડા જાપતામાં રાખવું; ઉંડાણમાં કોઈ જાણે નહિ તેવી રીતે છુપાવવું; પેટીમાં બંધ કરવું ને પેટીને વળી ભોંયમાં ઘાલી દઇ કોઇને પત્તો લાગે નહિ એમ છુપાવી દેવી તે; સંતાડી રાખવું. (૨) લુચ્ચાઇથી હાથ કરી લેવું; કોઇને હાથ લાગે નહિ એમ કયાંનું કયાંહિં છુપાવી અદૃશ્ય કરીદેવું.:–જે કંઇ એના હાથમાં આવ્યું તે એણે

ડપટી દીધું. (૩) દબાવી બેસવું; ગાંડ-તળે ઘાલીદેવું.

ડપટીબેસવું, દબાવી બેસવું; બગલમાં ઘાલી-દેવું; ડપટવું.

ડપોટો, પું૦ જેમાં બંગાળી ખાંડ-બુરૂ ભરાઇ આવતું તે બેપડનો ગુણપાટનો થેલો; ગુ-ણપાટનો ખાંડનો કોથળો. એવડા કોથળા ઉપરથી બંગાળી ખાંડ 'ડપોટા'ની ખાંડ એવે નામે ઓળખાતી. દુ=બે પટ=પડનો કોથળો તે ડપોટો. એ ખાંડ સહેજ ભિંની રેતી જેવી આવતી અને દાબવાથી દબડું થતી ને છુટી કરતાં ભમરી થઇ જતી.

ડફ, ન૦ [फा.] લાકડાની ચુડીપર મઢેલા ચામ-ડાનું એક વાજું; લાકડાના ગોળ કાંઠાની એક બાજુએ ચામડું જડવાથી આ વાજું બને છે; નગારી કરતાં તે મોટું ને ઘુઘરીઓ કે નાની ઝાંઝો જડેલું હોય છે. (૨) એકદમ પોચી વસ્તુમાં બીજી કઠણ વસ્તુ ઘોંચતાં થતો એવો અવાજ; ગદ; અવાજ–પોલો અવાજ થાય તેમ ઝટ દેઇને; ત્વરાથી.:–ડફ દેઇને તેણે ડફણું માર્યું.

ડફડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ વહાણ–હોડી–હંકારવાં. (૨) દમબિડાવવો; બીવરાવવું; દાબ દેવો; શેહદેવી. (૩) સંગ કરવો. (૪) દફડાવવું; કોઇના લખાણની ચોરી કરવી; એમનું એમ ઉતારી લેવું; પારકા લખાણને પો-તાના તરીકે ઉતારી લેવું.

ડફડું, ન૦ ડફ.

ડફણ, ન૦ દફન; દાટવું તે.

ડફણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દટાવવું; ભૂમિદાહ દેવા-ની ક્રિયા કરાવવી. (૨) ડફણે મરાવવું, (૩) ખરાબ કર્મ કરાવવું.

ડફણું, ન૦ સાધારણ–સફાઇદાર નહિ કરેલી નાની લાકડી; જાડીને ટુંકી–ગધેડાં હાંક-વાની લાકડી. (૨) સાધારણ કામ કરે એવું હમેશ હાથમાં રાખવાનું હથિયાર–નકામા જેવી તરવાર. કહે૦ તેજીને ટુંકા-રો ને ગધેડાને ડફણાં.

ડફલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડફ ડફ થાય એમ કર-વું; ગોદાટવું; ઘાલકાઢથી હચમચાવી દેવું, સોબત કરવી. (૨) પીડાવવું; વિતા-ડવું; હેરાન કરવું; અહિંતહિં અથડાવી મુઝાવવું; મુશ્કેલીમાં નાંખવું.

ડફાંસ, સ્ત્રી૦ પોતાનાં પરાક્રમ ગાવાં તે; ફુલ મારવી તે; પોતાની મોટાઇ, પોતાની શા-બાશી અને પોતાની બડાઇની વાતો કર-વી તે. (૨) ગપ; જુઠી વાતનો તડાકો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડફાંસ મારવી=પોતાનું પોકળ પરાક્રમ બતાવવું; પોતાનાથી ન બની શકે એવી વાત પોતે બનાવી એવું જ-ણાવી શાબાશી લેવી.:–ઉત્તરકુંવર બહુ ડ-ફાંસ મારે છે માટે ગાયો વાળીલાવવા આજ તેમને મોકલો.

ડફોળ, વિ૦ બેવકુફ; મૂર્ખ; અણસમજુ; અ-ભણ; નિરક્ષર; ઝાઝી ઉંડી બુદ્ધિ ન હોય એવું. (૨) અદક્ષ; અચતુર; ઝટ કોઇ વાત કે બાબત સમજી શકે નહિ એવું.

ડફ્ફુલ, વિ૦ વાથી ફુલીગયેલું; જેનાથી ઝટ ચલાય કે બેસાય ઉઠાય નહિ એવું.

ડબકવું, ક્રિ૦ અ૦ ડુબકી મારવી; પાણીની અંદર જવું.(૨) દબાવું.

ડબકાણું, ન૦ બીક બતાવવી તે; શેહ; ધાક.

ડઅકામણું, ન૦ ડબકાણું; બીક બતાવવી તે.

ડબકી, સ્ત્રી૦ ડપકી.

ડબકું, ન૦ ડપકું.

ડબકો, પું૦ ડપકો.

ડબગર, પું૦ નગારાપર ચામડાં મઢનારી એક જાતિ ને તેમાંનો પુરુષ; ચામડાં ઉપર રંગ ચઢાવવાનો અને નગારાં મઢવા તથા રંગવાનો ધંધો કરનાર. ચામડાં છત્રીઓ વગેરે ઉપર રોગાન અને રંગ ચઢાવનારો;

રંગાનનું કામ કરનાર; રંગારો.:–ડબગરવાડો.

ડબડબ, અ૦ એક પછી એક એમ; ઉતાવળે એક પછી એક ક્રમે; સપાટામાં; ટપોટપ; એક એકની પછી–ઉપર તરતજ:–ડબડબ તેણે બધું ઉપાડી લીધું. (૨) ખુડતાં કોગળે કોગળે–ડુપકે ડુપકે પાણી પિવાઇ જવાય તેમ; કોળિયે–કોળિયે ઝટ ઝટ ખાઇ–પી જવું તે.:–ડબડબ મોંમાં મૂકવા લાગ્યો. (૩) એક પછી એક ટપકે ટપકે; ઝટ દઇને એક એકની પાછળ બીજું પડતું–ગરતું હોય તેમ.:–ડબડબ આંસુ પાડવા માંડ્યાં.

ડબડી, સ્ત્રી૦ નાનું ડબડું; ઢેપલી. (૨) દાબડી. (૩) કુલ્લી.

ડબડું, ન૦ દડબું; ઢેપું; દબડું. (૨) સાંકડા મોંનું અને પહોળા પેટાનું ઘી તેલ વગેરે ભરવાનું ચામડાનું પાત્ર; કુલ્લું.

ડબડો, વિ૦ (પું૦) કુલ્લા જેવો; ભોલ; જાડો હોવાથી અચંચળ; પોદળા જેવો.

ડબરુ, ન૦ ચામડાનો રસ કરીને બનાવેલું પાતળા પડનું કુલ્લું. (૨) વિ૦ ફીકું; નિઃસત્ત્વ; ફિક્કરાયેલું. ડબરુજેવું=પાતળા પડના કુલ્લાથી જેમ તેની અંદર ભરેલું પ્રવાહી દેખાય છે અને પડમાંની ટરચલીઓ અને તંતુઓ જણાય છે તેમ લોહીનું પાણી થઇ જવાથી જેની ચામડી તગતગતી હોય એવું; થોથરવાળું. લાંબો વખત તાવ આવવાથી છોકરો ડબરુ જેવો થઇ ગયો. (૩) પોતે પોતાના ભારને ન સહન કરે અને તે ભારને લીધે હાલી ચાલી શકે નહિ એવું–જેમ ભરેલું કુલ્લું જ્યાં મૂકયું હોય ત્યાંજ રહે છે તેમ–આ લસ્યથી શરીરની જાડાઇ વગેરેથી મંદ, અચંચળ હોવું તે.:–હું તો દિવસે ઉંઘવાથી ડબરૂ જેવો થઇ ગયો.

ડબરો, પું૦ તાંબા પિત્તળનો ડબો.

ડબલીન, ન૦ આયર્લેંડનું મુખ્ય શહેર; લિફ નામે નદી ત્યાં શહેર વચ્ચે થઇને વહે છે. શહેરના પૂર્વ ભાગમાં સુંદર ઇમારતો ને જોવા લાયક જગાઓ છે. ડબ્લિન.

ડબલું, ન૦ ડબગરે બનાવેલું ચામડાનું વાસણ; કુલ્લું. (૨) વગર પકવેલું હાલ્લું.

ડબવું, દબાઇ જવું; શેહમાં ઢીલા–મંદ પડી જવું. તે તમારાથી ડબે તેવો નથી.

ડબાડબ, અ૦ એક પછી એક એમ; ઝપોઝપ; ડબડબ; ઝટલઇને; ક્રમે ક્રમે કરી દેવું એવો અર્થ બતાવે છે. એક પછી એક સપાટાબંધ કરાતું હોય એમ. ડબોડબ.:–પછી ડબાડબ તેઓ ઉઠી ઉઠીને ચાલવા માંડયા.

ડબાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દબાવવું; દબાય તેમ કરવું; ચંપાવવું; ચગદવું; અમુક વજનની નીચે અથવા ભીડામાં મૂકવું; ચાંપવું; ચપટ થાય એમ કરવું. (૨) શેહમાં લેવું; દાબ દેવો; ધમકાવવું; ભય દેખાડવો.(૩) દાબીને ખાવું. (૪) હોઇયાં કરી જવું.

ડબાવું, ક્રિ૦ અ૦ દબાવું; ચંપાવું. (૨) શેહમાં લેવાવું; નરમ થઇ જવું; દબી જવું. (૩) નુકસાનમાં આવવું; કોઇ ભાર તળે આવીજવું.:–તે રૂના વેપારમાં જરા ડબાયો છે.

ડબી, સ્ત્રી૦ દાબડી; ઢાંકણાવાળી બહુજ નાની પેટી. ધાતુ અથવા લાકડાની ડાબલી. ઉ૦ ચસ્માં તો વસમાં થયાં, ડબીએ વાળ્યો દાટ; જીવે ફરીને જીવતાં પડ્યો ન એવો ઘાટ.

ડબું, ન૦ ઓઘરાળો; ટૂંકી કડછી. દાળ, દૂધપાક વગેરે પીરસવાનું હાથાવાળું પાત્ર.

ડબુક, અ૦ ડુબતું હોય તેમ; પાણીની સપાટી ભાગતાં અને પડેલી વસ્તુ બુડતાં થતો એવો અવાજ; એક પછી એક 'ડબ'

એવો અવાજ થતો હોય તેમ. (૨) ડબ એવા અવાજ સાથે તરતજ, જલદી.:–માછલી ડબુક દઈને બુડી ગઈ. શકુન્તલાની આંગળીએથી પેલી વિંટી ડબુક લઇને સરોવરમાં પડી ગઈ.

ડબુચો, પું૦ ડુચો; ધાગો; ફાટેલો ને વળી મેલો લુગડાંનો કકડો. (૨) મેલાં ફાટેલાં લુગડાંનો લોચો; ખરાબ ગંદા લુગડાના કકડા તે.:–એની પાઘડી જોને ડબુચા જેવી!

ડબુસો, પું૦ વહાણનો પાછલો ભાગ.

ડબેલ, વિ૦ દબાયેલું; ઉપકાર, સત્તા કે ધનના દબાણમાં હોય એવું; ઓશિયાળું; ઓસિંગણુ; તાબેદાર.:–હું કંઇ તારો ડબેલ નથી.

ડબો, પું૦ ડબ્બો; ઢાંકણાવાળું તપેલી જેવું વાસણ. (૨) ચારે તરફથી બંધ કરી શકાય તેવી લાકડા કે ધાતુની પેટી; બંધ કરાય તેવું કોઇ વસ્તુ રાખવાનું મોટું વાસણ, અથવા પ્રાણીઓ રહે એવું વાડોલિયું.:–રેલવેનો ડબો. (૩) છુટાં ઢોર પુરવાનો બંધિયાર વાડો. (૪) ગોળ મધ્યમ કદનું ઘડિયાળ. (૫) ગોળ-દડા જેવી અમદાવાદ પાઘડી.

ડબોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રવાહીમાં બુડાડવું; બોળવું; ઝબોળવું. (૨) અપવિત્ર કરવું; બગાડવું.

ડબ્બી, સ્ત્રી૦ દાબડી; ડાબલી; નાનો ડબો; ઢાંકી દાબીને કોઇ વસ્તુ મુકાય એવી બનાવટ.

ડબ્બો, પું૦ દાબડો; ડબો; કોઇ વસ્તુ–ખાસ ખાવાનું ઢાંકીને મુકાય એવું પિત્તળનું પતેલી જેવું પાત્ર.:–ખાવાનો ડબ્બો, ઘરેણાનો ડબ્બો. (૨) કાગળનું ગોળતકિયા જેવું ચિનાઇ ફાનસ. (૩) દીવો કરવાને તેલ ભરવાનો ખડિયો. (૪) કોળિયો; બુક; મોંભરવું તે.

ડભાયણું, ન૦ જેનાથી દઝાવાય–દઝાય તે; જેનાથી ડામ પડે તે; ખોયણું; ડમેણું; ડામ દેવાનો લોખંડ કે ધાતુનો સળિયો. (૨) મહેણા ટોણાનું કારણ થઇ પડે એવો ઉપકાર લેવો તે. (૩) ભયનું ઠેકાણું.

ડમકો, પું૦ સવારીમાં રખાતાં 'ડંકા નિશાન' નામનાં ઘોડા કે ઉંટ ઉપરનાં વાજાંમાંનું જાડા ચામડાનું એક મોટું ઢોલ; ગણુગણુતો ભારે અવાજ કરતું નાનું ઢોલ.

ડમખળ, ન૦ તોસ્તાન; સવારીમાં ભભકાને અને સગવડને ખાતર રાખવામાં આવતાં પશુ અને સરસામાન વગેરેનો જે સમુદાય વગેરે તે. (૨) ધાંધલ; ધમાલ; ઝટ ઉપાડી ફેરવી કે આઘુંપાછું કરી શકાય નહિ અને મહેનત આપે એવું જે તે; મન અને શરીરને અશાંતિ અને શ્રમ આપે એવું જે પંચાતી ભરેલું કામ કે વસ્તુઓ તે. (૩) ગોટાળો ને ઘોંઘાટ થઇ રહે એવું જે કંઇ તે; માણસો, સરસામાન, પશુઓ વગેરેની પંચાતી તે; લડાઇ ટંટાનું ઘર એવું જે કંઇ તે.:–અહિંયાં આ બધું ડમખળ શા માટે જોઇએ?

ડમડમ, અ૦ જાડા ચામડાના ઢોલનો હવામાં ધ્રુજતો એવો અવાજ; ધમધમ; ઢમઢમ. (૨) ન૦ ડંકા નિશાનનાં વાજાંમાંનું એક ઢોલ; શૂર ઉત્પન્ન કરે એવા થડકતા અવાજનું લશ્કરી ઢોલ.(૩)કલકત્તાની ઇશાન કોણ પર પાંચ માઇલ ઉપર એક લશ્કરી છાવણીનું નાનું ગામ છે તે.:–ડમડમની છાવણી. સન ૧૮૫૭ પહેલાં ડમડમની છાવણીમાં બંદુકના કાર્તુસ બનાવવાનું કારખાનું ખોલવામાં આવ્યું તું. બળવા વખતે ડગડમમાં ગડબડ થઇ હતી તેથી તે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે.

ડમડમાક,–પું૦ 'ડમડમ' એવો અવાજ તે; ડમડમ એમ વાગતા ઢોલનો જે ધમકારો તે.

ડમડોળ, અ૦ ડમકાના ચામડાની માફક તંગ થયેલું હોય તેમ; ખેંચાઈ ચઢીને તંગ થયેલું એવો અર્થ બતાવે છે.:–એનું પેટ તો ચારે કુખે ડમડોળ થઇ ગયું છે; ઢમઢોમ; તંગ; સખત મઢેલું એવું. (૨) અસ્થિર; ચંચળ; અદૃઢ. (૩) અપૂર્ણ હાલતમાં હોય એવું; હજી દૃઢ થવાનું કે પુરૂં થવાનું બાકી હોય એવી હાલતનું.

ડમણિયું, ન૦ એક અથવા બે બળદની માણસને બેસવાની કઠેડાવાળી નાની ને સાદી બનાવટની ગાડી; ડમણી.

ડમણી, સ્ત્રી૦ એક બળદની કઠેડાવાળી નાની ખુલ્લી ગાડી; એક્કો. (૨) નાની અને હાથ દોઢ હાથની જાડી સાધારણ લાકડી; પશુ કુતરાં વગેરેને હાંકી કાઢવાની નાની લાકડી; દંડીકા જેવડી લાકડી.

ડમણું, ન૦ ટુંકી ને જાડી નાની લાકડી; દંડીકા જેવી પણ છોલીને ઠીક નહિ કરેલી એવી સાદી લાકડી; ડફણું.

ડમરવું, ક્રિ૦ અ૦ ડમરા જેવી નાની વનસ્પતિને ફૂલ કે માંજરો આવવી; ફાલવું; મહોર આવવો; કુસુમોદ્ભવ થવો; પ્રફુલ્લિત થવું.

ડમરૂ, ન૦ ડુગડુગી જેવું કિનારીએ લબડતી રાખેલી દોરીની ગાંઠના આઘાતથી વાગતું ચામડું મઢેલું વાજું; ડાખલું. આ શિવનું વાજું કહેવાય છે અને એના નાદમાંથી અક્ષરોને લગતાં વ્યાકરણનાં પહેલાં ચૌદ સૂત્ર બનેલાં કહેવાય છે. ઉ૦ ડમરુ વાગે નાચે શિવ અને ખેલે ખેચરાંરે. (૨) વિ૦ [સં. દમિન્] ઇંદ્રિયોને કાબુમાં રાખનારું. આ અર્થમાં 'ડહાયું' સાથે વપરાય છે.:–ડહાયુંડમરું.

ડમરો, પું૦ એક જાતનો ડાંખળી ને પાંદડાંમાં વાસવાળો તુલસીની જાતનો છોડ; સુગંધિવાળા રોપાઓમાંનો એક રોપો; સર્વાંગ ગંધવાળી એક નાના બાંટવા જેવી વનસ્પતિ. તુલસીની માફક આને પણ માંજરો આવે છે.

ડમાક, પું૦ રોફ; ભભકો; દમામ; જાજરમાનપણું. પોષાકનો, ઠાવકા–આદેશક મોંને અથવા ભારે જોહુકમીવાળી વાણીનો દેખાવ તે. દિમાક; ઠાઠ; મોટાપણાનો ગર્વ.

ડર, પું૦ ભય; બીક; ધાસ્તી; ભો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડર રાખવો=ડર ધરવો=બીવું.

ડરકણુ, વિ૦ બીકણુ; ડરપી; ભીરૂ.

ડરગી, સ્ત્રી૦ ડોસી.

ડરગો, પું૦ ડોસો.

ડરપવું, જુ૦ ડરવું; બીવું.

ડરપી, વિ૦ બીકણુ; ભીરુ; ડરકણુ.

ડરવું, ક્રિ૦ અ૦ બીવું; ભય ધરવો; ડરપવું; ભો લાગવો. કહે૦ ડરના તો કરના નહિ, ને કરના તો ડરના નહિ.

ડરામણું, વિ૦ ભયંકર; બિયામણું; ડર લાગે એવું.

ડરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બીવરાવવું; ધાસ્તી આપવી; ભય લગાડવો. (૨) મર્યાદામાં રાખવું; શેહ રાખવી. ડરી જાય એમ કરવું તે.

ડરૂ, વિ૦ ધાસ્તીથી જડ ભયભીત થઇ જાય એવું; ચકિત–સ્તબ્ધ; અવયવ હાલતા બંધ થઇ જાય એવી હાલતનું. (૨) ડરકણુ; બીકણુ; ભીરૂ.

ડસ, પું૦ દંશ; ડંશ. ઉ૦ ડસ રાખે દિલમાંહિ, વેર કોઇક દિન વાળે. શામળ.

ડસકડસક, અ૦ એક એકની પાછળ પડતાં ટિપાંની હાર તે; ડબકડબક; ઉપરાઉપરી.

ડસકલા, પું૦ ડસકલાં; ડસકલો.

ડસકલાં, ડસકલો.

ડસકલો, પું૦ લાકડાની કે લોઢાની હાથપગ બંધાઇ રહે એવી બેડી; હેડ. હાથ બહુ સજ્જડ રહેવાથી સુંઆય એવા બીડાવાળો

લાકડાનો પેચગાળો. ચોર–કેદી વગેરેના હાથ બંધાઇ રહે એવો લાકડા કે લોઢાનો પેચ; કડી; બેડી.:–આને હાથે ડસકલા નાંખો. ડસકલા બહુવચને વપરાય છે. હેડ મોટી ને ભારે હોઇ પગ જકડી લેવાના કામમાં આવે છે અને તેમાં જેને ઘાલ્યું હોય તે હરીફરી શકતું નથી. ડસકલા પહેરનાર હરી ફરી શકે છે. ડસે–ચુમે–ડંખે તે ડસકલો. પગના ભારે ઘરેણાને પણ ડસકલા કહે છે.

ડસકું, ન૦ હર્ષ કે શોકનું બોલવા અથવા રડવાથી શ્વાસ નળી ભરાઇ જવાથી થોડે થોડે વખતે લંબાણ ઉંડો શ્વાસ લેવો પડે તે; શ્વાસ લેતાં રહી રહીને ડચકાં ખાવાં પડે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડસકાં લેવાં=રડી રહ્યા છતાં રહી રહીને જે શોક–હાય–ત્રાસ ને શ્રમનો ઉંડો શ્વાસ ચાલે તે; રહી રહીને–સંભારી સંભારીને રોવું તે. ડસકેચઢવું=રડી રહ્યા છતાં ઉંડો શ્વાસ લેતાં વારંવાર ડચકાં ખાવાં, એકદમ રડવું નહિ રહી જતાં ઉંડો શ્વાસ લેવાતાં વળી વળીને રડી જવાવું તે. ડસકાંખાવાં=રોઇ રહ્યા પછી રહી રહીને ઉડો શ્વાસ લેવાને ડચકાં આવવાં તે. રડતાં બોલવું; રહી રહીને ઉંડા શ્વાસ લઇ લઇને ધીમેથી બોલવું–રડવું.

ડસડસવુ, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ શોક અથવા ક્રોધને જોરથી મનમાં રોકી રાખવા; મનમાં ને મનમાં રૂંધાવુ; પિલાવું; રોકી–ખાળી રહેવું. (૨) ગદ્દગદ્દ થઇ રહેવું.:–હું તો દુઃખે ડસડસી રહી છું. અંતઃ શોકે મુઝાઇ ગદ્દગદ્દ થઇ જવું. અકળાઇ રહેવું. (૩) ડસકાં ખાળીરાખવાં.

ડસવું, ક્રિ૦ સ૦ કરડવું; બચકું ભરવું; ચપટી ભરાઇ હોય તેમ ચામડી બે ડાચાંની વચ્ચે લઇ સર્પાદિક જનાવરે દાંત મારવો; લોહી નીકળે એમ જોરથી કરડવું. (૨) મરણાંત અસર થાય એવો ડંખ દેવો; ઝેર ચઢે એમ કરડવું; હૃદયને દુઃખની લાગણી થાય એમ કરડવું. ઉ૦ જેને ડસીઓ સ્યામ ભુજંગ. કહે૦ ડસ્યે વિખ ના વળે એવું=મારીલું; જેનો કંઈ પણ પ્રતીકાર થાય નહિ એવું; કારી ઉંડા દ્વેષભાવવાળું.

ડહાપણ, ન૦ [સં. दाक्षिण्य] વિવેક ને વિનયવાળી ચાલચલગત, રીતભાત તે; વિવેકથી ચાલવાપણું; ડહાયાપણું; શાણપણ. (૨) ચાતુર્ય; ચતુરાઇ; પ્રસંગને વિચારી ચાલવાપણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડહાપણ ડહોળવું= કોઇ વાત કે વિચારની અંદર માથું મારી તેમાં પોતાની આવડત બતાવવી; પતરાજ કરવી; શેખી કરવી. સારા ખોટા કે યુક્તાયુક્ત વિચાર માટે વગર પૂછયે વચમાં માથું મારવું. ઉ૦ દિલમાં ડહાપણ ડહોળવા તે લાગ્યું તત્કાલ.

ડહાયું, વિ૦ [સં. दक्ष] કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર કરીને ચાલે એવું; પ્રસંગ વિચારીને કામ કરનાર; દુનિયાંદારીમાં સારી સમજવાળું; શાણું. (૨) મર્યાદશીલ; જેની આંખમાં અને મનમાં વિવેક વિનય વગેરે હોય એવું; શરમાળ; વિવેકી. (૩) ભણેલું ગણેલું. (૪) હોંશિયાર; આવડવાળું. ક્રિ૦ પ્ર૦ દોઢ ડહાયું=દોઢચતુર; પતરાજ કરનારું; કોઇ વાત અથવા કામકાજમાં પોતાનું ડહાપણ બતાવવા આગળ પડનાર. સમજુક; પ્રસંગને પારખી સારાસારનો પૂર્ણ વિચાર કરીને કામ કરે એવી વિવેકી સમજણવાળું.

ડળકડળક, અ૦ બિંદુરૂપે એક પછી એક ક્રમે નીકળતું–ગળતું હોય તેમ; એકપછી એક ઉપરાઉપરી; ટપટપ; ધારા–માળા રૂપે પડતાં ટપકાંની માફક. (૨) એક પછી એક ઉપરાઉપરી પરપોટા–જળકણની

જેમ.:–ડળકડળક આંસુ કેમ કાઢી નાંખેછે!

ડળકવું, ક્રિ૦ અ૦ લોલુપથવું; સળકવું; રસ–રાગ–પ્રેમમાં લીન થઇ જવું; ઉંડા ઉતરીજવાવું; લાલચથવી.

ડળવું, ક્રિ૦ અ૦ વાલચથી ગદ્દગદ્દ થઇજવું; ઉંઘ–રાગ–રસ–સ્વાદ વગેરે વિષયોમાં એકતાર થઇજવું; તદાકારતાએ પહોંચીજવું; કળી–નિમગ્ન થઇજવું; ગુંગ–ઉંડાણમાં ઉતરીજવાવું; પ્રતિરોધ–સંયમશક્તિ ગળી જઇ નિરુપાય થઇ–અધીન થઇજવાવું.:–લાવ લાવ હું બિંદી બનાવું, ભમર પર તારીરે, મોટા મુનિઓનાં મન ડળી જાય એવી પ્રાણ પ્યારીરે–કા. પી. (૨) એમ ને એમ–જે સ્થિતિમાં હોય તેતી તે સ્થિતિમાં નિષ્ક્રીય થઇજવું; એમના એમ ફસરકાઇ–વિલીન થઇજવું; અંદરના બળાને ભારે ભાગી ફાટીપડવું; પોતાની મેળે ઢગલો થઇ જવું.:–માટલી–કોઠી ડળી ગઇ. (૩) અંદરના વિપાકે વિલીન થઇજવું; ખોખારૂપ થઇજવું; અંદર ધસી પડવું.:–કુવો–ટાંકું ભરાઇ ગયું એટલે થાળું–છાટ ડળીગઇ.

ડળી, સ્ત્રી૦ ઘોડાના સાજમાંનું ઉનનું જાડું ગોદડી જેવું કપડું; ડળી; બેસતા પહેલાં ઘોડાની પીઠપર નાંખવાનો જાડો ને પોચો ઉનનો કકડો.

ડંકાપલ્લવી, સ્ત્રી૦ નગારા ઉપર દંડા મારી સમજાવવાની એક સૈનિક સાંકેતિક ભાષા તે; ડંકાની સંખ્યા અને ધીમા ઉતાવળા કે ભારે અવાજથી અમુક અર્થ સમજવાની જે ગોઠવણ તે; એક સાંજ્ઞિક ભાષા. કરપલ્લવી, નેત્રપલ્લવીની માફક ડંકાપલ્લવી. તાર ટકોરા પાડવાની સાંજ્ઞિક ભાષામાં ચાલે છે.:–ઘંટ વાગે કે નોબતે ડંકો પડે એટલે ઉઠીને કુચ કરવી. ઉ૦ ડંકો વાગ્યો ને લશ્કર ઉપડ્યું.

ડંકો, પું૦ [સં. દંડ] લાકડાનો નાનો ને પાતળો કકડો; બિલ્લસ કે તેથી લાંબે જાડાઇના પ્રમાણ પ્રમાણે લાંબો દંડીકો. (૨) સાંઠા–વાંસ વગેરેનો એક ગાંઠાથી બીજા ગાંઠાની વચલો–નગારાં વગેરે વગાડવાનો લાકડાનો કકડો.:–શેલડીનો ડંકો, નગારાનો ડંકો–દાંડિયો. (૨) લાકડીને કકડો કે મોગરી, નગારા અથવા ધાતુને મારતાં નીકળતો આઘાત જનિત અવાજ તે; ટકોરો; પ્રહારનો અવાજ તે.:–ત્રણ વાગ્યા ત્યારે ઘડિયાળમાં માત્ર બેજ ડંકા થયા. (૩) જયજયકાર; જયઘોષ વિજય કે લોકના ધન્યવાદનો વાતાવરણરૂપે પડતો પડઘો તે; નામના; પ્રખ્યાતિ; વાહ વાહ.:–દાદાભાઇ! ડંકો થયો દેશ અને પરદેશ. (૪) ડુગડુગી જેવું જાડા ચામડાનુ એક વાજું. આ વાજું રાજ્યચિહ્નમાંનું એક ગણાય છે અને રાજા વગેરેની સવારી આગળ તે ઘોડા કે ઉંટ ઉપર મૂકી તેનો અવાજ કરવામાં આવે છે.:–ડંકો નિશાન અને છત્રી. (૫) જાહેરાત. ઢંઢેરો. (૬) ધાક; હાક; વિજયદોર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડંકો વગાડવો=જેજેકાર કરવો. હાક વગાડવી. નામના–ખ્યાતિ મેળવવી; નામ કાઢવું. ડંકો દેવો=વિજયની સ્વારીએ ચઢવું; ઉત્સાહભેર કોઇ કાર્ય કરવાને ઉપડવું.:–નગારે ડંકો દેવો=સ્વારીએ જવાને બોલાવવું; એકઠું કરવું. વિજયનો ઉદ્યોગ આરંભવો.

ડંખ, પું૦ [સં. દંશ] દંશવું–ડંખવું તે; કરડવું તે; ચટકો દેવો–ભરવો તે; તીણાદાંત અથવા અણીદાર આંકડો ભોકવો તે; છેદ; આઘાત; ત્વચામાં ભોક કે છેદ પડે એવી કરડ.:–મારા ઓસડથી વિંછી ડંખ ઉપર આવી જશે. ચોટ; ચટક; ચટકો. (૨) આંકડો; અણી; ઝેર ભરેલો અને

તરછોડતાં ભોંકાઇ જાય એવો તીણી અણીવાળો વિંછી ને મચ્છર વગેરેનો અવયવ તે.:–ડંખ કાપી લઇ વિંછીને છુટો મૂકી દો. (૩) ચણુચણે–સાલે એવો હૃદયમાં થયેલો કઠણ વાણી વગેરેનો આઘાત તે; ઉંડું અંતઃકરણ દુખાવું તે. (૪) ઝેરી લાગણી; દ્વેષ; ઉંડી વેરભાવના તે; વેર–ઝેર રખાવે એવી મનમાં સાલી રહેલી ચોટ તે.

ડંખવું, ક્રિ૦ અ૦ ચટકો અથવા ડંખ દેવો; ચટકવું; આંકડો મારવો; ઝેરી અણિયું ભોંકવું; ટોચવું. (૨) ચીપટી ભરાવી; ચામડીને ભોંકાયા માફક લાગવું.:–નવો જોડો ડંખે છે. (૩) અંતઃકરણ દુખાવું; અસર થવી; મનમાં સાલવું; લાગણી થવી; ખટકવું.:–એને માટે મારું મન ડંખે છે. (૪) વેર ઝેરની તીખી ચાલુ લાગણી રહેવી.

ડંગ, અ૦ આશ્ચર્યથી દિઙ્મૂઢ બનવું તે; ચકિત; સ્તબ્ધ; વિસ્મયમાં ડુબી ગયેલું હોય એમ. જુ૦ દંગ.

ડંગો, પું૦ દંગોફિસાદ; બંડ; તોફાન.

ડંગોરું, ન૦ ડંગોરો.

ડંગોરો, પું૦ [**સં. दंडक**] જાડી ટુંકી લાકડી; ધોકો; નાની–ટુંકી ડાંગ.

ડંડ; પું૦ [**સં दंड**] દંડ.

ડંડવું, જુ૦ દંડવું.

ડંડાઇ, સ્ત્રી૦ ડાંડાઇ; દાંડિયાપણું; કોઇ કરાર કે કામકાજની બાબતમાં વ્યવહારથી ઉલટા–મારફાડિયા જેવા થઇને ચાલવું તે; લુચ્ચાઇ; દોંગાઇ. વ્યવહારની રીતે નહિ પરંતુ દંડ દેખાડીને વર્તવાની જે વૃત્તિ તે; ડંડાબાજી. એકવાર કબુલ કરી બળાભિમાનથી ફરી જવાપણું તે.

ડંડાવું, ક્રિ૦ અ૦ દંડાવું; દંડ આપવો પડવો; નુકસાન આવવું; ગેરલાભ થવો; શિક્ષા થવી; સહન કરવાનો વખત આવવો.

ડંડિયો, પું૦ બે કકડા જોડીને બનાવેલો સાલ્લો. રાતી ભોંય અને અંદર ધોળી લીટીઓ હોય એવું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું લુગડું. ડંડિયું=વિ૦ દંડ–થાંભલાપરનું.:–એક ડંડિયો મહેલ.

ડંડીકો, પું૦ દંડીકો; ડાંડિયો; નગારું–ઢોલ વગાડવાની નાની પાતળી લાકડી. (૨) પેરાઇ; સરકટ અને વાંસ વગેરેના સાંઠાની બે ગાંઠો વચ્ચેનો સીધો ભાગ તે; દંડો; માથાવાળો લાકડાનો સળિયો.

ડંડુકો, પું૦ [**સં. दंड**] નાનો લાકડી જેવો પાતળો લાકડાનો કકડો.:–વળીના ડંડુકા; નાની ટુંકી લાકડી; ડંડો.

ડંડો, પું૦ [**સં. दंड**] દંડો; એક હાથ લંબાઇની નાની–ટુંકી લાકડી; ડંડુકો; ડાંડિયો. (૨) લાંઠ; મારફાડ કરી કે આંખ દેખાડીને કામ કાઢી લે એવો ને લુચ્ચો માણસ; પૈસાટકા વગરનો, ખાલી દમ ભરાવી–દોંગાઇ ચલાવીને ગુજારો કરનારો; ફગડંડ; ડાંડ; નાગો; બેશરમો.

ડંણું, ન૦ ડહેરો; તોફાની ઢોર ઉતાવળું નાસી શકે નહિ તે માટે તેના આગલા પગો વચ્ચે રહે એવી રીતે તેને ગળે બાંધવાનું આડું; જાડું લાકડું; ડણું.

ડંફાણ, સ્ત્રી૦ ડંફાંસ; બડાઇ મારવી તે; પોતાની મોટાઇ–બળ વગેરેની બઢાવી બઢાવીને વાત કરવી તે.

ડંફાંસ, સ્ત્રી૦ બડાઇની વાત.

ડંબર, ન૦ [**સં. आडम्बर**] ડોળ; ફટાટોપ; દેખાવ; ફુલારો. (૨) ઘટા; ઘુંમટ; ઘેરાવો.:–મેઘાડંબર. 'ડંબર' ક્યાંહિં વપરાતું નથી !

ડંભારણ, ન૦ ડામ પડે એવું જે તે; ખોરણું. (૨) ડબસામણું. (૩) ઉપકાર કર્યાનું મહેણું; વાગ્બાણ.

ડંભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડામ દેવરાવવો; વિકાર થતો અટકાવવા માટે બાળી મૂકવું; ચપકા દેવરાવવા; લાછા લેવા.

ડંશ, પું૦ કીનો; ઉંડા વેરની દાઝ.

ડંસ, પું૦ [सं. दंश] દંશ; ડંખ. (૨) કીનો.

ડંસવું, જુ૦ ડંખવું.

ડાઇ, સ્ત્રી૦ ડહાપણનું કામ તે; સારી સમજની સુલેહ; સંધિ; સમાધાની:-લડાઇમાં ફસાણા ઠાકોરે પહેલાં ડાઇ કરી.

ડાઇનો ઘોડો, પું૦ છોકરાંની ઘરમાં રમવાની એક રમત. 'દહિંનો ઘોડો' ઘાસ ખાનારો નહિ પણ દૂધ દહિં ખાનારો ઘોડો=છોકરો. આ રમતમાં એક છોકરાની આંખો ઉપર બીજો છોકરો હાથ રાખે છે ને પછી રમનારા છોકરાઓને સંતાઇ જવાનું કહે છે. જેની આંખો તેઓ સંતાઇ જાય ત્યાં સુધી દાબી રાખેલી હોય છે તેને છુટો મૂકતાં આંખો દાબનારો કહે છે કે-દહિંનો ઘોડો પાણી પીતો રમતોજમતો છુટમુટ.

ડાક, ન૦ [सं. ढक्का] એક જાતનું ચામડાનું વાજું; ડુગડુગિયું; નાનું ઢોલ; શંકરનું આ ખાસ વાદિત્ર ગણાય છે. ડાકલું, ડાખલું. ઉ૦ ડાકડમરુ શિવજી વિજયાના ભોગી.

ડાક, સ્ત્રી૦ કાગળ પત્તરો અને મુસાફરોને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે પહોચાડવાની કાસદો અને ટાંગાઓ વગેરેવાળી ગોઠવણ તે; ટપાલ. ડાક ગાડી=ટપાલ લઇ જનારી ગાડી-મેલ. ડાક બંગલો=મુસાફરોને ઉતરવાનું મકાન; ધર્મશાળા: મુસાફરખાનું.

ડાકચોકી, સ્ત્રી૦ ટપાલવાળાઓ અને મુસાફરોને વિશ્રાંતિ લેવાનું અને તેઓનું લુંટારૂઓથી રક્ષણ કરવાને અમુક અંતરે રાખેલી રક્ષકોની ગોઠવણવાળું થાણું; ટપ્પાચોકી. આવે ઠેકાણે કાસદો અને ઘોડાઓ બદલાય છે. વળી જકાતી માલ હોય તો તેની તપાસ થાય છે અને જકાત લેવાય છે, તેમજ તેઓની આવજામાં ખલેલ પડે નહિ ને લુંટારૂઓ તેમને હેરાન કરે નહિ તેની દેખરેખ પણ રખાય છે.

ડાકટર, પું૦ [सं. Doctor] વૈદ; ચિકિત્સક. (૨) પંડિત; મોટો વિદ્વાન; કવિવર.

ડાકડમાક, પું૦ ભભકો; રોફ; મોટો ઠાઠમાઠ. ઉ૦ કાઢી નાંખો એ ડાકડમાક.

ડાકડમાળ, ન૦ ભાગ્યો તૂટ્યો પરચૂરણ સરસામાન; ભાગ્યાતૂટયા સરસામાનનો જથો, -ખાલી ભરાવો તે.

ડાકણ, સ્ત્રી૦ [सं. डाकिनी] સ્ત્રી જાતિનું એક ભયંકર ને હઠીલું ભૂત; પિશાચિણી. એમ કહેવાય છે કે, ડાકણનો બરડો પોલો હોય છે, અને તે બહુજ ભુખાળવી હોય છે. (૨) મેલી વિદ્યા જાણનારી સ્ત્રી; જાદુગર બાઇડી; જેની ખાઉધર તરીકે નજર લાગે એવી સ્ત્રી; દેખાવે ભયંકર હોય એવી સ્ત્રી. (૩) ગાજરમાંની લીલી નસ; ગાજરનું ડિંટું ને અંદરનો કઠણ રેસો. કહે૦ ડાકણ પહેલી ઘરનાંને ખાય. ડાકણ કુંડાળું=ઉતારની આસપાસ પાણીનું જે કુંડાળું કરવામાં આવે છે તે. ડાકણ કુંડું=ડાકણ કુંડાળું. ડાકણ કોઠો. ડાકણ કોઠો=છોકરીઓ ધૂળની પાળ કરી સાત કોઠા પાડી જે રમત રમે છે તેમાંનો દરેક અકેકો કોઠો તે.

ડાકણી, સ્ત્રી૦ ડાકણ. (૨) વિ૦ ડાકણ જેવી; નઠારી ભુખાળવી ને ભયંકર સ્ત્રી; ખાઉધરી.

ડાકણું, વિ૦ ડાકણ જેવું; ખાઉધરું; ભુખાળવું; ખાઉખાઉ કર્યા કરે અને નજર લગાડે એવું (માણસ.)

ડાકલિયો, પું૦ ડાખલિયો; ડાખલું વગાડનારો; ભુવાનો શાગરિદ. ઉ૦ ભુવા ડાકલિયા બોલાવિયા.

ડાકલી, સ્ત્રી૰ દાખલી; છજું.
ડાકલું, ન૰ ડાખલું.
ડાકિયું, વિ૰ દૃષ્ટિવિકાર ઉત્પન્ન કરે એવું; ડાકણની માફક વળગે એવું. (૨) ખાઉ ધરું.
ડાકુ, ન૰ લુંટ. (૨) લુંટારો. (૩) ધાડ પાડવી તે.
ડાકો, પું૰ લુંટ. (૨) લુંટારો.
ડાખલું, ન૰ [**સં.ढाक**] નાના ઢોલના આકારનું ડુગડુગિયું વાજું; ડાક; ડાકલું; ભુવા-વાઘરી અને ભૂતપ્રેત કાઢનારા ને ધુણાવનારાઓને વગાડવાનું વાજું. ક્રિ૰ પ્ર૰ ડાખલું બેસાડવું=નવરાત્રિમાં માતાના સ્થાપન આગળ ડાખલું વગડાવવું તે. (૨) ભૂત કઢાવવાને માટે ભુવાઓને બોલાવી ભૂત ધુણીને જાય નહિ ત્યાં લગી રોજ વગડાવવું તે; ડાખલું માંડવું.
ડાગ, જુ૰ ડાક. (૨) ધાબું.
ડાગવું, ક્રિ૰ અ૰ નોંધવું; ઉતારી લેવું; લખવું. દિવાની અદાલતોમાં વપરાય છે.
ડાગળી, સ્ત્રી૰ વિવેકી વિચારનું કેન્દ્ર સ્થાન; ભેજું; સારાસાર વિચાર કરીને કાર્ય કરવાની જે સમજશક્તિ સ્થાન તે; મગજ. (૨) અક્કલ; બુદ્ધિ; મતિ; સમજણશક્તિ. (૨) ગોળ દાટા જેવી પટી; થીગડી; ગાબડી.
ડાગળો, પું૰ વિદૂષક; જુઠણુ; રંગલો. (૨) ગાડાનો વાંસો. (૩) દટ્ટો.
ડાઘ, પું૰ [**સં. दाग**] સ્વચ્છ ને એક રંગી સપાટી ઉપર પડેલો કાળો કે વિરંગી ડપકો તે; રંગ કે મેલનું ધાબું; એક રંગની ભૂમિ ઉપર પડેલો બીજા રંગનો લિસોટો, છાંટો કે ડપકો તે; ડાધ; દાગ. (૨) કલંક; લાંછન; આળ; બટ્ટો. (૩) કીનો વેર; ખાર.
ડાઘાડુઘી, સ્ત્રી૰ એક રંગી સપાટી–ભૂમિપર પડેલ છાંટા ડપકા કે લિસોટા વગેરેનાં ધાબાં તે; ધાબાં, છાંટા, છેકા વગેરે પડેલું હોવું તે; મલિનતા; ગંદવાડ જેવું જે તે; ચહેરાયેલું; છેકછાક થયેલું અને તેથી એકરંગી–એકધારૂં નહિ રહેલું હોય એવું જે તે. ઉ૰ ડાઘાડુઘી નવ દેખીએ. ક. દ. ડા.
ડાઘિયું, વિ૰ ખારીલું; વેરીલું.
ડાઘિયો, પું૰ મસ્તાન કુતરો; મોટો જબરો ને ફાડી ખાય એવો ભયંકર કુતરો; ઝેરીલો કુતરો.
ડાઘી, વિ૰ ખારીલું.
ડાઘુ, પું૰ [**સં. दाहक**] બાળનાર; મડદાને સ્મશાનમાં લઇ જઈ બાળનારો; મડદાને બાળવા જનાર; ખાંધિયો.:–તેને ડાઘુમાં જવું પડે માટે અહિંથી ઉઠયો નહિ.
ડાઘેલ, વિ૰ ડાઘવાળું. (૨) ખારીલું; જેના અંતરમાં વેરનો ડાઘ–દાહ લાગી રહેલો હોય એવું; (૩) બળેલું; દઝાયેલું.
ડાઘો, પું૰ ડાઘ. (૨) વકરેલો કુતરો. (૩) તંદુરસ્ત, તાજો જબરો ને વકરેલો હોય એવો જે તે. (માણુસ.) દોંગો.
ડાચાકુટ, સ્ત્રી૰ ખાલી બોલ બોલ કરવું તે; માથાઝીક.
ડાચાબળિયું, વિ૰ બોલતાં થાકે નહિ એવું; બહુ બોલકણું.
ડાચું, ન૰ તળે ઉપરનાં બે જડબાં ને હોઠ નાકવાળો મોઢાનો ભાગ તે; મોં; મુખ; મોઢું; થોબડું. (૨) જડબાં બહાર નીકળી આવવાથી ભયંકર અને તરેહવાર દેખાતું લાંબું સુકું મોં તે. (૩) જડબું; લાંબું મોં.
ડાટ, પું૰ દાટ; દટંતર; દટાઇને પાયમાલ થઇ જવું તે; દટાયાથી નાશ થવો તે; ઉંધું વળી જવું તે; મોટું નુકસાન થઇ જવું તે; સત્યાનાશ જવું તે; જેનો ઉપાય થઇ શકે

નહિ એવો ભાર આવી પડવો કે બાણુ વળી જવો તે. ઉ૦ ડોસીએ તો ડાટ વાળ્યોરે, હૈયાનો હરખ ટાળ્યો રે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડાટવાળવો=તદ્દન ખરાબ કરવું, ઉંધું વાળીદેવું; ધૂળધાણી કરી નાંખવું.

ડાટણું, ન૦ ડાટાનું કામ કરે એવું જે તે; દાટા કે મુખબંધ તરીકે વપરાય એવું જે તે; બારસાખની ઉપરનું—નીચે જેવો ઉંબરો તેવુંજ ઉપલા ચોકઠામાં બેસતું લાકડું તે. (૨) ડાટવાનું જે કામ તે; ડાટવું તે.

ડાટવું, ક્રિ૦ સ૦ દાટવું; જમીન ખણીને તેમાં ઘાલવું-પુરીદેવું તે; જમીનમાં સંતાડવું; જમીનમાં ખાડો ખોદી કોઇ પણ વસ્તુને તેની અંદર મૂકી ઉપર માટી વાળી દેવી તે. (૨) ભૂમિદાહ કરવું; ખોદી ઘાલવું.:–હિંદુ સિવાય બીજી પ્રજાઓ પોતાનાં મડદાંને દાટે છે. (૩) દાબીદેવું; નહિ ચર્ચવું કે નહિ ખુલ્લું કરવું.:–એ વાતને હાલ ડાટી દો. કહે૦ ડાટ્યા ભૂલે પણ લખ્યા ન ભૂલે.

ડાટી, સ્ત્રી૦ ગીરદી; ભીડ; ભરાવો; દાટી; દટ્ટી.

ડાટો, પું૦ દાટો; શીશી કુલ્લું વગેરે સાંકડા મોંનાં પ્રવાહી ભરવાનાં વાસણનું સાંકડું ને નાળચા જેવું મોં બંધ કરવાનું લાકડા કે કપડાનું ઢાંકણું તે; દટ્ટો; ડુચો; નાળચા જેવા મોંમાં બેસી રહે એવો જાડો લાકડાનો કકડો કે લુગડાનો–કાગળનો ડુચો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડાટો દેવો=બંધ કરવું; ડુચો દેવો. ડાટો મારવો=બંધ કરવું; નાળચામાં દટ્ટો ઘાલવો; બંધ કરવું; દ્વાર પુરવું. ડાટા કરવા=ઉપવાસને આગલે દિવસે પેટપૂર ખાવું. જુ. દાટો.

ડાઢ, સ્ત્રી૦ દાઢ [सं. दंष्ट्रा] જડબાંમાંના તળે ઉપરના ખોરાક ચાવવા-દળવાના જે દાંત તે. (૨) પકડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડાઢમાં ઘાલવું=ખાઇ જવાનો પક્કો ભાવ કરવો, લક્ષમાં લેવું, ખાઇ જવાનો મનસુબો કરવો. જુ૦ દાઢ.

ડાઢરખી, સ્ત્રી૦ અવાળુ.

ડાઢિયાળો, પું૦ દાઢીવાળો; પુખ્ત ઉમ્મરે પહોચેલો-જેને દાઢી મુંછ ફુટેલાં હોય એવો મરદ આદમી.

ડાઢિયું, ન૦ રોજદાર; દનૈયું મજુર; દાઢિયું.

ડાઢી, સ્ત્રી૦ દાઢી; ગાલ હડપચી અને ગળા ઉપરના નિમાળા–વાળનો સમૂહ તે. (૨) હડપચી.

ડાઢું ન૦ ગાલ હડપચી ને ગળા ઉપર પુખ્ત વયના પુરૂષને આવતા વાળનો જથો તે; દાઢું; ચિબુક.

ડાપણ, ન૦ ડહાપણ; ડહાયાપણું; શાણપણ.

ડાફરિયાં, ન૦ જડે કે પત્તો લાગે નહિ તેમ છતાં આમ તેમ જોયા કે તપાસ્યા અથવા શોધ્યા કરવું તે, ફાંફાં. ધ્યાન–અવધાન વગર જોવું રખડવું તે; વિસ્મયથી કે મનના અસ્થૈર્યથી આમ તેમ ચકિત થઇ જોવું કે રખડવું તે. (૨) રામાટામા કરવા તે; ખાલી શૂન્ય મન હોવા છતાં દેખાવ કરવો તેઃ–એ ઘોડી ઉપરજ ફાઇલ છે ને શા માટે અમસ્તો ડાફરિયાં મારે છે?

ડાકુ, ન૦ ડાચું ફાડીને એકદમ બચકું ભરવા જવું તે; લોંતિયું. (૨) બચકું; કરડ.:–કુતરાએ બે ડાકાં ભર્યાં. (૩) ચોર.

ડાફોડિયાં, ન૦ ખાલી શૂન્ય–અનવધાન મને આમ તેમ જોવું-વળખાંમારવાં તે; ફાંફાં; ડાફરિયાં.:–શહેરમાં આમતેમ ડાફોડિયાં મારવા જતો ના, નહિ તો કહિંક ગાડી તળે કચરાઇ જઇશ.

ડાબ, પું૦ દાબ; દબાણ તે; ધાક; અંકુશ; બીક; શેહ:–છોકરાં ઉપર ડાબ રાખજે નહિ તો ગાંઠશે નહિ. (૨) ડાબવું તે.

ડાબડિયું, વિ૦ દાબડીના જેવું; દાબડી ઘાટનું:–ડાબડિયું તાળું.

ડાબડી, સ્ત્રી૦ ઢાંકણાવાળું નાનું પાત્ર; ડબી; દાબલી.

ડાબડો, પુ૦ ઢાંકણાવાળું મોટું પાત્ર; ડબો; દાબલો:–ઘરેણાનો દાબડો ડોસીએ સંતાડી દીધો. ટીમણનો ડાબડો ભૂલી ગયા તો પછી ભૂખે ડોકાશો. (૨) ગોળ પડઘી જેવો આખો નખ:–ઘોડા અને ગધેડાને પગે ચિરાયેલો નખ નહિ પણ આખો દાબડો હોય છે.

ડાબણ, ન૦ દબાણ; ભાર; બોજો કે જેની નીચે મૂકેલી વસ્તુ દબાય તે. (૨) દાબવું તે; દાબવાની ક્રિયા તે; દાબવાનું યંત્ર તે; ડાબણિયું.

ડાબણિયું, ન૦ દાબવાનું યંત્ર; જેનાથી વસ્તુ દબાય તે. (૨) પોલા મોંનું વાસણ. (૩) બારસાખના ચોકઠા ઉપરનું દબાણ રાખનારૂં લાકડું–પાટિયું.

ડાબરિયું, જુ૦ ડાબણિયું.

ડાબલિયાળ, વિ૦ ડાબિયાળ; ડાબી બાજુએ રહીને હિંડનાર–કામ કરનાર; ડાબોડી.

ડાબવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચે મૂકેલી વસ્તુ ચગદાય–ચંપાય એમ કરવું તે; દાબવું; ચાંપવું; નીચે કે અંદર જાય એમ કરવું. (૨) અટકાવવું; બંધ પાડવું. (૩) છુપાવવું; સંતાડવું; નહિ જાહેર થવા દેવું. (૪) લાંચ આપવી; નરમ પાડવું. પીલવું ચગદવું; ઠેલવું; ઘાલવું; મૂકવું, ઉપડે–ઉંચું થાય નહિ એમ કરવું.

ડાબાજમણી, અ૦ વારાફરતી બન્ને બાજુએ; જેમ વારો આવે તેમ ડાબી અને જમણી તરફ; દક્ષિણ ને ઉત્તર બન્ને દિશા તરફ વારા ફરતી ફરતું રહે તેમ.

ડાબિયેલ, વિ૦ ડાબોડી, ડાબી બાજુએ જેને કામ કરવું ફાવતું હોય એવું.

ડાબું, વિ૦ પૂર્વ ભણી મોં કરી ઉભા રહેતાં આપણા શરીરની ઉત્તર તરફની બાજુ તે; બે હાથમાંનો ઉત્તર તરફનો હાથ તે ડાબો; પૂર્વ તરફ મોં રાખીને ઉભા રહેતાં ઉત્તર ભણીનું (અંગ) તે સંબંધી; જમણાથી ઉલટું; સવ્ય. (૨) અળખામણું, અણમાનીતું; અળગું:–એને ડાબો કરો એટલે બસ.

ડાબોડી, વિ૦ ડાબે હાથે કામ કરનાર; જેને ડાબે હાથે કામ કરવાની આદત પડેલી હોય એવું.

ડાભ, પું૦ [સં. દર્ભ.] પાતળી સાંકડી ને ધારદાર પાનડોવાળું એક ઘાસ; કુશ; જંગલી કાશ.

ડાભડો, પું૦ જંગલી–વધારે આકરો દર્ભ તે. (૨) દાબડો; ડબ્બો.

ડાભોડિયું, વિ૦ ડાબોડી.

ડામ, પું૦ [સં. દગ્ધમ્] ચામડી ઉપર ગરમ વસ્તુનું જે ચકામું પડે છે તે; ગરમ ધાતુ કે દેવતા અડકવાથી ચામડી બળી જઇ જે ડાઘ પડે છે તે અને ચામડી બળતાં જે તીવ્ર દુઃખની અસર થાય છે તે; ચપકો; ગરમ ધાતુ કે અંગારાનો સ્પર્શ અને તેનો ડાઘ તે. (૨) ટીકો; ચાંલ્લો; ચપકો; કંઇ નહિ એવો અર્થ પણ રાખે છે:—એના કપાળમાં શું ડામ ? (૩) ટાઢો. જેમ ગરમ ધાતુ વગેરેના ચપકાથી ચામડી બળી જાય છે તેમ અત્યંત ટાઢી વસ્તુના સ્પર્શથી પણ ચામડી બળે છે અને એવી ટાઢી વસ્તુનો જે ચપકો તે ટાઢો કહેવાય છે. કેટલાંક દરદોના ઉપાય તરીકે ડામ દેવાય છે. પ્રત્યાઘાતક–સામી અસર કરવી એ ડામ ચિકિત્સાનું લક્ષણ છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડામ દેવા=ગરમ ધાતુથી ચપકા દેવા. ડામ ચાંપવા=દઝાડવું; ચપકા દેવા. રૂ૦ પ્ર૦ એને આપ-

વાનું નથી એવા અર્થમાં એમ કહેવાય છે કે ' એને શું ડામ દે. '

ડામચિયો, પું૦ ગોદડાં મૂકવાની ઘોડી; પાટ.

ડામણુ,–ન૦ ઘોડાં ગધેડાં દોડીને નાસી જાય નહિ તે માટે બન્ને છેડે ગાળાવાળું જે લાકડું તેમને પગે બાંધવામાં આવે છે તે. (૨) રેંટિયાના આરાઓ ઉપર જે દોરી બાંધવામાં આવે છે તે. (૩) અંગરખાની ચાળનું ઓટણુ. (૪) સુકાનને ડાબી તરફ ફેરવી વહાણુને જમણી તરફ વાળવું તે.

ડામર, પું૦ લાકડાં અને ખનિજ કોલસાની ધુણીમાંથી મળતો એક જાતનો કાળો બરડ પદાર્થ; રાળ; સુકાં લાકડાંની ધુણી અથવા વરાળનો જામેલો કચરો કે જે ઉંનો કરતાં લાખની માફક ઢીલો થાય છે તે. ડામરનાં કાળાં ગચિયાં આવે છે. તે ભાગતાં બરડ હોવાથી કકડા થઈ ઉડી જાય છે. એના ભુકાને વાસણુમાં ભરીને દેવતા ઉપર મૂકવાથી ખદખદીને ઓગળે છે. લોઢા ઉપર કાટ ચઢે નહિ અને લાકડું સડી જાય નહિ તે માટે ડામર લગાડાય છે. જર્મન રસાયનીઓએ ડામરમાંથી ખાંડ અને જુદી જુદી જાતના રંગો બનાવવાનું શોધી કાઢયું છે.

ડામવું, ક્રિ૦ સ૦ ગરમ ધાતુ કે અંગારાથી ચામડી ઉપર ચપકો દેવો; દઝાડવું; બાળવું. (૨) ઘોડાં ગધેડાંને પગે ડામણુ બાંધવું.

ડામાડોળ, વિ૦ આમ તેમ ડગમગતું હોય તેવું; આમ તેમ ડોલ્યા કરતું હોય તેવું. (૨) ડગુમગુ; અસ્થિર; ચંચળ; એકકે બાજુ તરફનું નમણુ નક્કી નહિ જણાય એવી સ્થિતિમાં રહેલું.

ડામીસ, વિ૦ [અં.] જેને બદનામી લાગેલી હોય તે; જે ગુનેગાર ઠરી કેદખાને જઇ આવેલો હોય તે; જાણીતો–છપાયેલો ચોર–ગુનેગાર. (૨) નાપાક; નીચ.

ડામેલ, વિ૦ ડામેલું; જેને ડામ દીધેલો હોય એવું.

ડાયરો, પું૦ ડહાયા ડહાયા માણુસોનો જે સમુદાય તે; ડહાયાઓનો મેળાવડો; રાવણું. (૨) નાત–જમણુ.

ડાયું, વિ૦ ડહાયું; શાણું; વિવેક વિનયવાળું.

ડાયુંડમ, વિ૦ ઘણું ડહાયું, ધીરું–શરમાળ.

ડારો, પું૦ ડર દેખાડવો તે; ધમકી, બીક; ભય બતાવવો તે; દહેસત. ઉ૦ ડોસે ડારો દઇ કહ્યું, હસવું ને થઇ હાણુ.

ડાલર, પું૦ [અં Doller] ચીન તરફ, આફ્રિકામાં અને અમેરિકામાં ચાલતો ચાંદીનો એક ચલણી સિક્કો. ડાલરની કિમ્મત ચાર શિલિંગને દોઢ પેન્સ એટલે આપણા ત્રણ રૂપિયા ને દોઢ આના જેટલી ગણાય છે.

ડાલું, ન૦ [सं. डलक] ખાણનો ટોપલો; વાંસ કે ઘાસની ગુંથણીનું કરંડિયા જેવું પાત્ર; ઘાસ, લાકડાં કે હલકી ધાતુનું કંઈ ભરવા મૂકવાનું વાસણુ.

ડાહપણ, ન૦ ડહાપણુ.

ડાહ્યું, વિ૦ [सं. दक्ष] ડહાપણવાળું; શાણું; સમજુક. (૨) બહુ ચીકણું; ઉંડો વિચાર કરનારું; ચિબાવલું; દોઢ ચતુર. ઉ૦ વહુવારૂ માણુસરે, ડાહ્યાં બહુ થાશો માં, જળ ભરવા એકલડાં રે, જમુના જાશોમાં. રૂ૦–પ્ર૦ દોઢડાહ્યું=બહુ ચીકણું; ચિબાવલું. કહે૦ ડાહી સાસરે ન જાય ને ગાંડીને શિખામણુ દે. ડાહ્યો તે ઘરડો. ડાહ્યો દીકરો દેશાવર ભોગવે ને ડાહી વહુ ચુલામાં પેસે. મૂર્ખ મિત્ર કરતાં ડાહ્યો દુશ્મન સારો. ડાહીના ગાંડા ને ગાંડીના ડાહ્યા.

ડાળ, ન૦ છોડ કે ઝાડના મુખ્ય થડમાંથી નીકળતા ફાંટાઓમાંનો એકેક તે; શાખા; ફાંટો; ક્રિ૦ પ્ર૦ ડાળે વળગવું=આશ્રય–આજીવિકાને સાધને બાઝવું; ધંધે લાગવું;

તારણ-ઉદ્ધાર-બચાવ થાય એમ કરવું. **કહે૦** જે ડાળે બેસવું તે ડાળ ન કાપવી =જેનો આશ્રય લીધો હોય તે સાચવવું; છેદવું નહિ.

ડાળખી, સ્ત્રી૦ નાની ડાળી; કુંપળિયું; શાખા.

ડાળખું, ન૦ નાનું ડાળું; ઘણી ડાળખીઓ વાળી શાખા; ડાળ; શાખા પ્રશાખાવાળો ઝાડ કે છોડનો પાંદડાંવાળો અવયવ.

ડાળાંપાંખડાં, ન૦ ડાળીઓ ને પાંખડીઓ સાથે હોય તે; શાખા પ્રતિશાખા.

ડાળી, સ્ત્રી૦ નાનું ડાળું; શાખા; કિસલય.

ડાળું, ન૦ છોડ કે ઝાડના થડમાંથી નીકળેલો ફાંટો તે; શાખા; ડાળ. રૂ૦ પ્ર૦ ડાળાં પાંખડાં જુદાં કરવાં=ડાળીઓના ફાંટા અને પાંદડાંવાળા પલ્લવ વગેરે છુટું કરી નાંખવું. (૨) સાંધા-સંબંધ જુદા પાડી દેવા. મા છોકરાંને વિજોગ પડાવવો. (૩) છિન્ન ભિન્ન કરી નાંખવું.

ડાંક, પું૦ મોટી અને લીલી માખ. (૨) નંગને તેજ મળવા માટે તે જડતા પહેલાં તેની નીચે જે ચકચકિત પતરી મૂકવામાં આવે છે તે. (૩) ધાતુના સાંધા પુરવાને જે ભુકી મૂકવામાં આવે છે તે; રાય.

ડાંખળી, સ્ત્રી૦ છોડ કે ઝાડની જે નાની ને નાજુક ડાળી તે; કિસલય; જેને મહોર અને ફૂલ-ફળ વગેરે લાગે છે તે ડાળી. (૨) નાની ડાળીઓના કકડા તે; ફૂલ અને શિંગની પાંખડીઓનો ભુકો-રજ તે; ગૅાતર; ઘાસની સળીઓ.

ડાંખળું, ન૦ ડાળખું, ડાળી; કિસલય; કુંપળ. (૨) ડાળાનો સુકો કકડો; શાખાનો એક નાનો ભાગ-સુકો કે લીલો. (૩) ડાળીઓના કકડા-ભુકો.

ડાંગ, સ્ત્રી૦ મોટી લાંબી અને મજબુત લાકડી; છેડે લોખંડ જડેલી વાંસની લાકડી.

ડાંગર, સ્ત્રી૦ [સં. **કડંગર**] જેમાંથી ધોળા કે લાલ ચોખા નીકળે છે એવું છાલાંવાળું ઘાસિયા ધાન્ય; શાલી; ભાત.

ડાંગેર, સ્ત્રી૦ જુ૦ ડાંગર.

ડાંડ, પું૦ દંડાથી-મારથી કામ લેનારો; અસભ્ય-લાંઠ માણસ. (૨) બૈરાં છોકરાં વગરનો માણસ; છડો-વાંઢો. (૩) લબાડ -લુચ્ચોલફંગો, ધૂર્ત્ત-ઠગ. બેશરમો; લંઠ માણસ.

ડાંડગાઇ, સ્ત્રી૦ ડાંડાઇ.

ડાંડગો, પું૦ ડાંડ; લંઠ; લુચ્ચો; બેશરમો.

ડાંડલી, સ્ત્રી૦ ડાંલ્લી; ડાળી; ડાળખી; મૂળા વગેરેનાં પાંદડાં વચ્ચેની કુમળી કુંપળ. (૨) ડાંડી, નાનો હાથો.

ડાંડલો, પું૦ ડાંલ્લો, ડાંડો; કુમળી શાખા. (૨) પાનની અંદરનો રેસો; કુમળી ડાળીનો ફણગો-અંકુર. (૩) ડંડો; હાથો; યંત્રાદિકનાં ચક્કર ફેરવવાનો હાથો; પકડ; આધાર તરીકે પકડાય એવો ખીલો:-વિમાનનો ડાંડલો. (૪) કાને પહેરવાની પાંદડી, વાળી કે વાળાનો લાંબો આંકડો.

ડાંડા, પું૦ જુવારના લીલા સાંઠાના કકડા; સ્વાદિષ્ટ રસભરેલા તાજા લીલા સાંઠાની પેરાઇઓ; ડુડાં.

ડાંડાઇ, સ્ત્રી૦ ડંડાબાજી; લુચ્ચાઇ, ઠગવિદ્યા. (૨) જુઠું બોલી-ફરી જઇને કે બીવરાવીને કામ કરવાની રીત-વૃત્તિ તે; દોંગાઇ. (૩) દંડો દેખાડીને ફરી જવાની રીત તે; નાગાઇ; ડાંડપણું કરવું તે.

ડાંડિયાટોળી, સ્ત્રી૦ ડાંડ માણસોની મંડળી; લુચ્ચા લફંગા ને જુઠા ઠગ દગલબાજોની ટોળી તે.

ડાંડિયારસ, પું૦ ભિલ્લાદિક લોકો હોળી અથવા બીજા તહેવારને પ્રસંગે સ્ત્રી પુરૂષ એક સાથે કુંડે પડીને ડાંડિયા રમે છે તે; એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી એમ ગોળ કુંડાળે રહી દાંડિયાની રમત રમવી તે; રસિક

ખેલન; રાસ ખેલન; દાંડિયા રમવા તે. આ રમતમાં લડાયક ઢબે વાગતા ઢોલને લીધે દાંડિયા રમનાર વીર રસના ખૂબ તાનમાં ચઢી જાય છે માટે આને 'દાંડિયારસ' કહેવામાં આવે છે. આ એક અસલી અનાર્ય ભિલ્લ લોકનો નાચ છે. એમ કહેવાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ દરેક ગોપી દીઠ એક એક સ્વરૂપ ધારણ કરી રાસ–ડાંડિયાની રમત રમ્યા હતા.

ડાંડિયું, વિ૦ ડાંડાઇ કરનારૂં, ડાંડની માફક વર્તનારૂં–ચાલનારૂં; લુચ્ચું; ઠગારૂં; ધૂર્ત; લફંગું; બીવરાવીને કામ કરાવી લે એવું. (૨) ન૦ લાંબા ધોતર કે સાલ્લાની વચલો ફાટેલો (ઘસાઇ ગયેલો) ભાગ કાઢી નાંખી બન્ને તરફના એ નહિ ઘસાઇ પિસાઇ ગયેલા કકડા સાંધીને બનાવેલું ટુંકું લુગડું.

ડાંડિયો, પું૦ ડાંડાઇ કરનારો; ડાંડ; લુચ્ચો; લફંગો. (૨) ડાંડી વગાડતાં વગાડતાં બધે ફરીને ચોકી કરનારો; રૌન ફરનારો; ડાંડી પીટનારો. (૩) લાકડીનો ટુંકો કકડો; ડંડુકો, દંડો; ઢોલ–નગારાં વગેરે વગાડવાનો લાકડાનો ડંકો.

ડાંડી, સ્ત્રી૦ જેના બન્ને છેડાઓ તરફ સમાનાંતર તાજવાનાં પલ્લાં રહે એમ કેન્દ્રથી પકડવાની લાકડી; તાજવાંની લાકડી. (૨) પંખા વગેરેનો નાજુક પાતળો હાથો. (૩) દંડીકા મારવાથી વાગે એવી થાળી–ઘડિયાળ કે ચામડાનું વાજું તે. થાળી પીટવી–ડાંડી પીટવી, ડાંડી પિટાવ=ઢંઢેરો. (૪) ધજા ચઢાવવાની લાકડી; વાવટા કાઠી. (૫) સીધી કિનારી; એક સરખી સીધી ધાર તેઃ–નાકની ડાંડી.

ડાંડો, પું૦ લોઢા અથવા લાકડાનો લાંબો ને જાડો કકડો તે; ડંડુકો; હાથો; લાઠો; આધાર માટે કે યંત્રાદિક ફેરવવા માટે પકડવાનો જે ખીલો તેઃ–વિમાનનો ડાંડો. (૨) દંડુકો, ડંડો; જાડો અને ટુંકો લાકડીનો કકડો. (૩) લાટ; ધરી; લટ્ટો. (૪) પરાઇ; મુસળ. (૫) ફણગો; ગરજો; અંકુર; પ્રરોહ.

ડાંભવું, ક્રિ૦ સ૦ ડામવું; દઝાડવું; અગ્નિ કે અગ્નિમાં તપાવેલી ચીજ ચાંપવી; દાબીને અડકાડવી. (૨) વિકાર પામે નહિ અથવા વિફરે નહિ તેમ કરવું; બાળી–ચાંપીને દાબીદેવું.

ડાંભો, પું૦ એક વનસ્પતિ છોડ; એક ભાજી.

ડાંલ્લો, પું૦ કુમળો વનસ્પતિનો અંકુર;કુમળી શાખા. (૨) દંડ; ડંકો; નાનો લાકડી જેવો કકડો. (૩) હાથો; ખીલડો.

ડાંસ, પું૦ પાણીની સપાટીપર કે જમીનપર રહેતું ડંખ દેનારું પાંખોવાળું એક જંતુ; મચ્છર. મચ્છર કરતાં ડાંસ લગાર મોટા હોય છે.

ડિંગ, ન૦ (સ્ત્રી૦) ખોટી–બનાવટી વાત;ગપ; કોઇને ભ્રમમાં નાંખવાને કહેલી કે ઉડાડેલી અફવા; ખાલી બડાઇની વાત; ગર્ભછાંટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડિંગ મારવી=ખોટી વાત ઉડાડવી; બડાઇ બતાવવાને બનાવટી જોડકડું જોડી કાઢવું. રૂ૦ પ્ર૦ ડિંગમારવી=અધિકાર ન હોવા છતાં અધિકાર છે એમ ખોટું જણાવી સત્તા ચલાવવી તે. ડિંગમારું=ખોટી બનાવટી મોટી–ગપ–વાત ઉડાવનાર.

ડિંગરી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ભાજીનું શાક.

ડિંગલું, ન૦ સપાટી અથવા હદની બહાર દેખાતું અણિયું; અંતભાગ; શિખર; ટોચ; મથાળું; માથુંઃ–જોત જોતામાં ડિંગલું ઉડાડી મૂકશે. (૨) કોઇ છોડ કે તુવેર વગેરેનો કુમળો શિખાંતનો ભાગ; નવો તાજો ગાંઠની ઉપર ફુટી નીકળેલો અંકુર; શાખાપ્રાંત અને તેનો ઝટકે કાપીને જુદો

પાડેલો કકડો.:–થુવેરનું ડિંગલું. ઝટકો મારીને કાપી નાંખેલો શાખા ઉપરનો નાજુક કુમળો અવયવ–ભાગ તે. (૩) પાન વગરની બોડીરોડી દૂધ ભરેલી શાખા.

ડિંગળ, ન૦ ઘણી ડિંગોનો સમુદાય તે; બનાવટી–ખોટી વાતો તે; ખાલી બનાવટ; ખોટે ખોટું–ગપસપિયું જે વિતંડ તે; બનાવટી લાંબી વાત કે જોડકડું તે. (૨) ગાયન કે ગીતના રાગોનું લાંબું પિંગળ તે. ડિંગળ ભાષા=ખોટી બનાવટની બાની; ડીડવાણું.

ડિંટ, ન૦ ડિંટું; ફળ જે ઠેકાણેથી ડાળી સાથે જોડાયેલું હોય છે તે ભાગ; ફળ, શિંગ વગેરેનો તે ભાગ કે જે ડાળી સાથે જોડાયેલો હોય છે. (૨) મૂળ; બીજ; જેમાંથી નવો ફણગો થાય છે તે વસ્તુ કે સ્થાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડિંટ જવું=જડમૂળથી નાશ થઇ જવો; જેમાંથી નવી ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ હોય તે અવયવનો નાશ. ડિંટ કાઢવું=જડ મૂળથી કાઢી નાંખવું; નખોદ કાઢવું; કોઇ અવશેષ રહે નહિ એમ કરવું.

ડિંટડી, સ્ત્રી૦ થાનનું ટોચકું; સ્તન ઉપરનો બોરિયા જેવો અગ્ર ભાગ તે; સ્તનાગ્ર; ચુચુક.:–રજપૂતાણીની ડિંટડીએ ધાવેલો હોય તે તો કદાપિ ડરેજ નહિ.

ડિંટડું, ન૦ ડિંટું; અણિયું; અગ્રભાગ.

ડિંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ડિંટામાંથી તોડવું; જે ઠેકાણેથી ડાળાને ફળ લાગેલું હોય તે ઠેકાણેથી તેને તોડીને ડાળા–ડાંખળીથી જુદું કરવું તે; ફળ, શિંગ ને ફૂલ વગેરેને તેના અગ્રથી જુદાં પાડવાં.:–ગુવારફળી ડિંટવી. (૨) ફળને લાગી રહેલી શાખા–ડાંખળીઓ તોડી નાંખવી, જુદી કરવી.:–કેટલાક લોક કેરાંને ડિંટીને આથે છે ને કેટલાક વગર ડિંટે આથે છે. ડિંટાવાળાં હોય તે ચપચપ પકડીને ખવાય છે.

ડિંટી, સ્ત્રી૦ ડિંટડી.

ડિંટું, ન૦ ફળનો તે ભાગ કે જે શાખા સાથે લાગેલો હોય છે; ડાળી અને ફળને જોડનારો જે ભાગ તે; ફલાગ્ર; શાખાનો અગ્રભાગ; વનસ્પતિનું કે અવયવનું અણિયું. (૨) ફૂલની ડાંખળી; ફૂલને લાગી રહેલી–જેની ઉપર ફૂલ આવેલું હોય તે નાની સળી જેવી શાખા.:–મરચાનાં ને ફૂલનાં ડિંટાં. (૩) મૂળ; જેમાંથી નવો પ્રરોહ નીકળે છે તે બીજનો અવયવ ભાગ.

ડિંડ, વિ૦ વાણિયાની એક જાતિ–નાત.

ડિંડવાણું, ન૦ ગોટાળાવાળું હોય એવું; ગડબાંડયું; ખરુંખોટું જાણીતું અજાણીતું એવું; અનિશ્ચિત ઠરઠેકાણા વગરનાં કામકાજ, વહીવટ વગેરે તે; ખોટું ખરું દમેદમ જુઠે જુઠું ગેરવહીવટે ચાલતું હોય એવું જે કંઈ તે; જુઠું ખોટારૂં; અંધેરકરતુક. (૨) ગોટાળો; ગોલમાલ; અંધેર; ગેરવહીવટ; ખોટેખોટું તે. (૩) ખાલી ફટાટોપિયું જે કંઇ અંધેર તે.:–આવું ડિંડવાણું લાંબો વખત નહિ ચાલે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડિંડવાણું ચલાવવું=ખોટે ખોટું–ઉપરથી થા-થા થાબડી કરી જુઠાણું ચલાવવું તે.

ડિંડવું, ન૦ અંદરથી પોલું–પોચું માવો ભરેલો હોય એવું ફળ તે; ડોડું; ડોડવું; જિંડવું; છોડાવાળું અંદરથી પોચું એવું ફળ.:–આકડાનાં ડિંડવાં, ધંતુરાનાં ડિંડવાં. ખસખસ–અફીણનાં ને કપાસનાં ડિંડવાં. (૨) વનસ્પતિની કુમળી શાખા અથવા તેનો કકડો.:–થોરનાં ડિંડવાં બાફીને બાંધવામાં આવે છે.

ડીચકું, ન૦ ફળને શાખા સાથે જોડી રાખનારો અગ્ર ભાગ તે; ડિંટું. (૨) સપાટીપર ઉપસી આવેલો નાની ગાંઠ જેવો લોચો તે; વરસોળી જેવી ગાંઠ–ગુંજ તે;

સપાટીની બહાર નીકળેલો જે ભાગ તે; અસંપૂર્ણ નાનો અવયવ. (૩) ટોચકું; શિખર; ગાંઠ જેવું ઉંચું અણિયું.:–નાકનું ડીચકું=ટેરવું.

ડીચો, પું૦ એક જાતનું પંખી.

ડીફવું, ક્રિ૦ સ૦ મુશ્કેલીથી બજાવવું, કંટાળાથી મહા મહેનતે પુરૂં કરવું.

ડીફીનાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ જેમતેમ કરીને પાર મૂકવું; કોઇ પણ પ્રકારે પુરૂં કરવું.

ડીંપું, ન૦ લીલી કુમળી ડાળીનો કકડો; પાન વગરનો લીલી શાખાનો અગ્રભાગ.:–થોરનું ડીંપું. (૨) જાડી ને ટુંકી લાકડી; નાની પરોણી; ગધેડાં હાંકવાની ડફણી. (૩) લાકડાનો ટુંકો નાનો કકડો.:–તેજીને ટુંકારો ને ગધેડાને ડીફાં–ડિંપું–ડિંફાં.

ડીણું, ન૦ ડચકો; ગાંઠ જેવું સપાટી ઉપર ઉપસી આવેલું ડીચકું તે; ઢેકો. (૨) બીયું.

ડીબો, પું૦ ડચુરો; ડુમો; શોકના આચકાથી છાતી ભરાઇ આવી રડાય કે બોલાય નહિ એવું થઇ આવવું તે; છાતીની મુંઝવણ તે. (૨) મોટો લખોટો.

ડીમચું, ન૦ ઢીમચું; વેઢા; લાકડાનો બેડોળ કકડો.

ડીલ, ન૦ શરીર; અંગ. (૨) દિલ; મન.

ડીસાવળ, વિ૦ વાણિયાની એક નાત; બ્રાહ્મણ, વાણિયા કે બીજી વર્ણની એક ઓળખ.

ડુઓ, પું૦ ડુવો; રગડો; જાડું પ્રવાહી; તેલ દિવેલની નીચે ઠરેલો મેલ; અથાણાનો રસકસ. (૨) ડુયો; પ્રવાહી પદાર્થ પીરસવાનું હાથાવાળું વાસણ.

ડુકરી, સ્ત્રી૦ ભુંડણ; ડુક્કરની માદા.

ડુકરો, પું૦ ભુંડ; શૂકર; નરડુક્કર. (૨) ગંદો ને જાડો ચરબી ભરેલો માણસ; ઢોંગો.

ડુકાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચુકવું; ભુલાવું; ભૂલ ખવરાવવી તે; કાચકાંની રમતમાં છોકરાઓ બોલે છે કે–તેણે મને ડુકાવ્યો.

ડુકીજવું, તાકીજવું.

ડુક્કર, [સં. शूकर] જાડું ગંદું અને કાતી જેવી લાંબી રાક્ષીવાળું ઘેટા જેવું ચોપગું પ્રાણી; ભુંડ; શૂકર; વરાહ; સૂવર. આની સહેજસાજ ફેરફવાળી ઘણી જાતો થાય છે. ગામડાં કે શહેરોમાં થતી અને ગલીચ જણાતી જાત ભુંડ કહેવાય છે અને જંગલમાં રહેતી મોટી રાક્ષીવાળી જાત સૂવર કહેવાય છે. સૂવર બહુ જોરાવર હોઇ તેના સપાટામાં આવનાર પ્રાણીને બહાર નીકળેલી કાતી જેવી રાક્ષીથી ચીરી નાંખે છે.

ડુગડુગિયું, ન૦ પહોળા નળા જેવું ને બન્ને મોઢે ચામડું મઢેલું હોઇ ગાંઠવાળી દોરીથી હલાવતાં વાગતું એવું વાજિત્ર; ડમરૂં; ડાખલું; ડુગડુગી. મદારીનું ડુગડુગિયું.

ડુગડુગી, સ્ત્રી૦ ડુગડુગિયું; ડમરૂં; નાનું ડાખલું.

ડુયો, પું૦ મોટા વાડકા જેવું ટુંકા ડાંડાનું પ્રવાહી વસ્તુ પીરસવાનું વાસણ;ઓધરાળો.

ડુચડો, પું૦ ડુચો; ચિંથરાનો ડબુચો, લોચો કે દાટો તે. (૨) ગાભો; ચિંથરાંનો જથો. (૩) કુચો; જાડી પિંછી–ધોળવાની. (૪) મોટો કોળિયો; બુક.

ડુચવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણીના પાત્રને ઓઠ અડાડી પીવું; પાત્રને મોઢે માંડવું. (૨) ડુચા ભરવા; ગડબવું; દાટો મારવો. (૩) મોટે કોળિયે ખાવું.

ડુચો, પું૦ જુના લુગડાનો ફાટયોતૂટયો કકડો; ચિંથરૂં; ગાભો. (૨) ચિંથરાંનો લોચો; ગાભાઓના લોચાનો દાટો. (૩) મોં ભરાઇ જાય એવો મોટો કોળિયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડુચા કાઢવા = થકવી નાંખવું; ફાડી તોડીને કકડે કકડા કરી નાંખવું; ધમકાવવું. ડુચો મારવો=બંધ કરવું; પ્રવાહી કે ચૂર્ણ બહાર નીકળી પડે નહિ તે માટે સાણું–કાણું ચિંથરાં દાબીને બંધ

કરવું. મૌન રહેવું. મોઢે ડુચો મારો. (૪) તૂર; ચુંથો.:–ફટાકાના ડુચેડુચા ઉડી ગયા. ડુચા ઉડી જવા=રજ રજ જેટલા કકડા–ગાભા થઇ આમ તેમ ઉડી જવા. (૫) વિ૦ અશિક્ષિત; રાબો; કંઇ સ્વાદ રૂપ કે રસની કિમ્મત–તુલના વગરનો.:–એ તો ડુચો છે એને ગાય ગધેડાની શી ખબર? (૬) ખેડુત; કણબી; ગામડિયો.:–તમે ડુચા બાયડા શહેરીની સફાઇમાં શું સમજો.

ડુણાઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ રંધાતાં દાઝયાથી ખરાબ વાસવાળું થઇજવું; દાઝયાથી વાસ કાઢતું થવું; રંધાતાં દાઝીજવું; દુણાઇજવું.

ડુણાવું, ક્રિ૦ અ૦ દુણાવું; રંધાતા અનાજનું દાઝવું; દાઝયા જેવી વાસવાળું થવું. (૨) મનમાં ચણચણવું; મનની અંદર ને અંદર બળવું–કઢવું.

ડુપકી, સ્ત્રી૦ ડુબકી; પાણીની અંદર પેસીજવું તે; માથે પાણી ફરી વળે તેમ પાણીની સપાટીની અંદર જઇ થોડીવાર અદશ્ય રહેવું તે.

ડુપટ્ટો, પું૦ બન્ને બાજુએ લબડતું રહે એમ પુરુષે ખભે નાંખવાનું વસ્ત્ર; ખેસ; દુપટ્ટો; પિછોડી; ચસોટો.

ડુબકી, સ્ત્રી૦ ડુપકી; પાણીમાં ડુબી રહેવું તે; માથા ઉપર પાણી ફરી વળે એમ પાણીમાં ઝંપલાવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડુબકી મારવી= પાણીમાં પેસવું; પાણીમાં ઉંડા ઉતરવું. (૨) ગુમ થવું; અદશ્ય થવું; દૂર ખસી જવું.:–તમે તે વખતે કયાં ડુબકી મારી ગયા હતા?

ડુબવુ, ક્રિ૦ અ૦ પાણીની અંદર જવું; પાણીમાં ગરક થઇ જવું; પાણી કે પ્રવાહીમાં અદશ્ય થઈ જવું; (૨) પાણી કે પ્રવાહીમાં બુડી જઈ ગુંગળાઇ મરવું; બુડવું. (૩) પાપી થવું; કર્મ બાંધવાં. (૪) સંસારની દુગ્ધાથી રિબાવું. (૫) દબાઇ જવું; ગરક થઇજવું; નુકસાનમાં આવવું; તલ્લીન થઈજવું.

ડુબળું, જુ૦ દુબળું.

ડુબળો, પું૦ દુબળો.

ડુબાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ ડુબે એમ કરવું; બુડાડવું; પાણી કે પ્રવાહી ઉપર ફરીવળે એમ કરવું. (૨) નુકસાન આપવું; ગેરલાભ થાય એમ કરવું; ડુબાવવું. (૩) ચકચુર કરી નાંખવું; તલ્લીન કરવું.

ડુબાડુબ, વિ૦ ડુબે ને જરા દેખાય એમ થઈ રહેલું હોય તેવું; લગભગ ડુબ્યા જેવુંજ થઈ રહેલું હોય તેમ; ડુબડુબાં.

ડુબામણું, વિ૦ ડુબી જવાય એવું; માથે પાણી ફરી વળે એટલું ઉંડું.:–પૂર ઉતરી ગયાને ઘણો વખત થયો, હવે ડુબામણું પાણી નથી.

ડુબાસ, પું૦ દુબાસ; વહાણનો દલાલ; વહાણો ભાડે રાખી આપવા માલ ચઢાવવા ઉતારવાની ગોઠવણ કરી આપનારો મારફતિયો.

ડુમચી, સ્ત્રી૦ [फा] ઘોડાની પીઠ ઉપરથી સાજ ખસી જાય નહિ તે માટે પુંછડાના મૂલ સાથે બાંધવામાં આવતી સાટ. (૨) ઘોડાનો થાપો. (૩) વિ૦ કુંજરાયેલું.

ડુમડુમ, અ૦ ઠોકતાં ઢોલકામાંથી નીકળતો એવો અવાજ.

ડુમાસ, ન૦ દુમાસ; એક જાતનું કપડું.

ડુમો, પું૦ દુમો; બીકથી અથવા શરમથી કોઇ જોડે બોલતાં શરમ લાગવી તે; ડચુરો. દુઃખ કે શોકના અતિશયે છાતી ભરાઇ આવવી તે.

ડૂલવું, ક્રિ૦ અ૦ જતું રહેવું; ખતમ થઇ જવું; બદલાના સુમારમાં નહિ રહેવું; કિમ્મતે ભરપાઇ થઈજવું.:–વાડી વજીફા વર્ષો વીતતાં વ્યાજમાં સાવ ડુલી ગયાં. (૨) બુડી–ડુબી જવું; ગરક થઇજવું;

સમ પ્રમાણુમાં નહિ રહેવું; હારમાં જતું રહેવું. (૩) અમુકની આગળ કુછબિશાદમાં નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ડુવો, પું૦ રગડો; જુ૦ ડુઓ.

ડુસકું, ન૦ ડસકું; માનસિક દુઃખ અથવા શારીરિક થાકને લીધે ઉતાવળે ચાલેલો શ્વાસ સરખો થતાં વચમાં વચમાં જે મોટો અને ઉંડો શ્વાસ લેવો પડે છે તે; રોવાથી ઉશ્કેરાયેલા શ્વાસને બેસતાં જે ઉંડા નિઃશ્વાસ લેવાય છે તે; રોઇ રહ્યા પછી રહી રહીને જે ડચકાં આવે છે તે.

ડુસવું, ક્રિ૦ અ૦ દાબી–ચાંપીને ભરવું; મોટે મોટે કાળિયે ખૂબ ખાવું; અકરાંતિયાપણે ખાવું કે પીવું તે.:–લાડો તો ડુચે ડુચે ડુસે રે.

ડુંખ, સ્ત્રી૦ શાખાગ્ર; અણીની કુમળી પાંખડી; કિસલયની અણીનો ભાગ તે. ઝાડ–છોડના શાખાગ્ર કરતાં વેલના અગ્રભાગ માટે આ શબ્દ બહુ વપરાય છે. (૨) બે ત્રણ પાંદડાંની તાજી બહુજ કુમળી અને ફુટતી ઉપરની ડાળખી. ઉ૦ ડુંખ સાહીને તોડયા છે ડમરા, રઘુપતિરામ.

ડુંખરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધોંટિા કાઢીને બીવરાવવું; ડરી જાય તેમ ખીજવું; ડરાવવું; ભય બતાવવો.

ડુંગર, પું૦ [સં. તુંગ] જમીનની સપાટીથી ઘણો ઉંચો નીકળેલો ને થોડા વિસ્તારને રોકતો પત્થર કાંકરા કે માટીનો મોટો ટેકરો તે; નાનો પર્વત; મોટા પર્વતમાંના જે ઢોળાવવાળા ઉંચા ઉંચા ટેકરા તે; પહાડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડુંગર નવરાવવો=ડુંગરપરની વનસ્પતિ બાળી મૂકવી; દવ લગાડવો. ભિલ્લ લોકો મંદવાડ કે બીજા કોઇ વહેમને વખતે ડુંગર નવરાવવાની બાધા રાખે છે. આથી ડુંગર ઉપર ચોમાસામાં ઉગેલું ને શિયાળા ઉનાળામાં સુકાઈ ગયેલું ખરસલું બળી જઇ ડુંગરો ચોખ્ખો થાય છે. કહે૦ ડુંગરા દૂરથી રળિયામણા=મોટા માણસ ને મોટી ચીજ દૂરથીજ સારી લાગે છે પાસે જતાં કે પરિચય પાડતાં તે તેવી સારી કે લાભકારક જણાતી નથી, અર્થાત્ મોટી વસ્તુ દૂરજ સારી.

ડુંગરવટ, વિ૦ પહાડી; ડુંગરાળ. (૨) ના. ડુંગરમાંનો રસ્તો.

ડુંગરાળ, વિ૦ પહાડી; જેમાં ઠેકઠેકાણે ડુંગરા હોય એવું. (પ્રદેશ.) ૨ ડુંગરનું.

ડુંગરી, વિ૦ ડુંગરનું; ડુંગરમાં થતું–નીપજતું; ડુંગર સંબંધી. (૨) સ્ત્રી૦ ટેકરી; નાનો ડુંગર.

ડુંગરો, પું૦ નાનો પર્વત; પહાડ; મોટો ટેકરો. (૨) મોટો ઢગ.

ડુંગળાવું, ક્રિ૦ સ૦ ચીમળાવું; કુંજરાઇ જવું; છોડ કે વેલાની વૃદ્ધિ અટકવી તે. (૨) વેલાનાં ફળ કોઇ કારણે જેવડાં થવાં જોઇએ તેવડાં નહિ થતાં ચીમળાઇ નાનાં થઇજવાં તે.

ડુંગળી, સ્ત્રી૦ મૂળા વગેરેની જાતિનું એક અતિ ઉગ્ર વાસવાળું અને ઉપરાઉપરી વિંટાયેલાં કોમળ પડની ગાંઠ જેવું કંદમૂળ; પ્યાજ; પલાંડુ; રાજગરી; કૃષ્ણાવળી; કાંદો. આ કંદ શાકના કામમાં આવે છે પરંતુ ઉગ્રગંધી હોવાથી સારા લોક તેને ખાતા નથી.

ડુંગો, પું૦ માટીનો હુક્કો; ધંતુરી; ચલમ. (૨) દુંગો; રાતે ચોરી કરનારો; ચોર. (૩) વિ૦ ધૂર્ત્ત; લુચ્ચો; છેતરી જાય પણ છેતરાય નહિ એવો. (૪) માતેલો.

ડુંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ડુચવું; ડુચે ડુચે–મોટે કોળિયે ખાવું; દાબીને–અકરાતિયાપણે ખાવું.

ડુંચું, વિ૦ મેલું ગંદું–સાબડભોથું; ટાપટીપ વગરનું; સાદું; ડુચા જેવું; ગામડિયું.(૨) ના૦ ઘાસનો પુંજો; ગમાણનું કે ઢોરને પગે અટવાયેલું ઘાસ તે.

ડુંટી, સ્રી૦ દુંટી; નાભી. રૂ૦ પ્ર૦ ડુંટીનો વાળ=જેની એકકે વશે નહિ એવું તે. કહે૦ ડુંટીનો વાળ નહિ તોડયામાં ને નહિ બોડયામાં. જેનો કંઇ ઉપાય જ થઈ શકે નહિ એવું તે. ડુંટીનો ઉમળકો-અંતઃકરણનો-અંતરના પ્રેમ ભાવનો ઉછાળો તે. ડુંટીનું હસવું = અંતરના ભાવનું હાસ્ય તે.

ડુંટો, પું૦ સપાટી ઉપર તરી નીકળેલો ફુલેલો ગાંઠ જેવો ભાગ તે; ડચકો; ગાંઠો; ઢેકો; ડુંટી ઉપરની ચામડીનો ગઠ્ઠો.:-ડુંટાવાળી કોઠીઓ હવે કોઇ વાપરતું નથી. મોટી ફાંદ જેવી સપાટી ઉપર થોડો ઉપસેલો ભાગ તે. ગોળ કે લંબ ગોળ સપાટી ઉપર નીકળેલી આગળ દેખાતી અણી. પાયરીની કેરી તેના ડુંટાને લીધે તરત ઓળખાઇ આવે છે. ડુંટાળી કેરી.

ડુંદ, સ્રી૦ [सं. तुंडि-નાભી.] પેટનો બહાર ધસતો ને લબડતો થોભો; ફાંદ.

ડુંદાળું, વિ૦ ફાંદવાળું; મોટા પેટનું.

ડુંદાળો, પું૦ મોટી ફાંદવાળો-ગણપતિ; ગણેશ. ઉ૦ ડુંદાળો દુઃખ ભંજનો, સદાય બાળે વેષ, પ્રથમ પહેલો પૂજીએ, ગૌરીપુત્ર ગણેશ. દુંદાળો.

ડુંડી, સ્રી૦ ડાંડિયાથી વગાડવાની નાની નગારી અથવા ધાતુની થાળી; ડાંડી; પડો-પટહ.:-ડુંડી પિટાવવી=ડુંડી વગડાવવી અને તેના અવાજથી એકઠા થયેલા લોકના ટોળાને જે કહેવાનું હોય તે જાહેર કરવું.:-શહેરમાં એવી ડુંડી પિટાઇ છે કે, કોઇએ રાતને વખતે બારી બારણાં ખુલ્લાં મૂકવાં નહિ. લોકને એકઠા કરવા માટે વગાડવાનું નાનું વાજિંત્ર.

ડુંડું, ન૦ જેમાં અનાજના કણ બાઝે છે તે છોડ ઉપરનું કિસલય; કણસલું; કણનો ડોડો.:-બાજરિયું; જારિયું ઉંબી વગેરે. જેમાં દુધિયા કણ હોય તે ડુંડું અને કઠણ-સંપૂર્ણ કણ થયા હોય તે બાજરિયું કે જારિયું એમ કહેવાય છે.

ડુંડો, પું૦ મોટું ડુંડું તે. (૨) ફરમો; પત્તો. (૩) ડુંટો; બહાર ધસી નીકળેલો અવયવ.

ડુંમી, વિ૦ મિંઢું; કપટી; મનમાં ને મનમાં વાત રાખે એવું.

ડુંસવું, ક્રિ૦ સ૦ મોટે મોટે કોળિયે ખાવું. (૨) ઓઠે અડકાડીને પીવું-ચુસવું.

ડૂર, ન૦ પરાળ; ડાંગેરનું ઘાસ.

ડૂલ, સ્રી૦ સ્રી પુરૂષોને કાને પહેરવાનું એક ઘરેણું; મરચી; અકોટી નીચેનું ઝુમખું. (૨) ખેતરમાં ઉગતું એક જાતનું નકામું ઘાસ. (૩) ડુલી જવું તે; કિમ્મતની મર્યાદાની ઉપર જતું રહેવું તે; અમુક વસ્તુની કિમ્મત-શોભા ગુણ ધર્મ આગળ કુછ બિસાદમાં ન ગણાય એવું થઇ ગયેલું તે; કુરબાન.:-હિંદવાણીના ઓઠ ને હડપચી ઉપરના છુંદણા આગળ બુખારા અને સમરકંદની પાદશાહી ડૂલ.

ડૂશ, સ્રી૦ ડૂસ; ડુંશ; અડદાળો; ઘણો પરિશ્રમ પડવાથી શક્તિ ખૂબ કમી થઇ જવી તે; ખૂબ શક્તિ વાપરી-વપરાવી નાંખી થકવી નાંખવું તે:-એણે તો આખો દહાડો મારી ડૂશ કાઢી નાંખી. જોરભંગ; બળક્ષય.

ડેગ, સ્રી૦ [फा. देग] પહોળા મોંનું ખીચડી-દાળ વગેરે રાંધવાનું મોટું વાસણ; દેગ; મોટી દેગડી.

ડેગડી, સ્રી૦ નાની દેગ. (૩) પાણી ગરમ કરવાનું પહોળા મોંનું વાસણ; પહોળા મોંનો કળશ-ઘડો.

ડેગડો, પું૦ પાણી ભરવાનું પાત્ર; હાંડો; દેગડો.

ડેડકું, ન૦ દેડકું.

ડેક્રાવું, ક્રિ૦ અ૦ પેટ ઉપસવું. (૨) ડેક્રાઈ

જવું; લોહીનું પાણી થઇ જવું; લાલી ઉતરી જવી અને શરીર ફીકું લોહી રહિત નિર્માલ્ય નિઃસત્વ લાગવું; ફેફર ચઢવી; આછા આછા સોજા આવ્યા હોય એવું થઇ જવું.

ડેફરું, ન૦ મોટું ઉપસેલું એવું પેટ.

ડેર, પું૦ જે લાકડામાં રવૈ–વલોણાનો વાંસ ફરે છે તે ગોળીના મો ઉપર ઢંકાઇ રહે એવું લાકડું. (૨) સ્ત્રી૦ [फा.] વાર; ખોટી; વિલંબઃ—અબી ડેર મત કરો.

ડેરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉંઘથી ઘેરાવું; ઉંઘના જોરથી મન અને આંખો ડહોળાઇ જવાં; ડહેરાવું; મંદ–આળસવાળા થઇજવાવું; ઘેરાવું; પરાભૂત થવું. ઉંઘથી બેળે બેળે આંખો મિંચાઇ જવી.

ડેરૂં, ન૦ દેવમંદિર; દેવસ્થાન; દેરૂં. ઉ૦ ડેરૂં દેખી દેવનું દર્શન કરવા જાય. શામળ. (૩) ભિલ્લ અને બીજા અનાર્ય લોકોનો સાધેલો એક દેવ; એક મેલી દેવતા, કે જેને તેઓ શત્રુ સામે છોડી મૂકતાં તેનો નાશ કરતી કે પીડા દેતી માને છે તે. રબારી, ભિલ્લ, વાઘરી વગેરે લોકો ડેરૂં મૂકયું એમ કહે છે.

ડેરો, પું૦ તંબુ; કપડા–કનાતનું કામ ચલાઉ ઘર; બાજુએ તથા ઉપરથી કપડાં બાંધી બનાવેલું રહેવાનું–ઉતરવાનું સ્થાન. (૨) મુકામ; છાવણી; પડાવ; સવારીઃ—નદી ઉપર લશ્કરે ડેરા તાણ્યા=તંબુ ઠોકી છાવણી નાંખી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડેરા કરવો=પડાવ નાંખવો; તંબુ ઉભો કરવો. ડેરા દેવા= કામ સિદ્ધ થયા વગર ખસવું જ નહિ એવા નિશ્ચય સાથે અડગ પથારી નાંખવી તે; હઠીલો મુકામ કરવો તે. (૨) ડહેરો; હરાયા ઢોરને નાસતાં ફાવે નહિ તે માટે તેના આગલા બે પગ વચ્ચે લબડતું ને ને ઘસરડાતું રહે એમ બાંધવામાં આવતું જાડું લાકડું તે; હેરો.

ડેલી, સ્ત્રી૦ [सं. देहली] ડહેલી; ખડકી; ઘરનો આગલો ભાગ; મોટા ઘર કે મકાન આગળ સિપાઇ વગેરે લોકને બેસવા માટે કાઢેલો પડાળીનો ભાગ; દેવડી. (૨) પોળના ખાંચાનો ભાગ, નાનો ડેલા જેવો રવેશ–રહેઠાણનો ભાગ તે.

ડેલું, ન૦ ડહેલું; ગાડી ઘોડા રહે તથા બંધાય અને ઘોડા ગાડી પેસે નીકળે એવા મોટા દરવાજાવાળું છાછરૂ–મકાન તે; ગાડી ઘોડો રાખવાનું મકાન; તબેલો. (૨) નાની પોળનો દરવાજો અને તેની ઉપરનું બાંધકામ તે. (૩) પહોળા બારસાખનો દરવાજો અને તેનો આવજાનો માર્ગ તે; દરવાજાનાં મોટાં બારણાં વગેરે. પહોળા બારણાવાળો મકાનનો જે આગલો દરવાજો તે.

ડેલો, પું૦ ડહેલું.

ડેહકાણી, પું૦ [फा. दिहकान] ગામડિયો; ગમાર; મૂરખો; જંગલી માણસ.

ડેંડવું, ન૦ પાણીનો સાપ; પાણીમાં રહેનારો નિર્વિષ સાપ તે.

ડેંગું, ન૦ મશ્કરી ઠઠ્ઠામાં કે સામાને ચીઢવવા માટે મુઠીવાળીને અંગુઠો દેખાડવો તે; ‘લે તો જા’ એમ કહેવાને બદલે ‘ટિકડો, ડામ’ એવું અંગુઠાને ઇસારે જણાવવું તે.

ડોઇ, સ્ત્રી૦ [सं दर्वी] દેગ કે ઉંડા નળામાંથી ઉનું પ્રવાહી ઉલેચવાનું લાકડાના હાથાનું મોટા વાડકા જેવું, અથવા મોટી પળી જેવું પાત્ર તે.

ડોઇયો, પું૦ મોટો ખીલો; સપાટી–સરહદની બહાર રહેલો ગરજો; હાથો. ડોઇનો અથવા ઉલેચણાનો હાથો. (૨) હાથાવાળો ગોળીમાંથી પાણી લેવાનો ઉલેચણો; ડોઇ; ડોયો. (૩) નાળિયેરને કોરીને બનાવેલો બદનો; થોડું પાણી રહે એવું ઠામ. (૪)

ઉલકો; નાળિયેરની કોપરું ખોતરી લીધેલી આખી કાચલી; જેમાં હુક્કાનો મેર અને નેહ ઘાલવામાં આવે છે તે ઉલકો.

ડોક, સ્ત્રી૦ ધડ અને માથા વચ્ચેનો અવયવ; ગળું; કોટ; માથાને ધડની સાથે જોડનારો જે નળાકાર શરીરનો ભાગ તે; ગરદન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોક ઉંચી કરવી=સામે થવું. ઉંચું જોવું. કામમાંથી પરવારવું.:–એવું કામ બતાવો કે આખો દહાડો ડોક ઉંચી કરાય નહિ.

ડોકરી, સ્ત્રી૦ ડોસી (તુચ્છકારમાં)

ડોકરું, વિ૦ ઘરડું.

ડોકરો, પું૦ ડોસો.

ડોકલી, સ્ત્રી૦ વાઢી કુલ્લું કે બરણીમાંથી ઘી તેલ વગેરે પ્રવાહી કાઢવાની પાળી.

ડોકાબારી, સ્ત્રી૦ ડોકું ઘાલીને બહાર જોવાય એવી અરધી બારી તે. (૨) મોટા દરવાજા કે ડહેલાના એકાદ બારણામાંની નાની બારી તે. ઉ૦ હું હતી ડોકાબારી તેમાં સરર દઇને સંચર્યો. લલિતાદુઃખદર્શક.

ડોકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડોકું બહાર કાઢીને જોવું.

ડોકાવું, ક્રિ૦ અ૦ વારંવાર ડોક બહાર ઝુકાવ્યા કરવી; ડોકિયાં કર્યા કરવાં.

ડોકિયું, ન૦ ડોક બહાર કાઢીને જોવું તે; ડોક લંબાવીને નજર નાંખવી તે; નજર; જોવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોકિયું કરવું=ડોકું અંદર ઘાલીને કે ડોક લંબાવીને જોવું–નજર કરવી તે. મળવું; ખબર કાઢવી; સંભાળ લેવી; કુશળતા જોઇ જવી; સંભાવના રાખવીઃ–બજારમાં જતાં આવતાં એને ત્યાં ડોકિયું કરતો આવજે. ડોકિયાં કરવાં=કોઇનું રહસ્ય જોવાને નજર કર્યા કરવી; છાનું જાણવા સાંભળવાનો યત્ન કરવો.

ડોકી, સ્ત્રી૦ ડોક; ગળું; ગરદન.

ડોકું, ન૦ ડોક ઉપર રહેલો શરીરનો જે ભાગ તે; માથું; મસ્તક; શિર; ધડની ઉપરનો ભાગ તે; ઉત્તમાંગ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોકું આપવું=પ્રાણ–માથું આપવું. ડોકું કાપવું=ગળું કાપવું–વિશ્વાસ ઘાત કરવો; ફસાવીને મારીનાંખવું. ડોકું કાઢવું=ઓચિંતા આવીને હાજર થઇ જવું; એકદમ પ્રકટ થવું. ડોકું ઉંચું કરવું=સામે થવું; હિમ્મત કરવી; કામમાંથી ફરાગત થવું તે. ડોકું ધુણાવવું=માથું હલાવીને હા ના કહેવી; સંમતિ આપવીઃ–તમે ડોકું ધુણાવ્યું હશે, નહિ તો એ આવું કામ કરે નહિ. ડોકું ઘાલવું=કોઇ વાત કે કામમાં વચ્ચે પડવું; રસ લેવો; જીવ ઘાલવો; ખંતથી મચવું. ડોકુંખોવું=માથું ગુમાવવું; જીવ આપવો–ખોવો. ડોકું મૂકવું=જીવની દરકાર નહિ રાખવીઃ–ચોર ડોકું મૂકીને ચોરી કરવા જાય છે.

ડોકો, પું૦ કડબનો સાંઠો; મલોખું.

ડોખલ, ન૦ ભુંજરવાડ; છોકરાંનું ટોળું.

ડોખલી, સ્ત્રી૦ પળી; ઘી તેલ કાઢવાની ચમચી.

ડોઘલી, સ્ત્રી૦ નાનું ડોઘલું; નાનો સાદો અને પહોળા મોંનો માટીનો ઘડો.

ડોઘલું, ન૦ પહોળા મોંનો જરા ઉભા ઘાટનો માટીનો સાદો ઘડો; ઢોચકું. આની બનાવટ, ઘાટ ને પરિપકવતા બરોબર હોતી નથી. પાણી કરતાં પદાર્થ ભરવાના કામમાં વધારે આવે છેઃ-બરફીનું ડોઘલું. (૨) વિ૦ સાદું–ટાપટીપ વગરનું ને બહુ ઉંડી ચતુરાઇ રહિત; ભોળું; ઝટ ન સમજી કે ચેતી જાય એવું (માણસ) ડોઘું.

ડોઘું, વિ૦ અચતુર; સાબડભોથું; ટાપટીપ ને રોફરંગ વગરનું.

ડોઘો, પું૦ મૂરખો; રાભો; બોથડ.

ડોચકું, ન૦ ડોકું; માથું. (૨) ટોચ; શિખર. (ગ્રામ–તુચ્છકારાર્થે વપરાય છે.):–હમણાં

જોત જોતામાં ડોચકું ઉડાડી મૂકશે.

ડોઢ, સ્રી૦ [સં. द्रु.] દોટ; હડી; ઉતાવળે દોડવું તે. ઉ૦ એમ કહીને દીધી ડોટ, કરડયા પહેલાં ઝાલી કોટ. શામળ,

ડોટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દોટાવવું; દડો ઉતાવળે દોડી-ગડબડી જાય એમ કરવું; ફટકો મારી દડાને દોડાવવો.

ડોટી, સ્રી૦ એક જાતનું લુગડું, ઓઢવાનું જાડું લુગડું:-ડગલા ને ડોટી.

ડોટો, પું૦ ફટકો; ઝપાટો; જેથી દડો દોડે એવો ગેડીનો આઘાત તે.

ડોઢ, સ્રી૦ હોંશ; કોડ. (૨) વિ૦ દોઢ.

ડોડકું, ન૦ તુરિયાની જાતનું પણ તેનાથી નાનું જાડું ને આછી ધારવાળું એક વેલનું શાકફળ; ડોડા જેવું ફળ તે. રૂ૦ પ્ર૦ ડોડકાં છોલવાં=વા ખાતા-બગાસાં ખાતા નાસીપાસ થઇને નિરુદ્યમી જેવા બેસી રહેવું; ધારેલો અર્થ નહિ સરતાં અથડાતા જ રહીજવું. (૨) બહુ ચતુરાઈ કે મહેનત ન હોય એવું સાદું કામ કર્યા કરતા રહેવું અને તેની કંઇ તુલના થવી નહિ તે. -તમે તો અહિં બેઠા બેઠા ડોડકાં છોલ્યા કરો. અમે ડોડકાં છોલતા રહ્યા અને તેઓ ફાવી ગયા.

ડોડવું, ન૦ ફળ અથવા કણુસલાનો ફણગો તે; ફૂટતો ડોડો; ફલાંકુર; નાનું ડોડું-કણુસલું; ઉગતું ફળ. (૨) જિંડવું; કાલું; કાચું ફળ. (૩) એક જાતનું ડોડકાં જેવું ફળ થાય છે તે. ફૂલ અને ફળના ગર્ભવાળો ડોડો. કપાસનાં ને ખસખસનાં ડોડવાં.

ડોડવો, પું૦ ફૂલ અને ફળાગમ-ગર્ભનો જે ડોડો-ઝુમખો-ગુચ્છ તે; ઘણાં કણુસલાં અથવા ફૂલ ફળના સમુદાયવાળો બહાર ખીલેલો ગોટો તે. ફળ વગેરેનો ડોડવો-ડોડો-જિંડવું; કાલું.

ડોડળવાં, ન૦ ફૂલી ગયેલાં આંખનાં પોપચાં; ડોડા જેવાં થઇ ગયેલાં પોપચાં.

ડોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ડોડા આવવા માંડવા; ફલોદ્ગમ થવો; ડોડા નીકળવા; કણુસલાં આવવાં.

ડોડાળું, વિ૦ ડોડાવાળું.

ડોડિયા, સ્રી૦ ડોડીવાળા રજપૂતોની એક જાતઃ-ડોડિયા રજપૂત.

ડોડી, સ્રી૦ વગર વાવ્યે સીમમાં થતી એક મીઠા સ્વાદની કુમળી વેલ. આ વેલના કુમળા અંકુર કાચા તેમ ભાજી તરીકે ખવાય છે. એને નાનાં લીલાં ફળ થાય છે તે ડોડાં કહેવાય છે અને અથાણા તરીકે વપરાય છે. એ ડોડાં પાકી સુકાઇને ફાટતાં તેમાંથી એક ઝીણું કાળું બી નીકળે છે તેને કપાસની માફક બહુજ ઝીણા ને સુંવાળા છતાં આછા તંતુઓ લાગેલા હોય છે સીમમાં હવાની અંદર તે ઉડયા કરે છે. જવાસાની માફક તે અનાવિષ્ટિને વખતે બહુ ફૂટી ફાલી નીકળે છે. ગરીબ લોક તેની ઉપર નિર્વાહ કરે છે.

ડોડી, સ્રી૦ ડોડાના જેવા આકારનું એક ઘરેણું. નાનાં નાનાં ડોડાંના ઘાટના પોટલિયા જેમાં સાથે ગાંઠેલા હોય એવું કોટે પહેરવાનું અથવા કોણી ઉપર બાંધવાનું એક ઘરેણું. (૨) પોટલિયો. (૩) આકડાનું ફળ. આ ફળ કેરી જેવું થાય છે અને તેમાંથી સુંવાળાં લાંબાં તંતુઓ વળગેલાં બી નીકળે છે. એને તૂર કહે છે ને તે હવામાં ઉડે છેઃ-તુચ્છ માણસ આકડાના તૂરની માફક ઉડી જાય છે=નાશ પામે છે.

ડોડું, ન૦ ડોડીનું ફળ. આ ફળનું શાક અને અથાણું થાય છે. ઉ૦ દૂધિયાં ને ડોડારે, ગવારતણી ફળિયો. થાળ.

ડોડો, પું૦ ફળના ગર્ભવાળો નવો ફૂટતો અંકુર; કણુસલાં અને શિંગોની માફક કેટ-

લાંક અનાજ અને ફળ ઝાડને બાજરિયા જેવો જે બીજનો કોશ ઉત્પન્ન થાય છે તે; ફળવાળું ઠુંઠું; કેળ અને કેવડા વગેરેને ફૂલ ને ફળ આવતા પહેલાં કુમળી પાંદડીઓથી વિંટાયેલો અંકુર ફૂટે છે તે:- કેળનો ડોડો.

ડોઢ, સ્ત્રી૦ એક પટ આખો અને બીજો પને અડધો જોડેલો હોય એવું પટ-વસ્ત્ર અથવા વસ્ત્રની દોઢ તે. (૨) વિ૦ જુ૦ દોઢ.

ડોઢડાચું, વિ૦ ચિબાવલું, દોઢ ડહાયું-ડાહ્યું.

ડોઢાં, ન૦ દોઢાં; દોઢ દોઢના ગુણાકારના પાડા તે.

ડોઢિયું, ન૦ પૈસો; જનાદ્દી; તાંબિયો. મુંબાઇમાં બોલાય છે. ડોડિયાં=પૈસો. (૨) ફાંટ મારીને દોઢ પને બનાવેલું જે કપડું તે; અરધેથી ફાડીને સાંધો નાંખી બનાવેલું વસ્ત્ર.

ડોઢી, સ્ત્રી૦ મોટાં મંદિર અથવા મહેલ આગળ પહેરાના માણસોને બેસવા માટે કાઢેલી પડાળી-ઓસરી તે; દેવડી; દોઢી.

ડોઢું, વિ૦ દોઢું; દોઢગણું.

ડોણી, જુ૦ દોણી.

ડોબરૂં, ન૦ ભાગેલું માટીનું વાસણ.

ડોબું, ન૦ ભેંશ; મહિષી. (૨) વિ૦ જાડું, ધીમું ને ફદલ જેવું. (૩) અણસમજુ; અચતુર; બોઘલું; અનિપુણ. કહે૦ ડોબાં ચારવાં=જેમાં કંઇ આવડતનું કામ ન હોય એવું સાદું કામ કર્યા કરવું; ખાલી વખત ગુમાવવો; ડોબાં મુડવાં=નવરા રહેવું.

ડોયણું, ન૦ બોઇ બાંધવાનું ઘોડિયાનું લાકડું; ડંડુકો-દોલણું; જેને દોલ-ઝોળી બાંધવામાં આવે છે તે; બે તરફનાં બે લાકડાંમાંનું એક તે.

ડોયો, પું૦ ડોઇયો.

ડોરણું, જુ૦ ડોયણું; દોલણું.

ડોલ, સ્ત્રી૦ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનું અથવા પાણી ભરવાનું લબડતું ઝલાય એવી કડીવાળું ચામડાનું કે ધાતુનું પાત્ર; પાણી ગળી જાય નહિ એવા જાડા કપડાનો નાનો કોસ; બોખ. (૨) પાણી ભરવાની લબડતી ઝલાય એવી આંકડીવાળી કુંડીપવાલી.

ડોલકાચિંડો, પું૦ જેનું ગળું રાતું હોય એવો કાચિંડો; કાંકીડો.

ડોલચી, સ્ત્રી૦ નાની ડોલ.

ડોલણિયું, વિ૦ ઝુલતું; આમ તેમ ડોલ ડોલ થાય એવું; અસ્થિર; ચંચળ. (૨) ન૦ દોલણું.

ડોલમડોલા, વિ૦ આમ તેમ ડોલી જતું હોય એવું; ડોલતું હોય તેમ; ડગુમગુ; અસ્થિર; અદૃઢ; ડગમગતું આમતેમ ધબતું.

ડોલર, ન૦ એક જાતનું ફૂલ. ઉ૦ બોરસળીનું વસ્ત્ર, ડોલરનો કમખોરે. કૃ૦

ડોલરિયો, પું૦ જેની મંજરીઓ હવામાં આમ તેમ ડોલીને રમણીયતા ઉત્પન્ન કરતી હોય એવું એક ફૂલઝાડ. (૨) વિ૦ જેનાં ફૂલ અથવા જિંડવાં હવામાં ઝુલતાં રહે છે એવો છોડ, કપાસ વગેરે.

ડોલવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. दुल] આમ તેમ નમી જવું; ડગુમગુ થવું; ડગમગવું; હાલવું. (૨) આમ તેમ ઝોલાં ખાવાં; ઝુલવું. (૩) ધુણવું; વિંઝાવું; નમવું ને વળી ઉંચા થવું:-એ તો ઘેનથી ડોલે છે; દોલવું.

ડોલું, ન૦ ઝુકીને નીચું નમી જવું તે; ઝોલો ખાવો તે; ઝોકું; ઢળીજવાવું તે. ઉંઘ અને ઘેનને લીધે માથું નમી પડવું તે:- આખી રાત જાગ્યો પણ મેં ડોલુંએ ખાધું નથી. (૨) ગોથું; છક્કડ.

ડોલો, પું૦ તાબુત.

ડોવું, ક્રિ૦ સ૦ રગડા જેવા પદાર્થમાં ભેળી દેવું; એકમેક કરીનાંખવું; બહુ હલાવી રગડો કરી મેલવો; ફેણ ચઢે તેમ કરવું; ફેંણવું.

ડોસલાં, ન૦ પારસીઓ પૂર્વજોની યાદગીરી માટે જે વાર્ષિક ક્રિયા કરે છે તે; જરથોસ્તી લોક તેમના પિતરોની તુષ્ટિ માટે વર્ષો વર્ષ સાંવત્સરિક ક્રિયા કરે છે તે. ડોસાં =ઘરડેરાં—ની યાદગીરીની ક્રિયા તે ડોસલાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોસલાં બેસવાં=પડી ભાગવું; ઠંડા કે નરમ થઇ જવું; ઉપાડેલું કામ ભાગી પડવું; નાસીપાસ થઇ જવું; દેવાળું આવવું.:—એનાં તો ડોસલાં બેસી ગયાં, અર્થાત્—એનું ભાગી પડયું.

ડોસલી, સ્ત્રી૦ ડોસી. તિરસ્કાર—છણકામાં કંટાળામાં આમ બોલાય છે.

ડોસી, સ્ત્રી૦ મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રી; વૃદ્ધ સ્ત્રી; બુઢી બૈરી, વૃદ્ધા. ડોસી શાસ્ત્ર=બૈરક શાસ્ત્ર; ઘરડાં બૈરાંએ પાડેલી સાંસારિક રૂઢિઓ તે. ડોસી મારવી=સહેલું—સુતરૂં કામ કરવું તે; જેમાં કંઈ પરાક્રમ કે બળનું કામ ન હોય એવું કામ કરવું તે. રૂ૦ પ્ર૦ ડોસીનો રેંટિયો=ધીમે ધીમે પણ નિયમિત કામ થયાજ કરે એવો જે ક્રમ તે; ચાલુ કામ; ધાઇતું નહિ એવું જે કામ તે. ડોસીએ ડાટવાળવો=ડોસીને પૂછવાથી ઉંધું ખણાવું; ડોસીને પૂછવાથી બહુ આકરૂં પડવું તે; ડોસીએ કામ બગાડી નાંખવું તે. કહે૦ ડોસી મુઆનો ભય નથી પણ જમ પલકયાનો ભય છે=સહેજ સાજ બગાડ કે હાનિ થાય તેનો ભય નહિ પણ તેનો રસ્તો ઉઘડે તેનો મોટો ભય એવા અર્થમાં વપરાય છે; પેધું પડયાનો ભય. ડોસી ને અસ્વાર સાથેનાં સાથે=ઉતાવળિયો હોય પણ આરામી—અનિયમિત હોય તે અને ધીરો પણ નિયમિત ને ખંતીલો હોય તે હમેશ સાથે જ રહે છે—અર્થાત્ ઉતાવળિયો આગળ જઇ રસળે છે ત્યારે ડોસી નિયમિત ચાલ્યા કરે છે એટલે પ્રમાણમાં બન્ને સરખાં ઉતરી રહે છે.

ડોસીવાણિયો, પું૦ કપડાંનો વેપારી; લુગડાં વેચવાનો ધંધો કરનારો તે—દોસીવાણિયો.

ડોસું, વિ૦ ઘરડું; વૃદ્ધ; ઘણી મોટી ઉમ્મરે પહોંચેલું.

ડોસુંડગરૂં, ન૦ ડોસો કે ડોસી જે કાંઇ ઘરડું હોય તે. (૨) વિ૦ ઘરડુંવરડું; અશક્ત નિર્માલ્ય—જીર્ણ થઇ ગયેલું હોય એવુંતેવું.

ડોસો, પું૦ ઘરડો—ઉમ્મરે પહોંચેલો પુરુષ; બુઢ્ઢો; વૃદ્ધ.

ડોહ, પું૦ ઉંડા પાણીનો ખાડો; ધરો. નદી કે તળાવમાં જ્યાં સરેરાશ પાણી કરતાં ઉંડું પાણી રહેતું હોય એવો ભાગ.

ડોહોળવું, જુઓ ડહોળવું.

ડોળ, પું૦ તુવેર વગેરે કઠોળ ભરડતાં આખો રહી ગયેલો જે દાણો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોળ પાડવા=પોચું પોચું ભરડવું તે; અરધી પડધી દાળ પડે અને અરધા પડધા આખા દાણા રહે એમ ભરડવું તે. ડોળ કાઢવા= ચાલણી વગેરેથી આખા દાણા જુદા પાડવા. (૨) મહુડાનું બી—તૈલી બીજ. આ લાલ નાની ખારેક જેવડાં બી હોય છે. આ બી પીલતાં તેમાંથી જાડું મીઠું ને ઠંડીમાં ઠરી જાય એવું તેલ નીકળે છે. (૩) વિ૦ મૂર્ખ; અભણ; ઓછી અક્કલનો—માણસ, આ ડોળ જેવો છે. ગાંગડું; નહિ સુધરેલો; જેવો ને તેવોજ રહેલો હોય એવો.

ડોળ, ન૦ (ડૉળ) ઘાટ; આકાર; ઠાઠું; અમુક જેવા ઘાટનું ચોકઠું. (૨) છબિ; ચહેરો; સુરત; સ્વરૂપ. (૩) તરેહ; રીત. (૪) ચિહ્ન; નિશાન. (૫) ઢંગ; દેખાવ; આડંબર; ભભક; ઠાઠ.

ડોળકી, સ્ત્રી૦ નાની ડોલ;

ડોળઘાલું, વિ૦ દાંભિક; દંભી; ઢોંગી; ડોળી. ખોટો દેખાડો કરનાર; બેડસાઇખોર.

ડોળચાલણી, સ્રી૦ દાળમાંથી આખા દાણા જુદા પાડવાની ચાળણી તે.

ડોળદાર, વિ૦ અમુક ઘાટને મળતું; ઘાટીલું. સારા ઘાટનું; ડોળવાળું.

ડોળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડોળ કાઢવું; સહેજ મળતો આકાર આણવો; ડોળિયું કરવું; અમુકના જેવી રૂપરેખા તાણવી; ઘાટ લાવવો.

ડોળવા, પું૦ ઘાણી વગેરેમાં કૂટયા વગર રહી ગયેલા દાણા; ઓગણા.

ડોળવું, ક્રિ૦ સ૦ સોઇને ઉપર ઉપરથી ગબડાવી કાઢવું. (૨) ડહોળવું; વલોવવું; ઘુમરડવું; ઓળવું; છણવું:–આંખો ડોળવી. (૩) વિસ્તારવું; ફેલાવવું; વધારવું; બહોળું કરવું:–એ બહુ વેપાર ડોળે છે.

ડોળિયું, ન૦ મહુડાના ડોળનું તેલ. આ તેલ ઘીમાં ભેળ કરવાના કામમાં આવે છે. (૨) ડોળિયું; અમુક આકાર કે ઘાટનું જે પૂર્વ રૂપ તે; રેખાકૃતિ; રૂપરેખા; નમુનાનો નકશો. (૨) મુસદ્દો.

ડોળિયો, પું૦ ડોળીવાળો; ભોઇ; ડોળી રાખનારો. ડોળિયો બળદ=લાંબાં શિંગડાંવાળો બળદ.

ડોળી, સ્રી૦ [**સં. दोला**] એક માણસને બેસાડી કે સુવાડીને લાકડાએ ભરવી ઉંચકાય એવી ઝુલતી ઝોળી; માંદાં માણસ કે મુસાફરને ઉંચકી લઇ જવાની માંચી; કાવડ માફક લબડતી રહેતી પાલખી. (૨) મોંકાણ; કાણ; માઠી ખબર. (૩) વિ૦ ડોળી; દંભી; આડંબરી.

ડોળું, વિ૦ ડહોળાયેલું હોય એવું; મેલું;ગંદું; નહિ નિતરેલું રગડાવાળું.

ડોળો, પું૦ આંખમાંનો કાચ જેવો દેખાતો જે લંબ ગોળ અવયવ તે; આંખનો ગોળો. (૨) આંખનો વચલો ભાગ. (૩) આંખ; ચક્ષુ. (૪) દૃષ્ટિ; નજર. (૫) નીઘા; ધ્યાન; લક્ષ; સંભાળ. (૬) ચાંલ્લો–પિંછામાંનો ચંદ્રક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ડોળા ઉઘડવા=સમજ પડવી; જ્ઞાન આપવું; શુદ્ધિ આપવી ચાનક લગાડવી. ડોળા કાઢવા=ક્રોધ બતાવવો; ઇતરાજ–ગુસ્સે થઇને મોટી આંખે કોઇની સામે જોવું તે; ધમકી કે ભય દેખાડવો. ડોળા ઉંચે જવા=ગર્વ ચઢવો; અભિમાન આવવું; તોર આવવો. ડોળા ખેંચાવવા=રાહ જોવરાવવી; ખોટી કરવું; વાર લગાડવી; આંખ તણાવવી; આતુર રાખવું. ડોળા ફાડવા=જોવું; નજરે જોવું:–લે ડોળા ફાડ. કહે૦ ડોળે દીઠું બને નહિ ને સાથે રહેવું ગમે નહિ. રૂ૦ પ્ર૦ ડોળો હોવો=ચોટ હોવી=તેનો ડોળો હિંદ પર હતો. ડોળો ખુંપવો=ફાવવું; લલચાવું, લોભાવું. ડોળો દેખાડવો=ભય–ધાસ્તી બતાવવી. ડોળો રાખવો=નીઘા રાખવા, સંભાળ લેતા રહેવું; તકેદારી રાખવી. (૭) દોહદ; ગર્ભવતી સ્રીને જે ભાવના થાય છે તે. (૮) ઓઝણું; પહેલું આણું. રજપૂતોમાં છોકરી જે પહેલી વાર સાસરે જાય તે ઓઝણું કે ડોળો કહેવાય છે.

ડોહોળો, પું૦ ડહોળો રગડો; જાડું પ્રવાહી. (૨) કસુંબો.

ઢ.

ઢ, પું૦ [સં. ढ] ગુજરાતી ભાષાની લિપિના મૂળાક્ષરોમાંનો પચ્ચીસમો અને વ્યંજનોમાંનો ચૌદમો વર્ણ—અક્ષર; ઢકાર. ઢનો મહાપ્રાણુ. (૨) ભણીગણી શકે નહિ અને જેને કશું આવડતું ન હોય એવા વિદ્યાર્થી અથવા માણસને ઢ એમ કહેવાય છે; ઠોઠ; ભુચટ; જડસો; મૂર્ખ; બેવકુફ; આવડ ગરનો.

ઢઉઓ, પું૦ ઢબુવો; માલ વગરનો—નામર્દ માણુસ; દેખાવે ખાસો હોય પણ જેનામાં કંઇ પુરુષત્વ ન હોય એવો માણુસ; ભડવો; નમાલો.

ઢકાર, પું૦ [સં] ઢટ્ટો; ઢ એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે. (૨) ઢ જેવો=બેવકુફ.

ઢગ, પું૦ ઢગલો; અમુક વસ્તુઓનો મોટો એકત્ર જથો તે; અન્ન, માટી, સરસામાન, કચરો વગેરેના જથાનો એકત્ર કરેલો સપાટી ઉપર ઉંચો દેખાતો ટેકરો તે. ઘણું અત્યંત એવા અર્થમાં વપરાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢગ કરવો=ઢગલો કરવો; કોઇ પણ વસ્તુનો એકદમ સામટો જથો એક ઠેકાણે એકઠો કરવો.

ઢગરાં, ન૦ કમ્મર નીચેના ગાંડની બન્ને બાજુઓ તરફના જે મોટા ને ભારે માંસલ અવયવો તે; કુલાં; થાપા.

ઢગરું, ન૦ કમ્મર નીચે અને સાથળની ઉપર ગાંડની બે બાજુએ જે માંસલ અવયવો હોય છે તેમાંનો એકેકેક તે; કુલો; નિતંબ.

ઢગરો, પું૦ ઢગરું. (૨) હલકા પગારનો સિપાઇ.

ઢગલી, સ્ત્રી૦ નાનો ઢગલો.

ઢગલેઢગલા, અ૦ ઘણુંએ; થોકેથોક; પુષ્કળ. અતિશયતા બતાવે છે.:—અહિં તો ઢગલે ઢગલા ચાક મળે છે.

ઢગલો, પું૦ કોઈ પણ વસ્તુનો એકજ ઠેકાણે એકઠો કરેલો મોટો જથો તે; ગંજ; રાશિ; ઢગ; અંબાર. (૨) ટેકરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢગલો થઇ જવું=શરીરને ટટાર નહિ રાખી શકાવું; નંખાઇજવું; શસ્ત્રાઘાતથી કપાઇને કલેવર એકઠું થઇ જવું. ઉભું નહિ રહે એવું થઈ જવું તે—અથવા દુઃખ કે શોકની લાગણીથી ટટાર નહિ રહેવાવું. નાસીપાસ થઇજવું. નિઃસત્ત્વ થઇજવું; નીચે બેસી જવાવું; શરીરનું ઢગલાની માફક ભેળું થઇજવું. ઘણુંના અર્થમાં વપરાય છે.:—ખૂબ, પુષ્કળ.:—ઢગલો કામ છે.

ઢગો, પું૦ મૂર્ખ બેવકુફ માલ વગરનો માણુસ.

ઢચરો, પું૦ ઘરડો—જીર્ણુ થઇ ગયેલો માણુસ; ડોસો. (તિરસ્કારમાં) ખડુસ.

ઢચુપચું, વિ૦ કરવું કે નહિ કરવું, એવા વિચાર ઉપર અદબદ રાખેલું; અનિશ્ચિત; નહિ નક્કી કરેલું; અદબદ રાખેલું હોય એવું; ધચુપચું; નહિ નકકી એવું; ડગુમગુ.

ઢચ્ચર, લિ૦ જીર્ણ; ખોખા જેવું; બહુ ઘરડું; ઉતરી ગયેલું.:—ઘરડું—ઢચ્ચર.

ઢઢણાવવું, જુ૦ ઢણુઢણાવવું.

ઢડ્ઢો, પું૦ ઢ; ઢકાર; ઢ એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે. (૨) બેવકુફ; મૂર્ખ; આવડ વગરનો—અભણુ માણુસ; ઠોઠ. (૩) પતંગ અથવા કનકવામાંનો જે વચલો—કન્ની બાંધવામાં આવે છે તે સળિયો.

ઢણુકવું, ક્રિ૦ અ૦ આમ તેમ નકામા—ખાલી ફર્યા કરવું; રઝળવું; વગર કામે ઘર ગણ્યા કરવાં; ભટકવું; હરાયા ઢોરની માફક રખડવું. ઉ૦ મારૂં ઢણુકણું ઢોર ઢણુકે છે બધા નગરમાં રે. દયારામ.

ઢણુઢણુ, અ૦ ઢોલમાંથી નીકળતો એવો અવાજ.

ઢણુઢણુવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢણુઢણુ થવું; વાગવું; ઢણુ-એવો અવાજ નીકળવો. (૨) જોરથી બધું એક સાથે હાલી ઉઠવું; ઢણુકારના જોરે ધ્રુજવું.

ઢણુઢણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢણુઢણુ થાય એમ કરવું; વગાડવું. (૨) ધમધમાવવું; ગજાવવું; ધ્રુજાવી દેવું; ધણુધણાવવું; કંપાવવું.

ઢબ, સ્ત્રી૦ કોઇ ક્રિયા સંબંધી તે કરનારની એકાદી ખાસ રીત તે; તરેહ; પધ્ધત; લઢણુ; વલણુ; છટા.:—પાઘડી મૂકવાની-બાંધવાની ઢબજ જુદી છે. બોલવા લખવાની ઢબ સારી છે.

ઢબછબ, સ્ત્રી૦ રીતભાત; પદ્ધતિ; લઢણુ. (૨) આવડની ચંચળાઇ; કાર્ય કરવાની છટા; ચાળો; વર્તણુક; અભિનય.

ઢબવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢબ એવા અવાજ સાથે લોપ થવું; બુડી જવું; અદૃશ્ય થવું. (૨) ઝાઝો મંદવાડ ખાધા વગર એકદમ થોડા મંદવાડમાં જ મરી જવું; શાંતિમાં મરણુ થવું:—તાવ આવ્યો અને એક બે દિવસમાં ડોસો ઢબી ગયા. (હલકા અર્થમાં વપરાય છે.)

ઢબીજવું, મરીજવું.

ઢબુ, પું૦ તાંબાનો બેવડિયો પૈસો; જાડો ડગળા જેવો ભારે પૈસો; બે પૈસાનો એક પૈસો-સિક્કો. કહે૦ ટકાની ડોસી ને ઢબુ મુંડામણુ. (૨) સ્ત્રી૦ ઢિંગલી; છોકરીઓને રમવાની ચુંથરાની બાવલી; ઢબુડી; બાળકી; છોકરી. નાની છોકરીઓ રમતાં ગાય છે.-મારી ઢબુને મોકલો. ઢબ્બુ.

ઢબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ વાગવું; ઢોલનું ગર્જવું; ઢબઢબ થવું. ઉ૦ છંટાએ નીર ને ઢબુકે ઢોલ. દશમ.

ઢબુડી, સ્ત્રી૦ કપડાંમાં વિંટાળેલી નાની બાવલી; ચિંથરાની બાવલી; ઢિંગલી.

ઢબુરવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાય નહિ તેમ કપડાંમાં ઘાલી દેવું; કપડામાં સંતાડવું; છુપાવવું; (૨) ખૂબ ઓઢાડીને પવન લાગે નહિ તેમ બાળકને સુવાડવું; ઢાંકી દેવું; ઉઘાડું રહે નહિ એમ ઓઢાડવું. (૩) ઢબુડવું= મારવું; ધીબવું; ઉ૦ ઢોંગીને ઢબુડશે પહેલાં, કહેશે કૃત્ય તારાં જણાય. ધીરો.

ઢબુલો, પું૦ ઢિંગલો; મોટી ઢિંગલી. (૨) જાડો ને જડ માણસ તે; અણસમજુ; બોટ; ઠોઠ; ઢબુવા જેવો તે.

ઢબુવો, પું૦ ઢબુ; બેવડો પૈસો. (૨) ભડવો. (૩) જાડો ને જડ એવો જે તે.

ઢબો, પું૦ ભડવો. (૨) બેવકુફ; મૂર્ખ.

ઢમકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢોલનું વાગવું; ધમકવું; ખડખડવું; ગાજવું; અવાજ કરવો. ઉ૦ ઢોલા ઢમકયા રે વરવહુના હાથ મળ્યા. સ્ત્રીગીત. ધમધમ થવું.

ઢમકારો, પું૦ ઢોલનો અવાજ; ધમકારો; ગર્જન.

ઢમકો, પું૦ ઢોલમાંથી નીકળતો ભારે અવાજ તે; ઢોલની ગર્જના.:—મારવાડમાં ઢોલને ઢમકે કોસ ફેરવાય એવા ઘણા ઉંડા કુવા હોય છે.

ઢમઢમ, અ૦ ઢોલ-પડઘમ વગેરે ચામડે મઢેલાં વાજાંનો અવાજ.

ઢમઢોલ,—વિ૦ બહારથી મોટા ભારે દેખાવવાળું પણ અંદરથી પોલું એવું; અંદરથી પોલું ને ઉપરથી મોટા આડંબરવાળું; ઉપરના દેખાવનું, (૨) ખાલી; મિથ્યા આડંબરી. કહે૦ ઢમઢોલ ને મહિં પોલ.

ઢમાક, અ૦ ઢોલનો અવાજ.

ઢરડકો,—પું૦ 'ઢરડડ' એવો અવાજ તે; અપાનવાયુ સરતાં થતો એવો અવાજ.

ઢરડવું, ક્રિ૦ અ૦ 'ઢરડડ' એવો અવાજ કરવો અપાનવાયુ મૂકવો. (૨) તાણુવું; ખેંચવું; ઘસડવું.

ઢસડવું, ક્રિ૦ સ૦ તાણવું; ખેંચવું; જમીન સાથે ઘસાય તેમ ખેંચવું તે. (૨) તાણી ને-પરાણે લઇ જવું:-કચેરીમાં ઢસડયો.

ઢસરડવું, ક્રિ૦ સ૦ જમીન સાથે ઘસાતું રહે તેમ ખેંચવું; તાણવું; ગબડતું કે થેકતું નહિ એમ-ચપટ જમીનને અડી રહે તે ખેંચાય તેમ તાણવું.

ઢસરડો, પું૦ જમીન ઉખડે તે અને ઘસરડાતી વસ્તુ ઘસાય કે બગડે તે ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં જ્યાં ત્યાં ખેંચવું તે; સારૂં થાય છે કે ખોટું તે નહિ જોતાં માત્ર આંખ મીચીને કામ કરવું તે; ઢગલાને-જથાને ગમે તે રીતે પુરો કરવા ઉપર લક્ષ રાખીને કરેલું કામ તે. (૨) કામનો બોજો; પુષ્કળ કામ હોવું તે; નિત્ય કરવાના એકને એક જાતના કામકાજનો જે ભાર વહ્યા કરવો તે:-એ બિચારી ઘર કામનો ઢસરડો ખેંચ્યા કરે છે. વહેવું; તાણવું, ખેંચવું તે.

ઢસલું, વિ૦ ઢીલા મન-સ્વભાવનું; પોચું;આળસુ. (૨) સ્વમાનની લાગણી વગરનું; સાદું; ટાપટીપિયું નહિ એવું; ભોળું; નિર્માની; લાગણીરહિત; ઢસોર.

ઢસું, ન૦ રેતીનો દડ; ઝીણી ધુળ.

ઢસોર, વિ૦ માર અને ઠપકા સાંભળીને જેનું શરીર ને મન ટુંકની લાગણી રહિત થઇ ગયેલું હોય એવું; મારવાથી કે ઠપકાંથી જેને કંઇ અસર લાગતી ન હોય એવું; નિર્લજ્જ; જેની લાગણીઓ બહેર મારી ગયેલી હોય એવું:-વારંવાર લડવા અને મારવાથી માણસ ઢસોર થઈ જાય છે. નઠોર. (૨) ઢીલું; માન, સ્વચ્છતા, કે તેજીની જેને બહુ કાળજી ન હોય તેવું; એદી; આળસુ; ઉંઘણશી કરનાર ને અસર રહિત.

ઢહ, અ૦ ઢસ; અતિશયના દર્શક અવ્યયઃ—ઢીલોઢસ-હ.

ઢળકતું, વિ૦ એકાદ બાજુ તરફ નમતું; વાંકું-આડું પડતું; લચતું; ઉપરથી નીચેની બાજુ તરફનું; લબડતું; ઝુકતું; ઢાળપડતું.

ઢળકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢળતું-નમતું રહેવું; ઢોળાવદાર હાલતમાં હોવું; નમતું-ઝુલતું રહેવું; ઢાળ પડતું રહેવું; લટકવું. (૨) સફાઇદાર-ઢાળને લીધે સુંદર દેખાવું; નમતું રહેવાથી સારૂં લાગવું:-ઢળકતી માથે પાઘ.

ઢળવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રવાહીનું પાત્રમાંથી બહાર નીકળી જવું; વાસણમાંથી વહેવું; પ્રવાહીનું નીચે પડવું. (૨) વાંકું વળવું; ઝુકી જવું; નમવું. (૩) બીબામાં પડવું; રેડાવું; પ્રવાહીનું ઠરવું; અમુક આકારમાં આવવું; (ધાતુ વગેરે માટે) તરફ જવું; લચવું. (૪) સરવું; લપસવું. ઢળી પડવું= અમુક એક બાજુએ ફરીજવું; દૃઢ નહિ રહેવું; ડગીજવું. (૨) કબુલ થઇ જવું; માની દેવું. (૩) બેસીજવું, સુઇજવું.

ઢળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધાતુ વગેરેને ગાળી-પ્રવાહી બનાવરાવી તેને અમુક ગમતા ઘાટના બીબામાં ઠરાવવું; ગાળેલી ધાતુના રસનો આકાર પડાવવો; ભરાવવું. (૨) ઢોળાય તેમ કરાવવું.

ઢળિયાં, ન૦ સાડા પાંચના ગુણાકારના આંકનો ઘડિયો તે. ઉઠાં=૩ા ઢીયાં=૪ા અને ઢળિયાં તે ૫ા ગણાય છે.

ઢળિયું, ન૦ ઢેફું; રોઢું; માટી ને રેતીનો ગોળો.

ઢળ્યા, અ૦ છોકરાને તેની મા લાડમાં ગાળ દે છે તે-રડયા, પીટયા.

ઢંકાવું, ક્રિ૦ અ૦ (ઢાંકવુંનું કર્મણિ) ઉઘાડું હોય તે છવાવું-બંધ થવું; અચ્છાદિત થવું; વસાવું; વિંટાવું; આવરણ થવું. (૨) બંધ થવું; બિડાવું; જાહેરમાં ચાલતું અથવા ચર્ચાતું હોય તે બંધ પડવું; છાનું રહેવું.

(૩) વિસારે પડવું; ઓછું થઇજવું; ગુપ્ત રહેવું:–ઢંકાયેલો હીરો. ઑઠે પડી જવું:–એ ઢંકાઇ ગયો ને આ અજવાળામાં આવ્યો.

ઢંગ, પું૦ જેમાંથી નિયમ, સ્વચ્છતા, આવડ અને ચારિત્ર જણાઈ આવે એવું વર્તન–રીતભાત તે; ચાલચલગત; ચેનચાળા; આચાર; રહેણીકરણી વગેરે તે. ઉ૦ વહુ વર શે'ઢંગે, આવડો શો આસંગોરે. દયારામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢંગે રહેવું=વિવેક–મર્યાદામાં રહેવું; રીતભાતે ચાલવું. (૨) ઠામ ઠેકાણું; વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય એક સરખી વૃત્તિ:–એ ઢંગ વિનાનો છે=અર્થાત્ એક સરખા વર્તન ઉપર રહે એવો માણસ નથી. (૩) વેષ; પહેરવેશ:–એના ઢંગ તો જુઓ, પાઘડીએ રંગ નહિ અને કપડે ઉજળામણુ નહિ. ઢંગવગરનું=વર્તનની સ્થિરતા વગરનું. સમુદાચાર રહિત. ઢંગધડો=ઠેકાણું; વિશ્વાસ; નક્કીપણું; નિયમબદ્ધતા–નિયમાનુસારીત્વ; કબજો, બંધ નહિ તે.

ઢંઢાર, વિ૦ મોટું પણ અંદરથી ખાલી અને બિયામણું; ટંડેલ–જબરજસ્ત.

ઢંઢેર, વિ૦ ઢંઢાર.

ઢંઢેરો, પું૦ ડાંડી પીટી લોકને એકઠા કરી અમુક બાબત જણાવવી તે; લોકને અમુક બાબત જાહેરમાં એકઠા કરીને કહેવી કે કહેવરાવવી તે. ઢંઢેરોપીટવો=જાહેર કરવું; લોક જાણે તેમ કરવું. (૨) ફજેતી કરવી; છાની વાત ઉઘાડી પાડવી.

ઢંઢોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંઘતા માણસને જગાડવા માટે ખૂબ હલાવવો; આમ તેમ ફેરવવું; હચમચાવવું.

ઢાકઢોળ, પું૦ ડોળ; આકાર; ઘાટ.

ઢાકળો, પું૦ રીતભાતનો વર્તાવ; ઢંગ; વર્તણુક. (૨) ડહાપણ; સમજદારી. (૩) શરમ; નમ્રતા; લાજ; વળોક; વિવેક. (૪) ઠેકાણું; ખાતરી લાયકપણું; ભલીવાર.

ઢાકોઢુમો, પું૦ રાતે સુતા પહેલાં અનાજ ઘી તેલ વગેરે સરસામાન હોય તે જોઇ તપાસીને ઢાંકવો–ઠેકાણે મૂકવો વગેરે કામ તે; ઉઘાડાં ઢાંકવાં, ઠેકાણે મૂકવાં તે.

ઢાઢી, પું૦ ગાઇ બજાવીને આજીવિકા કરનારા જે લોક તે; એવા લોકનો જે સમુદાય તે; એક નાત. (૨) સરણાઇવાળા વાઘરી વગેરે તે.

ઢાણુંઢોકળું, ન૦ મૂળાક્ષરમાંનો નમઃ સિદ્ધંનો ઢકાર.

ઢાલ, સ્ત્રી૦ દુશ્મનનો ઘા–ઝટકો ઝીલવાનું તવા જેવું ચામડું–સાધન તે. કાચબાની પીઠના હાડકાની કે ગેંડાના જાડા ચામડાની ઢાલ બને છે. જ્યારે તરવારો અને ભાલાઓની લડાઇઓ ચાલતી ત્યારે ઢાલોનો બહુ ઉપયોગ થતો હતો. (૨) શત્રુના ઝપાટા–કે ચોટ સામે રક્ષણ આપનાર જે કંઇ તે; શરણ સાધન; રક્ષણ કરનાર; રક્ષણહાર. ઉ૦ સજ્જન એસા કીજીએ, ઢાલ સરીખા હોય, સુખમેં રહેવે પીઠપેં, દુઃખમેં આગે જોય. રૂ૦ પ્ર૦ અડીવેળાની ઢાલ=ખરે–સંકટને સમયે બચાવી લે એવો માણસ; પ્રસંગે શરણ આપે એવો.

ઢાલગર, પું૦ ઢાલ બનાવનારો. (૨) ઢાલ બનાવનારા લોકની નાતમાંનો એકાદ માણસ; ડબગર; મોચીની એક જાત.

ઢાળ, પું૦ ઉપરથી નીચે જતી જમીનની સપાટીનો ઉતાર તે; ઢોળાવ; ઉતાર; ઉપરથી નિચાણ તરફ ઢળતી સપાટી તે. (૨) તક્ષે; સંભા; વ્યવહાર; સંબંધ. (૩) ઘાટ; આકાર; સ્વરૂપ. (૪) રીતભાત; ચાલ; વર્તણુક. (૫) કળતર; ખેતરમાંના ઉભા પાકનો થોડાક ચાસ કાપી જોઇ અડસટો કાઢવો તે; અંદાજ. (૬) રાહ; ગત; ઢબ; ગાવાની રીત તે. એક રાગ. ઉ૦ રાગ ઢાળનું નામ ન જાણું, અહંબુદ્ધિ કવિની

વસે. ભાલણ. (૭) ઢંગ. (૮) યોગ; તાલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢાળ પડવો=એક તરફ નમતું-ઢળતું રહેવું. ઢાળ ઉતરવો=યોગ આવી લાગવો; તાલ બેસવો; કોઇ વસ્તુ કે વાતની સાધનતાનો સંધિ મળવો. ઢાળ ઉતારવો=ઘાટ લાવવો; જેમ જોઇતું-ઘટતું કે યોગ્ય હોય તેમ કરવું. બરોબર ઢળતું રાખવું:-છાપરાનો ઢાળ ઉતારજો કે જેથી પાણી પડે એવુંજ નીચે આવે. ઢાળે પાડવું=રાગે પાડવું; સમાધાનીથી વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે એમ કરવું.

ઢાળકી, સ્ત્રી૦ સોના રૂપાને ગાળીને પાડેલી લગડી-ગોળી તે.

ઢાળકો,-પું૦ ઢંગ; વર્તણૂક. (૨) કામકાજની સફાઇ. (૩) સમજણ; બુદ્ધિ:-એનામાં કંઇ ઢાળકો નથી. (૪) મોટી ઢાળકી.

ઢાળણી, સ્ત્રી૦ કરસણને કાપીને નીચે પાથરવાની ક્રિયા; કાપણી; ઢાળવું તે. (૨) જેમાં સોના રૂપાનો રસ કરી ઢાળવામાં આવે છે તે. (૩) બીબાં પાડવાની-ઢાળવાની આવડત.

ઢાળવું, ન૦ કોળી વગેરેની સ્ત્રીઓ સાલ્લા ઉપર જે આડું લુગડું બાંધે છે તે.

ઢાળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાકેલા કરસણને કાપીને નીચે નાંખવું; કાપવું; કાપણી કરવી તે. (૨) નીચે નાંખવું; સુવાડી દેવું; પાથરવું:-ખાટલો ઢાળવો. (૩) ખરાવવું; ગેરવવું; ટપકાં પાડવાં; નિગાળવું;-આંસુ ઢાળવાં. (૪) રેડવું; રસ કરી તેને ઠારવો; ચકતું, લગડી કે કોઇ આકાર-બીબું પડે એમ ધાતુના રસને યંત્રમાં કે ખાડામાં રેડવો; નામવું; ભરવું. (૫) કળતર કરવું; ઉભા અનાજનો અંદાજ કાઢવો.

ઢાળિયું, ન૦ ઢાળકી. (૨) ઢાળવાળું ખેતર-જમીન તે. (૩) એકજ બાજુવાળું છાપરૂં:-એક ઢાળિયું ઘર; ઢાળવાળું.

ઢાળિયો, પું૦ કાપણી કરનારો માણસ. (૨) નીચેથી ઉંચી જગાએ-ખેતરમાં પાણી લઇ જવાને બાંધેલી ઉંચી પાળી તે (૩) સોના રૂપાનો પાસલો.

ઢાળો, પું૦ મુસાફરી કરતાં એકાદ ઠેકાણે બેસીને બેચાર ઘડી વિસામો લેવો તે; વિશ્રામ, આરામ; થોડીવાર થાક ખાઇ જરાક આડા થઇ આરામ લેવો તે. (૨) ઢંગ; રીતભાત; ચાળો; ઢાળકો.

ઢાંકડું, ન૦ ઢાંકણું તે.

ઢાંકણ, ન૦ જેનાથી કોઇ વસ્તુ ઢંકાય તે; આચ્છાદન; આવરણ; પટલ. (૨) રક્ષક; સંભાળ લેનાર અને દોષાદિકનું સંવરણ કરનાર એવું જે તે. ઉ૦ બાપનું ઢાંકણ એટડો ને ઘરનું ઢાંકણ નાર. રખેવાળ.

ઢાંકણિયું, ન૦ ઢાંકણ તરીકે વપરાતી એવી કોઇ પણ એકાદી નાની ચીજ; જેનાવડે નીચેની વસ્તુ ઢંકાતી હોય એવું જે તે. (૨) વિ૦ ઢાંકનારૂં. ઢિંચણનું ઢાંકણિયું હાડકું ભાંગી ગયું છે. ખોપરી જેવું હાડકું; ઢાંકણી.

ઢાંકણી, સ્ત્રી૦ માટીના વાસણનું મોં ઢાંકવાનું જે છાછરૂં કોડિયું તે; શકોરૂં; માટીનું નાનું ગોળ પાતળું ચપણિયું:-દીવાની ઢાંકણી. જેનાથી કોઇ વસ્તુ ઢંકાય એવી નાની ગોળ ને ચપટી ચીજ.

ઢાંકણું, ન૦ પેટી પટારા, કંડિયા અને ડબી ડબા વગેરેની એક બાજુ જે ખુલ્લી કરાય ને ઢંકાય એવી હોય છે તે-બાજુને બરોબર બેસતું આવી રહે એવું જે ઢાંકણ-ઢાંકવાનું તે; બારણું; ફૂલક; પટલ વગેરે. ઢંકાય એવું પાત્ર કે બીજું જે કંઈ હોય તે. ઉ૦ ઢીલું ન હતું ઢાંકણું, જબરૂં કીધું જોર. ક૦ દ૦ ડા૦

ઢાંકપિછેડો, પું૦ ઢાંકવાનો જે પિછોડો તે; ઢાંકવાની જે જુક્તિઓને કાવાદાવા તે;

કોઈ વાત, વસ્તુ કે દોષ ગુનાને અમુક બહાનાં બતાવીને ઢાંકવાની તજવીજ કરવી તે; છુપાવવા, ચર્ચાતી અટકાવવા કે દાબી દેવાને યત્ન કરવો તે; થાબડથીબડ કરવું તે

ઢાંકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉઘાડું હોય તેને બંધ કરવું; વાસવું; ખુલ્લી બાજુ કે મોં ઉપર આવરણ કરવું; આવરવું. (૨) છાવું; આચ્છાદવું:–છાપરું ઢાંકવું. (૩) સંતાડવું; છુપાવવું દેખાય નહિ તેમ કરવું; ઓઢવું:–મોં–માથું ઢાંક. (૪) છાનું રાખવું; દાબી દેવું; નહિ ઉઘાડું પાડવું:–એ બાબત ઢાંકી દો. ગુનો ઢાંકશો નહિ.

ઢાંકોઢુમો, પું૦ ઉઘાડું ઢાંકવું બંધ કરવું વગેરે કામ તે.

ઢાંકયું, વિ૦ ઢાંકેલું; છુપું–છાનું. ઢાંકયું ભાણું ઉઘાડું જ છો આવેને ?

ઢાંખર, અ૦ ઢાંકર, ઢોરની આગળ અમસ્તોજ આવતો શબ્દ:–ઢોરઢાંખર.

ઢાંગરું, ન૦ આરિયું; ચીભડું. એક જાતની મોટી ને જાડી કાકડી.

ઢાંઢું, ન૦ મરી ગયેલું ઢોર.

ઢાંઢો, પું૦ પુખ્ત ઉમ્મરનો બળદ; ઉતરી ગયેલો–હાડપિંજરથી મોટા ખોખ જેવો બળદ તે.

ઢિગાર, પું૦ ઢગલો; ઢગ; રાશિ.

ઢિક, સ્ત્રી૦ ઢીક; હલકો ઠુંસો.

ઢિંકડું, વિ૦ કોઇ એક. અમુક, ફલાણું.

ઢિંકણી, સ્ત્રી૦ પૈંવા ખાંડવાની ઉલાળીને સાંબેલું મારવાની ખાંડણી.

ઢિંકણું, વિ૦ આ કે બીજું; અમુક એકાદ; ફલાણું.

ઢિંકવો, પું૦ નદી અથવા તળાવમાંથી નીક કાઢીને કરેલો ઢિંચણ સમાણું પાણી રહે એવો ખાડો:–ઢિંકવો કુવો. (૨) નદી કે તળાવમાંથી ખેતરોમાં પાણી લેવાને ખાડો ખોદી તે ઉપર કરેલો ઉલાળિયો ઝીલો તે.

ઢિંગડમલ,–પું૦ ધિંગમલ; ધિંગો–શરીરે પોચો ને મજબુત–મલ્લ જેવો માણસ તે. ઉ૦ એ ઢિંગડમલ ધુતારો રે. પ્રા. કા.

ઢિંગઢિંગી, સ્ત્રી૦ ડુગડુગી; જેમાંથી ઢિંગઢિંગ અવાજ નીકળે છે એવું એક વાજું, ઉ૦ પટહ ઢોલ વાગે છે ત્યાં ઢિંગઢિંગી. રણ-યજ્ઞ. પ્રે.

ઢિંગલી, સ્ત્રી૦ છોકરીઓને રમવાની લુગડાની બનાવેલી નાની બાવલી; પુતળી. (૨) નાજુક બાંધાની ઠિંગણી સ્ત્રી. (૩) નાની રૂપાળી રમાડવા જેવી છોકરી.

ઢિંગલું, ન૦ લુગડાનું પુતળું. (૨) નાનું રમાડવા જેવું છોકરૂં.

ઢિંગલો, પું૦ પુરુષ જાતિનું લુગડાનું પુતળું, બાવલું. (૨) નાનો ઠિંગણો પુરુષ; ગટકી.

ઢિંચ, સ્ત્રી૦ ઢિંચવાપણું; પીવાનું અકરાંતિયાપણું, પીબ; પાન લોલુપતા.

ઢિંચણ, પું૦ પગનાં ઉપલાં ને નીચલાં હાડકાંને જોડનારો–જાંગ ને નળાને જોડનારો જે વચલો અવયવ–સંધિ ભાગ તે; ધુંટણ. ક્રિ૦ પ્રિ૦ ઢિંચણ ભાગવા=ઉઠી કે ચાલી શકે નહિ એમ કરવું. (૨) નાહિમ્મત થઇ જવું. (૩) જીવન શક્તિ–બળનો નાશ થવો. ઢિંચણ માંડવા=ભાંખોડિયે પડવા માંડવું. (બાળકનું.)

ઢિંચણિયું, વિ૦ ઢિંચણ જેટલું–ઉંચું; ઢિંચણપુરતું. (૨) ન૦ જૈનો વગેરે કેટલાક લોક જમવા બેસતાં ઢિંચણ તળે જે ટેકણ રાખે છે તે; ટેકણિયું. એ લાકડાનું ને ધાતુનું બને છે.

ઢિંચવું, ક્રિ૦ સ૦ અકરાંતિયાપણે પીવું; વારંવાર તેમજ ખૂબ પીધા–પાન કરવું; પી પી કરવું તે.:–પાણી શું ઢિંચ્યા કરે છે ?

ઢિંચાં, ન૦ સાડાચારનો ગુણાંક, ઉઠાં પછીનો આંક. ૧ ૪ાા=૪ાા, ૨ ૪ાા ૯, ૧૦ ૪ાા ૪૫ વગેરે.

ઢીક, સ્ત્રી૦ હલકો ગડદો–થાપટ મારવો તે;

ગોદો; ગુમ્બો; મુક્કી; ઠાંસો. (૨) ઢોર જે માથાનો હડસેલો મારે છે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢીક મારવી=ઠાંસો મારવો.

ઢીકડું, વિ૦ અમુક; કોઈ એકાદું; ઢીકણું.

ઢીકણું, વિ૦ અમુક; કોઈ એકાદું; ઢીકડું.

ઢીકલી, સ્ત્રી૦ લડાઈ દરમિયાન શત્રુ ઉપર પત્થર ફેંકવાનું યંત્ર, શતઘ્ની. ઉ૦ ઉપરથી ઢીકલી ઢાલઇ, લોઢી ગહુ વછૂટઇ. કા. પ્ર. આગળના વખતમાં ઉંચા મોરચા ઉપર ગોઠવેલા ઉંટડા જેવા યંત્રની મારફત દુશ્મન ઉપર પત્થરનો વરસાદ વરસાવવામાં આવતો હતો, એ હાલની તોપનું કામ કરતી.

ઢીકો, પું૦ ગોદો; ગડદો; મુક્કો.

ઢીચ, વિ૦ ઢીમચા જેવું જાડું ને દઢ તે.

ઢીઠ, વિ૦ [**સં. धृष्ट**] ધીટ; બેશરમ; દઢ.

ઢીબવું, જુ૦ ધીબવું; ગુમ્બાનો માર મારવો.

ઢીમ, સ્ત્રી૦ સોનાની લગડી; ગોળી.

ઢીમચું, ન૦ લાકડાની ચપટી ગાંઠ; ખોડચું; જાડો ને ટુંકો લાકડાનો કકડો. (૨) ઘેર થાપેલી કચરાની જાડી કોઠી. (૩) ઠિંગણું–ગટકી માણસ.

ઢીમડું, જુ૦ ઢીમણું.

ઢીમણું, ન૦ શરીર ઉપર વાગવાથી કે જીવજંતુ કરડવાથી આવેલો સોજો તે; સોથ શરીર ઉપર લોહી બંધાઇ જઇને વા માંસના સોજાથી કઠણ થયેલો જે ભાગ તે; ગડ; ગાંઠ.

ઢીમર, પું૦ [**સં. धीवर**] માછી; મચ્છીમાર; માછલાં પકડનારો; ધીવર.

ઢીમસું, જુ૦ ઢીમચું.

ઢીમું, જુ૦ ઢીમણું.

ઢીલ, સ્ત્રી૦ વાર; વિલંબ; ખોટી. (૨) ઢીલું કરવું–મૂકવું તે.:–પતંગની દોરમાં ઢીલ મૂક. (૩) આળસ અથવા બેપરવાઇથી કોઇ કાર્ય કરવામાં વખત જવા દેવો તે; ધિમાશ; ઠંડાશ; આળસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢીલ કરવી=વાર લગાડવી.

ઢીલગંદુ, વિ૦ પોચું; ઢીલું; નરમ સ્વભાવનું. (૨) બીકણ; પ્રસંગ–અણીને વખતે ફડફડી જાય એવું.

ઢીલું, વિ૦ તંગ નહિ એવું; નહિ ખેંચેલું; ઝુલતું; લબડતું.:–નરઘાં ઢીલાં પડી ગયાં. ખાટલાની પાટી ઢીલી છે. (૨) નહિ સજડ એવું; નહિ કસેલું; પોચું:–આ ગાંઠ ઢીલી છે. બાળકની સુથણીનું નાડું ઢીલું બાંધવું. (૩) રગડા જેવું; નરમ; પ્રવાહી. :–ઢીલી દાળ. (૪) નહિ કઠણ; પોચું. (૫) પલળે–અસર કરે એવું; આર્દ્ર; નજીવી–સહન કરી શકે એવું.:–એનું મન બહુ ઢીલું છે. (૬) હિમ્મત રહિત; અકઠોર; નરમ–પોચું.:–જરા ડપકો દેતાંએ તે ઢીલો થઇ જાય છે કોઇને રોતું જોઇને તે બહુ ઢીલો થઇ જાય તેવો છે. (૭) નહિ સખત; નરમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢીલું પડવું=રગડા જેવું એકતાર કરવું. પોચું કરવું; નરમ કરવું. ઢીલુંઢશ=બહુજ ઢીલું. ઢીલું પડવું–ઢીલું થવું; ઢીલું મૂકવું, વગેરે.

ઢુકવું, ક્રિ૦ પાસે–નજીક જવું.

ઢુડાં, ન૦ જેમાં બાજરીના દાણા બંધાય છે તે બાજરિયામાંનાં એક એક દાણાને ધારણ કરનારાં નાનાં ગુચ્છ જેવાં ફોતરાં-ઘર. બાજરિયામાંનાં દાણા ધારણ કરનારાં ફૂલ. આ બાજરિયાનાં દાણા કાઢી લીધા પછી રહેલાં ફૂલ ઢોરને ખવરાવવામાં આવે છે. ઢુડસાં; ઢુડું; કણ વગરનાં ચોથાં.

ઢુડું, ન૦ ઢુડાંનું એક વચનરૂપ.

ઢુંકડું, અ૦ [**સ. ढौक**] પાસે; નજીક;વખત પ્રમાણે ને છેટા–લંબાણ પ્રમાણે. અતિ દૂર નહિ તે. ઉ૦ લગન આવ્યાં ઢુંકડાંરે. ઢુંકડું ટચ=બહુજ પાસે.

ઢુંગ, પું૦ ઢોંગ; ફેલફતવા.

ઢુંગલું, ન૦ ઝાડના નાના રોપાને ઢોર ખાઇ જાય નહિ તે માટે તેની આસપાસ તે ઢંકાઇ રહે એવી ઝાંખરાંની જે ઘટા-વાડ કરવામાં આવે છે તે; કાંટાવાળાં ઝાંખરાંની ઘટાદાર વાડ. (૨) ઝરડાં ઝાંખરાં વગેરેની ગુફા; નાની મઢુલી જેવું જે તે.

ઢુંઢવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. ઢુંઢ્**] શોધવું; ખોળવું; મેળવવા માટે આમ તેમ તપાસ કરવી.

ઢુંઢિયો, પું૦ [**સં. ઢુંઢ્**] શોધ કરનારો; અહિંસા શોધનારો. કોઇએક નાનો સરખો પણ જીવ મરવો જોઇએ નહિ, એવી ઢુંઢ તપાસ રાખનારો જે અહિંસા ધર્મમાંનો એક તે. એ નામે ઓળખાતા સંપ્રદાયનો અનુયાયી તે; જૈન-શ્રાવકોનો એક સંપ્રદાય અને તે સંપ્રદાયનો જે એકાદો માણસ તે. (૨) મેલો-ગલીચ રહેનારો માણસ તે.

ઢુંઢણી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રમત; ખડિયો; ખાડો.

ઢુંઢવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. ઢુંઢ**] ઢુંડવું; શોધવું. (૨) ખેતરમાંથી અનાજ વ્યતિરિક્ત છોડ-ઘાસ કાઢી-શોધી શોધીને કાઢીનાંખવું; રાંપી દેવી તે.

ઢુંઢસાં, ન૦ ઢુંડાં; જેમાં બાજરીના કણ રહે છે તે; થોથ-ઢુંડાની અંદર જેમાં બાજરીના કણ ગોઠવાયેલા હોય છે તે. (૨) થોથાં; જેમાં કણરૂપી સત્ત્વ રહેલું નથી એવું કણસલું. (૩) ધૂળ, કંઇ નહિ, એવા અર્થમાં વપરાય છે.:-એ શું મારશે ઢુંઢસાં ?

ઢુંઢું, ન૦ ઢુંડું; બાજરિયામાંનું કણ રહિત ખાલી કણસલું.

ઢુંસાન, ન૦ ઢુંડાં અને બીજું ઝીણું ઘાસ વગેરે; ઝીણા ઘાસનો જથો; થોથ. (૨) પોચ; ફોતરાં.

ઢુંસો, પું૦ ઢુંડાં વગેરે તે. (૨) પોચો લાકડા ને ઘાસનો ગર તે; ભુકો. (૩) લાકડાંનો વહેર; અથવા છોલ. (૪) ઘઉંનો મોટો જાડો ભાખરો. (૫) ઘીંસો; જાડો કાંબળો.

ઢૂસ, સ્ત્રી૦ ઢૂસ; તાકાત-શક્તિ ગણીજવી તે. (૨) વિ૦ ફૂસ; પોચું બોલે એવું; ફદલ રદ, કંઈ અનાજે નહિ કરતાં ખાલી જાય તેવું.

ઢેક, વિ૦ છેલ્લું. છોકરાઓ રમતમાં વાપરે છે.

ઢેકલી, સ્ત્રી૦ નાનો ઢેકો; સપાટી ઉપર ઉપસી આવેલી નાની ગાંઠ; ગડગ; નાની ટેકરી.

ઢેકલો, પું૦ ઢેકો; સપાટી ઉપર ઉપસી રહેલો હાડકા વગેરેનો ગોદો તે; હાથ, પગ, છાતી કે પીઠ ઉપરનું કોઇ હાડકું વાંકું વળી સપાટી ઉપર ટેકરા જેવું થઇ રહેલું હોય તે; ખુંધ.

ઢેકુટ, સ્ત્રી૦ માથાકુટ; માથાઝીક; રાત દહાડાની કડાકુટ તે. (૨) પંચાતી.

ઢેકો, પું૦ સપાટી ઉપર ઉપસી રહેલો જે ભાગ તે; ટેકરો; ઉંચો રહેલો કોઇ પણ સપાટીમાંનો એકાદો ભાગ-અવયવ તે. (૨) શરીરની સપાટી ઉપર વળી ગયેલા હાડકાને લીધે ઉપસી રહેલો ભાગ તે; ખુંધ. (૩) કમ્મરના હાડકાના આંકડા-અંકોડા તે; બસ્તિ; બેસણીના હાડકાની કોર તે.:-કેમ ઢેકો મરડીને બેઠો, કુલો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢેકો નમાવવો=અંગ વાળીને-કમ્મર નમાવીને મહેનત કરવી; મહેનત પડે એવું ખંતથી કામ કરવું; જાત ભાગવી. ઢેકા ઢૈયા=ખાડાખૈયા; નીચી ઉંચી જમીન તે; અસમ જમીન તે; ઢેકા વગેરે.

ઢેખાળી, સ્ત્રી૦ નાની ઈંટ; ઇંટનો ભુકો; ઈંટના કકડા.

ઢેખાળો, પું૦ ઇંટનો મોટો કકડો; જુનીકોરાએથી ખંડિત થયેલી પણ દગડા જેવી આમ તેમ અફળાતી રહેલી ઈંટ;

રોડું. (૨) કંઈ નહિ; શૂન્ય.:–એને શું મળવાનું છે? ઢેખાળા? રૂ૦ પ્ર૦ ઢેખાળાની પેઠે અથડાવું=કંઇ લાભ હાનિ કે અડચણ વગર જ્યાં ત્યાં રખડયા કરવું. (૨) અતિશયતા બતાવે છે. કંઇ હિસાબમાં નહિ એમ, મોંઘ–નિરમ નહિ એમ. :–ઢેખાળાની માફક રવડે છે. દેહની કે માન આબરૂની દરકાર વગર મહેનત કર્યા કરવી તે; નિરુપયોગી ને કિમ્મત વગરની તુચ્છ વસ્તુ તે ઢેખાળો.

ઢેડ, પું૦ [प्रा. ढेयरो] જેને અડતાં અભડાવાય એવો–ગલીચ હલકો ધંધો કરનારો અનાર્ય માણુસ; અસ્પર્શ્ય જાતિના અનાર્યોમાંનો એકાદ; હલકા ધંધા કરનારા અનાર્ય લોકનો એક સમૂહ–નાત તે. (૨) હલકો–પાજી અને મલિન વૃત્તિનો માણુસ; લડવાડિયો; ખરાબ નીચ સ્વભાવનો માણુસ.:–એ ઢેડનું નામ ના દેતા. (૩) ક્રોધ. (૪) વિ૦ ભ્રષ્ટ; સંકર; ગંદું.:–ઢેડ ગુજરાતી. ઢેડ ફજેતી=જાહેરમાં એક બીજાના દોષ કાઢીને લડવું તે. વારંવાર લડવું ને વળી એક થઈ જવું એવી રીતે બન્નેએ એક બીજાના ભવાડા કરવા તે; લોકોમાં ખોટું પરસ્પર વગોણું કરાવવું તે. કહે૦ ઢેડનું છોકરું ઢેબરે રાજી=હલકો માણુસ હોય તે જૂજથી ખુશી થાય. ઢેડ મુઓ ને આભડછેટ ગઇ=હમેશની પીડા મટી. ઢેડવાડામાં તકે પેઠો=ત્રાસ ત્રાસ ને કૌવૌ થઇ રહેવું તે.

ઢેડવાડો, પું૦ ઢેડ લોકને રહેવાનો મહોલ્લો તે; ઢેડવાસ. હિંદુસ્તાનનાં ગામડાંમાં બધે ઠેકાણે ગામની પરવાડે ઢેડ લોકોને રહેવાનો વાસ જુદો હોય છે. (૨) ગંદી અસ્વચ્છ જગા; કંટાળો અને ચીતળી ચઢે એવી ખરાબ જગા–માણુસ વગેરે તે. તકરારી –જંપવા દે નહિ અને ગંદકી કર્યા કરે એવું જે (માણુસ વગેરે) તે.:–મારી પડોશમાં તમે આ ક્યાંથી લાવીને ઢેડવાડો ઘાલ્યો? (૩) ગંદકી; કચરો પુંજો વગેરે તે. આ ખુણામાં કેમ ઢેડવાડો રાખ્યો છે. આ ઢેડવાડો અહિંથી કાઢી નાંખો. પીડાકારી એવું જે તે ઢેડવાડો.

ઢેડાઉ, વિ૦ ઢેડ સંબંધી, ઢેડે વણેલું બનાવેલું તે; જાડું; નહિ સફાઇદાર; ગામઠી; સાદી કારીગરી રહિત બનાવટનું.:–ઢેડાઉ કાપડ હવે કોણુ વાપરે છે?

ઢેડિયો, પું૦ ઢેડ.

ઢેડી, સ્ત્રી૦ ઢેયડી; ઢેડની સ્ત્રી.

ઢેડું, ન૦ ઢેડ ઇત્યાદિનું ટોળું; ઢેડ વાઘરી, ને હલકાં ભિખારી વગેરે તે; એદી બાજ–પતરાળી લુંટનારા લોકો–ભિખારીઓ. (૨) ધાડું; ટોળું. (૩) વિ૦ ઢેડાઉ.

ઢેઢિયો, પું૦ ઢેડ.

ઢેઢો, પું૦ ઢેડ.

ઢેપલી, સ્ત્રી૦ કોઈ ચૂરણ–લોટ જેવા પદાર્થને પ્રવાહીમાં કરમોવી પલાળી તથા દાબીને બનાવેલી નાની ચપટી થાબડી; પહોળી થાચરડી; દબડી; થેપલી; ચપટું ઢેપું તે.

ઢેપલું, ન૦ નાનું ઢેપું; ચોસલું; ચકતું; ચૂરણુને કસણી દાબીને કરેલું દબડું. (૨) સપાટીથી ઉંચો થયેલો સુજેલો શરીરનો ભાગ.

ઢેપું, ન૦ [सं. स्तेप] રેતી માટી કે બીજા કોઇ ચૂરણુનો પલળી દબાણુને લીધે બાઝી ગયેલો એક આકાર; દબડું; બાઝી ગયેલું મટોડું; ચીકણા પદાર્થનો જરા સખત લોચો; ચોસલું; ચકતું; ગડબ; રોડું; દગડું.

ઢેફું, ન૦ ઢેપું.

ઢેબરિયો, વિ૦ ઢેબરાં લઇને આવેલો–એકઠો થયેલો–સંઘ, મેળો; થોડોજ વખત રહેવા એકાદ ટંક ખાવું પડે તો તે માટે ઘેરથી

સાથેજ ટીમણુ લઈ આવેલો એવો લોક સમુદાય તે.:–નદી કિનારે ઢેબરિયો સંઘ ભરાય છે.

ઢેબરૂં, ન૦ ટીમણુ માટે તળીને અથવા તેલ કે ઘી લગાડીને બનાવેલા રોટલા. ઢેબરાના લોટમાં મસાલો–ગળપણુ વગેરે નાંખવામાં આવે છે ને તવા ઉપર જરા જરા ઘી કે તેલ મૂકી તળી કાઢવામાં આવે છે. ટીમણુના રોટલા તે. રૂ૦ પ્ર૦ ઢેબરાં બાંધીને=ગાંઠનું ગોપીચંદન ખરચીને. ખાસ માથે વહોરીને; ગાંઠનું ગુમાવીને. કહે૦ ઢેડનું છોકરું ઢેબરે રાજી=હલકો–ગરીબ માણુસ સાદી સાધારણુ વસ્તુથી પણુ રીઝે એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ઢેબો, પું૦ શરીરની સપાટી ઉપર સોજા વગેરેના કારણે ઉપસેલો જે ભાગ તે; ટેકરો; સોજો; ગડબ.

ઢેમણો, પું૦ એક ઔષધિ.

ઢેયડી, સ્ત્રી૦ [प्रा. ढेयरो] ઢેડની સ્ત્રી.

ઢેર, પુ૦ ઢગલો. ઉ૦ દ્રવ્ય અધર્મે કીધો ઢેર, ઉપમા દેવા એક કુબેર. દયારામ.

ઢેરી, સ્ત્રી૦ ઢગલી.

ઢેલ, સ્ત્રી૦ મયૂરી; મોરની માદા; મોરડી.

ઢેલડી, સ્ત્રી નાની મયૂરી.

ઢેશકું, ન૦ પોદળો. (૨) કંઠી.

ઢેષકાં, ન૦ લોળિયાં.

ઢેસરો, પું૦ ઢોરે જે પોદળો મૂકયો હોય તે.

ઢેસલો, પું૦ ઢેસરો.

ઢેંક, વિ૦ તાજું; ગબ્બર; પૂર્ણ ભરેલું; આકંઠાંત ભરપુર; પૈસે ટકે પૂર્ણ

ઢેંકવો, પું૦ છાછરા કુવામાંથી અથવા નદી કે તળાવમાંથી થોડી ઉંચી જગા વા ખેતરમાં પાણી લેવાને માટે બનાવેલો યંત્ર; થોડી મહેનતે પાણી ઉલેચીને ઉપર લેવાની કરામત.

ઢેંકુડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઢેંકવો.

ઢેંગી, વિ૦ આળસુ; સુસ્ત; એદી.

ઢેંચવો, પુ૦ લાંબી પુંછડીવાળો કાળો જંગલી ચકલો.

ઢૈઠ, વિ૦ ખૂબ નમી–તરડાઇ–વકાસી ગયેલું.:–વાંકુંઢૈડ.

ઢૈયું, ન૦ માટીની ગડબ; ભેખડ. (૨) પાણીમાંનો ખાડો.

ઢૈયો, પું૦ ઢૈયાંનો ઢગલો; ભેખડોનો ઢગ; ટેકરો. પોચો રેતીનો ઢગ.:–ઢેકોઢૈયો. (૨) ખાડો; ખાંચો.

ઢોકડું, ન૦ રૂ અથવા ભુસાની પોચી માટી ગાંસડી; ધોકડું. (૨) શરીર–કાયા.

ઢોકળાં, ન૦ અડદ અને ચોખાના લોટને પલાળી આથો આણીને બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ; ઇંદડાં. (૨) વચમાંથી જાડાં દબડાં.

ઢોકળિયું, વિ૦ જેની વચમાં ફુલેલી ઢોકળી નીકળેલી હોય એવું (વેલણુ). (૨) વચમાંથી જાડું ને ફુલેલું હોય એવું; ઢોકળી જેવું તે.

ઢોકળી, સ્ત્રી૦ વચમાંથી જાડી ને ઉપસેલી એવી નાની ગોળ દબડી, ચકતી; જાડી નાની ટીકડી. (૨) બે હાથેળીઓ વચ્ચે દાબીને બનાવેલી અને દાળમાં ચઢાવેલી ખાવાની જાડી રોટલી. (૩) માંસના લોચાની ગાંઠ; ગડબ; નાનો ગોટલો. (૪) સાંકડા પટાની ઇંટ. દાળ ઢોકળી=દાળ અને દાળમાંજ બાફેલાં નાનાં તિકકડનું જમણુ તે.

ઢોચકી, સ્ત્રી૦ સાદી બનાવટનું નાનું લોટું; માટીનો સાદો નાનો કળશ; ઘડો.

ઢોઠો, પું૦ શાળમાં આડા વાણા નાંખવા માટે કાતરામાં ઘાલવાની બરૂ કે સરકટના કકડા ઉપર જે કોકડી કરવામાં આવે છે તે. ઢોઠા ભરવા–પુરવા=વાણાને માટે બરૂના કકડા ઉપર તાર વિંટાળી આપવા. તાણાના તાર લંબા કરેલા હોય છે અને

વાણાના તાર એક સળી ઉપર વિંટાળી કાંસકામાં ઘાલી આડા વચમાં નાંખવામાં આવે છે, એ તારની જે કોકડી તે ઢોઢો.

ઢોઢો, પું૦ સ્ત્રીની જનનેંદ્રિય.

ઢોયણું, ન૦ (ઢોલણું-દોલણું.) બાળકની ઝોળી-ખોઇના ચારે છેડા સરખા અંતરે પહોળા રહે તેમ રાખવાનાં નાકાવાળાં લાકડાં, દંડિકા; ડોલણાં; ઢોંણું. ઢોયણાને બે છેડે બે કાણાં હોય છે તેમાં ખોઇના છેડાનાં નાકાં ભરવવામાં આવે છે આથી ખોઇ પહોળી રહે છે.

ઢોર, ન૦ ખેતી, સ્વારી અને દૂધ દહિં માટે પાળવામાં આવતાં મોટાં ચોપગાં જનાવર તે; પશુ. ગાય, બળદ, ઘોડા, ભેંશ વગેરે. (૨) જનાવર; જંગલમાં ઘાસ વગેરે ચરીને રહેનારાં પ્રાણી. (હિંસક નહિ -પળાય એવાં.) મનુષ્યના જેવી જેને વાણી અને વિચાર કરવાની બુદ્ધિ નથી તે. (૨) વિવેક-વિચાર રહિત; અણુસમજુ; મૂર્ખ; જેને ઝાઝી ગતાગમ પડે નહિ એવું માણસ; ભરોડ. (૩) માલ; ધન.:- ચોર ઢોર એકઠાં કરો. અર્થાત્ ચોરને અને તેણે ચોરેલા (ઢોર) માલને. કહે૦ ઢોરના ચાવ્યામાં કુચો પડે પણ માણસના ચાવ્યામાં ન પડે. અર્થાત્ માણસની બતરીસીએ ચઢયું તે પાયમાલ થઇ જાય.

ઢોરઢાંખર, ન૦ ઢોરઢાંકર; ઢોર વગેરે.

ઢોલ, ન૦ અંદરથી પોલા ખોખાને મોંએ જાડું ચામડું જડીને બનાવેલું વાઘ; વાજું; નગારૂં; તંગ-ખેંચીને જડેલા ચામડા ઉપર દંડિકા ઠોકતાં ઢમઢમ બોલે એવું વાજું. પટહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢોલ વાગવું=સૌ જાણે તેમ થવું; જાહેર થવું; ઢમઢમ થઇ રહેવું. -ચોરી થશે ત્યારે શું ઢોલ વાગશે ? ના. તે તો કોઇ જાણશે પણ નહિ. ઢોલ વગાડવું=જાહેર કરવું; સો કોઇ જાણે તેમ કરવું; ચાહન કરવું. વાગતે ઢોલે જવું-ચાહન જવું; છ ચોક-ચોરી છુપીથી નહિ પણ સૌ જાણે તેમ જવું અને તે નહિ અટકાવી શકાવું. રૂ૦ પ્ર૦ ઢોલને ઢમકે પાણી આવવું=મારવાડમાં કુવા એટલા ઉંડા હોય છે કે કોસિયાને કોશ કાંઠે આવતાં તરીલાના બળદ ઉભા રખાવવા માટે ઢોલે દંડો દેવો પડે છે. ઢોલે દંકો દેવો=સ્વારી એ ચઢવું; ઉત્સાહ ભેર સૌ કોઇને જાહેર થાય તેમ-ચાહન કોઇ કામ કરવાને તત્પર થવું.

ઢોલક, ન૦ નાનું ઢોલ; પખાજ.

ઢોલકી, સ્ત્રી૦ નાનું ઢોલ; નગારી. ક્રિ. પ્ર૦ ઢોલકી બજાવવી=નાચનારની પાછળ ફરવું અને તેના નાચને ઘાટેઘાટ નગારૂં વગાડવું. (૨) વખાણ કે ખુશામત માટે હાજી હા કરવું; સામો માણસ કહે તેને ભળતું જ બોલવા મંડી જવું. બન્ને તરફની ઢોલકી બજાવવી=જે જેમ બોલે તેને તેમજ હા, હા કહીને ઉત્તેજન આપવું, બેઉ રીતે સારૂં સારૂં કહ્યા કરવું.

ઢોલકું, ન૦ ક્ષુદ્ર નગારૂં; જેવું તેવું નાનુસુ ઢોલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢોલકું કૂટવું=સમજ્યું ન સમજ્યું જ્યાં ત્યાં ખરૂંખોટું હાજી હા કરવું અને ખોટું ઉત્તેજન આપવું. તાનમાં તાલ બેતાલ જોયા વગર જેમ ફાવ્યું તેમ ઠોકવું; બોલવું તે.

ઢોલડી, સ્ત્રી૦ નાનો રંગિત ખાટલો; પલંગડી.

ઢોલણી, સ્ત્રી૦ ઢોલડી.

ઢોલાણ, ઢોળાવ; ઢાળ; ઉપરથી નીચે તરફ ઢળતો જતો પ્રદેશ; ઢળતો ભૂભાગ.

ઢોલિયો, પું૦ મોટો રંગિત ખાટલો; પલંગ. ઉ૦ ત્યારે ઢળાવું ભમર ઢોલિયો. કહે૦ ઢોલિયો તળાઇએ શોભે=હાથી અંબાડી એ શોભે એમ; જો યોગ્ય ઉપરકરણ હોય તોજ વસ્તુ શોભે ઢોલિયો-ઘરકલીએ ન શોભે.

ઢોલી, પું૦ ઢોલ વગાડવાનો ધંધો કરનારો; ઢોલ, નગારાં વગેરે વગાડવામાં જેમની આજીવિકા હોય તે. ઢોલ વગાડવાનો ધંધો કરનાર વર્ગ; રાવળિયા વગેરે. કહે૦ ઢોલીને ત્યાં વિવાહ તે છંદે છંદે નાચે=ઘરનો કસબ તે ગમે તેમ કરે; આપ્તુકલી જાતિના લોક પોતાના હાથની વાત હોય તેનો સહેજે દુરૂપયોગ કરે.

ઢોલો, પું૦ [**સં. नायक. नायकनुं ढोल्ल ने प्रियानुं घण–घेणु** પ્રાકૃતમાં આદેશ રૂપે થાય છે.) પ્રિયતમ; નાયક; વર; ધણી. (૨) મૂર્ખ; કંઇ સમજે નહિ એવો–જડસો; અચતુર; છળપ્રપંચ કે કાવાદાવામાં ઝાઝું સમજી શકે નહિ એવો માણુસ.ખાઇ પીને બેસી રહે એવો–સ્થૂલ સારો દેખવડો પણ ચંચળ નહિ એવો; કામ ચાતુર્યથી અનભિજ્ઞઃ–ઢોલો મારૂ.

ઢોસું, ન૦ કુશકું.

ઢોસો, પું૦ ઠુંસો. (૨) જાડો ભાખરો;

ઢોળ, પું૦ તાંબાપીતળ ઉપર સોના રૂપાની જે ઝળકી ચઢાવવામાં આવે છે તે; બહુ જ આછું પડ–થર, પાસ. (૨) ખોટો, તકલેદી ભભકો–દેખાવ તે; ટાપટીપ; આડંબર; દંભ; ખોટી શોભા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢોળ ચઢાવવો=ઉપર ઉપરથી સારૂં ભભકાદાર દેખાય તેમ કરવું; સાફસુફ ને ટાપટીપથી શોભે એમ કરવું. ખાલી શોભા–સારાપણું દેખાય તેમ કરવું; ઓપ આપવો.

ઢોળવું, ન૦ ઢળી પડે એવું સારી બેસણી વગરનું ઢોચકું.:–ગાંડ વગરનું ઢોળવું=આમ તેમ–ગમે તેમ ઢળી પડે એવું; અનિશ્ચિત સ્વભાવનું; ફરી જાય એવું માણસ.

ઢોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રવાહીને પાત્રમાંથી બહાર નાંખવું; રેડવું; વહેવરાવવું; છાંટવું; અભિષેક કરવો.:–હાથિણીએ કળશ ઢોળ્યો. પ્રવાહી તેના પાત્રમાંથી બહાર નીકળે એમ કરવું; ઢળે તેમ કરવું. (૨) ઘોળવું; લેપન કરવું. (૩) વિંઝવું; હલાવવું; પવન નાંખવો; પંખો નાંખવો. ઉ૦ કાળજડાની કોર હું તમને વિંઝણલે વા ઢોળું, રાજ. (૪) બરબાદ કરવું; ઉશેટી દેવું; નિરર્થક ગણી કાઢીનાંખવું.:–ખાટી છાશ ઉકરડે ઢોળો.

ઢોળાવ, પું૦ ઢળતો–ઉંચેથી નીચે ઉતરતા ઢાળવાળો પ્રદેશ; ભૂભાગ; ઢાળ; ગરાડ; ટેકરાનો ઉતાર તે. (૨) ઉતરતા ઢાળવાળો જે ઘાટ તે; ઘુમ્મટની–ઘડાની બાજુઓનો ઉતરતો ઢળતો ઘાટ.

ઢોળાવું, ક્રિ૦ અ૦ રેડાવું; છંટાવું; ઢળવું; પ્રવાહીનું તેના પાત્રમાંથી બહાર નીકળવું. (૨) વિંઝાવું; ઉડવું; આસપાસ ઘુમાવું. ઉ૦ મારા ક્રિયા ભાઇને ચમર ઢોળાય.

ઢોળીપાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી ઉભેથી નીચે નાંખી દેવું; ધક્કો મારીને બેઠેલા, ઉભેલા કે ગોઠવેલાને સુવાડી દેવું; ઢળી પડે એમ કરવું. ઉ૦ ઉંધે મોકલ્યું બગાસુ કે જા બગાસા તું, તારૂં કહ્યું નહિ માને તો ઢોળીપાડીશ હું. (૨) કોઇને માથે નાંખી દેવું; પોતાનો દોષ છુપાવી તે બીજાની ઉપર મૂકી દેવો; જોખમ ઓઢાડવું; દોષારોપ કરવો; બીજાને શિર ઓળવવું:–તેણે પોતાનું આળ મારે માથે ઢોળી પાડયું. (૩) જમીનદોસ્ત કરી નાંખવું; સુવાડી દેવું; નાશ કરવું; તમામ બરબાદ કરવું.:–પિવાય નહિ તો ઢોળીનાંખવું.

ઢોળો, પું૦ ઢાળ; ઢોળાવ; કઢણ.

ઢોંગ, પું૦ ખોટો દેખાવ કરવો તે; ખરેખરૂં હોય તેથી જુદું બહાર દેખાડવું; સમજાવવું તે; દંભ; આડંબર; દેખાવ. (૨) ધુતારાપણું; કપટીપણું; પ્રપંચ. (૩)ચાળા; મજાક; ઠઠ્ઠા; પરિહાસ. (૪) બહાનું; મિષ; ખોટું કારણ. (૫) વેષધારીપણું; વેષ;

ખેલ; રમત. (૬) ખોટું ધતિંગ; ખોટાઈ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઢોંગ કરવો=ખોટો દેખાવ કરવો; ખોટું દુઃખ, દૈન્ય રોવું વગેરે તે. ઢોંગ ચલાવવો=અંદરથી સાર-તત્ત્વ રહિત પણ બહારથી મોટા આડંબરવાળું ધતિંગ ચલાવવું. ધર્મ વગેરે માટે. ઢોંગ માંડવો=ધુતારાપણું માંડવું; તોફાન-સામું માણસ અંજાઈ જાય-ડરી જાય એવું ખોટું ધિંગાણું મચાવવું.

ઢોંગી, વિ૦ ઢોંગ કરનાર; દંભી; આડંબરી. (૨) ધુતારો; અંદરથી એક અને બહારથી બીજો દેખાવ કરનાર; નહિ સાચો; દિમાકી.

ઢોંચ, વિ૦ જીર્ણ; ખળખળી ગયેલું; ખખ. ધરડો ઢોંચ.

ઢોંચરું, ન૦ ઢોરચરૂ, ગોતું; ખાણુ; ટાઢું અને સ્વાદ રહિત-ધૂળધાણી ખાવાનું તે. (૨) વિ૦ બહુ ટાઢું, વાસી; બેસ્વાદ; ગોતા જેવું.

ઢોંડફોડો, પું૦ [म.] પત્થર ફોડનારો-ઘડનારો તે; સલાટ.

ઢોંડો, પું૦ પત્થર; પહાણો. (૨) મોટો અને ઘરડો ખખ બળદ. (૩) વિ૦ મોટા ઉંચા હાડપિંજરવાળો; ખૂબ મોટો; ઉમ્મર લાયક; પ્રૌઢ.:-મોટો ઢોંડો થયો હવે કંઇ સમજે છે કે નહિ ? (૪) મૂર્ખ; અક્કલ વગરનો; જડસો; બેવકુફ; બુદ્ધિ વગરનો.

ઢોંણું, ન૦ ઢોયણું; બોઘ પહોળી રાખવાનો દંડિકો.

ઢોંવો, પું૦ ઢોઓ; ભડવો; બેઅદબી જોયા કરે એવો માણસ; ગોલો; નામરદો; પોતાની સ્ત્રીને પોતાના કાબુમાં રાખી શકે નહિ એવો ઢાલો.

ણ.

ણ, પું૦ [सं. ण] ગુજરાતી ભાષાની લિપિનો છવ્વીસમો મૂળાક્ષર અને પંદરમો વ્યંજન વર્ણ-અક્ષર. ત્રીજો અનુનાસિક.

આ અક્ષરથી શરૂ થતો કોઈ પણ શબ્દ ગુજરાતી ભાષામાં નથી.

त.

त, पुं० [सं० त्] गुजराती भाषाना मूळाक्षरोमांनो सत्तावीसमो अने व्यंजनोमांनो सोळमो दंतस्थानी व्यंजन वर्ण-अक्षर; तकार; तत्तो.

तइयार, जुओ० तैयार.

तइयारतम, जुओ० तयार.

तइयारी, तैयारी.

तइं, अ० तहिं; त्यां.

तउ, वि० ताउ; तौ; तीखुं; गरम मिजाजनुं; झट उश्केराइ जाय एवा स्वभावनुं; जलद; आकळुं.:–ए तो तउ माणुस छे.

तक, स्त्री० [फा.] लागनो वखत ते; कोइ कार्य सिद्ध करवा माटेनो योग्य अवसर होय ते; कार्यसिद्धि काळ; योग्य समय; प्रसंग; योग; जोगवाई; लाग; संधि. (२) मोसम; वेळा; रत; पाक वगेरेनो समय ते. क्रि० प्र० तक मळवी=लाग मळवो; कार्य करवाने योग्य अवसर प्राप्त थइ जवो. तकखोवी, तक गुमाववी. तक साचववी=प्रसंगानुसार समय विचारी कार्य करी आपवुं ते; भीड भागवी; ' अणीनो अवसर छे ' एम विचारी ते प्रमाणे वर्ती लेवुं ते; खरेखर वखते मदद करवी. तक जोवी=योग्य समय आवता लगी राह जोवी. कहे० तक तेवो तडाको. गइ तक ब्राह्मणे वांचतो नथी. तकनां वाजां तकेज वागे. (३) अ० [सं.अं-तक] लगी; सुधी; पर्यंत.:–कालतक.

तकतक, वि० तेज मारतुं होय एवुं; चकचक; झगझग; तगतग; झळांझळां.:–एनुं मोढुं तकतक थाय छे. अंदरना भरावाथी तसतस थइने सुंवाळी चामडीए तेज देखावुं ते.

तकतकतुं, वि० झळकझळक थतुं; चकचकतुं; तेज मारतुं; तगतगतुं.

तकतकवुं, क्रि० अ० तकतक थवुं; चकचकवुं; झळकवुं; तगतगवुं. सुंवाळी नाजुक चामडी वगेरेनुं खेंचाइ तंग थई झळांझळां थइ रहेवुं.

तकती, स्त्री० [अ. तख्त] लाकडानी, काचनी के धातुनी पातळी पण खुणादार चकती; नानी पातळी चोखुण आकृति; चोकी. (२) पातळी चीप; पाटी; फूळी. (३) एक जातनुं घरेणुं.

तकतो, पुं० तखतो; अरीसो; दर्पण. (२) मोटी तकती; पातळी पण लांबी पहोळी काच के पत्थरनी छाट.

तकदीर,–स्त्री० (न०) [अ] नसीब; भावी; किस्मत; भाग्य; सर्जित; प्रारब्ध; छठ्ठीनो लेख. कहे० तकदीर आगळ तदबीरनुं कंइ चालतुं नथी.

तकरार, स्त्री० [अ.] बे अथवा घणा जण वच्चे अमुक मतभेदने लइ जे संवाद के बोलचाल थाय ते; विवाद; खरा खोटानो झगडो, मत फेरनी बोलाबोल; हुज्जत; कजियो; वढवाड; टंटो. (२) कारण; सबब; हेतु; दलील.:–एनी तकरार खोटी छे. (३) वांधो; विरुद्धता. (४) विवाद करवानी रीत. (५) माथाफोड; खोंश; आग्रह; हाना कर्या करवी ते. क्रि० प्र० तकरार करवी–चलाववी=विवाद करवो; वाद चलाववो. (२) लडाइ करवी. तकरार लेवी=सामे थवुं; आम थवुं जोइए एम हेतु पुरःसर वाद लइने जणाववुं. (२) पारकी लडाइ वहोरी लेवी; विरुद्ध पडवुं. तकरार सांभळवी=सामानी दलीलो ने कारणो होय ते सांभळी लेवां;

ફરિયાદને તેનાં કારણ જાણી લેવાં.

તકરારિયો, પું૦ જેને તકરાર કરવાની ટેવ હોય એવો માણસ; માથાફોડિયો.

તકરારી, વિ૦ તકરાર કરનાર. (માણસ.) જે- માં વાંધો નીકળે–તકરાર કરવીજ પડે એવું (કામ.):–આ તકરારી જમીન છે.

તકલદી, જુ૦ તકલેદી.

તકલાદી, જુ૦ તકલેદી.

તકલીફ, સ્ત્રી. [अ.] મુસીબત; વિપત્તિ. (૨) દુઃખ; ક્લેશ; કષ્ટ.

તકલેદી, વિ૦ [अ. **तक्लीदी**] મજબુત તેમજ ટકાઉ નહિ એવું; નાજુક; બળ કે સત્ત્વરહિત; અદૃઢ; સહેજ આંચકો લાગતાં ઉથલી પડે કે ભાગી જાય એવું; કમજોર; કાવલું; કામચલાઉ. (૨) કાચું પોચું; નબળું. (૩) બનાવટી; ઉપરથી સારૂં અને મજબુત લાગે પરંતુ અંદરથી ટકાઉ સત્ત્વ- વાળું ન હોય એવું. તકલીદી; કાગદી; ફોફું.

તકસીર, સ્ત્રી૦ [अ.] ભૂલ; ચૂક; કસુર; વાં- ક; દોષ; અપરાધ; ગુનો. તકસીરવાર=ગુને- ગાર; અપરાધી.

તકાજો, પું૦ પ્રેરણા.

તકાદો, પું૦ [अ. **तकाज़ा**] કોઇ પણ કાર્ય ઝટ કરી નાંખવાનું સામા માણસ પર દબા- ણ કરવું તે; તગાદો; માગતું લહેણું પતાવી દેવાને કરવામાં આવતો જે આગ્રહ તે; ચાંપીને ઉઘરાણી કરવી તે. (૨) જબર- જસ્તી કરવી તે; હુકમના જોરથી કામ લેવું તે. માગતા લહેણાની ઉઘરાણી બા- બત વપરાય છે.:–લોકો ઉપર તકાદો કરી ને નાણાં વસુલ કરી લો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તકાદો કરવો=દબાણ–જોર વાપરવું; ચીવટાઇથી માગણી કરવી.

તકાર, પું૦ [सं] તત્તો; ત અક્ષર અને ત એવો ઉચ્ચાર તે.

તકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નજરમાં ઘાલવું; તાકવું; પોતાને મળે અથવા ભોગ પડે તો સારૂં એવી દાનત રાખવી; લેવાની ઇચ્છા કરવી; લાગ જોતા રહેવું. (૨) તાકે એમ કરા- વવું; નિશાન માંડતાં શીખવવું.

તકાવી, સ્ત્રી૦ [अं०] તગાવી; ખેતીને માટે ઓજાર, બી, અને ખેતીને ઉપયોગી સાધન સરકાર તરફથી ઋણરૂપે ખેડુતને આપવામાં આવે તે; ધન–રોકડ વગેરે તે.

તકાસવું, ક્રિ૦ સ૦ પોતાને ભોગ પડે એવી દાનત રાખવી; લાલસા રાખવી; લાગ ફાવે તો લઇ લેવા–પચાવી પડવા ઉપર નજરે રાખતા રહેવું. લાલચવાળી વાંકી નજરે મેળવવા ઉપર લક્ષ–નિશાન રાખવું; ઇચ્છ- વું.:–કોઇનું બુરૂં તકાસવું નહિ, સારૂં તકાસો ને જુઓ સારુંજ થશે.

તકિયો, પું૦ [फा. **तकीय**] અઢેલીને બેસા- ય એવું પોચું જાડું ગદેલું; બરડા પાછળ મૂકવાનો કે માથા તળે ઘાલવાનો રૂ ભ- રેલો પોચો નાની મોટી ગાંસડી જેવો ગુંણસો તે; મોટું જાડું ઓસીકું. (૨) અઢેલીને બેસાય એવો ચુનાનો ગચ્છ; ચોતરા–ઓટલાની બાજુનો અઢેલાય એવો જે ભાગ તે. (૩) ફકીરને પડી રહેવાનું સ્થાન; ચોતરો તે; પીર વગેરેનું સ્થાન.:– કાળુમિયાંનો તકિયો.

તકેદારી, સ્ત્રી૦ ધમધોકાર કામ ચાલુ રહે એવી કડકીની નજર રાખવી તે; તડાકા બંધ શેહમાં ને શેહમાં હુકમભેર કામ લેવા- તું રહે એવી દેખરેખ રાખવી તે; જાપતો; ચાંપતી તપાસ–સંભાળ રાખવી તે; આ- ગ્રહ ને ખંત રાખીને કામ લેવું તે; ખૂબ સંભાળ રાખવી તે. જાગતી ચોકી રાખવી તે; જેમાંથી કોઇથી ચસકાય નહિ અથવા ગફલત કે થાપ દેવાય નહિ એવી ચોક- સી રાખવી તે.

તક્ષ, પું૦ [सं] પંજાબની ઉત્તર પશ્ચિમ દિ-

શાએ આવેલો એક પ્રાંત. હ્યુએત્સંગે તેના પ્રવાસમાં આનું વર્ણન આપેલું છે.

તક્ર, સ્ત્રી૦ [**સં**] છાશ; દહિં ભાગી-વલોવીને માંખણ કાઢી લીધા પછી રહેલું પ્રવાહી; તાક. (૨) ભાગેલું દહિં; મઠો. તક્રપ્રમેહ=છાશના જેવો પિશાબ આવે એવો એક રોગ.

તક્ષક, પું૦ (**સં**) પાતાળમાં રહેતા મોટા આઠ નાગોમાંનો એક નાગ. ઋષિ કશ્યપ અને કદ્રુથી એનો જન્મ થયો હતો. જનમેજય રાજાના સર્પ યજ્ઞમાં સાત નાગકુળ બળી જવા છતાં આસ્તીક મુનિએ તક્ષક અને તેના કુળને બચાવી લીધું હતું. ઉ૦ મારા પિતાની કોટે ઘાલ્યો કાળોનાગ, તેને ખાજો તક્ષકનાગ. હાલના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જોનારા કહે છે કે, તક્ષકકુળને નામે ઓળખાતી એક આખી જાતિ હતી. ટિબેટ ને ચીન તરફના કેટલાક લોક પોતાને તક્ષક વંશના માને છે. જનમેજયે તક્ષશિલા જીતી તક્ષકો વગેરેનો નાશ કર્યો તે ઉપરથી સર્પ સત્રની આખ્યાયિકા ચાલી છે.

તક્ષશિલા, સ્ત્રી૦ ઉત્તર પંજાબમાં આવેલું એક પ્રાચીન નગર અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ. બૌધ્ધોની જાહોજલાલી દરમિયાન એની આબાદી હતી અને પાટલિપુત્રથી તે બીજે નંબરે ગણાતું હતું. હ્યુએત્સંગે એનું વર્ણન કરેલું છે. તે એક મોટું વિદ્યાપીઠ હતું. ચાણક્ય તક્ષશિલાનો રહેવાસી હતો.

તખત, ન૦ (**फा. तख़्त**) રાજગાદી; સિંહાસન; રાજા-પાદશાહને કચેરી ભરીને બેસવાનું મૂલ્યવાન સુંદર આસન તે. (૨) ઉચ્ચસ્થાન; ઉત્તમસ્થાન; અગ્રસ્થાન; મોંખરો.:-તમે તો તખતની જગા લઈ બેઠા હતા. તખતનશીન=રાજગાદીએ બેઠેલો; જેને રાજ્યાભિષેક થયેલો હોય તે. તખ્ત, તખ્તે તાઉસ=મયૂરાસન, શાહજહાંને છ કરોડ રૂપિયા ખરચી આ સિંહાસન બનાવરાવ્યું હતું. તખ્તનશીન=રાજ્યગાદી ઉપર બેઠેલો-રાજા.

તખતી-સ્ત્રી૦ પાતળી ચોખુણ ચિપાટ; ફળું; પાટી. (૨) બીબું; જેની અંદર અમુક આકાર ખોદી-કોતરી કાઢેલો હોય અને તેમાં ધાતુ વગેરેનો રસ રેડતાં અમુક આકાર પડતો હોય એવી બનાવટ; અક્ષરની તખતીઓ-ખીલા. (૩) કાગળનો તાવ.

તખતો, પું૦ (**फा. तख़तह्**) પાતળું ચોખુણ પાટિયું; ફળું; પાટ; છાટ. (૨) મોં જોવાનો કાચનો ચોખુણ આકાર; આરસી; દર્પણ; ચાટલું-લો. (૩) ચીતરેલી કાચની પાટી; ચિત્ર કાઢેલો કાચનો ચાટલો.

તખ્ત, જુ૦ તખત.

તખ્તેતાઉસ, ન૦ મોરની આકૃતિનું સુંદર ને મૂલ્યવાન સિંહાસન. શાહજહાંન પાદશાહે ખરાં મોતી ને જવાહીર જડાવી છ કરોડનું એક સિંહાસન કરાવ્યું હતું તે. બર્નિયરના પ્રવાસમાં એનું વર્ણન છે.

તગડ, સ્ત્રી૦ (તગ-ગેડવું ઉપરથી) દોડા દોડી; પગ દોડ; રખડપટ્ટી; અથડામણ; કાળની ધાઇ-તડામાર હોવાને લીધે વારંવાર આમ તેમ ફેરા આંટા ખાવાનો જે પરિશ્રમ પડવો તે; તગડ; (રૂ૫) ઉતાવળે ઘણાં કામ પાછળ દોડાદોડ કરવાની હોય તે. (૨) ઉતાવળે દોડાવવું તે; દોડ; રખડ; ધાઇ; દોડધામ; ધમાલ.:-મોસમમાં તગડ થાય પછી કંઇ નહિ.

તગડવું, ક્રિ૦ સ૦ આમ તેમ ઉતાવળે દોડાવદોડાવ કરવું તે; દોડાવવું; આમ તેમ ફેરા આંટા ખવરાવવા; જહિં તહિં જરા જરામાં દોડાવ્યા કરવું; તગેડવું; રખડાવવું; ફેરા ખવરાવવા; નાહક દોડાદોડ કરાવવી. જોરથી મારીને દોડવાની ઝાઝી શક્તિ ન હોવા

છતાં પણ દોડાવવું; બળાત્કારે કામ લેવું; ખેંચવું; તાણવું; ઘસરડવું.:–આ ટટવાને હવે કેટલાં વર્ષ તગડશો–તગેડશો.

તગડિયો, પું૦ ત્રણસેરૂં ભરત તે; વાણ ભરેલો ખાટલો કે જેમાં ત્રણ ત્રણ સેરો જુદા-ડીને મુંજ કે ભિંડી ભરેલી હોય, ત્રણ જુડતી સેરે ભરેલા વાણનો ખાટલો. (૨) તગડિયું ભરત.

તગડો, પું૦ ત્રણ એ સંખ્યાનું ચિહ્ન; ત્રણનો આંક તે; ૩.

તગણું, વિ૦ ત્રણ ઘણું; ત્રમણું; એક પછી એક ત્રણ ફેરી હોય તેટલું; ત્રણગણું.

તગતગ, અ૦ ચકચક; ચળક ચળક; ઝગમગ; સફાઇથી તગતું હોય તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તગ તગ થવું=ઝળાંઝળાં થવું; તેજ મારવું; દીપવું. (૨) ખેંચાઇ ને તંગ થવું; તંગ થવાને લીધે ચકચકવું.

તગતગવું, ક્રિ૦ અ૦ ચળક ચળક થવું; ઝગ-ઝગવું; દીપવું. (૨) ચંચળ અને સંજ્ઞા રહિત હોવા છતાં માત્ર ખાલી ઝાંખું ઝાંખું ઝળકયા કરવું; જરા જરા ઝાંખી ઝળકી ચમકયા કરવી.:–બધું અંગ જુઠું પડી ગયું છે, સંજ્ઞા જતી રહી છે છતાં માત્ર બે ડોળા તગતગ્યા કરે છે.

તગર, ન૦ એક ફૂલઝાડ. (૨) એક ઓષધિ, એક ઝાડ, કાશ્મીર ને અફગાનિસ્તાન ઉપ-રાંત માદાગાસ્કર ને ઝંઝીબારમાં તગરનાં ઝાડ થાય છે. એના લાકડામાં અને તેલમાં સુગંધિ રહે છે.

તગવું, ક્રિ૦ અ૦ તગતગવું; તેજ મારવું; પ્રકા-શવું; દીપવું; ઝગઝગવું.

તગાજો, જુ૦ તગાદો.

તગાદો, પું૦ તગાદો; ચાંપની ઉઘરાણી તે; ઝટ પતાવી દેવાનું દબાણ કરવું તે.

તગારું, ન૦ [फा. तगारह] માટીની ગાર અથવા ચુનાનો કેલ ભરવાનું કઢાઇ જેવું લોખંડનું પાત્ર તે; કટાહ; કઢાયા જેવું વાસણ–ટોપલી. (૨) મોટું ફુલેલું પેટ; હોજરૂં. ઉ૦ જમ્યા જમાયું જેટલું, જડુ-રામ ભટ નેટ, વધ્યું તગારું દેખીને, હ-સતાં દુખે પેટ. ખુલાખી. ક્રિ૦ પ્ર૦ તગારું ભરવું=ચાંપીને જમવું; ખાવું.

તગાવી, સ્રી૦ [अ. तकावी] વ્યાજ સાથે પાછાં આપવાની સરતે સરકાર કે જમી-નદારે ખેડુતને ખેતી કરવાને અગાઉથી નાણું આપવાં તે.

તગેડવું, ક્રિ૦ સ૦ દોડાવવું; આમ તેમ ઉતા-વળે દોડાદોડ કરાવવી; રખડાવવું. (૨) જોરથી હાંકવું; થાકી જાય તેમ અહિં તહિં ફેરવવું.

તગેડો, પું૦ ઘણાં કામને લીધે આમ તેમ દોડાદોડી કરાવવી–થવી તે; વખતસર કામ આટોપી લેવાને પડતી જે ધાઈ તે; રખડ; અથડામણ; આમ તેમ ફરવાની મહેનત; તરત કામ કરી નાંખવાની ધમાલ; પગતોડ.

તજ, સ્રી૦ [सं. त्वच्] તમાલની લાલ, તીખી, મીઠી અને સુગંધવાળી છાલ; દા-લચીની; જાવંત્રીના ઝાડની સુકી છાલ; તજની ગણના ગરમ મસાલામાં છે.

તજગરો, પું૦ ઉપર ઉપરથી તપાસ લેવી તે; હિસાબ; સાર; ખરી હકીકત શું છે તેનું તાત્પર્ય તપાસી લેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તજ-ગરો લેવો=હિસાબ લેવો; સાર જોઇ લેવો; પાર લેવો. તજકિરા=તજકરો=તજવીજ; ચર્ચા; જીકર લેવી તે.

તજન, ન૦ ત્યજન; ત્યાગ.

તજવીજ, સ્રી૦ [फा. तजवीज] તપાસ; શોધ. (૨) યુક્તિ; કરામત. (૩) યત્ન; કોશીશ; મહેનત. (૪) ચોકસી; બંદોબસ્ત, સંભાળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તજવીજ કરવી=તપાસ કરવી; યત્ન કરવો; ચોકસી કરવી. તજ-

વીજ રાખવી=સંભાળ રાખવી; ભાળ લેતા રહેવું; ફેંસલો; નિર્ણય.

તજવીજદાર, પું૦ કોઇ કામકાજ વગેરે બરોબર ચાલે છે કે નહિ? તેમાં કંઇ ગફ્લત કે ઘાલમેલ થાય છે કે નહિ? અને ફરિયાદ હોય તો તે શું છે? વગેરે બાબતની તપાસ કરી ચોકસી રાખનાર અધિકારી તે.

તજવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. त्यज्**] તજી દેવું; છોડી દેવું; છોડવું; ત્યાગ કરવો; મૂકી દેવું; વરજવું; દૂર કરવું; છાંડવું. ફરીને સંગ નહિ કરવા માટે છોડી દઈ જતા રહેવું; હમેશને માટે પરિત્યાગ કરવો.

તજાગરમી, સ્ત્રી૦ ચામડીની ગરમાઇ; ચામડી ઉપર ગરમીની અસર દેખાવી તે; અંદર નહિ પરંતુ બહિરંગ ઉપર જે ગડગુમડ-ચાઠાં વગેરે ગરમીની અસર જણાય તે. (૨) ચામડી લુખી થાય એવો એક રોગ તે.

તજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તજી દે એમ કરાવવું; ત્યાગ કરાવવો; છોડાવવું; સંગ—આદત મુકાવવી; ફરીને સંગ કરે નહિ એમ હમેશને માટે મૂકી દેવરાવવું; દૂર કરાવવું; છુટું કરાવવું.

તજ્ઞ, વિ૦ [**સં.**] તત્ત્વજ્ઞ; તત્ત્વને જાણનાર. (૨) જ્ઞાની.

તટ, પું૦ [**સં.**] નદી, સરોવર કે સમુદ્રનો કાંઠો તે; કિનારો; તીર. (૨) ઢોળાવવાળો પ્રદેશ; તળેટી; ઉતરતા ઢાળનો ભાગ.:—કુચતટ. (૪) તડ, તૂટવાનો અવાજ. (૪) પાળ; આડ; બંધ; ધોરો; કિનારની હદ ઉપરનું બાંધકામ. (૫) કોર; છેડો; અંત. (૬) અ૦ સમીપ; પાસે; નજદીક.

તટપટ, પું૦ બે કિનારાઓ વચ્ચેનું જે તળું —જળ—વહેણનો ભાગ તે.

તટસ્થ, વિ૦ [**સં.**] તટ ઉપર ઉભું રહેલું—વહેણમાં નહિ ઉતરેલું પડેલું તે; અળગું રહેલું; દૂર ઉભેલું; અલગ; ઝગડામાં નહિ પડેલું; પક્ષકારોમાં નહિ ભળતાં અલગ થઇ ઉભેલું.:—તટસ્થ રહેલાં રાજ્યોએ હવે વચમાં પડી લડતાં રાજ્યોનું સમાધાન કરવું જોઈએ. ઉદાસીન; નિરપેક્ષ.

તટિની, સ્ત્રી૦ [**સં.**] નદી; સરિતા. (૨) ઉંચા કિનારાઓવાળું ઝરણું.

તડ, ન૦ [**સં. तट**] એકાદ આખા મંડળમાં પડેલી ફૂટ તે; પક્ષ; જ્ઞાતિ વગેરે સમુદાયોમાં પડેલો અક્કો વિભેદ; ભાગ; તફો; પક્ષ.:—મોઢ બ્રાહ્મણોનાં ત્રણ તડ. (૨) સ્ત્રી૦ તરડ; ચીરો; ફાટ; ફૂટ; બરડ વસ્તુમાં પડેલો માગ—ચીરો તે. (૩) ન૦ રેતીના રણમાં પાણી ને ઝાડપાનવાળી લીલી જગા તે; શાદ્વલ (મોટું). ક્રિ૦ પ્ર૦ તડપડવાં=બે કે વધારે ભાગ-વિભેદ-કે પક્ષ પડવા તે. એક સમુદાયનાં માણસોએ બે કે વધારે ભાગમાં વહેંચાઇ જવું. આંતરો; ભેદ; જુદાપણું.:-તમારે ને એને તડ છે?

તડક, સ્ત્રી૦ તરડાઇ જવાપણું તે; ફાટ; બરડપણું; તાપ વગેરેથી ફાટી જવાપણું તે. (૨) કડકી; ભંગશીલતા. (૩) તણખ; ઝાટકો; સળક; પાકતા અવયવમાં થતી પીડ તે; ધટકો.

તડકવું, ક્રિ૦ અ૦ તાપ વગેરેથી ચિરાઇ—ફાટી જવું; ચિરાડા પડી જવા. (૨) નંકાવું; ઉડીજવું; તડ એવા અવાજ સાથે તૂટી જવું.:—ચુડો—છો તડકી ગઇ. (૩) બીવું; ડરવું; ગભરાઇ જવું; થરથરીજવું.

તડકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (ટેડકાવવું) દમ ભિડાવવો; બીવરાવવું; થથરાવી દેવું; ધમધમાવી નાંખવું; ધમકી આપવી; ડરાવવું; ધમકી સાથે ખૂબ ખીજવું; ધૂળ કાઢી નાંખવી; ફાટી જાય એમ કરાવવું.

તડકું, જુ૦ તડકો.

તડકો, પું૦ [સં. તપ, પ્રા. તિરિચ્છી] સૂર્યનાં કિરણનો જ્વલંત ગરમ પ્રસાર તે; તાપ; સૂર્યનો ઉજ્જ્વળ પ્રકાશ તે; આતાપ. (૨) આકરો સમય; મુશ્કેલ વખત; દુઃખનો—દુર્ભાગ્યનો સમય:—તડકોછાંયડો=ચડતી પડતીનો વખત; સુખદુઃખનો વખત. તડકછાંયડો–(તલકછાંયડો.) છોકરાંની એક રમત.

તડતડ, અ૦ કોઇ વસ્તુ ફાટતાં–ચિરાતાં કે ભાગતાં થતો એવો અવાજ; તૂટવાનો અવાજ. ઉ૦ હાથ ઝાલીને બાંય મરોડી; તડતડ ચોળી તૂટી. મીરાં.

તડતડવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાઢ, તાપ કે ખાર લગાવાથી કોઇ ચીજનું ફાટ ફાટ થવું તે; ફાટું ફાટું થવું; લુખું પડી જવાથી કે કોઇ આકરી વસ્તુ લાગવાથી સુંવાળી સપાટીનું તરડાઇ જવું.:—શિયાળાને દહાડે નદીમાં નહાયાથી ચામડી તડતડે છે. (૨) ફાટું ફાટું થાય તેમ તંગ પડવું; ભચરડાઇને તૂટું તૂટું થાય એમ થવું.:—ચોળી તડતડે છે. (૩) તડતડ એવા અવાજ સાથે ફાટીને ઉડવું; તણખા ઉડવા. આ કોલસા બહુ તડતડે છે. (૪) ભાગું ભાગું એમ થવું; ફૂટવું.

તડતડાટ, પું૦ તડતડ થવું તે; તડતડ એવો જે અવાજ થવો તે; ભાગવા–તૂટવાનો જે અવાજ તે; જોરથી ઉપરા ઉપરી તડતડ થવું તે. (૨) વગર અટક્યે બોલી જવું તે; સપાટાબંધ જે તે તડતડ બોલી દેવું–બોલી દેવાની જે ઉતાવળી ચંચળ–છટા તે.:—છોકરો ઉભો કર્યો કે તરત તડતડાટ બોલવા લાગ્યો. (૩) કડકાઇ કે તોરનો જે તનમનાટ–છાકોટો–છણકો તે. (૪) મિજાજની જે ત્વરિત તીખડાઇ અને ગુસ્સાનો જોરદાર જુસ્સો તે.

તડતડિયું, વિ૦ તડતડ થાય એવું; તરડાઇ જાય એવું; તડતડ એવા અવાજ સાથે ફૂટનારું; કડક; બરડ; તૂટી જાય એવું. ગરમી લાગતાં ફૂટે એવું:—તડતડિયા કોયલા.

તડતડિયો, પું૦ તડતડ એવા અવાજ સાથે ફૂટીને ઉડેલો તણખો; સ્ફુલિંગ ગરમી લાગતાં તડતડ થઇ ફૂટે એવો કાલસો. (૨) ઘસતાં તડતડ થઇ છેવટ ભડકો થાય એવી દારૂખાનાની એક કરામત.

તડદઇને, અ૦ તરતજ; જરા પણ વિચાર કે વાર નહિ કરતાં તરતજ; ફટદઇને; ઝટદઇને; સપાટાબંધ; નિર્વિલંબે. (૨) તડ એવો અવાજ થાય તેમ.:—તડદઇને એક તમાચો ખેંચી કાઢવો.

તડપડ, સ્ત્રી૦ (ટેડપેડ) તડીને–ગુસ્સે થઇ ધસીને પટપટ સામા જવાબ આપવા તે; સત્તા–શક્તિ વગરનું બળ બતાવવું તે; ખાલી મિજાજ–ગુસ્સો કરવો તે. (૨) શેખાઇ; ઉદ્ધતાઇ; ચાપલ્ય; દોઢડહાપણ; ચિબાવલાવેડા કરવા ને મિજાજ મારવો તે. (૩) આનાકાની; ખોટી બહોંશ; ખોટી વિરૂદ્ધતા:—બહુ તડપડ કરશે તો તમાચો મારીને બેસાડી દેવો પડશે.

તડપડાટ, પું૦ ખાલી વગર શક્તિનો તરવરિયો–ઉપરચોટિયો મિજાજ કરવો તે; ખોટું બળ–જોસ દેખાડવો ને શેખાઇ મારવી તે; કંઈ વળે નહિ અને ખાલી બડબડાટ કરવો તે; ટેડપેડ કરવી તે; નકામો ગુસ્સો ને છણછણાટ કરવો તે.

તડફડવું, ક્રિ૦ અ૦ તરફડવું; અસહ્ય દુઃખમાંથી છૂટવાને માટે–પોતાને કંઇ અવલંબન મળે અને કોઇ રીતે દુઃખ–વેદનાની અકળામણ ઓછી થાય એવા સ્વાભાવિક જીવસ્નેહને લીધે આમ તેમ અંગ ફેરવી ગડમથલ કરવી; દુઃખ અથવા સંક-

ટમાંથી છૂટવા માટે આમતેમ હાથ પગ વગેરે અફાળવા; ફાંફાં મારવાં; સહાય-આરામને માટે વળખાં મારવાં. (૨) દુઃખ-થી પીડાતા જીવે અંગ ફેલાવી આમતેમ ગોથાં ખાવાં; અંગ પછાડવાં; દુઃખની વ્યાકુળતાથી અવયવોનું આમતેમ તણાવુંને લંબાવું તે; પછાડા મારવા.

તડફડાટ, પું૦ તડફડવું તે; ધમપછાડ; આમતેમ પગ પછાડવા અફાળવા તે. વળખાં; ફાંફાં; પછાડા. (૨) પાંખો ફડફડાવતાં થતો અવાજ; હાથ પગ આમતેમ નાંખવાથી થતો ક્ષોભ તે; વિંણુચું ટા; ગભરાટ; હાંફળાફાંફળા પડીજવું તે.

તડબુચ, ન૦ એક જાતનું મીઠા પ્રવાહીથી ભરપુર ગરવાળું ફળ; કલિંગડ.

તડબુચી, સ્ત્રી૦ તડબુચની વેલ; કાલિંગડની જાતિનો એક વેલો.

તડભડ, અ૦ તરત મોઢેજ; જેવું લાગે તેવું ને તેવુંજ ખરું કે ખોટું મોઢામોઢ કહી દેવું તે. (૨) કોઇ વાંધાનો તરતજ નિકાલ આવે તેમ; જેમતું તેમ; ખરેખરું; જેવું ને તેવુંજ—શરમ રાખ્યા વગર.:—એ તો એવો ખરાવાદી છે કે જેવું જોશે તેવું જ તડભડ (તડનેફડ) કહી દેશે. વગર વિલંબે—વગર વિચારે કે વગર શરમ રાખવે.

તડવી, પું૦ તડનો આગેવાન; આગેવાન પક્ષકાર; અમુક વિભાગનો જે પટેલ—કરતા કારવતા માણસ તે.

તડવું, ક્રિ૦ અ૦ હથિયાર ઉગામીને સામે થવું; એકદમ ધસીને કોઇની સામે ઉઠવું; મારવા દોડવું; સામો હુમલો કરવો. ક્રિયાપદ તરીકે ક્વચિતજ વપરાય છે જ્યારે કૃદંત તરીકે—તડીને બહુ વપરાય છે.:—તડી તડીને મારવા શું આવે છે ? ધસીને; રીસ ચઢાવીને હાથ કે હથિયાર ઉગામીને.

તડંબુમ, અ૦ ઢોલકના અવાજનું અનુકરણરૂપ; તડિંબુમ. (૨) ખૂબ તંગ થયેલું કે ટકોરી મારતાં ઢોલકની માફક અવાજ આપે. વાદના નાદે ચઢેલાનો પરિહાસાત્મક એવો મુખોદ્ગાર.

તડાક, અ૦ તડ એવો તરત અવાજ થાય તેમ; તરતજ; તાબડતોબ; તડદઇને.: તેણે તડાક લાકડી મારી. (૨) અવાજ સાથે તરતજ અસર દેખાડે એવું; તરત ફૂટે અસર કરે એવું.:—તડાક છિંકણી, સુંઘતાંને વાર તરત ઉપરાઉપરી ખૂબ છિંકો ખવરાવે એવી છિંકણી. (૨) સ્ફોટનો અવાજ, ચટપટ, તરતજ.

તડાકભડાક, અ૦ તરત ભડાકો થાય તેમ; જેવું મનમાં આવ્યું તેવું તરત જ બોલી દેવું તે; તાબડતોબ; મોઢામોઢ તરત; સવાલ તેવોજ ઉત્તર આપે તે. તડાકને ભડાક =તરતને તરત; ભડાકાની પેઠ. તડાક ભડાકિયું=તરતજ જેવું ને તેવુંજ કહી દેવાના ખરાવાદી સ્વભાવનું (માણસ.):—શેઠ કશો વિચાર કે આનાકાની કરશે નહિ, જેવું તે પૂછશે તેવો તડાક ને ભડાક ઉત્તર આપી દેશે.

તડાકાબંધ, અ૦ ઝટ થાય તેમ; ચપટી વગાડતામાં; ઝપાટાબંધ; તાબડતોબ. (૨) ખૂબ જોરને ત્વરાથી; જેવો તડ એવો અવાજ થાય કે તરત; જરાએ અંતર વગર.

તડાકિયું, વિ૦ તડાક એવો અવાજ કરે એવું; ભડાકિયું; મોટી મોટી ફૂલની ખાલી વાત કરનારૂં; ગપ્પી; ટાઢા પહોરની મોંને ગમે તેવી વાતો કર્યા કરનારૂં; વાતોડું; ગપ્પાં માર્યા કરે એવું. ખોટી ગપ્પો મારી ફૂલનારૂં; ફૂલણજી. જેની વાતમાં સત્યાંશ બહુ જૂજ હોય એવું.

તડાકી, વિ૦ ગપ્પી; બડાઇ ભરી મોટી મોટી વાતો બોલનારૂં; ખાલી ખોટીજ વાતનો ગોળો ગબડાવનારૂં; જેના કહેણમાં ઝાઝો

સત્યાંશ હોય નહિ એવું; કાર્ય નહિ પણ અમસ્તી બડાશ-મોટી વાત કરનારૂં.

તડાકો, પું૦ ગપ; અફવા; ખોટી-સત્યાંશ રહિત વાત; ગપાટો; જુઠી વાત. એમદમ ક્ષોભ-હાલકહુલક થાય એવી વાત. એકદમ વધારીને મોટે સાદે કોઇ તાત્કાલિક અસર ઉપજાવવાને કહેવું તે. (૨) માલ વગરની-નકામી વાત; વખત કાઢવાની અગમનિગમની વાતો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તડાકા મારવા=મનગમતી વખત કાઢવાની વાતો કર્યા કરવી. બડાશની વાતો કહેવી; ગપ મારવી. રૂ૦ પ્ર૦ તડાકીદાસ=ફુલણજી; જેના બોલવામાં ઝાઝો સત્યાંશ હોય નહિ એવો. (૨) ઝટપટ કંઇ ને કંઇ પ્રાપ્ત થવું તે; લાભ થવો તે; ઉપરા ઉપરી ફાયદો મળ્યા કરવો તે; સુભાગ્યની પરંપરા. -હમણાં તો શેઠને સારો તડાકો પડે છે. કાર્ય કરતાં વાંત ઉપરા ઉપરી લાભ મળતો હોય એવો સુભાગી જોગ તે.

તડાગ, ન૦ (સં.) તળાવ; નાનું જળાશય, સરોવર; કુદરતી રીતેજ નીચી જમીન હોઇ પાણી એકઠું થઇ રહેતું હોય તે. ઉ૦ ધન્ય છે તે તડાગોના-વાયુને જે યથાસુખે, વિચરંતા વનોમાંહિ, કરે છે સ્પર્શ રામને. પ્રતિમા. ના.

તડાતડ,-સ્ત્રી૦ તડતડ થવું તે; ઉપરા ઉપરી એક બીજાને વાગે અને બોલાબોલ થાય એવું જે તે; સામસામી બોલચાલ; કજિયો; મારામાર. (૨) હોંસાતુંસી; સરસાસરસી; પડાપડ; ધાંધલ. (૩) અ૦ એક પછી એક સામસામે ઝટપટ થવી તે; ઉપરાઉપરી.-તેણે તો તડાતડ સોટીઓ મારવા માંડી. એક પછી એક તડતડ થાય તેમ.

તડાતડી, સ્ત્રી૦ સામાસામી લડાઈ-મારામારી થવી તે; એક બીજાની સામા ઉતરી પડવું તે; તડતડ એક બીજાને લગાવી દેવા માંડવી તે. (૨) હોંસાતુંસ; પડાપડી; દોડાદોડ; ધમાલ. (૩) ધાઈ; ઉતાવળ; ત્વરા.: -એની કંઇ તડાતડી નથી=અર્થાત્ એકદમ ઉતાવળ કરવી પડે એમ નથી. (૪) ભીડ, અને જરૂર વગેરે અર્થમાં પણ વપરાય છે, ધમસાણ મચી રહ્યું હોય એવી હાલત તે.:-હમણાં બહુ તડાતડી ચાલે છે. ધમચકડ; ગરમાગરમી બોલંબોલા થવી તે.:-ઘરમાં વારંવાર આ શી તડાતડી-વાદવિવાદ.

તડાતુમ, અ૦ ફૂલી તથા ખેંચાઇને મોટું થયેલું હોય તેમ; ફૂલી તણાઇ ને આસપાસની જમીન સાથે ઉપસેલું; અંદરના ભરાવાથી તંગ થઇ ગયેલું.:-એનું પેટ તડાતુમ થઈ ગયું છે. ગુમડું, ગડ અને સોજાના ઉઠાવ દર્શાવાય છે.:-ફુલીને તડાતુમ થઈ ગયું.

તડાપીટ, સ્ત્રી૦ ઉપરાઉપરી પીટણી પડી રહેવી તે; એક પછી એક પીટયાપીટ થઇ રહેવી; ધમાલ; ધમ્માધમ્મી; ધાંધલ; પડાપડી; હોંસાતુંસી. ઉપરા ઉપરી પડવું, માગણી કરવી અને વહેલો તે પહેલો એમ થવાને ધમ્માચકડી કરી મૂકવી તે. (૨) કાગારોળ.

તડામાર,-અ૦ ધમધોકાર; ઘણી ઝડપે ને ઉતાવળે; ધમધોકાર; જરા પણ વિલંબ કર્યા વગર; ખૂબ ઉતાવળે.:-હવે તો મિસ્રીએ તડામાર કામ લેવા માંડયું છે, તડામારી; ઉતાવળ.:-અમારે કંઇ તડામાર નથી, ધીરેધીરે કામ ઉકલે છે.

તડામારી, સ્ત્રી૦ ધાઇ; ઉતાવળ; ત્વરા; ઝટપટ.:-એટલી બધી તડામારી કરવાનું કંઇ કામ નથી. તડામાર શબ્દ ચાલે છે.

તડિત, સ્ત્રી૦ (સં.) વિજળી; વિદ્યુત.

તડિંગો, પું૦ ખાઇ પીને તાજો રહેલો તે; ખૂબ

ખાઇ પીને તાગડધિન્નાંમાં રહેનારો માણસ; ખા–પીમાં તંગ–મસ્ત રહેનારો. (૨) બાવો; જોગી; જતિ; એફિકરો.

તડી, સ્ત્રી० [સં. तति] એકની પાછળ એક એમ ચાલતી ધારા–પરંપરા તે; ધારા; દરોડો; ઝડી; ધારાસાર. (૨) તડોતડ પડયા કરતું હોય એવું તે; ઉપરાઉપરી પડવું તે; ધારા પડતી હોય–તેમ તડોતડ–ઝપાટાબંધ એક પછી એક પડયા કરતું હોય એવું તે. (૩) તડીતડીને–લોકનું પડવું ને હોંસાતુંસી કરવી તે; ભીડ ને ધાઇ થઇ રહેવી તે.:–શું લે ? બશેર ત્રણ શેર કંટોલાં લઇને એક બાઇ બેઠી એટલે લેનારાઓની તો તેની ઉપર તડી પડી રહી; તડીને=ધસીને.

તડુકવું. ક્રિ० અ० ક્રોધની તણતણી ખાઇને મોટેથી ટપકાને રૂપે બોલવું; ગાજવું; ગર્જવું; ધાંટો કાઢીને ધમકી આપવી વા ટપકો દેવો; ધુંતાળવું; પડઘો પડે એવે ધાંટે બોલવું.

તડુકો, પું० તાડુકો; મોટો ધાંટો; ગર્જના; એકદમ કુપિત થઇ કાઢેલો ધાંટો; કોઇને દાબી દેવા કે વારવાને જોરથી ચિઢાઇને બોલવું તે; સામો માણસ ડરી જાય એવો મોટો ક્રોધ ભેર પાડેલો પોકાર; ધર્રાકયું.

તડુશતડુશ, અ० તગડતગડ; દોડે ને વળી ધીમું પડે–વળી ફટકાવે એટલે દોડે એમ.:- રજવાડી સ્વારો બિચારા તડુશતડુશ કરતા ત્યાં આવ્યા ત્યારે દરબાર બાજે મુકામે પહોંચ્યા.

તડુસવું, ક્રિ० સ० [સં. ताड्] મારવું; પીબવું; ઝાપટવું. (૨) ખૂબ ખાવું; પેટ ભરીને જમવું. (૩) ખખેરવું; ઝાટકવું; ઝુડવું.:–કણસલાં તડુસવાં=બુધાથી ઝુડવાં.

તડેડાટ, પું० તડતડ થવું તે; તૂટવા–ફાટવાનો અવાજ તે.

તડેમંકોડે, અ० એકપગે; તત્પર; અતિ આતુર હોય તેમ. તો–ટોડે અંકોડે=ટોચને છેલ્લે કાંગરે એમ, અર્થાત્–માત્ર કહેવા જેટલીજ રાહ જોઇ રહેલ બધી રીતે તત્પર થઇ રહેલું હોય એમ.:–વહુ તો કે દહાડાની તડે મંકોડે થઇ રહી હતી, એ તો સાસુ કાંઇ બોલતાં નહિ એટલે કયાં જાય ?

તડોતડ, અ० ઉપરા ઉપરી, તડતડ; એક પાછળ એક વાગ્યા કરે એમ. ઉ० તડોતડ તમાચા મારિયા, મારારાજ. ગીત.

તડોવડ, વિ० સમોવડ; સરખે સરખા.

તણ, વિ० ત્રણ; બે ને એક; ૩.

તણખ, સ્ત્રી० બળતરાની રહી રહીને જે અસર થાય તે; રહી રહીને થતી ઓચિંતી અંગારો ચંપાયો હોય એવી તીવ્ર વેદના તે; બળબળતો ઝાટકો. ઉનાળુ ગડગુમડમાં બહુ તણખ નાંખે.

તણખલી, સ્ત્રી० ઝીણી સળીનું ઘાસ; ઘાસની પાતળી પાનદ; તરણું; તરખલું.

તણખલું, ન० [સં. तृण.] તરણું; ઘાસની કડકી; સળી; ઘાસની સળી કે પાનડનો નાનો કકડો તે. (૨) તુચ્છ વસ્તુ;=જેની કંઇ કિમ્મત નહિ એવું તે.

તણખિયો, વિ० તણખ આવતી હોય એવો; બળબળતી ચસક–ચીમકી લાગ્યા કરે એવું;તીવ્રવેદના સણકાના ઝાટકાવાળો.:–તણખિયો વા–પર્રમિયો. (૨) બંધાઇ ગયેલી નસ–રગને લીધે જેનો પગ તરછોડ ખાતો હોય એવો; સહેજ લંગાડાતો, બળદ.

તણખો, પું० બળતા કોયલામાંથી ઉડેલી બળતી ચીનગારી; સ્ફુલિંગ; બળતાં લાકડાં કે કોયલાની રજ.

તણછ, સ્ત્રી० પાતળો અંબળાઇને ઉડતો એક સાપ. (૨) એક પ્રાણી. (૩) ઝાટકો;

નસ ખેંચાયાથી આવતો ચસકો; બળબળતી વેદના. (૪) એક જાતનું ચીકણું લાકડું. (૫) ગાડાંના સાટા.

તણુછિયું, વિ૦ લપકા તોડતું. છણકા કરવા તે.

તણુછાવું, ક્રિ૦ અ૦ નસ બંધાયાથી ખેંચાવું; અવયવ તણાવો; લંગડાવું.

તણુછો, પું૦ વણુછો; છાયા. ઝાડની છાયાની મર્યાદાનો ભાગ.

તણાવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણીના વેગ સાથે જવું; વહેતા જવું; કોઇ શક્તિના જોરને લીધે તેની તરફ ખેંચાઇ જવાવું. (૨) ખેંચાવું; ઘસડાવું. (૩) કૃષ થઇ જવું; આછા પડી જવું; આઘા પાછા થઇ જવું.:–દોરા તણાઇ ગયા. (૪) તસતસ થવું; તંગ થવું; ખેંચાવું.:–સુકાયું એટલે તણાયું. (૫) ઉંચે જવું; ભાવમાં વધવું:–ઘી તણાયું ને તેલ ઉતર્યું. (૬) શરમમાં લેવાવું. તે તમારી શરમે તણાયો. (૭) ગજા ઉપરાંત થઇને કરવું તે; પરાણે કરવું.:–તેણે તણાઇને નાત કરી.

તણાવો, પું૦ રથની સાંગી નીચેનો દોર; ધરી ને ધુંસરી વચ્ચે બાંધેલી રાશ.

તણી, સ્ત્રી૦ કુંડાળામાં ફરતો બળદ બહાર જતો રહે નહિ તે માટે નાથની સાથે બાંધેલી રાશ–દોરી. (૨) પ્રત્યય.

તણું, અ૦ છઠ્ઠી વિભક્તિનો કવિતા વગેરેમાં આવતો પ્રત્યય.:–ગામતણું વર્ણન સુણીએ.

તતકાળ, જુ૦ તત્કાળ.

તતક્ષણ, જુ૦ તત્ક્ષણ.

તતખેવ, અ૦ તરત; તેજ વખતે; સદ્ય.

તતડવું, ક્રિ૦ અ૦ તડતડ થવું; શેકાતા કણનું તડતડ થઇને ઉછળવું. તેમજ તે ફાટતાં તડતડ એવો અવાજ નીકળવો. (૨) ચોપડેલી ચીકણી ચીજ સુકાયાથી ચામડી તણાવી–ખેંચાવી. (૩) સળગતાં લાકડાં કે કોયલામાંથી તડતડ એવો અવાજ નીકળવો; સ્ફુલિંગ ઉડવા. (૪) તીખા થઇ તાણીને બોલવું; તણેણુએ લઇને–ક્રોધાવેશમાં આવી જઇને ખીજવું.:–સહેજ વાત પૂછી તેમાં શા માટે તતડી જાઓ છો ?

તતડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તડતડ થાય એમ કરવું; શેકવું; તડતડ એવો અવાજ નીકળે એમ કરવું. (૨) ખેંચી–તાણીને બાંધવું. (૩) જોરથી બોલીને ધમકાવવું.

તતડિયું, વિ૦ જેમાંથી તડતડ અવાજ નીકળે એવું; તતડીને તણખા ઉડે એવું.

તતડિયો, પું૦ તડતડ થઇને ઉડેલા તણખો; સ્ફુલિંગ.

તતથેઇ, અ૦ નાચ–ભવાઇના તાનનો ઉદ્ગાર; થનથનાટ દર્શક ઉદ્ગાર. નાચનારની એક ગત (ગતિ) પુરી થતાં જ તેને ઉત્તેજન આપવાને ભવાઇયા આ ઉદ્ગારનો ઉદ્ઘોષ કરી ભુંગળ વગાડે છે. તત–તા–થઇ=નાચનો ઉદ્ગાર.

તતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] શ્રેણી; પંક્તિ; આવલી; હાર. (૨) વિસ્તાર.

તતિંગ, ન૦ નહિ ધારેલું એવું ઓચિંતું જ વચમાં થઇ આવેલું ટિંખલ–ધતિંગ.:–વળી આ શું તતિંગ જાગ્યું.

તતુડી, સ્ત્રી૦ નાનું તતુડું; તુ તુ એવો અવાજ નીકળે એવું ફુંકે વાગતું વાજું.

તતુડું, ન૦ વાંકું કામઠા જેવું મોઢેથી પહોળું રણશિંગું.

તતઃ અ૦ [સં.] પછી; તે બાદ. (૨) કારણકે.

તત, પુ૦ [સં.] બ્રહ્મ; પરમાત્મા:–ૐ तत्सत्. (૨) સ૦ તે, તત્કાલ.

તત્કાળ, અ૦ [સં.] તેજ વખતે; તરત; તાબડતોબ.

તત્કાલીન, વિ૦ તેજ વખતનું; તે સમયે બનેલું તે.

તત્ક્ષણ, અ૦ [સં.] તેજ પળે; તત્કાળ; તાબડતોબ.

તત્તો, પું૦ તકાર; ત, અક્ષર અને ઉચ્ચાર.

તત્ત્વ, ન૦ [સં.] છેલ્લામાં છેલ્લો સાર–કસ તે; નિષ્કર્ષ; અર્ક; તોર. (૨) મૂળ; બીજવસ્તુ. (૩) સત્ય; કેવળ સત્ય; માયા રહિત મૂળ અસ્તિત્વ. (૪) અસલ પદાર્થ. મૂળ પાંચ પદાર્થમાંનો અકેકેક તે. (૫) બ્રહ્મ; પરમાત્મા; ચેત. વાસ્તવિક સ્થિતિ; યથાર્થતા; જગતનું મૂળ કારણ તે. સાંખ્યમાં ૨૫ તત્ત્વ, યોગમાં ઈશ્વર સાથે ૨૬ તત્ત્વ માન્યાં છે.

તત્ત્વગ્રાહી, વિ. તત્વને ગ્રહણ કરનાર.

તત્ત્વજ્ઞ, વિ૦ [સં.] તત્ત્વને જાણનાર. નામ તરીકે પણ વપરાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાની; દાર્શનિક, ઈશ્વર અથવા બ્રહ્મને જાણનાર.

તત્ત્વજ્ઞાન, ન૦ [સં.] તત્ત્વનું જે જ્ઞાન–જાણુંપણું તે; બ્રહ્મ, આત્મા અને સૃષ્ટિ એ ત્રણના યથાર્થ સંબંધમાં જ્ઞાન તે. બ્રહ્મજ્ઞાન; પરમાત્મા સંબંધી ઝીણી ને ઉંડી સમજ તે; બુદ્ધિગુણ વિશેષ કાર્ય કારણનું શાસ્ત્ર. આ જગત અને પોતે શું? તે સંબંધી સાચી સમજણ તે.

તત્ત્વજ્ઞાની, વિ૦ [સં.] તત્ત્વનું જેને જ્ઞાન હોય તે; બ્રહ્મજ્ઞાની; જીવેશ્વર ભેદને સમજનાર; વેદાંતી—તત્ત્વજ્ઞ.

તત્ત્વતા, સ્રી૦ [સં.] યથાર્થતા; વાસ્તવિકતા.

તત્ત્વદર્શી, પું૦ [સં.] તત્ત્વ જોનારો; તત્ત્વજ્ઞાની.

તત્ત્વમસિ, [સં.] તે તું છે, અર્થાત્ આ દૃશ્યમાન જગતમાં જે કંઈ દેખાય છે તે સઘળું તું જ છે, એવા બ્રહ્મૈક્ય બોધનું યજુર્વેદમાંનું એક વાક્ય. આમાં રહેલા રહસ્યથી આ વાક્ય–મહા વાક્ય કહેવાય છે. એનું શ્રવણ મનન, અને નિદિધ્યાસન મોક્ષ આપનારું ગણાય છે. આ એક વાક્ય છતાં જાણે તત્ત્વબોધક એક શબ્દ હોય એમ વપરાય છે.

તત્ત્વવિદ્યા, સ્રી૦ [સં.] તત્ત્વ સંબંધી જે જ્ઞાન તે; દર્શનશાસ્ત્ર.

તત્ત્વવેત્તા, પું૦ [સં.] તત્ત્વ જાણનારો; તત્ત્વજ્ઞાની, તત્ત્વજ્ઞ, દાર્શનિક.

તત્પદ, ન૦ [સં.] તે પદ; બ્રહ્મત્વ; બ્રહ્મનું જે પદ તે. નિર્વાણ; પરમપદ. વેદાંતમાં ત્રણપદ માનેલાં છે. એક ત્વંપદ, બીજું તત્પદ અને ત્રીજું અસિપદ.

તત્પર, અ૦ [સં.] સજ્જ; ઉદ્યત; તૈયાર. (૨) આતુર. (૩) વિ૦ ચતુર; હોશિયાર.

તત્પરતા, સ્રી૦ [સં.] તૈયારી; તત્પર થવાની ક્રિયા તે. (૨) દક્ષતા, નિપુણતા; હોશિયારી,

તત્પરાયણ, વિ૦ [સં.] તેને શરણે હોય એવું; તદાસક્ત.

તત્પુરુષ, પું૦ [સં.] બે શબ્દો એકઠા કરીને બનાવવામાં આવતા એક શબ્દ અથવા પદના વ્યાકરણની રીતિએ જે કેટલાક ભેદ છે તેમાંનો એક ભેદ; એક સમાસ વિશેષ. (૨) ઇશ્વર.

તત્ર, અ૦ [સં.] ત્યાં; તે ઠેકાણે; તે જગાએ.

તત્રભવાન, આ શબ્દ બહુ મોટા દરજ્જાના માણસનું નામ લેતાં ને લખતાં માનાર્થે વપરાય છે.:—તત્રભવાન સમ્રાટ, માનનીય; પૂજ્ય; શ્રેષ્ઠ.

તત્રસ્થ, વિ૦ [સં.] ત્યાં રહેલું; ત્યાંનું.

તત્રાપિ, અ૦ [સં.] ત્યાં પણ; તથાપિ.

તત્સમ, પું૦ [સં.] ગુજરાતી વગેરે પ્રાકૃત ભાષાઓમાં વપરાતો મૂળ—લગભગ સંસ્કૃત જેવોજ શુધ્ધ રહેલો જે શબ્દ તે.:—સર્વ; કર્મ.

તથા, અ૦ [સં.] અને; ને. (૨) તે પ્રમાણે. (૩) તેમ; તે રીતે. (૪) એવું તેવુંના અર્થે. (૪) ના૦ ખન ખન; કાળજી; પંચાત. (૫) ગરજ; તમા; સ્પૃહા. (૬) વિસ્તાર; લંબાણ.

તથાગત વિ૦ [સં.] તે પ્રમાણે ગયેલ; નિર્વાણને માર્ગે પડેલ; બુદ્ધ; જેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું છે તે; જીવન્મુક્ત; બુદ્ધ ધર્મના જ્ઞાનીઓમાં બહુ ઉંચી કોટિએ ચઢેલો જ્ઞાની.

તથાપિ, અ૦ [સં.] તો પણ; તોય; છતાં પણ.

તથાસ્તુ, અ૦ [સં.] તેમ થાઓ; એવું હો. આશીર્વાદાત્મક ઉદ્ગાર.

તથી, સ્ત્રી૦ તિથિ,

તથ્ય, વિ૦ [સં.] સત્ય; સાચું; યથાર્થતા, (૨) ખરું; ગુણકારી, તથ્યભાષી=સાચે સાચું કહેનાર; સત્યવાદી.

તદન, અ૦ બિલકુલ; સાવ; તમામ; નર્યું; હુબેહુબ.

તદનંતર, અ૦ [સં.] તે પછી; ત્યાર-બાદ; પછી.

તદનુસાર, વિ૦ તેને અનુકૂળ; તે પ્રમાણે; એવું.

તદપિ, અ૦ [સં.] તોપણ; તથાપિ.

તદબીર, સ્ત્રી૦ [अ.] તજવીજ; પેરવી; યુક્તિ; ત્રેવડ. (૨) ધારેલું કામ પાર પાડવાનું સાધન; ઉપાય; યુક્તિ; યત્ન.

તદા, અ૦ [સં.] ત્યારે; તે વખતે; તે સમે.

તદાકાર, વિ૦ [સં.] તેના જેવા જ આ-કારનું; તેના જેવું જ; તન્મય; તદ્રૂપ; એકાગ્ર; એક ધ્યાન-ચિત્ત હોય એવું; તેવી આકૃતિવાળું,

તદુપરાંત, અ૦ તે ઉપરાંત; વધારામાં; તે બાદ, પછી.

તદુપરિ, અ૦ [સં.] તે ઉપર; વળી.

તદ્વત, અ૦ (સં.) તેના જેવું; તે માફક.

તદ્ભવ, પું૦ [સં.] ગુજરાતી વગેરે પ્રાકૃત ભાષાઓમાં ચાલતો તે શબ્દ કે જે મૂળ સંસ્કૃતમાંથી વિકૃત થયેલો હોય; સંસ્કૃત શબ્દનું અપભ્રંશ રૂપ તે.:-હસ્ત=હાથ. અડધું; કપૂર વગેરે.

તદ્રૂપ, વિ૦ [સં૦] તેના જેવું; તેના સરખું; તેના જેવાજ રૂપનું હોય એવું; તદાકાર; સમસ્વરૂપ, સમાન; સદૃશ.

તદ્રૂપતા, સ્ત્રી૦ [સં] સમાકારતા; સમસ્વ-રૂપપણું; સાદૃશ્ય; સમાનતા.

તદ્ધિત, વિ૦ (ના૦) પ્રત્યયાદિક લાગીને બ-નેલું; તે કે જે પ્રત્યય લાગવાથી અસલ શબ્દના બીજા અર્થવાળા શબ્દ બનાવ-નારૂં તે. વ્યાકરણમાં સાધિત શબ્દ બનાવવા-નો એક પ્રકાર ને તેના પ્રત્યયો વગેરે તે.

તન, પું૦ [સં. तनुज] છોકરો; પુત્ર. ઉ૦ અર્જુન કેરો તન. (૨) ન૦ [સં. तनु] દેહ; શરીર; વપુ; કાયા. (૩) મન; દિલ. રૂ૦ પ્ર૦ તન મન ને ધન=બહુજ પ્રિય; પોતાના જેવું જ પ્રિય; એકાત્મ.:-એજ એને તો હમણાં તન મન ને ધન લાગે છે. સર્વસ્વ.:-એ મને તન મન ને ધન છે. તન મન અને ધનથી તમે મદદ કરો તો કામ થાય. એક જીવપણું, તમે તન મન ને ધન ગણીને ચાલો છો તેથી કાર્ય થાય છે. તન મન ને ધનથી=સર્વ પ્રકારે; બધી રી-તે; કોઇ વાતે કમ નહિ પાડતાં. તન દઈ-ને=ખરેખરી ખંત અને મહેનત લઇને-કા-ળજીથી=કર્ધાડિયો ખેતરમાં તન દઇને-દિલ લગાડીને કામ કરે છે.

તનક, વિ૦ [સં. तनु] નાનું; નાજુક; થો-ડું; અલ્પ.

તનખ, સ્ત્રી૦ તણખ; આગ લગાડી હોય એવો ચટકો; સળક. (૨) ભેંસને બળદની એક ખોડ.

તનખા, [फा.] પું૦ તણખો; ચીનગારી; સ્ફુલિંગ. (૨) પગાર; વેતન; મુસારો.

તનડું, ન૦ તન; શરીર. કવિતામાં વપરાય છે.

તનદુરસ્ત, વિ૦ તંદુરસ્ત; આરોગ્ય; નીરોગી; શરીરે સારૂં હોય એવું; સ્વસ્થ. (૨)જાડું; હોંગું; પુષ્ટ.

તનદુરસ્તી, સ્ત્રી૦ તંદુરસ્તી; આરોગ્ય; નીરોગતા; સુખાકારી; નિરામયતા. શરીરની નીરોગી હાલત તે; કરાર.

તનતાપ, પું૦ શારીરિક દુઃખ તે; શરીર સંબંધીનો જે તાપ તે.

તનનન, અ૦ વીણા વગેરે તંતુ વાદ્યના રણુકાર–થડકાર–પ્રકંપનની ધ્વન્યાત્મક ઝણુઝણીઃ–એને તનનન તનનન આવડે છે. તાન બાજીના અર્થમાં આનો ઉપયોગ થાય છે. કહે૦ ધનેનાં ત્યાં તનેનાં=જ્યાં પૈસો ટકો હોય ત્યાં તાનબાજી થાય.

તનબદન, વિ૦ [हिं.] તનમનરૂપ; દિલ અને દેહરૂપ; એક મન દેહરૂપ હોય એવું; જીગજાન; અતિપ્રિય; જેમની વચ્ચે કશો ભિન્નભાવ રહેલો ન હોય એવાં.:–એ બે તો તનબદન એકજ છે. (૨) વિશ્વાસુ; વફાદાર.

તનમન, અ૦ કોઇ બાબતમાં બહુ જ આતુર–ઉત્સુક થઈ રહેલું હોય તેમ; થન થન કરી રહેલું હોય તેમ; કુદી નાચી રહેલું; એકતાર ને એકપગે (અમુક કામ કરવાને) તૈયાર થઇ રહેલું હોય એવું. :–વહુ તો તનમન તનમન થઇ રહ્યાં છે પણ શું કરે ?

તનમનાટ, પું૦ તનમન તનમન થઇ રહેવું–કરવું તે; થનથનાટ; કોઇ બાબત કરવાની જે અતિઉત્સુકતા તે; અતિ આતુરતા દર્શક ઘેલાપણું–ઉતાવળાપણું બતાવવું તે; ઔત્સુક્યનો જે હરખ દેખાડવો તે; આતુરતા.

તનર્મનિયાં, ન૦ એક જાતનાં ઉજળાં દેદીપ્યમાન રંગનાં કલકલ હસતાં દેખાતાં હોય એવાં સુંદર ફૂલ. (૨) લળક લળક થતાં કાનનાં તરલ ઝુમણાં; ચાલતાં હાલતાં કાનનાં તરલ સુંદર મોતી–હીરાનાં લટકણિયાં ઉ૦ લાવલાવ આ મોતીના ફાપ, તરલ તનર્મનિયાં રે; તારે કમનીય કાને પે'રાવું, લોલક લટકણિયાં રે. કા. પીયૂષ.

તનય, પું૦ [सं.] પુત્ર; છોકરો; દીકરો.

તનયા, સ્ત્રી૦ (सं.) પુત્રી; છોકરી; કન્યા.:–જનકતનયા=સીતા.

તનિયો, પું૦ તન ઢંકાય એવું સિવેલું વસ્ત્ર; વાઘો; અંગરખું; કબજો. ઉ૦ ગોપી ટોપી તનિયો લાવી, બાળમુકુંદને કાજેરે. (૨) લંગોટ; કૌપીન; જાંઘિયો.

તની, સ્ત્રી૦ દોરી; તાંતણો; તાર. (૨) કસ. (૩) કાકડી.

તનુ, ન૦ [सं.] શરીર. (૨) વિ૦ કૃશ; પાતળું; કોમળ; નાજુક. નાનું; અલ્પ; થોડું. (૩) વિરલ; આછું. (૪) સુંદર.

તનુજ, પું૦ [सं.] પુત્ર; છોકરો.

તનુજા, સ્ત્રી૦ [सं.] પુત્રી; કન્યા; છોકરી.

તનુતા, સ્ત્રી૦ [सं.] લઘુતા; નાનાપણું. (૨) દુર્બળતા. (૩) નાજુકપણું.

તનૂરૂહ, પું૦ (ન૦) (सं.) વાળ; રોમ; કેશ. રૂંવાં.

તનોડો, પું૦ સ્ત્રીને કાનની લાળીએ પહેરવાનું એક જાતનું ઘરેણું.

તન્મય, વિ૦ [सं.) કોઇ કામકાજમાં એકાગ્રતા તે; અમુકના જેવુંજ થઇ ગયેલું હોય એવું; એક સ્વરૂપ; એકરૂપ; તદાકાર; તેના જેવું સરખુંજ; એકતાર; દત્તચિત્ત.

તન્મયતા, સ્ત્રી૦ (सं.) તદાકારતા; એકતારતા; એકાગ્રતા; તેનામય–તેની સમાનજ થઇ જવાપણું તે; એક તનમનપણું; એક ધ્યાનપણું; લીનતા.

તન્માત્ર, ન૦ (सं.) તન્માત્રા; પાંચ મહાભૂત-

ના ગુણ જે રૂપ રસાદિક તેની સંજ્ઞા; અપંચીકૃત શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધનું નામ. (૨) અ૦ સહેજસાજ; તિલમાત્ર; જરાક.

તન્વંગી, સ્ત્રી૦ (સં.) નાનાં નાજુક અંગવાળી સ્ત્રી; નાજુકડી.

તન્વી, સ્ત્રી૦ (સં.) નાજુકડી; નાની અને નાનાં નાજુક સુકુમાર અંગવાળી સ્ત્રી.

તપ, ન૦ (સં.) ચિત્તને શુદ્ધ અને વિષયોથી નિવૃત્ત કરવાને આચરવામાં આવતાં દેહને કષ્ટકારી વ્રત અને નિયમ તે; તપસ્યા; કોઇ એક કાર્ય સિદ્ધ કરવાના પક્કા ઠરાવથી જેટલું પડે તેટલું દેહ કષ્ટ વેઠી લેવું તે; મનના નિશ્ચયથી દેવપ્રસન્ન કરવાને કે હરકોઇ ઇષ્ટ વસ્તુ મેળવવાને કે સાધવાને અતિ આકરૂં વ્રત આચરણ કરવું તે; વ્રતચર્યા; તપવું તે. (૨) તાપ; તાવ; ધીકડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ તપ કરવું–તપવું=વ્રતનું આગ્રહપૂર્વક આચરણ કરવું. કહે૦ તપને અંતે રાજ્ય ને રાજ્યને અંતે તપ.

તપખીર, સ્ત્રી૦ નાકે સુંઘવા માટે બનાવેલું તમાકુનું ચૂર્ણ; છિંકણી. (૨) સકરિયાંનો-અથવા બીજી કોઇ વનસ્પતિના કંદનો લોટ તે; શિંગોડાનો લોટ.

તપખીરિયું, વિ૦ તપખીર જેવા રંગનું; તમાકુ જેવા રંગનું.

તપગચ્છ, પું૦ જૈનધર્મનો એક ફાંટો–વિભાગ તે.

તપત, સ્ત્રી૦ થોડો તાવ તે; ધીકડી; જ્વર; હલકો તાવ.

તપન, પું૦ (સં.) સૂર્ય; રવિ. ઉ૦ તપન તપે છે સર્વદા, જે મહા ભવનનો ભૂપરે. (૨) આંચ; દાહ. (૩) ગરમી; ધૂપ; તાપ; ખૂબ તડકો પડવો તે.

તપનચ્છદ,–ન૦ સૂર્યમુખી ફૂલનું ઝાડ. સૂર્ય પૂર્વમાં હોય ત્યારે તે તરફ, મધ્યે હોય ત્યારે ઉભાં ને આથમે ત્યારે પશ્ચિમ તરફ નમતાં રહેતાં ફૂલ ને તેનો રોપો તે. ઉ૦ તપનચ્છદ ઉભાં થઇ ગયાં.

તપલોક, પું૦ તપોલોક; ઉપરાઉપરિ રહેલા સાત લોક કહેવાય છે તેમાંનો છઠ્ઠો લોક તે. તપોલોકમાં તપસ્વીઓ–ઋષિઓ રહે છે.

તપવવું, ક્રિ૦ સ૦ (સં. तप्) ગરમ કરવું; ઉનું કરવું; તપાવવું તપ્ત કરવું. (૨) રાહ જોવરાવવી; લાંબો વખત ખોટી રાખવું; વાટ જોવરાવવી. (૩) ક્રોધે ભરાય–ગુસ્સે થાય એમ કરવું. (૪) દુઃખ દેવું; સંતાપવું; કલેશ કરાવવો.

તપવું, ક્રિ૦ અ૦ (સં) ઉનું થવું; ગરમ થવું. (૨) ખોટી થવું; રાહ જોતા ઉભા રહેવું; વાટ જોતા બેસી રહેવું. (૩) ગુસ્સે થવું; મિજાજ ખોવો; ગરમ–આકળા થઇ જવું. (૪) તપ કરવું; વ્રત કરવું. ઉ૦ તપ તપવા બેઠા છે.

તપશ્ચર્યા, સ્ત્રી૦ (સં.) તપ કરવું તે; તપનું જે આચરણ તે; તપ; વ્રત કરવાં ને દેહ દમવો તે; તપશ્ચરણ; તપસ્યા.

તપસી, પું૦ તપસ્વી; જોગી. કહે૦ તપસી પડ્યા લપસી.

તપસીલ, સ્ત્રી૦ તફસીલ (અ.) વિગત; દરેક બાબતની જુદી જુદી હકીકતનો ફોડ તે; બ્યાન; વૃત્તાંત. તપસીલવાર=દરેક બાબતનું બ્યાન હોય એવું; વિગતવાર. ફેરિસ્ત; કેફિયત; વિવરણ.

તપસ્યા, સ્ત્રી૦ તપ; વ્રતચર્યા.

તપસ્વિતા, સ્ત્રી૦ (સં.) તપસ્વીપણું; તપસ્વી અવસ્થાનો ભાવ તે.

તપસ્વિની, સ્ત્રી૦ (સં.) તપ કરનારી–વ્રતધારી સ્ત્રી; તાપસી; જોગણ.

તપસ્વી, પું૦ (સં.) તપ કરનારો; વ્રતધર; તાપસ; તપોધન; હમેશ તપ–વ્રતાચાર કર્યા કરનાર સાધુ માણસ; ઋષિ; યોગી.

તપાડવું, ક્રિ૦ સ૦ તાપ આપવો; તાપ લાગે એમ કરવું; તાપ ખવરાવવો; ગરમ થાય એમ કરવું. (૨) ખોટી કરવું; રાહ જોવરાવવી. ખોટી કરી કરીને થકવવું.

તપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગરમ કરવું; ઉનું કરવું. (૨) ગુસ્સો ચઢાવવો. (૩) રાહ જોવરાવવી.

તપાસ, સ્ત્રી૦ (अ.) સત્યાસત્યની ચોકસી કરવી તે; પૂછપરછ; તજવીજ. (૨) શોધ; ખોજ. (૩) પરીક્ષા; અન્વેષણ; વિમર્શ.

તપાસણી, સ્ત્રી૦ તપાસવાનું જે કામ તે; તપાસ; તજવીજ; ચોકસી, (૨) શોધ; ખોળ કરવી તે. (૩) પરીક્ષા; નિરીક્ષણ.

તપાસવું, ક્રિ૦ સ૦ બારીકીથી જોવું; ખરૂં ખોટું શું છે તેની તપાસ ચલાવવી તે; ચોકસી કરવી. (૨) સંભાળી જોવું; બરોબર છે કે નહિ તે જોવું; તજવીજ રાખવી. (૩) સરખાવી જોવું; મુકાબલો કરવો. (૪) કસી જોવું; ખરૂં શું ને કેટલું છે તે જોવા જાણવાને ખોજ કરવી; આંકવું. રૂ૦ પ્ર૦ સાક્ષી તપાસવો=જુબાની લેવી. ઘર તપાસવું=ગજુ વિચારવું. કોનો દોષ છે? તેની પ્રથમ પોતામાં તપાસ કરવી; પોતાનું સંભાળવું.

તપિત, વિ૦ ગરમ થયેલું; તપી ગયેલું.

તપિયો, પું૦ તપ કરનારો; જોગી. (૨) કોઈ બીજાને માટે જપ તપાદિક કરનાર માણસ.

તપી, પું૦ તપ કરનાર માણસ; તપસ્વી; જોગી.

તપેલી, સ્ત્રી૦ તાંબા પીતળનું મોટી વાડકી જેવું રસોઇ કરવાનું વાસણ—નાનું તપેલું; પતેલું; ચુલે ચઢાવવાનું નાનું વાસણ.

તપેલું, ન૦ તાંબા પીતળનું ગોળ ઉભા ઘાટનું ને પહોળું રાંધવાનું વાસણ; પતેલું. (૨) વિ. ગરમ; ઉનું થયેલું:—તપેલું લોઢું. ગુસ્સે થયેલું, ક્રોધે ભરાયેલું:—તપેલું મગજ.

તપેસરી, વિ૦ તપના ઐશ્વર્યવાળું; તપના સારા ફળને પ્રાપ્ત થયેલું:—એ તપેસરી જીવ છે તે ગૃહસ્થને ત્યાં સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવવા જન્મ્યો છે.

તપો, વિ૦ તપગચ્છનો શ્રાવક

તપોધન, પું૦ (सं.) તપ એજ જેનું ધન છે તે; તપસ્વી; ઋષિ. (૨) દેવસ્થાનોમાં સેવા પૂજા કરવાનો ધંધો કરનારી બ્રાહ્મણની એક જાત.

તપોનિધિ, પું૦ (सं.) તપનો ભંડાર; ઋષિ; તાપસ; યોગી.

તપોબળ, ન૦ (सं.) તપનો પ્રભાવ તે; તપનું સામર્થ્ય તે; તપનું બળ—જોર તે.

તપોલોક, પું૦ (सं.) જન લોક અને સત્ય લોક વચ્ચે રહેલો એક પુણ્યલોક તે.

તપોવન, ન૦ (सं.) ઋષિઓ—તપસ્વીઓને રહેવાનું ને તપ કરવાનું જે સ્થાનક-વન તે; ઋષિ આશ્રમ. ઉ૦ આ જાઉં સુંદર તપોવન માંહિ આજે, જોવા બિજો જગત ચંદિર રામ નામે. પ્ર. ના.

તપોવૃદ્ધ, વિ૦ (सं.) તપસ્યાથી જે મોટો ગણાતો હોય તે; તપવડે કરીને શ્રેષ્ઠ.

તપ્ત, વિ૦ (सं.) તપી ગયેલું; ગરમ; ઉનું—ઉષ્ણ. (૨) ક્રોધે ભરાયેલું; ક્રોધના આવેશથી ગરમ થઇ ગયેલું. (૩) દુઃખ શોક સંતાપથી વ્યાકુળ; દુઃખી.

તપ્તમુદ્રા, સ્ત્રી૦ (सं.) ભગવાનના આયુધનાં ચિહ્નવાળા ધાતુના સિક્કાની શરીર ઉપર ગરમ છાપ લેવી તે; આયુધ નામ વગેરે કોતરેલાં હોય એવી ધાતુની મુદ્રાનો ડામ લેવો તે; ડમાયેલી છાપ; છાપનો ડામ તે. આગળ તેમજ હાલ કેટલાંક તીર્થોમાં સાધુઓ અને વૈષ્ણવ યાત્રાળુઓ આવી મુદ્રાઓ હાથ ઉપર મરાવે છે. દ્વારકામાં તપ્તમુદ્રા લેવાય છે.

તપ્પો, પું૦ બે ગામ કે વિશ્રામ વચ્ચેનું જે લંબાણુ અંતર તે; છેટું; ટપ્પો.

તફડવું, જુઓ તરફડવું

તફરકે, અ૦ ચોરી છુપીથી ઉઠાવી લીધેલું હોય એમ; એમનું એમ જેવું તે તેવું જ ઉચાપત. ક્રિ પ્ર૦ તફરકે કરવું: ઉચાપત કરવું; એમનું એમ અદ્ધર ઉઠાવી લેવું તફરકે થવું=ઉચાપત થવું; ઉંચકાઇ-લુંટાઇ જવું; આમ તેમ ગમે ત્યાં ચોરાઇ, વેરાઇ કે ઉચાપત થઈ જવું.

તફસીલ, જુઓ તપસીલ

તફાવત, પું૦ (અ. तफरीक) સ્થળ ને કાળ વચ્ચેનું અંતર; છેટું:-બે ગામ વચ્ચે ઝાઝો તફાવત નથી, બે મિત્રોની ઉમ્મરમાં બહુ તફાવત છે. (૨) જુદાપણું; ભિન્નત્વ:-બે ભાઇના ચહેરા ને મિજાજમાં બહુ તફાવત. (૩) ફેર; ફરક; ઓછાવત્તાપણું:-ગઈ કાલને આજમાં રોગના જોશમાં તફાવત છે. ભાવમાં તફાવત છે; ન્યૂનાધિકત્વ. (૪) ભૂલચૂક; ખોડ; હેરફેર; અનુરોધ; ભેદ:-આગલી ને હાલની સહી વચ્ચે તફાવત છે.

તફો, પું૦ [અ.] વિભાગ; પક્ષ; તડના માણુસોનો સમવાય-જથો; તરફના માણુસો; અમુકપક્ષ-વિચારથી એકત્ર થયેલા માણુસોનો જે સમૂહ તે:-તમારા તફાના માણુસોને હુકમ કરો.

તબક, સ્ત્રી૦ (અ. तबक) તાસક; રકેબી; ટુંકા કાનાની છાબ્ડર; છીબું. (૨) છજ્જો મજલો; માળ; મકાન-દેવળ વગેરેનો ઉપલો ભાગ.

તબકડી, સ્ત્રી૦ તબક; તાસક; ટુંકા કાનાનું છીબું; નાની રકેબી.

તબકકો, પું૦ [અ. तबक] સ્થિતિ; હાલત; દશા; પરિસ્થિતિ:-આટલે તબકકે પહોંચ્યા પછી શું થાય ? (૨) માળ; મેડો; મજલો; એક એકથી ચઢતી ઉતરતી તગરડીઓ-થર-ચણુતરની રચનાઓ તે; ઉતરડ, પાયરી, પરથાર; ધોરણ; થત્તો. (૩) ખંડ; વિભાગ.

તબડક, અ૦ ઘોડાની દોડનો એવો અવાજ તે; દોડતા ઘોડા વગેરેના પગની પછાડનો અવાજ તે; પગરવ:-તબડક તબડક કરતા બે ત્રણ ઘોડેસ્વાર આવી લાગ્યા, તબડક તબડક ઘોડો દોડે છે.

તબડકતોઇ, અ૦ ઉપરા ઉપરી ઘોડાઓના પગરવની તબડકી વાગતી હોય તેમ; તબડક તબડક થતું હોય તેમ:-બે સ્વાર તબડકતોઇ આવ્યા. એક એકની પાછળ ઘોડા દોડાવતા તરતજ,:-આવ્યા ને વળી આ તબડકતોઇ ચાલ્યા.

તબડકી, સ્ત્રી૦ દોડતાં ઘોડાના પગ ભોંય અફળાવાથી થતો જે ચાલુ અવાજ તે; દોડતા ઘોડાનો પગરવ. (૨) દોડનો અવાજ; નાસતાં થતાં અવાજ તે. (૩) દોટ; દોડ; હડી,:-છોકરો તો તેને જોઇ તબડકી મારી ગયો-તબડકી મૂકવી=દોટ મૂકવી, તબડકી વાગવી પગરવ-દાબલા ખડખડવા,:-ઘોડા દોડયા ને તબડકી વાગી એટલે મોરાએ ટિંહુકાર કરી મૂકયો.

તબડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ કે કઠોળને પાણીમાં નાંખી ખદખદાવવું; જાડું પ્રવાહી થાય તેમક રવું;ઉકાળવું. (ઘેં'શ, રાબ.) (૨) દમ ભરાવવો; ધમકી આપવી; દમ દેવો.

તબડક, વિ૦ દેખાવે ભવ્ય પણ બુદ્ધિ વગરનું; ભોટ; મૂઢ. (૨) ફૂલેલું; અંદરથી પોલું ને બહારથી સ્થૂલ દેખાતું; કમ અક્કલ.

તબલચી, પું૦ [फा. तबल + ची] તબલાં ને નરઘાં વગાડનાર; ગાનારને તબ-

લાથી તાલ પુરાવનારો ને બજાવનારો; ગાનારનો વાદિત્રવાહક સાથી.

તબલાં, ન૦ (તબલું) (अ. तब्ला.) કુંડી ઉપર ચામડું મઢીને બનાવેલું ઢોલક. આને જેમ જોઇએ તેમ તંગ કરવામાં આવે છે. તે ચાલુ તંગ રહી મજેનો રણકો કાઢે માટે કણક લગાડવામાં આવે છે, એની સાથે નાની પખાજ જેવું જે ઢોલક આંતરાના સૂરમાં હલક પુરવાને વગાડવામાં આવે છે તે નરઘું કહેવાય છે.

તબલું, ન૦ તબલાં.

તબિયત, સ્રી૦ (अ.) તબીઅત; શરીરની નીરોગી શાંત ને સુખી અવસ્થા–હાલત તે. (૨) મનની સમધાત અવસ્થા; મનસ્થિતિ; સ્વભાવ; મિજાજ; મન અને દેહની સુવ્યવસ્થિત હાલત.

તબિયતી, વિ૦ ઘડીએ ઘડીએ જેની તબિયત -મિજાજમાં ફેરફાર થતો હોય એવું; (માણસ) વાયલ; રંગી; ચઢાઉ; તરંગી.

તબીબ, પું (अ) હકીમ; વૈદ; દાકતર.

તબીબી, વિ, વૈદક સંબંધી,:-તબીબી ધંધો. (૨) ના૦ વૈદું.

તબેલો, પું૦ [अ. Stable] ઘોડા-બળદ બાંધવાની ને ગાડી રાખવાની જગા; જેમાં ભાગ પાડેલા ન હોય અને બારણું ઢોર તથા ગાડી વગેરે પેસે એવું મોટું હોય તે ઘરઃ અડાળી; કોઢિયું.

તમ ન૦ [सं.] અંધારું; અંધકાર. (૨) તમોગુણ; અજ્ઞાન.

તમણ, સ્રી. ચર; ચારી; તમાણુ; તમેણુ.

તમણું, વિ૦ ત્રણગણું; ત્રિપટ.

તમતમાટ, વિ૦ તમતમ થાય એવું; તીખું. (૨, ચામડીને આકરું-લાગે, ઝમઝમ થાય એવો જે વનસ્પતિ કે ખોરાક વગેરેનો ગુણ તે; તિખાશ.

તમતમું, વિ૦ જીભ અથવા ચામડીને લાગતાં ચરચરે–ઉત્તેજક લાગે એવું જે તે; તીખું; તમતમે એવું; રસેંદ્રિયને ઉત્તેજન આપે એવું. તીખું ને તમતમું એમ કહેવાય છે. તમતમ થાય એવું; ચામડીમાં ચરચરાટ–બળતરા ઉત્પન્ન કરે એવું.

તમર, ન૦ એક જાતનું લાકડું. (૨) તમ્મર.

તમરિયાં, ન૦ એક જાતનાં બાળવાનાં લાકડાં.

તમરું, ન૦ [सं. झिल्लि] ભેજવાળી જમીનમાં રહેતું ધાતુના રણકા જેવો એક સરખો અવાજ કરનારું અંગુઠાના ટેરવા જેવડું મેલા રંગનું જીવડું. આ જીવડું બહાર જોવામાં આવતું નથી પણ તેનો પુષ્કળ અવાજ થતો સંધ્યાકાળે અને રાતે સૌ કોઇના સાંભળવામાં આવે છે. તે એક સાથે ઘણાં બોલે છે. એને પાંખ હોય છે પણ ઉડતાં નથી. ઠેકડા મારીને ચાલે છે. તમરાને તરસ બહુ લાગે છે ને વારંવાર લાગતી તરસ છિપાવવા જતાં પુદું જેમ દીવામાં પડીને મરી જાય છે તેમ તે પાણીમાં પડીને મરણ પામે છે. તમરું મોંએ અવાજ કાઢતું નથી પણ માદાનું મન ખેંચવાને નર તમરું પોતાના પગ એક બીજા સાથે ઘસીને અવાજ કાઢે છે; આ જીવડાની બે ત્રણ જાતો થાય છે. તમારાનો અવાજ વરસાદ આવવાની આગાહી રૂપ ગણાય છે.

તમા, સ્રી૦ [अ] દરકાર; પરવા; ગરજ. ઓશિયાળ; જરૂર; અગત્ય; સ્પૃહા. ક્રિ૦ પ્ર૦ તમા રાખવી. (૨) કમીના; કચાશ; ખામી; ખોટ:–એને શી તમા છે.

તમાકુ, સ્રી૦ (તંબાકુ, પું૦) [टोब्याको= બાડી] પહોળાં જાડાં પાંદડાંનો એક નાનો છોડ; વનસ્પતિ. (૨) એ છોડનાં પાનની બનાવટો તે. સુખો–કો, તપખીર; ભાંગ, ગડાકુ, બીડી–ચીરુટ વગેરે. તમાકુ અસલ અમેરિકાની વનસ્પતિ છે. અમેરિકાની

શોધ પહેલાં તે દુનિયાના કોઇ ભાગમાં જાણીતી નહતી. સન ૧૪૯૨ માં જ્યારે કોલંબસે અમેરિકા ખંડ શોધી કાઢ્યો ત્યારે તેણે ત્યાંના જંગલી અમેરિકનોને બીડી પીતાં જોયા હતા. તમાકુનું અસલ અમેરિકન નામ 'કોહિબા' છે, પણ તેની બીડીને 'ટોબ્યાકો' કહે છે, તે ઉપરથી આ તમાકુ એવું નામ દુનિયાંમાં ચાલુ થયેલું છે. અમેરિકાના લોકો આ વનસ્પતિની ખેતી કરતા અને તેનો ચાવવામાં, સુંઘવામાં ને પીવામાં ઉપયોગ પણ કરતા હતા. યુરોપિયનોને અમેરિકા જતાં એનું વ્યસન લાગ્યું અને તેમણે પછી દુનિયાં ઉપર તેનો ફેલાવો કર્યો. અકબર પાદશાહના અમલ લગી તમાકુ શું છે? તે પણ આપણે જાણતા નહતા. યુરોપિયનો તે હિંદુસ્તાનમાં લાવ્યા અને જેમ બીજી નઠારી વસ્તુ કે વાત ઝટ ફેલાય છે, તેમ તેની ખેતી અને ઉપયોગ હિંદુસ્તાનમાં ફેલાઇ ગયો. તમાકુમાં ઝેરી તેમજ હાનિકારક દ્રવ્ય રહેલ છે. જુ૦ તમાકુનો ઈતિહાસ.

તમાચો, પું૦ હાથનાં આંગળાં અને ચાપવાની જે થાપડ ગાલ ઉપર મરાય છે તે; ગાલ પર પોંચો હાથ મારવો તે; લપડાક; લાપટ. (૨) અણી ઉપર-યોગ્ય વખતે જે સપાટો લગાવવો તે; વચનથી, કાર્યથી કે યુક્તિથી એક માણસને તેના આગ્રહી કાર્યથી અ કાવી દેવો કે પાછો પાડી નાંખવો તે. શેહ દેઇને ઠંડો કરી નાંખવો તે. પ્રસંગે લાગણી થાય તેવો બોલ મારવો તે; ફટકો; સપાટો; થાપટ.

તમાણ, સ્ત્રી૦ તમેણ; ભોંય ખોદીને બનાવેલો ચુલો; ચર; ચ્યારી.

તમામ, અ૦ [અ.] લગારે બાકી–અવશેષ રહે નહિ તેમ; જરીએ જરી; બધુંએ: સર્વેઃ–તુ તારો તમામ માલ હવે અહિંથી લઈ જા. (૨) વિ૦ પુરૂં; સંપૂર્ણ; બધું. (૩) બિલકુલ, તદ્દન; ખલાસ.

તમામી, સ્ત્રી૦ રેશમ અને કસબી તારના વણાટની સાડી.

તમાલ, ન૦ [सं] ઘેરા લીલા રંગનાં પાંદડાંની ઘટાવાળું એક નાનું ઝાડ; આ ઝાડ બાગમાં બાગઝાડ તરીકે ઉછેરવામાં આવે છે. કુદરતી રીતે વનમાં પણ તે થાય છે. તે એક જથે સાથે ઉગે છે અને જ્યારે ખૂબ ઘટાદાર થાય છે ત્યારે વનને પણ કાળો લીલો દેખાવ આપે છે. ઉ૦ ધાડાં તમાલો અને, બીએ બાળમુકુંદ. ગી. ગો. એનાં પાંદડાં મસાલા તરીકે વપરાય છે પણ લોકો તેને તજનું ઝાડ કહે છે તે ખોટું છે. તજનું ઝાડ તમાલથી જુદું છે. તમાલપત્ર ઓસડમાં આવે છે.

તમાલપત્ર, ન૦ [सं] એક ઔષધિ તરીકે વપરાતાં તમાલનાં પાન તે.

તમાસગીર, વિ૦ [फा.] ખેલ–તમાસો વગેરે જોનાર; પ્રેક્ષક. (૨) તમાસો જોનાર ને કરનાર.

તમાસો, પું૦ [फा. तमाशा] લોક જોવા મળે એવો બનાવ તે; જાદુગરની બજાણિયાઓની, ભવાઇયાની અને નાટકી વગેરે ખેલાડીઓની વેષ અને ઢોંગસોંગવાળી રમત તે; ખેલ; કૌતુકથી લોક એકઠા થઇને જુએ એવે ઢંગરંગ, બોલ ચાલ ને ધિંગાણું તે (૨) ફજેતી. (૩) ગમત આપે એવો દેખાવો. (૪) તાણાતાણ; ઘાલમેલ; ગડબડ; કાર્ય વિડંબના:–સાહેબ ઉતાવળે માગે અને જડે નહિં, અહિં તહિં ફાઇલો ઉથલાવું પણ થાગ લાગે નહિ અને બાઈ હું શોધું તે જાણે છતાં બોલેય નહિ ને મારો તમાસો જોયા કરે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તમાસો જોવો–જોયા કરવું.

તમાસો કરવો=ફજેતી ઉડાવવી. કહે૦ તમાસાને તેડું ન હોય.

તમે, સ૦ તું નું બહુવચન. તમો; આપ.

તમેણુ, સ્ત્રી૦ તમણુ, તમાણુ; ભોંયખોદીને કરેલો ચુલો; ચારી.

તમો, સ૦ તમે; આપ.

તમોગુણ, પું૦ [સં] પ્રકૃતિનો એક ગુણ; અજ્ઞાન–અંધકાર–અજ્ઞાન જન્ય ગુણ. માયાના સત્ત્વ, રજ ને તમ, ત્રણ ગુણો ગણેલા છે તેમાંનો છેલ્લો ગુણ. (૨) ક્રોધ; આકળો સ્વભાવ તે; ઝાંઝી–તીખો ગુણ.

તમોગુણી, વિ૦ જેનામાં તમોગુણનું પ્રમાણ વધારે હોય તે. (માણસ વગેરે.) (૨) ક્રોધી; આકળું; ઝાંઝી; અતિ તીખા અને સારાસાર વિચાર વગરજ કાર્ય કરે એવા સંહારક સ્વભાવનું.

તમ્મર, ન૦ [સં॰ तिमिर] સખત આઘાતથી નબળાઇથી કે બીજા કોઇ બનાવના જોવા સાંભળવાથી મગજ ઉપર તીવ્ર અસર થઇ આવી દર્શન અને સંજ્ઞા જતી રહે એવું થવું તે; અંધારાં; ચક્કર; માથું ફરી જવું તે; લાગણીના આવેશથી ઘુમાઇ જવાવું તે. (૨) ફેર; ચકરી; અંધારાં. (રોગનાં) દઢતા–સ્થિર ઉભા રહેવાવાનો અવિશ્વાસ; ઇંદ્રિયો–અવયવો ઉપરના કાબુનું ડગુમગુ થઇ જવું તે.:–ઉંચા બુરજ ઉપરથી નીચે જોતાં તો મને તમ્મર આવે છે. (૩) ચક્કર ચક્કર ફરી અવયવો સાધ્ય નહિ રહેવાથી સંજ્ઞા જતી રહી પડી જવાવું તે.:–ડાંગ વાગી કે તરત તમ્મર ખાઇ બિચારો જમીનપર પડયો.

તયાર, જુ૦ તૈયાર.

તર, સ્ત્રી૦ દૂધ ને દહિં ઉપર બાઝતી–ઠરતી તેમાંના ચીકણા મીઠાસત્ત્વની પોપડી; મલાઇ; પ્રવાહીમાંના સત્વનું સપાટી ઉપર બંધાયેલું પડ. સાર; સત્ત્વ. (૨) નાની ખાડી. (૩) પહોળી હોડી. (૪) વિ૦ રસકસવાળું; ભરપુર ભરાયેલું; તૃપ્ત; સત્ત્વાળું. (૫) મસ્ત; ચકચૂર; (૬) માતબર; તાલેવન; પૈસાદાર. (૭) સરસ; તાજું; ભરેલું. (૮) અ૦ ત્યારે. કવિતામાં.

તરઈ, સ્ત્રી૦ દોસ્તદારોની મંડળી.

તરક, જુ૦ તર્ક. (૨) તુર્ક; તરકડો; હલકી જાતિનો મુસલમાન:–ઢેડવાડામાં તરક પેઠો.

તરકચો, પું૦ [फा.] ટપકું; ટિંપું. વણાટમાં ટિપાં ટિપાંવાળી ભાતવાળું કપડું તે.

તરકટ, ન૦ કોઇને ઠગવા કે ફસાવવા માટે રચેલી જે બાજી–રચના તે; ખોટી બનાવટ–જાળ; કાવતરૂં; ઠગો; પ્રપંચ, કપટજાળ; લુચ્ચાઈ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરકટ ઉભું કરવું=કોઇને ફસવનારી બનાવટ–પ્રપંચ જાળ ઉભી કરવી; ખોટે ખોટું–ખાલી તોફાન–પોકળ રચવું તે. તરકટ પકડવું; રચવું વગેરે.

તરકટી, વિ૦ કુભાંડી; તરકટ રચવા–કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય એવું; ખોટે ખોટી ખાલી બનાવટો ઉભી કરનાર; પ્રપંચી; કપટી; ખોટી વાતો બનાવીને કોઇને ફસવવાની જાળ ઉભી કરનાર માણસ તે; કાવતરાખોર.

તરકડિયો, પું૦ તરકડાની માફક બોલફેલ ગમે તેમ બોલનારો; બવાઇમાં મશ્કરાનો વેષ લેનારો; જુઠણુ; મશ્કરો; ભાંડ; વિદૂષક.

તરકડી, સ્ત્રી૦ તુર્કની સ્ત્રી; હલકી જાતના મુસલમાનની સ્ત્રી. (૨) નિર્લજ્જ ને લડકણી–લડવા બોલવામાં મર્યાદા કે શરમ રાખે નહિ અને સહેજમાં ખીજવાઇ લડવા માંડે એવા સ્વભાવની કંગાલ સ્ત્રી. (૨) એક જંગલી વેલ. કહે૦ તરકડી સતી થઇ.

તરકડો, પું૦ હલકી જાતિનો મુસલમાન તે; (૨) નિર્લજ્જ બેશરમ અને લંઠ માણસ.

તરકવું, ક્રિ૰ અ૰ તર્ક કરવો; અદ્ધર ઉડતા વિચાર કરવા. (૨) અટકળ કરવી.

તરકશ, ન૰ [फा॰] તીરનો ભાથો.

તરકાણું, ન૰ તુરકાણું. તુર્ક સિપાઇઓની ટુકડી. (૨) તુર્ક મુસલમાન.

તરકારી, સ્ત્રી૰ લીલું શાક; ભાજી; શાકભાજી. મુખ્ય શાક નહિ પણ સાદું-લીલો ભાજી પાલો તે. (૨) ઉપલકિયું જે તે; પરચૂરણ; હાથ ઉપરનું થોડું ઘણું મળતર તે:-તરકારી નીકળે એટલું લઇને પણ કામ કરી આપે, એવા લાંચિયા નોકરો છે.

તરકી, ન૰ કાળા રંગનું સારસ જેવું મોટું ભૂચર પંખી. આ પંખી અસલ અમેરિકાનું વતની છે, પણ હાલ તો તે બધા દેશોમાં મરઘાંની માફક પાળવામાં આવે છે. પાંખોનો ઉપયોગ તે ક્વચિતજ કરે છે.

તરકીબ, સ્ત્રી૰ [फा॰] યુક્તિ; વ્યવસ્થા; ગોઠવણ.

તરકોશી, ન૰ ત્રણ થાંભલાનું વહાણ.

તરખડ, સ્ત્રી૰ ઉઠવેઠ; આવજાત; ચાકરી. (૨) વ્યવસ્થા; ગોઠવણ; તજવીજ; સંભાળ. (૩) ભાંજગડ; પંચાત. કોઇની સુવા, બેસવા, ખાવા, વગેરે સંબંધી બધી સંભાળ લેવી અને તજવીજ રાખવી વગેરે તે:-એની એવી તરખડ કોણ રાખે.

તરખલી, સ્ત્રી૰ [સં. तृण+खण्ड] ઝીણી સળીનું ઘાસ. ઘોડા વગેરેને માટે વપરાતું ઝીણું નાજુક ઘાસ તે. (૨) નાનું તરખલું; ઝીણી પાનડ. (૩) રજ.

તરખલું, ન૰ [સં. तृण] ઘાસની પાનડ વગેરેનો નાનો કકડો તે; તરણું. એનીમેળે ઉગેલા ખડનો કકડો.

તરખુણિયું, વિ૰ ત્રણ ખુણાવાળું; જેને ત્રણ ખુણા હોય એવું; ચોરસ નહિ પણ ત્રણ બાજુવાળું.

તરગાળો, પું૰ ગાવા બજાવવાનો ને ભવાઇનો ધંધો કરનારી એક જાતનો માણસ તે; એ નામની એક નાત ને તેમાંનો દરેક જણ. (૨) ભવાઇયો. (૩) તપોધન.

તરઘટ, પું૰ તલપટ; ઉંબરો.

તરઘાયો, પું૰ મોટા અને બેડોળ જેવો જે આકાર-સ્વરૂપ તે. (૨) મોટા પહોળા પાત્ર ઉપર ચામડું મઢીને બનાવેલો મોટો ઢોલ; (૩) સ્થૂળ-જાડું અને ભારે-તેમ લેતાં ઉંચકતાં ફાવે નહિ એવું (છોકરું) તે. તરેહવાર આકારનો જડ જેવો ભારે તે. તરઘાયો ઉચકાવવો હોય ત્યારે ભાભીને દિયરજી કેવા યાદ આવે છે. (૪) નાતની રસોઈ કરવાનું એક જબરું જાડું ને ભારે વાસણ; મોટા પહોળા મોંનો દેગ.

તરછ, પું૰ તિરસ્કાર કરવાનો જે જુસ્સો તે; બીજાને તુચ્છ ગણવાપણાનું જે અહંકારી વર્તન તે; તુચ્છકારી કાઢવાનો જોસ; તોર; અભિમાન; અહંકાર; અહંકારી ઔદ્ધત્ય; તોછડાઇ ભરેલો મદ. (૨) જોર; અભિમાનનો વેગ.

તરછટ, અ૰ તદન; છેક બિલકુલ નહિ હોય એમ; તમામ; નિરવશેષ; સાવ.:-ઘઉં તરછટ થઈ રહ્યા છે. તરછટ ગાડો થઇ ગયો.

તરછોડ, પું૰ તિરસ્કાર; છીટકાર; તરછોડી નાંખવું તે. (૨) હાથ પગ જેવા એકાદ અવયવને તરછોડી નાંખવા જેવો જે આંચકો લાગવો તે. હાથ પગ જોરથી વિંઝાવાથી થયેલી અસર તે.

તરછોડવું, ક્રિ૰ સ૰ તિરસ્કાર કરી-જોરથી છીટકારીને દૂર કરવું; તાણી તંગ કરીને એમદમ એવી રીતે છોડી દેવું કે જેથી દૂર જઇ પડે; દૂર કરવું; અપમાન કરી કાઢીમૂકવું; તુચ્છકારવું; ધિક્કારવું; જોરથી વછોડી દૂર કરવું. વળગેલું તોડીને નાંખી દેવું. તિરસ્કાર કરી સંબંધ તોડી નાંખવો.

તરજ, પું૦ ત્રાસ; ભય. (૨) જોર; આવેશ-વેગ; તરછ.

તરજાત, વિ૦ હલકી જાત.

તરજુમો, પું૦ એક ભાષાના લખાણ કે ભાષણનું બીજી ભાષામાં બરોબર શબ્દે શબ્દ ઉતારવું તે; એક ભાષાનું બીજી ભાષામાં અવતરણ કરવું તે; ભાષાન્તર; એક ભાષાનો અર્થ બીજી ભાષામાં બોલવો અથવા ઉતારવો તે.

તરડ, સ્ત્રી૦ તેડ; ફાટ; ચીરો. માટીનાં વાસણ, ભિંત કે લાકડા વગેરેમાં જે ફાટ પડે તે. ચીકણા-સુકાતાં બરડ થતા પદાર્થમાં તેના પરમાણુઓનો સંબંધ જુદો પડી જવો તે.

તરડવું, તરડાવું. ફટકીજવું; ફાટવું.

તરડાટ, પું૦ તરડાવું તે; તરડ થઇને ફાટવું તે. (૨) અભિમાન જન્ય વંકાઈ તે; કરડાટ; વક્રતા; અહંકારી-હુંપદની વિરૂદ્ધતા; અભિમાનથી રીસ ચઢાવી અતડા રહેવું તે; કડકી, મરોડ; મરડ; ગર્વ; સ્વાભિમાન.

તરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ તરડ પડવી; ફાટવું; ચિરાવું; ફટકી જવું; ચીકણા પદાર્થનું સુકાતાં ફાટી જવું; અફળાવાથી, અત્યંત ગરમી લાગવાથી અથવા દબાણથી સંગીન-સળંગ લિંપણ પડ-પ્રસ્તારનું છિન્નભિન્ન થઇ જવું. (૨) વાંકું થઇજવું; ત્રાંસુ થઇ જવું; ખેંચાઇ કે તણાઇને કોણભંગ-અથવા સમતાભંગ થવો. કતરાઇ જવું.:-આંખ તરડાઇ એટલે આશા મૂકી (૩) વંકાઇને વિરૂદ્ધ ચાલવું. એ મારાથી તરડાતો રહે-ફરે છે.

તરણ, ન૦ [સં. तृण] તરણું; તૃણ. (૨) વિ૦ ત્રણ; તણ; ૩. (૩) ન૦ જેથી તરાય તે; તરવાનું પાત્ર-વસ્તુ તે; હોડી; નાવ.

તરણતારણ, વિ૦ તરનાર અને તારનાર; બીજાને તરવાના ઠામ રૂપ ને વળી તારનાર-ઉદ્ધારનાર; પરમેશ્વર.

તરણિ, પું૦ [સં.] સૂર્ય; રવિ; આદિત્ય.

તરણું, ન૦ [સં. तृण] ઘાસનું પાંખડું; ઘાસની પાનડીનો કકડો; તરખલું; તરણ. (૨) તુચ્છ વસ્તુ તે; હલકું-નમાલું એવું જે કંઈ તે. રૂ૦ પ્ર૦ તરણાને તોલે=કંઇ ગણતરીમાં નહિ એમ; તરણા જેવું તુચ્છ એમ; કંઈ માલ-કિમ્મતનું નહિ એવું; નમાલું.:-એને તો એ તરણાને તોલે પણ ગણતો નથી. તરણાનો મેરૂ=કાગનો વાઘ. નાનાનું એકદમ મોટું સ્વરૂપ બનવું બનાવવું તે. નાની વાતને એકદમ મોટું રૂપ આપી દેવું તે. અવનવી ઉથલપાથલ થવી તે.:-ભગવાન ધારે તો તરણાનો મેરૂ ને મેરુનું તરણ, એક ક્ષણમાં કરી નાંખે.

તરત, અ૦ તેજ વખતે; તાબડતોબ; જલદીથી; તુરત.

તર-તપાસ, સ્ત્રી૦ તાજી તપાસ; તજવીજ; શોધ; પૂછપરછ.

તરતમ, ન૦ [સં. तारतम्य] સાર; મુખ્યાર્થ તે.

તરતીબ, સ્ત્રી૦ આચાર; શિક્ષા; ચારિત્ર્યનું શિક્ષણ; કેમ બોલવું, બેસવું અને વર્તવું વગેરે સંબંધીનું જે ખાસ શિક્ષણ તે; કવાયત; કેળવણી. (૨) વ્યવસ્થા; ગોઠવણ; જેવી જોઇએ તેવી સારી સગવડ વગેરે તે. (૩) સંભાળ; સારવાર; માવજત.

તરતું, વિ૦ સપાટી ઉપર ઉપસી રહેલું; ઉંચું રહેલું; ઉપર રહેલું. (૨) ચઢતું; વધતું; બીજાથી વધારે બહાર પડતું હોય એવું. (૩) સુભાગી; સારૂં.:-પરસાળથી ઓરડો તરતો જોઈએ. એનું કપાળ તરતું છે. એ તરતી હાલતમાં છે. કલ્યાણ-શુભ પરંપરાઓવાળું.

તરધારું, વિ૦ ત્રણ ધારવાળું; મોટે કકડે ભાગેલું કે ભરડેલું (અનાજ). (૨) જે મિશ્રણમાં ત્રણ વસ્તુઓ સરખે ભાગે હોય એવું.:-તરધારી લાપસી=જેમાં ઘી ખાંડ ને જાડો લોટ સમ ભાગે હોય એવો કંસાર. તરધારો શિરો.

તરપત વિ૦ [સં.] તૃપ્ત.

તરપણું, વિ૦ દુબળું; પાતળું.

તરપંખો, પું૦ ત્રણ પાંખડાંવાળો ફૂંદો. (૨) ત્રણ પાંખવાળું. તરપંખી કમોદ.

તરપિંડી, સ્રી૦ કાર્તિક માસમાં ત્રણ પિંડ દાનવાળું જે શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે તે; ત્રણ પિંડનું શ્રાદ્ધ, ને તેને લગતી ક્રિયા.

તરપેટ, સ્રી૦ જ્યાં ત્રણ પથ-રસ્તા મળતા હોય તે જગા; તરભેટો.

તરફ, સ્રી૦ [અ.] બાજુ; પક્ષ.:-તેણે તેની તરફ ખેંચી છે. (૨) અ૦ ગમ; બાજુ; ભણી; મેર.

તરફડવું, ક્રિ૦ અ૦ અસહ્ય વેદના કે દુઃખથી આમતેમ અંગ પછાડવાં, ફર્યાં કરવું તે; અશાંત હાલતે આમતેમ ગોથાં ખાવાં; લોથવું: આકળવિકળ થઇ આમતેમ અછાડપછાડ માર્યા કરવી. (૨) કોઇ મુસ્કેલ કામ પાર પાડવાનાં ફાંફાં મારવાં. તાપ ઉત્તાપથી આકળવિકળ થયા કરવું. તડફડવું.

તરફડાટ, પું૦ તરફડવું તે; આમતેમ વેદના કે ચિંતાથી ગોથાં ખાધા કરવાં તે. કંપ; ધ્રુજારી; શરીરની અછાડપછાડ; આમતેમ ફાંફાં મારવાં તે.

તરફડિયું, ન૦ તરફડાય એવું જે તે; તરફડાટ થાય એવું જે દુઃખ દરદ તે.

તરફદાર, વિ૦ અમુક પક્ષવાળો; પોતાની બાજુએ હોય તે; પક્ષ ખેંચનાર.

તરફદારી, સ્રી૦ કોઇ એક બાજુ-પક્ષ લેવી તે; તરફેણ. (૨) બીજાના વિચારને પોષવાના પક્ષમાં રહેવું તે; વગ; સહાય; કુમક. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરફદારી કરવી-ખેંચવી=સામાના મતને પુરતી આપવી; મદદ કરવી; સહાય થવું.

તરફાળ, પું૦ ત્રણ પડ-ફાળવાળી પિછોડી તે.:-ચોફાળ.

તરફી,-વિ૦ તરફનું; પક્ષભણીનું; બાજુનું; તરફેણમાં હોય એવું.:-એકતરફી=એક જ તરફનું. ઉ૦ એક તરફી અમલ રે ચલાવ્યો.

તરફેણ, સ્રી૦ તરફદારી; અમુક એકાદો પક્ષ લેવો તે; એકાદા પક્ષમાં રહેવું તે; પક્ષ; બાજુ; તરફ, ક્રિ૦ પ્ર૦ તરફેણ કરવી-ખેંચવી૦ એક બાજુનું બોલવું. અમુક એકાદા પક્ષને અનુમોદન આપવું. (૨) ખેતીવાડીનું એક ઓજાર; દાંતી.

તરફોડવું, ક્રિ૦ સ૦ તરફોડા-છીટકાર-સીત્કાર કરવા; તરછોડી નાંખવું; છણકા-ગુસ્સાના બોલ બોલવા; તરછોડવું; તર્જવું. અણગમો-તિરસ્કાર બતાવવો.

તરફોડા, પું૦ તરછોડવું તે; તિરસ્કારથી અવગણના કરવી તે; તર્જન; તિરસ્કાર; ધુત્કાર; છણકો; છાકોટો; ધુરકિયાં કરવાં તે.: -હું કંઈ જેઠાણીના તરફોડા સહું નહિ.

તરબડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉકળતાં તળે ઉપર થવું; જાડા પ્રવાહીનું ઉકળવું.

તરબિયત, સ્રી૦ [અ.] ખાસ કળા અથવા ચારિત્ર્યને લગતું જે શિક્ષણ તે; તાલીમ; કવાયત; કેળવણી; શિક્ષણ. (૨) ચાલચલગત; વર્તન; રીતભાત. ઉ૦ લશ્કરની તરબિયત નમુના જેવી છે. મું. સમાચાર.

તરબુચ, ન૦ તડબુચ; કલિંગડ. રૂ. પ્ર૦ તરબુચ જેવું=ફાશકા જેવું, પહોળું, જાડું અને ચંચળાઇ વગરનું; કાળું ને કદરૂપું.

તરબોળ, વિ૦ આખુંએ પલળીને પાણી પાણી થઇ ગયેલું હોય એવું; તળિયા બોળ -તળિયા લગી આખુંએ રચપચ થઇ ગયું હોય એવું; પાણીથી તદન નાશ પામેલું;

પાણી પાણી થઇ ગયેલું; પ્રવાહીથી રચી-પચી ગયેલું. (૨) લાશ; તદન; સાવ.

તરભાણી, સ્ત્રી૦ [સં. ताम्रभाण्ड] નાનું તરભાણું; રકેબી જેવું તાંબાપીતળ કે રૂપાનું તર્પણ કરવાનું પાત્ર.

તરભાણું, ન૦ [સં.] દેવ નવરાવવાનું અથવા તર્પણ કરવાનું દેવસેવાને લગતું થાળી ઘાટું એક વાસણ; તર્પણભાણ્ડ. કહે૦ વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરનું તરભાણું ભરો=બીજાનું ગમે તે થાઓ પણ આપણો સ્વાર્થ પુરેપુરો થાઓ એવી જે માત્ર પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ તે.

તરભેટો, પું૦ જ્યાં ત્રણ ગામોના સીમાડા એકઠા થતા હોય તે જગા.

તરમતરા, અ૦ અંદરના ભરાવાના જોસથી તંગ થઇ ગયેલું હોય તેમ; તડતડ-ફાટું ફાટું થઇ રહેલું હોય એવું; તસતસ.

તરમરિયાં, તનમનિયાં.

તરમરી, સ્ત્રી૦ એક નાજુક કારીગરીવાળું ઘરેણું.

તરલ, વિ૦ [સં.] ચંચળ; અસ્થિર; ઘણીવાર નહિ ટકે એવું.

તરલતા, સ્ત્રી૦ [સં.] એક ઠેકાણે ઝાઝીવાર નહિ ટકવાપણું; અસ્થિરતા; ચંચળતા; તરલપણું; ઝબુક થઇ તરત ફીટી જવું, એવી જે અચિર સ્થિરતા તે.

તરવર, ન૦ [સં. तरुवर] મોટું ઝાડ; તરૂવર. (૨) અ૦ [સં. त्वरित] ત્વરાથી ઉપર નીચે થતું હોય તેમ; ઘણા જંતુઓનું ત્વરાથી તળે ઉપર થવું તે. ઉપર ઉપર રહેવાને ઘણાઓનો એક સાથે થતો સંક્ષોભ તે. તળે ઉપર થઇ રહેવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરવર તરવર થવું=ઉપર ઉપર તરવાને મથવું; ઉપર ઉપર તરતું હોવું; ખદબદવું. (૨) અતિ ચંચળતામાં રહેતું હોય તેમ; આમતેમ ત્વરાથી જતું આવતું બોલતું ને બહાર પડતું હોય તેમ; પોતાને તરતું-આગળ પડતું દેખાડવાને યત્ન કરતું. ત્વરાથી બોલતું; ચઢી તડતડીને બોલતું એવું. અજંપામાં રહેતું એવું; આમતેમ હાલ હાલ-ઘુમઘુમ કરતું ત્વરાથી ફરફર કરતું હોય એવી સ્થિતિનું તે. અતિઆતુર; ચંચળાઇ ને ત્વરા દર્શાવતું.:-તમારી વહુ બહુ તરવર તરવર કરી રહી છે.

તરવરવું, ક્રિ૦ અ૦ તરવું અને તેમાં સૌથી ઉપર દેખાવું; ઉપર ઉપર તરવું-ચઢવું; ત્વરાથી ઉપર ઉપર તરવાનો યત્ન કરવો. ઘણા જીવનું એક બીજાને દાબી ઉપર ઉપર તરતા રહેવાને ત્વરાથી મથવું.

તરવરાટ, પું૦ તરવર તરવર કરવું-થવું તે; ખૂબ હાથ પગ પછાડવા ને ધમાલ કરી મૂકવી તે; આગળ પડવાને કે ઉપર દેખાવાને માટે ખૂબ હિલચાલ કરવી તે; ધાંધલ; ઉતાવળે દોડધામ કરી મૂકવી તે. (૨) તરફડાટ; ધમપછાડ. અતિત્વરાથી ઘુમાવું તે. કોઇ પણ કામકાજ કરવાની અતિઆતુરતાવાળી ત્વરિત હિલચાલ તે. અધીરાઇ; ચાંચલ્ય.

તરવંક, ન૦ વક્રતા.

તરવાડી, વિ૦ [સં. त्रिवेदी] ત્રણ વેદનો અભ્યાસ કરનાર; એવી અટક.:-તરવાડી હરસુખરામ.

તરવાડો, પું૦ તાડ-ખજુરી છેદનારો; તાડી કાઢનારો.

તરવાયો, પું૦ ત્રણ પાયાવાળી ઘોડી-સ્ટૂલ; ત્રિપાઇ; માંચી.

તરવાર, સ્ત્રી૦ [સં. तरवारि] દોઢ બે હાથ લંબાઇનું છેડેથી સહેજ વાંકું તીખા લોઢાનું ધારદાર ઝટકો મારી કાપવાનું હથિયાર; સમશેર; ખડ્ગ; અસિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરવારની ધાર પર રહેવું=જીવ સટોસટની જોખમદારીએ-જાગ્રત-સાવધાન રહીને કા-

મ કરવું; ચેતતા ને ચેતતા-ખૂબ કાળજી-વાળા રહેવું. ખરેખરા કાર્યપર રહેવું તે. કડક અમલમાં જાગ્રત રહીને ફરજ બજાવવી તે. સચિંત રહેવું. કહે૦ લાકડાની તરવારે મહીનો ખાવો=ડોળ=દમામથી ચલાવી લેવું; ખાલી દેખાવ રાખીનેજ કાર્ય-કર્યા કરવું; ઉપર ઉપરના ખાલી દેખાવે જ કાર્ય કાઢી લેવું; સત્ત્વવગર-શક્તિ વગરજ શક્તિવાળા કાર્યનો નિભાવ કરી લેવો. તરવાર, રાજા, ક્ષત્રિય અને વીરપુરૂષનો હમેશ હાથમાં રાખવાનું સુંદર હથિયાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરવાર બાંધવી=વીર-બનવું, સેનાની થવું; લડવાને અગ્રેસર થવું. તરવાર પકડવી=સામે થવું.

તરવારિયો, પું૦ ઝટ તરવાર લઇને સામો થઇ જાય એવો શૂરવીર; તરવાર વાપરવામાં બહાદુર; તરવારથી લડનારો વીર લડવૈયો; યોધ્ધો; લડવાની ઇચ્છાવાળો. (૨) છાતીવાળો; હિમ્મતવાળો; જીસ્સાદાર લડવૈયો; સિપાઈ. (૩) વિ૦ જલદ સ્વભાવનો; આરતેમિયાં.

તરવાવું, ક્રિ૦ અ૦ તણાઇને તૂટી જવું; સરડાઇ જવું; માંસ ગળી જઇ નાડીઓનું ઢીલા પડી જવું. (૨) અતિશય મહેનતથી તાવ=તાપની ગરમીથી અથવા બીજા કોઈ રોગ વગેરેથી ગળીને શિથિલ પડી જવું. (૩) ગાય ભેંશ વગેરેના કાચા ગર્ભનું પડી જવું. તરવૈજવું; ગર્ભપાત થવો.

તરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. तृ] પાણીની સપાટી ઉપર રહેવું; પાણીનાં અંદર નહિ જતાં ઉપર રહેવું:-લાકડું પાણીમાં તરે છે (૨) પ્રાણીએ કોઇ પણ યુક્તિએ પાણીની સપાટી ઉપર રહેવું:-માણસ ને પ્રાણીઓ પાણી ઉપર તરે છે પાણીની સપાટીપર રહીને ચાલવું.:-બતક હંસ વગેરે પાણી પર તરે છે. (૩) પાણી ઉપર થઇને એક તરફથી બીજી તરફ જવું; પાર જવું; ઓલંગવું.:-તે ઇંગ્લિશચેનલ તરી ક્રાંસ ગયો. (૪) ઉપર નીકળી આવવું.:-કાંટો તરી આવ્યો. (૫) સારી હાલતમાં આવવું; ઉન્નતાવસ્થા પ્રાપ્ત થવી.:-તે આ દસકામાં તર્યો. (૫) મોક્ષ મળવો; મુક્ત થવું.:-રામ નામે તે ચોરાશીના ફેરામાંથી તર્યો. પાર ઉતરવું-પડવું. ઉપર ઉપર રહેવું; ઉડવું. (૬) ના૦ સીસું; ધાતુ.

તરસ, સ્રી૦ [સં. तृषा] પાણી પીવાની ધખ તે; સોસ; પ્યાસ; પાણીની ભૂખ. (૨) અમુક વસ્તુ માટે અંદરની જે સ્વાભાવિક માંગ તે; ઇચ્છા; આતુરતા; લાલસા; ભૂખ. (૩) ન૦ એક ફાડી ખાનારું પ્રાણી; જરખ. આ પ્રાણી કુતરાના વર્ગનું તેના જેવડું ને તેના જેવા લાંબા મોંનું હોય છે. એનો રંગ બદામી ને પુંછડીવાળવાળી ટુંકી હોય છે. રાતે શિકારે નીકળે છે ને મુએલાં પ્રાણીને તાણી જાય છે. મડદાંની શોધમાં તે સ્મશાનમાં રખડે છે તેથી કેટલાક લોક આને ઘોરખોદિયો પણ કહે છે. આનાં ડાચાં મજબુત હોઈ તે ભારે શિકારને ઘસરડી શકે છે. મોટો તરસ બહુ તો નાના ગધેડો જેવડો હોય છે.

તરસવું, ક્રિ૦ અ૦ તલસવું; આતુર રહેવું; ઉત્સુક રહેવું; વલવલવું; મળવાને માટે બહુજ આતુર થઇ રહેવું; ઇચ્છા કર્યા કરવી. (૨) વેર લેવાને ટાંપી રહેવું. ઝંખવું. ઉ૦ તરસ રહી તરસાય રહી, દરસન બીન અખિયાં તરસ રહી.

તરસાક, સ્રી૦ તાડ-ખજુરીનાં પાંદડાં; જાવલી.

તરસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ આતુર-મળવા ભેટવાને ઉત્સુક રાખવું; ઝંખાવવું; રાહ-વાટ જોવરાવવી; તલપી રહે તેમ કરવું; મળવાને આતુર રાખવું; ઝંખના કરતું રાખવું; ઝુરાવવું.

તરસાળું, ન૦ નીચેનું તળિયું; નીચલો પરિણામી ભાગ; અંત; છેડો; છેવટનો નિકાલ–પરિણામ તે; તળિયું.'-તરસાળે ખોટ નથી=છેવટને ભાગે-પરિણામે–છેલ્લે સરવાળે ખોટ નથી. (૨) અંદાજ.:–તરસાળું.

તરસાળો, પું૦ અંદાજ; છેલ્લો તળિયાનો સુમાર તે; છેલ્લો પરિણામી આશરો. (૨) છેલ્લો પરિણામ–અંત.:–તરસાળે ખોટ નથી.

તરસ્યું, વિ૦ જેને તરસ લાગેલી હોય તેવું; પ્યાસી; પાણી પીવાને ઇચ્છતું; પાણીનું ભૂખ્યું; તરસવાળું.

તરંગ, પું૦ [સં.] પાણીની લહેર; મોજે; લોઢ; છોળ; લોઢો. (૨) મનનો બુટ્ટો; ખ્યાલ; કલ્પના; કાલ્પનિક વિચારોનાં આવર્તન તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરંગે ચઢવું=લહેરે ચઢવું; કાલ્પનિક વિચારોને ખરા જેવા માની ખીલવું; અગમનિગમની કલ્પનાઓ કરવી; બડાઇની વાતમાં આનંદ લેવો.

તરંગિણી, સ્રી૦ જેમાં તરંગ ચાલતા હોય એવી–લહેરોવાળી નદી; સરિતા.

તરંગી, વિ૦ જેમ મનમાં વિચાર આવે તેમ કરનાર; એક વિચાર કે નિશ્ચય ઉપર દૃઢ નહિ રહેતાં જેવા જેવા બુટ્ટા મનમાં ઉઠે તેવા તેવા રંગમાં ચાલ્યો જાય એવો–માણસ. કલ્પના ને ખ્યાલ ઉપર કામ કરનાર; ખ્યાલી; જેવો વિચાર આવે તેવા રૂપમાં તણાયે જાય એવું; અદૃઢ કે ચંચળ મનનું; વાયેલ; મનમાં આવે તેમ કરે એવું; મનસ્વી. (૨) મોજી; લહેરી.

તરાક, સ્રી૦ [સં. તર્કુટી] સુતર કાંતવાની રેંટિયામાંની સીધી લોખંડની સળી તે; ત્રાક; તર્કુ.

તરાગડો, પું૦ તાંતણો; તાર; સુતરનો દોરો. (૨) જનોઈ.

તરાજવું, જુઓ૦ ત્રાજવું.

તરાડ, સ્રી૦ ત્રાડ, મોટી બુમ; શઢ; બરાડ; ગર્જના; ભયંકર ચીસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરાડવું=ત્રાડવું; મોટી બુમ પાડવી; ગર્જવું. (૨) પું૦ લાગ; તક; જોગ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરાડ ખાવો=જોગ બનવો.

તરાણા, પું૦ એક તરેહનું ગાયન; તરાના.

તરાપ, સ્રી૦ કોઇ વસ્તુ પકડી લેવા એકદમ તેની ઉપર હાથ નાંખવો અથવા ધપવું તે; એકદમ કોઈ ઉપર કૂદી પડવું–અથવા ઝપટ મારવી તે; ધસારો; ઝપટ. (૨) કુદકો; ફાળ; છલંગ; તલપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરાપ મારવી=એકદમ ધસારો કરવો; ઝપટ લગાવવી; ઉછળી પડવું.

તરાપો, પું૦ પાણીને હેલકારે છુટાં પડી જાય નહિ પણ એક સાથે જ તરતાં રહે તે માટે ઘણાંક લાકડાં કે વાંસને એક બીજાની સાથે બાંધી બનાવેલો જે પાટ–સમુદાય તે; વાંસ કે લાકડાંને એક એકની સાથે બાંધી લઇને બનાવેલો તરે એવો ભારો એક સાથે જોડાઇ રહીને તરતાં લાકડાંનો ઘાટ. (૨) એક બીજાને આશ્રયે જોડાઇ રહેલો સમુદાય; એક સાથે જોડાયેલો સમૂહ, મંડળ, સંસાર, ભવ સાગર તરવાને એક સાથે જોડાયેલું કુટુંબ; વહન, વેણ, નાવ. સ્રી પુરૂષને તેમનો પરિવાર વગેરે સાથ, સાથવારો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તરાપો ભાગવો–વેરાવો=એક સાથે જોડાયેલાં ઘણાંમાંનું મુખ્ય જતું રહેવું; સંસાર ભાગવો; મંડળ–કુટુંબનું તૂટી જવું.

તરામણું, વિ૦ તરવું પડે એટલું; તરી શકાય તેટલું; છાતીપુર અથવા તેથી વધારે ઉંડાણ પાણી હોવું તે.–નદીએ તરામણાં પાણી છે.

તરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તરે એમ કરાવવું; તરતાં શીખવવું; બીજાની પાસે ત્રીજું તરી જાય એમ કરાવવું.

તરિયા, પું૦ ચોખામાં રહેલા વગર છડાયેલા દાણા; ચોખામાંના ડાંગેરના કણ; ડાંગેર સાથે ઉગેલા સામાની જાતિના બંટ કે જે ડાંગેર ખંડાતાં જેવા અને તેવાજ રહે છે તે; બંટિયા. (૨) દાણા; બીજકણ; જેમાંથી તરૂ થાય છે તે. ઉ૦ તાપીની તીરે તરિયા વાવ્યા રન્નાદે. (૩) કસબના તારઃ–તરિયા તોરણ જેમાં આસોપાલવનાં પાન, નાળિયેરના વર્ગ ચઢાવેલા ડોડા અને ચળકતા કસબના તાર હોય એવું તોરણ તે, ભરતનું તોરણ.

તરિયો, પું૦ તીજે દહાડે આવતો તાવ. તારિયો તાવ.

તરી, સ્રી૦ પ્રવાહીમાંનો ચીકણો ને સત્ત્વવાળો પદાર્થ; તર; મલાઇ; ગાઢો રસ; કાંપ. પુર ઉતરી જતાં જમીન ઉપર જે ચીકણી મુલાયમ કાળી માટી ઠરેલી દેખાય છે તે; કાંપરડી. આ તરી એક ઉત્તમ ખાતર ગણાય છે. સિંધુ ને નીલ નદીઓની રેલથી આખા દેશ ઉપર તરી ઠરે છે ને તેથી ત્યાં સારા પાક ઉતરે છે. (૨) જળમાર્ગ.:–સિકંદર વળતાં તરીને માર્ગે ગયો.

તરીકે, અ૦ પ્રમાણે; મિસાલે, પેઠે; માફક. અમુકની સમાન, રૂપ.–ભાઇ તરીકે.

તરીલું, ન૦ વધારાનું ધુંસરૂં; બે બળદ કે ઘોડાઓથી ન ખેંચાય એટલો ભાર જ્યારે ગાડામાં હોય ત્યારે તે તાણવાને વધારાનું બીજી જોડ માટે જે ધુંસરૂં લગાડવામાં આવે છે તે. જોરથી તાણવાનું જે તે. (૨) સંસારની ધુરા તે; તણાય તેટલો ભાર તાણુ તાણુ કરવો તેઃ–તરીલાં તાણવાં.

તરુ, ન૦ [સં.] ઝાડ; વૃક્ષ. (૨) ધરુ; ડાંગેર, તમાકુ અને મરચી વગેરેના મૂળવાળા ફરીને રોપવાના રોપા–છોડ તે.

તરુણ, વિ૦ [સં.] વયમાં નાનું; નાની ઉમ્મરનું. (૨) જુવાન; નાનપણ ઉતરી સમજણવાળી ઉમ્મરે આવેલું; શરીરની વધ વગેરે થઇ સંપૂર્ણ ખીલવણીમાં આવેલું; જોબનવંતુ.

તરુણાવસ્થા, સ્રી૦ [સં.] જુવાની; યૌવન; યુવાવસ્થા.

તરુણી, સ્રી૦ જુવાન સ્રી, યૌવના; જોબનવંતી. (૨) સ્રી.

તરુવર, ન૦ [સં] મોટું ઝાડ; ઝાડોમાં સારૂં ઉંચું ને મોટું ઝાડ તે. ઉ૦ તરુવર! જો મારી વતી, કહિં દિસે ભૂપાળ, વૈદર્ભી વનમાં વલવલે.

તરેરાટ, પું૦ તડતડાટ; તરરર થવું તે. (૨) ગુસ્સાના જુસ્સાનો આવેગ; તણતણી; કંપારી. (૩) બુમ; ધાટો; બરાડ; પોકાર. (૪) ચાંચલ્ય; ચપળતા; કોઇ પણ હિલચાલની તેજી; તરવરાટ.

તરેરી, સ્રી૦ તણેણી; ઝણેણી; રોમાંચ; શરીર એકદમ કંપનો તરંગ ફળી વળવો તે; તણાઇ જવું તે; ગુસ્સાના જુસ્સાની ધ્રુજારી. ક્રિ. પ્ર. તરેરી આવી=રોમાંચ થવો; ગુસ્સાની ધ્રુજારીઓના તરંગ આવવા; તરરર થવું.

તરેરો, વિ૦ (પું૦) આકરો; તીખો; જલદ મિજાજી. ઉ૦ પ્રગટ ધાંટે ખુંખારી બોલ્યો, તીખો ને તરેરો રે. નળાખ્યાન.

તરેલું, જુ૦ તરીલું.

તરેહ, સ્રી૦ [अ.] ભાત; જાત; વેલ, બુટ્ટા અને ચિત્ર વગેરેની અમુક ભાત તે. (૨) રીત; પ્રકાર.

તરેહવાર, વિ૦ જાતજાતનું; વિવિધ પ્રકારનું; વિચિત્ર. (૨) અમુક એકજ જાત, પ્રકાર કે ધોરણનું નહિ એવું; અમુક પ્રકારનું નહિ એવુંઃ–એની સાથે કામ પાડશો માં, એતો તરેહવાર માણસ છે.

તરોઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાય ભેંસ વગેરેનો

કાચો ગર્ભ પડી જવો; ગર્ભપાત થવો (પશુની બાહ્યતે) (૨) તણાઇને ગળી જવું; માંસ સુકાઈ જઇ હાડ ચામડી થઇ જવું; તરવાઇજવું.

તરોહત, સ્ત્રી૰ કળા; હીકમત.

તરોપો, પું૰ નાળિયેર.

તરોવડ, સ્ત્રી૰ ત્રેવડ; ખુલાસો. ઉ૰ સમજુ સાખી અડધી ઓચરે, તેની તરોવડ પંડિત શું કરે ? અખો.

તર્ક, પું૰ [સં.] નહિ જાણેલી બાબત બાબે પોતાના જ્ઞાનથી જે અનુમાન કરવું તે; ખ્યાલ; ધારણા; કલ્પના. (૨) નવા વિચારનો બુટ્ટો. (૩) અમુક જાણેલી વાત ઉપરથી તેના ભવિષ્ય સંબંધી વિચાર બાંધવો તે. (૪) બુદ્ધિની પહોંચ; અટકળ. (૫) કાર્ય ઉપરથી કારણ ને કારણ ઉપરથી કાર્ય નક્કી કરવાની જે વિચાર સરણી તે; તે સંબંધી શાસ્ત્ર અથવા વિદ્યા; હેતુવાદ શાસ્ત્ર. (૬) જ્ઞાન; વિચાર શક્તિ; અર્થવાદ.

તર્કટ, ન૰ તરકટ; કારસ્તાન; કાવતરું, પ્રપંચ.

તર્કબાજ, વિ૰ તર્ક કરનાર; કલ્પક; વિચાર ચલાવવામાં હોંશિયાર.

તર્કવિતર્ક, પું૰ તરેહવાર-વિવિધ પ્રકારે વિચારો કરવા તે; સારા ખોટા બન્ને બાજુના ભય હર્ષ અને શોક વગેરે સંબંધી કલ્પનાના વિચારો; ખ્યાલ; આમતેમ વિચાર દોડાવવા કે ચલાવવા તે.

તર્કવિદ્યા, સ્ત્રી૰ [સં.] હેતુવિદ્યા; અર્થવાદ.

તર્કશક્તિ, સ્ત્રી૰ [સં.] કલ્પનાશક્તિ.

તર્કશાસ્ત્ર, ન૰ [સં.] તર્ક કેમ કરવો, તે સંબંધી જેમાં વિચાર હોય તે; ન્યાયશાસ્ત્ર; આન્વીક્ષિકી વિદ્યા.

તર્કારી, સ્ત્રી૰ એક જાતની વનસ્પતિ. (૨) ભાજીપાલાનું શાક; તરકારી. શાકતર્કારી.

તર્કી, વિ૰ [સં.] તર્ક કરનાર; મીમાંસક; કલ્પક. (૨) તુર્કી; તુર્ક લોકનો દેશ. (૩) કાળા રંગનું પાંખવાળું મૂળે અમેરિકાનું વતની એક ભૂચર પંખી.

તર્જન, ન૰ [સં.] તરછોડી નાંખવું તે; ધૂત્કારી કાઢવું તે; ધૂત્કાર; છીટકાર; તિરસ્કાર; તર્જની ઉપર કંઇ વળગ્યું-ચોટ્યું હોય તેને જેમ આંગળીએ તરછોડી દૂર કરીએ છીએ તેમ તરછોડી દૂર કરવું તે. (૨) બીજાને તુચ્છ ગણાવી પોતાની સરસાઇ દાખવવી તે; પોતાની શ્રેષ્ઠતા આગળ બીજું તુચ્છ છે એમ સરસાઈ-તુલનામાં સામાનો છીટકાર બનાવવો તે.

તર્જના, સ્ત્રી૰ તરછોડ; તુચ્છતા; તિરસ્કાર; અવગણના; તુચ્છકાર અવહેલના.

તર્જની, સ્ત્રી૰ [સં.] અંગુઠા પાસેની આંગળી; પહેલી આંગળી.

તર્જવું, ક્રિ૰ સ૰ ધૂત્કારી-તરછોડી કાઢવું; તુચ્છ ગણવું; તુલનામાં સરખું નહિ પણ નાખી દેવા જેવું-ગણી કાઢવું; તરછોડવું.

તર્ત, અ૰ [હિં] તુરત; તરત; તેજ વખતે; જલદીથી; તત્ક્ષણ; એને એજ વખતે.

તર્પણ, ન૰ [સં.] પિતૃઓની તૃપ્તિ માટે જળ આપવું તે; પિતૃઓ જેથી તૃપ્ત થાય તે; પાણીની અંજલીઓ આપવી તે. (૨) તૃપ્તિ.

તર્પવું, ક્રિ૰ સ૰ તર્પણ કરવું; પિતૃઓની તૃપ્તિ માટે પાણીની અંજલીઓના અર્ઘ આપવા. (૨) તૃપ્ત કરવું; સંતોખવું; પ્રસન્ન કરવું.

તર્પિત, વિ૰ તૃપ્ત થયેલું સંતુષ્ટ; સંતોષ પામેલું; પ્રસન્ન થયેલું. ઉ૰ લાભે સુનાર્થ પિતુ તર્પિત તે મૃગોથી. પ્રતિમાનાટક.

તલ, પું૰ [સં. तिल] જેમાંથી તેલ નીકળે છે તે બી અને તેનો છોડ. તલ નાના ચપટા ત્રિખુણિયા કાળા, ધોળા ને કાબરા થાય છે. બાજરીની સાથે તેમજ એકલો એનો પાક કરવામાં આવે છે. (૨) ચામડી

ઉપરનો તલના જેવો કાળો કે લાલ ડાઘ તે; ચામડી પરનું ચિહ્ન–ટપકું. (૩) તલ જેટલું (વજનમાં કે લંબાઇ પહોળાઇમાં) માપ તે.:–તલભાર લોટ. તલપુર જગા. (૪) ન૦ તળિયું; નીચેનો પ્રદેશ; સપાટી.:–ભૂમિતલ. રૂ૦ પ્ર૦ કાળાતલ ચોરવા=જેનું બહુ ખરાબ ફળ મળે એવું હીણું કર્મ કરવું. જવતલ=શ્રાદ્ધ, પિતૃયજ્ઞ વગેરે કર્મમાં આવશ્યક અન્ન. જવતલ લાવો=મરણ ક્રિયાની તૈયારી કરો. તલપુર, તલમાત્ર, તલભર=લગાર, લગારે, અતિઓછપ માટે વપરાય છે.

તલક, અ૦ સુધી; લગી; પર્યંત.:–સવારથી સાંજ તલક ભૂખ્યો રહ્યો. (૨) તરલ; અસ્થિર; જોતજોતામાં ખસી જતું; તેજના ઝબુકા જેવું. (૩) તડકો; તેજ પ્રકાશ; અજવાળું.:–તલકછાંયડો.

તલકછાંયડો, પું૦ તડકો અને છાયડો એવા બે પક્ષના ભેદવાળી છોકરીઓની એક રમત; તડકો છાંયડો. અજવાળાવાળી જગામાં રહેનારાઓ એક તરફ ને અંધારાવાળી ઓળાવાળી જગામાં રહેનારાઓ બીજી તરફ એમ બીરૂઓ પાડીને રમાતી એક રમત.

તલખ, સ્ત્રી૦ ઇંતેજારી; આતુરતા; ઉગ્રભાવના; ઝંખના; તલબ. (૨) તડફડાટ; આકુળવ્યાકુળ થઇ જવાપણું. (૩) તૃષાતુરતા; પ્યાસ.

તલખવું, ક્રિ૦ અ૦ અતિ આતુર થઇ રહેવું; તલસવું. (૨) તડફડવું; ઝંખવું.

તલખાં, ન૦ ઝંખના. ઉ૦ છત્રપતિ છછોરા ન થઇએ, પરપત્નીસુ તલખાં. પ્રે.

તલપ, સ્ત્રી૦ આતુરતાથી–પ્રેમના જોસથી ઉછળવું તે; ફાળ; છલંગ; કુદકો; ઉછાળો. (૨) ઉત્કટ ઇચ્છા; ઉગ્રભાવના; તલબ(૩) ઓચિંતો હલ્લો કરવો તે; છાપો; હુમલ્લો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તલપ મારવી=એકદમ ઉછળીને પડવું; કૂદવું; છલંગ મારવી. (૨) કોઇપણ જાતની ઉગ્રભાવના થઇ હોય તેને દાબી દેવી. તલપ આવવી=અમુક વખત–નિયત સમય થવાથી કેફી વસ્તુઓ લેવાની જે તાત્કાલિક ભાવના થઇ આવવી તે; તાલભેર રસ ઉત્પન્ન થવો; બહુજ આતુરતા ઉપજવી; ખૂબરસથી ઉપભોગ કરવો.:–ચલમના બે સપાટા માર્યા પણ એવી તલપ આવી છે કે જાણે બીજાને આપું નહિ.

તલપવું, ક્રિ૦ અ૦ આતુર થઇ ઉછળવું; એકદમ ઉપર ચઢવું–છલંગ–છાપો મારવો. (૨) આતુરતાથી ટમટમવું; તલસવું; આતુર રહ્યાં કરવું.

તલપાપડ, વિ૦ તલ ને પાપડ જેમ ગરમી લાગતાં તડતડ થઇ ઉછળીને ઉડે છે તેમ કોઇ ભાવના ઇચ્છા થતાં તે પ્રાપ્ત કરવાને અત્યંત આતુર થઇ જવું તે; અતિ આતુર; આકળું; અધીરું; બહુજ ઉત્સુક; ક્યારે મળે ? ક્યારે થાય ? એમ થવાથી આકુળવ્યાકુળ થઇ જવું; ઉતાવળા પડી જવું તે :–રાધા તો કૃષ્ણને મળવાને તલ પાપડ થઇ રહી હતી.

તલપુર, વિ૦ તલ સમાય તેટલું; તલ જેટલું–થોડું.

તલબ, સ્ત્રી૦ [અ] અતિ ઉગ્રભાવના; અનુભવવાની કે ભોગવવાની અતિ ઉગ્ર ઇચ્છા તે; આતુરભાવ; તાલાવેલી; મન તલ પાપડ થઈ રહેલું હોય એવી ઇચ્છા–મનમરજી.:–તપખીરની તલબ; કેફની તલબ. તલપ.

તલવટ, પું૦ તલ ખાંડી તેમાં ગોળ નાંખીને બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ; કચરિયું. (૨) નીચેનો વાટો–પાટલો તે; તલપટ; ઉમ્બરો.

તલવાર, જુ૦ તરવાર.

તલસરાં, ન૦ જેમાં તલ થાય છે તે; અંદર

ચાર ખાનાંવાળી તલની શિંગ. ઉ૦ તલનાં તે તો તલસરાં, શિંગે સર્વ કઠોળ; થાય ચણાના પોપટા. ક. દ. ડા. (૨) તલના છોડની સુકી સાંઠિયો.

તલસવું, ક્રિ૦ અ૦ આતુર-ઇચ્છાને લીધે અકળાવું; આકુળવ્યાકુળ થયા કરવું; અત્યંત આતુર રહેવું; તડફડવું; ખાલી ફાંફાં વળખાં મારવાં. ઉત્કટ ઈચ્છાવાળી લાગણીના જોસથી કાયર થઇ રહેવું. ઉ૦ તલસ રહી, તલસાય રહી, દરસન બીન અખિયાં તલસ રહી.

તલસાંકળી, સ્ત્રી૦ ગોળની ચાસણીમાં તલ નાંખીને બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ; તલની ગોળ કે ખાંડવાળી મિઠાઇ. ઉ૦ તલસાંકળીરે, ગળમાણું ને ગોળ, રૂડી આરોગો રસ રોટલીરે, ઠાકોર મારા ઠીક. થાળ.

તલાક, સ્ત્રી૦ [अ.] તાળી લઈ-સમજુતી કરી સ્ત્રી પુરુષે લગ્ન સંબંધમાંથી છુટું થવું તે; છેડાછુટકો; છેડો ફાડી આપવો તે; ફારગતી.

તલાટી, પું૦ મહેસુલ વસુલ કરનાર મહેતો; ગામડાની જમા બંધી કરનાર સરકારી નોકર; કુલકરણી.

તલાટું, ન૦ તલાટીનું કામકાજ તે; તલાટીના ઓદ્ધાને લગતું કામકાજ કરવું અને અમલ બજાવવો તે; મહેતાગીરી.

તલાતલ, ન૦ [सं.] સાત પાતાળમાંનું ચોથું પાતાળ તે.

તલાબત, સ્ત્રી૦ [अ] બરોબરી; સ્પર્ધા, હરિફાઈ. (૨) સામાવાળિયો.

તલાલીન, વિ૦ તળિયે જઇ બેઠેલું; એકતાર થઇ ગયેલું; તલ્લીન; ડુબી ગયેલું.

તલાવ, ન૦ તળાવ; નાનું સરોવર; ચોમાસાનું પાણી ભરી રાખવા માટે તળિયેથી ખોદી આસપાસ પાળ બાંધીને બનાવેલો મોટો અને પહોળો ખાડો તે.

તલાસ, સ્ત્રી૦ તપાસ; શોધ; તજવીજ.

તલી, સ્ત્રી૦ નાના-ઝીણા તલ. (૨) તળી; જોડામાંનો ચામડાનો કકડો. (૩) છાતીમાંનો ઢોકળા જેવો એક અવયવ.

તલ્પ, ન૦ (सं.) શય્યા; પથારી.

તલ્લાક, સ્ત્રી૦ તલાક. આ શબ્દ ગાળમાં વપરાય છે.:-જણુતી પર તલ્લાક. નર્મ.

તલ્લીન, વિ૦ (सं.) કોઇ કામ કે બાબતમાં ગરક થઈ ગયેલું એવું; એકરૂપ; નિમગ્ન; ડુબી ગયેલું; એકતાર; એકમનઃ -રાગમાં તલ્લીન થઈ ગયો.

તલ્લીનતા, સ્ત્રી૦ એકતારપણું; એક સ્વરૂપતા; નિમગ્નતા. (એકધ્યાનપણું)

તવ, સ૦ તારું. (૨) અ૦ ત્યારે; તે વખતે.

તવરવું, જુ૦ તરવરવું.

તવંગર, વિ૦ (फा.) ધનવાન; પૈસાદાર; તાલેવાન; શ્રીમંત. કહે૦ તવંગરના તેજમાં સૌ તણાય=ધનવાનની હાએ હા સૌ કરે; તેની શેહમાં ખેંચાય. તવંગર પાછળ તણાઓ નહિ અને ગરીબને ધિક્કારો નહિ. ધનવાન પાછળ ખેંચાવું નહિ અને ગરીબને ધિક્કારવું પણ નહિ.

તવાઇ, સ્ત્રી૦ તાવી નાંખે એવો પ્રસંગ તે; કસોટી; કમબખ્તી; આફત; ધાડ. (૨) ભીડ.

તવારીખ, સ્ત્રી૦ (अ) રાજાઓની કારકિર્દીનો તારીખવાર હેવાલ તે; ઇતિહાસ; ખરી બનેલી વર્ષાનુક્રમે ગોઠવાયેલી રાજકીય વિગત-હકીકત તે; વૃત્તાંત; બીના.

તવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાતુનું અગ્નિમાં શુદ્ધ થવું; તાપથી ગળી જવું. (૨) રોગથી નબળા પડીજવું; સુકાવું; ગળાવું; પાતળા પડીજવું. રિબાવું; પિલાવું. તવાઇજવું=તાપથી કે ચિંતાથી સુકાઇજવું; પાતળા-વજનમાં ઓછા થઈજવું.

તવી, સ્ત્રી૦ લોખંડની કલાઢી; નાનો તવો; લોઢી.

તવેથો, પું૦ તબેથો; તવા ઉપરથી રોટલો ઉખેડવાનું ચપટા પાનાનું લાંબા હાથાનું રાંધણિયું ઓજાર; એક છેડે ચપટા પાના વાળો લોઢાનો સળિયો.

તવો, પું૦ (**सं. तपक, प्रा. तवओ**) જેની ઉપર રોટલી કે રોટલો શેકવામાં આવે છે તે લોઢાનું ગોળ ચકરડું; લોઢી; લોખંડનું કલેડું. (૨) ચલમમાં તમાકુ-ગડાકુ ઉપર મૂકવાની નાની ગોળ ઠીકરી. રૂ૦ પ્ર૦ તવા જેવું=ચોખ્ખું; સાફ, સ્વચ્છ; ખૂણખાણુ વગરનું. વ્યંગમાં-પાયમાલ; સાવ નાશ થયેલા જેવું. ડાઘાડુઘી વગરનું; લાંછન રહિતઃ–તવા જેવું કોરૂં કપાળ. અર્થાત તિલકરહિત;

તસ, સ૦ (**सं. तस्य**) તેનું. ઉ૦ તસશિર મુગટ મનોહર. વિનયવિજય. (૨) સ્ત્રી૦ નાની ને ન દેખાય એવી ઝીણી ફાટ; લીટી; રેખ.

તસકો, પું૦ (**सं. त्रस**) ત્રસકો; ઝાંસો; ઠોક; છણકો; તિરસ્કાર. (૨) ઠપકો.

તસતસતું, વિ૦ અંદરના ભરાવાના ઉછાળાને લીધે ખેંચાઇને તંગ થયેલું; તૂટું તૂટું થઇ રહેલું હોય એવું; ભચડાતું. તણાઇને ફાટફાટ થતું; તંગ; બંધ બેસતું; ખેંચાઇને પરાણે આવી રહેલું એવું; ફાટી જાય તેમ જકડાયેલું. ઉ૦ તસતસતો કમખો પીળી પટોળી.

તસતસવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાટું ફાટું થવું; તંગ થઇ રહેવું; ભચરડાવું; ફાટી જાય તેમ તણાઇ–ખેંચાઇને રહેવું; ભિડાવું. કરચલી રહે નહિ ને પરાણે–જોરથી દાબેલા અંદરના ગાત્રના કે બીજા ભરાવાના ફેલાવાના જોસથી તગતગ થઇ રહેવું તે.

તસબી, સ્ત્રી૦ [**अ.**] તસવી; માળા; મણુકાની જપમાળા; બેરખો.

તસમો, પું૦ ચામડાનો તંગ; પટો; પહોળી સાટ.

તસર, સ્ત્રી૦ ટસર; રેખ; છાંટ. (૨) ઝીણી ધાર; નાની લીટી. (૩) નાના ઉઝરડાથી કે ઝીણા ભોકમાંથી બહાર આવેલી નહિ દેખાતી રૂધિરની રેખ તેઃ–લોહીની તસર. ડોળા ઉપર લોહીની તસર દેખાય છે.

તસલમાત, વિ૦ [**फा.**] વચગાળેનું; અડુકદડુકિયું; ઉપલકિયું. તસલમાત ખાતું=વચગાળે–ઓચિંતું કોઇ ઉપલક ખરચ કરવું પડે તો તે જેમાંથી કરાય એવું ખાતું તે. (૨) તાબાનું; અધિકારનું સુંપરતમાંનું (૩) ના. સુંપરત; તાબો; ભોગવટો; અધિકાર.

તસવી, જુ૦ તસબી.

તસવીર, સ્ત્રી૦ [**अ.**] છબિ; ચિત્ર; પ્રતિમા. (૨) ચહેરો; રૂપ.

તસિયો, પું૦ તરડ; ફાટ; ચીરો. (૨) લીટો; રેખા; આંકોઃ–આ માટલાને તસિયો પડેલો છે. માટી કે કાચ વગેરેનાં વાસણ કે તખતાને તાપ કે ઠોકર લાગવાથી પડતી ઝીણી ફાટ તે. (૩) ધ્રાગો; છાંટો; લવ.ઃ–આંખમાં લોહીના તસિયા આવ્યા.

તસુ, પું૦ બે આંગળનું માપ; ગજનો ચોવીસમો ભાગ; આંગળ.

તસું, વિ૦ [**सं तादृश्य.**] તેવું; તેના જેવું.

તસ્કર, પું૦ ચોર; ઠુંગો; ચોરી કરનારો; લુંટારો.

તસ્કરવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોરી છુપીથી–યુક્તિ લગાડી–સામો માણસ જાણે નહિ તેમ લઇ લેવું; હરવું; ચોરવું; છાનું લેવું; ચોરી લેવું. ઉ૦ રાગાં પાશ્રાં ને પારખું, નાડી ને વળી ન્યાય; તરવું તસ્કરવું ને તંતરવું તે આડે આપ કળાય. ભાષા. (૨) પટાવી–ફોસલાવીને લઇ લેવું.

તસ્કરી, સ્ત્રી૦ ચોરી; ચોરનું કામ-ધંધો તે; તસ્કરનું કામ.

તસ્તાનું, ન૦ કાચ, માટી કે ધાતુનું મળ-મૂત્ર ઝીલવાનું વાસણ.

તસ્દી, સ્ત્રી૦ મહેનત; શ્રમ; હરકત, અડચણ; અગવડ (પીડા.)

તસ્માત્, અ૦ [સં.] તેટલા માટે; તે કારણથી; તેથી.

તહ, ન૦ (પું૦) [ફા.] બે પક્ષ વચ્ચે થયેલો કરાર; સંપ-મૈત્રીનું લખત.

તહકીબ, વિ૦ [અ.] ચોકસ; નક્કી.

તહકુબ, અ૦ [અ.] બંધ; થોડીવાર બંધ રાખવું તે; બંધ પાડવું; મોકુફ; મુલતવી રાખવું તે. અદબદ બંધ રાખવું-કરવું તે; અધુરે બંધ કરવું.

તહનામું, ન૦ [ફા.] મૈત્રીના કરારનો લેખ; સંધિપત્ર; અમુક અમુક સરતો કબુલ રાખી બે દુશ્મન પક્ષ વચ્ચે જે સમાધાનીનું લખત થાય તે; સલાહના કરારનો લેખ.

તહરે, જુ૦ તરેહ.

તહસીલ, સ્ત્રી૦ [અ] જમીન ઉપર સરકાર તરફથી લેવાતો જે કર તે; મહેસુલ; જમાબંધી; સલામી. (૨) જમીન ગામોના સમૂહ બાંધી જમાબંધી કરી-અર્થાત્ જમીનનો કર આકરી બનાવેલો દેશનો એક નાનો ભાગ તે; તાલુકો; પરગણું.

તહસીલદાર, વિ૦ પરગણા અથવા તાલુકાની મહેસુલ વસુલ કરનાર અમલદાર; જમાબંધી ઉઘરાવનાર; મામલતદાર; મહાલકરી; રેવન્યુ અધિકારી.

તહસીલનામું, ન૦ જમાબંધીનો ચોપડો.

તહાં, અ૦ ત્યાં.

તહિં, અ૦ [સં. तस्मिन्] ત્યાં.

તહેનાત, સ્ત્રી૦ [અ] સેવા ચાકરી કરવાને મોટા માણસની આગળ હાજર ને હાજર રહેવું તે; સેવા કરવાને તત્પર રહેવું તે; હજુર. (૨) તાબેદારી; સેવા ચાકરો.

તહેવાર, પું૦ [ફા.] મુસલમાની દીનમાં ફરમાવેલો પાક દિવસ; ટાણું ખુશાલીનો દહાડો.

તહોમત, ન૦ [અ.] દોષ; આરોપ; અપવાદ; આળ; બટ્ટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તહોમત મૂકવું; આળ ચઢાવવું; અમુક ખોટું કામ કર્યું છે એમ કહેવું. (૨) ગુનો; દોષ; અપરાધ; તોહમત.

તહોમતદાર, વિ૦ અપરાધી; ગુનેગાર; દોષી; જેની ઉપર આરોપ મુકાયેલો હોય તે; આરોપી.

તહોમતનામું, ન૦ તહોમત એક તરફથી સાબીત થયું છે એવો અભિપ્રાય આરોપીને જણાવવો તે; આરોપનામું; એક પક્ષે દોષ થયેલો છે એવો મત તે.

તળ, [સં. तल] તળિયું; નીચલી સપાટી તે; તળું; નીચલો ભાગ. (૨) મૂળ; અસલ. (૩) પાયો; જે વિસ્તાર ઉપર બાંધકામ થયેલું હોય તે સ્થળ તે; સ્થાન; ઠામ; અસલ જગા.:-તળ અમદાવાદનો રહેવાસી.

તળઘટ, પું૦ જેની ઉપર ઉપલા ચોકઠાનું સંઘટ્ટન કરાયેલું હોય તે નીચલો મજબુત પાટ; ઉમ્બરો.

તળધર, વિ૦ [સં. तल+धृ.-ઉપરથી) બાજએ આપેલી તળ-જમીન ઉપર રહેનારો; વસાવેલો; સાંથી; કણબી. (૨) વસવાયું. (૩) ઋણી; દેવાદાર; ઓશિયાળું; તાબેદાર; દબાયેલું. ઉ૦ નથી તળધર તમારાં જે કરે કામ બીજાં. ભા. ના.

તળપ, સ્ત્રી૦ છલંગ; ફાળ; કુદકો; થેકડો. (૨) તલબ; ઇચ્છા; ભાવના.

તળપદ, ન૦ જે જમીનના તળ ઉપર ગામ વસેલું હોય તે જગા; ગામના તળની જમીન; ગામતળું. (૨) અસલ જગા;

ગામ ખેતરો વગેરેવાળી સપાટ જમીનનો ભાગ તે. (૩) જેની ઉપર ખેતીવાડી કરનારા લોકોની વસ્તી હોય તે પ્રદેશ; ગામડિયાઓને રહેવાનો–ગામઠી ભૂભાગ.

તળપદું, વિ૦ મૂળ–અસલ ગ્રામ્ય વસ્તીનું; સ્થાનિક; ગામઠી; ખેતીવાડી કરનારી–તળ નાંખીને એક સ્થાને રહેલી ખેડુત જાતિનું; મૂળવતનનું:–તળપદી ભાષા=અસલ ખેડુત લોકો પોતાના વાસમાં બોલતા હોય તે ભાષા, ગામઠીભાષા.

તળપવું, ક્રિ૦ અ૦ કૂદવું; ઠેકડો મારવો; ઓલંગી જવું; છલંગ મારવી.

તળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ તાપ અને થાકથી પગનાં તળિયાંનું શેકાઇ જવું; ગરમીથી લુખાં થઇજવું; દાઝીને રૂક્ષ થઇજવું; –રેતીમાં ચાલવાથી પગનાં તળિયાં તળવાઈ ગયાં. (૩) અત્યંત તાપ ને થાક લાગવાથી લખલખ થઇ જવું:–પગ તળવાઇ ગયા.

તળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘી અથવા તેલને ગરમ કરી તેમાં અનાજ, શાક કે વસાણાંને પકવી લેવાં તે; ઘી તેલમાં પકવીને ખરૂં કરીલેવું; ચઢવી–શેકીલેવું;

તળાઈ, સ્ત્રી૦ ખૂબ રૂ ભરીને બનાવેલું સુવાનું ગોદડું; ગદેલું; રૂ ભરેલી જાડી ને પોચી ગોદડી; રૂએલ બિછાનું. (૨) પું૦ તાડ. તાડમાં નર ને માદા ઝાડ હોય છે તેમાં નર ઝાડને તળાઈ ને માદા ઝાડને તાડ કહે છે.

તળાટી, પું૦ તલાટી; ગામની જમાબંધી ઉઘરાવનાર અને જમીન તથા મહેસુલ વગેરેનું દફતર રાખનાર સરકારી નોકર; કુલકરણી; ગામ ઉપર રહી ગામની વસુલાત સંબંધીનું કામકાજ કરનાર મહેતો.

તળાતળ, ન૦ તલાતલ; એક પાતાલ.

તળા–તાંદળા, પું૦ તળેલા–શેકલા તાંદુલ–ચોખા તે; મમરા. ડાંગેરની ધાણીના કણુ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તળાતાંદળા કરવું=શેકલા તાંદુલના જેવું એક બીજાને જરાએ લાગતું વળગતું રહે નહિ એવું કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ તળાતાંદળા=છુટે છુટું; એક બીજાને લગારે વળગણુ–સ્નેહ–ચિકાશ રહે નહિ એવું તે:–તમે તળાતાંદળા કરીને આવ્યા તેવું હું ન કરત.

તળાવ, ન૦ [**સં. તડાગ**] વરસાદનું પાણી ભરાઇ રહેતું હોય એવો જમીન ઉપરનો કુદરતી ખાડો તે; વગર બાંધેલું કુદરતી જળાશય; નાનું સરોવર.

તળાવટ, ન૦ ખોટી યુક્તિ; ઢંગ; ઢોંગ; જુગતી. અમુક કાર્ય સાધી લેવાની બનાવટ; તજવીજ; ચતુરાઈ.

તળાવડી, સ્ત્રી૦ નાનું તળાવ તે; તળાવડું.

તળાવડું, ન૦ નાનું તળાવ; જેમાં પાણી ભરાઈ રહ્યું હોય એવો નાનો ખાડો; ખાબોચિયું.

તળાવો, પું૦ ધરી સાથે સંબંધ રાખતાં ગાડાની પિંજણી તળેની આડી. ઉ૦ કોઇના તળાવાને કોઈની પિંજણી. મામેરું.

તળાંસવું, ક્રિ૦ સ૦ પગનાં તળિયાંને દાબવાં; પગ ચાંપવા; ચંપી કરવી; તળિયાં–ફેંચો ને સાથળો થાકથી કડ થઇ ગઈ હોય તેને ધીરે ધીરે દાબીને ઢીલ કરવી; પગને દાબવા અને પંપાળવા તે.:—ચરણુ તળાંસવાં.

તળિયાઝાટક, અ૦ તળિયા લગી ઝાટકીને લીધું–ખતમ કર્યું હોય તેમ; તમામ; અનવશેષ; તળિયે પણુ કંઇ રહેવા પામેલું હોય નહિ તેમ. (૨) ખાલીખમ. (૩) આરપાર; સાવ; ખતમ.

તળિયારું, ન૦ તળિયું; તળું; નીચેનો–અંદરનો તલ ભાગ તે.:–તું તારું તળિયારું નક્કી કરીને બેઠો તે બસ છે.

તળિયું, ન૦ કોઇ પણ ચીજનો તળેનો ભાગ તે; છેલ્લી નીચલી સપાટી; બુંદું; તળ; તલવિભાગ. (૨) પાયો; પરથાર; મંડાણવાળો ભાગ. (૩) ઉંડાણનો ભાગ; જેની ઉપર આધાર રખાય તે ભાગ; અંતઃકરણ. (૪) અસલસ્થાન, આસન; વિશ્રાંતિનું સ્થળ; સર્વ સાધનનું મૂળ.:–તળિયું ટાઢું કરીને ડોસો વાનપ્રસ્થ થયો છે.

તળી, સ્ત્રી૦ તળની–જોડામાં પગના તળિયાને અડીને રહેતી ચામડાની જે સુંવાળી પટી તે; સુખતળી; નીચેની પટી તે.

તળું, ન૦ જોડાનું નીચેનું પડ તે; તળિયું; નીચેનું ચામડાનું પડ તે. (૨) જેની ઉપર ઉપલી બનાવટ ઉભેલી હોય તે મંડાણ. પાયો; તલસ્થાન; બેસણી; નીચલો ચપટ બેસાને રહેતો ભાગ.:–કોઠીનું તળું.

તળે, અ૦ નીચે; હેઠે; તળિયે. રૂ૦ પ્ર૦ તળે ઉપર થવું=બહુજ આતુર થઇ જવું; જરા પણ વાર થતાં અકળાઇ જવું; બહુ આતુરતાથી રાહ જોવી; તલપાપડ થઇ જવું. તળે પડવું=પરસ્વાધીન થઇ જવું; બીજાને કબજે પડવું, સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવી બીજાને વશ–બીજાને અધીન રહેવું પડે એવી સ્થિતિમાં પડવું; અધીનાવસ્થામાં પડવું.

તળેટી, સ્ત્રી૦ તલાટી, પર્વતની નીચેનો ભાગ –પ્રદેશ તે; ડુંગરનો નીચલો ભાગ.

તળ્યુંતાવ્યું, વિ૦ તળેલું અને તાવેલું એવું; ઘીમાં અને અગ્નિમાં પકવેલું એવું; શુદ્ધ; પવિત્ર; અભડાય નહિ એવું; અણસખડી એમ કહેવાય છે કે–તળેલું અન્ન અભડાતું નથી. કહે૦ તળ્યુંતાવ્યું ને કાશીએ જઇ આવ્યું, એનો દોષ નહિ–તે પવિત્રજ ગણાય.

તંગ, પું૦ [फा.] ઘોડાની પીઠ પરનો સામાન ખસી જાય નહિ તે માટે તેની છાતી અને પેટ વચ્ચે ખેંચીને બાંધવામાં આવતો બંધ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તંગ કસવો=ખેંચીને પટો બાંધવો.

તંગ, વિ૦ ટુંકું અને પરાણે પહોંચી રહે એવું; અપર્યાપ્ત. (૨) સખત; ટાટ; ટાઈટ; તડિંગતુમ. (૩) બેસતું; કરચલી વગરનું; તણાઇને આવી રહેલું. (૪) કસી–ખેંચીને બાંધેલું; ભિડાતું; સીકડાતું. (૫) કઠણ; વિષમ; તંગીની હાલત હોય એવું; છૂટ વગરનું.–તંગ હાલત.

તંગડી, સ્ત્રી૦ ટાંટિયા ઢંકાય એવી બેસતી ને ટુંકી ચોરણી. (૨) ટાંટિયો; પગ.:–તંગડી પકડીને નાંખી દીધો.

તંગલ, ન૦ એકવડા વાળાનું છોકરાંને કાને પહેરવાનું કુંડળ.

તંગાસ, સ્ત્રી૦ તાણ; તંગી; ભીડ; સંકોચ; ઓછપ; કમીના.

તંગિયો, પું૦ તંગડી; નાની સુંથણી. (૨) તંગ આવીને રહે એવો કબજો.

તંગી, સ્ત્રી૦ તંગાસ; ભીડ; સંકોચ. (૨) ઓછપ; અછત; કોતાઇ. તાણ; ન્યૂનતા. (૩) નાણાંની ભીડની કે મોંઘવારીની મુંઝવણ તે; માઠી હાલત; લાચારી. ક્રિ૦ પ્ર૦ તંગી વેઠવી=ભીડ સહેવી. તંગી પડવી=તાણ પડવી; ઓછું મળવું.

તંટો, પું૦ ટંટો; કજિયો.

તંડુલ, પું૦ [सं.] ચોખા; ચાવળ; ભાત. ડાંગેરને છડીને કાઢેલા કણ.

તંત, પું૦ [सं. तन्तु.) તાર; લાંબો દોરો; ખેંચતાં જેનો પાર–છેડો આવે નહિ એવો તાંતણો.:–તંત તાણવો. (૨) કટ કટ કરતાં જેનો પારજ આવે નહિ એવી લાંબી તકરાર; કંટાળો ઉત્પન્ન કરે એવો વાદવિવાદ. (૩) મમત; જીદ; હઠ; ચડસ. વારંવાર એકની એક–એની એજ બાબત આગળ આણી કજિયો લંબાવ્યા કરવો

તેઃ-ડોસો એક વાત પકડે છે તેનો તંત-જ મૂકતો નથી.

તંત, વિ૦ ચાલુ ને ચાલુ એક સરખું; લાંબું; અનંત. (૩) અગમનિગમ એવું.

તંતર, જુ૦ તંત.

તંતરવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવું; ભોળવવું; તંત્રાદિકથી વશ કરી ભ્રમમાં નાંખીને ધુતી લેવું; આંજી નાંખવું; ભોળવીને પોતાનું કરી લેવું. ઉ૦ તરવું, તસ્કરવું ને તંરતવું-××આઠે આપ કળાય.

તંતુ, પું૦ [સં.] તાંતણો; દોરો; રેસા. (૨) ઝીણો ને પાતળો હલકો તાર, રેસો. (૩) ઝીણી નસ-નાડી, રગ, વાળ જેવો લાંબો રેસા-દોરાનો આકાર તે. (૪) પાતળા દોરા જેવો કીડો; વાળો. તંતુ વાદ્ય=તંગ તારના થરકાટથી જે અવાજ કાઢે એવાં વાજાં તેઃ-સારંગી; સિતાર; એક તારો; બીન વગેરે. (૫) અસલ; મૂળ; બીજાંકુર; જેમાંથી વૃક્ષ-વંશ વધીને મોટાં થાય છે તે-મૂળભૂત રેસા. (૬) શરીરમાંના સૂત્રરૂપ નાજુક અવયવો અથવા સૂત્રરૂપ નાની નાડીઓના સમૂહો તે. જ્ઞાનતંતુ; મજ્જાતંતુ.

તંતેતંત, અ૦ એક રેસા-છેડાની પાછળ બીજા રેસા-તારનો છેડો લાગેલોજ હોય તેમ; એક એકની પાછળ ચાલુને ચાલુજ રહેલું હોય તેમ; હારબંધ; બરોબર; લગભગ એક સરખુંજ હોય તેમ. ઉ૦ પછી બાહુકે ગણીને જોયાં, નીકળ્યાં તંતેતંત.

તંત્ર, ન૦ (પું૦) [સં] કોઇને ભોળવવા કે ભરમાવવાનો એક ચમત્કારિક પ્રકાર; મંત્ર શાસ્ત્રનો એક પ્રયોગાત્મક ભાગ. મોહ લગાડવો, વશ કરવું, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય થાય એમ કરવું વગેરે કેટલીક અર્થ સિદ્ધિઓની સાધનાનો એક યૌગિક પ્રકાર. (૨) એક બીજાના આશ્રયે રહેલી ઘણીક વસ્તુઓ કે બાબતોનો એક કાર્ય નિર્વાહક સમુદાય સંબંધ તે; પ્રબંધ; સંયોજના-રચનાવાળી ઘટના તે; વ્યવહારના સારા કાર્યભાર અને નિભાવને માટે કરેલી ગોઠવણ-રચના-યોજના વગેરે તે. રાજ્યતંત્ર. (૩) ઓષધિ. (૪) હેતુ; સિદ્ધાંત (૫) યુક્તિ. કાર્યસાધક કાયદાની રીત.

તંત્રી, પું૦ તંત્ર-વ્યવહાર કાર્ય ચલાવનાર; ખટલો ચલાવનાર; યોજના-રચના કરનાર અને વ્યવસ્થા પૂર્વક કાર્ય ચલાવનાર; અધિપતિઃ-બુદ્ધિ પ્રકાશના તંત્રી. (૨) એકવાદ્ય.

તંદુલ,-જુ૦ તંડુલ.

તંદોડો, પું૦ સ્ત્રીના કાનનું એક ઘરેણું.

તંદ્રા, સ્ત્રી૦ (સં.) શારીરિક અથવા માનસિક થાકને લીધે આળસ આવે તે; નિદ્રાનું પૂર્વરૂપ; નિદ્રાની અસર; આછી ઉંઘ; ઉંઘનું ઘેન; આળસ.

તંદ્રાળુ, વિ૦ આળસુ; નિદ્રાળુ; આંખમાં ઉંઘ ભરાણી હોય એવી હાલતનું.

તંબાકુ, જુ૦ તમાકુ.

તંબુ, પું૦ જાડા દોટીના કપડાનું ઘુમ્મટદાર ઘર; પટગૃહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તંબુ તાણવો=વચમાં મોટો થાંભલો ઉભો કરી તેની ચારે બાજુએ ઘુમ્મટની માફક કપડું ખેંચીને ઘર કરવું. તંબુ ઠોકવો=તંબુના કપડાના છેડા બાંધવાને માટે મોટા વચલા થાંભલાની આસપાસ ખીલીઓ ઠોકવી.

તંબુરી, સ્ત્રી૦ તુંબડાની બનાવેલી નાની સારંગી; કીનરી; નાનો તંબુરો.

તંબુરો, પું૦ તુમ્બડાને કાણું પાડી તેમાં એક દંડ ઘાલી ત્રણ લોઢાના અને એક પીતળનો તાર બાંધી બનાવેલું વાજું; એક જાતનું તંતુવાદ્ય. (૨) જાડું ને ફૂલી ગયેલું એવું જે તે. તંબુરાજેવું=સ્થૂલ; જાડું ને બેડોળઃ-એનું મોં નર્યું તંબુરા

જેવું છે. ખાઇપીને તાજું થયેલું એવું.

તંબોળ, પું૦ (सं ताम्बूल) નાગરવેલનાં ખાવાનાં પાન. (૨) પાન કાથો ચુનો ને સોપારીનો લાલ નિગાળ; લાલ પ્રવાહી. તંબોળ છાંટવો=કન્યાએ પાન ચાવી તેનો લાલ નિગાળ વરની ઉપર મોઢેથી પીચકારી મારીને નાંખવો. (૩) લાલ રંગ. (૪) લગન જનોઇ વગેરે માંગલિક અવસરો ઉપર ગાનારી સ્ત્રીઓને પાન પતાસાં કે સોપારી શકુન તરીકે આપવાં તે. (૫) ગળાનો એક રોગ.

તંબોળિયો, પું૦ પાન સોપારી વેચનાર. (૨) શકુનનાં પાન સોપારી કે પતાસાં વહેંચનારો. (૩) વિ૦ પાન ઉપરનું, તંબોળિયો નાગ, પાનની વચલી નસને વળગેલો તંતુમય જીવડો. એમ કહેવાય છે કે, એ જીવડો ખાવામાં આવે તો ક્ષયરોગ થાય. તંબોળિયો ખઇ.

તંબોળી, પું૦ નાગર વેલનાં ખાવાનાં પાન અને મુખવાસનો બીજો સરસામાન વેચનારો. (૨) આ ધંધો કરનારી એક નાત.

તા, પું૦ તાવ; કાગળનું ફરદ; કાગજનો મોટો કકડો; ધા–૨૪ ની થોકડીમાંનો એક કાગળ, તાર; તાસ. (૨) તાપ, ગરમાવો–આપવો તે; તાવવું તે.:–લોઢાને તા આપવો. (૩) બડાઇ બતાવવાને મુંછ ઉપર હાથ ફેરવવો તે; હુંપદ દાખવવું તે. વિજયનું અભિમાન લેવું-પોતે પોતાને ધન્યવાદ આપવો તે. (૪) અ૦ વિશેષણનું નામ બનાવતાં લગાડાતો એક સંસ્કૃત પ્રત્યય.:–મિષ્ટ=મિષ્ટતા; દુષ્ટ=દુષ્ટતા, વગેરે.

તાઈ, પું૦ મુસલમાનની એક હલકી નાત; પિંજારો; વણકર:–તાઈ પિંજારા=હલકા લોક; લડવાડિયા લોક. મહાત્મા કબીર જાતનો તાઇ હતો.

તાઉ, વિ૦ તો; ગરમ; જલદ; આકળું:–તે તાઉ મિજાજનો માણસ છે.

તાઉસ, ન૦ (अ० ताउस) નીચલી બાજુએ મોરના મુખ જેવો આકાર ને ઉપલી બાજુએ પિંછાં લગાડેલાં હોય એવો આકાર બનાવી કરેલા તંબુરો; મોરના જેવું લાગે એવું એક તંતુવાદ્ય. (૨) મોર; મયૂર.

તાક, સ્ત્રી૦ તાગ; સુતર કાંતવાની લોખંડની લાંબી સોય. (૨) નિશાન પાડવાની જે સારી આવડ તે; નેમ; ચોટ; સરત.:–એની તાક એવી છે કે નિશાન પડયા વગર રહેજ નહિ. (૩) છાશ.:–તાકને ભાત ખાનાર. (૪) પું૦ તાકડો.

તાકડી, સ્ત્રી૦ ત્રાક, પરવિંટો.

તાકડો, પું૦ યોગ્ય–ચોટનો વખત; તક; લાગ; સંધિ; ટાણું; ટાંકણું. (૨) વખત; અવસર. (૩) તાગડો; તાંતણો. તાકડો સાધવો=યોગ્ય વખત જોઇને તે વખતે કામ કરવું.

તાકત,–સ્ત્રી૦ (अ. ताकत) તાકાત; શક્તિ; બળ; જોર. (૨) મગદુર; સામર્થ્ય; સહી શકવાપણું. (૩) હિમ્મત.

તાકવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ હેતુસર ધારી ધારીને જોવું; કોઇ ચીજ તરફ તે લેવા અથવા પાડવા એક નજરે જોયા કરવું; નિશાન બાંધવું; સરત જોડવી. (૨) અમુક લાભ ખાતર એકાદી બાબત તરફ ખૂબ લક્ષ રાખવું; લાભની–લોભી–ઇચ્છા યુક્ત દૃષ્ટિ માંડવી. (૩) ઇચ્છવું; ચિંતવું.:–કોઇનું એ બુરૂં તાકવું નહિ.

તાકીદ, સ્ત્રી૦ [फा.] ઉતાવળ; જલદી; ત્વરા; તરત જરૂર હોવી તે.:–ચાલ આ કામ હાથમાં લે, એની તાકીદ છે. (૨) તાબડતોબ બજા લાવવાનું કહેવું તે; ફરમાન; વગર વિલંબે ઝટ કરવાની આજ્ઞા–હુકમ.

(૩) ચૂક કરશે અથવા જેવી આજ્ઞા છે તે પ્રમાણે નહિ થાય તો 'આમ આમ કરવામાં આવશે' એવી જોહુકમી-ચેતવણી તે; ધમકી.: તાકીદ આપીને કાઢી મૂકયો. મનાઇ હુકમ.:-તાકીદ અપાવવી.

તાકુ, ન० ભિંતમાંનો મોટો ગોખલો; હટારિયું.

તાકો, પું० વણાટ કામનું એક સરખી પહોળાઇનું લાંબું અને લાંબું પટ; અમુક ગજ, હાથ કે માપનો વણેલો પટ તે; થાન.

તાકોઠી, વિ० તાકયું નિશાન પાડનાર; ધારેલું-તાકેલું નિશાન પાડે એવું; સરત-નિશાન ચૂકે નહિ એવું.

તાગ, પું० છેડો; પાર; અંત. (૨) નીવેડો; નિકાલ. (૩) પરણીને વિદાય થતા વર તરફથી સસરાના ગામના બ્રાહ્મણોને જે દક્ષિણા આપવામાં આવે છે તે. ઉ० પાપે ગયાંતા પૈડોલે ટકો ન આપ્યો તાગ, કન્યા રે'જો વાંઝણી ને વરને ખાજો વાઘ. ચારણિયા.

તાગડધિન્નાં, ન० [સં. ત્રિકટ-ધીન] મોજમઝા કરવી તે; રંગરાગ; ખુશીથી ખાવું પીવું, કામકાજ કરવું નહિ ને મોજમાં રહેવું તે. (૨) ખાનપાનની નચિંતાઇ હોવી તે; ખાઇપીને ગાનતાનમાં મશગુલ રહેવા જેવી સ્થિતિ તે; ધનાદિકની પુષ્કળ સોઇ સગવડ હોવી તે.

તાગડો, પું० તંતુ; તાંતણો; તાણો; સુતરનો દોરો. (૨) લાગ. કહે० તાગડે તેવડ રાખવી=સંભાળીને તાણો વાપરવો. (૨) પરિણામ ઉપર ખરચનો અડસટ્ટો બાંધવો; લાંબે છેટે શું થશે તેનો વિચાર રાખવો. શરીર કંઇ તાગડો છે કે તોડી નંખાય?

તાગવું, ક્રિ० અ० પરવારવું; છુટા થવું; જે કંઇ કામ કરવાનું હોય તે પુરું કરી તેમાંથી મોકળા થવું. (૨) છોડી દેવું; તજી દેવું; મૂકી દેવું. (૩) તાગ કાઢવો; પાણી કેટલું અને કેટલું ઉંડું છે તેનું માપ-આશરો કાઢવો.

તાગિયો, પું० રેશમ તાણનાર; રેશમના તાર સમારનારો તે; રેશમને ઠીક કરી કરાવી તૈયાર કરનાર કારીગર વર્ગ:-તાગિયાનું મહાજન.

તાગી, જુ० ત્યાગી.

તાણું, ન० [સં. ત્રાણ] ત્રાગું; ન્યાય મેળવવાને માટે પોતાના જીવપર જોરાવરી કરવી તે; દેણદાર નાંણાં ન આપતો હોય તો તેને આંગણે બેસી લાંઘણ કરવી તે; પોતાના દેહને દમવો તે; રાજાની પાસે ઇનસાફ મેળવવાને ઘણા જણમાંના કેટલાકે જીવ આપવો અથવા જીવ આપવાને તૈયાર થવું તે. સામાની પાસે પોતાનું ધાર્યું કરાવવાને માટે સામાને હથિયારથી કે જોરથી મારઝુડ કર્યા વગર તેની સામે પોતાના જીવ ઉપર જોર કરવું તે. રાજ્ય તરફના જુલમ અટકાવવા, દેવાં લહેણાં કે જામીનગીરીઓ પતવવા અને આત્મ કલ્યાણ સાધવા માટ વગેરે લોકો આગળ તાગાં કરતા હતા. ક્રિ० પ્ર० તાગુ કરવું =જીવ પર જોરાવરી કરવી. (૨) તોફાન મચાવવું તે; ઢોંગ; ફિસાદ.

તાછ, પું० ટાંકણાથી પડેલી પત્થરની રેખો-કકડીઓ તે; ચકચકતી કરચો; છોલ. (૨) સોના રૂપાના દાગીનાને ટાંકણાથી છોલતાં પડેલી હાંસો-પાસા તે; ઉખડેલી કરચો-છોલ તે. (૩) છોલનો ચકચકાટ; ઓપ. ક્રિ० પ્ર० તાછ મારવો=છોલીને ચળકતું કરવું; તાછવું. ઝળકી આણવી.

તાછવું, ક્રિ० સ० ટાંકણાથી છોલવું-ખોદવું-કોરવું. (૨) ધારવાળા ઓજારથી છોલ ઉખાડીને ચકચકતું કરવું; સમારવું; ઝળકી આણવી; હાંસ-પાસા પાડવા.:—તાછેલા દાગીના. સોના કે રૂપાનાં તાછેલાં સાંકળાં.

તાજ, પું૦ [फा.] રાજાના માથાનો મુગટ; રાજાનું શિરોભૂષણ; રાજાને માથે પહેરવાનું એક કિમતી રાજચિહ્ન. (૨) તે ઉપરથી રાજ્ય. (૩) મુગટ; સર્વત્ર ઉપરનું–ચઢિયાતું––ઉપરીપણાની શોભાનું ચિહ્ન. આ શબ્દ બીજા શબ્દ આગળ જોડાઇ શ્રેષ્ઠત્વ, સર્વોપરી શોભાના અર્થે વપરાય છે. શિરતાજ. (૪) ગંજીફામાં રાજ્યચિહ્નવાળું જે પાનું તે.

તાજખાનું, ન૦ તાચખાનું, તાછખાનું, સંડાસ; કાંટિયો; જાજરૂ.

તાજગી, સ્ત્રી૦ તાજાપણું; નવા તાજા લોહી–જીવનની તેજી–હોંશિયારી; આરામ મળવાથી આવેલી નવી સ્ફુર્તિ. (૨) તન્દુરસ્તી; આરોગ્ય. (લાલી) લીલાપણું; લિલાશ.

તાજણ, સ્ત્રી૦ ઘોડી.

તાજણો, પું૦ સાટકો; કોરડો; ચાબુક. ઉ૦ તીક્ષ્ણ નેત્રનો તાજણો. ભાલણ.

તાજવું, ન૦ ત્રાજવું; કાંટા–જોખનું પલ્લું. (૨) છુંદડાંની એક આકૃતિ; છુંદડાં:—તાજવાં ટોચાવવાં. (૩) ક્રિ૦ સ૦ [सं. त्यज] તજવું; છોડી દેવું.

તાજાકલમ, સ્ત્રી૦ [फा.] મુખ્ય લેખ પુરો થયા પછી યાદ આવેલી વધારાની બાબત છેડે ઉમેરવી તે; ઉમેરો; છેડે કરેલો વધારો; નવું લખાણ.

તાજિયો, પું૦ તાજ–ઘુમ્મટદાર કબરનો આકાર તે; તાબુત; મડદું મૂકવાની પેટી યા કબરનો આકારદર્શક નમુનો.

તાજીમ, સ્ત્રી૦ [अ. ताज़िम] મોટા માણસને વિવેકસર માન આપવાની રીતિ; માન આવકાર આપવાની રૂઢિ; વિવેક; અદબ. રાજા પાદશાહની મુલાકાત દરમિયાન વિવેકથી તેમને માન આપવાની રીત તે.:—તાજીમતવાજો એમ કહેવાય છે.

તાજું, વિ૦ [फा. ताज़ा] તરતનું; તરત થયેલું–બનાવેલું–પ્રકટેલું હોય એવું; નવું; જેને ઘણો વખત થયો ન હોય એવું. (૨) લીલું; નહિ કરમાયેલું; અમ્લાન. નહિ વાસી; નહિ જુનું. (૩) પૈસાથી ભરપુર; તર.:–ઘરનો તાજો માણસ છે= પૈસાદાર છે. સત્ત્વવાળું.

તાજુબ, વિ૦ [अ. ताजुब] અનવવો–નહિ ધારેલો એવો બનાવ બનેલો જોઇ કે સાંભળીને લાગેલી નવાઇ તે; આશ્ચર્યાન્વિત; ચકિત; દંગ; વિસ્મય ઉપજેલો હોય એવું; છક્ક થઇ ગયેલું. (૨) ના. વિસ્મય; આશ્ચર્ય.

તાજુબી, સ્ત્રી૦ વિસ્મયતા; નવાઇ.:–તાજુબીની વાત.

તાજેકલમ, જુ૦ તાજાકલમ.

તાજેતર, વિ૦ તાજે તાજું; તરતનું જ હોય એવું; જેને બિલકુલ વખત લાગ્યો ન હોય તેવું. (૨) હાલનું; બિલકુલ તાજું.

તાજેસે, ન૦ પ્રાયશ્ચિત્ત.

તાટ, ન૦ રેસાના વણાટનું કપડું; શણનું કપડું, કે જેના કોથળા તાડપત્રી વગેરે થાય છે. (૨) મોટી ટુંકા કાનાની થાળી; મોટી તાસક; ખુમચો. (૩) વિ૦ સાંકડું પડતું હોય એવું; સંકડાતું; ભિડાતું; બેસતું; તંગ. (૪) અક્કડ; અનત; કડક; કેફ કે ગર્વની મગરૂરીમાં હોય એવું. (૫) ખેંચાતુ સખત; કઠણ; ઝટ ઉઘડે નહિ એવું; નહિ ઢીલું:—આ ડબાનું ઢાંકણું બહુ તાટ છે. 'ટાટ' એમ પણ બોલાય છે.

તાટસ્થ્ય, ન૦ [सं.] તટસ્થપણું; અલગપણું; માધ્યસ્થ.

તાટી, સ્ત્રી૦ કામડાંનો પડદો; તટ્ટી, ટટ્ટી; આંતરો.

તાટું, ન૦ ટાટું; વાંસની ચીપો–કામડાંનો પ-

ડદો; ઝાંખરાં અથવા વાંસને આડા ઉભા એક એકની સાથે બાંધી બનાવેલું બા-રણું; ઝાંપો; ઢાંકણું. (૨) વાંસ કે ઘાસની નાની ચટાઇ. બ્રાહ્મણો નદી કિ-નારે પાથરીને બેસે છે તે. (૩) નાનું તાડછાંનું ઝુંપડું; પર્ણકુટી.

તાડ, પું૦ [સં. **તાલ**] ઘણું કરીને દ-રિયા કિનારા ઉપરની જમીનમાં ડાળાં પાંખડાં વગર ખૂબ ઉંચું વધતું–ખજુરી–નાળિયેરીની જાતિનું એક ઝાડ. ઇરાની અખાતના બન્ને કિનારા ઉપર, સિલોન, ને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના બન્ને કિનારાઓ તરફ તાડ પુષ્કળ ઉગે છે. આ ઝાડ જથામાં થાય છે. એક તામીલ કવિ કહે છે કે, તાડમાંથી એંશી જાતની જુદી જુદી બનાવટો બનાવાય છે. એના રસ-નો દારૂ, ખાંડ ને સરકો બને છે. એના રેસાનાં દોરડાં અને પાંદડાંનું છાજ થાય છે. તાડનાં પાંદડાં દખ્ખણમાં હજુ કાગળ તરીકે વપરાય છે અને તેની ઉપર પુસ્ત-કો લખાય છે. કહે છે કે કુમારપાળ રા-જાએ ગુજરાતમાંથી તાડનું નિકંદન કઢા-વ્યું હતું.

તાડકા, સ્ત્રી૦ [સં.] સુકેતુ નામે યક્ષની પુત્રી, ધંધુ દૈત્યના પુત્ર સુંદની સ્ત્રી અને મારીચની માતા. બ્રહ્માના વરથી હજાર હાથી જેટલું એને બળ પ્રાપ્ત થયું હતું. સુંદના મરણ પછી મારીચ સાથે તે અ-ગસ્ત્ય ઋષિને પજવવા લાગી, એટલે ઋષિએ શાપ દીધો તેથી રાક્ષસપણાને પામી. વિશ્વામિત્રને યજ્ઞમાં અડચણ કરતાં રામચંદ્રે એને મારી નાંખી હતી.

તાડગોળા, પું૦ તાડનાં ફળ; ગલેલી. મદ્રાસ ઇલાકામાં ને સિલોનમાં ખોરાક તરીકે વપરાય છે.

તાડછું, ન૦ તાડનું પાંદડું; તાડપત્ર. (૨) લાંબું ચિપાટિયું; પાતળું આરાનું–ચીપ જેવું લાકડું. (૩) તાડ પત્રની કોઇ બના-વટ, પંખા, જાવલી વગેરે તે.

તાડન, ન૦ [સં.] સોટી–લાકડીથી મારવું તે; માર; ઠોક.

તાડપત્ર, ન૦ (સં. **તાલપત્ર**) તાડનું પાંદડું; તાડછું. (૨) તાડના પાંદડાના પાનાં જેવા કકડા કરી દૂધ પાણીમાં ઉકાળી ખીલાથી લખવાના કામમાં લેવાય છે તે. હિંદમાં બહુ પ્રાચીન કાળથી તાડપત્ર ઉપર પુસ્ત-કો લખાય છે. કાગળ કરતાં તાડપત્ર ઘણો લાંબો વખત લગી રહી શકે છે. અસલના પુસ્તક ભંડારોમાંથી હજી પણ જુનાં પુસ્તકો તે પર લખાયેલાં મળે છે.

તાડપત્રી, સ્ત્રી૦ તાડનાં પાંદડાંનું છાજ; જાવ-લી. (૨) વરસાદમાં પલળે નહિ તે માટે માલ વગેરે ઉપર ઢાંકવાનું મીણિયું–શણ-નું કપડું.

તાડવું, ક્રિ૦ અ૦ (સં. **તાડ્**) મારવું; પી-ટવું; ઠોકવું. (૨) (સં. **त्राड**) તાણીને બોલવું; બરાડવું; તાડુકવું.

તાડિયું, ન૦ તાડના પાનાનો કકડો; ચીપ; ફાડિયું. (૨) સોપારીનું ફડસિયું. (૩) રેંટિ-યાનું પાંખું; રેંટિયાના ચક્રરના પાતળા આરામાંનો એકાદ આરો.

તાડી, સ્ત્રી૦ તાડને છેદી તેમાંથી કાઢેલું પાણી; તાડને છેદવાથી ઝરપેલો રસ. તાડ, ના-ળિયેરી, ખજુરી અને નાનાં એ જાતિનાં ઝાડવાં જે ખજુરાં કહેવાય છે તેને પાંદ-ડાના થડમાંથી–ડુંખમાંથી છેદીને ઘડવામાં ઝીલેલો રસ તે તાડી કહેવાય છે. તાજા રસને 'નીરો' કહે છે. સૂર્યોદય થયા પછી એ રસને ફીણ ચઢી ઉભરણ આવે છે, અને જો રાખી મૂકયો હોય તો ખૂબ ખા-ટો 'સરકો' થાય છે. તાડી કેફી હોવાથી લોકો કેફી પીણા તરીકે વાપરે છે. એમાંથી

દારુ પણ ગળાય છે. તાજા રસમાં ચુનો નાંખવાથી તે ઉભરાતો કે ખાટો થતો નથી. એને ઉકાળી ગોળ ને ખાંડ બનાવવામાં આવે છે.

તાડુક્વું, ક્રિ૦ અ૦ તડુકવું; તાણીને બોલવું, ગર્જવું; ભારે-મોટે ઘાંટે અવાજ કરવો. (૨) ગુસ્સે થઇ ખીજવું; મોટે ઘાંટે અવાજ કરવો. (૨) ગુસ્સે થઇ ખીજવું; મોટે ઘાંટે ગાજીને ઠપકો દેવો; ક્રોધે ભરાઇને મોટેથી ઠપકો દેવો.

તાડુકો, પું૦ તડુકીને બોલવું તે; ગર્જન-ના; ધડધડાટ. (૨) મોટો ઘાંટો; હાકોટો; ગુસ્સામાં આવી નિષેધ-વારણ કરવાને પાડેલી બૂમ; ઠપકા અર્થે ભારે ને મોટે ઘાંટે બોલવું તે.

તાડો, પું૦ અંદરના માંસના લોચાઓ સુધી ચામડી તણાઇને થતી જે પીડા તે; ફાટફાટ થવું તે; તડતડ થવું તે; ફાટ. (૨) ધમકી; જોરો; આગ્રહ; હઠ.

તાઢી, સ્ત્રી૦ ટાઢી; રાખ; ભસ્મ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાઢી વાળવી=ચિતાની રાખ વિસર્જન કરવી તે.

તાણ, સ્ત્રી૦ [સં. तन्] શરીર તણાવું તે; શરીરની રગો-હાથ પગ ને બરડાની કરોડનું તણાઇ-ખેંચાઇ જવું તે. (૨) વાઇ; ફેફરું; હિસ્ટિરિયા; શરીર તણાય અને મોઢે ફીણ આવે એવો એક જાતનો વાયુનો રોગ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાણ આવવી=રહી રહીને શરીરમાંના સ્નાયુઓ વાયુના જોરથી ખેંચાવા. ફેફરું-હિસ્ટિરિયાનો હુમલો થવો. (૨) તંગી; અછત. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાણ પડવી=પુરતું નહિ મળવું. (૩) નદી વગેરેના વહેતા પાણીનું તણાઇ જવાય એવું જે જોર તે; ખેંચ; તાણીજવાપણું તે, વહેણનું જોર. (૪) આગ્રહ; હઠ; તાણીને રાખવું તે; દબાણ.

તાણખેંચ, સ્ત્રી૦ આગ્રહ; દબાણ. (૨) જોરથી આમતેમ ખેંચવું-તાણવું તે; ખેંચતાણ.

તાણમતાણા-સ્ત્રી૦ આમ તેમ ખેંચી-તાણી જવું તે; એક આમ ખેંચે અને બીજો બીજી ગમ ખેંચે એવું થવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાણમતાણા કરવી=બન્ને બાજુથી આગ્રહ થવો; તણાવું તે. (૨) ખેંચમખેંચા; જેને જેમ ફાવે તેમ તાણી જાય એવી સ્થિતિ તે; લુંટાલુંટ.

તાણવું, ક્રિ૦ સ૦ (સં. तनु=લાંબું કરવું.) પોતાની તરફ આણવું; આકર્ષવું; જોરથી ખેંચવું. (૨) ઘસરડવું; ગડબડાવવું; જોરથી આગળ વધારવું-લઇ જવું; ઉપાડીને અદ્ધર અથવા જમીનને અડતું રહે એમ લઇ જવું; ઉઠાવી જવું; ઉચકી ઉપાડી જવું.:-બળદ ગાડું તાણે છે. વાઘ બે બકરાં તાણી ગયો. (૩) લાંબુ કરવું; લંબાવવું; વધારવું.:-તાર તાણવા. (૪) આગ્રહ કરવો; ખેંચી પકડવું; હઠ ધરવી. (૫) પક્ષ કરવો; તરફેણ કરવી.:-તું તારા મિત્રનું તાણે છે. (૬) હોય તેટલું જોર વાપરવું.:-ઘાંટો તાણવો. (૭) પરાણે લાગું કરવું; મારી મચરડીને બેસાડવું.:-તાણીને અર્થ કાઢો છો. (૮) કાઢવું; નિકાળવું; ભરવું:-પાણી તાણવું. (૯) દોરવું; આંકવું.:-અહિં લીટી તાણો. (૧૦) આગળ ચલાવવું, વધારવું. નિભાવવું.:-હજી એક વર્ષ તાણો તો સારૂં. રૂ૦ પ્ર૦ તાણી કાઢેલું=અસ્વાભાવિક જન્મે જન્મેલું. નબળું, દુર્બળ પાતળું છોકરું-માણસ. તાણીને=મોટેથી :-તાણીને બોલવું. તાણીતુસી-તોસીને=પરાણે; મુશ્કેલીએ; કંજુસાઇથી; આમતેમ કરીને.:-તે બિચારો તાણીતુસીને આટલું કરે છે.

તાણાતાણ, સ્ત્રી૦ તાણમતાણા; ખેંચાખેંચ.

તાણિયો, પું૦ જતરડાથી ખેંચીને ધાતુના તાર બનાવનારો; તાર તાણનારો.

તાણું, વિ૦ નેવુંને ત્રણ જેટલું (સંખ્યામાં) ૯૩.

તાણો, પું૦ સાળ પર ચઢાવેલા જે લાંબા તાર–સુતર તે; લાંબા–ઉભે પટે આવનારા તાર તે. આડા પને આવતા તાર–તાંતણા જેથી કપડું વણાય છે તે વાણો કહેવાય છે. આડા ઉભા તાર સાથે બોલતાં 'વાણોતાણો' કહેવાય છે.

તાત, પું૦ [સં.] બાપ; જનક; પિતા.

તાતા, પું૦ બે હાથેળીઓ વચ્ચે ટીપીને બનાવેલો રોટલો; ભાખર.:–તાતા કોણ ટીપી આપશે. આ શબ્દ બાળકોમાં વપરાય છે.:–બા! મને તાતા ને દૂધ આપ. (૨) બે હાથેળીઓ એક બીજા સાથે અફાળતાં નીકળતો અવાજ. (૩) નાચવાના તાનનો ઉદ્ગાર.:–તાતા થૈ.

તાતું, વિ૦ ગરમ; ઉનું; તપેલું. (૨) આકળા સ્વભાવનું; ગરમ મિજાજનું; આકળું. (૩) ઉગ્ર; ચંડ; જલદ.:–તાતું તેલ. (૪) તાજું; તરતનું; મસાલાદાર તીખું.:–તાતાં તંબોળ. (૫) ઝળાંઝળાં થઇ રહે એવું; તાજું ઉતારેલું–ઓપેલું હોય એવું.:–તાતી તરવાર, જાજરમાન; તેજસ્વી; મદથી ખીલ્યાથી શોભતું–ભરેલું.:–તાતુંમાતું. ૨૦ પ્ર૦ તાતેધાએ=તરતજ; વગર વિલંબે; અમુક બનાવ બન્યો હોય તેવે સમયે જ; આવેલે વખતે; યોગ્ય પ્રસંગે.

તાતુંમાતું, વિ૦ તાજું ને ભરેલું એવું; પુષ્ટ; માંસલ ને તેજસ્વી; શરીરે પોષાતું ને જાજરમાન. ઉ૦ તાતીમાતી ઉપડતી છે છાતી, ગોરીજો ગુજરાતી. ક. દ. ડા.

તાત્કાળ, અ૦ [સં.] તત્કાળ; તરતજ; વગર વિલંબે; તેજ વખતે.

તાત્પર્ય, ન૦ (સં.) ભાવાર્થ; હેતુ; ધારણા. (૨) સાર; નીતિસાર. (૩) શીખ; બોધ; ટુંકામાં બતાવેલી નસિહત.

તાદાત્મ્ય, ન૦ (સં.) તત્સ્વરૂપ; અભેદ સંબંધ; તદાકારતા.

તાદૃશ, વિ૦ (સં.) તેના જેવા દેખાવનું તાદ્દશ.

તાન, સ્ત્રી૦ ગાતાં જે પલટા લેવા તે; ગાનની એક તરેહ. (૨) ન૦ ધુંદ; લેહ; કોઇ કામ કરવામાં દિલ લાગી રહેવું તે. (૩) રઢ; મોહ; ખૂબ આસક્તિ. (૪) જોસ; બળ; ઉત્તેજિત જુસ્સો. (૫) ઉન્માદ; મસ્તાઇ; તોફાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાન ચઢવું–કોઇને ઉત્તેજન આપવાથી ખૂબ જુસ્સો–જોર આવવું. (૬) અતિઆસક્તિની ઘેલછા.

તાનો, પું૦ ટાણો; મહેણું (૨) તામસ–મહેણાની લાગણીના ક્રોધનો આવેશ.

તાપ, પું૦ (સં. તપ્) સૂર્યની ગરમી; સૂર્યપ્રકાશ; તડકો.:–તાપનો વખત. (૨) અગ્નિની ગરમી; આંચ; દેવતાનો ધખધખાટ. (૩) જેથી શરીર ગરમ થાય છે તેવો એક વ્યાધિ; જવર; તાવ. (૪) ઘામ; ઉકળાટ; ગરમીનો ગભરાટ. (૫) પ્રતાપ; દોર; કરબ; હાક; ધાક; ડર. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાપ આપવો=ગરમ ઉનું કરી જોવું (ધાતુને) ડર દેખાડવો. તાપ દેવો=ધમકી આપવી. તાપ સહેવો–ખમવો=દોર–રૂઆબ વેઠવો. (૬) સંતાપ; દુઃખ.

તાપડિયાં, ન૦ તાપોડિયાં; તાપને લીધે થતાં ગુમડાં તે.

તાપડું, ન૦ શણનું અથવા ઝાડના રેસાઓનું જાડા વણાટનું કપડું.

તાપણી, સ્ત્રી૦ ઘાસ–સરોડાં કે પાતળાં લાકડાં–ઝૈડનું બળતું તે; તાપવાને માટે જમીન પર સળગાવેલો દેવતા. (૨) દેવતા પડેલો–ભરેલો હોય એવી તાપવાની જગા, કે પાત્ર તે; સગડી.

તાપણું, ન૦ તાપણી. ભડકે બળે પણ અંગારા પડે નહિ એવો ભડકિયો દેવતા તે; ઝટ ઓલાઇ જાય તેવું ભડકાનું બળતું.

ઉ૦ ફ્રાસફુસનું તાપણું અને જાંબુડાનો મહોર, એનો આવરદા બહુ ટુંકો; એ અર્થે વપરાય છે.

તાપત્રય, પું૦ [સં.] આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ, એ ત્રણ દુઃખ–સંતાપો તે. આધિ ભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક, એ ત્રણ આ સંસારમાં મોટાં દુઃખ ગણાય છે તે.

તાપવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. તપ્.] દેવતા આગળ બેસીને ગરમ થવું; ટાઢ જવાને તપવું. (૨) ઉભા થવું; ગરમ થવું. (૩) ક્રિ૦ સ૦ તપ કરવું; દેહ દમીને વ્રતાદિક કરવાં. (૪) સંતાપવું; દુઃખદેવું; પીડવું.

તાપસ, પું૦ [સં.] તપ કરનારો; તપસ્વી; યોગી; વ્રતી.

તાપિચ્છ, ન૦ એક જાતની વનસ્પતિ; એક છોડવો; તમાલ. સંસ્કૃત કાવ્યોમાં એનાં વર્ણન આવે છે.

તાપી, સ્રી૦ [સં.] સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી સુરત જિલ્લામાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળતી ગુજરાતની એક મોટી નદી. સુરત શહેર એના કિનારા ઉપર આવેલું છે. તાપી, હિંદની પવિત્ર નદીઓમાંની એક ગણાય છે. સંસ્કૃત પૌરાણિક ગ્રંથોમાં એનું માહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે.

તાપોટો, પું૦ તાપનો જુસ્સો તે; સખત તાતની જે ભારે ગરમી તે; ઘામ; કઠારો. (૨) તાપને લીધે થયેલો ફ્રોલો તે. સખત તાપ; ખરા મધ્યાહ્નના તડકાની ખૂબ ગરમ અસર તે.

તાપોડિયું, ન૦ તાપને લીધે થયેલું ગુમડું તે; ગરમી–ઘામને લીધે થતો ફ્રોલો. વૈશાખ વદિ અને જેઠમાં ઘણા કઠારાના તાપથી રુધિર ગરમ થઈ શરીર ઉપર જે ગડ ગુમડ થઈ આવે છે તે, તાપોડિયાં કહેવાય છે.

તાબડતોબ, અ૦ તરતને તરતજ; એકદમ–જલદી; સત્વર; જરા પણ વિલંબ વગર; હુકમ થતાંને વાર–તરત; ચપટી વગાડતાં વાંતઃ–ખબર આવી કે તાબડતોબ તૈયારી કરી.

તાબુત, ન૦ (અ.) તાબૂત; મહમદ પેગંબર સાહેબની દીકરીની દીકરીના દીકરા હસન અને હુસેન લડાઈ લડતાં વીર મરણે મરી ગયા હતા તેમની યાદગીરીમાં મુસલમાન લોકો મહોરમ મહિનામાં જે કબર જેવા ઘાટ બનાવે છે તે; તાજિયો. (૨) મહોરમના શોક સ્મારક પહેલા અગિયાર દિવસો. (૩) મોટું સુંદર પણ જીવ વગરનું હોય તે; પુતળા જેવું તે.–જેવું=વિ૦ જડ; ચૈતન્ય રહિત; બહેકેલું; દિંઙ્મૂઢ થઈ ગયેલું હોય એવું.

તાબે, અ૦ (અ.) કબજે; વશ; સર; કોઇની સત્તામાં હોય તેમ; અમલમાં; સત્તા તળે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાબે થવું=વશ થવું; આજ્ઞામાં રહેવું.

તાબેદાર, વિ૦ તાબામાં હોય તેવું; હાથ–સત્તા નીચેનું; અધીન. (૨) ઉતરતા દરજ્જાનું; હુકમમાં–સત્તામાં રહેનાર. (૩) પરાધીન; પોતાની મરજી પ્રમાણે નહિ વર્તી શકનાર. (૪) દબેલ.

તાબેદારી, સ્રી૦ બીજાના તાબામાં હોઇએ એવી જે હાલત તે; પરાધીનતા; પરતંત્રતા. (૨) બીજાની સત્તા નીચે રહીને કામકાજ કરવું તે; નોકરી; સેવા ધર્મ તે; કોઇના અમલ–હુકમમાં રહીને તે બતાવે–વર્તાવે તે પ્રમાણે વર્તવાની જે હાલત તે.

તાબો, પું૦ [અતબાબ.] કબજો; હવાલો; ઇલાકો; અધિકાર; ભોગવટો. સ્વાયત્તતા. તાબાનું માણસ=કબજાનું માણસ, નોકર–સેવક વશ હોય તે.

તામડી, સ્ત્રી૦ તાંબડી; તાંબાનું પહોળા મોંનું નાનું જળપાત્ર.

તામડો, પું૦ તાંબડો; હાંડો; દેગડો.

તામસ, સ્ત્રી૦ (**સં. तम**) ઝનુન; અવિચારી ક્રોધ; ગુસ્સો; ગરમ મિજાજ. સહેજ સહેજમાં એકદમ ખૂબ ગુસ્સે થઇ જવાપણું, તેની પ્રકૃતિ તે.:–તામસ ચઢે ત્યારે કોઇનો નહિ. પ્રકૃતિનો એક અતિ ક્રોધવાળો ગુણ.

તામસી, વિ૦ ઉગ્ર ક્રોધી સ્વભાવનું; ઝનુની; બહુજ જલદ મિજાજનું; ક્રોધના આવેશથી આંધળું; સહેજમાં તપીજાય એવું.

તામિસ્ત્ર, ન૦ [**સં.**] અંધકારમય એક નરક.

તામ્ર, ન૦ (**સં.**) રાતા રંગની એક અસલ ધાતુ; તાંબું.

તામ્રપટ ન૦ (**સં. ताम्रपट्ट**) તાંબાનું લખવાનું કે લખેલું પતરું તે; ન નાશ પામે તે માટે લેખ કોરેલું તાંબાનું પત્ર. આગળના રાજાઓ બ્રાહ્મણ વગેરેને જમીન આપતા ત્યારે અને કોઇ જાતના હક કે અધિકાર આપતા ત્યારે, તે બાબત કે અધિકાર વંશ પરંપરા ચાલે તે માટે તાંબાના પતરા ઉપર લેખ કરી આપતા તે.

તાયફો, પું૦ [**अ. तवायफ**] ટોળું; સમૂહ; મંડળ; જથો; સમવાય. (૨) ટોળાંમાં રહેલી (અસલી ગોત્રોની માફક) પ્રજાઓનો સમૂહ સમવાય તે; ટોળાં–કૌટુંબિક સમૂહો. સરહદ પરના તાયફાઓ કોઇને વશ નથી. (૩) ગાવા બજાવવાનું કામ કરનાર રામજની અને તેના સાજંદા વગેરે તે.

તાર, પું૦ [**फा.**] રૂ અથવા ઉનને કાંતી અથવા હાથે વળ ચઢાવીને કરેલો પાતળો લાંબો તંતુ; તાંતણો; દોરો. (૨) ધાતુને ઘડી અથવા ખેંચીને બનાવેલો લાંબો અને પાતળો આકર તે; તાંતણો. (૩) રેશમના અને ધાતુના પાતળા તંતુઓને સાથે મેળવીને બનાવેલો લાંબો દોરડો તે; કસબ; જર.:–તારકસબ. (૪) ગોળ ખાંડ અને બીજી ચીકણી વસ્તુઓનો તંતુ જેવો પાતળો ભાગ તે; ચીકટનો તંતુ તે. (૫) રેશમ અને કરોળિયાની જાળના પાતળા ઝીણા તંતુઓ તે, દોરો; તાંતણો, તંતુ. (૫) કેફી ઘેન ચઢે એવા પીણાની ખુમારી તાન; લેહ તે. (આને તાર આવવો કહે છે.) (૬) તાંબું અને બીજી ધાતુના એક સાથે આંબળેલા લાંબા તંતુઓ, દોરડાં તે, આમાં વિજળીને યોગે સંદેશા મોકલાય છે. (૭) ધાતુના તંતુઓમાંથી વિદ્યુચ્છક્તિ મારફતે મોકલાતો સંદેશો તે. (૮) પ્રવાહી ડામર કે રાળ જેવો એક પદાર્થ. રૂ૦ પ્ર૦ એકતારતા=અભેદ; એકપણું, એકતાર થવું=લેહમાં એક રૂપ થઇ જવું તે; એક લક્ષ એકજીવ થવું તે, ભેદ ભૂલી જવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાર તૂટવો=સંપ–ચાલુ સ્નેહ–સમાધિ કે સંપમાં વિક્ષેપ પાડવો. [૯] કાગળનો એક મોટો કકડો; તા–તાવ. (૧૦) તરી શકાય એવી પૂર જળની હાલત તે. (ચઢતું પૂર નહિ) તરવું તે. તાર નથી=તરાય એવો પ્રવાહ નથી; તરવા યોગ્ય પ્રવાહ પરિસ્થિતિ નહિ તે. (૧૧) ઉદ્ધાર; અંત; છેડો.

તારક, [**સં**] તારનારો; ઉદ્ધારક; પાપથી છોડવનાર. (૨) રક્ષણ કરનાર; પાર ઉતારનાર; તારણ કરનાર. (૩) તારો; ચાંદરણું; ગ્રહ.

તારકસ, પું૦ રેશમના તાંતણા ઉપર ચાંદી કે સોનાના તાર ખેંચીને કસબ તૈયાર કરનાર તે; તારને તાણી એટલે સાફ કરી ચાંદીના તાર (**कष**) ખેંચીને ચઢાવ-

વાનો ધંધો કરનારો તે. અમદાવાદ, સુરત, પેંઠ અને કાશી વગેરે મોટાં શહેરોમાં કસબ તૈયાર કરનારા તારકસોની વસ્તી પુષ્કળ છે.

તારક્ષ, પું० (सं.) ગરુડ.

તારણ, ન० [सं. तृ] મુક્તિ; છુટકારો; રક્ષણ; તારવું તે. (૨) તારવી કાઢેલું જે તે. (૩) જે પાણીમાં અમુક ચીજ તારવવામાં આવેલી હોય તે પાણી. (૪) સટ્ટા વગેરે ધંધો કરનારાઓને વાયદા વખતે ખોટ જાય તો પુરી કરવા માટે આગળથી જે નાણાં અનામત રાખવાં પડે છે તે. નફા કે ખોટનો હિસાબ કરતાં જે નાણાં બચતાં હોય તે.

તારતમ્ય, ન० [सं.] ભાવાર્થ; મુદ્દો; સારાંશ. [૨] તફાવત; ફેર; ઓછુંવત્તું.

તારપછી, અ० ત્યારપછી; તે બાદ.

તારવવું, ક્રિ० સ० [सं. तृ] એક ચીજ બીજી સંમિશ્ર ચીજોમાંથી ઉપર આણી જુદી કાઢી દેખાડવી; ખાતાંવાર જમે ઉધારનો આંકડો નકકી કરવો; એકાદી ચીજ બીજામાંથી તારવી જુદી પાડવી. [૨] દબાઈ ગયેલી ચીજને ઉંચી આણવી. (૩) પાણીમાં તરવી લેવું. (૪) નફો તોટો કાઢવો. (૫) ઉપર ઉપરથી લઈ લેવું.

તારવું, ક્રિ० સ० (सं. तृ) તરીને પાર જાય એમ કરવું; પાર ઉતારવું; પાપ; દુઃખ, મુશ્કેલી વગેરેમાંથી મુક્ત કરવું; જ્ઞાન બોધથી સંસારમાંથી મુક્તિ અપાવવી; ઉદ્ધારવું; પડી ગયેલી હાલતમાંથી ઉચ્ચ હાલતમાં આણવું. પિતૃઓની મુક્તિ થાય તેમ કરવું. બચાવવું; રક્ષણ કરવું.

તારા, પું० તારો; આકાશમાં દેખાતું ગ્રહ મંડળ (સમુદાય રૂપે.) ગ્રહો, નક્ષત્રો વગેરે.:-તારા મંડળ. (૨) ચકચકતી ગોળ ચકતીઓ, ટીપકીઓ.:-તારા ટીપકી. (૩) આંખની કીકી; આંખમાંની ગોળ તેજસ્વી તખતી તે. ના० વાળી વાનરની સ્ત્રી, અંગદની માતા. સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજાની રાણી. દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિની સ્ત્રી. એને ચંદ્ર હરી ગયો હતો ને તેનાથી તારાને બુધ નામે પુત્ર થયો હતો, જે ચંદ્રવંશી રાજાઓનો આદિ પુરુષ ગણાય છે.

તારાજ, અ० (વિ०) [फा.] બળીને ભસ્મ થઇ ગયેલું હોય-નામ નિશાન પણ રહેલું ન હોય એમ; પાયમાલ; ફના; લાસ; જમીનદોસ્ત; નષ્ટપ્રાય.:-બેગમપુરા આગમાં તારાજ થઇ ગયું. ખરાબેહાલ.

તારાટપકી, સ્ત્રી० તારાની માફક ચકચક થાય એવી નાની ઓપેલી ધાતુની ચકતીઓ તે; કસબમાં વપરાતા સોનેરી રૂપેરી તારા.

તારાપીડ, પું० [सं.] ચંદ્રમા. (૨) કાશ્મીરનો એક રાજા. (૩) બાણભટ્ટ કૃત કાદંબરી કથાના નાયકનો પિતા.

તારામંડળ, ન० [सं.] તારા-ગ્રહોનો જે સમુચ્ચય તે; ગ્રહ મંડળ. જેની અંદર ઝીણા તારા જેવા ચકચકિત પરમાણુઓ તેજને લીધે ચળકતા દેખાય છે એવા ઘણી જાતના અકીક પત્થરોમાંનો એક પત્થર; લાલ ભુંખરા રંગનો ને અંદરના તેજદાર પરમાણુઓને લીધે તારા મંડળ જેવો લાગતો પત્થર-અકીક. આની સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાની બંગડીઓ; વિંટીઓ; નંગ, અને રમકડાં વગેરે થાય છે.:-તારામંડળની બંગડીઓ.

તારામૈત્રક, ન० [सं.] ઓચિંતી આંખે આંખ મળતાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ-મોહ -પ્રેમની મૈત્રી તે; આંખે આંખ મળતાં ઉપજેલી અન્યોન્ય પ્રતિ સ્નેહની ઇચ્છા તે.

તારીખ, સ્ત્રી० [**अ.**] એક આખો દિવસ; દહાડો; રોજ; તિથિ. ખ્રિસ્તી ને મુસલમાની કાળ ગણનાની રીતે મહીનાનો જે અકેકો દહાડો તે. હિંદુઓ તિથિ, પારસીઓ રોજ અને મુસલમાન અને ખ્રિસ્તીઓ તારીખ કહે છે (૨) કાળ; સમય.

તારીજ, સ્ત્રી० (**फा.**) જમે ઉધારનું જે સારરૂપ તારણ તે; મોટા હિસાબી ખાતાનો છેવટનો જમે ઉધારનો એક નક્કી આંકડો તે.

તારીફ, સ્ત્રી० [**अ. तआरिफ**] વખાણ, પ્રશંસા, સ્તુતિ, યશોગાન; કીર્તન કરવું-કીર્તિ ગાવી તે. (૨) શાબાશી. ક્રિ० પ્ર० તારીફ કરવી-ગાવી=વખાણ કરવાં; હોશિયારીનાં-પ્રતાપનાં ગાણાં ગાવાં.

તારુણી, સ્ત્રી० [**सं.**] જુવાન સ્ત્રી; તરુણી; જોબનવંતી સ્ત્રી.

તારુણ્ય, ન० [**सं.**] તરુણતા; જુવાની; યૌવન; જોબન.

તારું, સ० તમારૂંનું એક વચનાંત રૂપ ત્હારૂં, તહારૂં.

તારે, અ० ત્યારે; તે વખતે.

તારો, પું० [**सं. तारक**] ગ્રહ; ચાંદરણી; તારક. (૨) ચળકતી નાની ગોળ ચીજ; તેજસ્વી અણુ-કે બિંદુ જેવું જે રૂપ આકાર વગેરે તે. (૩) ચંદક; ચાંદો. (૪) આંખમાંનો જે તેજસ્વી ગોળ દર્પણ જેવો ભાગ તે; આંખમાંનું તેજાળ ટપકું; કીકી. (જેનાથી દેખાય છે તે.) ન'૦ જાણે મારી આંખનો તારોરે. (૫) તરનારો; પાણીમાં તરવામાં કુશળ-એકકો એવો જે તે.:-ભણ્યો ભૂલે ને તારો બુડે.

તાર્કિક, વિ० (ના.)(**सं.**) તર્ક કરનારો; તર્કશાસ્ત્ર જાણનારો. જુદા જુદા છ તાર્કિકો કહેવાય છે. ૧ વૈશેષિક, ઔલૂક્ય, ૩ બાર્હસ્પત્ય, ૪ નાસ્તિક, ૫ લૌકાયતિક, ને ૬ ચાર્વાક.

તાલ, સ્ત્રી० (પું०) (**सं.**) કોઇ રાગ ગાતાં સૂર બરોબર ધારાએ ચાલવા માટે અમુક માત્રાને આંતરે આંતરે જે ભાર-જોર અથવા ઠોકો દેવા-આપવામાં આવે છે તે. જુદા જુદા રાગ પ્રમાણે તાલના પણ -આદિ તાલ, એકકો, બિલંદી, સુરફાક; ત્રિતાલ, અને ચોતાલ, વગેરે ભેદ પાડેલા છે. (૨) પું० કોઇ પણ કામમાં મઝા આવે તેવી જુક્તિ હોવી તે; સારી જુક્તિથી-ગોઠવણ-ગમતથી મઝા પડવી તે; લહેજત; રસ.:-તાલ પડવો-આવવો. (૩) ફુલાસ, મગરૂબીમાં મુંછના વાળ ઉંચા ચઢાવવા તે:-મુંછે તાલ દેવો. (૪) માથા ઉપર જે જગાએથી વાળ જતા રહ્યા હોય તે જગા; ટાલ. (૫) ગાતાં તાલ આપવા લેવાની જે કાંસાની જોડી તે; છબલીકાં. (૬) ઢીંગ; ખેલ; પ્રપંચ; જુક્તિ.:—તાલમેલ કરવી. (૭) લાગ; અવસર; યોગ્ય સમય.:—જ્યારે તાલ આવશે ત્યારે વાત કરીશ. (૮) તાડનું ઝાડ.:—તાલ તમાલ. (૯) ગોઠવણ; જમાવટ; સોઇ; સગવડ.

તાલકી, સ્ત્રી० તાલકું ઢંકાય એવી ટોપી. બાળકની નાની ટોપી તે.

તાલકું, ન० [**सं. तालु**] માથાની વચલો ને સૌથી ઉપરનો ભાગ; માથાના ગોળ ઘડા જેવા હાડકાનો ઉપલો ભાગ; તાળવા ઉપરનો. [૨] ચંદો.

તાલબંધ, વિ० તાલયુક્ત; ઢાળસર. [૨] યથા પ્રસંગ; લાગસર; યુક્તિસર.

તાલમેલ, સ્ત્રી० બહુ સારી યુક્તિથી રચાયેલો દાદ; અચ્છી તરેહ કરેલી મજેની ગોઠવણ—સોઇ—સગવડ તે. (૨) ઢોંગ સોંગ; ઉપરની સફાઇ ને અંદર પ્રપંચ હોય

એવી જે દેખાડવાની જુક્તિ તે. (૪) બહાનું; નિમિત્ત.

તાલમેલિયું, વિ૦ તાલમેલ—ઉપર ઉપરની અચ્છી યુક્તિઓ—ગોઠવણો અને પ્રસંગને અનુસરતો ઢોંગસોંગ કરી જાણનાર તે; ખંદું; ઉપર ઉપરથી સારૂં દેખાડી ધામધુમ કરી પોતાનું કામ કાઢી લેનાર.

તાલવ્ય, વિ૦ (સં.) તાળવાનું; તાળવા સંબંધી; જેનો ઉચ્ચાર તાળવે જીભ અડકીને થતો હોય એવું. અક્ષરો—ઇ. ચ વર્ગ ય ને શ તાલવ્ય કહેવાય છે.

તાલાવેલી, સ્ત્રી૦ કયારે મળાય અને કેમ થાય, એવી જે અતિ આતુરતા તે; ઔત્સુકયની જે અતિશયતા તે; જીવનું તલ પાપડ થવું તે; ચટપટી. ઉ૦ તાલાવેલી લાગી છે તમમાં બિહારીલાલ. (૨) ગભરાટ; ઉદ્વેગ.

તાલીમ, સ્ત્રી૦ [फा.] શારીરિક કેળવણી; તરતીબ, લશ્કરી સિપાઇઓને જે શારીરીક અને લડાઇને લગતું વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તે; કવાયત. (૨) હુન્નરકળા, નાચ ગાયન અને ઉદ્યોગ વગેરે ધંધાને લગતું જે વ્યાવહારિક શિક્ષણ તે; કારીગર કે ધંધાદારીના હાથ તળે રહીને લેવાતું જે પ્રાથમિક જ્ઞાન—શિક્ષણ તે. શિક્ષા; બોધ; કેળવણી. (૩) કસરત કરવાનું ઠેકાણું; અખાડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાલીમ આપવી=અમુક કળા અથવા ધંધાનું શિક્ષણ આપવું; પાવરધું કરવું. તાલીમ લેવી=શિક્ષણ લેવું; અનુભવ લેવો.

તાલીમબાજ, વિ૦ કસરત લેનારો; કસરતી. (૨) ધૂર્ત; ઉંધું ચતું સમજાવીને કામ કાઢી લેનાર; ખેલાડી; ઠગ.

તાલીમબાજી, સ્ત્રી૦ યુક્તિથી અને કંઇક ધૂર્તતાથી કામ કાઢી લેવાની કળા; ધૂર્તપણું; ઠગબાજી; થાપ દેવાની યુક્તિ તે. આડું અવળું સમજાવી, ધૂર્તતા કરીને કામ સાધી લેવું તે.:—અહિં તારી તાલીમબાજી ચાલવાની નથી.

તાલુ, ન૦ (સં. तालु) તાળવું; મોંની બખોલમાંનો ઉપલો ભાગ.

તાલુકદાર, પું૦ જેના કબજામાં થોડાંક ગામ કે વાંટા હોય એવો ગરાશિયો; એક નાના ગામ ગરાસનો ધણી; રાજા. (૨) ગામ અથવા તાલુકાનો વહીવટ કરનાર સરકારી અમલદાર; ગામનો મુખી—રાજા. આગલા વખતમાં જમાબંધી માથે લેનાર ઇજારદારો હતા, તેઓ વખત જતાં તાલુકાના ધણી થઇ પડતા, તેવા ઇજારદારોમાંનો અકકેક તે.

તાલુકદારી, સ્ત્રી૦ તાલુકાનો વહીવટ કરવાનું જે કામ તે; તાલુકદાર તરીકે વહીવટ કરવો તે. (૨) તાલુકાની મહેસુલ—જમાબંધી વગેરેના ઇજારાનું કામકાજ. (૩) વિ૦ તાલુકદાર સંબંધી.

તાલુકો, પું૦ (अ.) જમાબંધી અને મહેસુલની ઉઘરાતની સગવડ માટે સરકારે દેશના જે નાના નાના ભાગ પાડેલા હોય છે તેમાંનો અકકેક તે; પરગણું. (૨) સંબંધ; લાગતું વળગતું હોવું તે.:—છુટી જમીન પણ સદરહુ મકાન સાથે તાલુકો રાખે છે. તાબો; કબજો.:—તે મારા તાલુકાનું છે.

તાલે, ન૦ (अ.) નશીબ; ભાગ્ય.

તાલેમ, જુ૦ તાલીમ.

તાલેવર, જુ૦ તાલેવંત.

તાલેવંત, વિ૦ પૈસાદાર, તવંગર; શ્રીમંત. (૨) નસીબદાર.

તાલેવાન, વિ૦ પૈસાદાર; ગૃહસ્થ.

તાવ, પું૦ (સં. ताप) શરીરની અંદરની ગરમી કોઇ અંદરના વિકારથી વધી જાય શરીર ઉનું—ગરમ થવું તે; શરીરની

સાધારણ ગરમીનું વધવું તે; જ્વર; તાપ; બોખાર. તાવના જુદા જુદા ભેદ છે, જેવાકે —ટાઢિયો, એકાંતરિયો અને ચોથિયો, વગેરે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાવ આવવો=શરીર ગરમ થવું. (૨) નહિ રૂચવું; નહિ ગોઠવું. (૨) તપાવવું તે; તાપદેવો તે. એક તાવ. (ધાતુને) (૩) કાગળનો લાંબો પહોળો એક છૂટો કકડો. (૪) નીચા વળેલા મુંછના આંકડા ઉંચા ચઢાવી અભિમાન લેવું તે.:—મુંછે તાવ દેવો.

તાવડી, સ્ત્રી૦ શેકવા તળવા વગેરેના કામનું રાંધણીમાંનું એક લોખંડ કે ધાતુનું વાસણ; પેણી; કઢાઈ; અર્ધ ગોળાકૃતિ પાત્ર; ઘડા વગેરેની અડધી ઠીબ.

તાવડો, પું૦ મોટી તાવડી; પેણો; કઢા. શેલડી, દૂધ વગેરે ઉકાળવાનું ગોળના અરધા ભાગ જેવું મોટું વાસણ. મોટું કઢાયું.

તાવણી, સ્ત્રી૦ (सं. तप्) તાવવું તે; તાપ આપીને શુદ્ધ કરવું તે; કડકડાવવું તે; માંખણનું ઘી બનાવવાની ક્રિયા તે. તળવું તે; તાપ દેવો તે; તાપ દેવાની ક્રિયા.

તાવતરિયો, પું૦ તાવ અને તાવ જેવા રોગાદિક તે; રોગદોગ; અનારોગ્યતા; તાવ વગેરે તે.:—ભાઇનો તાવતરિયો જજો ગંગલી ઘાંચણને ત્યાં. એને કદીએ તાવતરિયો આવશે નહિ.

તાવદાન, ન૦ (फा.) ખુરસીના ઘાટની પાલખી. (૨) કાગળ પત્તર રાખવાની ખાનાંવાળી પેટી. તાવદાન પણ કહેવાય છે. (૩) બારીનો કાચ.

તાવરખું, વિ૦ તામસી; આકળા સ્વભાવનું.

તાવરસું, ન૦ પહેલી વારજ ખેડવામાં આવેલી જમીનનું પહેલું મહેસુલી વર્ષ. (૨) વિ૦ પહેલી ખેડનું (ખેતર.)

તાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (सं. तप्) શુદ્ધ કરવાને ખૂબ ઉનું કરવું; તાપ દેવો; ધાતુના ઘાટ ઘડવાને તેને તપાવવી. (૨) હીણી ખરાબ ધાતુ ભેળાયેલા હોય તો તે જોવાને અથવા જુદી પાડવાને ગરમી આપવી તે (૩) ખરા ખોટાની પરીક્ષા કરવી; ધમકી આપવી; કસીજોવું; તાપ દઈ નાણીજોવું. (૪) દમભેર ઉલટ સુલટ તપાસ કરવી; ખરૂં ખોટું કઢાવવાને દમ દઈ જોવો.

તાવિત, વિ૦ (सं. तापित) તાવેલું જેની શુદ્ધિ અશુદ્ધિની–તપાવીને તપાસ કરેલી હોય એવું; શુદ્ધ; ચોખ્ખું, તાવિત નાણું.

તાવી, સ્ત્રી૦ નાનો તવો; લોઢી; ધાતુનું રોટલી શેકવાનું કલેડું.

તાવીજ, ન૦ (अ.) તાવીત; મંતરેલો હોય ભૂત, પ્રેત, જાદુ કે રોગ પીડાને દૂર કરનારો તંત્ર. ભૂત પીડા, રોગ પીડા કે બીજી પીડાઓને દૂર કરવા તથા ભવિષ્યમાં થનારી જાદુ વગેરેની અસરોને અટકાવવા માટે ભોજપત્ર વગેરે ઉપર મંત્ર કે આકૃતિઓ પાડેલી ચીઠી–ચીજ તે; માદળિયું વગેરે પહેરવામાં આવે છે તે.

તાવીત, જુ૦ તાવીજ.

તાવેથો, પું૦ લોઢાનું કે બીજી ધાતુનું તવીમાંથી રોટલો ઉખાડવાનું હાથેળી જેવા ચાપવાવાળું રાંધણીનું એક ઓજાર; તાબેથો; એક છેડો ચોરસ હોય એવું પાતળા પાનાવાળું અને પાના આગળ ધાતુના સળિયા જેવા હાથાવાળું વતરણું. (૨) ચામડી ઉપર દાઝયા જેવા ડાઘ તે; ચાંદાં, ચમોઠાં.

તાશેરો, પું૦ તાસીરો; તાલ; ઘાટ; તાસ.

તાસ, પું૦ [अ] તાસક જેવી કાંસાની ઘડિયાળ; ઝાલર. (૨) કલાક; અઢી ઘડી જેટલો વખત. (૩) ઢોલ; ઢોલની ઝળકી; ઘસી કે કાપીને આપેલો ઓપ; ચળ-

કાટ; લખોટીને આણેલો ઓપ; ઓપ-વાળો કસબ.:-તાસની બંગડી. તાસની (કસબની) સાડી. (૪) લહેઝત; સ્વાદ; મઝા; રંગ. ઉ૦ અખા ! તો જ દિસે આતમા, જો નાવે રસના તાસમાં. (૫) એક જાતનું કપડું; તાસતો. ઉ૦ પાંચ વસ્ત્રના પંચવીસ વાધા, ચાર ચોકડી તાસ વહુજી ! મોમેરૂં.

તાસક, સ્ત્રી૦ ધાતુના પતરાની છાછરી થાળી; તાટ; મોટી તબકડી. (૨) તપેલી પર ઢાંકવાનું પતરાનું વાસણ; છીબું. (૩) ચા પીવાની તબકડી. (૪) ચિત્ર અથવા ભાત વાળી પાન ગુલાબ મૂકવાની સુંદર પહોળી અને ઉતળી બનાવટ.

તાસકડી, સ્ત્રી૦ નાની તાસક.

તાસકી, સ્ત્રી૦ તબકડી.

તાસતો, પું૦ એક જાતનું રેશમી કે સુતરનું કપડું; તાસ્તો.

તાસીર, સ્ત્રી૦ [अ] આકાર; ઘાટ. (૨) છાપ; પ્રતિબિંબ; તરેહ; સિકલ; છાયારૂપ.:-તુકમે તાસીર ને સોબતે અસર. (૩) સ્વાદ ઉપજે એવી જમાવટ; સુસંગતા; મઝા; લહેઝત. (રસોઈ વગેરેની)

તાસીરો, પું૦ તાસીર; તાલ; ઘાટ; મઝા; લહેઝત.:-બધો બહુ સારો તાસીરો આવ્યો છે.

તાસું, ન૦ [अ] તાસક કે પેણી જેવા ધાતુના વાસણને મોંએ તંગ ચામડું મઢી લઈને બનાવેલું એક જાતનું નગારૂં; જાડા દંડુકાથી નહિ પરંતુ પાતળી સોટીઓથી પેટ ઉપર રાખીને વગાડવાનું વાજું; તાસ ઉપર ચઢેલા ચામડાનું વાજું. ' તાસાં ' એમ બહુ વચને બહુધા બોલાય છે.:-તાસાં સરણૈઓ. (૨) સ૦ તેને.

તાળ, સ્ત્રી [सं. ताल] ગાયનમાં, રાગ વગેરેમાં અમુક સ્વર ઉપર ભાર દેવાને કે યતિ બતાવવાને જે તાળી કે ઠેકો દેવા-આપવામાં આવે છે તે; તાલ. (૨) તાલ લેવાની ઝાંઝ; તાલ આપવાનું હાથનાં આંગળાંમાં ઘાલી વગાડવાનું નાનું વાજું તે. (૩) કાંસાની નાની જાડી તાલમાં ખડ ખડાવવાની છાલીઓ તે. ઉ૦ તાળ બજાવે ને નાચે નરસૈંયો.

તાળવું, ન૦ [सं. तालु] મોંની બખોલનો ઉપલો ભાગ. (૨) માથાના ગોળાનો છેક ઉપલો ભાગ; ખોપરી. કહે૦ તાળવે ગોળ લગાડવો.=લાલચ બતાવવી.

તાળાકુંચી, સ્ત્રી૦ તાળુ ને કુંચી બેઉ તે. (૨) ભાગ્યનો પડદો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાળાકુંચી કરવી=ખૂબ સંભાળી-ચોકસી કરવી; સંભાળી-બરોબર બંધ કરવું તે.:-તમે તમારાં તાળાકુંચી કરીને જજો. (૩) કોઇ વસ્તુ ને સુરક્ષિત રાખવાનું ઠેકાણું, સંચ, પેટી, તિજોરી વગેરે તે.:-તમે તમારું જવાહીર તાળાકુંચીમાં ઘાલીને જજો. અર્થાત્ સુરક્ષિત રહે એવે ઠેકાણે મૂકીને.

તાળી, સ્ત્રી૦ [सं. ताल] બે હાથેળીઓને એક બીજી સાથે અફાળવાથી થતો જે અવાજ તે; તાલ. ગાયન ગાતાં જે તાળ લેવાની તે બે હાથને એક બીજા ઉપર મારીને લેવામાં આવે છે. તાળ તરીકે આનંદના જયઘોષ તરીકે તાળી પાડવામાં આવે છે. વધાવી લેવાને તથા ઉત્સાહ-ઉત્તેજન આપવાને પણ તાળી પાડવામાં આવે છે. નવરાત્રીમાં-મંગળ પ્રસંગે સ્ત્રીઓ ને કહિં પુરુષો ગોળ ફરતાં ને તાળી પાડતાં ગરબી-ગરબા ગાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ તાળી પડવી=હે બોલાવવી; ફજેતી કરવી; નાસીપાસો મળતાં પ્રેક્ષકોમાં મશ્કરી થવી. હાંસી થવી. તાળી પાડવી=હાંસી કરવી. (૨) ઉત્તેજન આપવું; જે બોલવી. તાળી આપવી=પોતાની ઉકમાઈના હર્ષમાં મિત્રના

હાથમાં હાથ મારી આનંદ અભિમાન લેવું. (૨) બીજાને હસવું. (૩) કોલ આપવો. તાળી લેવી=બીજાની વિરૂદ્ધ પક્ષની હારના આનંદની ખુશાલીથી મલકાવુંને મશ્કરી કરવી. તાળીવાગવી=ગરબા ગવાવા. ઉ૦ એકલડાં કયમ રહેવાય? વાગે તાળી રે.

તાળુ, ન૦ (**સં. तालु**) તાળવું.

તાળું, ન૦ (**સં. तालक**) ઘરનાં કે પેટી પટારાનાં બારણાં બીજાથી ઉઘાડી ન શકાય તે માટે લગાડવામાં આવતી ધાતુ લોઢાની કળ તે; દ્વાર યંત્ર; કુંચી-ચાવી વગર બારણું ઉઘડી શકે નહિ એવી બારણાને દેવામાં આવતી ભીડાની એક બનાવટ. (૨) ઉઘડે નહિ એવું જે યંત્ર તે; બંધ રહેવું, નહિ ઉઘડવું તે. મર્યાદ; શરમ.:-એને મોઢે તાળુ છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાળું મારવું=ઉઘડે નહિ એવી કળ લગાડવી; બંધ કરવું; તાળુ દેવું. તાળુ દેવાવું=બંધ પડી જવું; ઉછેદિયું થવું; કુટુંબ-વંશ પરંપરા ચાલતી બંધ પડી જવી, નસંતાન જવું. બોલવાનું બંધ થઇ જવું. બુરું થવું; ભાગ્ય ફરી વળવું. તાળું ભાગવું=જોર જુલમથી-બળ જોરીથી કામ કરવું; ચોરી કરવાને ઘર ફોડવું.

તાળો, પું૦ ટાળો; હિસાબ ખરો છે કે ખોટો, તે જાણવાની યુક્તિ; સામસામી બે બાબતોનું એક બીજા સાથે બરોબર મળતાપણું તે; મેળ; સાબીતી; પ્રમાણ; દાખલો. (૨) જોગ; સંયોગ. (૩) આનુકૂલ્ય. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાળો મેળવવો=બન્ને બાજુનો સરવાળો એક સરખો આવી રહે એમ કરવું; મેળ મેળવવો. જોગ સાધવો. વરવધૂના ગ્રહોનું આનુકૂલ્ય તે.

તાબોટો, પું૦ ટાબોઠો; જોરથી બે હાથની હાથેલીઓ એક એક ઉપર અફાળી મોટો અવાજ કરવો તે; તાળીથી મોટો અવાજ તે; મોટી તાળી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાબોટા પાડવા=સામાની મજાક કરી હસવું-બખાળવું તે; હાંસી કરવી; ફજેતી કરવી.

તાં, અ૦ ત્યાં; તે ઠેકાણે.

તાંડવ, [**સં.**] પુરૂષનું ઉદ્ધત નૃત્ય; શિવનો નાચ; પુરૂષનું જોરથી નાચવું ખેલવું તે; તંડુ મુનિએ શોધી કાઢેલું નૃત્ય.

તાંત, સ્ત્રી૦ ચીકણી પાતળી ચામડીની રસી-દોરી તે; પાતળો રગ-નાડી જેવો ત્વચાનો તૂટે નહિ એવો લાંબો તંતુ તે. કામઠાની પણછ, રેંટિયાની માળ અને મોટે ભાગે પિંજણની દોરી તરીકે વપરાય છે. તાંણવાથી તૂટે નહિ એવું ચીકણું-ચીવટ જે તે. (૨) હીરા વગેરે નંગથી જડાવ દાગીનો. રણ. વાવાભાઈ. રૂ૦ પ્ર૦ તાંત જેવું =ખૂબ ચીકણું; તાણતાં લાંબું થાય પણ તૂટે નહિ એવું. એકતાંત થવું=મળીજવું; સંપીજવું; એકમેકમાં ભળીજવું. કહે૦ તાંતતૂટવી=આશા તંતુ તૂટીજવો. કુસંપ થવો, ભેદપડવો.

તાંતણો, પું૦ [**સં. तन्तु**] સુતર રેશમ વગેરેનો નાનો તાર તે; તંતુ; દોરો; દોરડો; સુતર. (૨) રેસો; વનસ્પતિની છાલનો લાંબો તાર. (૩) જનોઈ.:-કોટે તાંતણો નાંખ્યો એટલે કંઇ બ્રાહ્મણ થવાયું? કહે૦ તાંતણો છે તે તોડી નંખાય?=જીવન કંઇ તાંતણા જેવું સહેજ નાશ કરાય એવું નથી. તાંતણે જીવ ટંગાવો=હમણાં શું થશે ને શું નહિ? એવી ફિકરમાં રહેવું; ઉચાટ થવો.

તાંતરડી, સ્ત્રી૦ પાતળો ઝીણો લાંબો તાંતણો તે; ખેંચાઇ ખેંચાઇને સૂક્ષ્મ થઇ ગયેલો તાર. (૨) તરવાઈ ગયેલું હોય એવું તે; નાજુક બાંધાનું; કૃશ.

તાંતરવું, ક્રિ૦ સ૦ આડાઅવળા આમ તેમ તાંતણા નાંખવા; તંતુજાળથી ગુંચવવું.

(૨) મંત્રતંત્રાદિકથી ભમાવવું; તંત્રવિદ્યાવડે વશકરવું; તંતરવું.

તાંતેડી, સ્ત્રી૦ તાંતરડી; તાંતણાનો ખેંચતાં પાતળો થવા છતાં પણ તૂટે નહિ એવો જે ચીવટ તંતુ તે. વાધરડી. કૃશ શરીર વાળું તે.

તાંતો, પું૦ તાંતણો; તાર; દોરો; તંતુ. (૨) પંક્તિ; હાર; લહાર.

તાંત્રિક, પું૦ (સં.) તંત્રશાસ્ત્રવેત્તા; મંત્રતંત્રાદિક જાણનારો.

તાંદળજો, પું૦ લીલાં ટુંકાં લંબગોળ પાનની એક ભાજી-શાક. ઉ૦ તાંદળજાની ભાજી ને મહિં ઝાઝું મીઠું રે. આ ભાજી રેચક અને દોષઘ્ન ગણાય છે.

તાંદળા, પું૦ [સં. तण्डुल] સામો, કાંગ ને બીજાં ખડ ધાન્યને ખાંડતાં છોડાં ઉખડી જઇ નીકળેલા જે ચોખ્ખા કણ તે; ચોખા. (૨) ભરડેલાં મરીની ફૂડસો, કોદરી; ચોખ્ખો સામો તે. રૂ૦ પ્ર૦ તરીતાંદળા=ચોખા ને તરિયા જેવું; જુદેજુદું.

તાંદુલ, પું૦ (સં. तंडुल) તાંદળા; ચોખા; ડાંગેરને ખાંડતાં જે કણ નીકળે છે તે.

તાંબઠ, ન૦ તાંબા પીતળનું દેવસેવાનું વાસણ; તરભાણું (૨) તાંબાની બનાવટ તે.

તાંબડ, વિ૦ તાંબાના રંગનું; લાલ; સહેજ રાતું.

તાંબડી, સ્ત્રી૦ તામડી; તાંબાનું પહોળા મોંનું પાણીપાત્ર; વટલોઇ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાંબડી ફેરવવી=ભીખ માગવી; વટલોઇ ફેરવવી. (૨) વટલોઇએ ઘી પીરસવું.

તાંબડો, પું૦ બડાથી મોટું પાણી ભરવાનું વાસણ; દેધડો; હાંડો.

તાંબાકુંડી, સ્ત્રી૦ તાંબા પીતળનું બેસણીવાળું ઉંડું પાણી કાઢવાનું વાસણ; તાંબાનું તમારું:-તાંબાકુંડી તે નવાણુ સોહામણી, માંહિં ભરિયાં રે ગંગાનાં નીર, સાહેલીનો.

તાંબિયો, પું. તાંબાનો લોટો; તાંબાનું પાણી પાત્ર. (૨) કાંસિયો; વાડકો; મોટી વાડકી. (૩) તાંબાનો સિક્કો; પૈસો.:- મોટી મિલકતમાંથી એને એક તાંબિયોએ મળવાનો નથી.

તાંબુ, ન૦ (સં. ताम्र.) આછા રાતા રંગની એક અસલ ધાતુ; તામ્ર; ત્રાંબું. એમ કહેવાય છે કે લોઢાની પણ પહેલાં તાંબું શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું. તાંબું ને કલાઇના મિશ્રણમાંથી વાસણો ને હથિયારો બનતાં. ઇંગ્લાંડથી તાંબું ને તાંબાની બનાવટો આવવા માંડી તે પહેલાં હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગમાં તાંબાની ખાણો ને તેને શુદ્ધ કરવાની ક્રિયાઓ ચાલતી હતી. હાલ હિંદુસ્તાનને તાંબા માટે બીજા દેશો ઉપર આધાર રાખવો પડે એવી સ્થિતિ છે. રજપુતાના અને બીજે કેટલેક ઠેકાણે હજી તે કાઢવામાં આવે છે. પીતળ, જર્મન સિલ્વર અને કાંસું, તાંબાને જસત અને કલાઇ સાથે મેળવવાથી થાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તાંબુ ખાવું=વીર્યવાન-જુવાન બનવું. રૂ. પ્ર૦ તાંબાનો રૂપિયો=ખોટા રૂપિયા જેવું જે તે; બાદલી; લાંબો વખત ટકે નહિ એવું-આખરે ખોટું પડવાનું એવું તે. તાંબાની તોલડી તેર વાનાં માગે=ઘર ચલાવવામાં ઘણી વસ્તુઓની જરૂર પડે છે.

તાંબૂલ, ન૦ (સં.) નાગર વેલનાં ખાવાનાં પાન તે. (૨) નાગરવેલના પાનની કાથો ચુનો સોપારી વગેરે નાંખીને વાળેલી બીડી-પટ્ટી તે.

તાંબૂલી, સ્ત્રી૦ (સં.) નાગરવેલ.

તાંસળું, ન૦ પેણી જેવો છાછરો કાંસાનો મોટો વાડકો; તાંસળી. પહોળી વાડકી;

તાંસિયો. (૨) રાંધેલું અન્ન ખાવા લેવાનું વાસણ; ભાણું; પીવા જેવું કે ચાટવા-સબડાવવા જેવું ખાવાનું ખાવાનું વાસણ. રૂ૦ પ્ર૦ તેરતાંસળી=જુદી જુદી ભાણા વ્યવહાર ન હોય એવી જાતિઓ તે; શંભુમેળો.

તાંસિયો, પું૦ કાંસિયો; વાડકો; તાંસળું.

તાંહાં, અ૦ ત્યાં. કવિતામાં વપરાય છે.

તિકટ, સ્ત્રી૦ ટિકિટ; રજાચીઠી; પાસ.

તિકકડ, પું૦ જાડો બેડોળ રોટલો; ભાખરો; હાથવતે ટીપીને બનાવેલો રોટલો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તિક્કડ ટીપવા=રોટલા કરવા; રાંધવું. એકલા પુરૂષે કંટાળાથી અને અનાવડથી જેમતેમ રાંધીખાવું.

તિક્ત, વિ૦ (સં.) તીખું; આકરું; ચામડી બળે એવું. (૨) ના૦ મરિયાં; મરી.

તિખાશ, સ્ત્રી૦ તિખાપણું; તીખું લગાડે એવો જે વસ્તુનો ગુણ તે; તીખું લાગવું તે. (૨) થોડું તીખું હોય તે. (૩) સ્વભાવની જે ઉગ્રતા તે; આકરાપણું; સામાને આકરૂં લાગે એવું બોલવામાં આકળાપણું; જલદપણું.

તિગ્માંશુ, પું૦ (સં.) ગરમ કિરણવાળો તે-સૂર્ય; સુરજ.

તિજોરર, પું૦ (અ.) જેના હવાલામાં નાંણું રહેતાં હોય તે; કીલીદાર, ખજાનચી; જામદાર; ભંડારી; તિજોરી જેના હાથમાં રહેલી હોય તે.

તિજોરી, સ્ત્રી૦ નાંણું રાખવાની જગા; ભંડાર, જામદારખાનું; કોષ; કોષાગાર. (૨) રોકડ નાંણું, દાગીના અને દસ્તાવેજ વગેરે કિમતી વસ્તુઓ રાખવાની મજબુત -લોઢા (લાકડાની) પેટી. (૩) નાંણું લેવા આપવા ને રાખવાનું સ્થાન, જગા તે.:-તિજોરીઓફિસ=નાંણું ખાતાની કચેરી. (૪) નગદ નાંણું:-જ્યાં સરકારી તિજોરી રહેતી હોય ત્યાં આપણીએ આયા રાખવી.

તિતાલી, વિ૦ તડતડ સમજ્યું ન સમજ્યું બોલી દે એવું; તીખા સ્વભાવનું; છિછાંછળું. (૨) ક્રોધી, ઝટ ગુસ્સે થઇ જાય એવા જલદ મિજાજનું. આમ તેમ ગમે તેવું બોલી દે અથવા કરે એવું; આકરા મિજાજનું.

તિતિક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં.] ધીરજ; સબુરી; ખામોશ; ક્ષમાશીલતા; સહિષ્ણુતા.

તિત્તિર, ન૦ મરઘાં કુકડાંના જેવું એક સોમ-ક્ષેત્રવાસી પંખી; તેતર.

તિથિ, સ્ત્રી૦ (સં.) ચંદ્રની કળાઓની વધઘટના પ્રમાણે પંદરમા ભાગ જેટલો જે કાળ તે; પખવાડિયાનો પંદરમો ભાગ. -તેના જેટલો સમય તે; ચંદ્રની ગતિને અનુસરતો દિવસ, રોજ તે; તારીખ; દહાડો; રોજ; એક દિવસ. (૨) મરણાદિકનો સાંવત્સરિક દિવસ; ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા કરવાને માટે ઠરાવેલો વ્યવહારમાં ચાલતો બારમાનો દિવસ તે; જે દિવસે સવત્સરી આવતી હોય તે દિવસ.:-એની તિથિ સાચવજો એટલે ઘણુંએ છે.

તિમિર, ન૦ (સં.) અંધારૂં; અધકાર. ઉ૦ તિમિર હરણ કર્તા, આપ એ ખેલનારો. (૨) અજ્ઞાન. (૩) તમ્મર; દૃષ્ટિ દોષ; આંખ આડે પડદા હોય અથવા મૃગ જળ દેખાતાં હોય એવાં કુંડાળાં વળવાં તે; સ્પષ્ટ નહિ દેખાવું તે; અંધારાં.

તિમિંગલ, પું૦ (સં.) મોટું માછલું; મગરમચ્છ. (૨) મગર.

તિરસ્કરિણી, સ્ત્રી૦ [સં.] પડદો; ચક; આડો અંતરપટ.

તિરસ્કાર, પું૦ [સં.] તરછોડી તુચ્છ ગણી નાંખવું તે; તુચ્છકાર; ધિક્કાર; અ-

નાદર, ધિટકાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ તિરસ્કાર કરવો=તુચ્છકારવું; તરછોડી નાંખવું; તુચ્છકાર કરવો.

તિરસ્કૃત, વિ૦ (सं.) તિરસ્કારી કાઢેલું; તરછોડેલું; તુચ્છ ગણી કાઢી-નાંખેલું; તરછોડી નાંખેલું.

તિરસ્ક્રિયા, સ્ત્રી૦ (सं.) તિરસ્કાર કરવો તે; તિરસ્કાર; અનાદર.

તિરાહિત, જુ૦ ત્રાહિત; પરાયું.

તિરોધાન, ન૦ (सं.) અંતર્ધાન; દેખાતું બંધ થઈ જવું તે.

તિરોભાવ, પું૦ (सं.) અભાવ; નહિ હોવાપણું; અદૃશ્યતા.

તિરોહિત, વિ૦ અંતર્હિત; અદૃશ્ય રહેલું એવું.

તિર્યક્, વિ૦ (सं.) વાંકું; આડું; સીધું નહિ પણ વાંકવાળું

તિર્યંડ, ન૦ (सं.) પેટે ચાલનારાં હલકાં પ્રાણીઓ. (૨) પંખીઓ.

તિલ, પું૦ (सं.) તલ; જેમાંથી તેલ કાઢવામાં આવે છે તે બી; હવનનું ધાન્ય. તલના કણ ચપટા ને બહુ નાના હોવાને લીધે અલ્પત્વ બતાવવાને અર્થે વપરાય છેઃ–તિલમાત્ર=જરાક. તલ-તિલભાર=વજને છેક થોડું તે.

તિલક, ન૦ [सं.] ધર્મ સંપ્રદાય દેખાડવાને તેના અનુયાયીઓ કપાળમાં ચંદનાદિકથી જે અમુક તરેહનું ચિહ્ન કરે છે તે; ટીલું; ત્રિપુંડ; ચાંલ્લો વગેરે. ઉ૦ તિલક કરંતાં ત્રેપન થયાં ને જપ માળાનાં નાકાં ગયાં. અખો. (૨) ભૂષણ રૂપ હોય એવું જે તે; વિભૂષણક; શોભાવનારો.:–રઘુકુળ તિલક રામચન્દ્ર.

તિલકિયું, ન૦ તિલક કરવાનું બીબું; મુદ્રા. (૨) તિલક રામ-ચંદન, કંકુ વગેરે ભિંજાવી રાખવાનું પાત્ર; કંકાવટી. (૩) વિ૦ તિલક કરનારું.

તિલાટ, વિ૦ તિલક-રાજ્ય તિલકને યોગ્ય; પાટવી, વડું; મુખ્ય; મોટું. (૨) ગાદી વારસ વડો રાજકુંવર. (૩) પૂજ્ય; પહેલી પૂજાને યોગ્યઃ–તિલાટ મહારાજ; વડો, મોટો ગાદીનો વારસ.

તિલાણો, પું૦ કોમળ સ્વર જેમાં ઘણા આવે એવો એક રાગ.

તિહાં, અ૦ ત્યાં (કવિતામાં).

તી, સ૦ તેઃ–તી દહાડે. (૨) 'ત્રિ' નો અપભ્રંશ; ત્રણની સંખ્યા બતાવે છે.

તીકમ, પું૦ (सं. त्रीविक्रम) શ્રી કૃષ્ણ–તીકમજીનું મંદિર. ઉ૦ તીકમજી તેવડમાં રહેજો. (૨) મુંદરની–હાથાની બન્ને બાજુએ પાનાં કાઢેલાં હોય એવી જમીન વગેરે ખોદવાની કોદાળી; એંહવો.

તીક્ષ્ણ, વિ૦ [सं.] તરત લાગી જાય એવું; ખૂબ બારીક ધારનું; છેદવા–કાપવાની શકિત વિશેષ હોય એવું; સહેજમાં કાપી નાંખે એવી આકરી અણી અથવા ધારવાળું તે.:–તીક્ષ્ણ આયુધ, તીખું; આકરૂં; કડક. (૨) તરત સમજી જાય એવી બુદ્ધિનું; સુબુદ્ધિ; ચપળ; ચાલાક. (૩) ઉગ્ર; તેજ; તરત અસર થાય એવું; આકળું; આળસ વગરનું; ઝડપી; તિગ્મ; છેદક;લાગણી દુખવે એવું.:–તીક્ષ્ણ વચન.

તીખટ, વિ૦ તીખું; તિખાશ ઉપર હોય એવું.

તીખાં, ન૦ મરી. બહુવચને વપરાય છે.

તીખું, વિ૦ [सं. तीक्ष्ण] જીભ કે ચામડી પર ચરચરાટ ઉત્પન્ન કરે એવું; તિગ્મ. (૨) ગરમ લોહી-મિજાજનું; ઉગ્ર; આકળું. (૩) જલદ; તેજદાર; પાણીવાળું.:–તીખો ઘોડો. આકરૂં; ગરમ; તનતમાટવાળું. (૪) ના૦ ખરૂં લોઢું; પોલાદ;

ધારવાળાં હથિયાર બનાવવાનું લોઢું. તીખુંતમ=બહુ તીખું. તીખુંતમતમું=ખૂબ તીખું લાગે એવું; ગરમાગરમ. તીખું આગ=આગ જેવું ગરમ તે. ઝટ ઉશ્કેરાઇ જાય-તપી જાય એવું:-તીખા સ્વભાવનો માણસ.

તીજ, સ્ત્રી૦ [સં. **તૃતીયા**] પખવાડિયાનો ત્રીજો દિવસ તે; ત્રીજી તિથિ:-અખાતીજ. અણુપૂછયાં મહુરત તે તેરસ ને તીજ.

તીજું, વિ૦ ક્રમે ત્રણ ઉપરનું; ત્રણ એ સંખ્યાનો ક્રમ બતાવે છે; ત્રીજું.

તીટ, ન૦ કાજળ; મેશ.:-તીટનું ટપકું.

તીડ, ન૦ વનસ્પતિ અને પાકનો નાશ કરનારાં તીતીઘોડાની જાતનાં ઉડતાં જીવડાં. બહુવચને વપરાય છે. આ જીવડાં એક મોટી આફત જેવાં ગણાય છે, કારણ કે તે એટલી મોટી સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે કે કોઇ કોઈવાર મોટા પ્રાંતોના પ્રાંતો પાક અને વનસ્પતિ ખાઇ જઇ તેઓ ઉજડ કરી નાંખે છે. તીડની માદા રેતાળ જમીનમાં દર પાડી રોજ પચાસથી સો ઇંડાં મૂકે છે અને એક મહીનામાં તે પુખ્ત ઉમ્મરે પહોંચે છે. અસંખ્ય જીવ એકઠા થતાં ખોરાકને માટે ઉડવા માંડે છે. મોટાં વાદળાં જેવાં તેનાં ટોળાં આકાશને ઢાંકી દે છે અને જ્યાં વનસ્પતિ અને પાક દેખે છે ત્યાં ઉતરી પડે છે. એક મજબુત મોટું ઝાડ તેની ઉપર પડેલાં તીડને ભારે ભાગી પડે છે અને જે ભાગમાં તે ઉતર્યાં હોય તે ભાગમાં એક લીલું પાંદડું કે પાકનો કણ પણ તેમનાથી બચવા પામતો નથી. ગરમ તેમજ ઠંડા મુલકોમાં બધેજ તે ઉતરી પડે છે. ઘણા પ્રાચીન કાળથી તીડો, એક મોટી આફત સમાન ગણાય છે. હિંદમાં વાયવ્ય સરહદ, રજપુતાના, સહારાની તળેટીઓ અને બીજા રેતાળ પ્રદેશોમાં તીડો ઉત્પન્ન થાય છે. ઋતુનો વરસાદ થઇ રેતી ભિંજાઇ છે એટલે તીડની માદાઓ તેમાં ઇંડા મૂકે છે. એક મહીનામાં તે પુખ્ત થાય છે અને આસપાસની વનસ્પતિ ખાઇ વળી ફરીને ઇંડાં મૂકે છે અને તે જીવ મોટા થાય ત્યાર સોરો પાક તૈયાર થાય છે એટલે તેઓ મોટાં ટોળાંમાં તેની ઉપર તુટી પડે છે. એક દિનસમાં ૩૬ માઇલ લગી તે ઉડે છે. હિંદુસ્તાન, ચીન મિસર અને આફ્રિકામાં વારંવાર તેઓ પાકનો ધાણ કાઢી નાંખે છે. જેવા ઝપાટે તે ઉત્પન્ન થાય છે તેવાજ ઝપાટાબંધ મરી જાય છે અને તેમનાં કહોતાં ખોખાંથી હવા બગડી ઉજડ થયેલો દેશ પાછો મરકી જેવા રોગમાં ફસાય છે.

અગણિત સંખ્યાને લીધે અત્યંતતા બતાવવાને ' તીડનાં ટોળાં ' એમ કહેવાય છે,:-તીડનાં ટોળાંની માફક શત્રુનું દળ દેશ ઉપર ચઢી આવ્યું. તીડોનાં ખોખાંનો ખોરાક તરીકે પણ કેટલાક જંગલી લોકો ઉપયોગ કરે છે. તીડોને લીધે અનાજનો જ નહિ પણ વનસ્પતિ સુદ્ધાંનો નાશ થાય છે. હિંદ, સિરિયા, મિસર, ચીન અને યુરોપના પાકવાળા મુલકોમાં જ્યારે તે ઉતરી પડે છે ત્યારે ત્યાં ત્રાસ ત્રાસ થઈ રહે છે.

તીણું, વિ૦ (સં. **તીક્ષ્ણ**) બહુ ઝીણી છેદી-કાપી નાંખે એવી અણી અથવા ધારવાળું; સૂક્ષ્મ આકરી ધારનું (હથિયાર):-આ છરીની ધાર તીણી છે. ઝીણું, પાતળું અને કાપવાની શક્તિવાળું તે. (૨) જાડું કે ભારે નહિ એવું છતાં તીવ્ર; આરપાર નીકળી જાય એવું; ઉંડે-લંબાણે જતું રહે એવું; ઝીણું ને લાંબું:-તીણો અવાજ.

તીતર, ન૦ (सं. तित्तिर) ખેતરો-સીમમાં રહેતું પાંખવાળું પણ ભૂચર કુકડાની જાતનું એક પંખી; તેતર.

તીતી, સ્રી૦ ચકલી.

તીતીઘોડો, પું૦ ઘાસ ઉપર થતું લાંબા પગ અને નાની પાંખવાળું એક જીવડું. તે આમ તેમ કૂદતું અને કવચિત થોડું ઉડતું ફરે છે. શલભ. (૨) ચંચળ મનનું ને આમ તેમ ફર્યા કરતું માણસ; ઉતાવળિયો માણસ. તીતીઘોડા જેવું=ખાલી ધાંધલ કરનારૂં અને માલ વગરનું; અસ્થિર મનનું.

તીન, વિ૦ (हिं) ત્રણ રૂ૦ પ્ર૦ તીન પાંચ=પતરાજ; શેખી:-જો તીન પાંચ કરવા ગયો તો ગામડિયા લોક છડી નાંખશે.

તીર, પું૦ [सं.] ભાલા જેવું ફળું લગાડેલી બરૂ અથવા સરકટની એક વામ લાંબી સોટી કે જે ધનુષ્ય ઉપર ચઢાવી દૂર ફેંકાય છે; બાણ. (૨) નદી તળાવ વગેરે જળાશયનો કાંઠો; કિનારો. ઉ૦ તીરે ઉગ્યાં તરૂ કદંબકના પરાગે. જમનાંની તીરે મારો વહાલો. (૩) આડટેકી; વાંકીફાંટ. રૂ૦ પ્ર૦ પાંશરૂં તીર=તીર જેવું સીધું. કહે૦ વાગ્યો તો તીર નહિ તો તક્કો=કાર્ય થયું તો ઠીક અને ન થયું તોપણ ઠીક, યત્ન તો કરવોજ, એ અર્થે વપરાય છે.

તીરકસ, વિ૦ ખેંચેલા તીર જેવું વાંકું; વચમાં ખેંચીને ઘાલેલું-સીધું નહિ પણ ત્રાંસું તે; સીધી લીટીનું નહિ પણ કોણવાળું; વક્ર; આડું; કામઠામાં જેમ આડો તીર હોય તેમ રહેલું. (૨) ના૦ જાળિયું; આડી-વાંકી ઇંટો મૂકીને બનાવેલું નાનું જાળિયું. (૩) ગોળનો એકાદો ભાગ તે.

તીરછું, વિ૦ (તીરસું-તીરસદૃશ્ય) તીરની માફક આડું રહેલું; વાંકું, કોણ પડતું; આડું; કતરાતું.

તીરથ, જુ૦ તીર્થ.

તીરથવાસી, વિ૦ (ના૦) તીર્થમાં વાસ કરી રહેલ; વાનપ્રસ્થ. (૨) તીર્થયાત્રામાં ફરતું; તીર્થ કરનાર યાત્રાળુના અર્થમાં વપરાય છે. ઉ૦ ×× આવ્યા તીરથવાસી. હુંડી.

તીરપાઈ, સ્રી૦ ત્રણ પાયાની બેસણી, ઘોડી; ત્રિપાઈ; નાનું ગોળ ટેબલ-મેજ.

તીરવો, પું૦ બાણમાર્ગ; જ્યાંથી છૂટી જેટલે પડે તેની વચલો માર્ગ-પ્રમાણ-છેટું તે; શરમાર્ગ; બાણ જેટલે દૂર જઇ શકે તેટલો અંતરાળ તે; શર અંતરાળ.

તીરંદાજ, પું૦ (फा.) તીર જેટલે દૂર લગી જાય-વાગે એટલું જે અંતર તે. (૨) તીર મારવામાં બાહોશ હોય એવો જે માણસ તે; તીરથી નિશાન પાડનારો; જેને તીર મારતાં બહુ સારૂં આવડતું હોય તે; તીરંબાજ.

તીરંબાજ, પું૦ તીર મારવામાં અતિકુશળ એવો જે તે; તીરનો ખેલાડી; ધનુર્ધર; ધન્વી; કામઠાબાજ; તીરંદાજ.

તીરંબાજી, સ્રી૦ તીર ખેલન; તીરથી નિશાન પાડવાની જે કળા-ચતુરાઈ તે; ધનુર્વિદ્યા. (૨) અમુક નિશાન માંડી તેને તીર મારવાની જે સરતની રમત તે; તીર મારતાં કેવાં આવડે છે તેની પરીક્ષાને લગતી જે કવાયત તે; નિશાનપર તીર મરાવવા તે. (૩) આગલા વખતમાં થતી એક ક્રૂર શિક્ષા. રાજ્યદ્રોહ અથવા લોકદ્રોહના અપરાધીને વસ્તીવાળી જાહેર જગાએ જમીનમાં અરધો દાટવામાં આવતો ને પછી જેને તેને તેની ઉપર તીર મારવાનું ફરમાન થતું. તીરંબાજો ચારે તરફથી તીર મારી તેને વિંધી નાંખતા ને અપરાધી રિબાઇ રિબાઇને મરણ પામતો. (૪) ચારે તરફથી ખુબ રગડવું-હેરાન કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તીરંબાજી કરવી=ચારે

તરફથી તીર મારી મારીને મારી નાંખવું. ખૂબ હેરાન કરવું. પંચ ઇંટાળી કરવી; કાયર કરવું.

તીર્થ, ન૦ (સં.) પુણ્યસ્થાન; ધર્મક્ષેત્ર; પાપ મુક્તિ થાય એવાં જે પવિત્ર સ્થળ તે; પુણ્યભૂમિ; દેવસ્થાનની જગાઓ. તીર્થ ત્રણ વિધનાં છે. ૧ જંગમ; ૨ માનસ; ૩ સ્થાવર. (૨) વિષ્ણુ-વિપ્ર પાદોદક. ક્રિ૦ પ્ર૦ તીર્થ કરવું=પાપથી છૂટવા માટે પુણ્યભૂમિમાં ફરવું. પવિત્ર નદીઓ ને જળાશયોમાં સ્નાન કરવાં તથા દેવસ્થાનોમાં દર્શન કરતા ફરવું. તીર્થે મું-ડાવું=જ્યાં ઘટિત હોય ત્યાંજ તે કાર્ય થવું. (વ્યંગાર્થે) બીજે સ્થળે સુલભ હોય તે નહિ કરતાં અમુક જગાએ પરવશ-તાએ કરવું પડવું તે; સ્થાનપર-ગેરલાભે પણ કામ કરવાની ફરજ પડવી તે. તીર્થ રાજ=પ્રયાગ; જ્યાં ગંગા જમના ને સર-સ્વતીનો સંગમ થાય છે તે સ્થાન. તીર્થો-દક=તીર્થનું પવિત્ર જળ. ઉ૦ સોનાના ઘડુલા સદર્ભે ફુલ ને તીર્થોદકે પૂર્ણ છે.

તીર્થયાત્રા, સ્ત્રી૦ તીર્થોમાં ફરવું તે; પુણ્ય પવિત્ર દેવસ્થાનાદિક સ્થળો પ્રતિ પ્રવાસ કરવો તે; તીરથજાતરા; જાતરા. તીર્થ-ગમન.

તીર્થરૂપ, વિ૦ તીર્થ સમાન-માબાપ, વડીલ વગેરે તે. બાપ,:-તમારા તીર્થરૂપને પૂછીને જવાબ દેજો. ઉ૦ ગયું ઓધવ્યે કયાં તીરથરૂપ મોટા નિરખતાં, ઉ. રા. ચરિત.

તીર્થસ્વરૂપ, વિ૦ તીર્થ સમાન. ગુરુજનને લગાડાતું વિશેષણ, પુણ્યસ્વરૂપ.

તીર્થંકર, પું૦ [સં] જૈન મતમાં મના-તો મોટો અવતારી આચાર્ય; જિન. (૨) તત્ત્વજ્ઞાની.

તીવ્ર, વિ૦ (સં.) તીક્ષ્ણ; તીણું (૨) અતિ ઉનું. (૩) દુઃસહ. (૪) કડુ, બહુજ કડવું-તીખું, આકરૂં. (૫) કઠણ; ગરમ, તેજી, ઉતાવળું.

તીવ્રતા, સ્ત્રી૦ (સં.) તીક્ષ્ણતા. (૨) ગરમી; ઉષ્ણતા. (૩) આકરાપણું. (૫) ઉતા-વળ. (૫) દુઃસહતા.

તીસ, વિ૦ ત્રીસ; ત્રણ વાર દસ તે; પચીસ ને પાંચ. (૨) તેનું.

તીસમારખાં, વિ૦ જોહુકમી કરનાર; જા-હેલ; ગરમ મિજાજી. (૨) બડાઇખોર; ફુલણજી.

તુઇ, સ્ત્રી૦ તોઇ; કસબની પાતળી લાંબી દોરી; ફિત. (૨) તુઇ; નાનો પોપટ. (૩) અ૦ પંખીનો એવો ઉચ્ચાર.

તુઅર, સ્ત્રી૦ [સં. तुवर] લાલ ને ધો-ળા છોડાવાળું અંદર પીળી દાળ-બીજ-વાળું એક દ્વિદલ ધાન્ય; તુવર; તૂવર.

તુક; સ્ત્રી૦ ટૂક; પહાડ-પર્વતનું શૃંગ-શિખર. (૨) કવિતાની કડી; પદ; ચરણ. (૩) લાજ; શરમ. (૪) ટેક; સ્વાભિમાન; સ્વમાનની લાગણી.

તુકડી, સ્ત્રી૦ તૂકડી; ટૂકડી; અમુક નાની સંખ્યાનો એક જથો; ટોળી; માણસોની બહુ મોટી સંખ્યામાંથી જુદો પાડેલો અ-મુક સંખ્યાનો એક વિભાગ લશ્કર-પો-લિસના સિપાઇઓ વગેરેનો (ચોર, મજુર) વગેરેનો વિભાગ.

તુકડો, પું૦ કકડો; વિભાગ. રોટલા વગેરેનો. રૂ૦ પ્ર૦ તુકડે તુકડે=થોડે થોડે; ભાગલે ભાગલે; કકડા-વિભાગ પાડીને એક પછી એક રહીને; કકડે બચકે; એક ભાગ અ-ત્યારે બીજો તે પછી એમ રહી રહીને એકાદ કામ પુરું કરવું તે.:-તુકડે તુકડે ક્યારે પાર આવશે, એકદમ લાવોને ?

તુકમ, ન૦ [फा.] વીર્ય; બીજ; જેમાંથી પ્રા-ણીની ઉત્પત્તિ થાય છે તે તત્ત્વ. (૨) વંશ; કુળ. કહે૦ તુકમે તાસીર અને સો

બતે અસર.:-જેવું બીજ હોય એવો આ-કાર-સીકલ થાય અને જેવી સોબત-સંગ હોય તેવી મન ઉપર અસર થાય. તુખમ.

તુકમરિયાં, ન૦ એક જાતનાં મરીના જેવાં બિયાં. આ બિયાં ઓસડ તરીકે વપરાય છે.

તુકલ, સ્ત્રી૦ તુકક્લ; તુક્કલ; મોટો કનકવો-પતંગ. ઘંટડી અને નાનું ફાનસ ધારણ કરી શકે એવો મોટો પતંગ. એની દોર પણ જાડી હોય છે.

તુકકો, પું૦ તકકો; ટકકો; ટચકારો; અથડાયાનો અવાજ તે (૨) બુટ્ઠો તીર; ફળાને ઠેકાણે ઘંગોરૂં જડેલું-ખોસેલું હોય એવો બાણ. કહે૦ વાગ્યો તો તીર નહિ તો તુકકો (ટકકો)=થયું તો ઠીક અને ન થયું તોપણ ઠીક, યત્ન કર્યામાં શું ગયું, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

તુખમ, જુ૦ તુકમ.

તુચ્છ, વિ૦ [सं.] કંઇજ કામનું નહિ એવું; જેને ધિક્કારીએ એવું; માલ વગરનું. (૨) છેક નીચી જાતનું; સત્ત્વ વગરનું. તુચ્છ ધાન્ય. (૩) હલકું; અધમ. (૪) અલ્પ; જેની કંઇ ગણના ન હોય એવું. ક્રિ. પ્ર૦ તુચ્છકારવું=તરછોડવું. તુચ્છ ગણવું, તુચ્છ માનવું; વગેરે=નહિ લેખવવું; હલકું ગણવું. દરકાર નહિ કરવી તે.

તુચ્છકાર, પું૦ તુચ્છ ગણી નાંખવું તે; તિરસ્કાર; અનાદર; અવગણના; ફિટકાર. ક્રિ૦ તુચ્છકાર કરવો=તિરસ્કાર કરવો; હલકું-માલ વગરનું છે, એમ કહી કાઢી મૂકવું-નાંખી દેવું; અવગણના કરવી. 'જા નીચ અધમ' એમ મોઢામોઢ કહીને હાંકી કાઢવું.

તુચ્છકારવું, ક્રિ સ૦ તુચ્છ ગણી કાઢવું; તિરસ્કાર કરવો; ફટફટ કરી નાંખવું; અવગણના કરવી. મોઢામોઢ હલકટને કંઇ માલ વગરનું છે એમ કહી કાઢી નાંખવું-ત્યાગ કરવો-તજી દેવું તે. (૨) ઉતારી પાડવું; હલકું ગણી કાઢવું.

તુજ, સ૦ તારું કવિતામાં.

તુટક, વિ૦ તૂટેલું; ખંડિત; નહિ આખું.:-આ તુટક ગ્રંથ છે. (૨) છુટું; કકડે કકડે-ભાગે ભાગે વેચાતું-અપાતું.:-તે તુટક માલ લેતો આપતો નથી; છુટક. (૩) છુટું પડી ગયેલું. (૪) અધુરું; અપૂર્ણ.

તુટફાટ, સ્ત્રી૦ તૂટેલું અને ફાટેલું-ચિરાયેલું હોય એવું જે તે; ગાબડાગુબડી; સાંધની દુરસ્તી વગેરે તે.:-આ મકાન ધોળતા પહેલાં જે કંઇ તુટફાટ હોય તે સમારી લેવી. (૨) સંપ સ્નેહમાં પડેલો જે ખતરો તે; બગાડ; સ્નેહ મૈત્રી ભંગ-વાંધો વચકો તે; વિગ્રહ; ઉંચાં મન હોવાં તે.:-બે સ્નેહીઓ-મિત્રો વચ્ચે તુટફાટ થાય તે દુશ્મનને હસાવે અને તેમનું સંયુક્ત બળ તોડે. (૩) કમી પડવું વગેરે તે; ઘાસ; ખરાજાત; કોઇ રીતે પડેલી-થયેલી ઓછપ; તુકાસાની વગેરે તે.:-એની તુટફાટ તમે પુરી કરી આપજો.

તુટવું, ક્રિ૦ અ૦ તૂટવું; ખેંચાવાથી જુદું પડી જવું; સળંગ જે તંતુ સંબંધ હોય તે છુટો પડી જવો.:-દોરડું તુટ્યું. (૨) મૈત્રી-સ્નેહ સંબંધ હોય તેમાં ભેદ પાડવો; દોસ્તીમાં કલહ થવો; અનુબંધ જતો રહેવો; સારાસારી નહિ રહેવી.:-એ બે મિત્ર વચ્ચે હમણાં તુટ્યું છે. અમેરિકાને જર્મનીનો સંબંધ તુટ્યો. (૩) એકદમ ઉપરથી પડવું; જોસબંધ એકજ ઠેકાણે છુટથી પડવું; આંધળિયાં કરવાં; સખત મારો ચલાવવો; જોસબંધ પડવું:-બધાં વાદળ તૂટી પડયાં. શાહબુદીનનું સૈન્ય એકદમ રજપૂતો ઉપર તુટ્યું. (૪) નાશ પામવું; છિન્નભિન્ન થવું; વિખરાઇ-ધૂળ

ધાણી થઇ જવું.:-ઔરંગઝેબનાં કર્તુકે દિલ્હીની પાદશાહી તુટી.

તુઢીચાર, પું૦ સોગટાં-બાજીની રમતમાં એક પાસાપર ત્રણ અને બીજા પર એક એમ ચાર પડે તે દાવ. (૨) વિ૦ જેના શરીરના બંધ ઢીલા થઇ ગયા હોય એવું; નિર્બળ; અશક્ત.

તુઠવું, ક્રિ૦ અ૦ તુષ્ટમાન થવું; પ્રસન્ન થવું; રાજી-ખુશ થવું; ત્રુઠવું. કહે૦ માળી તુઠયો (ત્રુઠયો) ફુલ લે. વરદાન આપવા બક્ષીસ દેવાને તૈયાર થવું.

તુણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. तूण] કંતાઇ-ખેંચાઇ ગયેલા વાણાતાણાના દોરા જેમ ને તેમ ભરી લઇ ઠીક કરવું; તંતુઓ નાંખવા; કસબ અને રેશમ વગેરેના વણાટના તાર જે આધાપાછા થઇ ગયા હોય તે નવા નાંખી સમારવું; ભરવું.

તુણિયાર, વિ૦ તુણવાનું કામ કરનાર; તુણિયો.

તુણિયો, પું૦ તુણવાનું કામ કરનારો; તુણિયાર, કંતાઇ ગયેલાં રેશમી કપડાં અને ખેંચાઇ તૂટી ગયેલા કસબ વગેરે ઠીક કરનાર.

તુત, ન૦ ગપ; અફવા. (૨) જુઠાણું; ખોટાઇ. (૩) ખોટી જાળ; પ્રપંચ; તર્કટ; કાવતરૂં. (૪) ખોટે બહાને એક જાતનો બખેડો-સંક્ષોભ ઉભો કરવો તે; ભવાઇ; ભવાડો; તોફાન; ધતિંગ, તૂત. રૂ૦ પ્ર૦ તુતેતુત= જુઠની જાળ-પરંપરા-જુઠેજુઠું.

તુતક, ન૦ વહાણને મથાળે બનાવેલી જે પાટિયાંની જમીન સપાટી તે; વહાણ-સ્ટિમર વગેરેનો ઉપલો ભાગ; વહાણની અગાસી.

તુતંગ, ન૦ તુત; ખોટાઇ; જુઠાણું. (૨) ખોટી બનાવટી જાળ-પ્રપંચ-કાવતરૂં તે. (૩) કોતૂહલજનક ધાંધલ તે.

તુતિયો, પું૦ તુત કરનારો; ગપ્પી; પ્રપંચી; ગપ્પીદાસ.

તુતી, સ્ત્રી૦ એક નાનું પંખી; પોપટી. (૨) મેના.-તુતીનામું.

તુતુ, ન૦ કુતરું. બાળ ભાષામાં વપરાય છે.:-બા ! આ તુતુ છે ? (૨) અ૦ કુતરાને બોલાવવાનો શબ્દ. કહે૦ તુતુ કહેતાં આવે ને હડહડ કહેતાં જાય=સ્વમાન રહિત માણસ; જેને માનાપમાનની બિલકુલ અસરજ ન હોય એવું-બેશરમ. ટેક રહિત માણસ માટે આ કહેવત કહેવાય છે. (૩) હીહી; તુચ્છકારનો અવાજ.

તુતેતુત,-જુ૦ તુત; જુઠેજુઠું.

તુનવું, જુ૦ તુણવું.

તુમડી, સ્ત્રી૦ (સં. तुंबी) તુંબડી; નદી-દુધીની જાતિનો એક વેલો અને તેના ફળનું ગર કાઢી લીધેલું કોટલું.:-તુમડીનો વેલો. આને ગોળ ઘડા જેવાં ફળ થાય છે, કુમળાં ફળનું (મીઠાં હોય તો) શાક થાય છે. ફળ મોટું પાકું થતાં તેનું કોટલું-કાચલું કઠણ થાય છે. સાધુઓ બાવાઓ વગેરે ગરીબ લોક તેમાંથી ગર કાઢી નાંખી પાણી વગેરે ભરવાના કામમાં લે છે. એ તુમ્બું વીણા અને કીનરી વગેરે તંતુવાદ્ય બનાવવાના કામમાં પણ આવે છે. તુમડીનાં ફળ તુમડાં કહેવાય છે.

તુમડું, ન૦ (સં.) તુંબડું; તુમડીનું ફળ. (૨) તુમડીના ઘડા જેવા ફળના કોટલાનું પાત્ર; ઘડા કે લોટા જેવું તુમડીના ફળનું બાવા સાધુ વગેરેનું પાણીપાત્ર તે. નાના કોટલાને તુમડી કહે છે. ગોળ તુમડાનાં વીણાનાં તુંબાં કરવામાં આવે છે. મોટાં લાંબાં તુમડાં તરવાને કામ લાગે છે. (૩) માથાના હાડકાનું ગોળ ખોખું તે; કપાળાસ્થિ; માથું. રૂ૦ પ્ર૦ તુમડાં

ચાળવવાં=બે પક્ષને લડાવવા, તુમડાં ફોડવાં=માથાં ફોડવાં. પારકે તુમડે તરવું=બીજાની સહાયથી કામ કરવું; બીજાનો આધાર લેવો. (સ્વબળે નહિ એમ.) પોતાને તુમડે તરવું=આપ બળથી કાર્ય કરવું, તુમડીમાં કાંકરા=અર્થ નહિ સમજાય એવો અવાજ; પર ભાષામાં બોલાતું નહિ સમજાતું હોય ત્યારે આમ કહેવાય છે.

તુમલું, ન૦ માથાની ઉપલું હાડકું, તાલકાનું હાડકું; ખોપરી, રૂ૦ પ્ર૦ તુમલું તૂટી જવું=માથું ભાગી જવું, (૨) બહુ પરિશ્રમ –મહેનત–માથાકુટ પડવી,

તુમાન, સ્ત્રી૦ (ફા.) લેંધી; ચોરણી; મોટો તીલો સુરવાળ,

તુમાર, પું૦ [ફા.] બે પક્ષ વચ્ચેનો તે પત્ર, અથવા પત્રવ્યવહાર, કે જેની ઉપર ચઢ ઉતર અમલદારોના અભિપ્રાયોની નોંધ થયેલી હોય; નિકાલ માટે સરકાર આગળ રજુ થયેલી અરજ અને તેની ઉપર જુદી જુદી પાયરીના અધિકારીઓએ આપેલા અભિપ્રાયનું ટાંચણ વગેરે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તુમાર ચલાવવા=લિખિત અભિપ્રાય મંગાવવો; અમુક નિર્ણય કરતા પહેલાં થયેલા પ્રશ્ન ઉપર અમલદારોના અભિપ્રાય મંગાવી જોવા તે. (૨) કામ લંબાવવું. પત્ર વ્યવહાર ચલાવવો :–તુમારી કારકુન. તુમારી કામકાજ.

તુમૂલ, વિ૦ [સં.] ઘોંઘાટ અને ધમ્માચકડીવાળું; જેમાં વિવિધ કોલાહલ અને માણસ પશુ વગેરેની ધાંધલ થઈ રહેલી હોય એવું; રણસંકુલ; ગડબડિયું. સખત; કપરૂં:–તુમુલ યુદ્ધ. (ધિંગાણું મચી રહેલું–થઇ રહેલું હોય એવું.

તુરત, જુઓ તરત.

તુરંગ, પું૦ [સં.] ઘોડો; અશ્વ. (૨) તરંગ; મોજો. (૩) મનસ્વી વિચાર; તર્ક; બુટ્ટો; ખ્યાલ. (૪) ન૦ [ફા.] કેદખાનું; કારાગૃહ.

તુરંગમ, પું૦ [સં.] ઘોડો.

તુરંગી, વિ૦ જેમ મનમાં આવ્યું હોય તેમ કરનાર; ખ્યાલી; સ્વચ્છંદી; મનમોજી.

તુરા, પું૦ તુવરના દાણા. (૨) છોગાં.

તુરાઈ, સ્ત્રી૦ મુખથી ફુંકીને વગાડવાનું એક વાજું. (૨) સાળવીનું એક ઓજાર.

તુરાશ, સ્ત્રી૦ તુરાપણું; તુરોસ્વાદ તે. (૨) સહેજ તુરું હોય એવું તે.

તુરિયું, ન૦ એક જાતનો વેલો અને તેનું ફળ. આરિયાંની સાથે ચોમાસામાં તે થાય છે તુરિયાં શાકમાં વપરાય છે.

તુરી, પું૦ સાળનો કાંઠલો; વાણો ભરવાનું સાળવીનું ઓજાર. (૨) બે તરફ અણીવાળો ખીલો. (૩) ઘોડો; અશ્વ. (૪) ઢેડ લોકનો ભવાઈયો; નાટકી ઢેડ. (૫) ભવાઈનું એક વાજું.

તુરીય, વિ૦ [સં.] ચોથું. તુરીયાવસ્થા=તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે જીવાત્માની બ્રહ્મસારૂપ્યની ચોથી અવસ્થા તે. (૨) બ્રહ્મ. તુરીયવર્ણ=ચોથો વર્ણ–શૂદ્ર.

તુરીયાવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં.] બ્રહ્માવસ્થા. જુઓ૦ તુરીય.

તુરીયાતીત, વિ૦ [સં.] યોગની ચોથી અવસ્થાને પસાર કરી ગયેલું; તુરીયથી અતીત–આગળ ગયેલું; ચોથા અવસ્થાથી ભિન્ન. (૨) બ્રહ્મ; ઈશ્વર. ઉ૦ તમો તુરીયાતીત કહાવો. દયારામ.

તુરું, વિ૦ ખાટા ખારા, ગળ્યા, તીખા કે મોળા એકકે સ્વાદમાં નહિ એવું; કષાય; મિશ્રસ્વાદનું; મોંમાંના રસોત્પાદક પિંડોને લુખા કરી નાંખે એવા સ્વાદનું; બગરું; બેસ્વાદું; અપરિપકવાવસ્થાના સ્વાદનું. કેરીના ગોટલી અને અપરિપકવ ફળોના કાચા સ્વાદને 'તુરો' કહેવાય છે;

હોયાંનો સ્વાદ:-તુરી સોપારી. ચિકાશ રહિત; લુખું; મુલાયમ નહિ લાગતાં મોંમાં છુટું છુટું થઈ જઈ રસપિંડોને લુખા કરી નાખે એવા સ્વાદનું.

તુરો, પું૦ તોરો; ફૂલનો નાનો પણ ભરચક -ગુચ્છાકાર હાર. (૨) સર્વોપરિ-ભૂષણ રૂપ:-એ તો મંડળીનો તુરો છે. છોગું; કલગી; શેખર.

તુર્કી, ન૦ તુર્ક લોકોનો મુલક-રાજ્ય તે; તુર્કસ્તાન. હાલ યુરોપના ઇસલામી રાજ્યનો મુલક ખાસ તુર્કી કહેવાય છે. તુર્કીના બે ભાગ પાડેલા છે, જેમાં પશ્ચિમ તરફનો ભાગ બોસ્ફરસની સામુદ્રધુનીની પેલી તરફ યુરોપમાં છે અને પૂર્વ તરફનો ભાગ એશિયામૈનર ને અરબસ્તાનને લગતો છે. (૨) કાળા રંગનું મોરથી નાનું ને કુકડાથી મોટું એક ભૂચર પખી. આ પંખી અસલ અમેરિકાનું વતની છે પણ હાલ બધે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. એની ચાંચની નીચે ગળા આગળ બકરાના ગળાના આંચળ જેવી લાલ ચામડી લબડતી હોય છે.

તુર્ત, જુ૦ તરત.

તુર્યા, જુ૦ તુરીય.

તુલ, જુ૦ તુલ. મોલ; અનાજના લીલા છોડ; કરસણ. (૨) છોડું, ફોતરું; પાનદ. (૩) કરસણની મંજરી-ડુંડા ઉપરનાં જે નાનાં નાનાં ફોતરાં જેવાં ફૂલનો ભરાવો તે.

તુલના, સ્ત્રી૦ [સં.] એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે તોળી સરખાવવી તે; સરખાપણું; એક ને બીજી વસ્તુ સાથે સમભાવમાં મૂકી જોવું-કિમ્મત-સરખામણી કરવી તે; બરોબરી. (૨) ઉપમા. ક્રિ૦ પ્ર૦ તુલના કરવી=કિમ્મત કરવી; સરખાવી જોવું; સમાનતા કરી જોવી; સરખાવવું. (૨) કદર કરવી; બુજ જાણવી. કસોટી-પડછો કરવો. તોલ; કિમ્મત; કદર; બુજ.

તુલા, સ્ત્રી૦ [સં.] તોળવાનું યંત્ર; કાંટો; ત્રાજવાં. (૨) તોળવું તે; વજન કરવું, માપ કાઢવું તે. તોળાવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તુલા કરાવવી=પોતાની બારોબાર બીજી ચીજ જોખાવવી. (૨) પુણ્ય માટે, કોઈ દોષ નિવારણાર્થે કે રાજ્યાભિષેક સમયે સુવર્ણાદિ બરોબર પોતાનું વજન કરાવરાવી તેનું દાન કરી દેવું તે. (૨) વજન; માપ; પ્રમાણ. (૪) સરખાપણું; સમાનતા સાદૃશ્ય. (૫) જોખ; કાટલાં. (૫) એક રાશિ; તોળારાશિ.

તુલાદાન, ન૦ [સં.] પોતાની બારોબાર સુવર્ણાદિક તોળાવી તે દાનમાં આપી દેવું તે. રાજ્યાભિષેક વગેરે પ્રસંગે કરવામાં આવતી એવી ક્રિયા તે.

તુલિત, વિ૦ [સં.] તોળેલું, અમુકની સાથે તુલામાં મૂકેલું. સરખું; સમાન; બરોબરીનું.

તુલીક, અ૦ સુધી; લગી; ત્યાં પર્યંત:-વરસાદ આવ્યા તુલીક થોભો. જતા તુલીક રહો.

તુલું, વિ૦ તુષમાન; પ્રેમઘેલું; ભોળું; સામાનું સ્વરૂપ નહિ સમજતાં પોતે ખુલ્લા દિલે તેની સ્તુતિ કરનારૂં.

તુલ્ય, વિ૦ [સં] સરખું; સમાન; બરોબરીનું; સમોવડ. (૨) સદૃશ; સમ, સધર્મ. (૩) ઉપમા.:-તુલ્યયોગિતા.

તુવર, સ્ત્રી૦ [સં. તુવર] એક જાતનું દ્વિદળ ધાન્ય; એક કઠોળ. તુએર. તુવરના દાણા ગોળ થાય છે. તેની ઉપરનું છોડું લાલ કે ધોળું અને અંદની બે ફડસિયા બીજે પીળા રતાશ પડતા રંગની હોય છે. એની દાળ થાય છે. તુવર ચો-

માસામાં વવાય છે અને છેક શિયાળામાં કે તેના છેવટના મહીનાઓમાં પાકે છે કઠોળમાં તુવર સૌથી સારામાં સારૂ ને બહુ વપરાતું મુખ્ય કઠોળ છે.

તુવેર, સ્ત્રી૦ તુએર; તુવર; તૂવર.

તુષ, ન૦ (સં.) છોડાં; ફોતરાં; કુશકા. (ડાંગેર વગેરેનાં) ઉ૦ તાંદુલા મૂકી તુષને વળગી રહ્યો. નરસિંહ મહેતો. રૂ૦ પ્ર૦ તુષાઘાતી=પાણી વલોવનાર; કુશકા કુટનાર; જેમાં કંઇ અર્થ ન હોય એવું નકામું કામ કરનાર.

તુષમાન, વિ૦ (સં.) ખુશી-રાજી થયેલું; સંતોષ પામેલું; પ્રસન્ન થયેલું.

તુષાર, પું૦ (સં.) હિમ; બરફ. (૨) ઠંડું ઝાકળ; ઓસ. (૩) આકાશમાં ઠરી ગયા પછી કંકર રૂપથઇ પડતું હિમ; કરા. ઉ૦ તુષાર મુક્તાફળ મોકલાવી, મેઘે વિયોગી ધરિણી રિઝાવી.

તુષ્ટ, વિ૦ (સં.) જેને સંતોષ મળેલો હોય એવું; તોષ પ્રાપ્ત; પ્રસન્ન; સંતુષ્ટ.

તુષ્ટમાન, વિ૦ સંતોષ પામેલું; રાજી; ખુશી; પ્રસન્ન થયેલું એવું:-લો, બાઇ તો તમારી પર તુષ્ટમાન થયા. ઉ૦ નળરાયને થયા તુષ્ટમાન. નળાખ્યાન.

તુષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં.] સંતોષ; પ્રસન્નતા; તોષ; ખુશાલી. ઇચ્છા તૃપ્તિથી આવેલો આનંદ તે:-તુષ્ટિપુષ્ટિ એમ કહેવાય છે.

તુષ્ટિદાન, ન૦ [સં.] તોષ આપવો તે; સંતોષવું તે.

તુશી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને ગળે પહેરવાનું એક ઘરેણું.

તુશીપાટિયાં, ન૦ તુશીનાં લહેરિયાં તે; તુશી.

તુહિન, વિ૦ (સં.) ઠંડું; ટાઢું; શીતળ. તુહિનાદ્રિ=હિમાલય. તુહિનાંશુ=શીતળ કિરણવાળો-ચંદ્ર.

તુળસી, સ્ત્રી૦ (સં.] આવચીબાવચીના જેવો ઉગ્રવાસવાળો એક છોડવો; વૃંદા; બહુપત્રી; મંજરી; સુભગા. આ છોડ જથામાં ઘણુંખરૂં થાય છે. એનાં પાન અને મોજરો વિષ્ણુને ચઢે છે. આ છોડ વિષ્ણુ ભગવાનને ઘણો પ્રિય મનાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેને તેમની સ્ત્રી રૂપ ગણવામાં આવે છે. તુળશી બે જાતની થાય છે અને દવા તરીકે વપરાય છે. બ્રાહ્મણ વગેરે તેને પવિત્ર માની પોતાનાં આંગણે વાવે છે.

તુળસીકયારો, પું૦ તુળસી જેમાં વાવેલી હોય તે જગા; તુળસીનો આલવાલ; તુળસી વાવવા તથા ઉછેરવાને બનાવેલું જે બાંધકામ-ક્યારો તે; તુલસી વાવવાની જમીન-ઠામ વગેરે તે. બ્રાહ્મણવાડામાં અને ઢેડવાડામાં તુળસીકયારા બાંધેલા હોય છે એટલું જ નહિ પણ એ તેની મુખ્ય ઓળખ કહેવાય છે. તુળસીકયારો અને તેને લગતી જમીન પવિત્ર દેવભૂમિ ગણાય છે.

તુળસીદાસ, પું૦ હિંદી ભાષાનો એક મોટો ને નામાંકિત ભક્ત કવિ. એમનું રામાયણ ને પ્રકીર્ણ નીતિની કવિતાઓ બહુજ વખણાય છે. ઉ૦ દયા ધર્મકો મૂલ હે, પાપ મૂલ અભિમાન, તુળસી દયા ન છોડીએ, જબ તક ઘટમેં પ્રાન.

તુળસીપત્ર, ન૦ [સં.] તુળસીનું પાંદડું તે. વિષ્ણુને ધરાવવાની દરેક વસ્તુમાં તુળસી પાન મૂકવું પડે છે. આ પાંદડું પવિત્ર ગણાય છે.

તુળસીવિવાહ પું૦ [સં.] તુળસીને વિષ્ણુ સાથે પરણાવવાની એક ધાર્મિક ક્રિયા તે. કાર્તિક સુદિ અગિયારસને દિવસે વૈષ્ણવો તુળસી વિવાહ કરે છે. આ નિમિત્તે વૈવાહિક ક્રિયા હોમ વગેરે કરવામાં આવે છે.

તુળા, સ્ત્રી૦ તુલા.

તુણું, વિ૰ તુહું.

તું, સ૰ [સં. त्वम्] નાના અને ઉતરતા દરજ્જાના માણસને સંબોધવાનો શબ્દ, બીજો પુરુષ એક વચન; તમેનું એક વચનરૂપ. કનિષ્ઠપણું, વહાલ અને ભક્તિ દેખાડતાં આ રૂપે બાળક, સ્ત્રી, માતા, ને પરમેશ્વરને 'તુ' સર્વનામથી વ્યવહરાય છે. અપમાન વાચક પણ છે:—તુ કોણ માત્ર ? જેની સાથે વાત કરતા હોઇએ તે વ્યકિતવાચક સર્વનામ. પર, બીજું સામું તે.:—હું તે હું ને તુ તે તું. હું તે તું નહિ.

તુંકાર, પું૰ (સં.) તુ એવો ઉચ્ચાર તે; તુંકારો (૨) તુચ્છકાર.

તુંકારો, પું૰ તુંકારો; તુચ્છકાર; અપમાન લાગે એવો શબ્દ તે.

તુંગ, વિ૰ (સં.) ઉંચું; ઉન્નત; શિખરની માફક ઉંચું અને આગળ પડતું હોય એવું; ઉચ્ચ.

તુંગભદ્રા, સ્ત્રી૰ દક્ષિણની એક નદી. તુંગા અને ભદ્રા નામે બે નદીઓ મળ્યા પછી ચાલતા પ્રવાહને આ સંયુક્ત નામ અપાયેલું છે. તુંગભદ્રા કરનુર આગળ કૃષ્ણા નદીને મળે છે.

તુંગું, ન૰ હળનો તે ભાગ કે જેમાં હળપુણી અને ચવડું રહે છે તે. ચાસ પહોળો થાય એવો હળપુણી ઉપરનો હળનો નિતંબ (૨) મોટું કોથળા જેવું ભારે ને ફુલેલું પેટ; તુંગ-ઉંચું થઇ આવેલું. ફુલેલું હોય એવું જે તે. (ગ્રામ્ય.):—પોતે તુગું ભરીને બેઠા એટલે બીજાની શી ફકર ? (૩) વિ૰ જાડું; ભરાઉ; સ્થૂલ.

તુંડ, ન૰ (સં.) મુખ. (૨) ચાંચ. (૩) શુંડ. વક્રતુંડ=ગણપતિ.

તુંતાં, અ૰ તું અને તેં એમ; તુંકારે-તુચ્છકારે બોલવું તે; અપશબ્દે તિરસ્કારથી વાત કરવી તે. (૨) ગાળ દઇને લડવું-ઠપકો દેવો તે; પતરાજ-જોહુકમી કરવી તે.:—સાહેબ ! આપ આપના ઘરના મોટા તુંતાંથી વાત કરતા ના ?

તુંદ, જુ૰ તુંડ. (૨) વિ૰ ઉતાવળિયા ગરમ સ્વભાવનું, તુંદ મિજાજી.

તુંદાઇ, સ્ત્રી૰ માથા ફરેલપણું; ચપચપ ચાપલ્યથી સામું બોલવું તે; ઉદ્ધતાઇ; આગળ પડીને સારૂં ખોટું બોલવું તે.

તુંબ, જુ૰ તુંબડી.

તુંબડી, સ્ત્રી૰ (સં. तुम्बी) એક જાતની વેલી; નહી; જેને ઘડા જેવાં શાક ફળ થાય છે તે વેલો. તુંબડી. કડવી અને મીઠી બે જાતની થાય છે. મીઠી તુંબડીનાં ફળ લાંબાં ને ગોળ બેઉ જાતનાં શાક તરીકે વપરાય છે જ્યારે કડવી તુંબડીનાં ગોળ ઘડા જેવાં ફળ સુકવી તેની અંદરનો ગર કાઢી નાંખી (કોટલું) વાસણ-પાત્ર તરીકે વપરાય છે. (૨) તુંબડીના ફળના કોટલાનું નાના ઘડા કે લોટા જેવું પાત્ર તે; તુંબડું. સાધુ બાવા વગેરે લોટાને ઠેકાણે આવાં તુંબડીના ફળનાં કોટલાં વાપરે છે અને તે તુંબડી-તુમડી કે તુંબડું કહેવાય છે. તુંબીપાત્ર. રૂ૰ પ્ર૰ તુંબડીમાં કાંકરા જેવું=ખાલી-અર્થ રહિત બોલવું તે, સામો માણસ સમજે નહિ એવું (બોલવું તે.) ક્રિ૰ પ્ર૰ તુંબડી ઝાલવી=ભેખ લેવો. એકલા-જોખમ વગર મુસાફરી કરવા તૈયાર થવું.

તુંબડું, ન૰ [સં. तुम्बी] તુંબડીનું ફળ તે; નહી. (૨) તુંબડીના ફળના કોટલાનું ઘડા કે લોટા જેવું પાત્ર અથવા ખાલી ખોખું—કોટલું. (૩) માથાનું ગોળ ઘડા જેવું હાડકું; ખોપરી; માથું. (૪) વિ૰ ફુલેલું; જાડું; સ્થૂલ.:—એ તુંબડું હિંચકે બેસે તો હિંચકો તુટી જ

પડે. ૧૦ પ્ર૦ તુંબડાં લડાવવાં=બે પક્ષને માથાં ફુટે એમ લડાવી મારવા, કુસંપ કરાવવો; સાચાં જુઠાં કરીને લડાઈ કરાવવી. કહે૦ પોતાને તુંબડે તરવું=આપ બળથી પોષણ-કાર્ય વગેરે કરવું. તુમડું.

તુંબર, પું૦ એક ગંધર્વ; સ્વર્ગનો એક ભક્ત ગવૈયો. (૨) તુંબડાનું તંતુવાદ્ય; કીનરી; વીણા. (૩) એક ઋષિ.

તુંબલી, સ્ત્રી૦ માથાની ખોપરી.

તુંબલું, ન૦ માથાનું ઉપલું હાડકું.

તુંબી, સ્ત્રી૦ [સં.] તુંબડી. (૨) તુંબડાના કોટલાનું પાત્ર.

તુંબીપાત્ર, ન૦ [સં.] તુંબડાનું લોટું.

તુંબીફળ, ન૦ તુંબડું.

તુંબરુ, પું૦ [સં.] એક ગંધર્વ; સ્વર્ગ ગાયક. (૨) એક તપસ્વી.

તુંહિ, સ૦ એક તુંજ; તે બાજુ કોઇ નહિ પરંતુ તુંજ પોતાને ભૂલી ગયેલો જીવાત્મા પરમાત્માને શોધે છે ત્યારે તેને પોતાનો બોધ કરવા જ્ઞાની કહે છે કે, તે તુંજ છે. વેદાંતના **तत्त्वमसि** મહાવાક્યના અર્થમાં ચાલે છે.

ત્વમેવ, સ૦ તુંજ એક એમ.

તૂઇ, સ્ત્રી૦ ટૂઇ; એક પંખિણી; (પોપટી ?) એ પોપટ જેવું બોલે છે. (૨) તોઇ; કસબી-જરીની નાની કિનાર-દોરી-પટી તે.

તૂટ, સ્ત્રી૦ તૂટી જવું તે; ભંગાણ; ફુટ. કોઇ આખી ચીજનો એકાદ ભાગ જુદો પડી જવો તે.:-ભાગતૂટ; તૂટફાટ. (૨) સ્નેહ; મૈત્રી કે સુસંબંધમાં પડેલો વિરોધ; વિભેદ, વિગ્રહ; ખતરો, કુસંગ; ફાટફૂટ. (૩) ઓછપ; કમીપણું ખોટ; તંગી.

તૂણ, ન૦ (સં) તીર રાખવાનું ખોખું; ભાથો; તીરઅ્યાન.

તૂણવું, ક્રિ૦ સ૦ દોરાથી ભરવું વાણેતાણેથી સમારવું.

તૂત, ન૦ જુઠાણું; બનાવટ; જુઠે જુઠું એવું જે તે; તદન ખોટું-જુઠું તે.:-તુતેતુત ચલાવવું. ખોટી-બનાવટી-ગપ ચલાવવી. અંદર કંઈજ સત્ય કે સાર ન હોય એવું જુઠાણું; પોલંપોલ ચલાવવું તે. (૨) કાવતરું; તર્કટ; દગલબાજી; (૩) નખરાં; ચેષ્ટા. (૪) ગપ; અફવા; ખોટીવાત.

તૂપ, ન૦ [म] ઘી; ઘૃત.

તૂર, ન૦ (**सं. तुर**) આકડાનાં, સીમળાનાં, અને ડોડીનાં વગેરે કેટલીક વનસ્પતિનાં હલકાં ને તંતુઓવાળાં બિયાં કે જે તેમનો ડોડો ફાટતાંજ હવામાં આમ તેમ ઉડી જાય છે તે; હલકું તંતુવાળું સહેજમાં ઉડી જાય એવું જે તે. આકડાની ડોડીમાંથી આવાં તંતુવાળાં બિયાં હવામાં ઉડતાં ફરે છે તે પરથી એમ કહેવાય છે કે, આકડાના તુરની માફક ઉડી જશે. (૨) તુરાઇ. (૩) એકવાજું.

તૂર્ય, વિ૦ ચોથું. (૨) ના. એક વાજું.

તૂલ, ન૦ (**सं. तुल**) કપાસના છોડ.(૨) કોઈ પાક-અનાજ વગેરેના ખેતરમાંના લીલા છોડ; કરસણ; મોલ.

તૂષ્ણી, અ૦ (સં.) મૌન; ચૂપ; મુંગું થઇ બેઠેલું હોય એમ.

તૃણ, ન૦ [સં.] સળી જેવું જે ઘાસ તે; તરણું, તરખલું; ખડ; છોડની પાતળી પાંનડ. (૨) હલકો પાલો. ૩૦ પ્ર૦ તૃણવત્=તરણા જેવું; હલકું; તુચ્છ. તૃણવત્ ગણવું=તરણા જેવું તુચ્છ ગણવું; કંઇ પણ દરકાર નહિ કરવી.

તૃણક, ન૦ તૃણ; ઝીણું તરણું.

તૃણચર, વિ૦ તરણાં ચરનાર; ઢોર; પશુ. ઉ૦ અન્તચર, તૃણચર વારિચર.

તૃણાવર્ત, પું૦ કૃષ્ણાવતારમાં થયેલો એક તોફાની રાક્ષસ.

તૃતીય, વિ૦ (સં) ત્રીજું.

તૃતીયા, સ્ત્રી૦ (સં.) ત્રીજ; પખવાડિયાની ત્રીજી તિથિ.:–અક્ષય તૃતીયા.

તૃતીયાંશ, પું૦ (સં.) ત્રીજો અંશ તે; ત્રીજો ભાગ–હિસ્સો.

તૃપ્ત, વિ૦ (સં.) ધરાયેલું; સંતુષ્ટ; સંતોષાયેલું.

તૃપ્તિ, સ્ત્રી૦ (સં.) ધરાયેલી હાલત; સંતોષ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થવી તે.

તૃષા, સ્ત્રી૦ (સં.) તરસ; પિપાસા. (૨) તૃષ્ણા; ઇચ્છા; આકાંક્ષા.

તૃષાતુર, વિ૦ (સં.) તરસથી વ્યાકુળ તરસ્યું; ઇચ્છાવાળું.

તૃષાર્ત, વિ૦ (સં.) તરસે પીડાતું, તૃષાતુર.

તૃષાળુ, વિ૦ તરસ્યું.

તૃષિત, વિ૦ [સં.] તરસ્યું. ઉ૦ તૃષિત વછને પાયું નીર. દશમ.

તૃષ્ણા, સ્ત્રી૦ [સં.] મનની ઇચ્છા–લોભ–લાલચ તે; કામના; લાલસા. (૨) તૃષા; તરસ; પિપાસા.

તૃષ્ણાક્ષય, પું૦ મનની ઇચ્છાઓનો નાશ તે; ઇચ્છા–કામના નહિ થવી તે; શાન્તિ.

તૃષ્ણાળુ, વિ૦ તૃષ્ણાવાળું; તરસ્યું; જેને તૃષ્ણા હોય તેવું.

તે, સ૦ [સં. તદ્] વાત કરનાર અને સાંભળનાર નહિ પણ જેને માટે વાત થતી હોય એ ત્રાહીત; તૃતીય પુરુષ સર્વનામ; 'જે'નો સંબંધ બતાવનારો શબ્દ; પ્રાણી, વસ્તુ, કે વિષય વગેરે ઓળખાવનારો (નામ)ને ઠેકાણે આવતો શબ્દ.

તેખડ, સ્ત્રી૦ તજવીજ; ખોજ; ખંત; કરકસર. (૨) તેખડું.

તેખડું, ન૦ ત્રણ જણ વચ્ચે જે સાટું થાય તે; ત્રણ જણનું સાટું; ત્રણ અથવા વધારે પક્ષ વચ્ચે એક બીજાને કન્યા લેવા દેવાનો જે કરાર તે. બે પક્ષ સામસામે કન્યા લે દે તે સાટું અને એથી વધારે માણસો **अ** **ब**ને **ब** **क**ને અને **क** **अ**ને એમ કન્યાનો ઉતાર કરવાની યુક્તિ તે. તેખળું, તેખળાં કહેવાય છે.:–સાટાં તેખડાં.

તેખળાં, ન૦ જુ. તેખડું.

તેગ, સ્ત્રી૦ તરવાર; સમશેર; ખડગ. નાની તરવાર.:–તેગ બહાદુર.

તેગા, સ્ત્રી૦ તરવાર.

તેગાર, પું૦ વિત્ત; જીવ.

તેજ, ન૦ [સં.] પ્રકાશ; રોશની; ઝગઝગાટ. (૨) પાંચતત્ત્વમાંનું એક ઝગઝગતું તત્ત્વ. (૩) ગરમી; ઉનાશ. (૪) દબદબો; દમામ; ભભકો. (૫) શોભા; દેદીપ્યમાનપણું. (૬) માનપ્રતિષ્ઠા; શેહ; છાયા; શરમ. (૭) ઉત્સાહ; હોંશ, (૮) જોસ; બળ, જોર. (૯) વિ૦ તીક્ષ્ણ; તીખું; આકરું. (૧૦) ચંચળ; સ્ફુર્તિવાળું; જાગ્રતિવાળું; જાગ્રત્. જાજરમાન. (૧૧) ઉત્સાહ–હોંશથી ભરપુર; ઝળઝળાટ. (૧૨) જીવંત; નહિ મંદ એવું; ભણુકતું. ક્રિ૦ પ્ર૦ તેજ પડવું=ઝંખાઇ જવું; શેહ પડવી; દબાઇ જવું. તેજ મારવું=ચકચકવું; દીપવું. તેજ પાડવું; રૂઆબ પાડવો; છાપ મારવી; શેહ પાડવી=તેજમાં અંજાવું=શરમ પડી જવી; દબાઇ જવું; સામા મોટા માણસની શેહથી નહિ બોલાવું.

તેજણ, સ્ત્રી૦ ઘોડી; ચંચળ–તન્મનાટિયા ઘોડી.

તેજપ્રમાણે, અ૦ એ રીતે; એમ; તેમ.

તેજસ્વિતા, સ્ત્રી૦ તેજ; તેજસ્વીપણું; ચળકાટ, ઝગઝગાટ; શોભા; ઉજ્જવળતા; રૂઆબ; ભભકો; શેહ પડે એવો દમામી દેખાવ.

તેજસ્વિની, સ્ત્રી૦ તેજદાર સ્ત્રી; તેજસ્વી સ્ત્રી. (૨) જેમાં નક્ષત્રાદિક ઝગઝગાટ કરી રહ્યાં હોય એવી રાત્રિ; જ્યોતિષ્મતી.

તેજસ્વી, વિ૦ (સં.) તેજદાર; ઝગઝગ થઇ રહે એવું. (૨) સુંદર; શોભીતું; દમામદાર દેખાવનું. (૩) ચંચળ; ઉત્સાહી. (૪) બળવાન; કોઇને પણ શેહ પડે એવું; રૂઆબી. (૫) ઉમદા.

તેજાનો, પું૦ શરીરને તેજી આપે-ધમધમાટ કરી નાંખે એવાં જે દ્રવ્યો તે; જે ખાધાથી શરીરમાં હોંશિયારી-ગરમી આવે તે, વનસ્પતિ દ્રવ્ય. તજ; લવિંગ, ઇલાયચી વગેરે. ગરમ મસાલો. ઉ૦ તેજાનામાં તમાકુ ને વરણાગીમાં વાળ, જુવાનીમાં જુગટું ને ભાઇબંધીમાં ગાળ.

તેજાબ, પું૦ [फा.] ગંધક વગેરે કેટલાંક દ્રવ્યમાંથી બનતું અતિ જલદ પ્રવાહી-સત્ત્વ; અમ્લદ્રાવ; અત્યંત ખાટું જલદ પ્રવાહી. એસિડ. Acid.:-ગંધકનો તેજાબ.

તેજાળ, વિ૦ તેજવાળું; પ્રકાશિત.

તેજી, પું૦ તીખા સ્વભાવનો ઘોડો; અશ્વ; તુરંગ. કહે૦ તેજીને ટુંકારો ને ગધેડાને ડફણાં=ચંચળ-જેને સ્વાભિમાનની તીવ્ર લાગણી હોય તેને સહેજ થોડું કહેતાં પણ સમજી જાય છે અને મૂર્ખ અભિમાન રહિત હોય તે માર મારતાં પણ સમજે નહિ. ટટુ માર્યે તેજી કંપે=નાના-હલકાને કંઇ કહેતાં મોટું અને ચંચળ હોય તે ડરે કે રખેને મારી એ વલે થાય, તેથી ઘટતી ચાલે ચાલે. ઉ૦ તેજી ન સહે ચાબખો શૂર ન સહે ટુંકાર.

તેજી, સ્ત્રી૦ તેજસ્વિતા; તેજદારપણું; પ્રકાશ; તેજ; ચળકાટ; ઝળકાટ. (૨) ઉજળામણ. (૩) ઉત્સાહ; હોંશ; જાગર્તિ. (૪) આરોગ્યની લાલી અને સ્ફૂર્તિ. (૫) ઉત્કર્ષ; ચઢતી; બઢતી. (૬) ચઢતો ભાવ બોલાવો તે, વૃદ્ધિ; ભાવતાલનું ઉંચે જવું-વધવું તે. મોંઘ, મોંઘવારી.

તેજીમંદી, સ્ત્રી૦ ભાવની વધઘટ થવી તે; ચઢતો ભાવ તે તેજી ને ઉતરતો ભાવ તે મંદી; ચઢઉતર થતા ભાવોની રૂખ તે.:-તેજીમંદી એઉના સોદા થાય.

તેજોમય, વિ૦ (સં.) તેજરૂપ; તેજયુક્ત; તેજસ્વી; ઝગઝગાટ; ખૂબ તેજવાળું હોય એવું જે તે.

તેટલામાં, અ૦ અમુક કાર્ય વાત-વિચાર ચાલતાં હોય તે દરમિયાન; તે વખતમાં; તે સમે; તે વેળા એજ.

તેટલું, વિ૦ અમુકના જેટલું હોય એવું; અમુક પ્રમાણનું. સંબંધી અર્થમાં અમુક માપ, વજન અને સંખ્યા બતાવે છે.:-તમે જેટલું કરો તેટલું થોડુંજ છે.

તેટલે, અ૦ દરમિયાન; તેટલામાં.

તેડ, સ્ત્રી૦ (તેઅડ-તૅડ) તટ; કાંઠો; કિનારો; તીર. ઉ૦ તાપીની તેડે તરિયા વાવ્યા રમાદે. (૨) બાજુ; તરફ; પક્ષ. ઉ૦ આણી તેડે ગંગા ને પેલી તેડે જમનાં, વચમાં સરસ્વતી નદી વહે છે.

તેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંચકવું; છોકરાને કમ્મરે, ખભે કે માથે ઉંચકવું:-છોકરો તેડીને ક્યાં ચાલી? (૨) સાથે લેવું; સંગાથે લઇ લેવું. ઉ૦ મને જુધ્ધમાં સાથે તેડોરે, બાળારાજારે. સામેલ રાખવું. (૩) કોઇ જગાએ કોઇને બોલાવવું; આવવાનું કહેવું; નોતરવું; ઇજન કરવું; જમવા બોલાવવું; આમંત્રવું. ઉ૦ માતાજીરે! તેં જાણે જમાઇ તેડયો જમવાને. આણું દેવું; ઘેર બોલાવવું.:-હવે વહુને તેડવી છે? (૪) હુકમથી-બળથી કે પ્રેમથી માણસ મોકલીને બોલાવી મંગાવવું.:-એને રાજાએ તેડયો છે. ઉ૦ વહેવાઇને આણો છે તેડીરે.

તેડાગર, વિ૦ તેડી આવનાર; તેડાં કરનારું માણસ તે.:-આ કન્યાશાળામાં તેડાગર રાખો.

તેડું, ન૦ આવવાનું કહેવું તે; આમંત્રણ; નોતરું; ઇજન; બોલાવવું તે. (૨) આણું. (૩) સત્તાવાળા તરફથી હજુરમાં હાજર રહેવાનું કહેણ તે; હાજર થવાનો હુકમ; હુકમ લઇ આવનાર સાથે જવાનો મામલો; તેડી-ઉંચકી જનારનું ઉંચકી જવાનું કહેણ. ઉ૦ ઓરડીએ બેઠાં ઓરે! બાબલડી! તુકીનાં તેડાં કોને આવ્યાં, હો જીજી. હોકારીને બોલાવવું તે.:-તેડું હકારું એમ કહેવાય છે. પહેલું આમંત્રણ ને પછી હકારું.

તેણી, સ૦ તે-સ્ત્રી. પારસી અને સુરત મુંબાઇ તરફના હિંદુઓ તે સર્વનામ સ્ત્રીને માટે વાપરતાં 'તેણી' એમ બોલે છે.:-તેણીએ ના કહી, તેણી આવશે ત્યારે જવાશે.(૨) તરફ, બાજુ, ગમ, પાસ, મેર, વાર. વગેરે અવ્યયોની પૂર્વે તેને ઠેકાણે પણ તેણી બોલાય છે.:-તેણીતરફ=તે તરફ; તેણીગમ. તેણી પાસ જતા નહિ. એણી મેરે તેણી મેરે. તેણીવાર=તે વખતે.

તેણીગમ, અ૦ તે તરફ.

તેણીવાર, અ૦ તે વખતે.

તેતર, ન૦ [સં. **तित्तर**] કુકડા જેવું પાંખોવાળું પણ ભૂચર-ખેતરોમાંથી દાણા વિંણી ખાનારું પંખી.

તેતરીસો, વિ૦ તેત્રીસ વાર સોની રકમ-સંખ્યા તે. (૨) તેતરીસમો. તેતરીસો દુકાળ. તેતરીસની સાલનો.

તેત્રીસ, વિ૦ ત્રીસ ને ત્રણ તે.

તેથી, અ૦ તે માટે; વાસ્તે; સારૂ; તેને લીધે; તેટલા માટે.

તેનાઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ પાકપર આવી જવું; ફૂલ-માંજરો આવવી. તૈયાર થઇજવું.

તેનાત, જુ૦ તહેનાત.

તેપન, વિ૦ પચાસ ને ત્રણ; ૫૩.

તેમ, અ૦ તે રીતે; તે પ્રમાણે.

તેર, વિ૦ દસ ને ત્રણ; ૧૩.

તેરમું, ન૦ માણસના મરણ પછીનો તેરમો દિવસ.

તેરસ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાની તેરમી તિથિ:- અણપૂછયું મહુરત તે તેરસ ને ત્રીજ.

તેરીખ, સ્ત્રી૦ વ્યાજ ગણવાનો દિવસ તે; વ્યાજ ગણવામાં જે સમય-દૈનિક વ્યાજની રૂઢિ ચાલે છે તે. (૨) વ્યાજનો જે દૈનિક સુમાર-દર તે.:-પાંચ આનાની તેરીખે.

તેરીજ, જુ૦ તેરીખ.

તેરીમેરી, અ૦ ગાળભેળ; તુંકારેહુંકારે બોલચાલ થવી તે; પતરાજી.:-અહિં તેરીમેરી કરશો તો માર ખાશો. (૨) દોર તોર ચલાવવો તે; જોહુકમી.

તેરો, પું૦ તેરની સાલનો (દુકાળ-સમય વગેરે તે)

તેલ, ન૦ [સં. **तैलम्**] તલ નામનાં બિયાંમાંથી નીકળતું જે ચીકણું ચીકટ પ્રવાહી તે. વનસ્પતિ, પ્રાણી કે જમીનમાંથી મળતું એવું પ્રવાહી કે જે બળે. તલ, અળસી, એરંડી, વગેરેમાંથી, વહેલ, માછલાં ને પ્રાણીની ચરબીનું તેલ અને કેરોસીન, પેટ્રોલ વગેરે જમીનમાંથી મળતાં ખનીજ પ્રવાહી. (૨) સત્ત્વ; કસ:-એણે તો કામ કરાવી કરાવીને તેલ કાઢી નાંખ્યું. ક્રિ૦ પ્ર૦ તેલ કાઢવું=પીલવું. ખૂબ મહેનત આપીને થકવી નાંખવું; સત્ત્વ ખેંચી લેવું; હંફાવવું, તેલ ઘાલવું=સ્ત્રીઓએ શોક મૂકવો. તેલ નીકળવું=ખૂબ મહેનત-કડાકુટ પડવી, તેલપુરવું=ઉશ્કેરીને વધારવું; નહિ ઓલવવા દેવું, સળગાવવું. ઉશ્કેરવું, ઉત્તેજન આપવું. તેલરેડાવું=કાળ પડવી, શું થશે અને કેમ કરીશું? એવી ચિંતા ઉત્પન્ન થવી. કહે૦ તેલમાં માખ બૂડવી=એકદમ શિથિલ શાંત થઇ જવાવું; ચૂપ થઇજવું; નહિ બોલા-

ય ચલાય નહિ એવી રીતે પડી જવી; દબાઇ જવાવું.

તેલાણુ, સ્ત્રી૦ તેલવાળી; ઘાંચણ.

તેલાળું, વિ૦ તેલવાળું; ચીકણું; ચીકટાયેલું. (૨) તેલિયું.

તેલાં, ન૦ (તેલું એકવચન) નવરાતરમાં માતાના વ્રત તરીકે એક કે ત્રણ ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તે; એ ત્રણ ઉપવાસ દરમિયાન ફરાળમાં પણ તેલનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, અતેલિયાં તે તેલાં. નવરાત્રિ દરમિયાન કરવામાં આવતું માતાનું એક વ્રત.

તેલિયું, વિ૦ તેલ જેમાં હોય એવું; તેલવાળું. (૨) ચીકણું; ચીકટ.

તેલિયો, પું૦ ઘાંચી; તેલ પીલવાનો ને વેચવાનો ધંધો કરનારો માણસ. (૨) તેલ પુરૂં પાડનારો; સાંચાઓ વગેરેમાં તેલ ઉંજવાના કામ ઉપર રાખેલો નોકર તે.

તેલિયોરાજા, પું૦ શરીર ઉપર ને લુગડાંમાં તેલથી ભરાયેલો અને તેલમાં જોઇ ભવિષ્ય કહેનારો એક તાંત્રિક ભિખારી; તેલથી નહાનારો યાચક.

તેલી, પું૦ તેલ કાઢવાનો ને વેચવાનો ધંધો કરનારો; ઘાંચી. (૨) વિ૦ તેલિયું; જેમાં તેલ રહેલું હોય એવું (તેલી તે): તેલીબિયાં.

તેવડ, સ્ત્રી૦ [સં. तॄ=તરવું. त्रिवृत्ति] ધર્મ, અર્થ અને કામ, તેમજ વધારો, ખોટ ને નિભાવ, એ બધી બાબતનો વિચાર કરીને વર્તવું તે તેવડ-ત્રેવડ; કરકસર.:–તેવડ ત્રીજો ભાઇ. (૨) તજવીજ; ગોઠવણ; સોઇ; સગવડ. ઉ૦ વિક્રમજી તેવડમાં રહેજો; નાણાંતાણું છે કામજી.

તેવડવું, ક્રિ૦ સ૦ ધર્મ, અર્થ અને કામ, ત્રણે વાત સચવાય તેમ કરવું તે; સંભાળીને કરકસરથી પણ વ્યવહારને બાધ આવે નહિ, તેમ વહેવાર ચલાવવો તે. (૨) લેખવવું; ગણવું. ઉ૦ હુને તેવડે તૃણ માત્ર.=મને તૃણ માત્ર ગણે છે. (૩) ત્રણ પડ થાય તેમ કરવું; ત્રણપડ કરવાં.:–ચાદરને તેવડજો એટલે–ઓઢાશે. (૪) બહેન ભાણેજાં અને દીકરી જમાઇ વગેરેને વ્યવહારાનુસાર નોતરવાં, અને તેમનો સત્કાર કરવો–રીતભાત વગેરે કરવાં તે; વ્યાવહારિક રીતભાત કરવી; વ્યવહાર કરવો.:–એ કયાં વ્યવહારમાં રહેલો છે. બહેન ભાણેજાંને તો કદી તેવડતો નથી.

તેવડું, વિ૦ તેના જેટલું. સંબંધી અર્થમાં લંબાઇ પહોળાઇ, ઉંચાઇ અને પ્રમાણ વગેરે બતાવે છે. (૨) ત્રિપટ; ત્રણ ગણું.:–એવડાં તેવડાં નાણાં આપીને હાલ કોણ માલ ખરી દે. (૩) ત્રણ પડવાળું.:–પિછોડી તેવડી કરીને ઓઢો; ચાદર તેવડી કરો.

તેવતેવડું, વિ૦ એક બીજા સમાન–સમવયનું હોય એવું; સરખું સમાણું; સમવયસ્ક. ઉ૦ મળી તેવતેવડી સાહેલીઓ, પ્રીતે ગરબા રે ગાય.

તેવામાં, અ૦ તેટલામાં; તેવે; અમુક કાર્ય બની રહ્યું હોય તે દરમિયાન.

તેવારે, અ૦ તે વખતે; ત્યારે; તે સમે.

તેવાસ્તે, અ૦ તે માટે; તેથી.

તેવીસ, વિ૦ વીસ ને ત્રણ; ૨૩.

તેવું, વિ૦ [સં. यत्-तावत्] અમુક જેવું તે; તેના સરખું; એવું; અમુકના જેવા ગુણ, ધર્મ, રૂપ, રંગવાળું; તે પ્રકારનું. રૂ૦ પ્ર૦ જેવું તેવું=સાધારણ; કામ ચલાઉ; વિશિષ્ટ ગુણાંશવાળું નહિ એવું; સામાન્યઃ–એ શહેર કંઇ જેવું તેવું નથી.

તેવે, અ૦ તે વખતે; તેટલામાં; તે વખત દરમિયાન.

તેહ, સ૦ તે. કવિતામાં વપરાય છે.

તેહેનાત, સ્ત્રી૦ [અ.] મોટા માણસની

આજ્ઞા ઉઠાવી લેવાને અને તેનું કામકાજ સેવાચાકરી કરવાને તેની પાસે રહેવું તે; ખીજમત; હજુર; સેવા; સાનિધ્ય, સમુપસ્થિતિ. કોઇ અમલદાર, મોટા માણસ કે માંદા માણસની સેવાચાકરી માટે તેની નજીક ને નજીક તેને જોઈતું કરતું આપવાને હુકમ–થાય તે ઉઠાવવાને રહ્યા કરવું તે; સેવામાં રહેવું તે. (૨) તાબેદારી; અધીનતા. ક્રિ૦ પ્ર૦ તેહેનાતમાં રહેવું=સેવા ચાકરી કરવાને–હુકમ ઉઠાવી લેવાને હાજર ને હાજર રહેવું; ખીજમતમાં રહેવું.

તેહેવાર, પું૦ [फा.] મુસલમાની દીનનો પાક દિવસ તે; વ્રત ઉત્સવ વગેરે પાળવાનો–આનંદમાં ગાળવાનો દિવસ; ખુશાલીનો–ચાલુ કામ ધંધો નહિ કરતાં ખુશી ખુશાલીમાં અને ખાણીપીણીમાં આનંદ ભેર રહેવાનો દિવસ.

તેહેસીલ, સ્ત્રી૦ [अ. तहसल] જમીનનું જે સરકારી ભાડું–કર–મહેસુલ તે. (૨) સરકારી મહેસુલ જમા કરવી તે; જમીનનો કર ઉઘરાવવો અને સરકારી તિજોરીમાં ભરવો તે; તેને લગતું કામ. સરકારી વજે, સાંથ; કર તે. (૨) જમીનનો કર ઉઘરાવવાને મોટા વિસ્તારમાં પાડેલા જે નાના નાના ભાગ તે; તાલુકા; જમાબંદીની સગવડને માટે પાડેલો મુલકનો એક ભાગ; મહાલ; પ્રાંત; પરગણું.

તેહેસીલદાર, પું૦ તાલુકા કે પરગણાની મહેસુલ ઉઘરાવનાર સરકારી અમલદાર; મહાલકરી; મામલતદાર.

તેં, સ૦ તમેનું એક વચન.

તેંગળ, ન૦ એક કડીના વાળાનું ઘરેણું.

તેંટું, ન૦ ટેંટું; અભિમાનના બોલને આ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. (૨) વિ૦ માલ વગરનું; આળસુ; વ્યસની; ડહેરું; જેનાથી કંઇ બની શકે નહિ એવું; નિર્માલ્ય.

તેંતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને ત્રણ; ૪૩; તેતાળીસ.

તેંત્રીસ, વિ૦ ત્રીસ ને ત્રણ; ૩૩; તેત્રીસ.

તેંસઠ, વિ૦ ત્રણને સાઠ; ૬૩; તેસઠ; ત્રેસટ.

તૈક્ષ્ણ, ન૦ [सं.] તીક્ષ્ણતા; તીખાપણું. છરી વગેરેના વાઢની જે શક્તિ તે.

તૈજસ, વિ૦ તેજવાળું; તેજસ્વી.

તૈડ, સ્ત્રી૦ તરડ; તડ; ત્રડ; ફાટ; ચીરો; બિંગ; ભાણ્ડ, કાપ વગેરેમાં પડેલો જુદો આંકો; આંતરો; બે ભાગ વચ્ચે રહેલો આંતરો.

તૈડાવું, ક્રિ૦ અ૦ તરડાવું; ફાટવું; ચિરાવું; જુદું પડવું. (૨) ઉલટા પડવું; વંકાવું; વિરુદ્ધ હોવું; વિરુદ્ધ રહેવું.

તૈડિયો, વિ૦ તરડાઈ ગયેલો; ઉગ્રપણાથી અળગો થઈ ગયેલો.:–તૈડિયોગવાર. (૨) તરડાય, ફાટી કે ચિરાઇ જાય એવો.:–તૈડિયો પત્થર. (૩) આકરા સ્વભાવનો; ભળતો નહિ રહે એવો જે તે; અતડો.

તૈણ, વિ૦ બે ને એક જેટલી સંખ્યા તે; તણ; ત્રણ; ૩.

તૈણું, ન૦ [सं. तृण] તરખલું; તૃણ; ઘાસની પાતળી પાનડ વગેરેની કડકી; તરણું. (૨) તુચ્છવસ્તુ.

તૈયાર, વિ૦ [फा.] કોઈ પણ કામ તેની પૂર્ણતાએ પહોંચેલું હોય તેવું; પરિપૂર્ણ; પુરું થઇ રહેલું હોય એવું; પરિપકવ.:–રસોઇ તૈયાર છે; કેરી તૈયાર થઇ ગઇ છે. (૨) સજ્જ; તત્પર; કાર્ય કરવાને, ઉપડવાને તમામ સાધન સહિત પરવારીને રાહ જોતું એવું.:–ચાલો હું તો તૈયાર જ છું. લશ્કર તૈયાર છે. (૩) તરત રજુ કરાય એવી સ્થિતિનું; તરત રજુ કરાય એવું; હાજર. ક્રિ૦ પ્ર૦ તૈયાર કરવું=ખ-

નાવવું; ઉપયોગમાં આવે એમ કરવું; પુરું કરવું; સંપૂર્ણાવસ્થામાં આણવું. તૈયાર થવું =કામકાજથી પરવારી તથા સાધન સામગ્રી એકઠી કરીને કોઇ પણ કામ કરવાને સજ્જ થવું તે. (૨) પાકવું; પરિપક્વ થવું.:–કેરીઓ તૈયાર થઇ; ઉપયોગમાં લેવાય એવું થવું; પરવારી લેવું; પરવારવું.

તૈયારી, સ્ત્રી૦ કોઇ પણ કાર્ય પાર પાડવાને માટે તેનાં સઘળાં સાધન વગેરે મેળવી એકઠાં કરી સજ્જ થવું તે; સજાઇ; સજ્જ થઇ રહેવું તે; કાર્ય થવાનો છેક નજીકનો વખત તે; તત્પર થઇ રહેવું તે; તત્પરતા. ઉપડવાનો વખત; ઉપડવાને જોઇતાં સાધન સાથે કરેલી સજાઇ. (૨) છેલ્લો સમય; મરણ સમય.:–ડોસા તૈયારીમાં છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તૈયારી કરવી=સજ્જ થવું; પરવારવું, તયારી.

તૈલ, ન૦ [सं.] તેલ; ચીકટ.

તૈલંગ, વિ૦ તિલંગ દેશનું; તિલંગ સંબંધી.

તૈલંગી, વિ૦ તિલંગ દેશનું. (૨) એ નામે ઓળખાતી બ્રાહ્મણની એક નાત.

તૈલાભ્યંગ, પું૦ [सं.] શરીરે તેલનું મર્દન કરવું તે. ઉ૦ તૈલાભ્યંગ સ્વપ્ને નવ પ્રચ્છે. સુદામાખ્યાન.

તૈલી, વિ૦ તેલવાળું;જેમાં તેલ હોય એવું.:–તૈલીબિયાં. (૨) તેલ વેચનારો; ઘાંચી; તેલી.

તૈં, અ૦ તહિં; ત્યાં.

તો, અ૦ 'જો'ના પ્રતિયોગીરૂપે વપરાતો અવ્યય.:–જો ખાઇશ તો જીવીશ. (૨) ત્યારે.:–એમ છે તો લાવો. (૩) નિશ્ચયાર્થે.:–રૂપિયા છે તો ખરા પણ આપવાના નથી. (૪) લાડ અને મશ્કરીના અર્થમાં.:–પાસે તો આવ. બેસ તો ખરો. (૫) હોવે, સામે થવાના અર્થમાં.:–તો ચાલશે કેમ નહિ? વિચારને વજન આપવામાં અને નિશ્ચય દેખાડવામાં 'તો'નો બહુ ઉપયોગ થાય છે.:–ગુલાબ ખીલી તો ખરી પણ પછી કરમાઇ ગઈ.

તોઇ, સ્ત્રી૦ કસબની દોરી–કિનારી તે.:–તોઇદીત.

તોક, સ્ત્રી૦ જાડી ને ભારે બેડી; લોઢાની ભારે હાંસડી; હહેરો. (૨) કોશ, હળપુણી; ઘાંચીની કોશ. ગળામાં નાંખવાની ભારે વજનની પીડાકારક બેડી; પાશ; જંજીર.:–હોકારો થતાં ગરાસિયાને શૂર ચઢયું તે તેનાજ હાથમાંની કોશ ઘાંચીને ગળે વિંટાળી તોક નાંખી. ઘાંચીએ તે કાઢી નાંખવાની વિનંતિ કરી ત્યારે કહ્યું કે પાછો જ્યારે હોકારો થાય ને મને શૂર ચઢે ત્યારે આવજે કાઢીશ.

તોકવું, જુ૦ ટોકવું.

તોકે, અ૦ તો; ઉત્તરમાં કહે કે; એટલે; એમકે; તોપણ.

તોખાર, પું૦ ઘોડો; અશ્વ. ઉ૦ ચઢીઓ રણુતોખાર.

તોછડાઇ, સ્ત્રી૦ તોછડાપણું; અવિવેક; હલકાઇ; અસભ્યતા. વિવેક રહિત બોલવા ચાલવા ને વર્તવાની જે ઢબ–રીત તે. (૨.) હલકાઈ; કોઇના ભારબોજ વગર તુંકારે બોલાવાની બેરૂઢિ તે. (૩) ઉદ્ધતાઇ; બેઅદબી; અમર્યાદપણું.

તોછડું, વિ૦ તિરસ્કાર યુક્ત; અસભ્ય; વિવેક રહિત, અમર્યાદ; બેઅદબ. (૨) ટુંકું; અસંપૂર્ણ.:–આ લુગડું તમને તોછડું પડે છે.

તોજી, સ્ત્રી૦ [अ.] જમીનનો કર–મહેસુલ તે; સાંથ. (૨) સાર; સત્ત્વ.

તોટક, પું૦ [सं.] ચાર સગણનું એક એક ચરણ હોય એવો છંદ; વૃત્ત.

તોટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાંચું પડવું; ઓછું રહેવું; કમી પડવું.

તોટી, સ્ત્રી૦ ટોટી; ચૂઇ; ચૂસણી; ડિંટડી.

તોટો, પું૦ ટોટો; ખોટ; કમી પડવું–આવવું તે; ઓછ; કમીના, નુકસાન. (૨) ગળાનો

કુસ્તી; હરિફાઈ.:–એક બીજાના તોટા પીસવા તે શું સારું ?

તોડ, પું૦ તોડી ફોડીને કાઢેલો જે રસ્તો–છેવટનો પરિણામ તે; નિકાલ; નિર્ણય; ફડચો; ફેંસલો; વળગાડ મટાડવો તે; અગવડ ગુંચ કાઢી નાંખવી તે. (૨) સમાધાન; માંડવાળ. (૩) પગમાંના માંસના લોચાઓ અને રગોના સંકોચની પીડા તે; પગની ફેંચોનું કળતર. (૪) ઉપાય; રસ્તો. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોડ કરવો–કાઢવો=નિકાલ કરવો–કાઢવો. તોડ લાવવો=એક કે બીજી રીતે એ તે છેવટ લાવવું; નિકાલ કરવો; પુરૂં કરવું. તોડ થવા=પગના માંસના લોચાઓમાં ખેંચ જેવી પીડા થવી. તોડ મૂકવો =એકાદ માર્ગ કાઢી આપવો. તોડીફાડીને જુદું કરવું=તકરાર રહે નહિ એમ કરી આપવું; માંડી વાળવું.

તોડજોડ, પું૦ સમાધાની; નિકાલ; બેઉ બાજુને સમજાવીને તેમની વચ્ચેનો ઝઘડો પતાવી નાંખવો તે.

તોડવું, ક્રિ૦ સ૦ (સં. त्रोट्) જોડાયેલું હોય તેને ખેંચીને છુટું પાડવું; ચુંટવું. તંતુવાળી ને ચીકણી ચીજનો એકાદ ભાગ તેના મોટા ભાગમાંથી ખેંચી–આમળીને જુદો કરવો. (૨) ભાંગવું; ફોડવું.:–તેણે મોટો કાચ જડતાં જડતાં તોડી નાંખ્યો. (૩) બંધ થઇ જાય એમ કરવું.:–તેણે કાંસ કાઢીને નદી તોડી નાંખી. આવક તોડી. (૪) બોલેલું ખોટું કરવું.:–વચન તોડવું.:–વચન તોડવું નહિ. (૫) ઉખાડી નાંખવું. ખેંચી નાંખવું.:–વાળ તોડવા. અસ્થિથી તૂટી જાય એમ કરવું. (૬) વીણી લેવું; ડિંટવું; સમારવું.:–કેરી તોડી; શાક તોડવું–મોળવું. સુપારીની તોડીને તૈયાર કરવી. (૭) મૂકી દેવું; છોડી દેવું; બંધ કરવું. એણે દોસ્તદારી તોડી.

તોડી, સ્ત્રી૦ ટોડી; એક રાગણી.

તોડેમંકોડે, અ૦ બંદુક ભરી ફોટને કાંગરે તૈયાર થઈ ઉભા રહેવું તેમ; કાર્ય કરવાને એકદમ ઉતાવળિયા થઇ રહેવું તે; એક પગે; તત્પર ને આતુર થઇ રહેવું–ઉતાવળિયા થઇ રહેલું તે.:–વરની સાથે જવાને વહુ તો કેટલાકનાં તોડેમંકોડે થઇ રહ્યાં છે. ટોડેમંકોડે.

તોડો, પું૦ ટોડો; ઉંચો મિનારો; ઉંચું શિખર; જયસ્તંભ. (૨) પુરુષો એક પગે જે મોટું ભારે સાંકળું પહેરે છે તે; પરાક્રમ બદલ મળેલી પગમાં પહેરવાના ઘરેણાની બક્ષીસ. આગળ વીર ને પરાક્રમી પુરૂષોને રાજાઓ તેમના વીરત્વ ને પરાક્રમ માટે મોટો મેળાવડો કરીને તોડા પહેરાવતા હતા. અદ્યાપિ ભાટ લોકો તે પહેરે છે, દેશી લશ્કરમાંના શરવીરોને છેક અદ્યાપિ લગી ઈંગ્રેજ સરકાર પણ તોડા બક્ષીસ કરતી.

તોતડું, વિ૦ તોતળું.

તોતળું, વિ૦ સડસડાટ નહિ પણ તૂટતા શબ્દે અને શુદ્ધ ઉચ્ચારે નહિ બોલતું એવું; કાલું; 'તતત' એમ થઈ જતું હોય એવું (ભાષણ બોલવું તે.):–બાળકના મજેના તોતળા શબ્દો કેવા વહાલા લાગે છે. વર્ણશિક્ષા તોતળું બોલે છે. અશુદ્ધ; યથાસ્થાન નહિ ઉચ્ચરાતું એવું. (૨) જેનાથી શુદ્ધ–સ્પષ્ટ બોલાતું ન હોય એવું (માણસ).–એ ભાયડો તોતળો છે. જીભ કુંઠાઈને અવાજ તૂટી જાય એવું જે ભાષણ–બોલવું તે.

તોતો, પું૦ પોપટ; શુક; તોતળું તોતળું પણ માણસના જેવું બોલનારૂં પંખી.

તોપ, સ્ત્રી૦ દારના જોરે દૂર સીસાના ગોળા ફેંકવાનું મોટું નળાકાર યંત્ર; બંદુકના જેવી પણ તેથી ઘણી મોટી બાજુ ઉપર

ગોળા ફેંકવાની નલિકા જેવી બનાવટ; ટોપ. (૨) ખોટી મોટી વાત; ગપ; અફવા. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોપ મારવી=ખોટી વાત ફેલાવવી, જુઠે જુઠી અફવા ઉડાવવી; ખોટું-બનાવટી તરકટ કહેવું. કોઇના હૃદયને આંચકો લાગે એવી ખોટી વાત કહેવી, તોપચી=ગપ્પી. (૩) માથાનું શસ્ત્રથી રક્ષણ થાય એવી ધાતુની જે ટોપી તે; માથાનું રક્ષણ કરે એવી ટોપી-બખતર તે.

તોપખાનું, ન૦ ઘણીક તોપો અને તે ફોડવાનો સરસામાન વગેરે તે; તોપો અને તેનો સરંજામ તે. લશ્કરમાં તોપની લડાઇ માટે બનાવેલી જે એક ટુકડી હોય છે તે. (૨) ગપગોળો.

તોપચી, પું૦ તોપની નેમ-નિશાન માંડનારો; નિશાન માંડી તોપફોડનારો માણસ; ગોલંદાજ; તોપમાંથી ગોળા મારનાર. (૨) વિ૦ ગપ્પી; અફવા ઉડાડનાર.

તોપણ, અ૦ તેમ છતાં; તથાપિ; તોય.

તોફા, વિ૦ (अ) સર્વોત્તમ; સરસ. (૨) ભારે; કિંમતી.

તોફાન, ન૦ (अ) ઉદ્ધત વર્તન તે; અશાંત વર્તન; મસ્તી; ધિંગાણું. ઉછળાઉછળી, પડભાગ-ભાંગફોડ; કુદાકુદ, દોડાદોડી; અજંપો. (૨) વાવાઝોડું; વંટોળિયો; પવનનું જોરથી વહાવું તે. ધાંધલ, દંગો; હુલ્લડ. (૩) હજારની કોથળી. (૪) જામગરી. (૫) ટોલ્લો.

તોફાની, વિ૦ તોફાન કરનારું; હુલ્લડી; મસ્તાઈ ખોર. (૨) ઉધલાતું; ઉછળતું.

તોફારી, વિ૦ સેળભેળિયું; ખીચડો. (૨) પરચૂરણ.

તોફે, અ૦ ઉમદા, સર્વોત્તમ હોય એમ; અસાધારણ; ઉત્તમ એમ.:-આ માલ તોફે છે.

તોફો, અ૦ સરસમાં સરસ હોય એવો; સર્વોત્કૃષ્ટ.

તોબરો, પું૦ (फा. तुबर्) ઘોડાને ચંદી આપવાની ચામડાની કોથળી. તોબરામાં ચણા વગેરે ભરી તેમાં ઘોડાનું મોં આવી રહે તેમ પહેરાવવામાં આવે છે. (૨) રીસે-ક્રોધે ફુમરાયેલું હોય એવું જે મોં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોબરો ચઢવો=રીસ ચઢવી; તોબરા જેવું મોં થવું. કહે૦ તોબરો ચઢાવો એટલે હણહણાટ મટશે.=લાંચ રૂશ્વત આપી એનું કંઇ કરો એટલે બડબડશે નહિ.

તોબા, અ૦ સ્ત્રી૦ ત્રાસ-કંટાળાનો ઉદ્‍ગાર; હાય; કળકળાટી. રિબાવાથી-જુલમ-સીતમ થવાથી ત્રાસને લીધે બોલાતો બોલ. પસ્તાવાનો શબ્દ-માફ માગવાના અર્થમાં વપરાય છે. ત્રાહિના અર્થમાં બોલાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોબા પોકારવી=ત્રાસ ત્રાસ થઇ રહેવો. જુલમથી કંટાળી શરણ શોધવું; લહાયલેપા થવા. તોબાખત=હેરાન કરી -રગડીને લખાવેલો દસ્તાવેજ.

તોમર, ન૦ (सं.) લડાઇનું એક આયુધ. પોલાદના તીક્ષ્ણ કાંટાવાળું માથું લગાડેલી લાકડી. કડિયાળી-ભાલાભાલા જેવાં ફળાંવાળી લાકડી. ઉ૦ કરદત્ત તોમર કરી વડે રણની સીમા ઘેરાય છે. (૨) એક રાગ.

તોય, ન૦ (सं.) પાણી; જળ. (૨) અ૦ તોપણ; તથાપિ.

તોયદ, પું૦ (सं.) પાણી આપનારો-મેઘ; વરસાદ.

તોયધર, પું૦ (सं.) મેઘ; વરસાદ.

તોયધિ, પું૦ [सं.] સમુદ્ર; દરિયો.

તોયનિધિ, પું૦ [सं.] સમુદ્ર; દરિયો.

તોયપણ, અ૦ તોપણ; તોય; તથાપિ; છતાં.

તોર, સ્ત્રી૦ તરઃ સત્વ; મલાઇ.

તોર, પું૦ મિજાજ; અહંકાર; ફુંપાડ; રૂપ, યૌવન, ધન, માન વગેરેનો જે ગર્વ તે;

અહમહમિકાની જે ઉચ્છૃંખળતા તે. (૨) ભભકો; ઠાઠ; દમામ. અભિમાની ઓધલ.

તોરડી, સ્ત્રી૦ જુઓ૦ તોલડી.

તોરણ, ન૦ (સં.) ઘરને બારણે, દરવાજે કે બાગોળે આસોપાલવનાં લીલાં પાંદડાંની જે માળા બાંધવામાં આવે છે તે; મંગળ પ્રસંગ બતાવવાને બારણાને શોભાવવા બાંધવામાં આવતી જે કપડાની, ભરતકામની કે લીલાં પાંદડાંની માળા તે. ઉ૦ બાંધ્યાં તોરણ બારણે નયનનાં લાંબાં, ન ઇંદીવરે. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોરણ બાંધવાં=બારણાને દીપાવવાને ફૂલ પાનનો શણગાર કરવો. વધાઈના આનંદના આડા હાર કરવા. પોતાની વધાઈ બતાવવી.:–જગદેવ પરમારે બહોતેર ગામની બાગોળે એક રાતમાં તોરણ બાંધ્યાં. તોરણે આવવું=અમુક કાર્ય પાર પાડવાને લગભગ તેની નજીકમાં જવું. વરનું પરણવા માટે ચોરી નજીક જવું તે.:–બ્રાહ્મણોમાં તો તોરણે આવેલો વર પાછો જાય. રૂ૦ પ્ર૦ લીલેતોરણે=તોરણ કરમાયે નહિ તે પહેલાં કન્યા આપ્યા વગર વરને પાછો વાળવો તે; કંઇ પણ લીધા વગર નાસીપાસ થઇને પાછા ફરવું પડે તે.:–બાઈ ત્યાં આગળ હોંશથી આવ્યા પણ એમણે તો લીલેતોરણે પાછા કાઢયા.

તોરણિયું, ન૦ તોરણ, (૨) વિ૦ તોરણવાળું; જેને તોરણ બાંધેલું હોય એવું. (૩) આંગણા આગળનો–મહોલ્લાનો ભાગ.(૪) મોખરાનું; મુખ્ય.

તોરી, સ્ત્રી૦ મદાંધતા; ગર્વનો છાક; દુર્બોધ્યતા; અહંકાર; અહમહમિકા; (૨) રીસ; છણુક; ઉદ્ધતતા. (૩) વિ૦ તોરવાળું; મિજાજી, અહંકારી. (૪) તરંગી; વાયલ; સ્વાભિમાનની કડકીવાળું. (૫) કસારી માફક રાતે તીણો અવાજ કરનારાં એક જાતનાં જીવડાં.

તોરો, પું૦ પાઘડીનો કસબ; પાઘડીના બે છેડાઓ પર જે જર હોય છે તે; પલ્લો; પાલવ. (૨) શિરપેચ; કલગી; છોગું. (૩) કેટલાંક ફૂલપાન સાથે બાંધીને બનાવેલો ગુચ્છ; ગોટો. (૪) લબડતો રહે તેમ પાઘડીમાં ખોસવાનો ફૂલનો ટુંકો હારડો. (૫) સૌથી સરસ તે; આગેવાન; મુખ્ય; અગ્રણી. (૬) ફુંપદનો જુસ્સો; ગર્વ દર્પોદ્ધતા; અભિમાનનો છક; ઉદ્દંડપણું. (૭) ભભકો; રૂઆબ; દમામ. (૮) લાવણીનો એક ભેદ. આમાં શિવનો મહિમા હોય છે. (૯) રીસ; ક્રોધ; ફુંપદની ઉદ્ધતતાનો છણુકો તે.

તોલ, પું૦ (સં. तुल्) તોળવું તે; વજન કરવું તે; વજન; માપ; ભારેપણું. (૨) તુલના; સરખાપણું; કિમ્મત; પરીક્ષા. (૩) સંમાન; આબરૂ; સાખ. ક્રિ૦ પ્ર૦ તોલ કરવું=તોળવું; જોખવું; વજન કરવું. તોલ કરાવવો=કિમ્મત કરાવવી; પોતાને માટે સામાના મનમાં હલકો વજન રહિતપણાનો વિચાર આવે તે. ઉ૦ એ છે જનમની ઉછાંછળી, મારો થઇ જાય તોલ, આઘા રહો રૂડા રાજવી. કા.

તોલડી, સ્ત્રી૦ કાળું માટીનું વાસણ; હાંલ્લી; રાંધવા ખાવાનું માટીનું કાળું વાસણ. કહે૦ ટકાની તોલડી તેરવાનાં માગે,=સંસાર ચલાવવાને સો ચીજ જોઇએ. નાનો પાટિયો. તોલડી તનતન કરે છે, અર્થાત્ ખાલી ચણો ને વાગે ઘણો. એવા અર્થમાં વપરાય છે.

તોલડું, ન૦ હાંલ્લું; નાનું ફૂલ ઝાડ વાવવાનું કુંડું. તિરસ્કારના અર્થમાં. (૨) ભિક્ષુનું પાત્ર.

તોલું, ન૦ દસશેર જેટલું જે એક જાયે વજન તે; દસશેર જેટલું જોખેલું જે વજન તે. ચાર તોલાંએ મણ, ચાળીસ શેર.;

પાંચ સાત તોલાં દાળ જોઇએ છીએ. (૨) ઘી ભરવાનું નાનું વાસણ; નાનું પાટુંડું (૩) ઝોકું. ઉંઘ કે આળસમાં માથું ઝૂકી જવું તે:-કચેરીમાં બેઠાં બેઠાં કેમ તોલાં જોખે છે?

તોલે, અ૦ સમાનતામાં; બરોબરીમાં; સરખાપણામાં.:-એની તોલે ના આવે. બરોબરી કરે તેમ.

તોલો, પું૦ છન્નુ રતિ જેટલું વજન તે; ૩૨ વાલ ભાર. સોનારૂપાનું વજન કરવામાં વપરાતું પરિમાણ. બે ગદિયાણાનો તોલો; એક બ્રિટિશ કલદાર રૂપિયા ભાર તે.

તોશાખાનું, ન૦ (फा.) ભંડાર; તિજોરી; સરકારી માલ મિલકત ને નાણું જ્યાં રહેતાં હોય તે જગા. તોશાહ.

તોષ, પું૦ (सं.) તુષ્ટિ; જે કંઇ મળ્યું કે મળતું હોય તેટલું બસ છે, એવી જે મનની તૃપ્તિ તે; મનની તૃપ્તિનો આનંદ; સંતોષ.

તોસદાન, ન૦ વધારાનો દારૂ ને ગોળીઓ વગેરે રાખવાની સિપાઇની જે ખલેચી તે. (૨) દફતર રાખવાનો કોથળો.

તોહમત, ન૦ [अ] તહોમત; ગુનો; અપરાધ; દોષ. (૨) આળ; બટ્ટો.

તોહોમત, જુ૦ તોહમત.

તોળવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. तोल्] તોલ-વજન કરવું; પરિમાણ કાઢવું; જોખવું; ભારેપણાનું પરિમાણ કાઢવું. (૨) સરખાવી જોવું; સમાનતા કરી જોવી; પરખવું; માપવું; કિમ્મત કરવી. બીજાની સાથે બરોબરી કરી જોવી. ઉ૦ ખરા ખોટાનો કંઇ તોલ તોળો. (૩) ઉપાડવું; ભાર ઝીલવો; ઉંચકવું; ધારણ કરવું.

તોળાટ, પું૦ તોળનારો; મપારો.

તોળામણી, સ્ત્રી૦ તોળવાનું મહેનતાણું તે; તોળામણ; જોખામણી.

તોળાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોખાવું; કોઇ ચીજની બરોબર ઉંચકાવું.

તોંતરો, પું૦ તોતેરની સાલનો દુકાળ તે. સાલ તે.

તોંવર, વિ૦ રજપૂતોના અમુક વર્ગની આનુવંશિક ઓળખ.

ત્યકત, વિ૦ [सं.] તજેલું; છોડી દીધેલું; ઉત્સૃષ્ટ.

ત્યમ, અ૦ તેમ; એ રીતે. ઉ૦ જયમજયમ પડે વીપતડી, ત્યમત્યમ આવે જ્ઞાન.

ત્યાગ, પું૦ (सं.) તજી દેવું તે; છોડવું-મૂકી દેવું તે; સંસારની માયાને તજી દઈ વૈરાગ્ય ધર્મ પાળવો તે; સંસાર છોડી દેવો તે. (૨) આપી દેવું તે; બીજાના લાભમાં જતું કરવું, છોડી દેવું તે; દાન. (૩) વૈરાગ્ય; તજી દેવાપણું તે; સંસાર અને માયાની ભાવનાઓથી અળગા રહેવાપણું: ભાવના-ઇચ્છા રહિતતા. સાધુ-સંન્યાસી કે જોગી જતિ થઈ જવું ને થઇ જવાપણું તે.

ત્યાગવું, જુ૦ તજવું; છોડી દેવું; વર્જવું.

ત્યાગી, પું૦ જેણે સંસાર, સંસારિક સુખો અને માયાનો ત્યાગ કરેલો હોય એવો જે તે; વેરાગી; બાવો; જોગી જતિ. જેણે સંસારનો ત્યાગ કરેલો હોય તે. ઉ૦ ત્યાગી ન ટકે રે સંસારમાં. (૨) દાનવીર; દાન આપનારો; દાતા.

ત્યાજ્ય, વિ૦ [सं] તજવા જેવું; છોડી દેવા જેવું; નહિ રાખવા લાયક; તજી દેવા જેવું; તજવાને યોગ્ય.

ત્યારનું, અ૦ તે વખતનું; તે સમયનું.

ત્યારે, અ૦ [सं तदा] તે વખતે; તે વેળા એ; ત્યહારે; તહારે. (૨) તો; હોવે તો.:-ના લાવશો ને ત્યારે?

ત્યાશી, વિ૦ એંશી ને ત્રણ; ૮૩

ત્યાં, અ૦ તે ઠેકાણે; તે જગાએ; ત્યહાં: તિહાં; તત્ર.

ત્રગડો, પું૦ ત્રણનો આંક; ત્રણનું સંખ્યા દર્શક ચિહ્ન, અક્ષર, આંકડો, તગડો.

ત્રગણું, વિ૦ ત્રણ ગણું; ત્રણવાર વધારે એવું.

ત્રણ, વિ૦ બે ને એક; ૩. ૨૦ પ્ર૦ ત્રણ ટકાનું=હલકું નીચું; ઓછી આબરૂ પ્રજત ન હોય એવું. ત્રણ પાયાનું=અચોકસ મનનું; ડગુમગુ થઈ જાય એવું; ગાંડું ઘેલું; સમજરહિત. કહે૦ ત્રણ ખુણાની ટોપી=જેમ ફેરવીએ તેમ ફેરવાય એવું; બધી બાજુએ સરખું હોય એવું. ત્રણ ટિંખળ ને હળમેખળ=ત્રણ જણ હોય ત્યાં નક્કી કામ થાય નહિ.

ત્રણેક, અ૦ ત્રણને આશરે.

ત્રપા, સ્ત્રી૦ [સં.] લજ્જા; શરમ.

ત્રભાણું, ન૦ [સં. તર્પણપાત્ર] તર્પણ કરવાનું તાંબાનું થાળી જેવું પાત્ર; તરભાણું.

ત્રમઝટ, અ૦ ખૂબ ઝપાટે; ઉપરા ઉપરી પડવું–વરસવું વગેરે તે; ઝાપટેઝાપટાં:– ત્રમઝટ વરસાદ વરસતો હતો. સાતત્ય દેખાડે છે.

ત્રમણું, વિ૦ ત્રણ ગણું.

ત્રય, વિ૦ (સં.) ત્રણ; ૩.

ત્રયી, પું૦ (સં.) ત્રણ વેદ તે; ઋક યજુ ને સામ.

ત્રયોદશ, વિ૦ (સં.) તેર; દસ ને ત્રણ; ૧૩

ત્રયોદશા, સ્ત્રી૦ તેરમું; મરણ પામેલાનો જે તેરમો દિવસ તે.

ત્રયોદશી, સ્ત્રી૦ (સં.) તેરસ; તેરમી તિથિ તારીખ તે.

ત્રવટું, વિ૦ ત્રણ વાટ જ્યાં એકઠી થતી હોય તેવું (સ્થાન.)

ત્રવાડી, વિ૦ (સં. ત્રિવેદી) ત્રણ વેદ જાણનાર; બ્રાહ્મણોમાં ત્રયીના અભ્યાસીઓની અટક. કહે૦ ત્રવાડીના ત્રણસે કુવા હોય ત્રવાડી તરસે મુવા: સાધન હોવા છતાં પણ દોઢ ડહાપણમાં રહેવા જતાં ફળ મળે કે કાર્ય થાય નહિ એવા.

ત્રષ્ણા, જુઓ તૃષ્ણા.

ત્રસ, પું૦ પોતાની મેળે હાલી ચાલી શકે એવો જીવ. (૨) જંગમ.

ત્રાસકો, પું૦ છાંટો; ડબકો; સોચો. (૨)ચીરો; તચિયો. (૩) નિસાસો. (૪) જંપ; નિરાંત.

ત્રસ્ત, વિ૦ [સં] ભડકેલું; બીનેલું; ત્રાસ પામેલું. ઉ૦ એ ત્રસ્ત બાલ મૃગસી ચલદૃષ્ટિવાળી.

ત્ર્યંબક, પું૦ શિવ; ત્ર્યંબક.

ત્રંબાળુ, ન૦ તાંબાની મોટી નોબત; તાંબાનું વાજિંત્ર. ઉ૦ સખી તેરસે ત્રંબાળુ ગાજેરે.

ત્રાક, સ્ત્રી૦ તરાક; સુતર કાંતવાની જે લાંબી રેંટિયા સોય તે.

ત્રાકડી, સ્ત્રી૦ સુતર કાંતવાની જે ફરકડી અને ફરકડીમાંની સળી તે.

ત્રાગડું, ન૦ ત્રાગું કરવાનું જે સાધન–હથિયાર તે. (૨) વડાં પૂરી વગેરે તળી કાઢવાનો જે લાંબો સોયો તે.

ત્રાગડો, પું૦ તાંતણો; તંતુ; દોરો. (૨) જનોઈ. (૩) જેની ઉપર સુતરને વળ આપવામાં આવે છે તે ફીરકી; ફરકડી. (૪) તંતુ પરંપરા; તંતુજાળ. તાગડો.

ત્રાગું, ન૦ બીજાની પાસેથી પોતાને ગમતું કાર્ય કાઢી લેવાને બળ નહિ વાપરતાં દયા ઉશ્કેરે, સામાને હીણું લાગે એવું પોતે દુઃખ વેઠવું અથવા પોતાના જીવ ઉપર જોરાવરી કરવી તે; લહેણું લેવાને લાંઘવું; કર માફ કરાવવાને કે જુલમ અટાવવાને માટે બાળકોને મારવા કે પોતે પોતાની ઉપર જબરજસ્તી કરવી તે. આગળ જુલમી રાજાઓના વખતમાં રાજાના જુલમ અથવા અન્યાય સામે ભાટ અને ચારણો કે છોકરાં જીવ આપતાં તે ત્રાગું કહેવાતું.

ભાટ લોકો ત્રાગાં કરવામાં આગળ પડતા.

ત્રાજવું, ન૦ તાજવું, (સં. तुला) જોખવાનું યંત્ર; કાંટો; જોખ. (૨) કાંટાનાં બે પલ્લામાંનું એક પલ્લું તે; જોખની ટોપલી. (૩) છુંદણાંની એક ગોળ આકૃતિ તે.:–ત્રાજુડીના જેવાં છુંદણાં પાડેલાં હોય તે. લાડવા ને ત્રાજવાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ ત્રાજવું નમવું=સુભાગી થવું; સારો દિવસ આવવો; પ્રતિષ્ઠા વધવી.

ત્રાજુડી, સ્ત્રી૦ નાનાં તાજવાં તે.

ત્રાજુડું, ન૦ તાજવું, ત્રાજવું. (૨) પલ્લું.

ત્રાટું, ન૦ કામડાંની આડ–ભિંત–પડદો તે; વાંસ–સરાંઠી–વગેરેનો આંતરો તે.:–ઘર વચ્ચે ઉભું ત્રાટું ભરી લઇને બે ભાઇઓ જુદા રહ્યા.

ત્રાડ, સ્ત્રી૦ ભારે ચીસ; રાઢ; મોટી બૂમ; ગર્જના; તાણીને ભારે ઘાંટે મોટી બૂમ પાડવી તે. ભય ઉપજાવવા અથવા ભય લાગવાથી જે મોટો ઘાંટો પાડવો તે. તડતડીને બોલવું તે.

ત્રાડવું, ક્રિ૦ અ૦ તાણીને મોટે ભારે ઘાંટે બોલવું; તડતડીને ભારે અવાજ કાઢવો; ખિજાઇને ક્રોધથી સામાને ત્રાસ પડે એમ જોરથી બોલવું તે. (૨) ભયંકર મોટી બૂમ પાડવી; ગર્જવું; મોટેથી ઘુરકવું; સિંહ, વાઘ ને હાથી વગેરેનું ભારે બોલવું. ઉ૦ જેમ કોઇ મોટો મેગળ ત્રાડે.

ત્રાડો, પું૦ તાડો; ગુમડાના સોજાથી ચામડી ને માંસના લોચા ખેંચાઇને થતું જે દુ:ખ તે; ગુમડું ફેલાવાથી ને સોજાનું જોર હોવાથી ચામડીમાં તરમ તરમ થવું તે. એક અવયવને દુ:ખ થતાં તેની રગેરગ આવેલા બીજા અવયવપર દુ:ખ થાય તે.

ત્રાણ, ન૦ (સં) રક્ષણ, ઉ૦ ત્રાણ કરો ત્રિપુરેશ્વરી હો બહુચરી. (૨) શરણ; આશ્રય. (૩) કવચ.

ત્રાણું, વિ૦ નેઉ ને ત્રણ; ૯૩.

ત્રાતા, પું૦ (સં) રક્ષણ કરનાર; શરણ આપનાર; બચાવનાર. (૨) પાલક; તારનાર.

ત્રાપડ, જુ૦ ત્રાપડું.

ત્રાપડું, ન૦ જાડા રેસાઓનું કપડું; ભિંડી, શણ કે અંબાડા વગેરેના રેસાના વણાટનું કપડું.

ત્રાપો, પું૦ તરાપો; પાટિયાં કે લાકડાં એક એકની સાથે બાંધીને તરતાં મૂક્યાં હોય તે; ઘણા ઘટકાવયવનો એક સાથે જોડાયેલો સમવાય–સમૂહ તે. (૨) વેન; યાન; કાચું નાવ; એક બીજાની સહાયથી તરતો–ચાલતો જે વહેવાર કે વહીવટ તે; તારણનું સાધન.:–બાઇડી મરી જતાં એનો ત્રાપો તૂટી ગયો.

ત્રાસ, પું૦ (સં) કંટાળી–અકળાઇ ત્રાસી જવું તે; કંટાળો; કમકમાટી; ધ્રુજારો; કામ કરતાં, સાંભળતાં કે જોતાં ભય ને કમકમાટ થવો તે. (૨) જુલમ; કહેર; ધાક; ડર; ભય. (૩) તાસ; તાસક; તાંબાની છીછરી થાળી તે; કથરોટ.

ત્રાસક, સ્ત્રી૦ તાસક; નાની છીછરી થાળી; રકેબી; છીબું.

ત્રાસદાયક, વિ૦ ત્રાસ દે–આપે એવું; કંટાળા ભરેલું; કમકમાટ ઉપજે એવું.

ત્રાસદાયી, વિ૦ ત્રાસ આપે એવું; કમકમાટ આપનારૂં; જુગુપ્સિત; કંટાળી જવાય એવું.

ત્રાસવું, ક્રિ૦ અ૦ ત્રાસ થવો; કંટાળવું; કમકમવું. (૨) બીવું; ભય લાગવો; થરથરવું; ધ્રુજવું; થરકીજવું. ઉ૦ હું તો ત્રાસી નાસી દૂર થઇ. (૩) હબકીજવું.–કતલ થતી જોઇને તે તો ત્રાસી ગયો.

ત્રાસું, જુ૦ ત્રાંસું.

ત્રાહિ, અ૦ (સં) રક્ષણ કરો; બચાવો; તારો; આવા અર્થમાં વપરાય છે. (૨) તોબા;

ગજબ; એવા કંટાળા ને ત્રાસનો ઉદ્ગારઃ-ત્રાહિ, ત્રાહિ. (ત્રાહ્ય) ત્રાહ પોકરાવી. બચાવો બચાવો-રક્ષણ કરો, તોબા તોબા, આ જુલમથી એવા પોકાર પડાવરાવ્યા.

ત્રાહિત, વિ૦ ઓળખાણ કે સંબંધવાળું નહિ એવું; પરાયું; પક્ષકાર બે જણથી જુદું એવું; અજાણ્યું; સંબંધ કે લાગતું વળગતું ન હોય એવું. બે જણ અથવા ટંજિયામાં જે બે પક્ષ પડેલા હોય તેમના કોઇના પણ તરફનું નહિ એવું.

ત્રાહે, જુ૦ ત્રાહિ; તોબા; ત્રાહ્ય.

ત્રાહ્ય, અ૦ તોબા; ગજબ; ત્રાસની વાત. કંટાળાનો-ધ્રુજારાનો ઉદ્ગાર. ઉ૦ ત્રાહ્ય ત્રાહ્યની તાળી પડે ને નગર ઉજાડયું જાયરે.

ત્રાંબટ, વિ૦ (ના૦) તાંબાનું (પાત્ર) તાંબાપાત્ર; ત્રાસક.

ત્રાંબડી, સ્રી૦ [સં તામ્ર ઉપરથી) તાંબાની વટલોઈ; ગગરો; તાંબડી. તાંબાનું પ્રવાહી ભરવાનું-ઘી પીરસવાનું પાત્ર.:-ત્રાંબડીએ ઘી પીરસાય તોજ જશ મળે. ત્રાંબડી ફેરવવી=ઉપર ઘી પીરસવું. (૨) ભીખ માગવી.:-એ તો બિચારો ગામમાં ત્રાંબડી ફેરવીને ગુજરાન ચલાવે છે. તામડી.

ત્રાંબાકુંડી, જુ૦ તાંબાકુંડી.

ત્રાંબારાય, સ્રી૦ રહેણ-સાંધો મેળવવા-ધાતુમાંની ફાટ પુરવા માટે તાંબાના ભુકા સાથે કરેલી જે મેળવણી તે. તાંબારાય.

ત્રાંબિયો, પું૦ તાંબાનો લોટો; કળશિયો. (૨) પૈસો; તાંબાનો જૂજ કિમ્મતનો સિક્કો. એક ત્રાંબિયો પણ તેને મજુરીનો મળનાર નથી.

ત્રાંબું, ન૦ જુ૦ તાંબું.

ત્રાંસ, પું૦ વાંક; વકતા. (૨) આડઃ આંતરો; ફાંસ; ફાંસો; જેથી અટકાવ થાય તે; સીકડવું, બંધ કરવું તે. દાબીને માર્ગ બંધ કરવો તે; છેહ.:-મળે ત્રાંસ દેવો. (૩) વજન; કાટલું. (૪) તાંસળી; તાંબાનો મોટો વાડકો.

ત્રાંસળું, ન. તાંસળું; કાંસાનો છછરો વાડકો.

ત્રાંસાં, ન૦ તાસાં; પહોળાં ને ચપટાં નગારાં; પેટકુટિયાં. પેટ ઉપર રાખી નેતરની પાતળી સોટીઓથી વગાડવાનાં નગારાં.

ત્રાંસિયો. પું૦ ત્રાંસ.

ત્રાંસું, વિ૦ વાંકું; ત્રિકોણ પડે એમ રહે એવું; આડકતરૂં; આડું; ખુણા પડતું; કતરાતું. (૨) ડોળો તરડાઇ ગયો હોય એવું; કતરાતું જોતું; બાડું.

ત્રિ, વિ૦ [સં] ત્રણ.:-ત્રિગુણ=ત્રણ ગુણ. ત્રિભુવન.

ત્રિક, ન૦ ત્રણનો સમુદાય તે; ત્રણનું જોડું.

ત્રિકટુ, ન૦ (સં.) ત્રણ તીખાં-ગરમ ઓષધો તે; સુંઠ, મરી અને પિંપરનું સમ ભાગ ચૂર્ણ-મિશ્રણ તે.

ત્રિકમ, પું૦ વિષ્ણુ.

ત્રિકાળ, પું૦ ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય, એ ત્રણ કાળ તે; સવાર, બપોર ને સાંજનો વખત તે.:-બ્રાહ્મણના છોકરાએ ત્રિકાળ સંધ્યા કરવી જોઇએ.

ત્રિકાળજ્ઞ, પું૦ ત્રણે કાળની વાત જાણનાર; ભૂત, વર્તમાન ને ભવિષ્ય જાણનાર માણસ તે; જોશી; જ્ઞાની.

ત્રિકાળદર્શી, વિ૦ ત્રણ કાળ જોઇ શકનાર; ત્રિકાળજ્ઞ; જ્ઞાની.

ત્રિકાંડ, વિ૦ (સં.) જેને ત્રણ કાંડ-ગાંઠા હોય એવું; ત્રણ પ્રકરણવાળું.

ત્રિકુટ, વિ૦ (સં.) ત્રણ શૃંગવાળું.

ત્રિકોણ, પું૦ (સં.) જેને ત્રણ ખુણા હોય તે; ત્રણ બાજુ ને ત્રણ ખુણાવાળી આકૃતિ તે.

ત્રિકોણમિતિ, સ્રી૦ (સં) બાજુઓ અને તેના મેળાપના ખુણાઓ ઉપરથી માપ લેવાની જે ગણિત પદ્ધતિ તે; ગ્રહાદિકનાં

અંતર અને માપ આ વિદ્યાથી થાય છે. દરિયાઇ ખાતામાં અને તોપના ગોળાઓ ફેંકવાને નિશાન નક્કી કરવામાં પણ આ વિદ્યા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ત્રિગુણ, પું૦ (સં.) ત્રણ ગુણ તે; રજ, તમ ને સત્ત્વ, એ ત્રણ ગુણનો સમુદાય તે.

ત્રિગુણાત્મક, વિ૦ જેમાં ત્રણે ગુણ રહેલા હોય તે; ત્રણે ગુણવાળું.

ત્રિજટા, સ્ત્રી૦ એક રાક્ષસી. એ અશોક વનમાં સીતા પાસે રહેતી હતી.

ત્રિજ્યા, સ્ત્રી૦ (સં) મધ્યબિંદુથી પરિધ લગીની લીટી તે; આરાની લીટી. (૨) પણછ; ધનુષ્યની દોરી.

ત્રિતાપ, પું૦ (સં) ત્રણ જાતના તાપ તે; આધિદૈવિક આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક, આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ.

ત્રિદશાલય, ન૦ (સં.) સ્વર્ગ; દેવલોકને રહેવાનું સ્થાન.

ત્રિદંડી, પું૦ (સં.) એક સંન્યાસી. જેણે બુદ્ધિથી વાગદંડ, મનોદંડ અને કાયદંડને હઠાવ્યા હોય એવો અને તે દેખાડવાને ત્રણ દંડને એકઠા બાંધીને જે જમણા હાથમાં રાખે છે તે ત્રિદંડી સંન્યાસી કહેવાય છે.

ત્રિદોષ, પું૦ (સં.) વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણેનો કોપ તે; એ ત્રણેથી ઉત્પન્ન થયેલો રોગ તે; મુઝારો; સન્નિપાત. કફથી છાતી જડાઇ જાય અને વળી તાવનું જોર ઘણું હોય એવો રોગ.

ત્રિદોષજ, વિ૦ ત્રણ દોષમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું; મુઝારામાંનું. (૨) વાત, પિત્ત ને કફ એ ત્રણે દોષને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો જે રોગ તે.

ત્રિધા, અ૦ (સં) ત્રણ પ્રકારે; ત્રણે રીતે; ત્રણ ભાગે.

ત્રિનયન. પું૦ (સં.) ત્રણ નેત્રવાળો તે; શિવ; મહાદેવ.

ત્રિપક્ષી. સ્ત્રી૦ મરનારને જે દિવસે ત્રણ પખવાડિયાં થતાં હોય તે દિવસે કરવાનું શ્રાદ્ધ તે; ત્રિપંખી.

ત્રિપથગા, સ્ત્રી૦ (સં) ત્રણ રસ્તે જનારી તે; સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલ એ ત્રણે ઠેકાણે વહેતી એવી જે નદી તે; ગંગા; ભાગીરથી.

ત્રિપાત, વિ૦ ત્રિપાદ; ત્રણ પાયાનું; માલ વગરનું, લેંઘું; કાચી સમજનું.

ત્રિપુટી, સ્ત્રી૦ ત્રણનો સમુદાય તે; બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ, એ ત્રણ દેવ તે. જાણવાનું તે; જાણવા જોગ હોય તે ત્રણવાનાં (જ્ઞાતૃ જ્ઞાન ને જ્ઞેય) કર્ત્તા કર્મને ક્રિયા, તે ત્રણવાનાં.

ત્રિપુરારિ, પું૦ (સં.) ત્રિપુર દૈત્યને તેનાં ત્રણ નગરને નાશ કરનાર જે શત્રુ તે; શંકર; શિવ; મહાદેવ.

ત્રિપુંડ્ર, ન૦ (સં.) ત્રણ લીટી—આંકાનું શિવમાર્ગીઓ કપાળમાં જે આડું ટીલું કરે છે તે; તિલક.

ત્રિફલા, સ્ત્રી૦ (સં.) હરડાં, બેડાં અને આંબળાંનું સમભાગ ચૂર્ણ કે મિશ્રણ તે; હરડાં, બેડાં ને આંબળાંનો સમભાગ તે.

ત્રિભંગી, વિ૦ (સં.) ત્રણ ઠેકાણેથી વળેલો. (૨) ના૦ જેમાં ત્રણ યતિ આવે છે એવું એક વૃત્ત. ઉ૦ જય જય જગ બાપા કુડમતિ કાપા, તુજ કરજે; તુજ ભવજળ તારણ, અધમ ઉદ્ધારણ, દિલ ધરજે.

ત્રિભુવન, ન૦ (સં.) ત્રણ ભુવનનો સમાહાર તે; સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ, એ ત્રણ લોક તે; ત્રિલોક. ઉ૦ ત્રિભુવન પાવન તુલસીજીનો વિંવારે.

ત્રિયા, સ્ત્રી૦ (સં.) સ્ત્રી; પત્ની. ઉ૦ જેના ધણીમાં ન:મળે ઢંગ ત્રિયા તેની ફરે

ઉઘાડે અંગ.

ત્રિયામા, સ્ત્રી० (સં.) રાત્રિ; રજની; રાત.

ત્રિરાશિ, સ્ત્રી० (સં.) ત્રણ સંખ્યા કાઢવાની જે રીત તે.

ત્રિલોક, પું० (સં.) ત્રણ લોકનો સમુદાય તે; દેવલોક; મૃત્યુ લોક ને નાગલોક તે; ત્રિભુવન.

ત્રિલોચન, પું० (સં.) ત્રણ નેત્રવાળા તે; શંકર; શિવ; મહાદેવ.

ત્રિવર્ગ, પું० (સં) ધર્મ, અર્થ અને કામ તે.

ત્રિવલી, સ્ત્રી० (સં.) પેટ ઉપર ચામડીના જે ત્રણ વાટા પડે છે તે. આ તંદુરસ્તીનું અને સારા ભાગ્યનું નિશાન છે.

ત્રિવિક્રમ, પું० (સં) ત્રણ પગલાંથી ત્રણ ભુવન આવરનાર તે; વિષ્ણુ.

ત્રિવિધ, વિ० (સં) ત્રણ પ્રકારનું; ત્રણ જાતનું:-ત્રિવિધતાપ.

ત્રિવિષ્ટપ, ન० (સં) સ્વર્ગ; દેવલોક.

ત્રિવેણી. સ્ત્રી० (સં.) ત્રણ નદીઓના પ્રવાહ જ્યાં આગળ જઇ એકઠા થતા હોય તે સ્થાન. પ્રયાગ. અલ્હાબાદ આગળ ગંગા યમુના અને સરસ્વતી એ ત્રણ નદીઓનો સંગમ થાય છે માટે તે ત્રિવેણી ધામ કહેવાય છે. (૨) ત્રણ નાડીઓનો સમુદાય તે:-ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના.

ત્રિવેદી, વિ० (સં.) ત્રણ વેદ જાણનારો. (૩) બ્રાહ્મણોમાં ચાલતી એક અટક.

ત્રિશંકુ, પું० (સં) સૂર્યવંશનો-પૃથુરાજાનો પુત્ર. આ રાજાએ વસિષ્ઠ ઋષિને કહ્યું કે મને એવો યજ્ઞ કરાવો કે, જેથી હું સદેહે સ્વર્ગમાં જાઉં. વસિષ્ઠે તેને ના પાડી પછી તેણે વિશ્વામિત્રને એ ઇચ્છા જણાવી. તેમણે યજ્ઞ કરાવ્યો પણ દેવ હાજર થયા નહિ. પછી વિશ્વામિત્રે પોતાના તપોબળથી તેને સ્વર્ગમાં મોકલ્યો. ઇંદ્રે તેને ત્યાંથી નીચે નાખ્યો પણ પડતાં પડતાં વિશ્વામિત્રે તેને અંતરિક્ષમાં રાખ્યો. આથી ભાષામાં એવી વાત-કહેતી ચાલે છે કે, ‘ત્રિશંકુની ગતિ’ અર્થાત્ અધવચાળ એટલે નહિ ઘરના ને નહિ વનના, એવી સ્થિતિ તે.

ત્રિશૂલ, ન० (સં) એવી લાકડી કે હથિયાર કે જેને એક છેડે ત્રણ અણીદાર પાનાં-ફળાં હોય; ત્રિશીર્ષક, પિનાક આ શિવનું આયુધ કહેવાય છે.

ત્રિષ્ટુપ, પું० (સં) અક્ષરમેળ વૃત્તનો એક વર્ગ તે.

ત્રિસંધ્યા, સ્ત્રી० (સં) સવાર, બપોર અને સાંજ, એ ત્રણ સમયના જે સંધિકાળો તે. આ કાળોમાં બ્રાહ્મણો ઇશ્વર સ્તવનાદિ કરે છે. ત્રણ સંધિ કાલ તે.

ત્રિંશ, વિ० (સં) ત્રણ વાર દશ દશ જેટલી સંખ્યા તે; ૩०.

ત્રીજ, સ્ત્રી० પખવાડિયાનો તીજો દિવસ તે, ત્રીજી તારીખ-તિથિ.

ત્રીજું, વિ० ત્રણની સંખ્યા ઉપરનું.

ત્રીઠ. સ્ત્રી० પીડા, દુ:ખ.

ત્રીસ, વિ० (સં. त्रिंशत्) ત્રણ વાર દશ દશ તે; ૩०.

ત્રુઇ, સ્ત્રી० ફુંકીને વગાડવાનું એક વાજું; રણશિંગું.

ત્રુઠવું, ક્રિ० અ० રીઝવું, પ્રસન્ન થવું; કુરબાન થવું. ઉ० જેને ત્રુઠયા શ્રી ભગવાન.

ત્રેખડ. સ્ત્રી० તજવીજ; સંભાળ ભરી કરકસર; ખંત; કાળજી. (૨) એકની કન્યા બીજાને બીજાની ત્રીજાને ને ત્રીજાની પહેલાને એમ આપવાની જે ગોઠવણ તે.

ત્રેખડું, ન० સામસામે નહિ પરંતુ ત્રીજાને વચમાં રાખી ત્રિપટ કરવું તે; કન્યા લેવા દેવાની ગોઠવણી તે. સાટુંત્રેખડું, એમ કહેવાય છે.

ત્રેતા, પું० (સં) ચાર યુગોમાંનો બીજો યુગ.

તે ૧૨૯૬૦૦૦ વર્ષનો ગણાય છે. કાર્તિક સુદિ નવમીએ તેની ઉત્પત્તિ માની છે. ત્રેતાયુગ.

ત્રેપન. વિ૦ પચાસ ને ત્રણ; ૫૩.

ત્રેવટી, વિ૦ ત્રણ કઠોળની (દાળ.)

ત્રેવડ. સ્રી૦ કરકસરથી ઘર ચલાવવાની ને ખરચ કરવાની ચતુરાઇ–આવડ તે. કહે૦ ત્રેવડ ત્રીજો ભાઇ.

ત્રેવડું, વિ૦ ત્રણ પડવાળું; ત્રણ બાજુથી સંબંધવાળું; ત્રણગણું.

ત્રેવીસ, વિ૦ વીસ ને ત્રણ; ૨૩.

ત્રેવડવું, ક્રિ૦ સ૦ રૂઢિ ને અનુસરતી રીતે અતિથિ, બહેન, ભાણેજ, પુત્રી અને સગાં વહાલાંનો સત્કાર કરવો તે, જેને જેમ ઘટિત હોય તેમ આપવું મેલવું તે, જેને જેમ ઘટિત હોય તેમ નોતરવું; દાન દક્ષિણાથી સત્કારવું વગેરે વ્યવહાર સાચવવો.

ત્રેસઠ, વિ૦ સાઠ ને ત્રણ તે; ૬૩.

ત્રેંતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને ત્રણ તે; ૪૩.

ત્રૈલોક્ય, (સં) ત્રણ લોકનો સમુદાય; ત્રણે લોક તે.

ત્રોટી, સ્રી૦ સ્રીના કાનની બુટનું ઘરેણું.

ત્રોડ. જુ૦ તોડ; નિકાલ.

ત્રોતારી, સ્રી૦ ત્રણ તારવાળું વાજું.

ત્રોફો, પું૦ સોપારીની માંજર; સોપારીનો ડોડો.

ત્રોવું. ક્રિ૦ અ૦ તરોઇ જવું; કાચો પશુ ગર્ભ ગળી જવો. (૨) શરીર દુર્બળ થઇ નંખાઇ જવું.

ત્વ, અ૦ [સં) સંસ્કૃત પ્રત્યય–'પણું' ના અર્થમાં વપરાય છે.:–સત્યત્વ=સાચાપણું. દુષ્ટત્વ=નઠારાપણું. અમ્લત્વ=ખટાશ.

ત્વક્, સ્રી૦ (સં) ચામડી.

ત્વગિંદ્રિય, સ્રી૦ (સં) સ્પર્શની ઇંદ્રિય તે; ચામડી; જેને સ્પર્શનું જ્ઞાન હોય તે ઇંદ્રિય.

ત્વદીય, સ૦ (સં.) તમારૂં.

ત્વચા, સ્રી૦ (સં.) ચામડી. (૨) છાલ.

ત્વરા, સ્રી૦ (સં.] ઉતાવળ; તાકીદ; ઝપટ; ધાઇ.

ત્વરિત, વિ૦ (સં.) જલદી; ઝટ; ઝટપટ; (૨) ઉતાવળું; તરતાતરત; તાબડતોબ; તાકીદે.

ત્વંપદ, ન૦ (સં) તારાપણું; તું એવું જે પદ તે.

ત્વાં. સ૦ (સં) તને.

થ.

થ, પું૦ (सं) ગુજરાતી વર્ણમાળાનો અઠ્ઠાવીસમો અને વ્યંજનોમાંનો સત્તરમો અક્ષર. ત નો મહાપ્રાણ. દંતસ્થાની વર્ણ.

થઈચુકવું, ક્રિ૦ અ૦ થઈરહેવું; પુરૂં થઈ જવું; કંઈ પણ અવશેષ નહિ રહેવું. (૨) મરીજવું; પ્રાણ જતા રહેવા. (૩) તોડ આવી જવો; નિકાલ થઈજવો.

થઈને, અ૦ આરપાર; માંથી; વિંધીને, વચમાંથી; ને માર્ગે.:–મુંબાઈ થઈને તેમજ કલકત્તે થઈને પણ વિલાયત જવાય છે. (૨) બનીને.:–ઘેલા થઈને બોલો છો પણ કાળજું તો ચોકસ રાખો છો.

થઈરહેવું, ક્રિ૦ અ૦ પુરૂં થઈ જવું; નહિ હોવું; સમાપ્ત થવું. (૨) મરીજવું; પ્રાણ જતારહેવા. (૩) આધીન–વશ થઈને રહેવું; સામાને મળતા હાજી હા કરતા વશ ને પ્રિય થઈરહેવું.:–સામાને પોતાનો કરીને રહીએ કે સામાના થઈને રહીએ.

થકવવું, ક્રિ૦ સ૦ થાકે તેમ કરવું; ખૂબ પરિશ્રમ આપવો; થકવી નાંખવું; થાકી જાય તેમ કરવું. (૨) હરાવવું; પરાજય આપવો; શ્રમ આપીને નિર્બળ કરવું. (૩) કંટાળે એમ કરવું. પજવવું; હેરાન–કાયર કરવું.

થકાર, પું૦ (सं] થ; થત્વો; થ એવો અક્ષર અથવા ઉચ્ચાર તે.

થકિત, વિ૦ (सं स्थगित) સ્થિત, ચિત્રવત્ વગર હાલતે ચાલતે સ્થિર થઈ રહેલું હોય તેવું; દિઙ્મૂઢ; ચકિત; જડજેવું; વિસ્મય–અચંબાથી છક્ક થઈ ગયેલું એવું.

થકી, અ૦ ગુજરાતી પાંચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય; લીધે; આરે. (૨) માંથી. અંદરથી.

થકું. વિ૦ (सं. स्था) નીવતી; તરહતું; વતીનું; જેનો બોજો જોખમ બીજાની ઉપર હોય એવી રીતનું.:–જવાહીર હું રાખીશ પણ તે તમારાથકું રાખીશ.

થટ, સ્ત્રી૦ જમાવ; ભીડ. (૨) સમૂહ; ટોળું.:–લોકની થટ મળી છે.

થટ્ટો, પું૦ ઠેકડી; મશ્કરી. (૨) મોટેથી હસવું તે; ઉપહાસ.:–થટ્ટામશ્કરી.

થડ, ન૦ ઝાડનો મૂળ ઉપરનો ને ડાળાં પાંખડાંની નીચેનો જે જાડો ભાગ તે: જેમાંથી નીચે મૂળ અને ઉપર શાખાઓ નીકળેલી હોય તે વચલો ભાગ. (૨) જેમાંથી શાખાઓ વગેરે નીકળેલાં હોય તે મૂળભૂત વસ્તુ; ઉત્પત્તિસ્થાન; મૂળ; સંભવસ્થાન; બીજ; મુખ્ય વસ્તુ વિશેષ.:—થડ પકડો એટલે ડાળાં પાંખડાં તરતજ હાથ લાગશે.

થડકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉછળતાં ચાલવું; ધબકારા સાથે ચાલવું:- હૃદયનું ને નાડીનું થડકવું. (૨) ભયથી કંપવું: ભયને લીધે અથવા મનોવિકારને લીધે રૂધિરનું ઉછળીને ચાલવું અને તેને લીધે ધ્રુજવું.:–સિંહગર્જના સાંભળી ત્યારનું એનું હૃદય થડકે છે. ગરીબ પર ઘા કરતાં એનું હૃદય–અંતઃકરણ થડકે છે. (૩) અટકીને–ખાંચા ખાઈ ખાઈને ચાલવું–બોલવું; અટકવું; થરડાવું; અચકાવું; બોલતાં અમુક અક્ષર ઉપર ભાર આવવો.:–તે બોલતાં થડકાય છે. ઉ૦ થડકે તો ગુરૂ થાય. (૪) ફડફડવું. વેગને અટકાવ નડવાથી થંભીને જોરથી ધસરડાવું–ધ્રુજતું ચાલવું.

થડકો, પું૦ થડકીને થતો આઘાત–અટકાવ તે; થડકારો; એકદમ ગતિ અટકવાથી લાગતો જે આંચકો તે. (૨) બોલ–શબ્દ કે અક્ષર ઉપર પડતું જે ઓચિંતા અટકાવનું–રોધનું જોર તે.

થડથડવું, ક્રિ૦ અ૦ બરાબર ગોળાકારે નહિ ફરવું; ઉછળતું-તરડાતું ફરવું તે. (૨) થડ થડ એવો અવાજ થવો. તરાક અથવા ધરીનું વળીજવું; થરડાઈને અવાજ સાથે ગોળ ફરવું; ધ્રુજવું.

થડવું, ક્રિ૦ અ૦ વળ ચઢવો; અંબળાવું.

થડાથડ, અ૦ થડ થડ એવો અવાજ થાય તેમ; ઉપરાઉપરી; એક પછી એક વગર વિલંબે.:-થડાથડ બે ત્રણ લપડાકો લગાવી દીધો.

થડિયું, ન૦ થડ; વૃક્ષ વનસ્પતિનો મૂળ ઉપરનો જે જાડો ભાગ તે.

થડી, સ્ત્રી૦ ગાંસડીઓ, છાણાં, કપડાંના તાકા વગેરેનો ઢગલો; મોઢવું; અનાજ ભરેલી ગુંણોને એક બીજાની ઉપર ચઢાવી ગોઠવીને બનાવેલો જે ગંજ તે; ગંજી.

થથડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમધમાવવું; ઠપકો આપવો; ધમકાવવું.

થથરડો, પું૦ જાડો લેપ; એક એકની ઉપર આગળ પડતો દેખાય-સપાટીની બહાર જણાય એવો લેપ તે:-કપાળે થથરડો કરીને ક્યાં ચાલ્યા ? જાડું ને ઉપરા ઉપરી જેમ તેમ લગાડેલું એવું જે તે.

થથેડવું, ક્રિ૦ સ૦ જાડું ને બરચક થાય તેમ ઉપરા ઉપરી લગાડવું-ચોપડવું; જાડો લેપ કરવો.

થથેડો, પું૦ થથરડો; જાડો લેપ; ઉપરાઉપરી ચોપડેલું હોય એવું જે તે.

થથૈડો, પું૦ થથરડો; જાડો લેપ; ખૂબ જાડો લપેડો. (૨) ઉપરાઉપરી ચઢાવેલું હોય એવું; ધચુંબલો; ઉતરડ; ભરાવો.

થત્થો, પું૦ થ; થકાર; થ; એવો અક્ષર ને ઉચ્ચાર તે.

થનકથનક, અ૦ થન થન; ભોંય પગ ટકે નહિ એમ, ઉતાવળે નાચવું તે.

થનથન, અ૦ ભોંયપર પગ ટકે નહિ એમ બડી ચંચળાઈભેર નાચી કુદી રહેવું તે. આનંદમાં-તાનમાં મલકાઈ ખૂબ ચાંચલ્ય બતાવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ થન થન થઈ રહેવું=નાચ થઈ રહેવો.

થપડાક, સ્ત્રી૦ લપડાક; થાપડ, ધપ્પો.

થપેલી, સ્ત્રી૦ થપોલી; ગારા જેવી વસ્તુની બેઠી ઢગલી; છાણા જેવી પાથરીને ઠારેલી ઢગલી.:-કસારની થપેલી.

થપોલિયું, ન૦ થપોલી; થપેલી.

થપોલી, સ્ત્રી૦ નાની છાણા જેવી હેઠી-પાથરેલી ઢગલી; લોંદા જેવી નરમ વસ્તુની ગોળ બેઠી ગરગોલી; બેઠા ઘાટની લાડુડી.

થાપડ, સ્ત્રી૦ વાગતાં થપ એવો અવાજ થાય એવો પોંચાનો આઘાત; ધપ્પો; થપડાક; થાપટ. બોચી પર મારવામાં આવતી લપડાક તે થપ્પડ. (૨) ઝપટ.:-બે થપ્પડ મારીને રસ્તામાં લુંટી લેશે.

થમણી, સ્ત્રી૦ થાપણ.

થયું, અ૦ થવુંનું ભૂતકાળનું રૂપ; થઇ ગયું. (૨) બસ; રહેવા દો એમ; ભરાયું, પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યું એમ. ઉ૦ ચાલો ચાલો થયું થયું બેશ, હવે દોની જાવારે; ક્યાંક કાઢશો પાછો વેષ, મોહી રણ્ણા માં'વારે.

થર, પું૦ ઇંટ; માટી; રેત, અથવા મેલનું પડ તે; લપેટો; લેપ; વળું. (૨) ઓળ; હાર; એક સરખું પાથરણું; પથારો. એક એકની ઉપર એક એમ વળાં કે પડ ચઢેલાં હોય તે-આવર્તન.

થરક, પું૦ ભય; બીક; ધાક. (૨) કંપારો; ધ્રુજ; થરકવું તે.

થરકવું, ક્રિ૦ અ૦ ભય કે બીકથી ધ્રુજવું; કંપવું; થરથર થવું. નાડીઓનું અથવા તારોનું થરથર થવું તે.

થરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ફરતાં-ઘુમતાં કંપે એમ કરવું; વાંકું કરી નાંખવું.:-કાંતતાં આવડે નહિ ને રેંટિયે બેઠી તેથી ત્રાક થરડાઈ.

(૨) થરથર થવું; ધ્રુજવું; કંપવું. થરથર થાય એમ કરવું.

થરડાઇ, સ્ત્રી૦ વક્રતા; વાંકાપણું. (૨) અહંકાર-ગર્વ; દર્પ; થરડાટ.

થરડાટ, પું૦ થરડાઇ; ગરૂરી; ગર્વ. (૨) વક્રતા; વાંકાપણું.

થરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ બરોબર સીધું નહિ હોવું; વચમાંથી અથવા એકાદ છેડેથી જરા વાંકું હોવાથી ગોળ ફરતાં થરથરવું; વાંકું થઇ જવું સમાંતર સીધું નહિ રહેવું.:- ત્રાક થરડાઇ ગઇ. ઢોલિયો થરડાઇ ગયો; રોંટા થઇ જવું.

થરથર, અ૦ ધ્રુજવું-કંપવું તે; રહી રહીને ડગતું-કંપતું હોય તેમ. (૨) ના૦ ધ્રુજ; કંપ; થરેરી; કંપનો તરંગ-મોજો તે.

થરથરવું, ક્રિ૦ અ૦ કંપવું; ધ્રુજવું; થરથરવું.

થરથરાટ, પું૦ ધ્રુજારો; થરથરવું તે; કંપ; થડકારો. (૨) ત્રાસ; અત્યંત ભયની લાગણી; બીક, ધ્રુજારી થઇ આવે-રૂંવાં ઉભાં થાય એવી જે દહેસત તે. ભય વિસ્મય અને જોતાં ચીતરી ચઢે અને શરીર કંપી જાય એવું થવું તે.

થરથરી, સ્ત્રી૦ ધ્રુજારી; કંપ. (૨) કબુતરની એક જાતિ.

થરમામિટર, ન૦ [અં.] ગરમી માપવાનું એક યંત્ર. આ યંત્રમાં એક છેડે થોડો પારો રહે એવી ગોળ કુલ્લીને ઉપર બંધ મોની લાંબી નળી હોય છે. નળી ઉપર આંકડા માંડેલા હોય છે તેથી ગરમીની વધ ઘટ સમજાય છે.

થરમો, પું૦ દપોટો, એક જાતનું કપડું.

થરવું, ક્રિ૦ સ૦ થર ચઢાવવા; એક એકની ઉપર એક પડ ચઢાવવાં; ખાણુમાં અનાજ ભરતાં પુળા, પરાળ કે ઘાસના આગળ પાછળ અને વચ્ચવચમાં ઉપરાઉપરી ઘાસના થર દેવા તે.

થરી, સ્ત્રી૦ પાતળું થરનું પડિયું. મોટી માટીની કોઠીનાં એક એકની ઉપર એક ચઢાવવાનાં પડિયાં ને તેમાંના ખાંચા તે. થળી=પાતળી ગોદડી.

થરેરવું, ક્રિ૦ અ૦ ધ્રુજવું; કંપવું. ત્રાસ પામી જવું; ડરી-ધ્રુજી જવું.

થરેરી, સ્ત્રી૦ કંપારી; ધ્રુજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ થરેરી જવું=ત્રાસ પામી જવું; ત્રાસી જવું; ભયથી ડરી જવું. (૨) ધાક; બીક; ભય.

થવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. अस्-स्थ=થવું] ક્રિયા ચાલવી.:-રસોઇ થાય છે. (૨) બનવું; અમુક ઘાટ, રસ કે રૂપવાળું બનવું.:-કાચનાં વાસણ થાય છે. (૩) નીપજવું; ઉત્પન્ન હોવું; જન્મવું.:-ખેતરમાં અનાજ થયું ને ગાયને બે વાછરડાં થયાં. (૪) પ્રકૃતિ બદલાવી.:-અણુગળ પાણી પીવાથી રોગ થાય છે. (૫) બનાવ બનવો; અંતિમ ફળ આવવું.:-લોભથી ખરાબી થઇ. (૬) ગુજરવું; વહી જવું.:- ચાર વર્ષ થયાં. (૭) અમુક આકારે હોવું; બનવું; ઉપજવું; ઉદ્ભવવું; ઉગવું; ફુટી નીકળવું; હયાતીમાં આવવું; આકાર, સ્વરૂપ, વલણ લેવું. રૂ૦ પ્ર૦ થઇ ચૂકવું=થઇ રહેવું; ખોટું પડવું; પુરૂં થવું; જન્મીને મરી જવું; ખૂટી જવું, પુરૂં થઇ જવું. થતું નથી=નહિ બનવું. (૨) રજસ્વલા હોવું. વસંત ભાભીથી થતું નથી ત્યારે તમે શા માટે મને બોલાવતા નથી? કહે૦ થવા કાળને કોઇ ડહાયું નથી=ગમે તેટલું ડહાપણ કરીએ તોપણ થવાનું હોય તે તો થાય છેજ.

થળ, ન૦ [સં. स्थल] સ્થળ; જગા; ઠેકાણું; સ્થાન; ઠામ. થળકમળ=જમીન પરનું કમળ-ગુલાબ. જમીન:-થળ અને

જળ. થળ મારગે અને જળ મારગે. નિશ્ચિત ઠામ; રહેવાનું ઠેકાણું; વાસસ્થાન; થળવાસી ને જળવાસી.

થળી, સ્રી૦ [**સં. स्थली**] જગા; ખાગની–વનસ્પતિ પૂર્ણ જગા; જમીન. (૨) સોની અને કંસારાનું એક ઓજાર.

થંડી, સ્રી૦ ઠંડી; ટાઢ.

થંભન, ન૦ [**સં. स्तंभन**] થંભી રહેવું તે; ઉભું રહેવું–અટકવું તે; ધારણ; થોભવું તે.

થંભવું, ક્રિ૦ અ૦ [**સં स्तंभ**] ઉભા રહેવું; અટકવું, થોડીવાર થોભવું. ઉ૦ અટી થંભ્યા, થંભ્યાં જળ, સવન વહ્નિ પ્રશમિયા. (૨) બંધ પડવું; નહિ નીકળવું; પ્રવૃત્તિ મૂકી દઇ અકર્મ કૃત થઇ રહેવું. (૩) વિસામો લેવો; થાક ખાવાને ઉભા રહેવું. કાર્ય કરતા અટકી જવું.

થાક, પું૦ હિંડવાથી કે કામ કરવાથી અવયવોનું જે શિથિલ થઈ જવું તે; શરીરને અને મનને ખૂબ કામ કરવાથી–પહોંચેલી જે મહેનત તે; શ્રમ, પરિશ્રમ; આયાસ; શ્રાંતિ. (૨) સુસ્તી; તંદ્રા. ક્રિ૦ પ્ર૦ થાક ઉતરવો. થાક ખાવો; થાક ચઢવો; થાક લાગવો. (૩) એકને એક કામ કરવાથી જે અભાવ થવો તે; કંટાળો આવવો તે. નિઃસત્ત્વતા; અભાવ; અવસાદ.

થાકલો, પું૦ થોડીવાર થાક ખાઇ લેવો તે; ચાલુ કામની અંદર થોડીવાર વિસામો કરી લેવો તે; કામ કરતાં કરતાં થોડીવાર થોભી જવું તે.;–થાકલા લઈ લઇને ચાલે છે. (૨) આરામ; આસાએસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ થાકલા ખાવા=પરાણે રહીરહીને કામ કરવું; કામ કરતાં કરતાં વારંવાર અટકી જવું તે; આરામ લેવો.

થાકવું, ક્રિ૦ અ૦ કામ કરવાથી શિથિલ થવું; પરિશ્રમ પહોંચવો; થોડીવાર અટક્યા વગર કામ ન થાય એવી હાલતમાં આવી જવું. (૨) હારવું; મનથી ને અવયવોથી કામ નહિ થઇ શકવું. (૩) કંટાળવું; નિર્વેદ આવવો.

થાક્યુંપાક્યું, વિ૦ થાકેલું; શ્રમિત; કામ કાજ કરવાથી શિથિલ થયેલું; ખિન્ન; કંટાળેલું.

થાગ, પું૦ પાર; છેડો; અંત; તાગ.:–એનો ક્યારે થાગ આવશે. (૨) તળિયું; સ્થળ.

થાટ, જુ૦ ઠાઠ.

થાણદાર, પું૦ થાણાનો અમલદાર; ફોજદાર; સિપાઇઓની ટુકડીનો ઉપરી. (૨) તાલુકાનાં થોડાં થોડાં ગામનો બંદોબસ્ત રાખનાર અધિકારી.

થાણદારી, સ્રી૦ થાણદાર તરીકે કરવાનું જે કામકાજ તે; થાણદારપણું.

થાણું, ન૦ [**સં. स्थान.**] જકાત કે કર લેવા માટે અથવા ચોરી કે તોફાનના બંદોબસ્ત માટે નિયોજાયેલા સિપાઈઓ અને તેમના ઉપરી અધિકારીને બેસવા કે રહેવાનું ઠેકાણું; પોલિસને જાપતો રાખવાને રહેવાનું સ્થાન; ચોકી; નાકું. (૨) ખામણું.

થાણેદાર, જુ૦ થાણદાર.

થાથા–થાબડી, સ્રી૦ પંપાળી રાખવું તે; થાબડીને શાંત રાખવું તે; બાળક વગેરે રડે કે તોફાન ન કરે તે માટે તેને સુવાડી થાબડવું તે; હાજી હા કરીને પ્રસન્ન રાખવું; જેમ કહે તેમ કરી કરીને શાંત રાખવું તે; લડાવવું; પંપાળવું તે; જેમ તેમ કરી પ્રસન્ન રાખવું તે. (૨) ઢાંકપિછોડો.

થાન, ન૦ તાકો; વણાઇને તૈયાર થયેલું સળંગ લાંબું લુગડું તે. (૨) સ્તન; ધાઇ.

છોકરાએ માથું મારવાથી વહુનું થાન પાકયું છે. (૩) નાકું. (૪) સ્થાન; ઠેકાણું. (૫) આસન; અધિકારવાળી જગા; ગાદી. પટેલને થાને બેઠા તો પટલાઈ કરવી.

થાનક, ન૦ [સં. સ્થાન.] ઠામ; ઠેકાણું; જગા. (૨) આસન; ગાદી; બેસવાનું-રહેવાનું સ્થાન.:-ભૂતનું થાનક આંબલી.

થાપ, સ્ત્રી૦ થાપડ; ઝપાટો; જોરથી હાથ મારવો તે. (ઢોલક-નરઘાં પર) (૨) માટી અથવા છાણુમાટીની ગાર પાથરી થાબડીને જમીન સરખી કરવી તે; રથડ કરવો તે; માટીનો થર. (૩) ભુલવવું તે; છેતરપિંડી; ધોખો.

થાપટ, સ્ત્રી૦ ખુલ્લાં આંગળાવાળા પંજાનો ઝપાટો તે; લપડાક; થપડાક; ખુલ્લા હાથની ઝપટ.

થાપડવું, જુ૦ થાબડવું.

થાપડી, જુ૦ થાબડી.

થાપડો, પું૦ હોડીમાં માલ ચઢાવવાની પાટિયાંની જમીન. (૨) હોડી.

થાપણ, સ્ત્રી૦ મુંડી; પુંજી; દલ્લો; જમા કરેલાં-એકઠાં કરેલાં નાણાં. (૨) વેપાર કરવાને પંત્યાળે કાઢેલું જે પહેલું નાણું તે. (૩) ચણાની જાડી પૂરી.

થાપન, ન૦ [સં. સ્થાપન] મૂર્તિ બેસાડવી તે; થાપવું-સ્થાપવું તે; બેસાડવું તે; દેવાદિની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે. (૨) વાદ વિવાદ ચલાવી અમુક બાબત પુરવાર કરવી તે.

થાપના, સ્ત્રી૦ [સં. સ્થાપના] સ્થાપના; સ્થાપવું-બેસાડવું તે; પ્રતિષ્ઠા કરવી તે. (૨) ટેકો; પુષ્ટિ.

થાપવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. સ્થા] સ્થાપવું; બેસાડવું; નિર્માણ કરવું; વાદવિવાદથી પુરવાર કરવું; ન ખસે-હઠે એમ સ્થિર-સજડ કરવું:-થાપવું અને ઉથાપવું બેય એને આવડે છે. (૨) માટી દાબીને જમીન સરખી કરવી; થાપ દેવી; રથડ કરવો. (૩) છાણ માટી વગેરેના લોચાને દાબીને જમીન પર કે ભિંત પર બેસાડવું; પહોળા ચપટા હાથે દાબવું.:-છાણાં થાપવાં. મોટું કરીને બેસાડવું; સ્થિર કરવું; ચપટ દાબવું.

થાપી, સ્ત્રી૦ કેલ-ચુનો ટીપવાનું લાકડાનું નાનું ચપટું લાકડું; કડિયાનું એક નાનું ટપલા જેવું ઓજાર; ટાપી.

થાપેડું, ન૦ થેપાડું; સુરવાળ કે ચણિયાની માફક કમ્મરે વિંટાળવાનું જાડું કપડું; ધોતિયું.

થાપો, પું૦ કમ્મરના ગોળ અસ્થિને કરોડનો છેલ્લો ભાગ અડે છે તેની ડાબી ને જમણી બે બાજુએથી બે પગનાં હાડકાંના સાંધા આવે છે. આ બે સાંધાપરના માંસથી ભરપુર જે જાડા ચપટા અને ભારે અવયવો તે; જાંગની ઉપરનો કમ્મરની પકડનો અવયવ તે; ઢગરાંનો ઉપલો ભાગ; કુલા; ઢગરા તે. (૨) મોભારિયું. (૩) હાથો; પંજો:-કંકુના થાપા.

થાબડવું, ક્રિ૦ સ૦ પહોળા પોંચા પંજાએ દાબવું; ચપટે પંજે ઠોકવું-મારવું; લોંદા જેવી વસ્તુને પહોળે પોંચે-પંજે ચપટ બેસાડવી; પંપાળવું; ચાપવું; ધીમે ને હળવે હાથે હળવે હળવે ઠોકવું. (૨) સમજાવી પટાવી જ્યાં ત્યાં કરી ઉશ્કેરાતું-રોતું રાખવું. (૩) ચોળીને ચપટ બેસાડવું; ઠારવું.:-કંસાર થાબડવો.

થાબડી, સ્ત્રી૦ લોંદા જેવા પદાર્થની પોંચે હાથે ચપટ દબાવીને બનાવેલી થપોલી; છાણા જેવી ચપટ દાબીને બેસાડેલી ઢગલી. (૨) થાપી.

થામલો, જુ૦ થાંભલો.

થાવર, વિ० [सं. स्थावर] ખસેડી શકાય નહિ એવું; અચલ; ઉંચકી લઈ જવાય નહિ એવું.:-થાવર મિલકત.

થાળ, પું० [सं. स्थाली] મોટી પણ નાની ટૂંકી કિનારની થાળી; મોટી પહોળી ને છીછરી થાળી; કથરોટ.:-થાળ ભર્યો રે શગ મોતીડે. (૨) ખાવાના વિવિધ પદાર્થો ભરીને તૈયાર કરેલો જે ભોજનનો ખુમચો તે; ભોજન દ્રવ્યો ને નૈવેદ્ય.:-ઠાકોરને ધરાવવાના ખાદ્ય પદાર્થોના વર્ણનનું કાવ્ય તે.-આ થાળ ગાય શીખે ને સાંભળે, તેનાં કોટિક દુઃખ ટળી જાય.

થાળી, સ્રી० [सं. स्थाली] ધાતુના પતરાનું ઉંચી કિનારીવાળું ગોળ છીછરૂં પાત્ર; ભોજન પાત્ર; ખાવાનું મૂકવાનું છીછરૂં કાનાવાળું ચપટું ને ગોળ વાસણ; થાળ; ખમુચો; ટાટ. રૂ० પ્ર० થાળી જેવડું કપાળ=મોટું કપાળ. (સૌભાગ્ય દેખાડે છે.) ક્રિ० પ્ર० થાળી વગાડવી-પિટાવવી=ધાતુનું પાત્ર ખડખડાવી લોક ભેળા કરીને જાહેર હિત-ચેતવણી જાહેર કરવી તે. થાળી પિટાઈ=ગાજી વગાડીને લોકને જાહેર કર્યું. કહે० થાળી નાંખી હોય તો ભોંય પડે નહિ=માણસોની ખૂબ ગીરદી; દદી; સંકીર્ણતા; ભીડ; ખૂબ જમાવ થયેલો હોય એવી ભીડ.

થાળું, ન० લાકડાનું એક ગોળ ચોકઠું કે જેમાં ઘંટી રહે છે તે. (૨) કુવાના મોં ઉપર પાણી ઠાલવવાને માટે બાંધેલી છોબંધ કિનારવાળી જગા. કુવા વગેરેના મોં ઉપરનું જે ઢળતું બાંધકામ-ચોકડી તે. (૩) મૂળ વગેરેની જમાવટવાળી જગા; સૂત્ર ગ્રંથિસ્થાન. (૪) સ્થળ; સ્થાન; ઠેકાણું. ક્રિ० પ્ર० થાળે પડવું=સ્થિર થવું; વ્યવસ્થામાં આવીજવું; ઠેકાણે પડવું; વ્યવસ્થિત થઈજવું. જામવું.

થાળો, પું० મોટી થાળી; ખુમચો.

થાંથું, વિ० [सं स्थूल] જડ-અચંચળ; વસ્તુને તરત નહિ ઓળખી જાય એવું; સુસ્ત; મંદ. (૨) મેલું-ગંદું ગોબરું રહેતું હોય એવું; ટાપટીપ-સફાઈ વગરનું; ભોળું ને સાદું; ઝટ સમજી, ચાલી કે કામ કરી શકે નહિ એવું; બોથડ; આયાસી.:-બ્રાહ્મણનાં બૈરાં થાંથાં. ગુ. જુ. વાર્તાઓ.

થાંદલો, પું० પેઢુનો બહાર ધસી લબડતો એવો ભાગ; ફાંદ. (૨) ભારે અને ઢુઘાળાં પયોધર.

થાંભલી, સ્રી० નાનો થાંભલો-ટેકો.

થાંભલો, પું० [सं स्तंभ.] છાપરાને કે બીજા કોઈ ભારને ધારણ કરવાને મૂકવામાં આવતો લાકડાનો ઉભો ટેકો તે; સ્તંભ; થંભ; થંભો.

થાંભો, પું० થંભ; સ્તંભ. (૨) વર કન્યાને સ્નાન કરાવતાં ચારે બાજુ ચાર ઢહિંથરાં ઉતારે છે તે.

થિયોસોફી, સ્રી० [अं.] તત્ત્વમીમાંસા; અધ્યાત્મવિદ્યા.

થી, અ० પાંચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય.

થીગડથાગડ, ન० સાંધસુંધ; નાનાં મોટાં થીગડાં મારવાં ને સાંધી લેવું વગેરે તે. (૨) માટી ચુનાના કામમાં ખાબડખુબડ પુરી લેવાં તે; કંઇ પડયુંખર્યું અથવા ઉખડયું હોય તે ઠીકઠાક કરવું તે; મરામત. (૩) જેમ તેમ કરીને ચલાવી લેવાય એવું કરવું-રાખવું તે.

થીગડી, સ્રી० નાનું થીગડું; પટી; કપડા કે ચામડામાં પડેલા કાણા ઉપર લગાડેલી કાપલી.

થીગડું, ન० મોટી થીગડી; પટી; કાણા ઉપર લગાડવાની કાપલી.

થીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમીને લીધે જે પ્રવાહી સ્થિતિ હોય તે ઠંડકથી ઘટ્ટ થવી; ઠરવું; બાઝીજવું; જામવું; ઘટ્ટથવું; ઠરી જવું; પ્રવાહી ગાઢું થઇને બાઝીજવું.

થીજીજવું, ક્રિ૦ અ૦ થીજવું; ઠરીજવું.

થીજું, વિ૦ ઘટ્ટ જાડું–જડ થયેલું; ઠરેલું. ગાઢું; જામેલું.

થીર, વિ૦ [સં. સ્થિર] હાલે નહિ એવું; અચળ; દૃઢ; અડગ; સ્થિર.

થીરતા, સ્રી૦ (સં. સ્થૈર્ય) સ્થિરતા; અડગતા; દૃઢતા; કાયમપણું.

થીરથુમડું, ન૦ કણુસલાનો જથો.

થીવર, વિ૦ (સં સ્થવિર) વૃદ્ધ; ઘરડું; મોટું. (૨) દૃઢ.

થુ, અ૦ થુંકવું તે; થુંકતાં થતો એવો અવાજ; થૂત્કાર. (૨) ફિટકાર; તુચ્છ એવો અભાવ, કંટાળો અથવા ધિક્કાર બતાવવાનો ઉદ્ગાર. (૩) પાંચમી વિભક્તિને અર્થે.:–શોધ્યા વિના વર ક્યાંથુ મળે. પિયેરથુ. થો, વપરાય છે. થી, થકી, થુ, થો.

થુઇ, સ્રી૦ ફોગ; રદ બાતલ; અમુક ઠરાવ કરાર, બંધી, માફ. અમુક વખત લગી અમુક કરાર કે બંધીમાંથી મુક્તિ તે; ના મંજુરી.:–થુઇ કરીને જા, અને સહી કરીને પાછો અમારી રમતના નિયમોથી બંધા, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

થુએર, જુ૦ થુવર.

થુથુ. અ૦ થુંકવાનો એવો અવાજ; થૂત્કાર. (૨) તિરસ્કાર દર્શક ઉદ્ગાર; ફિટકાર; ફટફટ. અળખામણું; તુચ્છ ગણાઇ ગયેલું હોય તેમ; રદ; માલ વગરનું; તુચ્છ રૂપ:–એ જ્યાં ગયો ત્યાં થુથુ થયો. ખરચ કર્યું ને થુથુ થઇગયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ થુથુ જઇજવું=નિંદ્ય ગણાઈ જવું; તુચ્છ અળખામણું, અપ્રિય ગણાઈ જવું.:–એનો અમલ થુથુ થઇગયો.

થુથો, પું૦ રસકસ ખેંચી લીધેલો ખાલા કચરો; કુચો. ચાવી ચાવીને રસ રહિત કરેલો થુંકી નાંખવા જેવો જે સત્ત્વહીન કચરો તે.

થુમડું, ન૦ કણુસલાનો જથો; કલ્લો.

થુલિયો, પું૦ બાળક (દૂધમલ) ના મોંમાં, –જીભ–ઓઠ વગેરે ઉપર થતો ઝીણી ઝીણી ધોળી ફોલ્લીઓનો રોગ; બાળકનો મુખરોગ. (૨) સપાટી ઉપરની ધોળી ફૂગ; ઝીણાં ફૂલનો થર–પડ તે.

થુલી, સ્રી૦ કણુની ઉપલી છોલવાળો જાડો લોટ; ઘઉં વગેરેની જાડી કણીઓ તે. (૨) ઘઉંના જાડા કણીવાળા લોટની લાપસી તે; કણુકીદાર–રવાનો કંસાર તે.:–બાલના લોક મોળી થુલી ને દૂધ ખાય છે.

થુલું, ન૦ ઘઉં વગેરે અનાજ દળાતાં ઉપલા છોડાને લાગી રહેલો રવો તે; જાડો લોટ અને છોડાં વગેરેનો ભુકો તે; આટો–લોટ ચાળતાં જે જાડા કણુના કકડા અને ઉપરના તૃણ ભાગનો કચરો તે; ચળામણુ.

થુવર, [સં સ્થૂવર] કાંટા કાંટાવાળાં ડાળખાંનું એક ઝાડવું; કાંટાવાળો રોપો. ગામ ખેતરો વગેરેની આસપાસ વાડ કરવાના કામમાં આવે છે. ચોમાસાની શરૂઆતમાં એને પાંદડાં આવે છે. એનાં ડાળાં જાડાં કોમળ ને દૂધિયાં હોય છે. થુવરના રોપા ઘણાં વીર્ષ થતાં ઉંચા ને ફેલાઇ મજબુત મોટા બને છે. એનું પોચું લાકડું રમકડાં ને ચુડીઓ વગેરે ઉતારવાના કામમાં આવે છે.

થુવેર, પું૦ થુવર.

થુવેરિયો, પું૦ થોરિયો; થુવર.

થુંક, ન૦ મોંમાં ઉત્પન્ન થતું ચીકણું રીણુદાર

પ્રવાહી; મોંનું ચીકણું પાણી. મોંને ભીનું રાખવાને તેમાં ઉત્પન્ન થતો જે લાળ રસ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ થુંક ઉડાડવું=ખાલી બકબકાટ કરવો; સાર વગરનું બોલવું; મોંની લડાઇ લડવી; ગાળભાંડવી; ગાળાગાળી કરવી.

થુંકવું, ક્રિ૦ અ૦ મોંમાંના ચીકણા ફીણવાળા પ્રવાહીને જીભ થડકાવી અંદરના પવન મારફતે બહાર ફેંકીદેવું; થુંક બહાર કાઢી નાંખવું. (૨) તિરસ્કાર—અભાવ બતાવવો; અવગણના કરવી. રૂ૦ પ્ર૦ થુંકેલું ગળવું =વેણ નહિ પાળવું; વચન ભંગ થવું.

થૂ, અ૦ થુંકવું તે.:—મૂર્ખના મોં પર થૂ. (૨) ફિટકાર.

થૂઇ, જુ૦ થુઇ.

થૂળ, વિ૦ [સં. स्थूल] જાડું; સ્થૂલ.(૨) બાજરીના ડુંડા—બાજરિયા ઉપર આવતાં તેની સપાટીને ઢાંકી દેતાં ઝીણાં ઝીણાં ફૂલ.

થેઇકાર, પું૦ નાચના તાનનો ઉદ્‌ઘોષ તે; નાચના આનંદનો ધ્વનિ. (૨) નાચતાં થતો ઘુઘરાનો ચાલુ રણકાર તે; થૈથૈ થઇ રહેવું તે.

થેઇથેઇ, અ૦ નાચ રંગ ઉડી રહેવાં તે; નાચની રમઝટ ઉડવી તે. (૨) આમ તેમ ઝુલતું ડોલતું ઉભું થવું તે.:—બાઇ થેઇ થેઇ કરે.

થેક, સ્ત્રી૦ જુવારના દાણા જેવો એક ખાવાનો પદાર્થ. આ મૂળિયાંમાંથી મળે છે. (૨) કુદકો; ઉછળ.

થેકડી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી; મજાક; ચેષ્ટા. (૨) થેકડી.

થેકડો, પું૦ છલાંગ; કુદકો; ફાળ; ચેકીને પડવું તે. (૨) થેકડો.

થેકવું, ક્રિ૦ અ૦ થેકડો મારવો; કુદવું; ઉછળી—કુદીને ચિંઢવું; ઉછળવું. (૨) આઘાત કરવું; ચઢવું. (૩) ઠોકીને છાપ પાડવી; બીબાથી કપડા ઉપર છાપ પાડવી. છીદરીઓ થેકવી. કુદીને ચઢવું; તળપવું.

થેપ, પું૦ (સ્ત્રી૦) જાડું લિંપણ તે; જાડો લેપ; ખરડ; રથડ.

થેપડો, પું૦ લાદ માટીનું કુંડું (કુંભારનું.) (૨) પોપડો; ઉખડેલો થેપ તે; (૩) જાડો ખરડ—લેપ તે.

થેપણી, સ્ત્રી૦ થેપવાની ક્રિયા તે.

થેપલી, સ્ત્રી૦ બેઠા ચપટ થેપની ઢગલી; થાબડી—દાબીને બેસાડેલી લોંદા જેવા પદાર્થની જાડી અને ચારે તરફ પ્રસરતી ઢગલી; થપેલી; બેઠા ગોળ ઘાટની થપોલી; ચોસલું.:—લાબસીની થેપલી.

થેપવું, ક્રિ૦ સ૦ લોંદા જેવા પદાર્થને અથવા માટી કે ગારને જાડી જાડી દાબીને બેસાડવી તે; જાડું લિંપવું; ઠોકીને બેસાડવું; જાડો લેપ કરવો.

થેપાડું, ન૦ જાડું ધોતિયું.

થેબડી, સ્ત્રી૦ પહોળી નાની વાડકી. (૨) થપોલી; થેપલી.

થેબો, પું૦ જુ૦ થોબો.

થેરૂં, અ૦ થકી; ભણી; બાજુએ થઇને. ઉ૦ પિયેરમારું અહિંથેરૂં નથી છેટું રે.

થેલી, સ્ત્રી૦ કોથળી.

થેલો, પું૦ કોથળો; ગુંણ; અનાજ વગેરે ભરવાની મોટી કોથળી.

થૈકાર, પું૦ (સં.) નાચવાની ખુશાલીનો અવાજ; નાચમાં ઘુઘરાઓ અને વાજાં વગેરેનો ધ્વનિ અને તેના સાતત્યની મચી રહેલી જે ધૂન તે. જમીન ઉપર પગ અડયો ન અડયો લાગે એમ થનથન નાચી —કુદી રહેવું તે.

થૈથૈ, અ૦ (સં.) થેઇ થેઇ; થૈકાર. પૃથ્વી ઉપર પગનો ઠેકો વાગે તેમ નાચી કુદી રહેલું તે; નાચના ઘુઘરાનો ને રમઝટનો થનથનાટ તે. ઉ૦ થૈથૈ રાસ રમાડ વહાલા. ધિંદ્રાબીન મેં થનતકાર થૈથૈ, બીજું ન્હે-ન્હે નહિ, ધિંદ્રાબીનમેં.

થોક, પું૦ જથો; સમૂહ; ટોળું. (૨) ખરક-લો; જુડો.

થોકડી, સ્ત્રી૦ જુડી; એક સરખી વસ્તુઓનો જથો; ખરકલો તે. છચ્ચ કાગળની ચાર થોકડીનો એક ધાવ. એક એકની ઉપર ગોઠવેલી વસ્તુઓનું બંડળ—જથો. (૨) થેલી; કોથળી.

થોકડો, પું૦ જથો; ગંજ; સમૂહ; ઢગલો.(૨) મોટી ગાંસડી.:-રૂનો થોકડો.

થોકેથોક, અ૦ જથાબંધ હોય તેમ; વિ૦ પુષ્કળ; બહુજ; ગાંસડેગાંસડા.

થોડબોલું, વિ૦ ઓછું બોલનાર; મિતભાષી. (૨) શરમાળ, ઘટતું થોડું અને મીઠું એવું બોલનારૂં. સ્ત્રીઓ માટે આ એક મોટો ગુણ કહેવાય છે. ઉ૦ થોડબોલી વિહારી.

થોડું, વિ૦ [સં. स्तोक] ઘણું વધારે નહિ એવું; નહિ ઘણું; કિંચિત્; લગાર; જરા. ઉ૦ થોડું લખ્યું ઘણું કરીને વાંચજો. રૂ૦ પ્ર૦ થોડું ઘણું=કેટલોક ભાગ; કેટલુંક. થોડે થોડે=જરા જરા કરીને. થોડામાં થોડું=અલ્પ; જરાક. થોડીવારનો મહે-માન=મરણને કાંઠે. કહે૦ થોડું બોલે તે થાંભલો કોરે=ઓછું બોલે અને ઘણું કરી બતાવે એવું. થોડા સો મીઠા=દરેક બાબ-ત મર્યાદામાં રહે તે સારી. થોડામાં ભોડું =થોડું હોય તેમાંથી વળી બગાડ થાય તેમ. થોડે ન્હે બમણો વકરો=હલકી ગા-ળી ઘણું દોડે.

થોડુંક, વિ૦ જરાક.

થોડેથોડે, અ૦ જરાજરા કરીને; ધીમેધીમે.

થોથ, સ્ત્રી૦ પોચ; સળી ને કણ રહિત થયે-લી ડુંગેર; ખોખા.

થોથડી, સ્ત્રી૦ અંગારામાં પકવેલી શેકેલી બાખરી.

થોથર, સ્ત્રી૦ ચહેરા ઉપર નબળાઇના સો-જાની ફિકાશ તે; નબળાઇમાં ખટાશ ખા-વાથી મોઢું સુજી આવવું તે.

થોથારિયું, ન૦ લંબાણ વિગતવાળું—ન માલું લખાણ; નમાલો લંબાણ અરજીનું કાગ-ળિયું; જેમાં લંબાણ ટાયલું કરેલું હોય એવા કાગળનું ભુંગળું.

થોથું, ન૦ માલ વગરના લખાણવાળું પુસ્ત-ક; નકામું ટાયલું ભરેલું હોય તે. કહે૦ પોથાં તે થોથાં ને ડાચાં તે સાચાં. (૨) સળેલી—સળીને પોલી થઇ ગયેલી વસ્તુ. (૩ બુઠ્ઠો તીર; જેને લોખંડનું ફળું લ-ગાડેલું ન હોય એવું બાણ.

થોથો, પું૦ મૂળ અને પાનની વચલો કેળનો થાંભલો, થડ તે.

થોભ, પું૦ પાર; છેડો; અંત.:—લોભને થોભ ન હોયે. (૨) અટકાવ; પ્રતિરોધ.

થોભણ, ન૦ અટકણ; અઢિંગણ.

થોભવું, ક્રિ૦ અ૦ અટકવું; ઠરવું; ખોટી થવું; દમખાવો. (૨) પકડવું; ઝાલવું.

થોભા, પું૦ થોભિયા.

થોભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અટકાવવું; ઉભું રા-ખવું; અચકાવવું. (૨) બંધ પાડવું. (૩) ખોટી કરવું; રાહ જોવરાવવી. (૪) ધારણ કરવું; પકડી રાખવું.

થોભિયો, પું૦ મૂંછના છેડા આગળ ગાલ ને લડપચીને ઢાંકતો વાળનો ગુચ્છો.

થોર, પું૦ થુવર.

થોરિયો, પું૦ થુવર. રૂ૦ પ્ર૦ થોરિયા રોપવા =વેર કરવું; કાંટા વેરવા. જેની તેની સાથે અણબનાવ કરવો.

થોરી, સ્ત્રી૦ પરદેશી થોરિયો તે; પંજા જેવાં પહોળાં લોલાં ને બરડ તીણા કાંટાવાળાં ઘેરાવવાળાં ઝાડવાં. થુવરની માફક થોરી પણ વાડો કરવાના કામમાં આવે છે.

થોરો, પું૦ ઢંગ.

થોલ, પું૦ લાગ; દાવ; ઘાટ; મોખ. (૨) અવસર; અનુકૂલ પ્રસંગ. (૩) થાપડ; ઘોલ. (૪) વળ; વાઢ.:-થોલને ઘાએ લાકડું ફાટે. (૫) તાલ; સગવડ.:-બેસવાનો થોલ નથી.

થોલો, પું૦ શરીરનો બહાર લબડતો માંસલ અવયવ ફાંદ.:-પેટનો થોલો.

દ, પું૦ [**સં. द**] ગુજરાતી વર્ણમાળાનો ઓગણત્રીસમો ને વ્યંજનોમાંનો અઢાડમો અક્ષર. (૨) આપનાર અથવા દેનાર એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય:—સુખદ=સુખ આપનાર; જલદ=જળ આપનાર—વરસાદ.

દઈ, પું૦ [**સં. दैव**] ભાગ્યનો દેવ; ઈશ્વર; પરમેશ્વર:—દઇ જાણે એનું શું થશે ? ભવિષ્યની દેવના; ભાગ્ય દેવી. (૨) સ્ત્રી૦ દુ:ખ, પીડા; રોગ. દાઝવા તથા વાગવા વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલી શરીરપરની વ્યથા:—ભાઇને દઇ થઇ છે માટે નિરાંતે સુવા દે. બાળભાષામાં છે.

દઈત, પું૦ [**સં. दैत्य**] દૈત્ય; રાક્ષસ. (૨) ભયંકર દેખાવનો અને ક્રૂર સ્વભાવનો માણસ. (૩) ખૂબ મોટું અને ભયંકર એવું જે કંઇ હોય તે.—મોટો દઇત જેવો કુતરો.

દઈતા. જુ૦ દયિતા.

દઉ, જુ૦ દવ.

દકાર, પું૦ [**સં.**] દ એવો અક્ષર ને ઉચ્ચાર તે; દદ્દો.

દકાળ, પું૦ દુકાળ; ડકાળ.

દકાળિયું, વિ૦ દુકાળને લીધે ભૂખથી પીડિત; ભૂખ વેડવાથી નિર્બળ થઇ ગયેલું હોય એવું. (૨) દુ:ખી. (૩) ડકાળિયું; બુભુક્ષિત; મઉ.

દક્ષ, વિ૦ [**સં**] ચતુર; પ્રવીણ; ડહાયું; કાબેલ. (૨) જેના હાથમાં કસબ હોય એવું; આવડતવાળું. (૩) એક પ્રજાપતિ. દક્ષકન્યા=સતી.

દક્ષણા, જુ૦ દક્ષિણા.

દક્ષણાતું, વિ૦ દક્ષિણ દિશાનું, તે તરફના મોંનું; દક્ષિણાતું; દક્ષિણ તરફનું:—ચણતરેથી દક્ષણાતા જજો.

દક્ષણી, જુ૦ દક્ષિણી.

દક્ષતા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] ચતુરાઇ; પ્રવીણતા; કાબેલિયત. (૨) ડહાપણ; શાણપણું. (૩) ચંચળાઈ; ચાલાકી; ઝટ કામ કરવાની સારી

દક્ષપ્રજાપતિ, પું૦ આ પ્રજાપતિ બ્રહ્માના જમણા અંગુઠામાંથી ઉત્પન્ન થયા હતા. સ્વાયંભુવ મનુની પુત્રી પ્રસૂતિ વેરે તે પરણ્યા હતા. તેમને સત્યાવીસ કન્યાઓ થઇ હતી. પુરાણોમાં એમના સંબંધી કથાઓ છે.

દક્ષિણ, વિ૦ [**સં.**] સૂર્ય તરફ મુખ રાખીને ઉભા રહેતાં જમણા હાથ તરફની બાજુ તે; જમણું; સવ્ય. દક્ષિણ દિશા. (૨) ના૦ પૃથ્વીની અથવા અમુક દેશની જમણી બાજુએ આવેલો દેશ—મુલક તે.

દક્ષિણા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] પુણ્ય તરીકે બ્રાહ્મણને આપવામાં આવતી જે રોકડ રકમ તે; રોકડ દાન તે. (૨) લાંચ. (૩) પારિતોષિક.

દક્ષિણાભિમુખ, વિ૦ [**સં.**] દક્ષિણ તરફના મોંનું; દક્ષિણ તરફ જેનું મોં હોય એવું. શંખ ઘર વગેરે.

દક્ષિણાયન, ન૦ [**સં.**] સૂર્યની દક્ષિણ તરફની ગતિનો જે છ માસિક સમય તે; ઉત્તરાયણથી ઉલટો. કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક અને ધન રાશિઓમાં થઇને સૂર્યનું પસાર થવું તે.

દક્ષિણી, વિ૦ દક્ષિણ તરફનો—મુલકનો રહેવાસી; દખણી.

દખ, ન૦ દુ:ખ.

દખણા, સ્ત્રી૦ દક્ષિણા.

દખણી, વિ૦ દક્ષિણી; દખ્ખણનો રહેવાસી; મરાઠો.

દખમું, ન૦ [**फा.**] પારસી—જરથોસ્તીનાં શબ જ્યાં ઠેકાણે પાડવામાં આવે છે તે જાળીદાર કુવો અને તેની આસપાસનું બાંધકામ વગેરે તે; જરથોસ્તીનાં મડદાં ઠેકાણે પાડવાનું મકાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દખમે ચઢાવવું=અવલમંજલે પહોંચાડવું.

દખલ, સ્ત્રી૦ ડખલ; આડખીલી; વચમાં આડે આવતી એવી જે હરકત તે; પ્રતિબંધ; અડચણ; ફાંસ. કોઈ કામકાજને અથવા

બાધા તે; વધરો; વિઘ્નઃ—તું તો સામો દખલ કરે છે.

દખ્ખણ, જુ૦ દક્ષિણ.

દગડ, ન૦ [सं. दृशद] પત્થર; પહાણો. (૨) ભારે ને જડ જેવું જે તે. રૂ૦ પ્ર૦ રગડ દગડ=જેમ તેમ; ધીરે ધીરે; જ્યાં ત્યાં ચાલતું હોય એવું; એનું કામ હમણાં તો રગડ દગડ ચાલે છે પણ આગળ ઉપર સારી વ્યવસ્થા કરવી પડશે. ઠીકઠાક; જેવું તેવું. (૨) ભારે ગચિયું.

દગડાચોથ, સ્ત્રી૦ ભાદરવા સુદિ ચોથ તે. આ દિવસે ચંદ્ર જુએ તો આળ આવે છતાં ચંદ્ર જોનારો માણસ તેજ વખતે કોઇની ગાળ ખાય તો પછી આળ આવે નહિ, આવી એક વહેમી માન્યતાને લીધે લોકો ચંદ્ર જોઇ ગાળ ખાઇ લેવાને લોકને છાપરે પત્થર ફેંકે છે. આ ઉપરથી દગડાચોથ કહેવાય છે.

દગડું, ન૦ દગડનો—પત્થરનો ભારે કકડો; ચોસલું; ગચિયું. (૨) થાંભલાની ને ભારવટિયાની વચમાં મૂકવાનું લાકડાનું ચોસલું-કકડો તે; શરૂ ને ભરણું બેઉની ગરજ સારે જેવું જાડું ને મજબુત લાકડું.

દગડો, પું૦ પત્થર; મોટું ઢેફું.

દગદગો, પું૦ ડગડગ થતો વિચાર તે; શક; વહેમ; ખતરો; ઢચુપચું; શંકા; અવિશ્વાસ. :—એ બાબત તમે કંઈ દગદગો રાખશો નહિ.

દગલબાજ, વિ૦ [फा.] આમ કહે અને તેમ કરે એવો કપટી; એક વાત કહે અને બીજી વાત કરે એવો પ્રપંચી; વિશ્વાસઘાતી; સારૂં સારૂં બતાવી ભુંડું કરનાર. ઉ૦ દગલબાજ દુપટ નમે, ચિત્તાચોર કમાન.

દગલબાજી, સ્ત્રી૦ કહેવું કંઇ અને કરવું બીજું એવું જે વિપરીત વર્તન તે; ઠગાઇ; કપટ; દગો; વિશ્વાસઘાત.

દગાખોર, વિ૦ દગો રમનાર; કપટ કરનાર; ઠગ; કપટી.

દગાબાજ, વિ૦ દગલબાજ.

દગાબાજી, સ્ત્રી૦ દગો રમવો–કરવો તે; દગલબાજી; એક બાબત કહેવી અને બીજી બાબત કરવી એવું જે વર્તન ચલાવવું તે; ઠગાઇ; કપટ; છળ; છળબાજી.

દગો, પું૦ [फा.] કહેવું કંઇ અને કરવું બીજું તે; કપટ; છળ. (૨) વિશ્વાસઘાત, ફરેબ.

દગ્ધ, વિ૦ [सं] બળેલું; દાઝેલું.

દજન, વિ૦ [अं.] એકજ જાતની બાર વસ્તુઓની જુડી તે; બારનું જૂથ ડઝન.

દઝાડવું, ક્રિ૦ સ૦ દાઝે એમ કરવું; અંગારથી અથવા ગરમ વસ્તુથી દાઝે એમ કરવું; ડામવું; બાળવું, દેવતા ચાંપવો.

દઝાપો, પું૦ બળતરા; મનસ્તાપ; જીવ દાઝયા કરે એવું જે તે, ઉંડો કારી ઘાનો સંતાપઃ—છોકરીના રંડાપાનો દઝાપો.

દઝોડિયું, વિ૦ અરધું બળેલું એવું તે; ખોરણું; દાઝેલું એવું. ગંગાને કિનારે બધાંએ શબને દઝોડિયાં કરી જળસોઇ કરાવવામાં આવે છે.

દટંતર, ન૦ મોટા અને ભયંકર વાવાઝોડાથી ઉડેલી ધૂળમાં ગામો અને મુલકો દટાઇ જવાં તે; પ્રચંડ વાયુએ ઉડાડેલી દાટી દે એટલી ધૂળનું તોફાન; દટાઇ જવા રૂપી આપત્તિ; એક ભયંકર ઇતિ. કહે૦ બારે વર્ષે બાવો બોલ્યા તો કહે કે બચ્ચા ! દટંતર આવશે. રેતાળ મુલકોમાં ઘણીવાર પવને ઉડાડેલી ધૂળથી ગામો અને લાંબા વિસ્તારવાળી જમીનો દટાઈ જાય છે, રેતીનાં રણ નજીકના પ્રદેશમાં ઘણી વાર દટંતર આવે છે; ધૂલિપ્રલય.

દટાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ કોઈ દાટે એમ કરાવવું; જમીન ખોદી તેમાં કોઇ વસ્તુ મૂકી ઉપર માટી પુરાવવી; જમીનમાં ખોદી ઘલાવવું.

દટાવું, ક્રિ૦ અ૦ જમીનમાં, માટી તળે પુરાવું; માટીથી ઢંકાઇ જવું; કોઇ પણ

વસ્તુ કે કામથી ભરાઇ ઢંકાઇ જવું:— એવા કેટલાક કામમાં દટાઇ ગયા છો; તે તો કહો?

દટ્ટન, ન૦ દટાવું તે, દટાઇ જવું તે. કહે૦ પટ્ટન સો દટ્ટન. ધૂલિ પ્રલયમાં નાશ પામવું તે. (૨) વિ૦ દાટેલું; જેનું મોં બંધ કરેલું હોય એવું, દટાયેલું જ રહે એવું.:—દટ્ટન બાજરૂ.

દટ્ટો, પું૦ દાટો; શીશીનું સાંકડું મોં અથવા નળ કે નાળચાનું સાંકડું મોં બંધ કરવાનો ડુચો તે. શીશીઓ, ઉલકા; નળીઓ વગેરેમાંથી પ્રવાહી ઢળી જાય નહિ કે ચૂર્ણ વેરાઇ જાય નહિ તે માટે તેના નાના સાંકડા મોંમાં ચબસાઇને આવે એવું છૂટું ઢાંકણુ તે.

દડ, પું૦ ઝીણી રેતીનો જથો તે; રેતાળ જમીનનો ટપ્પો તે; માટીની જમીન નહિ પણ પગ ખુંપી જાય એવી રેતીવાળી જમીન તે. (૨) ઝીણી રજોટીનો થર; રજોટી; ગર્દ; પવનથી ઉડીને પડેલો કચરો. પોચી જમીન.

દડકો, પું૦ લચકો; લોંદો. (૨) પોદળો.

દડધો, પું૦ ઘણું જાડું ને ભારે ધાતુનું વાસણ.

દડદડ, અ૦ ઉપરા ઉપરી રેલતું હોય તેમ; એક પછી એક એમ વહેતું; ખળખળ:— એની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડયાં. (૨) ચાલુ પડતી ધારાનો એવો અવાજ—વહેણ તે.

દડદડવું, ક્રિ૦ અ૦ દડદડાટ વહેવું; ઝરવું; નિતરવું; ધારા—રેલાબંધ પડવું; ધારા પડતી હોય તેમ વહેવું; રેલા ચાલવા.:— પાણીએ દડદડતાં કપડાં પહેરી લીધાં.

દડદડાટ, પું૦ દડદડ થવું તે. (૨) અ૦ દડ દડ થતું હોય તેમ; ઉપરાઉપરી રેલાબંધ વહેતું હોય તેમ.

દડદડી, વિ૦ દડદડાટ રેલો ચાલે એવી; ઘટ્ટ પણ નહિ અને છેક પાતળી પાણી જેવીએ નહિ એવી ઢીલી:—દડદી—દાળ.

દડબ, સ્ત્રી૦ ઢેપું; ચકતું; ચોસલું. (૨) ગડબ; નાની ગાંઠ; સોજો; સુજન; ઢેપલી; ગડી.

દડબડ, અ૦ દડમજલ; ઉતાવળે ચાલતાં અવાજ થાય તેમ; એક પછી એક ઉપરાઉપરી દોડચાજ કરતું હોય તેમ; ધડબડ. ઉ૦ રાતે તો માંડે રંજાડ દડબડ જાણે આવી ધાડ. દડબડ દડબડ=ટુંકે પણ અતિ ઉતાવળે—પગલાંનો અવાજ થાય એવી ચાલે ચાલતું હોય તેમ. એકદમ દોટ મૂકીવી. ઉ૦ ત્યારે દડબડ ચાલ્યો પાણી.

દડબડવું, ક્રિ૦ અ૦ દોટ મૂકીને ઉતાવળે દોડવું.

દડબડાટ, પું૦ દડદડ થવું તે. (૨) અ૦ દડબડતું હોય તેમ. ઉતાવળે; એકદમ ઝપાટે.

દડબડી, સ્ત્રી૦ ઉતાવળી દોટ; એકદમ મુંઠીઓવાળીને નાસવું તે.:—એકદમ દડબડી મૂકી.

દડબલું, ન૦ લાદ માટીની નાની કોઠી.

દડબવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબીને પુરવું; ઠાંસીને ભરવું.:—બંદુકમાં દારૂ દડબવો.

દડબું, ન૦ ચોસલું; ચકતું; ઢેપું. (૨) લોંદો; લચકો.

દડમજલ, અ૦ જરાએ થોભ્યા—વિશ્રાંતિ લીધા વગર ચાલ ચાલ કરવું તે; ચાલુ ચાલ્યા કરવું તે, રસ્તામાં વિશ્રાંતિ લીધા વિના ચાલુ ધીરા કે ઉતાવળે ચાલ્યા કરવું.:— દડમજલ કુચ કરતો તે દિલ્હી જઇ પહોંચ્યો.

દડવું, ક્રિ૦ અ૦ માટી બેસાડી દેવી; થેપવું; જમીનને દાબી ઠોકીને સરખી કરવી. (૨) ખળી કરવી. (૨) ગડબડવું; ગડવું; ગડગડ ગડબડવું.

દડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ થાકી જાય તેમ દડમાં દોડાવવું, રગડવું.

દડાવું, ક્રિ૦ અ૦ સાફ થવું. (૨) દડાની માફક ગડબડવું.

દડિયો, પું૦ [સં૦ દ્રોણ] દળ—પાંદડાંનો વાડકો; પડિયો; દલનો કટોરો; પાંદડાંનો પડો.

દડી, સ્ત્રી૦ ચિંથરાં અથવા ફૂલ વગેરેની ગોળી; નાના લાડુ જેવો ગોળ આકાર તે. (૨) સૂતર કે દોરાનું ગોળ પિલ્લું; નાનો વિટલો; કોકડી.

દડુક, અ૦ ઉતાવળી ગતિને લીધે હેલાખાતું હોય તેમ; ડોલતું-ડગુમગુ થતું હોય તેમ; ઉછળી ઉછળીને દોડતું.:—નાનો કીકો કેવો દડુક દડુક ચાલે છે.

દડુલી, સ્ત્રી૦ દડી; નાનો દડો.

દડુલો, પું૦ દડો; સૂતરનો, દોરડીનો, ચુંથરાંનો અથવા ફૂલનો ગોળ આકાર; લાડુ જેવો ગોળો. ઉ૦ સોનાની ગેડી ને રૂપલા દડુલોરે. સ્ત્રી ગીત.

દડો, પું૦ ચિંથરાં, કુચા કે ફૂલનો જે ગોળ ઘાટ તે; મોટી દડી; લાડુ જેવો ગોળ આકાર.:—પૃથ્વી દડા જેવી ગોળ છે.

દણું, ન૦ [**સં. દમ્=દમન**] હરાયા ઢોરને ગળે તેના બે પગની વચ્ચે અથડાતું રહે એમ બાંધવાનું લાકડું; ડહેરો.

દતવું, ક્રિ૦ સ૦ આપવું; દેવું. (૨) દાન લઇ આવવું.:—એ કંઇ દતી આવ્યો. રળી આવવું; કોઇએ આપેલું લઈ આવવું.

દત્ત, વિ૦ [**સં.**] આપેલું; દીધેલું.:—દત્તપુત્ર=કોઇએ આપેલો છોકરો. દત્તવિધાન=બીજાને છોકરો આપી દેવાનો જે વિધિ વગેરે તે. ખરાં માબાપે 'આપ્યો' એવું જે વિધાન કરવું તે.

દત્તક, પું૦ [**સં.**] ખરા બાપે બીજાને આપી દીધેલો જે છોકરો તે; અમુક વિધિ કરી કોઇ પાસેથી લીધેલો જે છોકરો તે.

દત્તાત્રેય, પું૦ એક ઋષિ. અત્રિ અને અનસૂયાનો પુત્ર—એ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વરના અવતાર રૂપે ગણાય છે. એ મોટા યોગી પુરુષ હતા. એમનું ચરિત ભાગવતમાં છે.

દદડવું, ક્રિ૦ અ૦ દડદડ થવું; રેલેરેલે વહેવું; નિગળવું; ચવું; દડદડવું; ઝરીજવું.

દદામું, ન૦ [**સં. ડિણ્ડિમ**] દડદડ એવા અવાજે વાગનારૂં વાજું; એક જાતનું ઢોલ, તાંસા જેવું વાજું. ઉ૦ ઢોલ દમામાં ગડગડે. લશ્કરની આગળ વગાડવાનું શૂર ચઢાવે એવું એક વાજું.

દદુડી, સ્ત્રી૦ ધાર; ધારા; શેઢ, ઝીણા કાણામાંથી પ્રવાહીનું દડદડાટ બહાર વહેવું તે.

દદુડો, પું૦ ધાર; રેલો; મોટી દદુડી.

દદ્દો, પું૦ દ અક્ષર અને તેનો એવો ઉચ્ચાર તે; દકાર.

દદ્રુ, સ્ત્રી૦ [**સં.**] ચામડી પર ગોળ ચમાંઠાં પડી જઇ થતો એક ખુજલીવાળો ખણુનો રોગ; દાદર; ધાદર. ખરજવા જેવો ચામડીનો રોગ.

દધિ, ન૦ [**સં.**] દહિં; મળી ગયેલું દૂધ. દધિજાત=માંખણ. (૨) દહિંના દરિયામાંથી નિકળેલાં ચૌદ રત્ન. દધિસુતા=લક્ષ્મી.

દધિજા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] લક્ષ્મી.

દધીચિ, પું૦ [**સં.**] એક મુનિ. આ મુનિ બહુ ઉદાર હતા. દેવોને એમ કહેવામાં આવ્યું કે, જો દધીચિનાં હાડકાંનું ઇંદ્ર શસ્ત્ર બનાવરાવે તો દૈત્યો મરાય. આ ઉપરથી દેવો ને ઇન્દ્ર તેમની પાસે ગયા અને તેમનાં અસ્થિની માગણી કરી. દેવલોકના કલ્યાણ માટે તરતજ તેમણે હા પાડી—અર્થાત્ પોતાના મરણને માટે બીક કે પ્રાણને માટે પ્રીતિ રાખી નહિ પણ પોતાનો દેહ દેવને અર્પણ કરી દીધો. દેવોએ તેનું વજ્ર બનાવ્યું અને દૈત્યોને જીત્યા.

દનુ, સ્ત્રી૦ દક્ષપ્રજાપતિની એક કન્યા. એ કાશ્યપને પરણી હતી અને તેને પેટ દાનવો ઉત્પન્ન થયા હતા.

દનુજ, પું૦ દનુના પુત્રો તે; દૈત્યો, દાનવો; રાક્ષસો.

દનૈયું, ન૦ (દન્નૈયું) એક દિવસની મહેનતનું જે લવાજમ તે; રોજ; દહાડી. (૨) રોજ ને રોજનું કાચું નામું તે. (૩) રોજ ને રોજ રોકડે લવાજમે મજુરી કર-

નાર. (૪) રોજ ને રોજ પ્રકટ થતું એવું; રોજિંદું; દૈનિક–વર્તમાનપત્ર.

દપકામણુ, ન૦ (ડબસામણુ.) ઉપકાર યાદ આપીને વખતો વખત દાબી દેવાનું જે બહાનું તે; ઉપકારની યાદ કે જેને લીધે નમવું–દબાઇ જવું પડે તે. (૨) ઠોકનું કારણુ; ધમકી; દાબી દેવાનું મિષ.

દપટ, વિ૦ (દુપટ) બમણું; ઘણું વધારે; પુષ્કળ. (૨) જમીનની અંદર છુપાવેલું; જમીનમાં દાટેલું; બહાર દેખાઇ નહિ આવે એમ જમીનની અંદર ઉંડું બંધ કરીને રાખેલું. :–દપટ ખાળકુવો, દપટ જાજરૂ.

દપટવું, ક્રિ૦ સ૦ લુચ્ચાઇથી લઇ જઇ સંતાડી રાખવું; ઝટ જડે કે હાથ આવે નહિ તેમ છુપાવી–સંતાડી રાખવું. (૨) બહાર દેખાય નહિ ને જડે પણુ નહિ એમ જમીનમાં દાટી દેવુ. (૩) સંઘરી રાખવું.

દપોટો, પું૦ ઉંચાં લુગડાં જેમાં બાંધ્યાં હોય તે ગાંસડી. (૨) એક જાતની ખાંડ; દબોટો.

દફણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ હોડી હંકારવી. (૨) દાટવું.

દફતર, ન૦ [फा.] સરકારી અથવા ખાનગી કામકાજના કાગળપત્તરો અને હિસાબના ચોપડા ને પત્રકો વગેરે તે; ચોપડીઓ ને લખવાનાં સાધનો વગેરેનો થેલો કે કોથળી તે. કચેરીનું દફતર અને નિશાળિયાનું દફતર. (૩) ચોપડી.

દફતરખાનું. ન૦ દફતર રાખવાની જગા કે ઓરડો તે. (૨) પુસ્તકાલય; લાઇબ્રેરી; કિતાબખાનું.

દફતરદાર, પું૦ દફતરી કામ કરનારાઓનો ઉપરી અમલદાર. (૨) સરકારની જમાબંદીનો વહીવટ કરનાર ને તેની નોંધ વગેરે રાખનાર અમલદાર.

દફતરદારી, સ્ત્રી૦ દફતરદારના ઓદ્ધાને લગતા કામકાજનો વહીવટ કરવો તે, દફતરદારનું કામ તે.

દફતરી, પું૦ દફતર લખનાર અને રાખનાર.

દફન, ન૦ [आ. दफन] મડદાને દાટવાની ક્રિયા તે; દાટવું તે; ભૂમિદાહ, દાટીને ઠેકાણે પાડવું તે.

દફનાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દાટવું; જમીનમાં ખોદી ઘાલવું; ગાડવું.

દફે, વિ૦ [आ] આમતેમ ફેંદીનાંખીને માંડી વાળવું તે; વિખેરી નાંખેલું, નાશ કરેલું; પતાવેલું, પરિપૂર્ણ કરી આપેલું. (૨) અ૦ જથે; સામટી રીતે; સાથે. :–એકદફે–વારે. (૩) પાયમાલ થઈ આમતેમ પડેલું.:–રફેદફે. ક્રિ૦ પ્ર૦ રફેદફે કરવું=ચુંથા–છુટું છુટું કરી નાંખવું, કામમાં આવે નહિ એમ છુટું પાડી નાંખવું. દફે કરવું=પુરૂં કરવું; પાયમાલ કરવું; વેરી નાંખવું.

દફેદાર, પું૦ લશ્કરી સિપાઇઓની નાની ટુકડીનો ઉપરી; જમાદાર; રિસાલદાર. (૨) ઉંચા દરજ્જાનો સિપાઇ; પોલિસ ખાતાનો અમલદાર.

દફેદારી, સ્ત્રી૦ દફેદાર તરીકે જે કામ કરવું તે; દફેદારના ઓદ્ધાનું કામ તે.

દફોળ, વિ૦ બેવકુફ; મૂર્ખ, કમઅક્કલનું, ડફોળ.

દબડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમકાવવું; ધમકા આપવી; દમ ભિડાવી ડરાવવું. (૨) હલકું પાડવું. (૩) હલકારવું. (૪) દાબીને–ચાંપીને ખાવું. અમલદારી તોર–સત્તાના તોરથી દમ દઇ ગભરાવવું–ડરાવવું; બીવડાવવું.

દબદબો, પું૦ [फा. दबदबा] મોટાઇ કે પદવીને શોભતો જે ઠાઠમાઠ તે; ભભકો; દમામ; વૈભવ; જાહોજલાલી. (૨) ગૌરવ; પ્રભાવ. (૩) દબદબ થતું–ઓદ્દું એવું જે તે, અપચાવાળી પેટ–પેઢુની જે હાલત તે; દબદબ, ધડધડ પેટમાં થતું–પેટમાંનું અપરિપક્વ અન્ન તે–અપચો.

દબવું, ક્રિ૦ અ૦ દબાઇ જવું; નરમ પડી જવું; શેહ પડવી.

દબાણ, ન૦ દબાવવું તે; દાબ; આભાર નીચે હોવાપણું. (૨) આગ્રહ, ભોંશ, કોઇને દબાવીને કહેવું તે. (૩) ભાર, બોજો, ઉપરનું જોરદાર ઢાંકણ. (૪) દબાવવાને માટે વસ્તુ ઉપર મૂકવાનું જે વજન તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દબાણ કરવું=અમુક કામ કરવાનો આગ્રહ કરવો; દાબવું. દબાણ નીચે આવવું=આગ્રહને લીધે કરવું પડવું; દબાણ ચલાવવું.

દબામણ, ન૦ દબાવવાની જે વસ્તુ-બોજ તે. (૨) આગ્રહ. (૩) કોઇ વસ્તુ દબાવરાવવાને માટે આપવું પડતું લવાજમ.

દબામણી, સ્રી૦ દબામણ.

દબાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભારતળે મૂકવું, ચાંપવું, સંકડાય-ચપટ થઇ જાય એમ કરવું; ઉપસેલું હોય તેને નીચે બેસાડવું; થોડા વિસ્તારમાં સમાવવું, ચગદવું, અંદર ઠાંસવું; જોરથી હેઠે બેસાડવું. (૨) આગ્રહ કરવો, ભોંશ કરવી, ફરજ પાડવી; શરમમાં નાંખવું. (૩) દબડાવવું, ધમકી આપવી. [૪] તાબે-કબજે રાખવું. [૫] ચાંપીને ખાવું.

દબીજવું, શેહમાં પડવું, નરમ થઇ જવું, દબાવું, નિઃસત્ત્વ થઇ જવું, જોસ ઉતરી જવો.

દબેલ, વિ૦ દબાયેલું, ઓશિયાળું; કોઇના ઉપકારમાં હોય એવું; તાબેદાર, ઓશિંગણ; અધીન, તાબાનું.

દમ, પું૦ [फा. दमीदन] પ્રાણીઓ નાકવાટે જે હવા લે મૂક કરે છે તે, શ્વાસોચ્છ્વાસ, શ્વાસ. (૨) પ્રાણવાયુ, જીવ. [૩] ફેફસાંમાં કફ ભરાઇ જવાથી શ્વાસ લેવા મૂકવામાં મુશ્કેલી પડે એવો એક રોગ, હાંફણ, શ્વાસ. [૪] ઔષધિમાંનો અસર કરનારો ગુણ, સ્વાદ, રસ, સત્ત્વ તે.:-રસોઇમાં કંઇ દમ નથી. [૫] જોર; હૌવત; શક્તિ.:-સિપાઇમાં કંઇ દમ નથી. [૬] જોરથી ધુમાડો ખેંચવો તે.:-ગાંજાના બે દમ માર્યા કે ઢળી પડ્યો. (૭) દિમાક; શેહ, ભારબોજ, વજન, રૂવાબ, ઉપરનું જોર, ભભકો. ક્રિ૦ પ્ર૦ દમ રાખવો=રૂવાબ દેખાડવો, શેહ પાડવી. રાખવી.હિમ્મત રાખવી. અભિમાન રાખવું. દમ ખાવો=વિશ્રાંતિ લેવી, થાક ખાવો. શેહ ખાવી, ડરી જવું. દમલેવો=શ્વાસ કાઢી નાંખવો, થકવી નાંખવું, ખૂબ સતાવવું, દુઃખ દેવું, હેરાન કરવું. દમ નીકળી જવો=મરી જવું, મૃત્યુ થવું. બેહાલ-કાયર થઇ જવું, કંટાળી જવું, થાકી જવું, દમ દેવો=ધમકી આપવી, સજાની બીક બતાવવી. દમ ભિડાવવો= ખાલી રૂવાબ દેખાડવો. દમ કાઢવો=હંફાવી નાંખવું. રૂ૦ પ્ર૦ દમમાં ને દમમાં કામ લેવું=ખાલી રૂવાબથી ચલાવી લેવું; ભભકે-ઉપરને રૂવાબે કામ લઇ લેવું. હરદમ=હમ્મેશ. એકદમ=ઝટ; તરત. દમગોટીલો=છોકરાઓની એક રમત. [सं दमः] શાંતિ રાખવી તે, શમ; શાંતિભાવ, [૨] દમવું તે; પીડા. (૩) દંડ; શિક્ષા, સજા, [૪] દાન્તિ, કલેશ સહેવાપણું, ધૃતિ, ક્ષમા દમ. દમશમ.

દમક, સ્ત્રી૦ ઝગક; ચમક; તેજની લખલખાટી; ઝણુક. (૨) વિ૦ પીડનાર; દુઃખ દેનાર, દમન કરનાર.

દમકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝણુકવું; તેજસ્ફોટ થવો, ઝળકવું, ચમકવું; પ્રકાશવું; તેજ મારવું. ઉ૦ દામિની દમકે ધન ગરજે ને દાદૂર દુરદુર કરતા. [૨] વાગવું; અવાજ થવો. ઉ૦ દમકે ઢોલ દમામાં.

દમગોટીલો, જુઓ૦ દમ.

દમઘોષ, પું૦ મહાભારત કાળનો ચેદિદેશનો રાજા ને શિશુપાળનો બાપ.

દમડી, સ્રી૦ હલકી કિમ્મતનો એક સિક્કો પાઇ જેવો. હાલ ચલણમાં નથી. પૈસો. દમડીભાર-દમડીપૂર=દમડી જેટલા વજનનું; જરાક; જરા જેટલું. કહે૦દમડી દમ-

ડી કરતાં રૂપિયો થાય. કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય. ચમડી તોડે પણ દમડી ન તોડે=જીવ જાય તોપણ પૈસો ખરચે નહિ એવું. દમડીએ ઉંટ મળે પણ દમડી કયાં છે ?=પૈસો એવી ચીજ છે કે તેનું સૌ મળે–સોંઘું હોય ને કોઇ દમડીએ ઉંટ આપે પણ પૈસા વગર તે લેવું શેણે ? એવા અર્થમાં આ કહેવત કહેવાય છે.

દમડો, પું૦ પૈસો, હલકો સિક્કો. (૨) જીવ; પ્રાણ; દમ.

દમણ, ન૦ દખ્ખણ ગુજરાતમાંનું એક બંદર. એ હાલ પોર્ટુગીઝને તાબે છે. :–દહાણું દમણ. (૨) પીડન; સતવણી; દમવું તે; દમન:—નાગદમણ.

દમણી, સ્ત્રી૦ બંળદ જોડાય એવી નાની ગાડી; ડમણી, ડમણિયું.

દમણું. ન૦ મોટું ગાલ્લું; ડમણિયું. (૨) પીડન; પીડા; સંતાપ; દમ્યા કરે એવું જે કંઇ હોય તે, દમન.

દમદમાટ, પું૦ દમદમો; ઠાઠમાઠ. (૨) અ૦ દમ દમ થાય તેમ; દમામબંધ, સડસડાટ. (૩) રોફ, ભભકો; જોહુકમી.

દમન, ન૦ [સં] દમવું તે, પીડા, સંતાપ, દુ:ખ. (૨) રગડીને વશ કરવું તે; દમી દમીને વશ કરવું તે. :—ઇંદ્રિયદમન. રગડાટ, બળતરા; દાઝ.

દમપરદમ, અ૦ વારંવાર. ઉપરાઉપરી. (૨) એક ઉપર એક ચલમના સપાટા લેવા તે.

દમરો, જુ૦ ડમરો.

દમલું, વિ૦ દમના રોગવાળું, દમિયલ.

દમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. દમ્] આગ્રહથી મન મારવું. ભાવના બળ તોડવું, મન ઇંદ્રિયોને વશ કરવી. :–ઇંદ્રિયદમન. (૨) પીડવું; સતાવવું; રગડવું, સંતાપવું; દુ:ખદેવું, નડવું.

દમાક, પું૦ શેહ પડે એવો દેખાવ; રોફ; ભભકો.

દમામ, પું૦ રોફ; ભભકો; ઠાઠમાઠ; તેજી દેખાવ.

દમિયલ, વિ૦ દમના રોગવાળું, દમિયું.

દમોદમ, અ૦ બરોબર સરખું થયેલું હોય તેમ, સરસાઇથી.

દયણું, ન૦ દળવાના જે દાણા તે; દળાણું; દરણું.

દયા, સ્ત્રી૦ કોઇનું દુ:ખ–વિપત્તિ જોઇને તેના પ્રતિ જે નરમ અને સહાય કરવાની લાગણી થાય છે તે, કરૂણા, અનુકંપા. દુ:ખીને માટે માણસના હૃદયમાં ઉપજતી મયા. (૨) રહેમ નજર. ક્રિ૦ પ્ર૦ દયા આવવી, દયા ઉપજવી. દયા કરવી. કહે૦ દયા ડાકણને ખાય=દયા કરવા જતાં ફસાવાય.

દયામણું, વિ૦ દયા ઉપજાવે એવું તે; કરૂણ. (૨) ગરીબ, દીન. ગરીબીથી કે દુ:ખથી વિલાઇ ગયેલું હોય એવું.

દયાવંત, વિ૦ દયાળુ.

દયાવાન, વિ૦ દયાળુ,

દયાસિંધુ, પું૦ દયાસાગર.

દયાળ, વિ૦ દયાળુ.

દયાળુ, વિ૦ દયાવાન, જેના હૃદયમાં દયાભાવ હોય તે.

દયાળુતા, સ્ત્રી૦ દયાવૃત્તિ તે.

દયિત, વિ૦ [સં] પ્રિય, વહાલું. (૨) પું૦ વહાલો પતિ, વલ્લભ.

દયિતા, સ્ત્રી૦ [સં] વહાલી સ્ત્રી; પ્રિયા; પ્રેયસી. (૨) સ્ત્રી.

દર પું૦ ભાવ, કિમ્મતનો આધાર; કિમ્મત. (૨) જેમાં ઉસ–ખાર થાય છે એવી જમીન, ખારોટ, સાધારણ ખાર અગર. (૩) ન૦ જમીન દિવાલ વગરેમાં પડેલું બાખું, પોલ, કાણું, ભોક. સાપ, ઉંદર કીડીઓ વગેરે જીવજંતુને રહેવાનું ઘર. (૪) માર્ગ, રસ્તો, વાટ. (૫) અ૦ પ્રત્યેક, હરેક, એકે એક જુદે જુદું એમ.

દરએક, જુ૦ દરેક.

દરકાર, સ્ત્રી૦ [फा] ગરજ, તમા, જરૂરિયાત. :—એને તમારી કયાં દરકાર છે ? (૨) કાળજી, ચિંતા, ફિકર. :—એને છોકરાંની દરકાર નથી.

દરખાસ, જુઓ૦ દરખાસ્ત.

દરખાસ્ત, સ્ત્રી૦ અમુક આમ કરવું, એવી જે નમ્ર સૂચના તે; બીજાના અભિપ્રાયને માટે રજુ કરેલો પોતાનો મત તે; પ્રતિજ્ઞા, પ્રમેય, પ્રસ્તાવ, કર્તવ્યનિર્દેશ. (૨) સરકારી હુકમનો અમલ કરવા દેવાની જે અરજ તે. :—હુકમનામું બજાવવાની દરખાસ્ત. ક્રિ૦ પ્ર૦ દરખાસ્ત કરવી–મૂકવી, લાવવી. દરખાસ્ત પસાર થતાં ઠરાવ કહેવાય છે. પ્રસ્તાવ સૌ પસંદ કરે એટલે સિદ્ધાંત કહેવાય.

દરઘા, સ્ત્રી૦ [फा.] પીર પૂજવાનું ઠેકાણું, ઈસ્લામી સંતની બેઠક; પીરની બેઠક. (૨) મુસલમાન પાક પુરૂષ–સંત જનનું એક ધામ કે જે મસજિદથી કંઇક જુદી બાંધણીનું વિશાળ ચોકવાળું હોય છે. (૩) આંગણું, બારણું. (૪) મકાન, મઢી, દરગા.

દરગુજર, સ્ત્રી૦ માફ કરવું તે; સાંખી જવું; ક્ષમા કરી દોષ હોય તે લક્ષમાં નહિ લેવા તે; અખાડા કરવા તે; જવા દેવું; દોષને જતા કરવા. ક્રિ૦ પ્ર૦ દરગુજર કરવું= ક્ષમાની દૃષ્ટિએ સામાના દોષો જતા કરી ચલાવી લેવું. (૨) ક્ષમા; માફી.

દરજણ, સ્ત્રી૦ દરજીની બાઈડી; દરજી જાતિની સ્ત્રી. સિવવાનો ધંધો કરનારી ઓરત.

દરજી, પું૦ સિવવાનો ધંધો કરનાર માણસ, મેરાઇ; કપડાં સિવવાનો ધંધો કરનારી જાતિ–નાત. કહે૦ દરજીનો છોકરો જીવે ત્યાં લગી સિવે.

દરજ્જો, પું૦ [अा] પદવી, માનમરતબો; હોદ્દો; અધિકાર. [૨] વર્ગ; પાયરી; મોટાઇનો જે અધિકાર તે. [૩] લાયકાત યોગ્યતા.

દરડ, સ્ત્રી૦ દોડ. (૨) દડ.

દરણું, ન૦ દળણું; દળવાના દાણા તે.

દરદ, ન૦ [फा.] શરીરને થતું જે દુઃખ તે. પીડા, વ્યથા. (૨) રોગ; વ્યાધિ. (૩) મનનું દુઃખ તે; અંતર સંતાપ. (૪) મર્મ; છુપોભેદ.

દરદાગીનો, પું૦ અલંકાર વગેરે; ઘરેણું ગાંઠું.

દરદાવો, પું૦ હક દાવો; અધિકાર.

દરદી, વિ૦ દુઃખી, જેને દરદ થયેલું હોય તે. (૨) માંદું, રોગી. (૩) પ્રેમ પીડાથી પીડિત; ઘાયેલ, :–દરદ દિલ દરદીનું દરદીજ જાણે. રસિક, અનુભવી.

દરપણ. ન૦ દર્પણ.

દરબાર, પું૦ [फा.] રાજસભા; રાજાને સભા ભરવાનું–રહેવાનું મકાન; રાજમહેલ, રાજવાડો. (૨) રાજાની કચેરી. રાજ્યકાજ ચલાવવાનું ઠેકાણું. (૩) રાજા, પાદશાહ. નાનો સામંત રાજા, ઠાકોર, તાલુકદાર, ગરાસિયો. :—દરબાર કયાં ચાલ્યા ? (૪) રાજા જેવો ભોળિયો, ઉદાર અને મોજી માણસ, ભોળો, ઉદાર. ખુલ્લા દિલનો માણસ. (૫) નાનો રાજ્ય પ્રદેશ; નાનું રાજ્ય ને તેનો ધણી તે. (૬) સરકાર.

દરબારી, વિ૦ દરબારને લગતું, દરબાર સંબંધી, દરબારનું.

દરભ, પું૦ દર્ભ.

દરમાયો, પું૦ [फा.] નોકરને આપવાનું જે માસિક લવાજમ તે, મહીનો, મહીના માટે આપવાની બદલાની–મહેનતની રકમ, પગાર.

દરમિયાન, અ૦ [फा.] અમુક નિશ્ચિત કાળની અંદર; વચલા વખતમાં; વચગાળે; માં, અંદર; વચ્ચે.

દરમિયાનગીરી, સ્ત્રી૦ વચમાં પડીને કામ કરવું તે; વચ્ચે રહેવાપણું.

દરરોજ અ૦ હરહમેશ; હમ્મેશ; નિત્ય, પ્રતિ દિવસ.

દરવાજો, પું૦ [फा.] શહેર અથવા મોટા મકાનમાંથી બહાર નિકળવા જવા આવવાને માટે રાખેલું મોટું બારણું: હાથી

વગેરે આવજા કરી શકે એવું મોટું—વિશાળ બારણું—રસ્તો; માર્ગ.

દરવાણી, પું૦ દરવાન. ઉ૦ કાયા નગરમાં હોશે હાહાકાર જો, દશે ને દરવાણી થાશે વેગળા. ભો. ભ.

દરવાન, પું૦ [फा.] દરવાજો સાચવનારો સિપાઇ; દ્વારપાળ.

દરવેશ, પું૦ દેશેદેશ ફરનારો મુસલમાન માગણ; ભિક્ષા માગતો દેશેદેશ ફરતો એવો ફકીર.

દરશન, જુ૦ દર્શન.

દરશાવું, જુ૦ દર્શાવું.

દરશનિયું ન૦ કાચ, સ્ફટિક અને સોનાના મણકાનું સ્ત્રીઓ અને બાળકોને હાથને કાંડે પહેરવાનું બેરખા જેવું એક ઘરેણું.

દરસવું, ક્રિ૦ અ૦ દેખાવું.

દરસાલ, અ૦ વર્ષોવર્ષ, પ્રતિવર્ષ.

દરાખ, સ્ત્રી૦ જુ૦ દ્રાક્ષ.

દરાજ, સ્ત્રી૦ [सं. दद्रु] ચામડી ઉપર થતો ખુજલી આવ્યા કરે એવો ગોળ ચકરડાં—ચાઠાંનો રોગ; ખુજલીનો રોગ.

દરાજિયું વિ૦ દરાજના રોગવાળું; લુખસિયું.

દરિદ્ર, વિ૦ [सं] નિર્વાહ અને જીવનની જરૂરિયાતો માટે તંગી વેઠે પણ ઉદ્યોગ કરે નહિ એવા સ્વભાવનું; અનુદ્યોગી, આળસુ. (૨) ગરીબ, દીન, કંગાલ. (૩) ચંચળાઇ વગરનું, અચેત—જડ જેવું, એદી. (૪) ના૦ નિર્ધન અને નિરુત્સાહી એવો માણસ, જેનામાં કંઇ માલ ન હોય એવો માણસ.

દરિદ્રતા. સ્ત્રી૦ ગરીબી; દૈન્ય; કંગાલિયત; આળસુપણું. (૨) નિર્ધનતા.

દરિદ્રપણું, ન૦ દરિદ્રતા; દળદરીપણું.

દરિદ્રી, વિ૦ દરિદ્ર; ગરીબ; આળસુ; નિર્ધન; કંગાલ.

દરિયાઈ, વિ૦ [फा.] દરિયાને લગતું; સમુદ્ર સંબંધી; દરિયાનું:—દરિયાઈ ફોજ. (૨) એક જાતનું રેશમી કપડું. ચિનાઇ રેશમી કાપડ—દરિયાપર થઇને આવતું તેથી.

દરિયાફ, સ્ત્રી૦ [फा.] કારણ સાથે મન લેવું તે; ઠરીને વિચાર કરવો તે; સારા-ખોટાનું તોલ કરવું તે; ધારણા; ખ્યાલ; દરિયાફત.

દરિયાવ, પું૦ [फा.] દરિયો. ઉ૦ દિયર દિલનો દરિયાવ ઈશ્વર આપોને, દેરાણી રાણીરાવ, દુખડાં કાપોને. ક. દ. ડા.

દરિયો, પું૦ [फा.] પૃથ્વી ઉપરનો ખારા પાણીનો મોટો જળવિસ્તાર તે; સમુદ્ર; સાગર; જળનિધિ; મોટો વિશાળ જળ સમુચ્ચય. ક્રિ૦ પ્ર૦ દરિયો ઓળંગવો=સમુદ્ર ઉપર થઇને સામેના ખંડમાં જવું; સફર કરવી. દરિયો ખેડવો=દરિયા પાર રહેલા દેશો સાથે વેપાર કરવા જવું; દરિયાપારનો વેપાર કરવો. રૂ૦ પ્ર૦ દરિયા જેવું પેટ રાખીએ. એ તો દિલનો દરિયાવ છે. વિશાળતા બતાવવાને માટે વપરાય છે. કહે૦ દરિયો કે દરબાર=અર્થાત્ દરિયાનો કે દરબાર—રાજાનો આશ્રય લીધો હોય તોજ દળદર ફીટે. દરિયામાં રહેવું ને મગર સાથે વેર=પાણીમાં રહેવાનું હોય અને મગર સાથે વેર હોય એ કેમ પાલવે ? ન પાલવે માટે સંપ કરીને રહેવું જોઇએ.

દરી, સ્ત્રી૦ ગુફા; પર્વત—ખડકમાંની ફાટ તે.

દરેક, અ૦ પ્રત્યેક; એકેએક.

દરેડવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાધોડેપડવું; દરેડેપડવું; નિગળવું; ધારે ગળ્યાકરવું; ચૂવું; ગળવું, વહેવું; ઝરવું:—શરીરે લોહી દરેડે છે. (૨) ધારા પડે એમ નાંખવું; દાણા ઓરવા; દરેડો પડે તેમ કરવું. અનાજ વાવવાની ચાવળના મોંમાં મુઠીએ મુઠીએ બીના દાણા નાંખવા.

દરેડો, પું૦ ધોધવો; ધાધોડો; ધાર; પ્રવાહી પદાર્થની જાડી ધાર. (૨) અનાજ—દાણા, રેતી વગેરેની જાડી ધાર તે.:-કોથળો ઉંચો કર્યો એટલે તો ઉંદરે પાડેલા બાકામાંથી ચોખાનો દરેડો થવા માંડયો.

દરો, સ્ત્રી૦ [सं. दूर्वा] દ્રો; ધરો; અણખેડ

જમીન ઉપર થતું એક જાતનું કુમળું ઘાસ. ધરોની ખાજલીઓ જમીન પર પથરાય છે; એક જાતની કુપળી ચાર-ચારચ (૨) નદીના વોહમાં—અંદરની બાજુએ ઉંડો પાણીનો ખાડો; જળાશય-માંનો ઉંડો ખાડો તે.

દરોગો, પું૦ [फा. **दारोगाह**] કોઇ સર-કારી ખાતાનો મુખ્ય વડો.:—તિજોરી-દરોગો. દારોગો=તપાસ રાખનારો.

દરોડો, પું૦ એક સાથેજ ઘણા જથાનું કે જનનું ધસી પડવું તે; દરેડો; એકધારા—હારની માફક ચાલવું—વહી જવું વગેરે તે. (૨) ઘણાજણે સામટું ધસીપડવું—જવું તે; ધસી પડવું તે; ધમાલ મચાવી દેવી તે; લુંટ; ધાડ. ઘણા જણનું એકઠું આક્રમણ તે.:—જુગારીઓ પર પોલિસે દરોડો પાડયો કે તરત તેઓ જતા રહ્યા. દરોડો પાડવો=ધાડ પાડવી, એક સાથે તૂટીપડવું.

દરોબસ્ત, વિ૦ [फा.] બરાબર; કંઇ પણ કસર—ખોડ રહિત; જેમ જોઇએ તેમ કરેલું—ગોઠવેલું હોય એવું.

દર્દ, જુઓ૦ દરદ.

દર્દુર, પું૦ [सं.] દેડકો; દાદુર. ઉ૦ બોલે દર્દુર મોર અપાર.

દર્પ, પું૦ [सं.] ગર્વ; અહંકાર; અભિમાન; મગરૂરી.

દર્પણ, ન૦ [सं.] મુખ,- ચહેરો દેખાય એવો સ્વચ્છ કાચ—બાપ; આયનો; આ-રસો; ચાટલું.

દર્ભ, પું૦ [सं.] એક જાતનું ધારવાળી પાનડોનું ઘાસ. આ ઘાસ પવિત્ર ગણાય છે અને શ્રાદ્ધાદિકમાં વપરાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ દર્ભ પાથરીને સુવું=મર આગળ કુદરતી મરણે મરવું. ડાભ—દાભ.

દર્શક, વિ૦ [सं] દેખાડનાર; બતાવનાર:—સૂક્ષ્મદર્શક.

દર્શન, ન૦ [सं.] નિરખવું—જોવું તે; દેખવું તે. (૨)દૃષ્ટિ; નજર. (૩) દેખાવ; આલોક; મુખવટો. (૩) દેવ સાધુ વગેરેના મુખને ભાવથી જોવાં તે. (૪) મિલન; મુલાકાત; મેળાપ. (૫) તાર્કિક વિચારનાં લખાણો:—દર્શનશાસ્ત્રો, ષડ્દર્શન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દર્શન દેવાં=સ્થૂલ સ્વરૂપે પ્રકટથવું.

દર્શનિક, વિ૦ [सं.] જોવા જેવું; રૂપાળું; દેખાવડું; દર્શનને યોગ્ય. (૨) પ્રકટ; ખુલ્લું.

દર્શનીય, વિ૦ [सं.] જોવા યોગ્ય; દર્શન કરવા જેવું.

દર્શાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડવું; બતાવવું. (૨) જણાવવું.

દર્શિત, વિ૦ દેખાડેલું; બતાવેલું; દાખવેલું.

દર્શી, વિ૦ [सं.] જોનાર:-દૂરદર્શી; તત્ત્વદર્શી.

દલ, ન૦ [सं.] પાન; પાંદડું. (૨) સૈન્ય; લશ્કર:—દળ પાંગળો જયસિંહ. (૩) જા-ડાશ; ઘનતા. (૪) ઘઉં વગેરેના લોટને બાંધી શેકી તથા ખાંડીને બનાવેલો ભુકો તે; ચૂર્ણ; ચુરમ. (૫) દિલ. ઉ૦ અમારા મનમાં એ તો તમારા દલમાં રાજ.

દલગીર, જુઓ૦ દિલગીર.

દલવાડી, પું૦ ઈંટો પકવનાર; ઈંટવાડાવાળો.

દલવાડું, ન૦ મરી ગયેલું ઢોર તાણી જવા-દેવાના બદલામાં ચમાર લોકો ચામડાનો એક કકડો માલીકને પાછો આપે છે તે.

દલાસું, ન૦ દદાસું.

દલારવું, ક્રિ૦ સ૦ જેમ તેમ કરીને નિભાવી લેવું; ક્ષમા દૃષ્ટિએ પાળી પોષીને ઉછેરવું; દલારવું; વિંઢારવું. (૨) ધીરજ આપી મન વળાવવું.

દલાલ, પું૦ [अ. **दल**] વેપાર ધંધામાં આપ લે કરનાર વચ્ચે સાટું કરાવનાર; મારફતિયો; આડતિયો; મધ્યસ્થ. બે જણને સોદા કરાવરાવી કિમ્મતના પ્રમાણમાં હકસાઇ લેનારો. કહે૦ દલાલને દેવાળું નહિ=માલમાં ખોટ જાય અથવા રૂપિયા આપનાર ભાગે પણ દલાલને તેમાં કંઇ નહિ.

દલાલિયું, વિ૦ દલાલી ખાનારું; હકસાઇ ખાઇને કામ કરનારું.

દલાલી, સ્ત્રી૦ દલાલનું કામ તે. (૨) દલાલની હકસાઇ; આડત; કમિશન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દલાલી ખાવી=સોદો કરાવરાવી તેમાંથી હકસાઈ લેવી; ચોકઠું બેસાડી હકસાઇ લેવી.

દલાલું, ન૦ દલાલી.

દલિત, વિ૦ [સં.] દળેલું; ચૂર્ણિત; ભાગેલું, કચરેલું.

દલીલ, સ્ત્રી૦ [અ.] કોઇ બાબતની મુદ્દાસર તકરાર તે; અમુક બાબત આમ હોવાથી આમ પુરવાર થાય છે, એમ બતાવવું તે; સબબ; કારણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દલીલ કરવી=વિવાદ ચલાવવો; મુદ્દા રજુ કરવા.

દલ્લો, પું૦ થાપણ; પુંજી; મિલકત.

દવ, પું૦ [સં.] વાંસે વાંસ અથવા લાકડે લાકડાં ઘસાવાથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ તે; વનની આગ. વનમાં એની મેળે સળગી ઉઠેલી જે આગ તે; દાવાનળ. (૨) વન; જંગલ; અરણ્ય. (૩) સંતાપ; બળતી પીડા; બળતરા. (૪) ઓસ; ઝાકળ; હવાને મલિન કરતી હવામાંની પાણી રૂપ લેતી વરાળ,–ધુમ્મસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દવ બળવો જંગલ બળવું. મોટી પાયમાલી કરનારો બનાવ બનવો, દવ બાળવો–લગાડવો=ઉત્પાત થાય એવું કરવું; નાશકારક કામ પેટાવવું–કરાવવું.

દવન, ન૦ દહન. ઉ૦ દુઃખ દવન સીતારામ.

દવરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ આધાન કરાવરાવવું; બીજ નંખાવવું. (પશુમાં):–ભેંસ દવરાવવી.

દવલું, વિ૦ અળખામણું,

દવા, સ્ત્રી૦ [અ.] ઓસડ; જડીબુટ્ટી; રસાયન વગેરે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દવા કરવી=ઓસડ કરવું, (૨) ઉપાય કરવો, વ્યંગમાં–સખત પગલાં ભરી ઠેકાણે લાવવું.

દવાઇ, સ્ત્રી૦ ઓસડ; દવા. (૨) હુકમ; આજ્ઞા; આણ.

દવાખાનું, ન૦ જ્યાં દવા મળતી હોય તે ઠેકાણું; ઔષધશાળા.

દવાગીર, વિ૦ આશિષ દેનાર, આશીર્વાદ સારનાર–આપનાર.

દવાડિયું, વિ૦ બળ્યું ન બળ્યું થયેલું હોય એવું; અર્ધદગ્ધ; થોડું બળી–દાઝીને હોલાઇ ગયેલું હોય એવું.:–કાશીમાં મડદાને દવાડિયું કરી ગંગામાં હડસેલી મૂકે છે.

દવાત, સ્ત્રી૦ રૂશનાઇનો ખડિયો ને કલમદાન તે.

દવાતી, વિ૦ કારકુન; મહેતો; દવાતવાળો.

દવાદારૂ, ન૦ ઓસડવેસડ; સારવાર; ઓસડ ને ઉપાય કરવા તે.

દવેખ, પું૦ બળાપો; ઉંડો ઉગ્ર–કારી સંતાપ; મનસ્તાપ.

દશ, વિ૦ [સં.]પાંચ ને પાંચ જેટલી અથવા પાંચથી બમણી સંખ્યા તે; ૧૦, આઠ ને બે, દસ.

દશક, પું૦ [સં.] એક આખી રકમનો દસમો ભાગ તે; દસમો ખંડ ભાગ તે. (૨) દશનો જથો; દસકો.

દશકંધર, પું૦ દસખાંધ–ગળાંવાળો રાવણ. દશકંધ, દશગ્રીવ.

દશદિશા, સ્ત્રી૦ [સં.] પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉતર ને દક્ષિણ એ ચાર બાજુઓ, ચાર ખુણા અને ઉપર હેઠળ મળીને જે દસ બાજુઓ તે. ઉ૦ દસે દિશાએ સોર મચ્યો. દસે દિશા ગર્જિત થઈ રહી હતી.

દશધા, અ૦ દસપ્રકારે; દસરીતે; દસવિધ.

દશન, પું૦ [સં] દાંત.

દશનાવલી, સ્ત્રી૦ [સં] દાંતની હાર; દંત પંક્તિ.

દશમ, સ્ત્રી૦ [સં] પખવાડિયાની દશમી તિથિ તે.

દશમી, સ્ત્રી૦ દશમનો–દસમો દિવસ તે; દશમ. (૨) દૂધે બાંધીને બનાવેલી રોટલી; પાણીને બદલે દૂધ વાપરીને બનાવેલું તે.

દશમું, વિ૦ [સં દશમ] દસમા દિવસ ઉપરનું; સંખ્યાએ દસ ઉપર આવતું. દશમું દ્વાર=તાળવું.

દશમૂળ, ન૦ [સં] દશ જાતની ઓષધિનાં મૂળ તે.

દશમોડ, પું૦ દિઙ્મૂઢ; દિશાભ્રમ થવો તે. દશમોડ થવી=દિશા ભુલાઇ જવી.

દશાહરા, ન૦ [सं] જેઠ સુદિ પડવેથી દશમ લગી મોટાં તીર્થોમાં જે ઉત્સવ વગેરે થાય છે તે વ્રત; ગંગોત્સવ. પુરાણો ઉપ-રથી જણાય છે કે, જેઠ સુદિ દશમ મંગ-ળવાર અને હસ્ત નક્ષત્રમાં ગંગાએ પૃથ્વી પર આગમન કર્યું હતું. ગંગાસ્નાન દસ પાતક હરે છે માટે આ ઉત્સવ-વ્રતનું નામ દસહરા પડેલું છે. ગંગા=દશહરા= દસ પાતક ટાળનારી. પડવેથી દશમ લગી રોજ ગગાસ્નાન કરવું, ગંગાની પૂજા કરવી ને દસમે દિવસે દસ બ્રાહ્મણોને દાન વગેરે આપવું, એ આ વ્રતનો મુખ્ય વિધિ છે. આપણા લોકમાં ગંગા દશહરા એમ કહેવાય છે.

દશા, સ્ત્રી૦ [सं] સ્થિતિ; હાલત. (૨) પડતી હાલત.:-હમણાં તો આ દશા છે. દીના-વસ્થા. (૩) જન્મકાળ ઉપરથી ગ્રહાદિ-કના સંબંધને લઇ સારા ખોટા વખ-તને લગતો જે અમુક કાળ ગણાય છે તે.:—સૂર્યની દશા. (૪) ગાડી ઉજવા માટે પૈડામાં ઘાલવાની જે તેલવાળી ચિંદ-રડી તે. (૫) વણાટની છેવટે છુટા રહેલા તાંતણાના છેડા; આંતરી; દશી.

દશાવતાર, પું૦ વિષ્ણુના દશ અવતાર-જન્મ તે. મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કલ્કિ.

દશાહ, પું૦ (દશ×અહ) દસમો દિવસ. મરણ દિવસથી ગણતાં આવતો દશમો દિવસ; દસમું.

દશાંશ, પું૦ [सं. दश+अंश] દસમો હિસ્સો તે; એક આખી ચીજનો-રકમનો દશમો ભાગ તે. (૨) દસ દસને કકડે ગણી શકાય એવા નાના અંશો આણવાની એક હિસાબી રીત. અપૂર્ણાંકમાં જ્યારે આમ લખાય છે ત્યારે દશાંશની રીતે ૧ એમ લખાય છે અને સહસ્રાંશ .૦૦૧ એકડાની પાછળ મીડાં મૂકીને અંશચિહ્નથી બનાવાય છે.

દશી, સ્ત્રી૦ કપડાના છેડા ઉપરની આંતરી; પાલવના છુટા તંતુઓ.

દશીવીશી, સ્ત્રી૦ દસવીસ વરસની વારા ફ-રતી આવતી સારી માઠી હાલત તે; ચ-ઢતી પડતી; સુખદુઃખ, તડકોછાંયડો.

દશેરા, પું૦ વિજયાદશમી; આસો સુદિ ૧૦.

દશૈયાં, ન૦ પરણેલા વરને તેના સસરા તર-ફથી વારા ફરતી જે દશ જમણ આપ-વામાં આવે છે તે. ઉ૦ દશૈયાં જમવાને રહ્યા. સોમપ્રદોષ.

દશોંદ, વિ૦ દસમો ભાગ.

દશ્શેર, વિ૦ વજનમાં દસ વાર શેર જેટલું.

દશ્શેરી, સ્ત્રી૦ દસશેર વજન જોખાય એવું એક કાટલું; દશ્શેરો.

દશ્શેરો. પું૦ દશ શેર વજન જોખાય એવું એક વજન; કાટલું.

દસ, જુઓ દશ.

દસકત, પું૦ [फा. दस्तखत] અક્ષર; હરફ; અમુક ઉચ્ચારનું ચિહ્ન. (૨) હાથનું લ-ખાણ. (૩) સહી :—અહિં તમારા દસ-કત કરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ દસકત ઘુંટવા=મરોડ-દાર અક્ષરના ખાડામાં કલમ ફેરવ્યા કરવી કે જેથી તેનો મરોડ હાથે ચઢી જાય.

દસકો, પું૦ દસદસનો જથો તે. (૨) દસવરસ.

દસક્રોઈ, ન૦ રાજનગર ફરતો દસ કોશ જેટલો વિસ્તાર તે; રાજનગરને લગતું પરગણું. અમદાવાદ જેમાં મુખ્ય નગર છે એવા દસ કોશ વિસ્તારનો તાલુકો.

દસમ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાની દસમી તિથિ.

દસરા, પું૦ આસો સુદિ દશમનો દિવસ અને તહેવાર; વિજયાદશમી. રૂ૦ પ્ર૦ દસરાનો પાડો મારવો=ખાલી બડાઇ મારવી. કહે૦ જે ઘોડું દસરાને દિવસે ન દોડયું તે શા કામનું ?=પ્રસંગે બતાવાય તેજ હોંશિયારી ખરી.

દસાડ, સ્ત્રી૦ દસમા દિવસની મરણોત્તર ક્રિયા

કરવી તે; દસમાનો દિવસ અને તે દહાડે કરવાનું ક્રિયમાણુ વગેરે તે.

દસી, જુ૦ દશી.

દસીવીસી, દશીવીશી.

દસુંદ, સ્ત્રી૦ દસમે હિસ્સે આવે એટલી આયપદ તે; દસમે ભાગે મળે એવી વાર્ષિક ઉપજ. (૨) દસમો ભાગ. ઉ૦ દસુંદ આવે પાપની. નરભેરામ.

દસુંદિ, જુ૦ દસોંદી

દસોંદી, વિ૦ અમુક ઉપજનો દસમો ભાગ મેળવનારો—બારોટ; ભાટ, ચારણ તે. ઉ૦ રૂડા દસોંદી રખિયલતણા, સિરદાર નામ શુભ સેવ. શામળ.

દસ્કત, પું૦ અક્ષર; હરફ.

દસ્કતશિક્ષક, પું૦ દસકત સારા કાઢતાં શીખવનાર—મહેતાજી; દોપિસ્તાં ઘુંટાવનાર. (૨) વિ૦ જેથી અક્ષરનો મરોડ શિખાય એવું; અક્ષર સારા કાઢતાં શીખવનારું:—દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

દસ્ત, પું૦ [फा.] હસ્ત; હાથ; કર. (૨) સત્તા; અખતિયાર; કાબુ. ઉ૦ તને આપું અનુપમ વસ્ત, કોઇનો મુજ પર હોય ન દસ્ત. (૩) ઝાડો; મળ; જુલાબ.

દસ્તાન, ન૦ સ્ત્રીઓને માસે માસે જે રજ આવે છે તે; અડકાવ.

દસ્તાનું, ન૦ દસ્ત ઝીલવાનું જે પાત્ર તે; માંદા માણસને મળમૂત્ર કરાવવાનું જે સગવડવાળું ઠામ તે; દસ્તાના.

દસ્તાવેજ, પું૦ [फा.] તરત અવેજ આપવો પડે એવો જે લેખ તે; લેણુ દેણુ સંબંધી લખાણ; કોઇ વસ્તુ આપ લે કરનારાઓ વચ્ચે થયેલું જે લખાણુ તે; લખત; લેખ; ખત; લખેલો આધાર—દાખલો તે. સરકારી સનંદ અને લખાણો વગેરે તે.

દસ્તાવેજી, વિ૦ લેખી.

દસ્તુર, સ્ત્રી૦ [अ] રીત; રિવાજ; ચાલ; ધારો; શિરસ્તો. (૨) વેરો; કર; દાપું. (૩) પારસી બ્રાહ્મણ—ગોર.

દસ્તુરી, સ્ત્રી૦ હકસાઇ; સખડી; દાપું.

દસ્તો, પું૦ ખાંડવાનો નાનો દંડા જેવો મુદ્ગર; પરાર; હાથો; લોખંડનો ખાંડણીનો દંડુકો. (૨) ચોવીસ કાગળની થોકડી.

દસ્સેમ, જુ૦ દશમ.

દહન, ન૦ બાળવું તે; જ્વલન. દહનક્રિયા=બાળવાની ક્રિયા તે. હિંદુનાં શબને અમુક ક્રિયા કરી ચિતા ખડકીને બાળવું તે.

દહવું, ક્રિ૦ બાળવું.

દહાડી, અ૦ રોજ; હમેશ; વારંવાર (૨) દાઢી. કહે દહાડીનું લાગ્યું અને ભવનું ભાગ્યું.

દહાડો, પું૦ દિવસ; દિન; વાર; મિતિ; તિથિ; તારીખ. (૨) મરનાર પાછળ કરવામાં આવતું તેની ક્રિયાનું જમણ:—તારો દહાડો ખાય. ૩ ભાગ્ય; સિતારો; સારું માઠું જે ભવિતવ્ય તે.:—એનો દહાડો ફર્યો; એનો દહાડો વાંકો છે. ૪ ગર્ભ; ઓધાન.:—નવી વહુને દહાડા છે. દહાડાવાળી=ભરેવાઇ. ૫ વખત; સમય; વાર.:—એક દહાડો તે મને મળી ગયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ દહાડા કાઢવા=જેમ તેમ કરીને નિભાવવું; કાળક્ષેપ કરવો. દહાડા ભરાઈ જવા:—એના દહાડા ભરાઈ ગયા છે:—એના સુભાગ્યનો સમય પુરો થવા આવ્યો છે. આયુષ્ય પુરૂં થવા આવ્યું છે. દહાડા ભાગવા=નકામા પડયા રહેવું; વખત ગુમાવવો. દહાડા રહેવા=ગર્ભ રહેવો. દહાડો આથમવો=પડતીનો વખત આવવો. દહાડો ઉઘડવો=સારી સ્થિતિમાં આવવું. દહાડો રૂઠવો=દૈવ પ્રતિકૂલ થવું. દહાડા ચઢવા=ગર્ભના દિવસ ગણાવા માંડવા. દહાડો વળવો=ફાવવું; લાભ થવો. એની સેવા કરવાથી કંઇ તારો દહાડો વળશે નહિ. વાંકો દહાડો=ખરાબ ભાગ્ય; દુર્દશા; પડતીનો વખત. કહે૦ દહાડે ડોળાં ચારે ને રાતે હીરા પારખે.

દહિં, ન૦ [सं दधि] જામેલું—બાઝેલું દૂધ તે;

દધિ. (૨) જામેલું પ્રવાહી. રૂ૦ પ્ર૦ દહિં દૂધમાં=બેઉ બાબત સંભાળવી; અઢુક દઢુકિયા થઈ રહેવું.:—દહિં દૂધમાં પગ રાખવો.

દહિંથરું ન૦ દહિંના જેવીજ પોચી પૂરી; પરસુલીના લોટમાં ખુબ મોણ નાંખીને તળી કાઢેલી પૂરી; ઘઉંનું એક પકવાન.

દહિંવડું, ન૦ તળીને તરત દહિંમાં પલાળી રાખેલું વડું તે; દહિંમાં આથેલી ઘારી; દહિંમાં ખટવેલું અડદનું વડું.

દહોવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં દુહ] દૂધ કાઢવું.:—ગાય દહોવી. (૨) કોઇ પણ વસ્તુમાંનું સત્ત્વ ખેંચી કાઢવું; તત્ત્વ ખેંચી કાઢવું; તત્ત્વ લઇલેવું; કમાવું ખાટવું; લાભ મેળવવો.

દળ, ન૦ [સં દલ] સૈન્ય; લશ્કર.:—હયદળ ગજદળ. (૨) પાંદડું; પાન. (૩) જાડાપણું; ફળાદિકની અંદરના માવાની—ગરની જાડાઇ ઘટપણું.:—કોપરાનું—કેરીનું દળ. દળદાર કેરી. (૪) કઠોળ વગેરે દ્વિદલ ધાન્યનાં બે પડમાંનું એક પડ તે; અરધિયું; એક એક ફાડિયું. (૫) શેકેલા અથવા તળેલા ભાખરા કે મુઠિયાંનો ભૂકો; ધસોટ.:—દળનો લાડુ; શેકેલો અથવા પકવેલો લોટનો ભૂકો. (૬) ભરાવો; જથો.

દળણું, ન૦ [સં દલ્] દળવાના દાણા તે; દરણું; દયણું, ર, લ, ડ, વગેરેને ઠેકાણે ઘણા શબ્દોમાં ય બોલાય છે તેમ આમાં પણ ળ ને ઠેકાણે મોટે ભાગે ય બોલાય છે.:—દયણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ દળણું કરવું=દાણાને ઝાટકી વિંણી દળવાને યોગ્ય બનાવવા. રૂ૦ પ્ર૦ દળણાં દળવાં=સખત મહેનત કરવી; ઘણી મહેનતે થોડું કમાવું ને તેમાંથી જેમ તેમ નિર્વાહ કરવો:—" માએ દળણાં દળીને છોકરાં ઉછેર્યાં,

દળદર, ન૦ દરિદ્રતા; દૈન્ય; ગરીબાઇ.:—ભીખથી કંઇ દળદર ફીટે, કંઇ ઉદ્યોગ ધંધો કરે તો કોઈવારે દળદર જાય. [૨] ગંદું ગોબરૂં એવું જે તે; જેથી ધૃણા ઉત્પન્ન થાય તે. [૩] આળસ; આળસાઇ; નિરુદ્યોગપણું; અનુત્સાહ; આળસ કર્યાં કરવાપણું.:—કાગળ લખવાનું આટલું બધું શું દળદર ! ટાઢાપણું.

દળદાર વિ૦ જાડું; દળવાળું; જાડાગરવું; માવાદાર. (૨) ભારે.

દળદ્રી, વિ૦ દરિદ્રી; આળસુ.

દળવાદળ, ન૦ વાદળોનું દળ હોય એવું જે તે, ઘણીક પરંપરાઓથી સંકીર્ણ થઇ ગયેલું હોય એવું તે, ઘણી બાબતોના સમવાયથી ગુંચવાઇ ભરાઇ ગયેલું એવું તે, જેમાં કંઇ સૂઝ પડે નહિ એવું ને અંધાધુંધ તે. ઉ૦ ચપળ સકળ એ અચળ નહિ, દળવાદળ દલપત્ત. (૨) સૈન્યના સમૂહોની ભરતી હોય એવું તે.

દળવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. દલ] આખી વસ્તુને ભાગીને બારીક કરી નાંખવી; કણને બારીક વાટી નાંખવા; પત્થરના બે પડવાળી ઘંટીથી—ચક્કીથી અનાજનો લોટ કરવો. (૨) ચીરી, ભાગી તોડી કચરીને બારીક આટા જેવું કરી નાંખવું; બારીક કરવું; ચૂર્ણ કરવું, કચરી નાંખવું, ભરડવું. રૂ૦ પ્ર૦ દળેલું=દળવું=ચાવેલું=ચાવવું; પિષ્ટપેષણ; ખાલી મહેનત કરવી; કંટાળો આવે એવું કામ કરવું પડે તે. ફાડી—ચીરી=નાંખવું. ૨ ચાલુ સંતાપથી મનનું દુખાયા કરવું.

દળાઈ, સ્ત્રી૦ દળામણ.

દળામણ, ન૦ દળવાનું લવાજમ—મજુરી તે. (૨) ભુસું; થોથ; દળાતાં જે ફોતરાંનો ભુકો પડે છે તે. રૂ૦ પ્ર૦ દળ્યાનું દળામણ=જેટલી મહેનત પડી હોય તેટલા પ્રમાણનો યોગ્ય વાજબી બદલો તે; મહેનતનું જે યથાર્થ ફળ તે.

દળામણી, સ્ત્રી૦ દળાઇ; દળામણ.

દળી, સ્ત્રી૦ જેનાં બે પડની અંદર રૂ કે ઉન ભરેલું હોય એવું જાડું—દળદાર પાથરણું

તે; ગોદડી; ઘોડાના સાજમાંની તે ગોદડી કે જે પહેલીજ પીઠ ઉપર નંખાય છે.

દંગ, વિ૦ દિઙ્મૂઢ; ચકિત; અજબ; આશ્ચર્યાન્વિત; વિસ્મયાહત, થક્ક; દિઙ.:–તે દંગ (દિઙ) થઇ ગયો.

દંગડી, સ્ત્રી૦ ઘાસ વેચવાની લાટી; ઘાસબજાર.

દગલ, પું૦ ટંટો; કજિયો; તકરાર; ઝગડો.

દંગો, પું૦ બંડ—તોફાન મચાવવું તે; હુલડ કરવું તે; બખેડો; ફિતુર. રૂ૦ પ્ર૦ દંગો ફિસાદ=લડાઈ ટંટો; હરામીનો ઝગડો. તોફાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દંગો કરવો=બંડ ઉઠાવવું; હુલ્લડકરવું.

દંડ, પું૦ [સં.] હાથમાં ઝાલવાની લાકડી; જેષ્ટિકા; લાઠી. (૨) વેત્ર; છડી. (રાજદંડ) (૩) શિક્ષા; સજા; નસિયત. (૪) શિક્ષારૂપે જે નાણું કઢાવવું તે. ધનદંડ, ફટકા કે બંધનને બદલે અમુક સિક્કા લેવાની જે સજા તે.:–પાંચ રૂપિયા દંડ. (૫) ટુંકો સીધો કડક કકડો—અવયવ તે; ખભાથી કોણી લગી અને કોણીથી પંજા લગીનો દંડુકા જેવો જે સીધો અવયવ તે. ભુજદંડ. (૬) ચાર પગલાંના પ્રમાણનું માપ તે.:–પાંચ દંડ જમીન. (૭) કસરતનો એક પ્રકાર કે જેમાં શરીરને દડની માફક કડક રાખી ઉંચા નીચા થવાય છે. સવારમાં પાંચ દંડ કાઢવા એટલી કસરત બસ છે. (૮) કડક હુકમ આજ્ઞા—શિક્ષારૂપી કાનુન તે. શત્રુનું વારણ કરનારો, ને ભયનો નાશ કરનારો જે દંડુકો તે, રક્ષણનું સાધન, રાજ્યદંડમાં—વધ, અર્થગ્રહણનું બંધન અને તાડનનો સમાવેશ થાય છે મુદ્દગર; ધોકો; જોર, બળથી નમે નહિ એવું સીધું જાડું લાંબું લાકડું તે.

દંડક, ન૦ દખ્ખણમાં આવેલા એક વનનું નામ. દંડકારણ્ય.

દંડફેરોઈ, સ્ત્રી૦ ગુનેગારોને દંડની સજા કરવાથી થયેલી ઉપજ; દંડ; અર્થ ગ્રહણ ઉપજ તે.

દંડવત, અ૦ દંડની માફક લાંબા થઇને; દંડ માફક.:–દંડવત પ્રણામ=લાંબા થઇ નમસ્કાર કરવો તે; દંડાની માફક લાંબા થઇ પગે લાગવું તે.

દંડવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુનેગારને—અપરાધીને અર્થ ગ્રહણથી, બંધનથી, અથવા તાડનથી નસિયત આપવી તે; સજા કરવી, દંડ કરવો તે. દંડવું, શિક્ષાદેવી—આપવી તે. (૨) હાનિ નુકસાન કરવું; ગેરલાભ થાય નઠારા કૃત્યનો બદલો મળે એમ કરવું તે.:–મનુષ્યના દંડથી છૂટશે તો દૈવ દંડશે. ગમે તે કોઈ પ્રકારની શિક્ષા કરવી તે. ઉ૦ રાજા દંડે તે સૌ જાણે ને દૈવ દંડે તે કોઈના જાણે. દુખવવું, પીડવું; હેરાન કરવું; પૈસો કઢાવવો.:–એણે પ્રજાને દંડીને પૈસો મેળવ્યો છે.

દંડાતોડ, વિ૦ દંડને તોડી નાખે એવું. (૨) લાકડીએ ઝગડો પતાવવો તે.

દંડિત, વિ૦ દંડાયેલું.

દંડિયો, પું૦ ચોકડી ભાતનો સ્ત્રીઓને પહેરવાનો સાલો. (૨) વિ૦ દંડ—સ્તંભ ઉપર ઉભેલો મહેલ તે.:–એકદંડિયો મહેલ, જેમાં ઓખાને એકાંતવાસે રાખી હતી. ઉ૦ એક દંડિયો મહેલ કરાવો, અણુમાનિતીને ત્યાંહી રખાવો. (૩) લુચ્ચો; દાંડિયો; ઠગ; ધૂર્ત.

દંડી, પું૦ એ નામનો એક સંસ્કૃત ભાષાનો કવિ; કાવ્યાદર્શ; દશકુમાર ચરિત વગેરેનો કર્તા. શંકરાચાર્ય ને એ સમકાલીન હતા. (૨) દંડધારી સંન્યાસી.

દંડીકો, પું૦ નાની લાકડી. (૨) નાનો કકડો; પેર.

દંડુકો, પું૦ જાડી ટુંકી લાકડી; ધોકો.

દંડેરો, પું૦ આમ નહિ કરવામાં આવે તો આવો આવો દંડ થશે એવા હુકમની જે જાહેરાત તે; દાંડી; નગરપડો.

દંડેલ, વિ૦ દાંડિયો; છળી; પ્રપંચ; દાંગાઇ ઉઠાઇ કરી રળી ખાનારો; દંડામાં—

તોફાનીમાં જેની ગણના હોય એવો–માણસ–ધૂર્ત; ઠગ. ઉ૦ બાળાપણમાં બુઢાપણમાં ડાપણમાં દંડેલ થયો, પર ઉપકારી કામ ન કીધું જોતાં જનમ ગયો. ક. દ. ડા. (૨) દંડાયેલો.

દંડો, પું૦ ટુંકી અને જાડી લાકડી, ટુંકી ગેડી–હાથો. (૨) ગિલ્લી–(મોઇ) ઉડાડવાની લાકડી.:–મોઇદંડો. (૩) લુચ્ચો; ધુર્ત; ઠગ; દીંડિયો તે. અનન્ત્ર; કડક સ્વભાવ અને ઉદ્ધત વર્તનનો માણસ.

દંત, પું૦ [સં.] દાંત. (૨) હાથીદાંત. (૩) તીર્ણ–ભાલાજેવું ફળું; દાંતો.

દંતકથા, સ્રી૦ [સં.] મુખપરંપરા ચાલતી આવેલી જનવાર્તા; ખરી વા ખોટી પણ લોકોમાં કાનોકાન કહેવાતી આવેલી કથા–આખ્યાયિકા તે.

દંતધાવન, ન૦ દાતણ. ચાવી કુચો પાડીને દાંત ઘસાય એવી બાવળ આવળ વગેરેની ડાખળીનો કકડો. (૨) દાંત ઘસી મોં સાફ કરવું તે.

દંતપત્ર, ન૦ [સં.] કિનારી પર દાંતા પાડેલા હોય એવું કાનની બુટે પહેરવાનું એક ઘરેણું; ઝાલ; ધુલેર; એરિંગ.

દંતવું, વિ૦ જેના દાંત બહાર નીકળેલા હોય એવું; આગલા દાંત ઓઠની બહાર દેખાતા રહેતા હોય એવું; દાંતવું. દાંતરો, દાંતવી.

દંતસ્થાની, વિ૦ [સં.] જેના ઉચ્ચારનું સ્થાન દાંત છે એવું; દંત્ય; દાંતને જીભ અડક્યાંથી જેનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થાય છે એવું. દંતસ્થાની ને ઓડસ્થાની અક્ષરો વગેરે તે.

દંતાળ, વિ૦ દાંતાવાળું; જેને દાંતા કે ફળાં હોય એવું. (૨) ના૦ ખેડેલા ખેતરમાંથી નકામા છોડ તાણી નાંખવાનું ખેડુતનું એક ઓજાર; દંતાળી; પંજેટી.

દંતાળી, સ્રી૦ દાંતાવાળું ખેડુતનું એક ઓજાર; પંજેટી.

દંતાળું, વિ૦ દાંતાવાળું.

દંતિયો, પું૦ દાંતિયો; પહોળા ને જાડા દાંતાવાળો કાંશકો. (૨) ખરેરો.

દંતી, વિ૦ દાંતવાળું; બહાર નીકળેલા દાંતવાળું. (૨) પું૦ દંતુશળવાળો મોટો હાથી મોટા દાંતવાળો હાથી તે.

દંતુડી, સ્રી૦ ઉગતો નાનો ઝીણો ને તીણો દાંત તે; ફૂટતો નાનો દાંત. (બાળકનો) નવા દાંતની કલિકા તે.

દંતુશ, જુ૦ દંતુશળ.

દંતુશળ, પું૦ શરની માફક બહાર નીકળેલો હાથીનો દાંત તે.

દંતૈયું, ન૦ દાંતિયો; દાંત વકાશીને કરડવા ધસવું તે. (૨) ચીઢભરેલો તિરસ્કાર.

દંત્ય, વિ૦ દાંતની સહાયથી જેનો ઉચ્ચાર થાય છે તે.

દંપતી, ન૦ [સં.] વહુવરની જોડ; જોડું; ધણીધણિયાણી; સ્રીપુરુષ.

દંભ, પું૦ [સં.] ખોટો દેખાવ તે; ડોળ; મનમાં એક અને બહાર દેખાડવાની વાત બીજી તે; ઢોંગ; કપટ.

દંભિક, વિ૦ દંભવાળું; કપટી; ઉપલકિયા દેખાવનું; ઢોંગી.

દંભિયું, વિ૦ દાંભી.

દંભી, વિ૦ કપટી; ઢોંગી; ડોળી.

દંશ, પું૦ [સં.] ડંખ; ઝેરી કાંટો લાગવો તે; ચટકો. વિંછી અને ભમરાનો દંશ. (૨) હૃદયમાં ચટકયા કરે એવી ઝેરી–વેરી લાગણી તે. (૩) ઝેરી પ્રાણીનું બચકું તે; દંતાઘાત; દંતક્ષતિ.:–સર્પદંશ. (૪) મર્મ; સાર; ભાવાર્થ. (૫) મનમાં મેલ રાખવો તે; કીનો, દાઝ–અદાવતનું ઝેર.

દંશિત, વિ૦ ડંખેલું, કરડેલું. (૨) ઝેરી લાગણીવાળું; ડંશીલું.

દંશી, સ્રી૦ આંતરી; પાલવના છેડાના તાંતણા.

દા, પું૦ દાવ, લાગ; વારો. (૨) અ૦ દેનાર, આપનાર દાયક, એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય.:—સુખદા.

દાઈ, સ્ત્રી૦ જણાવનારી; સોયાણી, પ્રસુતાને મદદ કરનારી. (૨) દેનાર, આપનાર, એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય.:-સુખદાઇ. (૩) દઇ=પીડા: દુઃખ. બાળભાષાનો શબ્દ.:-બેટા ! દીવો ઝાલવા જઈએ તો દાઇ થાય.

દાઇયેણ, સ્ત્રી૦ સોયાણી.

દાઈદુશ્મન, પું૦ દુશ્મન વગેરે દુઃખદેનાર લોક.

દાઉદી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ; ગુલદાવરી.

દાક્તર, પું૦ [અં] વિદ્વાન, કવિ;પંડિત.:-દાકતર સર ભાંડારકર. (૨) ચિકિત્સક; વૈદ્ય.

દાબડી, સ્ત્રી૦ ડબી; દબી; બંધ થાય અને ઉઘડે એવી નાની ધાતુ વગેરેની પેટી-પ્યાલી જેવી બનાવટ તે. ડાબડી. ઉ૦ ડોસો ચશ્માં દાબડી મેલી ચઢિયા માળ.

દાબડો, પું૦ શ્રમ; મહેનત, દુઃખાતિશય (૨) ડબો; બંધ કરાય એવું પાત્ર; દાબ્યાથી ઢાંકણું બેસે એવું વાસણ.

દાખલ. અ૦ [આ.] કોઈમાં પેઠેલું હોય તેમ; અંદર ગયેલું હોય તેમ, લબ્ધ પ્રવેશ [૨] હાજર, રૂબરૂ રજુ થયેલું હોય તેમ. (૩) સારૂ; માટે, પેટે. (૪) ગણતરીમાં ગણાયેલું હોય તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાખલ થવું=અંદર પેસવું; માં-જવું, અમુકમાં ગણાવું; પ્રવેશ મળવો. દાખલ કરવું=ઘાલવું, બેસાડવું, અમુકમાં ગણાવું. હાજર થવું, રૂબરૂ આવી પહોચવું.-નિશાળમાં દાખલ થયો. બહાર ગયોએ ખરો અને તમે બોલાવો ત્યાર પહેલાં આવીને અહિ દાખલ પણ થઇ ગયો. તરીકે; અમુકની માફક.: તેણે મિત્ર દાખલ ગણી કામ સોંપ્યું.

દાખલો, પું, પ્રમવસ્તુની સાહદત આપવી તે; દૃષ્ટાંત; ઉદાહરણ; એક વાતની સાબીતીમાં બીજી તેવીજ-તેને મળતી વાત દેખાડી આપવી તે; પુરાવો; નિશાની. (૨) હિસાબ; અમુક રીતિએ બનતી એકજ જાતની ગણતરી તે; વ્યાખ્યાની પુરવારી કરનારી ગણતરી કરી બતાવવી તે; સમ વારના: સમાન બાબત. (૩) અનુભવ; નસિયત. ક્રિ. પ્ર. દાખલો આપવો=ઉદાહરણ-સાહદત આપવી. દાખલો ખાવો= મળવું; મેળ મળવો: પત્તા લાગવો; જોગ બેસવો:-હું તો ઘણુંએ મથ્યો પણ કંઇ દાખલો ખાધો નહિ. કામ થવું; જડવું; મેળાપ થવો. દાખલો બેસાડવો=બીજાને નસિયત મળે એમ કરવું, ધાક પડે-ફરીને બીજું કોઇ અમુક કાર્ય ન કરે એવું-ઉદાહરણ રૂપ થઇ પડે-એમ કરવું તે.

દાખવવું ક્રિ૦સ૦ દેખાડવું; બતાવવું. જણાવવું. (૨) જાહેર કરવું.

દાગદેવો ક્રિ૦ સ૦ બાળવું; અગ્નિ અડાડવો.

દાગળી સ્ત્રી૦ ડાગળી: સાંધ અથવા કાણા ઉપરની ગોળ પતરી: કાણાને બેસનો ગોળ ચપટો દાટો અથવા ઢાંકણું; લાકડાની થીગડી; ગાબડી. [૨] બુદ્ધિ; મતિ; શુદ્ધિ. (૩) કેન્દ્ર; ચણિયારૂં. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાગળી ચસકવી=મતિ ભ્રમ થવો; સહેજ ગાંડછા આવવી; વાયે ચઢવું; સમતા ઉપરથી ખસી જવું; મન ફરીજવું.

દાગીનો પું૦ (क) ઘરેણું, ભૂષણ; અલંકાર. [૨] ગાંસડી; એક સાથે બાંધેલી ચીજ; વસ્તુ; રકમ; નંગ:-રેલમાં પાંચ દાગીના ચઢાવ્યા હતા અને ત્રણ ઉતર્યા.

દાઘ, પું૦ ડાઘ; ડામ; દાઝ; દાઝવાથી પડેલું વ્રણ. (૨) બળવું તે; ધીક: દહન [૩] કાળા ટીલી; લાંછન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાઘ દેવો=અગ્નિ સંસ્કાર કરવો; બાળવું દાઘ લાગવો=બળે એવો જખમ થવો, ચણચણ્યા કરે એવી ઉંડી અસર થવી; લાંછન લાગવું.

દાજ જુ૦ દાઝ.

દાજણું, જુ૦ દાઝણું.

દાઝ, સ્ત્રી૦ દાઝવું તે; કોઇનું દુઃખ જોઇને દયાની લાગણી થઇ આવવી તે; દયા; અનુકંપા. (૨) આપણને નહિ ગમતા બીજાના કામથી મનમાં જે ક્રોધ આવવો તે; અંતરમાં ગુસ્સો આવવો તે; ચીઢ; આ

વેશ. [૩] દ્વેષ, વેરઃકીનો, (૪) સંતાપ; બળતરા (૫) દાઝેલું–બળેલું એવું તે; ખરપડું; પોપડીઃ–દૂધપાકની શીરાની દાઝ, ક્રિ૦ પ્ર૦ દાઝ આવવી=મનમાં ગુસ્સાનો જોસ આવવો (૬) ઇર્ષા; અદેખાઇ. દાઝે બળવું=ઈર્ષા આવવી; અદેખાઇ થવી [૨] ચિઢાવું; બળવું.

દાઝણું નં૦ દઝાય એવું જે તે; ચાલતાં પગ બળે એવું–રેત–જમીનનું તપવું તે; તાપથી પૃથ્વી દઝાય એવી થવી તે. (૨) મધ્યાહ્નની લગભગનો વખત (૩) દઝાય એવું; ગરમ.

દાઝવું ક્રિ૦ અ૦ ઉની વસ્તુ કે દેવતા અડવાથી બળવું; ઉનું લાગવું; ઘણી ગરમીને લીધે દગ્ધ થવું–બળવું:–ઘણા કોયલા પુરેલા હોવાથી શાક દાઝયું; ભાત દાઝ્યો, આંગળી દાઝી. ગરમ ચીજ ચંપાણી. (૨) કોઇના દુઃખે દુઃખી થવું; બીજાની હાલત માટે મનમાં અનુકંપા દયા આવ્યા કરવીઃ–એને દુઃખે દાઝે એવું કોણ છે? દયા આવવી. (૩) બળવું; સંતાપ થવો; બળતરા થવી. એ તેને દુઃખે દાઝે છે. (૩) ઇર્ષા–દ્વેષ આવવો; સંતાપ થવો; ગરમ લાગવું.

દાઝીલું, વિ૦ જેના મનમાં દાઝ હોય એવું બળકણું: દ્વેષીલું; ઇર્ષાળું, કીનો રાખનારું; અદેખું; બળિયેલ.

દાઝેબળવું ક્રિ૦ અ૦ દ્વેષ–ઈર્ષા કરી જાતે ને જાતે બળી મરવું; બીજાનું સારું જોઇ મનમાં સંતાપ કર્યા કરવો. (૨) ચિઢાવું; દ્વેષ કરવો; બીજાનું કંઇ પણ સારું હોય તે નહિ ખમાવું.

દાટ, વિ૦ દટાઈ જવાય એવું; ભરપુર; ભરચક; સંકીર્ણ. [૨] ગજબ. ઉ૦ ડોસીએ દાટ વાળ્યો.

દાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાટવું; જમીન અથવા બીજી વસ્તુમાં ઢાંકી નાંખવું; માટી કે વસ્તુથી પુરી દેવું; જણાય નહિ તેમ સંતાડી દેવું; પુરી દેવું. નહિ નજરે પડે એમ તજી દેવું. ઉ૦ ફાટી આંખે ફરે જે કોઈ ફાતડા, તેનું માટીમાં દાટવું મુખ, અદબ શીખો એટલી.

દાટી, સ્રી૦ દટ્ટી; ભીડ; ભરાવો; ગીરદી.

દાટો, પું૦ ડાટો; ડટ્ટો.

દાડ, જુ૦ દાઢ.

દાડમ, ન૦ [स. दाडिम] દાડિમ; મીઠા રસદાર દાણાવાળું એક ફળ; અનાર. દાડમના દાણા—કળિયા લાંબા લાલ ને મોતી જેવા ધોળા હોવાથી સુંદર દાંત–દંતાવલીને તેની ઉપમા આપવામાં આવે છે. દાડમ લીલાં તેમજ સુકાં પણ વેચાય છે, એટલે તેના લીલા અને સુકા મેવામાં સમાવેશ થાય છે.

દાડમડી, સ્રી૦ દાડમનો રોપો; દાડમનું ઝાડ. બીજાં ઝાડ જેવું મોટું થતું નથી.

દાડમિયા, વિ૦ દાડમના કળિયાના રંગનું. દાડમના કળિયાનો રંગ કીરમજી લાલ હોય છે. દાડમિયો ખાર=દાડમના રસનો ખાર તે.

દાડી, અ૦ દહાડી; રોજરોજ, નિત્ય; હમેશ. (૨) વારંવાર. (૩) દાઢી. આખોદાડી=વારંવાર.

દાડો, પું૦ દહાડો; દિવસ; દિન. (૨) મરનારની પાછળ તેનું જે ક્રિયા ખરચ કરવામાં આવે છે તે. આખો દાડો–વારંવારઃ–તે મને આખો દાડો હેરાન કરે છે.

દાઢ, સ્રી૦ [सं. दंष्ट्रा] મોંમાંનો ખોરાકનો ભુકો કરવાના જે અંદરના મજબુત દાંત તે; ચાવવાના દાંત. દાઢ આવવા=દાઢમાં દુઃખ થવું; દાઢ દુઃખવી. દાઢ સળકવી=મન થઇ આવવું–ખાવાનું લેવાને અથવા લાભ મેળવવાને. દાઢ ગળી થવી=મિષ્ટાન્ન મળવું. દાઢે લાગવું=ભાવવું; સ્વાદ પડવો. દાઢમાં ઘાલવું=અમુક વસ્તુ મેળવવાનો ઠરાવ કરવો; મન ઉપર લેવું; વેર લેવાને ધ્યાનમાં રાખવું. દાઢ ફૂટવી=સમજ આવવી.

દાહા, પું૦ લોખંડના દાંતા તે.

દાઢિયો, પું૦ રોજિંદો મજુર; એક દહાડાનું રોકડે રોકડું લવાજમ લઇને કામ કરનાર.

દાઢિયું. એક દિવસ કામ કરવાની સરતવાળો મજુર.

દાઢી, સ્ત્રી૦ (सं. दाढिका] નીચલા જડબાનો ભાગ તે; હડપચી; ગળાની ઉપરનો નાક અને બે કાનની વચલો આગલો અવયવ; નીચલા હોઠની હેઠેનો ભાગ તે. [૨] આ અવયવ ઉપર ઉગેલા વાળનો જથો તે. દાઢી અને હોઠ ઉપર માત્ર પુરુષનેજ વાળ ઉગે છે તેથી દાઢિયાળો=પુરુષ, જુવાન મરદ. રૂ૦ પ્ર૦ દાઢી રાખવી=એક હઠીવ્રત, બ્રાહ્મણોનું અમુક માગણી કે વાત બર લાવવાનું સાધનઃ—જાતરા વેરો કાઢી નંખાવવાને બ્રાહ્મણોએ દાઢી રાખી. દાઢીમુંછ મુડાવવાં—ઉતરાવવાં=અમુક બાબત પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું; પશ્ચાત્તાપ કરાવવો, પવિત્ર-શુદ્ધ કરાવણ દાખલ હલકો દંડ દેવો તે. દાઢીમાં હાથ ઘાલવો=આજીજી કરવી; માફી માગવી; નમીપડવું; કાલાવાલા કરવા. દાઢી ફૂટવી=જુવાની આવવી. કહે૦ દાઢીની દાઢી ને સાવરણીની સાવરણી=ગાંધીના ગાંધી ને પોઠીના પોઠી; સમયાનુસાર કામ બજાવવું તે. દાઢીના દોઢસો ને ચોટીના ચારસો=ઠગની સામે ઠગવિદ્યા વાપરવી તે; લોભ આપી ભુલવીને છૂટીજવું.

દાઢું, ન૦ દાઢી ઉપરના વાળનો જથો—જુટ તે; દાઢી ઉપર ચઢેલી હજામત. દાઢું ચઢી જાય ત્યાં લગી તને હજામત કરાવવાની સુઝ પડતી નથી ?

દાઢો, પું૦ દહાડો.

દાણ, ન૦ માલ ઉપર સરકાર તરફથી જે લવાજમ લેવાય છે તે; જકાત; કર; હાંસલ; વેરો. ટોલ: દાણચોરી=જકાતી માલ છુપી રીતે લઈ જવો લાવવો તે; દાણ આપ્યા વગર માલ પસાર કરી દેવો તે. દાણલીલા=શ્રીકૃષ્ણ અને દૂધ દહિં વેચનારી ગોપીઓ વચ્ચે દાણ લેવા સંબંધી થયેલી રસિક રકઝક તે.

દાણા, પું૦ અનાજ; અન્ન; કણ. (૨) કણ; મોગરો; ગટી; ગાંઠ; કાંગરો, (૩) મણકો. રૂ૦ પ્ર૦ દાણો પાડવો=દળમાં કણ પડે—ગટી પડે એમ કરવું; ગટી-ગાંઠ-ગાંઠિયા—પાસાદાર કણ પડે એમ કરવું:—દાણો પડે એવો મગજ કરજે. દાણા ઉતારવા=ભૂતપ્રેતનો વળગાટ કે ઝપટ વગેરે કંઇ વહેમ છે કે નહિ, તે દેખાડવા માટે દરદીને માથે દાણા ફેરવી વાળવા તે. દાણા ભરવા જવું=મરી જવું. બહુવચનને વપરાય છે, એકવચન દાણો.

દાણાદાર, વિ૦ દાણાદાણાવાળું; કણદાર,

દાણાપીઠ, સ્ત્રી૦ કણપીઠ.

દાણિયું, ન૦ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને કોટે પહેરવાનું કાડિયાં અને સોનાની ડોડીવાળું ગાંઠણનું ભૂષણ; ઘરેણું. [૨] અરધું અનાજ અને અરધાં ફોતરાંવાળું ખાણ; ઢોરનું.

દાણી, પું૦ દાણ લેનારો.

દાણો, પું૦ અનાજ; અન્ન. (૨) કણ; ગટી; ગાંઠ. (૩) મોગરો; ગોળ ગરગોલી; મણકોઃ—મોતીનો દાણો.

દાણોદુણી, ન૦ અનાજ વગેરે તે; અનાજ ને તેને અંગે જોઇતી બીજી સામગ્રી; કઠોળ વગેરે તે.

દાણોપાણી, ન૦ અન્નજળ; ખાવાપીવાનું. (૨) સર્જિત; નસીબ.

દાતણ, ન૦ આવળ; બાવળ, કરંબોઇ કે બીજી વનસ્પતિની પાતળી સોટીનો કકડો, કે જે ચાવી કુચો કરીને દાંત સાફ કરવાને વપરાય છે તે; લીલી ડાંખળીનો કકડો. રૂ૦ પ્ર૦ દાતણની ચીરીએ=પાકો ઉપવાસ; દાતણ સિવાય મુખમાં કંઇજ ઘાલ્યું ન હોય તેમ; ભૂખ્યુંઃ—સવારનો તે દાતણની ચીરીએજ છે=બિલકુલ ખાધું નથી એમ.

દાતણપાણી ન૦ દાતણ અને પાણી વગેરે તે. રૂ૦ પ્ર૦ દાતણપાણી કરવાં=પ્રાતઃકર્મ કરવાં. [૨] ખાવુંપીવું; હાજરી કરવી—વારૂ હવે દાતણ પાણી કરીને જજો.

દાતણિયો, પું૦ દાતણ કરનારો. હાં હરિ કિયાભાઇ દાતણિયા. [૨] દાતણ વેચનારો રાવળિયો.

દાતરડી, સ્રી૦ નાનું દાતરડું.

દાતરડું, ન૦ ઘાસ અને કરસણ વગેરે વાઢવાનું ઝીણા દાંતાવાળું છેડેથી વાળેલું કાતું; ઘાસ વગેરે કાપવાનું ખેડુતનું એક ઓજાર.

દાતા, પું૦ [સં] આપનારો; દેનારો; દાતાર.

દાતારી, સ્રી૦ દાતારપણું; આપવાપણું; સખીપણું.

દાથરિયું, ન૦ માટીનું વાસણ; માટીની કચરોટ.

દાથરી, સ્રી૦ કોથળી; તોબરી, ઝુલતું ને ઢીલું ચામડા-લુગડાનું ભરણું, (૨) માટીનું પાત્ર, શકોરી.

દાથરો, પું૦ મુઠિયાં-પાતરાં વગેરેને વરાળથી ચઢાવવા માટે તપેલામાંના પાણીમાં મૂકવામાં આવતો સાંઠાનો માળો. (૨) મોટું અને પહોળું જાડું માટીનું ભાંડ, કુલે તેવું ચામડાનું ભરણું.-થેલા જેવું તે; તોબરો;-એના મોંનો દાથરો ચઢયો છે. (૩) વાટવો; ખલેચી.

દાદ, સ્રી૦ ફરિયાદ; દુઃખ માટે અરજ કરવી તે; પોતાને થતા ગેર ઇન્સાફનો બદલો માગવો તે. [૨] સંભાળ; ખબર;[૩] ઇન્સાફ; ન્યાય, દાદમાગવી=ગેરલાભનો બદલો-પ્રતીકાર માગવો. દાદ સાંભળવી= ફરિયાદને ધ્યાનમાં લેવી. દાદલેવી=સંભાળ લેવી.

દાદર, પું૦ માળપર ચઢવાની નિસરણી; સીડી. [૨] દરાજ; ચામડીપર થતો ગોળ ચાંઠાંનો એક ફુજલીરોગ.

દાદરબારી, સ્રી૦ દાદરનું બારણું તે; જીનાનું બારણું; નાના દાદર ઉપરનું ખેંચવા કે વાસવાનું બારણું તે. (૨) જીનો.

દાદરો, પું૦ માળે ચઢવા ઉતરવાનાં પગથિયાં તે. માળે ચઢવા ઉતરવાનાં પગથિયાંવાળી લાકડાની બનાવટ-એક ઘાટ; નિસરણી; સીડી. (૨) નિસરણી ઉપરનું બારણું. મેડે ચઢવાનું દ્વાર, [૩] એક રાગની તરેહ; ઉતરતા અને ચઢતા સૂરવાળો એક રાગ. (૪) તાળાની અંદરની કળ; તાળામાંના પડદા વગેરે,

દાદી, સ્રી૦ માબાપની માતા તે. [૨] દાદ માગનારો, વાદી; ફરીયાદી.

દાદુપંથી, પું૦ દાદુના (વેદાંતીવૈષ્ણવ) પંથને માનનારાઓમાંનો એકાદ જણ. ઇ. સ. ૧૬૦૦ ની લગભગમાં અમદાવાદમાં દાદુનો જન્મ થયો હતો. તે અમદાવાદ અને અજમેર તરફ કપાસ પિંજવાની મજુરી કરતો હતો, છતાં બહુ જ્ઞાની હતો. વેદાંત પર એણે ગ્રંથો લખ્યા અને અજમેર તથા જેપુર તરફ પોતાના મતનો પ્રસાર કરી એક પંથ સ્થાપ્યો, તે દાદુપંથ કહેવાય છે. દાદુ પંથીઓ માથે ચાર ખુણાવાળી ટોપીઓ પહેરે છે.

દાદુર, ન૦ [સં. દર્દુર] દેડકું; ભેક; મંડુક.

દાદો, પુ૦ માબાપનો બાપ તે.

દાધર, સ્રી૦ દાદર; એક ત્વચારોગ.

દાધવું, ક્રિ૦ અ૦ બળવું.

દાધાબળ્યું, વિ૦ ગાંડિયું; અર્ધદગ્ધ; દાધારિંગું

દાધ્રાધારિંગું ત્રિ૦, ગાંડિયું.

દાધારિંગું વિ૦ ગાંડિયું; અર્ધદગ્ધ.

દાધેલ, ત્રિ૦ બળેલું.

દાન, ન૦ (સં.) ધર્મબુદ્ધિથી કોઇ વસ્તુ બ્રાહ્મણ અથવા ગરીબને મફત આપી દેવી તે; પુણ્યાર્થે આપવું તે, દયા ભાવથી આપવું તે દાન. [૨] ભીખ, બક્ષીસ, ઇનામ વગેરે રૂપે આપવું તે. [૩] હાથીના લમણામાંથી નીકળતો ચીકણો રસ-મદ તે. (૪) દસકો. [૫] દસનો ઘડિયો:-એક દાન દસ. (૬) વારો; ફેરો; ખેપ; દાવ આપવા તે:-મારી દાન આપો. (૭) [સં] રાખનાર; ધારણ કરનાર એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય:-કલમદાન=કલમો રાખવાનું ભુંગળું. પાનદાન=પાન રાખવાની પેટી. જાણનાર સમજનાર:-કદરદાન=ગુણ જાણનાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાન આપવું કરવું=દ-

યાખાતર અથવા પુણ્ય થાય તે માટે મફત આપી દેવું. રૂ૦ પ્ર૦ દાન દક્ષિણા=દાન અને તેના ઉપર જે કંઇ રોકડ આપવું તે; ધર્માર્થે મળતી વસ્તુઓ વગેરે તે. કહે૦ દાન ઉપર દક્ષિણા=દાન આપવું અને તેની ઉપરાંત વળી રોકડ આપવું તે; ખાતર પાછળ દિવેલ જેવું. ઉપકારના બદલામાં અપકાર.

દાનત, સ્ત્રી૦ [फा दियानत] અંતઃકરણમાંની છુપી સ્વાર્થ વૃત્તિ તે; પોતાને માટે લેવા-ખાવાની મનમાંની ઇચ્છા તે; નિષ્ઠા; ચિત્તવૃત્તિ; (૨) ન્યાયબુદ્ધિ, અંતરનો ભાવ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાનત બગડવી=કોઇની વસ્તુ લેવા ખાવાની આંતર વૃત્તિ થવી તે. ન્યાયબુદ્ધિમાં બગાડ થવો; પોતાનું ન હોય તે પોતા માટે લેવાનુ મન થવું તે. કહે૦ દાનત તેવી બરકત=જેવી સારી માઠી ચિત્તવૃત્તિ હોય તેવોજ લાભ ગેરલાભ થાય.

દાનપાત્ર, વિ૦ દાન આપવાને યોગ્ય; દાનને લાયક.

દાનવ, પું૦ [सं.] દૈત્ય, રાક્ષસઃ-દેવદાનવ, દનુના પુત્રો તે.

દાનવી વિ૦ દાનસંબંધી; દાનવતું.

દાનવીર પું૦ ખૂબ દાન આપનારો; સખી.

દાનશીલ વિ૦ દાનેસરી; ઉદાર; સખી.

દાનસ્તુ વિ૦ સારી દાનતવાળું. [૨] પ્રમાણિક, યથાર્થ ન્યાય આપે એવું; સનિષ્ઠ, સમજુક.

દાનાઇ, સ્ત્રી૦ (फ) ડહાપણ; વિવેક. (૨) ભલમનસાઇ; નેકી; પ્રમાણિકતા.

દાનાવ, વિ૦ (फा.) ડહાયું; શાણું; સમજુક. (૨) ઉદાર.

દાનિશમંદ, વિ૦ સમજુક, વિવેકી.

દાની, વિ૦ દાન આપનાર.

દાનેસરી, પું૦ દાનવીર. વિ૦ ખૂબ દાન દેનાર.

દાનેશ્વરી, પું૦ દાનેસરી; દાનવીર.

દાનો, પું૦ દાનાવ; સમજુ; ડહાયો; વિવેકી; પ્રમાણિક; સન્નિષ્ઠાવાળો. કહે૦ દાનો દુશ્મન સારો પણ મૂર્ખ મિત્ર ખોટો.

દાપું, ન૦ હક કરીને લેવાનું દાન તે; હકનું માગણું; લાગો.

દાબ, પું૦ દબાણ કરવું તે; દબાણ; મના; અટકાવ; ઉપરથી દબાવવું તે. (૨) આગ્રહ; જોરો. (૩) ધાક; શેહ; હાક. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાબ બેસાડવો=સામાની ઉપર શેહ બેસાડવી; ભાર-બોજ પાડવો; ધાક બેસાડવી. દાબ રાખવો=સામો માણસ બીતો-ડરતો રહે એમ કરવું તે; શેહ રાખવી; અંકુશ રાખવું.

દાબડદીબડ, અ૦ જેમ ઢંકાયલું રહે તેમ; એમનું એમ; જેમ હોય તેમને તેમ; છુપાછુપ; દાબી રાખીને જેમનું તેમ; દાબેલું રાખીને. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાબડદીબડ ચલાવવું=જેમનું તેમ ચલાવ્યા કરવું; ખરી વાત અથવા હાલત જાહેર કર્યા વગર ઢાંક્યું ઢુંક્યું ચલાવ્યા જવું.

દાબડી, સ્ત્રી૦ ડાબડી; ગોળ અથવા ચોખુણ નાની ડબી તે.

દાબડો, પું૦ ડાબડો; ધાતુ અથવા લાકડાનો ગોળ અથવા લંબચોરસ ઢાંકણાવાળો એક ઘાટ તે; મોટી દાબડી.:-ઘરેણાનો દાબડો, કરંડિયાના ઘાટનું ધાતુપાત્ર તે, દાબીને વાસવાના ઢાંકણાવાળું તપેલી જેવું વાસણ.

દાબણ, ન૦ દાબવું તે; દબાણ. (૨) દબાવે એવું જે જોર તે. (૩) સખતી; અંકુશ.

દાબવું, ક્રિ૦ સ૦ દબાવવું તે; ચાંપવું; ચગદવું. (૨) ચોળવું; નિચોવવું; ધકેલવું. (૩) લગાડવું. (૪) ઉતાવળે-જોર દઇને હાંકવું હિંડવું. દાબીને હાંકોટીને-દાબીને ચાલો.

દાભ, પું૦ ડાભ; દર્ભ.

દાભડી, સ્ત્રી૦ દાબડી.

દામ, પું૦ [फा.] પૈસો, ધન; વિત્ત, (૨) કિમ્મત; મૂલ. કહે૦ દામ કરે કામ અને હુંડી કરે સલામ.

દામણ, ન૦ ઘોડા અથવા ગધેડાના બે પગ વચ્ચે બાંધવાનું દોરડું. (૨) ડાબી બાજુ:—ખલાસિયા આમ બોલે છે, ગોસદામણ.

દામણી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને કપાળે બાંધવાનું હીરામોતીનું જડાવ એક ઘરેણું; લલાટિકા.

દામણું, વિ૦ ગરીબડું; દયામણું. [૨] ઓશિયાળું. (૩) નેતરું; જાડી દોરી; દોરડું.

દામની, સ્ત્રી૦ વિજળી.

દામર, પું૦ ડામર.

દામિની, સ્ત્રી૦ [સં] વિજળી. (૨) દામણી.

દામી, ન૦ [**સં. દંપતી**] જોડ; સમોવડિયું; બરોબરિયું; જોટો.:—એની દામીનું સભામાં કોણ છે? કોટી કામ તે લાજી રહ્યા અળગા, નહિ બીજો તમારો કોઇ દામી હો. (૨) દામવાળો—પૈસાવાળો તે; ગૃહસ્થ; ધની. વિ૦ દામીનું=જોડનું; જોટાનું; બરોબરી કરે એવું.:—એની દામીનો વર બતાવ !

દાય, પું૦ [**સં. દા.**] આપવાનો ભાગ તે; હિસ્સો; માબાપની મિલકતમાંનો પુત્રોનો જે જન્મસિદ્ધ હકનો હિસ્સો તે:—દાયભાગ=ભાઇયો ભાગ.

દાયક, અ૦ આપનાર—દેનાર એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય તે.:—સુખદાયક; દુઃખદાયક.

દાયકો, પું૦ દસનો સમુદાય તે.

દાયજો, પું૦ વારસ તરીકે જે કંઇ મળે તે; માબાપ તરફથી પુત્રીને જે કંઇ આપવામાં આવે છે તે; સ્ત્રીધન; શુલ્ક; સ્ત્રીને માબાપ કે સાસરિયાં વગેરે તરફથી મળેલી બક્ષીસ. દાયભાગ; ભાઇયોભાગ. રીતની ભેટ સોગાદ તે; પુરત.

દાયણ, સ્ત્રી૦ સોયાણી; દાઇ.

દાયતું, વિ૦ ભાઇયોભાગ પાડી શકાય તેવું. દાયતું ખેતર=દાયજામાં મળેલું ખેતર; પસાયતું.

દાયભાગ, પું૦ ભાઇયોભાગ; વારસ તરીકેનો જે હિસ્સો તે; ભાગ. બાપની મિલકતના ભાઇઓ વચ્ચે પડતા જે ભાગ અને વારસાને લગતા કાયદા પ્રમાણે વિભાગોની વહેંચણી તે.

દાયરો, પું૦ સમુદાય, ટોળું જથો.

દાયા, સ્ત્રી૦ દાઇ, જણાવનારી તેમજ છોકરાં ઉછેરનારી, છોકરાંની સંભાળ રાખનારી; ધાત્રી.

દાયિની, અ૦ [**સં૦ દા૦** ઉપરથી] આપનારી, દેનારી. આવો અર્થ બતાવનારો નારીજાતિનો પ્રત્યયઃ—સુખદાયિની,

દાયી, અ૦ આપનાર, દેનાર અર્થદર્શક પ્રત્યયઃ—સુખદાયી.

દાર, અ૦ [**फा.**] વાળું અર્થ બતાવનારો પ્રત્યયઃ—અણીદાર; ચોકીદાર; જમીનદાર. [૨] સ્ત્રી૦ સ્ત્રી.:—દારા.

દારવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં द**] ચીરવું; ફાડવું; વિદારવું; કાપવું. ઉ૦ ગજતણાં દાર્યાં શીર્ષ.

દારા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] સ્ત્રી; પત્ની; બાઇડી,ઉ૦ દારા પરણી ગયા નવી ઘેર, મ. ન. દ્વિ.

દારિદ્ર, ન૦ [**સં.**] દરિદ્રતા; દળદર, દૈન્ય; ગરીબાઇ.

દારૂ, ન૦ એકજાતનું ઝાડ; અને તેનું લાકડું. દેવદારૂ.

દારૂ, પું૦ મહુડાં, દ્રાક્ષ, શેરડી, જવ વગેરેમાંથી બનાવેલો એક પ્રવાહી કેફી પેય પદાર્થ; ઘેન ચઢે એવું એક પેય; સુરા; મદ્ય; આસવ. (૨) ગંધક, સુરોખાર અને કોલસાના ચૂર્ણનું સળગી ઉઠે એવું એક ભરભરૂં ચૂર્ણ—મિશ્રણ; અગ્નિનો સ્પર્શ થતાં વાંત—સળગી ઉઠે એવી એક મેળવણી. કહે૦ દારૂને દેવતા=બે એવા પદાર્થો કે જે મળતાંવાંત ભડકો લઇ ઉઠે—ઉડી પડે.

દારૂખાનું, ન૦ આતસબાજી, દારૂકામ; જુદીજુદી રીતે ફૂટે અને જુદા જુદા રંગમાં ઉડે એવી બંદુકના દારૂની બનાવટો તે. (૨) બંદુક અને તોપ માટેનો દારૂ અને તેની બનાવટો રાખવાનું જે લશ્કરી મકાન તે.

દારૂગોળો, પું૦ બંદુક અને તોપ ફોડવાની દારૂની ગોળા અને ગોળીઓ વગેરેની જે બનાવટો તે અને તેનો સંગ્રહ તે. અગ્નિ-અસ્ત્રનો સંભાર-સરંજામ તે.

દારૂડિયો, પું૦ દારૂ પીનનારો, મદ્યપ. (૨) અવિવેકી-ઉદ્ધત.

દારુણ, વિ૦ તોબા તોબા કરાવે એવું; તુ-મુલ, ભયંકર; ભારે.

દારૂબાજ, પું૦ દારૂડિયો; દારૂપીવાની આદત-વાળો-વ્યસની.

દારૂહળદર, સ્ત્રી૦ મોટી હળદર; લાલરંગનો એક કંદ ને તેની ગાંઠો તે; એક ઓષધિ.

દારો, પું૦ ઉછાળો; મોઈને વાગેલો ઉડણ ટોલ્લો.

દારોગો, જુ૦ દરોગો.

દાલચીની, સ્ત્રી૦ તેજાનામાંનો એક પદાર્થ; તજ.

દાવ, પું૦ રમતમાં આવતો વારો તે. (૨) સોગટાંની રમતમાં પાસા પરનાં ટપકાંથી જે આંક પડે છે તે. છક્કોદાવ. (૩) લાગ; તક, અનુકૂલ વખત; ફાવવું તે, તાલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાવ આપવો=તકઆપવી, રમવાનો વારો આપવો. દાવસાધવો=અ-નુકૂલ વખતનો લાભ લઇ લેવો, દાવપ-ડવો=રમતમાં ધારેલા આંકની સંખ્યા આવવી. ૪ વન.

દાવદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ફૂલ, દાઉદી.

દાવપેચ, પું૦ જુક્તિ લડાવવી તે, ઉલટું સુ-લટું સમજાવી પટાવીને કામ કાઢી લેવાની બાજી તે. કપટકળા; છળભેદ, પ્રપંચ.

દાવગીર, પું૦ દાવો કરનારો; હકદાર; વાદી.

દાવાગ્નિ, પું૦ [सं.] વનમાં સળગી ઉઠતી આગ તે; દવ; દાવાનળ.

દાવાદળી, ન૦ આકાશમાં ધૂળોટું થઇ આવવું તે; વાવાઝોડું; પવનને લીધે ધૂળ ઉડીને દિશાઓ ઢંકાઇ જવી તે; પવનનું તોફાન; કાળાં વાદળનો ઘેરાવો.

દાવાદાર, પું૦ દાવાવાળો; વાદી.

દાવાનળ, પું૦ (सं) દાવાગ્નિ; દવ; જંગલ-માં પવનને લીધે વાંસ વગેરે એક બીજા સાથે ઘસાઇને સળગી ઉઠતો અગ્નિ તે.

દાવું, ક્રિ૦ અ૦ સંયોગ પામવો; ગર્ભ ધારણ કરવો. પ્રે૦ દવરાવવું.

દાવો, પું૦ પોતાપણાનો હક બતાવવો તે; હક કરવો તે; માલીકપણું દાખવવું તે, (૨) પોતાનું સ્વામિત્વ પુરવાર કરાવી લેવાને પોતાના હક માટે સરકારને અરજ કરવી તે. 'મારૂં છે' એમ પોતાપણું સાબીત કરવાની દરખાસ્ત તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાવો કરવો=હક કરવો. હકની પુરવારી માટે સરકારને અરજ કરવી તે; દાવો માંડવો; મુકરદમો.

દાસ; પું૦ (सं) ચાકર; નોકર. સેવક. [૨] ગુલામ; હુંડો.

દાસત્વ, ન૦ (सं) દાસપણું; ચાકરી, ગુલામી.

દાસી, સ્ત્રી૦ (सं) ચાકરડી; હુંડી; સ્ત્રીસેવક આયા, [૨] રાખ; દાસીપુત્ર રાખનો છોકરો,

દાસ્તાન, ન૦ [फ] મોટી વાર્તાનું પુસ્તક; કિસ્સો. (૧) પોથું.

દાસ્ય, ન૦ [सं] દાસત્વ; દાસપણું.

દાહ, પું૦ (सं) બળવું તે; આગ; અગ્નિ લ-ગવો-બળવો તે. (૨) ઘણી ગરમી લાગવી તે; બળતરા; ગરમીની અસર. (૩) કડ-કડીને ભૂખ લાગવી તે; બળ્યું બળ્યું થઇ રહે એમ થવું તે; બાળવું તે:-અગ્નિ દાહ.

દાહક વિ૦ [सं] બાળનાર; દાહકરે એવું; બળતરા ઉપજાવે અથવા બાળી મૂકે એ-વું જે તે,

દાહકતા, સ્ત્રી૦ (सं) બાળવાપણું; ગરમી; અગ્નિનો જે ગુણ તે.

દાહડો, જુ૦ દહાડો.

દાહિમા, પું૦ રજપૂતોની એક અટક અથવા જાતિ, પૃથુરાજનો મુખ્ય પ્રધાન આ જાતિનો દાહમો હતો.

દાહ્ય, વિ૦ [सं] બાળવા જેવું. (૨) બાળી નાંખે એવું.

દાળ, સ્ત્રી૦ [સં. दल] કઠોળના કણમાંનાં બે પડમાંનું એક એક પડ જુદું પડેલું હોય તે, દ્વિદલ કઠોળને ભરડીને તેનાં જે જુદાં પાડેલાં દળ–ફાડો તે. (૨) ભરડેલા કઠોળનાં દળનું લેહ અને પેયખાણું તે. [૩] ઇંડામાંનો પીળો માવા જેવો પદાર્થ તે. (૪) બળિયા સેપડના ફૂટેલા ઉપરનું સુકાયેલું છોડું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાળ પાડવી કઠોળને ભરડી તેનાં દળ છુટાં કરવાં. દાળ ઓરવી=રસોઇની શરૂઆત કરવી. [૨] આજીવિકા ચલાવવી. દાળભાત=દાળ ને ચોખાનું જમણ તે. ઢીલીદાળ ખાનાર=પોચો; નિર્બળ.

દાળરોટી, સ્ત્રી૦ દાળને રોટલીનું ખાણું તે (૨) રોટલો; ખોરાક; આજીવિકા; પોષણ; સામાન્ય નિર્વાહ ચાલે એવો ખોરાક તે.:–ખુદા સૌને દાળરોટી આપે છે.

દાળિયા પું૦ શેકતાં જેનાં છોડાં નીકળી ગયાં હોય એવા ચણા અથવા ચણા વગેરેની દાળ કે છોડા રહિત દાણા તે. ચણાના દાળિયા. શેકેલી દાળના પોચા કણ તે.

દાળિયો, પું૦ દાળ બનાવનારો વેચનારો તે; દાળનો વેપાર કરનારો તે. [૨] કઠોળની છોડા રહિત શેકાયેલી ફાડ તે.

દાંડ, પું૦ ડાંડ, શઠ, ડાંડિયો; ડાંડાઇ કરનારો; ઠગ; દોંગો. (૨) વાંઢો, નહિ પરણેલો તે; નફિકરો.

દાંડાઇ, સ્ત્રી૦ દાંડપણું; લુચ્ચાઇ. દોંગાઇ; શાઠ્ય.

દાંડિયો પું૦ ડાંડિયો; લુચ્ચો. દોંગો.

દાંડી, સ્ત્રી૦ ડાંડી, નાનો દંડો. [૨] નાના દંડાથી વગાડાય એવી ધાતુની ઘડિયાળ કે થાળી અથવા ઢોલકી. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાંડી પિટાવવી=જાહેર કરવું.

દાંડો, પું૦ (સં दंडक) જાડો દંડુકો; દંડો. (૨) દસ્તો; પરાઇ ખાંડણીનું નાનું લોખંડ કે લાકડાનું મુસળ. (૩) પાલખી વગેરેની બહાર નીકળેલું લાકડું; હાથો; બહાર નીકળેલો દાંત જેવો ભાગ તે; દાંતો. (૪) હાથો, પકડવાનો–હાથમાં ઝાલવાનો દંડુકો; વિમાનનો દાંડો.

દાંત, પું૦ (સં दंत) ખોરાક ચાવવાના પ્રાણીઓના મોંમાંના હાડકાંના દાંતા-ખીલા તે; દંત; દશન. કાપવાના, ચીરવાના અને ચાવવાના એમ દાંતના ભેદ છે, [૨] કાંસકીનો કણો, (૩) વેર, કીનો, ક્રિ૦ પ્ર૦ દાંત ઉગવા=દાંતઆવવા. (૨) હસવું આવવું[૩] સામા થવાનું બળ આવવું. દાંત ઉઠવા ઉપડવા=દાંત બેસવા, દાંતનો ક્ષત પડવો. દાંત કડકડવા=ખૂબ ટાઢ ચઢવી, ધ્રુજ આવવી, દાંત કકડાવવા=ગુસ્સો કરવો; કીનો દેખાડવો, દાંત કરડવા=આભા થઇ જવું; હબક લાગવી; આશ્ચર્ય ચકિત થઇ જવું; હાય ખાવી. દાંત કાઢવા=હસવું; મોટેથી હસવું. (૨)દાંતિયાં કરવાં,ચીઢવું;ખીવડાવવું. દાંત બેસવા=દાંતનો ક્ષત પાડવો, કરડાવું દાંતથી કપાવું, દાંત પીસવા=દાઝ દેખાડવી, ગુસ્સો કરવો, દાંત પાડવા=હરાવવું, (૨) નિઃશસ્ત્ર કરવું. દાંત ફૂટવા=નવા દાંત આવવા માંડવા.દાંત દેખાડવા=હસવું, ખડખડ હસવું, [૨] વખતસર કરવાને સોંપેલું કામ નહિ થઇ શકવાથી મોં વિકાસીને ઉભા રહેવું, અનાવડ અશક્તિ દેખાડવી, ફિક્કા પડી જઇ હસી નાંખવું. દાંત મઢાવવા=દાંતે રેખો દેવડાવવી. દાંત હોવા=બળ–શક્તિ સામર્થ્ય હોવું:–દુશ્મનને આવખાવડા દાંત છે–અર્થાત્ ખાઇ જાય એવો જોરાવરછે. દાંત બંધાવા=વાયુભ્રમ વાઇ કે મૂર્છાને લીધે ડાચું નહિ ફાટી શકવું તે, દાંત બંધાઇજવા, દાંત ખીલી બેસવી, એમ કહેવાય છે. દાંતઅંબાવા=ખટાશથી દાંત નરમ પડી જવા, ન ચવાય એવા થઇ જવા; હારી જવું, પાછા પડવું. પશ્ચાત્તાપ થવો. દાંત કાકરવા=જમણની=ખાવાની ઉમેદ કરવી. (૨) ઉશ્કેરવું, ચઢાવવું. ૩૦પ્ર૦ દાંત ખાટા કરવા=હરાવવું પશ્ચાત્તાપ કરે એવી સ્થિતિએ પહોંચાડવું

કમજોર—બળહીન કરી નાંખવું. દાંતે ચઢવું=વગોવાવું. મીઠું—સ્વાદ લાગવું. દાંત ખીલી બેસવી=વાઇ અથવા ફેફરાથી દાંત બંધાઇ જવા. દાંતમાં છેડો ઘાલવો=મર્યાદા—આબરૂથી રહેવું—સ્ત્રીએ. દાંત ટીટિયારો=નિત્યનો કંકાસ. દાંતે મેશ હોવો=પૈસાદાર હોવું. દાંતે તરણું લેવું=મનુષ્યપણાનું તમામ અભિમાન મૂકી દઇ—પશુની માફક નમી પડવું, કાલાવાલા કરવા, છેક હલકા બની જઇ માફીમાગવી. દાંતે જીભ લેવી=લોક લાજથી આપઘાત કરવો; જીભ કરડીને મરી જવું. દાંતે આવવું=બચકે બચકે લડવું. દાંતે લાગવું=સ્વાદ પડવો; ભાવવું; ખાવાનું મન થયા કરવું, લળકો પડવો. કહે૦ પેટમાં દાંત હોવા=મનમાં કપટ—વેર—ઝીનો હોવો. અન્નને ને દાંતને વેર=ખાવાપીવાના વાખા; અત્યંત દીનાવસ્થા તે. હાથીના દાંત=કહેવું એક અને કરવું બીજું એવો દગો તે. દાંત ઉપર દરદ્યા ને મડદા ઉપર મિટ્ટી=નહિ કરવાનું હોય ત્યાં મોટું કામ કરવું ને કરવા જેવું હોય ત્યાં કંઇ નહિ કરવું તે.

દાંતરૂં, વિ૦ દાંતવું.

દાંતવું, વિ૦ જેના દાંત બહાર નીકળેલા હોય એવું.

દાંતિયાં, ન૦ દાંત દેખાય તેમ મોં પહોળું કરીને કરડવા ધસવું તે (૨) ચીઢિયાં, ખીજનો દેખાવ, દાંતિયુંનું બ૦ વચન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દાંતિયાં કરવાં=કરડવા ધસવું, મોં વકાસીને ચીઢવું, તરફોડા કરવા,

દાંતિયું, ન૦ કોઇ સામે દાંત દેખાડવા તે. ચીઢવું તે. (૨) તુચ્છકાર; તરફોડા.

દાંતિયો, પું૦ એક તરફ દાંતાવાળી કમાન જેવી કાંશકી. (૨) પહોળા દાંતાની કાંશકી.

દાંતી, સ્ત્રી૦ દાંતા દાંતાવાળું ખેડુતનું એક ઓજાર; માણુ—ચાવળ. [૨] દાતરડાના ઘાટનું પણ દાંતા વગરનું માત્ર ધારવાળું જાડું અને ટુંકા હાથામાં બેસાડેલું હથિયાર; બાવળ વગેરેનાં ડાળાં કાપવા—બાંપવાનું ધારવાળું વાંસના હાથામાં બેસાડેલું દાતરડું, નાની કુહાડીનું કામ કરે એવું હથિયાર, (૩) કાંશકીના દાંતામાં દાળ વગેરેના દાણા ઘાલી બાકીના દાંતા વધારે સજડ રહે એમ કરેલી કાંશકી લીખો ને ઝીણી જૂઓ કાઢવાની. (૪) નાનાં બાળકને દાંત આવતા હોય ત્યારે પહેરાવવાનું ઘરેણું, વાઘનખ, ઘુવડનો નળો વગેરે અઠુ વગેરે તે. [૫] ખાણુ, ચીરો, ફાટ.

દાંતો, પું૦ [सं दंत] કાંટા જેવો પણ ચપટો અને અણીદાર ફાંટો, કાંટો, ઉભી ખીલી જેવી અણીદાર વસ્તુ તે. દાંત, કાકર.

દાંદરૂ, ન૦ દાદર જેવું ચામડી ઉપરનું એક દરદ તે.

દાંભીક, વિ૦ [सं.] દંભી, ડોળી, ઢોંગી.

દાંભો, પું૦ એક જાતની લાલ દાડીની ભાજી.

દીઅેર, પું૦ [सं देवर—दियरो] વરનો નાનો ભાઇ તે. કહે૦ દિએર ઉપર દીકરી જણી છે ? પોતાની શક્તિ ઉપરજ આધાર છે બીજા પર નહિ એમ સ્વશક્તિ બતાવતાં બોલાય છે.

દિઓર, પું૦ દિએર. [૩] વહુનો ભાઇ તે, સાળો. ગામડામાં એક ગાળ તરીકે વપરાય છે.

દિક, સ્ત્રી. [सं] દિશા, બાજુ.

દિકત, સ્ત્રી૦ [अ] આનાકાની, હરકત, શક.

દિકામાળી, સ્ત્રી૦ રાજગંધ અથવા સુંદર નામની વનસ્પતિના ફૂલના ડોડા ઉપરનો રસ. સુંદર તે—દિકામાળી આ દ્રવ્ય કડવું ને બિલાડીના મૂતર જેવી ગંધવાળું હોય છે. આનો ઉપયોગ પેટમાંના કયરમ મારવા માટે થાય છે. કોંકણમાં આનાં ફૂલને અનંત કહે છે. આ વનસ્પતિ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં થાય છે. ચીનમાં પણ તે પુષ્કળ થાય છે. ચીના અને જાપાની વૈદ્ય તેને ઔષધિ તરીકે વાપરે છે.

દિક્પાલ, પું દિશાનું રક્ષણ કરનારો દેવ. (૧) દિશામાં રહેલો કાલ્પનિક હાથી. પૌરાણિક રીતે આઠ દિશાના આઠ હાથી ગણાય છે, દિગપાળ.

દિગ્મુઢ, જુઓ દિક્મૂઢ.
દિગર, વિ૦ [फ] વિશેષ, બીજું. (૨) અ૦ લખવા કારણ કે, વધારામાં.
દિગંત, પું૦ [सं] દિશાનો અંત, ક્ષિતિજ.
દિગંતર, ન૦ દિશાઓનો આળો, (૨) દિગંત. ક્ષિતિજ. ઉ૦ દિગંતરો અંબરથી છવાય.
દિગંતરેષા, સ્ત્રી૦ [सं] દિશાનો અંત દેખાડનારી લીટી, ક્ષિતિજ. પૃથ્વી ને આકાશ મળી જતાં હોય એવું દેખાડનારી દૃષ્ટિ મર્યાદા તે.
દિગંબર. વિ૦ [सं] દિશાઓ જેના વસ્ત્ર રૂપ છે એવું, નાગું, નિર્વસ્ત્ર. (૨) પું૦ મહાદેવ, શંકર. [૩] નાગો સાધુ. [૪] નગ્નાવસ્થામાં રહેનારો યતિ. જૈનનો એક ભેદ, સંપ્રદાય તે.
દિગંબરી, વિ૦ [सं] જૈન સાંપ્રદાયિક. દિગંબર મતને લગતું. (૨) સ્ત્રી૦ દુર્ગા.
દિગ્ગજ. પું૦ [सं] દિશાઓમાં રહેલા કાલ્પનિક હાથીઓમાંના એક તે. આઠ દિશાના આઠ હાથીઓ ગણાય છે તે:—ઐરાવત, પુંડરીક, વામન, કુમુદ, અંજન, પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક. (૨) પ્રૌઢ પુરૂષ. (૩) દિક્પાલ.
દિગ્દર્શન ન૦ [सं] દિશા દર્શાવવી તે; ઉપર ચોટિયું જે કંઇ અવલોકન તે, સૂચન.
દિગ્વિજય, પું૦ [सं] ચારે દિશાઓમાં વિજય વર્તાવવો તે, રાજાએ ચારે દિશાના રાજાઓને જીતી લેવા તે. મોટો વિજય.
દિગ્વિજયી, વિ૦ જેણે ચારે દિશાઓ જિતી લીધી હોય તે, મોટો જય કરનારો, ચક્રવર્તી.
દિક્મૂઢ, વિ૦ (सं) ચારે તરફ દિશાઓ સિવાય બીજું કંઈ જેને સૂઝતું ન હોય એવું, ચકિત, તદ્રૂપ, ચિત્રિત, છક્ક, વિસ્મયાહત, આભું:—મંત્રના ચમત્કારથી એ તો દિક્મૂઢ થઇ ગયો.
દિતિ, સ્ત્રી૦ [सं] દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી, કશ્યપની સ્ત્રી અને દૈત્યોની માતા તે, અદિતિની બહેન.
દિદાર, પું૦ (फ) શરીરનો અથવા મોંનો દેખાવ, ચહેરો, સ્વરૂપ, રૂપ રંગ વગેરેનું દર્શન તે, દેદાર, સુરત. (૨) હાલત, ઢંગ, ગાંડા ઘેલા હાલ.
દિદારી, સ્ત્રી૦ સ્વરૂપ, ઢંગ, હાલ હવાલ.
દિધવાન, વિ૦ દીધેલું-આપેલું એવું જે તે. દિધવાન ફળ=જેવું આપેલું મેલેલું હોય તેવું પ્રાપ્ત થાય તે, જેવું આપ્યું હોય તેવું મળે તે દિધવાન વેર=આપેલું વેર અર્થાત્ અમુક વેર વાળજે એમ કહીને સોંપેલું જે તે, ઉંડું નહિ ભૂલી જવા જેવું વેર તે:—તે બે કુટુંબ વચ્ચે દિધવાન વેર હતાં. પરંપરા ઉતરતું રહે એવું ભારી વેર તે.
દિન, પું૦ [सं] દિવસ, દહાડો.
દિનકર, પું૦ [सं] સૂર્ય, રવિ.
દિનમણિ, પું૦ [सं] સૂર્ય, રવિ. આદિત્ય,
દિનાર, પું૦ [सं] સોનાનો સિક્કો, મહોર, સોનૈયો.
દિનાંત, પું૦ [सं] દિવસનો અંત; પાછલો પહોર; સાંજ.
દિનેશ, પું૦ [सं] સૂર્ય, રવિ.
દિપાવડું, વિ૦ રૂપાળું, સુશોભિત, સુંદર, દીપે એવું.
દિપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ શોભાવવું, સારૂ-સુંદર દેખાય તેમ કરવું. (૨) ઝગઝગાટ બનાવવું, (૩) આબરૂ ઈજતથી માન વધારવું:—"એણે તો કુટુંબને દિપાવ્યું=ઉજળું કર્યું.
દિબાચો, પું૦ પુસ્તકમાંની વસ્તુ વગેરેનો પ્રસ્તાવ તે; ઉપોદ્‌ઘાત; પ્રસ્તાવના; મુખબંધનું લખાણ.
દિમાખ, પું૦ દિમાક; અહંકાર; અભિમાન; ગર્વ; મગરૂરી. [૨] રોફ; ભભકો; રૂઆબ.
દિમામ, પું૦ ઠાઠ; ભભકો, દમામ; દંભ.
દિમેટી, સ્ત્રી૦ ઝીણીઝીણી બુટ્ટીઓવાળું એક જાતનું કપડું.
દિયર, પું૦ વરનો નાનોભાઇ.
દિયરવટું, ન૦ દિયરનું ઘર માંડવું તે; દિયર સાથે નાતરૂ કરી રહેવું તે.
દિયેર, પું૦ દિયેર; વરનો નાનો ભાઇ તે.

દિયેરિયો, પું० વરનો નાનો ભાઇ. ઉ० હરિ દિયેરિયા; દાડમડી રોપાવો મારા બાગમાં.

દિયોર, પું० સાળો [ગ્રામ્ય]

દિલ, ન० [फा.] મન; ચિત્ત; અંત:કરણ. (૨) કાળજું, હૃદય. [૩] ઇચ્છા, મરજી, [૪) ચાહના; પ્યાર; પ્રીતિ:– દિલ દેખીએ તો રહીએ. ક્રિ० પ્ર० દિલ ઉઠી જવું=ઉદાસ થવું; ખંત–પ્રીતિ નહિ રહેવી, દિલ ઉતારી નાંખવું=પ્રીતિ–પ્રેમ કમી કરવો. દિલચોંટવું=મન લાગવું, દિલ ઠરવું=મનને ગમવું. દિલ આપવું=મન આપવું: આંતરિક ઇચ્છા હોય તે જણાવવી. દિલલેવું=સામાનું મન જાણી લેવું. દિલમાં દાઝવું=સામાને માટે મનમાં દયાભાવ ઉત્પન્ન થવો. દિલ ઉંચું થવું=મન ખાટાં થવાં, પ્રીતિમાં વિચ્છેદ પડવો. દિલ ઘાલવું =મન ઘાલવું, ધ્યાનમાં લેવું, ખંતથી કામ કરવામાંડવું, દિલલગાડવું–મનલગાડવું. એક દિલ=એકમન. દિલનો દરિયાવ=મોટામનનો =ઉદારમનનો. ઉ० દિયેર દિલનો દરિયાવ ઇશ્વર આપોને, દેરાણી રાણી રાવ. ક० દ० ડા.

દિલગીર, વિ० [फा.] નાખુશ; અપ્રસન્ન; ઉદાસ; શોકાતુર.

દિલગીરી, સ્ત્રી० ઉદાસી; નાખુશી; અપ્રસન્નતા; શોક; દુ:ખની અસર તે; ખિન્નતા, બેચહેની; બેકરારી.

દિલદાર, વિ० फा. જીવ સમાન વહાલું એવું; પ્રાણપ્રિય; જીવજાન. (૨) આશકમાશુક ૩ ઉદાર; ખુલ્લાદિલનું.

દિલદારી, સ્ત્રી० જીવજાનપણું; પ્રાણપ્રિયતા. (૨) ઉદારતા.

દિલભર, વિ० મનભરાય એવું; પ્રિય; વહાલું. હૃદયમાં ઉમળકો આણે એવું.

દિલપસંદ, વિ० મનગમતું; દિલને પસંદ પડે એવું. [૨] મજેનું; રૂપાળું.

દિલાઇલામા, પું० ટિબેટમાં પૂજાતી બુદ્ધની મૂર્તિ અને તેને પૂજનારો જે મુખ્ય આચાર્ય તે. ટિબેટમાં ધર્મસત્તા અને રાજ્યસત્તા દિલાઇલામાના હાથમાં રહે છે. જે ઠેકાણે બુદ્ધના અવતારની મૂર્તિ રહે છે તે મંદિર.

દિલાવર, વિ० (फा.) મોટા દિલનું; ઉદાર; સખી, (૨) હિમ્મતવાન.

દિલાવરી, સ્ત્રી० ઉદારતા; દાનશીલતા; મનની મોટાઇ. (૨) બહાદુરી.

દિલાસો, પું० આશ્વાસન; ધીરજ આપવી તે; સાંત્વન; સબુરી આપવી તે. ક્રિ० પ્ર० દિલાસો આપવો–દેવો=ધીરજ આપવી; સાંત્વન કરવું. દિલાસોલેવો=મન સાથે સબુરી ને ધીરજ પકડવાં. સમદુ:ખતા દેખાડવી તે; ઉદાહરણથી મનવાળવું–વળાવવું તે.

દિલોજાન, વિ० [फा) અત્યંત વહાલું; જીવજાન; પ્રાણપ્રિય.

દિલોજાની, સ્ત્રી० પ્રાણપ્રિયતા, દિલોજાનીથી =ખરેખરાપ્રેમથી.

દિવસ, પું० (सं) દહાડો; દિન; દી; વાર; સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્તલગીનો વખત તે. (૨) રાતનો પણ જેમાં સમાવેશ થાય છે એવો એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય લગીનો જે સમય તે:–૨૪ કલાકનો દિવસ–૬૦ ઘડીનો દિવસ. ક્રિ० પ્ર० દિવસ ગણવા= રાહજોવી, કોઇ આવવાની કે કોઇના મરણની શોક શમવાને આજ એક, કાલ બે, એમ દિવસો ગણવા તે–અર્થાત્ જોતજોતામાં કાળ વહી જવો તે:–દિવસ ગણતાં માસ ગયા ને વરસે આવરિયાં, સુરત ભૂલી સાહેબા! તે નામે વિસારેયાં. ભાષા. (૩) સુભાગ્ય; ચઢતીનો સમય.:–હમણાં એના દિવસ છે=ચઢતી છે. ક્રિ० પ્ર० દિવસ ઘેર નહિ હોવો=સુભાગ્ય નહિ હોવું; અવળો વખત હોવો; વાંકો દહાડો હોવો. (૩) દહાડો; બારમું, ઉત્તર ક્રિયાખરચ. મરી ગયું તેનાં દિવસ પાણી કરવાં જોઇશે. દિવસ ફરવો–ભાગ્ય ઉઘડવું, સુભાગ્ય ખુલવું. ચઢતો દિવસ=પ્રતિદિન સારૂં થતું રહેતું હોય એવો સમય; જહોજલાલીનો વખત. આધાન રહી ગર્ભનું બઢવું તે. પ્રતિદિવસ=રોજરોજ; નિરંતર; હમેશ.

દિવસેદિવસ=જેમ દિવસ થતા જાય તેમ તેમ. દિવસે દિવસ તે નઠોર થતો ચાલ્યો.

દિવા, અ૦ (સં) દિવસે.

દિવાકર; પું૦ (સં) સૂર્ય; રવિ.

દિવાન, પું૦ (फा) વજીર; વડો કારભારી; સચીવ; પ્રધાન. (૨) ઓરડો; ખંડ. (૩) પ્રકરણ; બાબ.

દિવાનખાનું, ન૦ મુલાકાત માટેનો સુશોભિત ખંડ-ઓરડો તે. (૨) એક જડાવ હાર.

દિવાનગીરી, સ્ત્રી૦ વજીરાત; પ્રધાનવટું.

દિવાનાપણું, ન૦ ઘેલછા; ગાંડપણ; ઘેલાઈ.

દિવાની, વિ૦ (फा) લેણદેણ સંબંધી ઇન્સાફનું:—દિવાની અને ફોજદારી,

દિવાનું, વિ૦ (फा) ઘેલું; ગાંડું; મગજ ખસી ગયેલું હોય એવું.

દિવારાત, અ૦ રાત્રિદિવસ; હરહમેશ; રાતદિવસ.

દિવાલ, સ્ત્રી૦ (फा.) માટી ઈંટો વગેરેનું ઊંચું ને ઊભું ચણતર તે; ભિંત. (૨) ભારે કિમ્મતનો ઘોડો; શરીરથી પ્રચંડ ઘોડો અથવા હાથી તે.

દિવાલગીરી, સ્ત્રી૦ ભિંતે ટંગાય એવી દીવી; મીણબત્તીના દીવાની એવી બેઠક કે જે નીચે મુકાય તેમ ભિંતે પણ લગાડાય.

દિવાસો. પું૦ આષાડ વદિ અમાંસની પર્વણી તે. અસાડ વદિ અમાસનો દીપદાન દેવાનો તહેવાર. કહે૦ દિવાસો તે સો પર્વનો માસો.

દિવાળી, સ્ત્રી૦ આસો વદિ અમાંસનો મોટો દીપોત્સવનો તહેવાર; સંવત્સરનો છેલ્લો દિવસ. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં દિવાળીના પાંચ દિવસ બહુ મોટા ઉત્સવના ગણાય છે. લોકો તેને જેટલા બને તેટલા આનંદથી ઉઝવે છે. વાઘબારસ, ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દિવાળી ને બેસતુંવર્ષ. [૨] આનંદ ઉત્સવનો કોઇ પણ દિવસ તે. ઉ૦ આજ મારે દિવાળીનો દંન જો. રૂ. પ્ર૦ દિવાળીના દહાડા=આનંદ મોજમઝાના દિવસો તે. કહે૦ એવો તે મોફળિયો ગાંડો હોય કે દિવાળીને દહાડે ઘેંશ ખાય?=એવું કોણ ગાંડું હોય કે જે આનંદ ન માણે?

દિવાળું, જુ૦ દેવાળું.

દિવેટ, સ્ત્રી૦ દીવાના વાટ તે; બત્તી; રૂ અથવા સુતરની દીવો બળે એવી ગોળ અથવા ચપટી બનાવટ. ઉ૦ રાતે તો માંડે રંજાડ, દીવાની દિવેટ લઇજાય. દિવટ.

દિવેલ, ન૦ દીવે બાળવાનું તેલ તે; એરંડિયું. કહે૦ ખાતર ઉપર દિવેલ=ખાતર પડવાથી નુકસાન થયું હોય તેમાં વળી તેનું પગલું દેખાવવા પાછળ દિવેલ બાળવાનું ખરચ. [૨) શકિત; સત્વ; તેજસ્વિતા; પહોંચ:—એનામાં કંઇ દિવેલ નથી. કહે૦ દિવેલ હશે ત્યાં લગી દીવો બળશે=ખરચી પહોંચશે ત્યાં લગી કાર્ય થશે. દિવેલે કંઇ દેવાળું આવશે નહિ—દિવેલ નહિ વાપરવાથી—દીવો બાળવામાં કરકસર કરવાથી કંઈ બચશે નહિ ને દીવા પાછળ દિવેલ બાળવાથી કઇ ખુટશે નહિ, અર્થાત્ એકાદ ક્ષુલ્લક બાબત સંભાળવાથી કંઇ લાભ થતો નથી.

દિવેલિયું, ન૦ દિવેલ ભરવા ઉલેચવાનું પાત્ર. (૨) ફાનસમાં દીવો કરવાનું નાનું ધાતુનું કોડયું. (૩) વિ૦ દિવેલવાળું દિવેલનું, ચીકટ. (૪) દિવેલ ભરેલાં નાના કોડયા હોય એવા ગાય બળદની ખરીએ પડેલા નાના નાના ખાડામાં પાણી ભરાયાં હોય એવું:—વરસાદને લીધે ક્યારામાં દિવેલિયાં થયાં છે, પાણી ભરાયાં નથી.

દિવેલી; સ્ત્રી૦ જેમાંથી દિવેલ પીલી કાઢવામાં આવે છે તે બીજ; એરંડી:—રેતાળ જમીનમાં દિવેલીનો પાક સારો થાય છે.

દિવેલો, પું૦ એરંડો; જેનાં બીજ પીલવાથી દિવેલ નીકળે તે રોપો:—દિવેલાનાં પાન પાઘડીમાં ઘાલો માથું નહિ દુઃખે.

દિવ્ય, વિ૦ (સં) સ્વર્ગીય; દેવતાઇ; અદ્ભુત.:—દિવ્ય શ્રી. વૈશંપાયન કહે સુણુ રાજા, દિવ્યકથા કહું માંડી. (૨) મનોહર; સુંદર, રળિયામણું, ભભકાદાર. (૩) અ-

ધરી પ્રતિજ્ઞા; સત્ય તારવવાને માટે સોગન કે વ્રત=પ્રતિજ્ઞા લેવરાવવી તે. ધખધખતી સાંકળો દહોવી; અગ્નિપર ચાલવું; કડકડતા તેલમાંથી વિંટી કાઢવી, વગેરે આપ્રદિવ્ય કહેવાય છે. ઉ૦ કૃષ્ણ કહે હું દિવ્યજ કરૂં, ને તાતા તેલ મહિં કર ધરૂં.

દિવ્યચક્ષુ, ન૦ (सं) જ્ઞાનચક્ષુ.

દિવ્યજ્ઞાન, ન૦ (सं) સ્વર્ગીયજ્ઞાન; દેવતાઇજ્ઞાન.

દિવ્યસ્ત્રી, સ્ત્રી૦ અપ્સરા; દેવાંગના; અતિ સુંદર સ્ત્રી.

દિવ્યાંગના, સ્ત્રી૦ (सं) દિવ્યસ્ત્રી; અપ્સરા.

દિવ્યાંબર, ન૦ [सं.] સુંદર કિંમતી વસ્ત્ર.

દિશ, સ્ત્રી૦ દિશા; બાજુ; તરફ.

દિશા, સ્ત્રી૦ [सं] કોઇપણ એકાદ બાજુ તે; તરફ; પાર્શ્વ. જે બાજુ સૂર્ય ઉગે છે તે પૂર્વ દિશા. [૨] કોઇપણ ઉદ્દેશિત એવો માર્ગ તે; રસ્તો. [૩] ઝાડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ દિશાજવું-દિશાએ જવું=ઝાડે ફરવા જવું. દિશા બાંધવી=અમુક એકાદ બાજુ નક્કી કરી તે તરફ જવું. ભુલાપડાયું હોય તેણે પોતે કયાંથી આવ્યો અને કેણી તરફ જવાનું છે, તે સંબંધી વિચાર કરવો.

દિષ્ટયા, અ૦ (सं] ભલા, ઇશ્વરકૃપાએ; તમારૂં ભલુ કરેને. સંસ્કૃતમાં ઓવારણે અને ગુજરાતીમાં તિરસ્કારે-અવમાને વપરાય છે.:—દિસ્તોરણો; પાપમટયું.

દિસતું, વિ૦ દેખાતું; ભાસતું; નજરેપડતું.

દિસવું, ક્રિ૦ અ૦ દેખાવું; નજરેપડવું; જણાવું; ઝવું.

દિંગ, અ૦ છક; આભું; ચકિત. તારી વાત સાંભળીને તો એ દિંગ થઇ ગયો.

દિંગલું, ન૦ ડિંગલું; થોરિયાના ડિંડવાનો ઉપલો ભાગ તે; શાખાની ઉપરનો ઝટકો મારીને ઉડાડી દેવાય એવો અલગ કુમળો ભાગ—અવયવ તે. ૨ કકડો; શરમો; ટુકડો; દંડોકો; પેર. [૩] ટોચકું; મથાળું; શિખાંત.

દિંડવું ન૦ જિંડવું; ડોડો; પોટો. (૨]રસકસ, દૂધ ભરેલું તાજુ ને કોમળ શાખાંત; પેરઃ—થોરિયાનું દિંડવું બાળીને બાંધો, પાઠું. કુંવરનું પાઠું.

દિંડી, સ્ત્રી૦ એક મરાઠી રાગિણી. ગુજરાતી લાવણી જેવો એક રાગ.

દિંડું, ન૦ ડિંડું; ડિં.; વનસ્પતિનો તાજો દૂધ ભર્યો કકડો-ટુકડોઃ—થોરિયાંનું દિંડું.,

દી, પું૦ દિવસ; દહાડો. [૨] વખત, અવસરઃ—સારો દી આવ્યો. (૩) સિતારો ગ્રહ; દશાઃ—એનો દી ફર્યો.

દીકરી, સ્ત્રી૦ [सं. दारिका] પુત્રી; છોકરી; છોડી; બેટી; તનયા. રૂ૦ પ્ર૦ દીકરીએ દીવો=છોકરીના છોકરાથી ઘર ઉઘાડું રહેવું તે. કહે૦ દીકરી અને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય=બન્ને એવાં ગરીબ છે કે પોતાના જીવન પ્રશ્નમાં પણ પોતાનો અવાજ ધરાવતાં નથી. દીકરીને ગાળ ને વહુને શિખામણ=ટટુ મારે તેજી કંપે સાસુ તેની દીકરીને ગાળ દે તે ઉપરથી વહુએ સીધા ચાલવાની શિખામણ લેવી એમ.

દીકરો પું૦ (सं दारक) પુત્ર; છોકરો; છૈયો; તનય. કહે૦ દીકરા મોટા થા પરણાવીશું=વાયદે વખત કાઢી નાંખવો; દીકરો એક અને દેશાવર ઘણાં=કામ કરનાર એક અને ધંધા તથા ઠેકાણાં ઘણાં, તે કેમ બને એમ. દીકરો રળે ચાર પહોર ને રૂપિયો રળે આઠે પહોર.

દીક્ષા, સ્ત્રી૦ [सं] કોઇ એક ઉદ્દેશે અમુક કાર્ય કરવાનું વ્રત-નિયમ ધારણ કરવો તે; અમુક યજ્ઞ વગેરે કરવાનું કામ માથે લવું તે; વ્રત, ક્રિયા વગેરે કરવાનાં કર્મના આરંભનો નિયમ લેવો તે.

દીક્ષિત, વિ૦ જેણે દીક્ષા લીધેલી હોય તે; વ્રતી. [૨] એક ઉપમાન, અટક.

દીન. વિ૦ (सं) ગરીબ; કંગાલ. [૨] નરમ સ્વભાવનું; શોળું; રાંક. (૩) લાચાર.

દીન, ન૦ (अ) ધર્મ; મજહબ; મુસલમાની ધર્મનું એક નામઃ—મજહબ પ્રમાણે કરવું તે. [૨] ધાર્મિક ખિંગાણું=દીનઉઠવું.

દીનતા, સ્ત્રી૦ ગરીબી; દીનપણું. [૨] લાચારી.
દીનત્વ, ન૦ (સં) દીનતા; ગરીબાઇ.
દીનદયાળ, વિ૦ ગરીબ ઉપર દયા કરનાર; પરમેશ્વર.
દીનદાર, વિ૦ [ફા] ધર્મના ફરમાન મુજબ ચાલનાર.
દીનપણું, ન૦ ગરીબી; કંગાલિયત. (૨) લાચારી.
દીનબંધુ, વિ૦ ગરીબનો બેલી, પરમેશ્વર.
દીનવત્સલ, વિ૦ ગરીબ ઉપર પ્રેમ રાખનાર, –પરમેશ્વર.
દીનવાણી, સ્ત્રી૦ આજીજી; કાલાવાલા; લાચારી ભર્યું બોલવું તે. ઉ૦ વદે દીનવાણી મૃત્યુજાણી, નેત્રે ભરતો નીર. પ્રેમાનંદ.
દીનાનાથ, પું૦ (સં) ગરીબનો બેલી–પરમેશ્વર.
દીનાર, પું૦ (સં) આગલા વખતનો એક ચલણી સિક્કો; મુદ્રા; મહોર.
દીપ, પું૦ (સં) દીવો; બત્તી; જ્યોતિ. (૨) [દ્વીપ] હાથી. ઉ૦ એક માળવ દેશ અધીપ, તેણે લીધો વેચાતો દીપ. દીપકલ્યાણ=સંધ્યાકાળે ગાવાનો એક રાગ. દીપદાન=મુએલાપાછળ દીવો કરવો તે. કાર્તિકસ્નાન કરતાં પડિયામાં દીવો કરી નદીમાં વહેતો મૂકવો તે.
દીપક, પું૦ [સં] દીપ; દીવો. [૨] વિ૦ ઉત્તેજક. દીપકપાચક=જે ઔષધ જઠરાગ્નિને વધારે અને અન્નને પચાવે એવું હોય તે.
દીપન, વિ૦ (સં) દિપાવે એવું જે તે; તેજ કરે–પ્રકાશિત કરે એવું.
દીપમાળ, સ્ત્રી૦ દીવાઓની માળા–હાર તે; હારે હારે દીવાઓ કરવા માટે બનાવેલી જે રચના તે; દીપઝાડ.
દીપવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝગઝગવું; ચળકવું; ઝળાં ઝળાં થવું. [૨] શોભવું; સુંદર દેખાવું; ખીલવું; સારૂં લાગવું:–આ હાર તને દીપે છે. (૩) હોંશિયારી દેખાવી; હોલાતાં અંત આવતાં આવતાં સારૂં લાગવું, ઝળકવું તેજારવું. ઉ૦ બળે દીવે ચોરી–સમય મરણાંતે રણવિષે, અજવાળું–તેજ–પ્રકાશ આપવો.
દીપિકા, સ્ત્રી૦ (સં) દીવો મૂકવાની ઉંચી બેસણી તે; દીવી. (૨) મશાલ.
દીપોત્સવ, પું૦ [સં] દીવાઓ કરીને ઓચ્છવ કરવો તે; દીવાઓનો ઉત્સવ તે.
દીપોત્સવી, સ્ત્રી૦ દિવાળી. ઉ૦ ગોકુળમાં થઇ દીપોત્સવી. દશમ.
દીપ્ત, વિ૦ (સં) પ્રકાશિત; જ્વલિત; ઝળઝળતું.
દીપ્તિ, સ્ત્રી૦ (સં) પ્રકાશ; પ્રભા; દ્યુતિ.
દીબો, પું૦ ડુમો; એકદમ છાતી રૂંધાઇ જઇ બોલવું બંધ થવું તે.
દીર્ઘ, વિ૦ (સં) લાંબું; વધારે વખત લાગે એવું; મોટું; જબરૂં. (૨) લાંબો ઉચ્ચાર તે; લંબાયેલા ઉચ્ચારનું. દીર્ઘસ્વર, પિંગળમાં બે માત્રાના ઉચ્ચારવાળું. હ્રસ્વદીર્ઘ=લઘુગુરુ.
દીર્ઘદર્શી; (સં) લાંબે લગી જોઇ–વિચારી શકે એવું; ડહાપું; ચતુર, (૨) પંડિત.
દીર્ઘદષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં] લાંબીનજર; આગળ ઉપર શું થશે તેનો વિચાર તે; અગમચેતી; દુરંદેશી. (૨] વિ૦ લાંબી નજરવાળું; આગળ ઉપર શું થશે અથવા અમુક કાર્યનો કેવો પરિણામ આવશે તેનો જેને વિચાર હોય એવું:–એ દીર્ઘદૃષ્ટિ માણસ છે એટલે પરિણામ માટે વિચાર કર્યા વગર નહિ રહ્યો હોય.
દીર્ઘવર્તુલ, ન૦ (સં) અંડવૃત્ત, લંબગોળકુંડાળું તે.
દીર્ઘસૂત્રતા, સ્ત્રી૦ ચિકાશ; ચીકણાપણું; વિચાર કરવામાં અથવા ટાપટીપ કરવામાં કોઇ કાર્ય કરતાં ઘણી મુદત વખત લાગી જાય એવી જે પ્રકૃતિ તે. મંદતા; શૈથિલ્ય; વિલંબ કરવાની ટેવ તે. [દોઢડહાપણું; ચાપચીપિયાપણું.
દીર્ઘસૂત્રી, વિ૦ ચાપચીપિયું; ચીકણું; દોઢડહાપું; કોઇપણ કામકાજ કરવામાં વિચાર કરીકરીને અથવા ટાપટીપ કરીકરીને વાર

લગાડયા કરે એવા સ્વભાવનું; ટાપટીપિયું; ઘણોવખત લગાડે એવું; ઢીલું; ટાઢું. [૨] આળસુ. ચિરક્રિય; ટાયલું.

દીર્ઘસૂત્રીપણું, ન૦ દોઢડહાપણ; વાર વાગે એમ કરવાપણું તે; આ સારૂ અથવા આ સારૂં નહિ એમ ગડભાગમાં કાર્યને વિલંબમાં નાંખવાપણું તે.

દીર્ઘાયુ, વિ૦ (સં) ઘણાં વર્ષ જીવે એવું; લાંબા આવરદાવાળું; મોટા આયુષ્યનું. આશીર્વાદમાં વપરાય છેઃ–બેટા ! દીર્ઘાયુ રહો.

દીર્ઘિકા, સ્ત્રી૦ [સં] લાંબા આકારનો કુવો –હોજ; વાવ. (૨) ટાંકા; ઘરમાં બાગમાં પાણી ભરી રાખવાની મોટી કુંડી કે કુંડ હોય તે. નહાવાનો પાણી ભરેલો હોજ–વાપિકા.

દીલ, ન૦ દિલ; મન, હૃદય, અંતઃકરણ. [૨) ડોલ; શરીર.

દીવડિયો, પું૦ દીવો. કવિતામાં વપરાય છે. ઉ૦ દીવડિયો અજવાળોરે.

દીવડું, ન૦ દીવો કરવાને માટે બનાવેલું કણુકના લોચાનું કોડિયું.

દીવડો, પું૦ દીવો; દીપક.

દીવાદાડી, સ્ત્રી૦ સમુદ્ર કિનારે પાણીની સપાટીની નજીક જ્યાં ખડક હોય ત્યાં આવતાં વહાણ તેને અથડાઇને ભાગીજાય નહિ તે માટે એવા ખડક આગળ ઉંચો મિનારો ચણી તે ઉપર દીવો રાખવાની ગોઠવણ કરેલી હોય છે તે; દૂરથી દીવા દેખાય તે માટે ખડકો આગળ કરેલો દીવો રાખવાનો મિનારો તે. સ્તંભ–દંડની માફક ઉભું કરેલું ચેતરણીનું ચણતર કામ તે. કોલાબાની દીવાદાંડી ભગવાદાંડી આગળ થઇને વહાણ મુંબાઈ જાય છે.

દીવાબત્તી, સ્ત્રી૦ દીવો વગેરે; દીવો ને બત્તી–વાટ વગેરે દાવાની સામગ્રી તે. દીવો ધૂપ વગેરે તે.

દીવાશળી, સ્ત્રી૦ દીવો કરવાની જે સળી–સળેખડી તે; ઘસવાથી સળગીને ભડકો થાય એવી જવાળાગ્રાહી મેળવણી જેના એક છેડા ઉપર લગાડેલી હોય એવી નાની શળીઓવાળી દેવતા પાડવાની બનાવટ તે. અં. મેચીસ. મોંઢે ગંધક લગાડેલા બોર્યાંના કકડા તે.

દીવી, સ્ત્રી૦ દીપિકા; દીવો મૂકવાની લાકડા અથવા ધાતુની ઉભી બનાવટ તે.

દીવેટિયો, પું૦ મશાલચી; મશાલવાળો. ઉ૦ અડતાળીસ અગ્નિનાં રૂપ છે, થયા દિવેટિયા સૌ ત્યાંય. ગિરધર.

દીવો, પું૦ દીપ (૨) પ્રકાશી રહે એવું જે કંઇ તે; તેજસ્વી; શોભારૂપ થઇ રહે એવો જે તે.

દીસ, પું૦ દિવસ.

દીસવું, ક્રિ૦ અ૦ દેખાવું; જણાવું. ઉ૦ રૂડા દીસો છો રાજેશ્વર મંદિર આવતારે. દયા. (૨) સૂઝવું; આંખે દેખાવું.

દુ, ન૦ એકથી દસલગીના આંકને બે બે ગુણવાનો ઘડિયો–પાડો તે; બીજો ઘડિયો–બીજા આંકઃ–એક દુ દુય, બે દુ ચાર. દુ [બેનો ઘડિયો) બોલ. (૨) બમણું; –દુપટ. દુ=બેઃ–દુભાષિયો.

દુઆ, સ્ત્રી૦ (ફા] આશિષ; આશીર્વાદ. ઉ૦ સીતકારી જોઇ દુઆ દેતાં,ઘરડો ડોસો થજે કરી કહેતાંઃ–દુઆગીર=શુભેચ્છક; આશિષ દેનાર, સેવક.–પારસી વગેરેમાં લખાય છે.

દુઓ, પું૦ જેમાં ટપકાંથી અથવા બીજા કોઇ ચિહ્નથી બેનો આંક પાડેલો હોય એવો પાસો અથવા પાનું. ગંજીફાનું બે ટપકાંવાળું પાનું.

દુકાન, સ્ત્રી૦ (ફા) વેપારીની તેનો માલ રાખવાની તથા વેચવાની જગા તે; હાટ.

દુકાનદાર, પું૦ દુકાન ચલાવનારો; દુકાન રાખનારો; વેપારી.

દુકાનદારી, સ્ત્રી૦ દુકાનદારપણું તે; દુકાનરાખી માલ વેચવાનો ધંધો કરવો તે. [૨) વેચવાની આવડત તે. જાહેરમાં માલ વેચવાનું કામ કરવું તેઃ–દુકાનદારી કરવી એ તો વાણિયાનો ધર્મ છે.

દુકાની સ્ત્રી૦ બે પાઈ. મુંબાઇમાં બે પાઇને દુકાની અને ચાર પાઇને ઢબિયું કહે છે. [૨] દાઢી ને કાન ઢંકાય તેમ માથું બાંધવું તે; બોકાની.

દુકાળ, (सं. दुष्काल) વરસાદ નહિ આવવાથી અથવા અતિશય આવવાથી ઘાસ અને અનાજ વગેરેની તંગીનો સમય તે, દુષ્કાળ, ડકાળ, તંગીનો વખત; અછતનો કાળ. (૨) અછત—તંગી હોય તે, અભાવ, દુર્ભિક્ષ હોવું તે;—નાતમાં કંઇ કન્યાઓનો દુકાળ નથી. પુષ્કળ હોવું તે સુકાળ અને સુકાળથી ઉલટું તે દુકાળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દુકાળ પડવો=અછત થઇ જવી; મુશ્કેલીએ પણ મળે નહિ એવું હોવું તે. કહે૦ દુકાળમાં અધિક માસ—તેરમો મહીનો=તંગી ચાલતી હોય તેમાં વળી મુશ્કેલી-લંબાણે જાય એવું થવું તે. થોડામાં વળી ઘણો વખત લેવા પડવો તે, પીડાપર પીડા.

દુકાળી, સ્ત્રી૦ એક સાથે ઘણા દુકાળ પડવા તે, ચાલુ દુકાળો પડયા હોય એવો સમય તે, ડકાળી;—સાત ડકાળી. ઉ૦ વર્ષ બાર જે પડતી દુકાળીરે. કાળીદાસ.

દુકૂળ, ન૦ (सं.) રેશમનું બારીક વણાટનું વસ્ત્ર.

દુકૃત, ન૦ [सं.] પાપ. ઉ૦ કોટિવધન ભય દુકૃત ગયું. પ્રીતમ.

દુખ, ન૦ દુઃખ.

દુખડું, ન૦ દુઃખ. [૨] મીઠડું, ઓવારણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ દુખડાં લેવાં=ઓવારણાં લેવાં; આશીર્વાદના અર્થમાં વહાલ ભેર સામા માણસનું દુઃખ દૂર થઇ જાઓ એમ ઇચ્છવું. અક લાડકો—વહાલનો ભાવ.

દુખણબાઈ, સ્ત્રી૦ એક એવી જાતનું કીડી જેવું જીવડું કે જે કરડવાથી દુખતાં ઢીમણાં થય છે. ઝિમેલ.

દુખણાં, જાુ૦ દુખડું. મીઠડાં ઓવારણાં.

દુખણું, ન૦ દુખવું તે, શરીરની અંદર ધીરે ધીરે દુખ્યા કરે એવું જે તે. [૨] પ્રસવ થતા પહેલાં પેટમાં જે સાધારણ દુઃખ થાય છે તે. વેણો આવતા પહેલાંનો ઝીણો દુખાવો તે.

દુખવવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખ થાય તેમ કરવું. (૨) ખોટું લગાડવું. ઉ૦ રખે દુખવો સામા જીવને, નરભેરામ

દુખવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ થવું, પીડા થવી. અંદરથી દુઃખ થવું. કહે૦ દુખે પેટ અને ફૂટે માથું—જેની જરૂર હોય તે નહિ અને બીજાની વાત કરવી તે, ખરી વસ્તુ.

દુખાવ, જાુ૦ દુખાવો.

દુખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખ થાય તેમ કરવું. (૨) કોઇને માઠું લાગે તેમ કરવું.

દુખાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇના અડવાથી કે કંઈ લાગવાથી રોગી અવયવમાં દુઃખ થવું. (૨) મનમાં દુઃખ થવું; દુભાવું; માઠું લાગવું.

દુખાવો, પું૦ દુખવું તે; દુઃખ થવું તે; પીડા; દરદ; વેદના. (૨) વેણની પીડ તે.

દુખિયારું, વિ૦ દુઃખી; જેને દુઃખ થયેલું હોય તે; દુખિયું.

દુખિયું, વિ૦ દુઃખી; જેને દુઃખ પડેલું હોય તે

ડુગડુગી, સ્ત્રી૦ [सं. डमरु] ડમરૂ—ડાખલાના જેવું બન્ને બાજુ ચામડે મઢેલું ને એક હાથમાં રાખીને હલાવતાં દોરીએ બાંધેલું ગરગોલીઓથી વાગતું મદારીનું વાજું, ડુગડુગી, હાથ પકડીને હલાવવાથી વાગતી નગારી. (૨) નાનાં છોકરાંની કોટે પહેરાવવાનું હાલરૂં; રામનામી માળા. ઉ૦ ડુગડુગી માળાને માદળિયાં. મોંમેરૂં.

દુગન, વિ૦ (सं. द्विगुण) બમણું—ઉતાવળું. (૨) જેટલા વખતમાં એક ચીજ ગવાતી હોય તેથી અડધા વખતમાં ગાવાની ઝડપવાળું તાન.

દુગ્ધ, ન૦ (सं.) દૂધ,

દુગ્ધા, સ્ત્રી૦ પીડા; પંચાતી; વિડંબના, આપદા, (૨) જેમાંથી નીકળવાની મુશ્કેલી પડે અને વિલંબ થયા કરે એવું ધર્મ સંકટ તે; અડચણ. દુધમલ બચ્ચાં છોકરાં

ને વિંઢારવાં પાળવાં વગેરે જે જંજાળ તે.

દુજવું, ક્રિ. અ. ધીરેધીરે ઝર્યા કરવું; સ્રવવું; નીકળવું—નીગળવું; ગળવું; વહેવું; ટીપેટીપે બહાર ઝરવું. દુઝવું. દૂધ, રસ, પરૂ વગેરે પ્રવાહીનું અંદરના ભાગમાંથી ધીરેધીરે બહાર નીકળ્યા કરવું તે.:—ભેંશ દુજે છે. અર્શ દુજે છે. ૨) હમેશ ગળતા—રહેવું—આવ્યા કરવું; ગળ્યા કરવું; આવક થયા કરવી.:—રાજાને ઘેર આખો દેશ દુજે છે. ભરતી થયા કરવી.

દુજું, વિ૦ બીજું. ઉ૦ તુજ સરીખો તુંજ, તુંજ અવર ન દુજો કોઇ.

દુઝણ, વિ૦ દુઝનારું; દુઝતું હોય એવું. દૂધ આપતી ગાય ભેંશ વગેરે.

દુઝણું, વિ૦ દુઝતું હોય એવું; દૂધ આપતું. ના૦ ગાયભેંશ વગેરે જે દૂધ દેતાં હોય તે. :—બચ્ચાં છોકરાંવાળાને ઘેર દુઝણું જોઇએ.

દુઝતું, વિ૦ ઝરતું; ગળતું; સ્રવતું; વહેતું; થોડે થોડે પ્રવાહીને બહાર ટપકાવતું હોય એવું.:—દુઝતા અર્શ. દુઝતાં ગડગુમડ વગેરે. જેમાંથી રસી વહ્યા કરતી હોય એવું. (૨) દૂધ આપતું; દૂધ દેતું.:— દુઝતી ભેંશની પાટુ સૌ ખાય. (૩) હમેશા ઉપજ આપ્યા કરતું હોય એવું; કંઇ ને કંઇ લાભ આપ્યા કરતું હોય એવું; કમાવી આપતું—લાભકરતું.

દુઝવું, ક્રિ૦ અ૦ દૂધ દેવું; પ્રવાહીનું ધીમેધીમે હમેશ બહાર નીકળ્યા કરવું; દૂધ, રસ, રસી, પરૂ, કે સત્વનું સ્રવવું; ઝરવું; નીગળવું. (૨) કમાણી મળ્યા કરવી; ઉપજ આવ્યા કરવી.:—એને ઘેર બે ગાય દુઝે છે. અર્શ દુઝે છે. સોએ વરસે લિંબડો દુઝે છે=રસ આપે છે.

દુઝાણું, ન૦ દુઝણું; દૂધ દેતું ઢોર.

દુણવું, ક્રિ૦ અ૦ બળવું; દાઝવું; સિઝવું; અંદર ને અંદર બળીને ગંધાવું.:—દાળ દુણાઇ. દૂધપાક—બાસુદી દુણાયેલી છે. (૨) મનમાં બળવું; અંતરમાં મુઝાવું; નારાજ થવું; સિઢાવું; મનમાં ને મનમાં કઢાપો થવો. તે દુણે છે. ક્રિ૦ સ૦ નારાજ રહે એમ કરવું; એવું વર્તન ચલાવવું કે જેથી સામું માણસ મનમાં ને મનમાં સિઢાય—બળ્યા કરે; રગડવું; સંતાપવું; સતાવવું.

દુણું, વિ૦ ઉણું; ઓછું. (૨) ના. મન બળે એવું નારાજ—નાખુશ કરનારું કામ તે; નહિ પસંદ પડે એવું જે કંઇ તે; વાંકું.:—એને દુણું પડવા દેશો નહિ એટલે બસ. દુણાવાનું કારણ તે.

દુણો, પું૦ દાઝ; ચોંટ; બહુ ગરમીને લીધે ચઢતાં દાઝેલું તે.

દુદડા, પું૦ બાળકની જોડીઓ.

દુધ, જુઓ દૂધ.

દુધાળ, વિ૦ ખૂબ દૂધ આપે એવું; દુધેલ.:— દુધાળ ભેંશ.

દુધાળું, વિ૦ દુધાળ; દુધેલ. (૨) દૂધવાળું; દૂધમિશ્રિત.

દુધિયું, વિ૦ દૂધના રંગનું; ધોળું; દૂધ જેવું. (૨) દૂધથી ઉત્પન્ન થયેલું.:—દુધિયા દાંત. (૩) ના. તુંબડા જેવી ગોળ દુધી તે.

દુધી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વેલી અને તેનું ફળ; નાઇ, નહી. શાક તરીકે ખવાય છે. દુધીને ચણાદાળનું શાક.

દુધીપાક, પું૦ દુધીની કચુંબર—છીર નાખીને બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ તે. દુધીનો હલવો વગેરે.

દુધેલ, વિ૦ દુધાળ.

દુધેલી, સ્ત્રી૦ વાડો ઉપર થતી એક જંગલી વેલી. એનાં પાન કે ડુંખ તોડતાં દૂધ નીકળે છે. (૨) શેલડીનો રસ; ચોખાનો લોટ ને દૂધ ઉકાળીને બનાવેલો પદાર્થ.

દુનિયા, સ્ત્રી૦ [ફા] જગત; વિશ્વ; સૃષ્ટિ. (૨) લોક; આલમ. (૩) મૃત્યુલોક; માણસ જાત. ક્રિ૦ પ્ર૦ દુનિયા પાર કરવું=લોક ગણનામાંથી—સમુદાયમાંથી બહાર કાઢી નાખવું; દેશ પાર કરવું. દુનિયામાંથી જવું =લોક વ્યવહારમાંથી નીકળી જવું. કહે૦ દુનિયા દોરંગી=લોકનો ઢંગ તે; આમે બોલે ને તેમે બોલે એવું. દુનિયાં કોઇથી જિતાઇ છે ?=લોકનું—સર્વેનું મન મેળવી લેવું તે બહુ કઠણ છે; લોક ગમે તેમ બોલે

પણ આપણે તો કર્તવ્ય હોય તે કરવું-કરવું નહિ; એવા અર્થમાં વપરાય છે.

દુનિયાદારી, સ્રી૦ લોકવ્યવહાર; લોકનો એક બીજા સાથે વર્તવાનો સામાન્ય વહેવાર તે; લોકાચાર; લોકમાં રહેવા-ચાલવાને માટે જે રીત રાખવી જોઈએ તે; વહેવારૂ રીત; નીતિ; દુનિયા જેમ ચાલતી હોય તેમ ચાલવું તે. ઉ૦ બાકી દુનિયાદારીનું ન જ્ઞાન, ભણી જાણ્યું એટલું, ભા. ના. લોકમાં રહેવાની જે નીતિરીતિ વગેરે તે; દુનિયા જેમ કરતી હોય તેમ કરવું તે.

દુપટ, વિ૦ બે પડવાળું; બેવડું; બમણું.

દુપટ્ટો, પું૦ પુરુષે ખભે રાખવાનું છુટું ઉપવસ્ત્ર તે; ખેસ; બે ખભેથી બે પટની માફક શરીરપર પડી રહે એવું વસ્ત્ર.

દુપ્પટ, બમણું, બેવડું, દ્વિગુણ.

દુબળું, વિ૦ [સં દુર્બલ] કમજોર; જેનામાં બળ ન હોય તેવું. (૨) ભરેલા શરીરનું નહિ એવું; સુકલકડી; પાતળું. (૩) ગરીબ; દીન; ધનહીન. કહે૦ દુબળા બળદને બગાઈઓ ઘણી=નબળાને પીડાઓ પણ ઘણી હોય, દુબળું ઢોર કુશકે રળિયામણું=ઢેડનું છોકરું ઢેબરે રાજી, દુબળી વાડે છિંડું પડે=ફાટેલું હોય તે ફાટે.

દુબળો, પું૦ ગરીબ-ગુલામીકરનારા લોકની એક જાતિ-વર્ગ. સુરત જિલ્લાના દક્ષિણ ભાગમાં ગુલામી જેવી હલકી સેવાથી ગુજારો કરનારી એક અનાર્ય જાતિ. ભિલ્લની એક જાત.:—દુબળા લોક. સ્રી૦ દુબળી

દુભણ, સ્રી૦ મન દુખાવું તે; મનમાં દુઃખ થવું તે; નારાજી; નાખુશી; ખોટું લાગવું -દુભાવું તે; મનદુખાવું તે. કહે૦ પાછલી દુભણ કરતાં આગલી દુભણ સારી.

દુભવવું, ક્રિ૦ સ૦ નારાજ કરવું; મન દુખવવું; ખોટું લગાડવું; નાખુશ કરવું. ઉ૦ થોડા સારૂ મેં દુભવ્યો નાથ. ઓખાહરણ,

દુભવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખ લગાડવું; મન દુખવવું; નારાજ કરવું. (૨) જીવ બાળવો.

દુભાવું, ક્રિ૦ અ૦ નારાજ થવું; નાખુશ થવું; મનમાં બળવું; ખોટું લાગવું.

દુભાવો, પું૦ દુઃખ થાય-ખોટું લાગે એમ કરવું તે; દુઃખ; દુભણ.

દુભાષિયો, પું૦ બે ભાષા બોલનારો; એક ભાષાની મતલબ બીજી ભાષામાં બોલી બતાવનારો-સમજાવનારો.

દુમ, સ્રી૦ [અ૦] પુંછડી.

દુમચી, સ્રી૦ [फा] ઘોડાની પીઠ ઉપર સાજ સજડ રહે તે માટે ખેંચીને બાંધવાનો પટો; જીન તંગ રાખવાનું ચામડું. (૨) ગડાકુ અને અફીણ વગેરે રાખવાની ચામડાની ચંચી; નાની કોથળી.

દુમદુમ, અ૦ એવો અવાજ; દુમદુમ, એવા વાજાના નાદસમું.

દુમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. दम्] દમવું; દુઃખ દેવું; પીડવું; છાનું-ઘરમાં-એકાંતમાં કોઈનું મન બાળવું-દુભાવવું તે. (૨) મન બાળવું; લાગણી દુખવવી નારાજ રાખવું. (૩) ખિન્ન કરવું.

દુમાયેલું, વિ૦ મનમાં દુભાયેલું; મનથી નારાજ થયેલું; ખિન્ન; અપ્રસન્ન; મનોભંગ થયેલું.

દુમાસ, ન૦ એક જાતનું કપડું

દુમો, પું૦ હર્ષ શોક વગેરેના આવેશથી નહિ બોલાય, નહિ રડાય એવી જે હાલત તે; ડચુરો; શોક હર્ષ વગેરેના આવેશનું રોકાણ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દુમો ભરાઈ આવવો =શોકાદિકના અતિશયને લીધે જડ થઈ જવાવું તે; નહિ બોલી કે રડી શકાવું તે.—ડુમો.

દુરબીન, ન૦ (સ્રી૦) [फा.] દૂરની વસ્તુ પાસે દેખાય એવી રચનાવાળું કાચનું યંત્ર.

દુરસ્ત, વિ૦ [फा.] ઠીકઠાક; જેવું જોઈએ તેવું; બરોબર; લાયક; માફક; યથાયોગ્ય. (૨) ખરૂં; વાજબી; યોગ્ય; ઘટે તેવું. [૩] ઠીક; વારૂ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દુરસ્ત કરવું=બગડેલું હોય તેને જેવું હોય તેવું કરવું;

સુધારવું; સમારવું; ઠીક કરવું; જેવું જોઇએ તેવું બનાવવું.

દુરસ્તી, સ્ત્રી૦ સમાર; ઠીકઠાક કરવું તે; બરાબર ગોઠવવું-બેસાડવું વગેરે કરવું તે; સમાર કામ; ગોઠવણી; રચના; ભાગ્યું તૂટ્યું-કસોજ થયું કર્યું હોય તે બધું સમારીને જેમ જોઇએ તેમ ગોઠવવું-બનાવવું વગેરે તે.

દુરંત, વિ૦ [सं] મુશ્કેલીથી પાર પડે એવું; ઝટ ન બની શકે તેવું.

દુરંદેશ, વિ૦ [फा] દીર્ઘદષ્ટિ; લાંબે લગી નજર પહોચાડનાર; આગળથી સારાસારનો વિચાર કરનાર.

દુરંદેશો, પું૦ [फा.] પરિણામનો વિચાર કરવો તે; અગમચેતી; આગળ શું થશે તેનો વિચાર તે. [૨] સાવચેતી;

દુરાગ્રહ, પું૦ [सं] ખોટી હઠ તે; જીદ; જક; આડાઇ; મમત; હઠીલાઇ; ખોટો આગ્રહ રાખવો તે.

દુરાચરણ, ન૦ [सं] નઠારું આચરણ તે; દુર્વૃત્ત; ખરાબ ચાલ તે; કુટેવ.

દુરાચરણી, વિ૦ ખરાબ ચાલે ચાલનાર; વ્યસની; અનીતિએ ચાલનાર; ખરાબ આચરણનું.

દુરાચાર, પું૦ [सं] ખરાબ વર્તણૂક તે; કુટેવ; દુરાચરણ; દુર્વર્તન.

દુરાચારી, વિ૦ ખરાબ આચારનું; અનીતિ કરનારૂં; ગેરચાલે ચાલનાર; વ્યસની-વ્યભિચારી અને અસદાચારવાળું તે; અધર્મી.

દુરાત્મા, પું૦ [सं] પાપી-નઠારો જીવ તે; દુષ્ટ માણસ; ખરાબ માણસ.

દુરિજન, ન૦ નઠારાં માણસો; દુર્જન. ઉ૦ વળી દુરિજન કરશે વાતો રે.

દુરિત ન૦ [सं] પાપ; નઠારૂં-હીણું કામ તે.

દુરી, સ્ત્રી૦ જેમાં બે ટપકાં-બેનો આંક હોય તે. [પત્તું] દુઓ; દુઇ.

દુરૂ, વિ૦ વેગળેનું; દૂરનું.

દુર્, અ૦ (सं) ખરાબ; નઠારૂં એવો અર્થ બતાવનારો શબ્દની પહેલાં આવનારો સંસ્કૃત ઉપસર્ગ. કોઈ ઠેકાણે દુઃ ને કોઇ ઠેકાણે દુષ્ પણ થાય છે:-દુર્જન=નઠારૂં માણસ. દુઃશીલ=ખરાબ શીલ તે. દુષ્કર્મ =નઠારૂં કર્મ તે.

દુર્ગ, પું૦ (सं) પરાણે-દુઃખે કરીને જઇ શકાય એવું સ્થાન; કિલ્લો; કોટ. (૨) ખીણમાંની કપરી વાટ.

દુર્ગતિ, સ્ત્રી૦ [सं] નઠારી હાલતે જવું તે: નરકમાં જવું તે; ભૂતાદિક યોનિને પ્રાપ્ત થવું તે; અસદ્ગતિ થવી તે.

દુર્ગમ, વિ૦ દુઃખે કરીને જવાય એવું; જવાને મુશ્કેલ હોય એવું. [૨] નહિ સમજાય એવું.

દુર્ગંધ, સ્ત્રી૦(सं) નઠારી વાસ તે; ખરાબ ગંધ હોય તે; બદબો; દુર્વાસ.

દુર્ગંધી, સ્ત્રી૦ દુર્ગંધ; બદબો, ખગબવાસ.

દુર્ગા, સ્ત્રી૦ (सं) દેવી; માતા; અંબા:-દુર્ગાષ્ટમી; દુર્ગાપૂજા. (૨) શિવપાર્વતી.

દુર્ગાચકલી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ચકલી.

દુર્ગુણ, પું૦ (सं) નઠારો ગુણ હોવો તે; અપલક્ષણ; કુટેવ.

દુર્ગુણી, વિ૦ જેનામાં સારા ગુણ ન હોય તે; અપલક્ષણું; વ્યસની; ખરાબ ચાલચલકતનું; દુર્ગુણવાળું.

દુર્ઘટ, વિ૦ (सं) મુશ્કેલીએ ઘડાય એવું; ઘડવાને મુશ્કેલ તે-કઠણ; વિષમ; મુશ્કેલ.

દુર્જન, ન૦ (सं) નઠારૂં માણસ; અનીતિમાન.

દુર્જય, વિ૦ (सं) ન જીતાય એવું; મુશ્કેલીએ જીતાય એવું.

દુર્જર, વિ૦ નહિ પચે એવું; જરી-પચી જાય નહિ એવું. ઉ૦ દુર્જર વિષે સ્તન ભર્યાં. દશમ.

દુર્દશા, સ્ત્રી૦ (सं) ખરાબ હાલત.

દુર્દર્શી, વિ૦ (सं) દીર્ઘદૃષ્ટિ; લાંબીનજર પહોચાડનાર.

દુર્દૈવ, ન૦ દુર્ભાગ્ય.

દુર્ધર્ષ, વિ૦ (सं) પરાણે ધારણ કરી શકાય તેવું; ન ધરાય-પકડાય એવું; ન અટકાવાય એવું.

દુર્બળ, વિ० [सं दुर्बल] કમજોર; નાતવાન; અશક્ત. (૨) ગરીબ; લાચાર.

દુર્બળતા, સ્ત્રી० દુર્બળપણું; કમજોરી, અશક્તિ; નાતવાની.

દુર્બુદ્ધિ, વિ० (स) દુર્મતિ; જેની બુદ્ધિ સારી ન હોય એવું; દુઃશીલ; ખરાબ-નઠારૂં માણસ તે; કુબુદ્ધિ.

દુર્ભાગ્ય, વિ० (सं.) નઠારૂં ભાગ્ય તે; હીણભાગ્ય; અકર્મી; હતભાગ્ય. (૨) ગરીબ, દીન, નસીબવગરનું.

દુર્ભિક્ષ, વિ० જેમાં અન્નાદિકનો અભાવ હોય એવું; (વરસ તે.) દુકાળ.

દુર્મુખ, વિ० કાળામોંનું; જેનું મુખ નઠારૂં હોય-પ્રિયવચન બોલે નહિ એવું હોય તે; અશુભ દર્શનવાળું; જેના મુખમાં સારી વાણી ન હોય એવું; અમંગળ.

દુર્યોધન, ના० મહાભારતનો એક મુખ્યનાયક; ધૃતરાષ્ટ્ર ને ગાંધારીના એકસો ને એક પુત્રોમાંનો વડોપુત્ર. એને એના કાકાના પાંચ પુત્રો-પાંડવો ઉપર ખાર રહેતો અને કોઇ પણ રીતે તેમનું કાસલ કાઢવા યત્ન કરતો. પ્રથમ તેમને જીવતા બાળી મૂકવાને તેણે લાક્ષાગૃહ બંધાવી તેમાં રખાવ્યા. એ આગમાંથી તેઓ બચી ગયા પછી ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં યુધિષ્ઠિરે મોટો યજ્ઞ કર્યો તેથી પણ દુર્યોધન રીસે ભરાયો અને તેમને જુગટું રમવાને બોલાવ્યા. શકુનિના દાવપેચથી યુધિષ્ઠિર હાર્યા અને બાર વર્ષ વનવાસે ગયા. ત્યાંથી આવ્યા પછી પાંડવોએ રાજ્યનો ભાગ માગ્યો. દુર્યોધને તે આપવાને ના પાડી અને બન્ને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. છેલ્લે દુર્યોધન માર્યો ગયો અને પાંડવો જીત્યા. તે સુયોધન પણ કહેવાતો.

દુર્લભ, વિ० (सं) પરાણે મળી શકે એવું; મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય એવું; વિરલું. [૨] મોટું; ભારે; મુશ્કેલ, અઘરૂં. (૩) કીમતી.

દુર્વ્યસન, ન० કુટેવ; કુછંદ; નઠારી-નજીસ આદત તે.

દુલવું, ક્રિ० અ० ડુલવું; વ્યાજમાં મુંડી ખપી જવી. પુરી થઇ જવી; ગીરો-ઘરાણે મૂકેલી ચીજ તેના વ્યાજમાં ને વ્યાજમાં ખતમ થઇ જવી; ધીરે ધીરે બધું જતું રહેવું; લય થવું-ડુબી જવું; નામશેષ થઇજવું.

દુલારી, સ્ત્રી० છોકરી; દીકરી; પુત્રી. પ્રખુભાણુ દુલારો=રાધિકા.

દુચીલો, પું० ચંદરવો; વિતાન; :-વિતાન બંધન જરી ઝાલર, દુલીચા બહુરંગ. રામાયણ.

દુલું, વિ० પૈસો આપવા મૂકવામાં-વાપરવામાં ફોળું; હાથનું છુટું; ધોતાળ; સખી; ઉદાર. (૨) કુડકપટ રહિત; ભોળું. દુલો, દુલી. દોલો.

દુવા, સ્ત્રી० (अ) કોઇનું સારૂં થાય એવી આશિષ આપવી તે; આશિષ; આશીર્વાદ; બીજાનું સારૂં ઇચ્છવું તે. ઉ० સીતહારી જોઇ દુવા દેતાં, ઘરડા ડોસા થજે કરી કહેતાં.

દુવાઇ, સ્ત્રી० રાજાજ્ઞા; આણ; પડો; રાજા વગેરેનું આશ્વાસક જાહેરનામું,(૨)સમ; આણ.

દુવાત, પું० (फा) ખડિયો.

ન० (सं द्वार) દ્વાર; બારણું. (૨) આંગણું.

દુવો, પું० બેના આંકથી ચિહ્નિત પાસો-પત્તું, વગેરે તે. (૨) બેનો દાવ તે.

દુશાલો, પું० બેવડી-બે ફરદ શાલ તે; ઉંચી જાતની બેવડી શાલ ઉ० શાલ દુશાલારે ઓઢતા.

દુશ્મન, ન० (सं. दुष+फा मनीदन) બુરૂં વિચારનાર; શત્રુ, અદાવતિયો; વેરી. રુ० પ્ર० દુશ્મનની રાત=ચિંતાને દુઃખે કરીને વીતે એવી લાંબી રાત. કહે० મૂર્ખ મિત્ર કરતાં દાનો દુશ્મન સારો=ડહાપો શત્રુ હોય તે મિત્ર કરતાં સારો. દુશ્મનદાવો=અદાવત; સામાવાળિયાપણું; વેર હોવું તે.

દુશ્મનાઈ, સ્ત્રી० શત્રુતા; વેર; અદાવત.

દુશ્મનાવટ, સ્ત્રી૦ દુશ્મનાઇ; વેર; અદાવત.

દુષ્કર, વિ૦ (સં) દુઃખે કરીને થાય એવું; અઘરૂં; મુશ્કેલ; કઠણ.

દુષ્કર્મ, ન૦ [સં] નઠારૂં કર્મ; પાપ; હીણુંકામ.

દુષ્કાળ, પું૦ દુકાળ; ડકાળ; અનાવૃષ્ટિથી અનાજ વગેરે નહિ પાકવાથી ઉત્પન્ન થયેલી તંગીનો વખત તે.

દુષ્ટ, વિ૦ (સં) ખરાબ; અધમ; નઠારૂં. (૨) પાપી; નઠારૂં કામ કરનાર.

દુષ્ટતા, સ્ત્રી૦ [સં] દુષ્ટપણું; અધમતા.

દુષ્ટા, વિ૦ (સ્ત્રી૦) નઠારી સ્ત્રી; ખરાબ-પાપી સ્ત્રી.

દુસરૂં, વિ૦ બીજાું; અવર; નહિ ધારેલું એવું. અન્યઃ—એમ કરશો તો દુસરી થશે. ખરાબી થશે.

દુસ્તર, વિ૦ [સં] મુસ્કેલીએ તરાય એવું; નહિ તરાય-પાર ઉતરાય એવું; અઘરૂં; કઠણ; મુસ્કેલ.

દુહાગણ, વિ૦ (સ્ત્રી૦) ધણીથી દુભાવાયેલી; અણમાનીતી; અળખામણી.

દુહિતર, સ્ત્રી૦ દીકરી, છોકરી. (૨) દોહીતર ...એલા માણસ પાછળ ભાદરવા મહિનામાં દૂધના-સુખડીના લાડુ કરીને વહેંચવા-ખવરાવવામાં આવે છે તે.

દુહિતા, સ્ત્રી૦ (સં) દીકરી, છોકરી.

દુહો, પું૦ દોહરો; એચરણનું એક નાનું અનુષ્ટુપ જેવું પદ્ય.

દુંટી, સ્ત્રી૦ પેટના નળાની વચે જે આંત્ર ગુંજ હોય છે તે; નાભી. ગર્ભસ્થાનમાં બાળક આની સાથે જોડાયેલા નાળથી પોષાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ દુંટીનો ઉમળકો=અંતરનો સ્નેહભાવ. દુંટીની દાઝ=ઉંડું વેર તે. કહે૦ દુંટીનો વાળ, નહિ તોડયામાં નહિ બોડયામાં=જેને એકે ઉપાય ન હોય એવી બાબત માટે કહેવાય છે.

દુંટો, પું૦ ચામડીની સપાટી ઉપર ઉપસેલી ગુંજ જેવું હોય તે. [૨] ઉપસીને બહાર નીકળેલી થયેડી.

દુંદ, સ્ત્રી૦ પેટનો થેલો; મોટું ભારે ને લબડતું પેટ તે; ફાંદ,

દુંદાળું, વિ૦ દુંદવાળું; ફાંદ નીકળેલી હોય એવા મોટા લબડતા પેટનું. [૨] ગણપતિ; ગણેશ. ઉ૦ દુંદાળો દુઃખ ભંજનો, સદાય બાળે વેષ; પ્રથમ પહેલો પૂજીએ ગૌરિપુત્ર ગણેશ.

દુંડિયો, પું૦ ડાંડી પીટનારો.

દુંડી, સ્ત્રી૦ ડાંડિયાથી વગાડવા જેવી જાડી થાળી; ડાંડી; અમુક બાબત જાહેર રોશન કરવા લોકને એકઠા કરવાનું ડાંડિયાથી વાગે એવું ધાતુનું પાત્ર. ક્રિ૦ દુંડીપિટાવ=લોક જાણે તેમ કર; જાહેર કર.

દુંડું, ન૦ ડુંડું; બાજરી-જુવાર વગેરેનું કણસલું.

દુંડો, પું૦ ડોડો; ભારે કણસલું. [૨] ડંડીકો.

દુંદુભિ, ન૦ [સં.] એક જાતનું વાજું; ભેરી; આનક.

દુઃ, અ૦ [સં] નઠારૂં ને ખરાબ એવો અર્થ બતાવનારો ઉપસર્ગ, જુ૦ દુર્.

દુઃખ, ન૦ [સં] શરીરની અથવા મનની વ્યથા-પીડા તે; અસુખ; કષ્ટ; [૨] હરકત; અડચણ; સંકટ; દુખડું=દુઃખ. દુખડાં લેવાં=ઓવારણાં લેવાં. રૂ૦ પ્ર૦ દુઃખે પાપે=જેમ તેમ કરીને, દુઃખનાં ઝાડ ઉગવાં=ઘણાં દુઃખ પડવાં; દુઃખની પરંપરાઓ થઇ જવી. દુઃખનું વાદળ=મોટું દુઃખ તે; મોટા દુઃખનો ભય તે. દુઃખવટે જવું=કાણે જવું; મન વળાવવા જવું; ખરખરે જવું.

દુઃખદ, વિ૦ દુઃખ દે એવું; દુઃખ દેનારૂં.

દુઃખદાયક, વિ૦ દુઃખ આપનારૂં.

દુઃખદાયી, વિ૦ કષ્ટકારી; દુઃખ દે એવું; કલેશકારક.

દુઃખિત, વિ૦ (સં.) દુઃખી, પીડિત.

દુઃખી, વિ૦ દુઃખ સહેતું; જેને દુઃખ હોય તે.

દુઃસહ, વિ૦ દુઃખે કરીને સહન કરાય એવું; નહિ સહન થાય એવું; ન ખમાય એવું.

દુઃસંગ, પું૦ [સં.] નઠારી સોબત તે; કુસંગ,

દુઃસ્વપ્ન, ન૦ [સં.] નઠારૂં–અશુભ સ્વપ્ન તે.
દૂત, પું૦ (સં.) જાસુસ; હેર; ચાર; સંદેશો લઇ જનારો. [૨] સિપાઇ; છુપી બાતમી ખબર લાવનાર લઇ જનાર.
દૂતત્વ, ન૦ [સં.] દૂતપણું; સંદેશા અને ખબર-ખબરો લાવવા લઇ જવાનું કામકાજ તે; જાસુસી.
દૂતિકા, સ્ત્રી૦ દૂતી.
દૂતી, સ્ત્રી૦ (સં.) એક બીજા પર પ્રેમવાળાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે છાના સંદેશા લઇ જવા લાવવાનું કામ કરનારી દાસી; આશક માશુકનો મેળાપ કરાવી આપનાર સ્ત્રી; કુટણી; દૂતત્વ કરનારી સ્ત્રી.
દૂધ, ન૦ [સં. દુગ્ધ] જીવતાં બચ્ચાં જણનારાં પ્રાણીઓની માદાઓના સ્તનમાંથી બાળકના પોષણ માટે નીકળતો ધોળો પ્રવાહી. (૨) કેટલીક વનસ્પતિમાંથી નીકળતો ધોળો રસ. રૂ૦ પ્ર૦ દૂધમાં કાળું હોવું. તરત જણાઇ આવે એવો નાનો પણ દોષ હોવો તે. દૂધે મેહ વરસવા: બહુ લાભકારક–સારૂં આનંદજનક કામ થવું. દૂધે ધોઇને આપવું–પ્રમાણિકપણે સન્નિષ્ઠા રાખી આપવું. દૂધમાંથી પોરા કાઢવા–ખાલી ખોટા દોષ કાઢવો, દોષનો સંભવ ન હોય તેમાંએ દોષ શોધવો. ઉ૦ પ્ર૦ દૂધ દેવું–લાભ કરવો; સૌથી વધારે સારૂં કરવું:–એ તને શું દૂધ દે છે ? દૂધ ચઢવું પાનો ચઢવો. (૨) કણુસલાંમાં કણુ બંધાવા ને કુંડામાં ધોળો રસ ભરાવો. [બ્યંગમાં] આતુર નહિ હોવું; પ્રેમ નહિ હોવો. તારા વગર એને કંઇ દૂધ ચઢવાનું નથી–અર્થાત્ તે કંઇ તારે માટે તલસી રહેલ નથી. કહે૦ ઉજળું એટલું દૂધ ન ધારવું. અર્થાત સમ સ્વરૂપથી ભુલાવું નહિ. દૂધે દાઝયો છાશનેએ ફુંકીને પીએ =સમ સ્વરૂપે ભુલાવું તે. દૂધ પાઇને ઉછેરેલો સાપ–પાળી પોષીને મોટો કરેલો પણ જાતનો નઠારો માણસ હોય તે. દૂધના દૂધમાં અને પાણીના પાણીમાં–જેવી સારી માઠી રીતે ધન મેળવ્યું હોય તેવી સારી માઠી બાબતમાં વપરાય એમ. જેટલું પ્રમાણિકપણે મળેલું હોય તે રહે ને બીજું જતું રહે.
દૂધપાક પું૦ દૂધને ખૂબ ઉકાળી તેમાં ભાત કે સેવ વગેરે નાખી બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ તે; દૂધમાં પકાવેલો ખોરાક, દૂધપાક પૂરી= એક જમણ.
દૂધપાણી, ન૦ દૂધના જેવું પાણી તે. પાણીમાં તેલ અને ખારો નાખવાથી પાણી જે દૂધ જેવું થાય છે તે. આવું પાણી કેટલાક શાક ઉપર છાંટવામાં આવે છે કે જેથી તે સારાં ચઢી જઇ સુંવાળાં થાય છે. ગુવારફળી ઉપર દૂધપાણી છાંટો.
દૂધપીતું, વિ૦ દૂધ પીને ઉછરનારૂં, દૂધમલ, દૂધ ઉપર જીવનારૂં; દૂધાધારી, રૂ૦પ્ર૦ દૂધ પીતું કરવું: બાળકને પાણીમાં કબકોળી મારી નાખવું. આગલા વખતમાં રજપૂતો અને પાટીદારો વગેરે પોતાની છોકરીઓને દૂધપીતી કરતા હતા. છોકરીથી કદી કંઇ લાંછન આવે એવી બીકથી એ ઘાતકી કામ કરવામાં આવતું. ઉ૦ ટુંપો ન દીધો દાઇએ કરી દૂધપીતી, ધોળી ગળથુથીમાં દીધાં શે ના વીખ–હોજીજી.
દૂધભાઈ, પું૦ જન્મે કરીને નહિ પરંતુ એકજ ધાવને ધાવીને ઉછેરેલા હોય એવા બે ભાઇ–દૂધભાઈ કહેવાય છે. દૂધથી ભાઇપણાવાળા તે.
દૂધમલ ત્રિ. દૂધાધારી (બાળક) દૂધપર જીવનારૂં. (૨) દૂધ પાઇને ઉછેરેલું; દૂધ પીને મોટું જોરાવર થયેલું. મા મરી જવાથી દૂધ પાઇને ઉછેરેલું હોય એવું. ઉ૦ તેડાવો દૂધમલ ભાણેજ કે ઓડને લખી કાગળ મોકલોરે. જશમારાસ.
દૂધાળ, વિ૦ પુષ્કળ દૂધ દે એવું; ખૂબ દૂધ દેનારૂં.:—આ દુધાળ ભેંશ છે. ઘીઆળ ને દુધાળ. દૂધ જ્યાંમાં થોડું દે પણ તેમાંથી ઘી જ્યામાં ઘણું નીકળે એવા ઢોરને ઘીઆળ અને જ્યામાં દૂધ ઘણું ને ઘી થોડું કરે તેને દૂધાળ કહે છે.

દૂધાળું, વિ૦ દૂધવાળું, દૂધનું. (૨) દુઝાણું:– દુધાળાં ઢોર લોક ઘેર રાખે છે ને ઉચી ગયેલાં બંધાવી દે છે. (૩) જેમાં દૂધ સામેલ હોય એવું (ભોજન).

દૂધિયું, વિ૦ દૂધનું; જેમાંથી દૂધ જેવો રસ નીકળે એવું. (વનસ્પતિ) ઉંબરો, વડ અને બીજી કેટલીક વનસ્પતિની ડુંખ તોડતાં તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. આવો ઝાડ પાલો દુધિયાં ઝાડ કહેવાય છે. (૨) તુંબડા જેવું દૂધીનું ફળ.

દૂધી, સ્ત્રી૦ જુઓ દુધી; નઢી

દૂયમ, વિ૦ બીજી પંક્તિનું; અધિકારમાં ઉતરતું હોય એવું તે.

દૂર, વિ૦ અ૦ (સં.) આઘે; છેટે; વેગળે. સ્થળ અને સમયને માટે વપરાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દૂર કરવું–તજીદેવું; ઉપેક્ષા કરવી; વેગળે કાઢવું. આંખથી દૂર તે મનથી દૂર. પાસે હોય તે બધી રીતે પ્રેમપાત્ર થાય ને લાભ મેળવે, દૂર રહેવાથી મનથી પણ ઓછા પરિચયે ભુલાઇ જવાય. દૂરદર્શી પંડિત; લાંબી નજર પહોંચાડીને કામ કરનાર તે.

દૂરસ્થ, વિ૦ [સં.] વેગળે રહેલું દૂર રહેલું હોય એવું દૂરનું.

દૂર્વા, સ્ત્રી૦ (સં.) એક જાતનું નાનું જમીન પર ફેલાઇ રહેતું લીલું ઘાસ; દરો; ધરો; લીલું–કાળું ને કુમળું ઝીણું ઘાસ.

દૂલ, ન૦ બૈરાં અને છોકરાંના કાનનું એક ઝુલતું ઘરેણું.

દૂષક, વિ૦ (સં.) દોષ કાઢનાર; છિદ્રશોધક. (૨) દોષ લગાડનાર; લાંછન આપનાર.

દૂષણ, ન૦ (સં.) દોષ; ખોડખાંપણ. [૨] વાંક. અપરાધ; (૩) ભૂલ; ખોડ; ક્ષતિ. [૪] અપલક્ષણ; એબ.

દૂષિત, વિ૦ (સં.) દોષ લાગેલો હોય એવું; દોષવાળું. [૨] બગડેલું; ખરાબ થયેલું; ખરાબ અસર થયેલી હોય એવું; સ્વગુણ ભ્રષ્ટ. (૩) અભડાયેલું: લાંછનવાળું. (૪) ગુનેગાર; અપરાધી. આળ ચઢેલું હોય એવું. અમુક દોષની અસરવાળું.

દૃગ, ન૦ [સં.] જોવું તે; દૃષ્ટિ; નજર. (૨) આંખ; નેત્ર. ઉ૦ દૃગરસ ભર મોહે દિલ છાઇ રહી, મ. નભુ.

દૃગંચળ, પું૦ આંખનો ખુણો.

દૃઢ, વિ૦ [સં.] ડગે–હાલે નહિ એવું; મજબુત; પાકું; નક્કી થયેલું; સિદ્ધ, ફરે નહિ એવું; સ્થિર; અડગ; મક્કમ; અચલ.

દૃઢતર, વિ૦ વધારે દૃઢ, મક્કમ; કોઇ રીતે ડગમગે નહિ એવું; ગાઢ.

દૃઢતા, સ્ત્રી૦ [સં.] દૃઢપણું; મક્કમપણું. [૨] ધીરજ; ધૈર્ય; હિમ્મત–હામ; સ્થિરતા; મજબુતી.

દૃઢભાજક, વિ૦ (સં.) બાકીમાં શૂન્યજ રાખે એવો અથવા જેની પછી ભાગ જાય નહિ એવો. (ભાજક–આંક તે.) ગણિતની ભાજક રીતિમાંની એક રીત.

દૃઢીભૂત. વિ૦ સજ્જડ; હાલે–ડગમગે નહિ એમ સજ્જડ કરેલું; સિદ્ધ કરેલું એવું.

દૃશદ, પું૦ [સં.] પત્થર; પહાણ. ઉ૦ રડયા જ્યારે સર્વે, દૃશદ પણ કાઠિન્ય તજીને. મ. નભુ.

દૃશ્ય, વિ૦ (સં) જોવા જેવું; દર્શનીય. (૨) ના. દેખાવ; આલોક. ચિત્ર.–આ દૃશ્ય સારૂં છે. દૃશ્યકાવ્ય–જોવા જેવું કાવ્ય–નાટક; રૂપક.

દૃશ્યમાન, વિ૦ દેખાતું–જણાતું હોય એવું.

દૃષ્ટ, વિ૦ [સં.] જોયેલું; દીઠેલું. (૨) જાણેલું.

દૃષ્ટા, (સં દ્રષ્ટા) વિ૦ જોનાર; દેખનાર. ઉ૦ અનંત બ્રહ્માંડનો દૃષ્ટા આપ. અખો. (૨) જેનેસુઝયું હોય તે; જેને સત્ય સમજાયું જણાયું હોય તે. મંત્રદ્રષ્ટા. મૂળ મંત્ર જાણનાર. રચનાર તે. વેદ મંત્રના બનાવનાર ઋષિઓ તે મંત્રોના દ્રષ્ટા કહેવાય છે.

દૃષ્ટાંત, ન [સં.] દાખલો; ઉદાહરણ; અમુક બાબતના સમર્થનમાં તેવાજ બનાવને ટાંગવો તે; દાખલાની વાત.

દૃષ્ટાંતિક, વિ૦ દાખલો આપવા જેવું; ઉદાહરણમાં મુકાય તેવું; દાખલા તરીકે મૂકવા જેવું તે.

દૃષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) જોવું તે; નજર. [૨] જોવાની જે શક્તિ તે. [૩] ધ્યાન; લક્ષ; વલણ:– સંસાર તરફ એની દૃષ્ટિજ નથી.

દૃષ્ટિગોચર, વિ૦ દૃષ્ટિ પહોંચી વળે એવું; નજરે આવે એવું; નજરે પડે તેવું.

દૃષ્ટિદોષ, પું૦ [સં.] દર્શનેંદ્રિયની જે ખામી તે. (૨) નજરચૂકથી રહી ગયેલો જે દોષ –ખામી તે. [૩] ભ્રમ; ભુલાવો. (૪) સારી માઠી દૃષ્ટિએ જોવાથી થયેલો જે અપાય તે; નજર લાગવી તે.

દૃષ્ટિપાત, પું૦ નજર પડવી તે; દૃષ્ટિનું પડવું તે. જોવાવું; નજર કરતાંવાંત જણાવું–દેખાવું તે.

દૃષ્ટિમર્યાદા, સ્ત્રી૦ [સં.] નજર જેની આગળ જઇ શકતી નથી તે, આકાશકક્ષા; ક્ષિતિજ. (૨) હદ; મર્યાદા; સીમા.

દૃષ્ટોદૃષ્ટ, અ૦ નજરોનજર; આંખેઆંખ મળવી તે; પ્રત્યક્ષ થવું તે. ઉ૦ કેમ મળે દૃષ્ટોદૃષ્ટ. નળાખ્યાન.

દે, અ૦ દેવીના અર્થમાં સ્ત્રીના નામ આગળ જોડાય છે. :–રૂપાદે=રૂપાદેવી. (૨) દેહવાળી એવા અર્થે પણ વપરાય છે. :– ગોરાદે ઉ૦ ગોરાદે તારા ગુણ કેમ વિસરે. (૩) ક્રિ. ધા. આપ. દેવું=આપવું.

દેઈ, સ્ત્રી૦ [સં. દેહ] શરીર; તનુ; કાયા; ગ્રામ્ય. (૨) દેહધારી પ્રાણી.

દેખણહાર, વિ૦ દેખનાર; જોનાર.

દેખત, અ૦ દેખતાંજ; તરત ને તરત; જોતજોતામાં; હમણાંજ; નજર તળે. (૨) દેખાડે કે તરત.

દેખતું, વિ૦ જેની આંખે દેખાતું હોય એવું; નહિ આંધળું. (૨) ભણેલું–અક્ષર વાંચી જાણે એવું–તેમજ સમજુ; સમજણું.

દેખરેખ, સ્ત્રી૦ કોઈ વસ્તુ કે કામ દેખતા–જોતા રહેવું તે; તપાસ; સંભાળ. (૨) તકેદારી; જાપતો; નાસી–ભાગી જાય નહિ અથવા ન કરવાનું કરે નહિ વગેરે બાબતની સંભાળ રાખવી તે. ક્રિ. પ્ર. દેખરેખ રાખવી=સંભાળવું; જોતા–તપાસતા રહેવું.

દેખવું, ક્રિ. સ૦ [સં. દૃશ્] જોવું; નજરે પડવું; આંખથી કોઇ વસ્તુનું દર્શન કરવું; દૃષ્ટિએ પડવું. (૨) લખ્યું વાંચી સમજી શકવું; ઉકેલતાં આવડવું; ચક્ષુરિન્દ્રિયદ્વારા સમજવું.

દેખા, અ૦ દેખાવું તે; પ્રત્યક્ષ જણાવું તે; નજર સામે આવવું તે. :—ઈશ્વર કંઇ દેખા દેતો નથી પણ તેનાં કાર્યથી સમજાય છે. તમે બહુ દહાડે દેખા દીધી.

દેખાડ, પું૦ દેખાડવું તે; દર્શન કરાવવુ તે; બતાવવું તે. :—હુંડી દેખાડ.

દેખાડવું, ક્રિ૦ સ૦ સામાને દેખાય તેમ કરવું; બતાવવું; જોવડાવવું; દર્શાવવું; નજરોનજર કરાવવું. :—નાટક ભજવી દેખાડવું, લખી દેખાડવું. (૨) સમજાવવું.

દેખાડો, પું૦ દેખાવ કરવો તે; ખુલ્લું–સામાને જણાય એમ કરવું તે; દર્શાવવુ તે; મોટાઇ–ગૌરવ, કામકાજ વગેરે બીજાના જોવામાં આવે તેમ રાખવાં તે. :–તમે આ બધું દેખાડો કરવા માટે કરો છો. ક્રિ. પ્ર. દેખાડો કરવો=ગૌરવ બતાવવું બીજાની નજરે પડે એવો દેખાવ કરવો.

દેખાદેખી, સ્ત્રી૦ જેવું જેવું દેખાય તેવું તેવું કરવું તે; એકનું દેખી બીજાએ, બીજાનું ત્રીજાએ એમ જે દેખાદેખી કરવાની પરંપરા તે; એક બીજાનું જોઇ તેવું તેવું અનુકરણ કરવું તે; સરસાઇ; સ્પર્ધા; હરિફાઇ; અનુકરણ. દેખાદેખી કરવી=એક એકનું દેખી તેમ કર્યા કરવું તે; વાદ કરવો; વાદે ચઢવું તે.

દેખાવ, પું૦ દેખાય એવું જે તે; દેખાવું તે; આલોક; દૃશ્ય. નજરે પડતો જે આકાર ડોળ–ઘાટ વગેરે તે; રૂપ–સ્વરૂપ; પ્રદર્શન. :—ભાષણમાં તેણે કંઇ સારો દેખાવ કર્યો નહિ. જોવા જેવું જે તે. ઉ૦ દેખાવ દેખો દયિતે ! મજેનો.

દેખાવડું, વિ૦ દેખાવમાં સારૂં; સુંદર; જોવા જેવું; રૂપાળું, શોભીતું; રળિયાળું; ફૂટડું.

દેખાવું, ક્રિ૦ અ૦ નજરે પડવું; સૂઝવું. (૨)

જણાવું. (૨) સમજવામાં આવવું. :—એને પોતાની ભૂલ દેખાય.

દેખીતું, વિ૦ દેખાતું હોય એવું; ખુલ્લું; સ્પષ્ટ; નહિ છૂપું—પ્રત્યક્ષ.

દેગ, સ્ત્રી૦ [ફા. **દેગ**] પાણી ભરવાનું અથવા રાંધવાનું મોટું ને કળશ જેવું ગોળ તાંબાનું વાસણ; દેગડો, દેગડી, દેગડું.

દેગડી, સ્ત્રી૦ પાણી ભરવા અને ગરમ કરવાનું નાના ઘડા જેવું તાંબા પીતળનું વાસણ; નાનો ઉનામણો.

દેગડું, ન૦ બે ઘડા પાણી માય એવું પાત્ર; નાની દેગ; દેગડો.

દેગડો, પું૦ દેગ; હાંડો. દેગડો, દેગડી, દેગડું.

દેજ, ન૦ દેશ; દેવાનું તે; આપવાનું તે. (૨) વરવાળા તરફથી કન્યાવાળાને જે જમણ આપવામાં આવે છે તે.

દેડકી, સ્ત્રી૦ દેડકાની માદા.

દેડકું, ન૦ જમીન અને પાણીમાં રહેનારૂં ચાર પગવાળું પણ પુંછડી વગરનું એક નાનું પ્રાણી દેડકું પાણીમાં તરે છે અને જમીન ઉપર કુદકા મારે છે.

દેડકો, પું૦ મોટું દેડકું. કહે૦ કુવાનો દેડકો=ટુંકી નજરનો માણસ; પોતે રહેતો હોય તેથી વધારે વિસ્તાર ઉપર જેની નજર પહોંચતી ન હોય એવો; ટુંક અનુભવ અને ઓછા જ્ઞાનવાળું તે; બહારના અનુભવ વગરનું.

દેણ, ન૦ દેવાનું તે; દેવું; કરજ; ઋણ. (૨) મહેસુલ; સાંથ; ગણોત. (૩) ઉપકારનું દબાણ. (૪) વિ૦ દેનાર, આપનાર એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય. :—સુખદેણ. (૫) પૂર્વજન્મનું માગતું હોય તે.

દેણદાર, વિ૦ જેણે કરજ આપવાનું હોય તે; કરજદાર; દેવાદાર; ઋણી.

દેણિયાત, પું૦ જેને બીજાને નાણાં આપવાનાં હોય તે.

દેણું, ન૦ દેણ; કરજ; દેવું; ઋણ.

દેતવા, સ્ત્રી૦ દેવતા.

દેદાર, ન૦ દેખાવ; દિદાર.

દેદીપ્યમાન, વિ૦ [સં.] દીપતું; ઝગઝગાટ; સુશોભિત.

દેન, ન૦ [અ૦] શક્તિ; બળ; જોર; તાકાદ, હિમ્મત; હામ. :—એની દેન નથી કે તેની સામું બોલે. [૨] બાળવું તે; દહન કરવું તે. [૩] ગાય; ધેનું; ધેન.

દેર, પું૦ [સં. **દેવર**] વરનો—પતિનો નાનો ભાઈ; દિયર. [૨] સ્ત્રી૦ વાર; વિલંબ; ખોટી; ઢીલ.

દેરડી, સ્ત્રી૦ દેરી; નાનું મંદિર. (૨) ઉપરા ઉપરી મુકેલાં વાસણ વગેરેની ઉતરડ; ગંજ; થથેરી; (ગાગરબેડિયાની)

દેરાણી, સ્ત્રી૦ દિયરની વહુ તે (સ્ત્રીને.) ઉ૦ દિયર દિલનો દરિયાવ ઇશ્વર આપોને, દેરાણી રાણી રાજ, કુમતિ કાપોને.

દેરાસર, ન૦ ઘરમાં દેવ રાખવાનું હાટિયું. સિંહાસન તે. (૨) દેવમંદિર; દેરૂં. જૈનો દેવ મંદિરને ઘણું ખરૂં દેરાસર કહે છે.

દેરાસરી, વિ૦ દેરાસરમાં રહી તેમાંના દેવની નિયમિત પૂજા કરનાર. (૨) દેવનો ગોખલો.

દેરી, સ્ત્રી૦ દેરડી; નાનું દેરૂં. (૨) દેરી=વાર; વિલંબ; ખોટી; ઢીલ. હિ૦ દેરી મત કરો.

દેરૂં, ન૦ જેમાં દેવ દેવી વગેરેનું સ્થાપન કરેલું હોય એવું ઘુમ્મટદાર મકાન. ઉ૦ દેરૂં દેખી દેવનું દર્શન કરવા જાય. શામળ. (૨) અનાર્ય—જંગલી લોકની એક જાત. જુ. દેરૂં. રબારી ભિલ્લ વગેરે લોકો તેને સાધ્ય કરવાથી બીજાને નુકસાન કરી શકાય એવું માને છે:—તેણે દેરૂં મુક્યું ને તે મરી ગયો. દેરૂં, દેવળ ને મંદિર દેવસ્થાનમાં ગણાય છે.

દેલી, સ્ત્રી૦ ડેલી; રાજમહેલ, દરબાર અથવા મોટા ગૃહસ્થના મકાનના આગલા ભાગમાં હજુરિયાઓને બેસવાની જે પડાળી અથવા ચોરો હોય છે તે. (૨) તબેલા જેવું ગાડીઘોડા રાખવાનું નાનું મકાન.

દેલું, ન૦ ડહેલું; ગાડીઘોડા રાખવાનું મકાન.

દેલો, પું૦ ડહેલું.

દેવ, પું૦ [સં.] ઇશ્વર; પરમેશ્વર. (૨) ઇશ્વરી અંશવાળું સ્વર્ગમાં રહેનાર ઉત્તમજન;

સુર; અમર; અજર. (૩) રૂપ ગુણ વગેરેથી પૂર્ણ સારો માણસ. (૪) સ્વામી; શેઠ; માલીક; ઉપરીજન તે; અન્નદાતા; રાજા. કહે૦ છાણાના દેવને કપાસિયાની આંખો=જેવો દેવ તેવા તેના અલંકાર. માન્યો ત્યાં લખો દેવ નહિ તો પત્થર=જ્યાં સુધી ભાર રહે ત્યાં લગી બોજ, પછી કંઇ નહિ. રૂ૦ પ્ર૦ દેવ તેવી પૂજા=જેવો દેવ તેવું તેનું આતિથ્ય. દેવ કાશીએ જવા=પુરુષાતન જતું રહેવું. દેવ ગયા ડુંગરે ને પીર ગયા મક્કે, ટોપીવાળાના રાજ્યમાં હેડ મારે ધક્કે=જાતિ–વર્ણ ભેદની છોછ જતી રહી એમ.

દેવઋણ, ન૦ [સં] દેવને ભક્તિ પૂજા વગેરેથી પ્રસન્ન–તુષ્ટ કરવા રૂપી જે માણસની ફરજ તે; દેવને પૂજન બલિ વગેરે આપવાં તે. આર્ય બાળક ત્રણ ઋણ સાથે જન્મે છે. દેવઋણ, ઋષિઋણ અને પિતૃઋણ.

દેવકન્યા, સ્ત્રી૦ દેવની કુમારિકા તે; અત્યંત રૂપાળી એવી જે કન્યા તે. ઉ૦ દેવકન્યા આણી આપું તો કવણ ભીમકકુમારી.

દેવકી, સ્ત્રી૦ વસુદેવની સ્ત્રી અને શ્રીકૃષ્ણની માતા તે. ઉ૦ દેવકીબાઇના જાયારે.

દેવચલ્લી, સ્ત્રી૦ દેવચકલી; દુર્ગાચલ્લી.

દેવડ, સ્ત્રી૦ દેવું પાછું આપવું તે; દેવા–આપવાનો જે વહીવટ તે; દેવું તે. લેવડદેવડ; એમ વપરાય છે. આપવા લેવાનો સંબંધ વહીવટ તે=લેવડ દેવડ. દેવડ એકલો વપરાતો નથી.

દેવડાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ અપાવવું. (૨) ધારણ કરવું; લેવું; મરાવવું; લગડાવવું.:–તેણે અંગરખાપર છાપાં દેવડાવ્યાં. વરકન્યા પાસે પિતરાઇઓની સાખે થાપા દેવડાવો. ડામ દેવડાવવો. (૩) બંધ કરાવવું.:–તેણે બારણાં દેવડાવ્યાં.

દેવડી, સ્ત્રી૦ રાજમહેલ, દરબાર અથવા મોટા માણસના ઘર આગળ હજુરિયા–રખેવાળા–સિપાઇઓને બેસવાનો ચોરો હોય છે તે. પહેરેગિરેની અડાળી. (૨) દેવડા રજપૂતની કન્યા તે.:–દેવડીરાણી.

દેવતરસ્યો, પું૦ બપૈયો; ચાતક. એમ કહેવાય છે કે આ પંખી ઉંચેથી પડતાં વરસાદનાં ફોરાંનું જળ–પાણી પીએ છે. ફોરાં તે અદ્ધર મોંમાં લેઇ લે છે. ગળું કાણું હોવાથી તેની તરસ છીપતી નથી અને તે 'તરસ્યો તરસ્યો' એમ બોલતો ઉડયા કરે છે.

દેવતા, પું૦ દેવ. સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ સ્ત્રી લિંગે છે.

દેવતા, પું૦ અગ્નિ; આતસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દેવતા કરવો–પાડવો=અગ્નિ સળગાવવો. દેવતા ઝરવો=ક્રોધના અતિશયથી આંખો વિકરાળ બની જવી; બહુ ક્રોધ ચઢવો. દેવતા મૂકવું=બળ્યું ટળ્યું કરવું; દીરતુ રહ્યું. દેવતામાં ઘી હોમવું=બળ્યું, ઉશ્કેરવું; મુઉં. દેવતા ઉડી જવા=ઇંદ્રિયોની સંજ્ઞા જતી રહેવી. લહાય; આગ. ગરમ દેવતા જેવું=બહુ ગરમ. દીવો દેવતા બંધ=વ્યાવહારિક આપલેનો બહિષ્કાર તે.

દેવતાઈ, વિ૦ દેવકૃત હોય એવું; અદ્ભુત; અલૌકિક; અજબ; અસાધારણ; દેવ જેવું –સુંદર.

દેવદર્શન, ન૦ દેવનાં દર્શન કરવાં વગેરે તે.

દેવદાર, ન૦ શીતકટિ બંધમાં અને પહાડો ઉપર થતું એક મોટું વૃક્ષ અને તેનું લાકડું.

દેવદાય, ન૦ દેવસ્થાનનું ખરચ; દેવને દેવાનું તે.:–રાણીએ પછી દેવદાયમાં પાંચ ગામ આપ્યાં.

દેવદિવાળી, સ્ત્રી૦ કાર્તિક સુદિ અગિયારસે દેવ નિમિત્તે જે દીપદાન આપવું તે; તુલસી વિવાહનો તહેવાર. (૨) કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમાનો દિવસ.

દેવદૂત, પું૦ [સં] દેવનો દૂત તે; ફિરસ્તો; પાર્ષદ.

દેવનગરી, વિ૦ દેવનાગરી; જેમાં સંસ્કૃત લખાય છે તે–લિપિ–અક્ષરો; બાળબોધ.

દેવર, પું૦ [સં.] વરનો નાનો ભાઇ તે; બીજો વર; દિયર. ઉ૦ દયિતા દેવરને છાંટતી, કટિબંધન તાણી બાંધતી. ગિરધર.

દેવરાજ, પું૦ [સં] દેવોનો રાજા તે; ઇન્દ્ર.

દેવરિયો, પું૦ દિયર. ઉ૦ દેવરિયા મુન્દિર ધ્યાનમાં રહેજો. રાજુલરાસ. સીતા ઢુ-ણીને દેવરિયાની વાણી. મુક્તાનંદ.

દેવર્ષિ, પું૦ [સં] દેવઋષિ. (૨) નારદ.

દેવલાં, ન૦ જુદાજુદા દેવતાઓની મૂર્તિઓનો સમુદાય તે; દેવ સેવામાંના દેવ તે.

દેવલોક, પું૦ [સં.] દેવોને રહેવાનો પ્રદેશ તે; સ્વર્ગ; ત્રિવિષ્ટપ. રૂ૦ પ્ર૦ દેવલોક પામવું =મરીને દેવલોકમાં જવું; મરણ પામવું.: :-અમુક દેવલોક પામ્યું છે તે જાણજો.

દેવસ્થળ, ન૦ દેવની જગા તે; દેવભૂમિ.

દેવસ્થાન, ન૦ દેવનું સ્થાન તે; મંદિર; દેવ-ની જગા; દેવમંદિર; દેરૂં.

દેવળ, ન૦ પ્રાર્થના કરવાનું સ્થાન. (૨) દેરૂં; મંદિર; દેવસ્થાન.

દેવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોઢવું; લગાડવું; ઝાપ-ટવું; મારવું. (૨) ખાવું. (૩) અપાવવું.

દેવાતન, ન૦ દૈવત; દેવપણું; દેવશક્તિ તે.

દેવાદાર, પું૦ દેણદાર; જેને માથે ઋણ હોય તે; કરજદાર.

દેવાધિદેવ, પું૦ [સં.] દેવનો પણ દેવ એવો જે મોટો ઇશ્વર તે; પરમેશ્વર.

દેવાર્ચન, ન૦ [સં.] દેવપૂજન તે; દેવની સેવા કરવી; તેને ઉપહાર ધરવા વગેરે તે; દેવપૂજા.

દેવાલય, ન૦ [સં.] દેવમંદિર તે; દેરૂં; દેવળ.

દેવાળિયો, પું૦ જેણે દેવાળું કાઢયું હોય તે; માગનારાઓને આપવાનું જેની પાસે કંઇ ન હોય તે; કરજ અદા ન કરી શકનારો: નાદાર.

દેવાવું, ક્રિ૦ અ૦ બંધ થઇજવું; ભિડાઇ જવું. (૨) ખૂટીજવું; નાશ થઇજવું. રીસમાં-અશુભમાં બોલાય છે:-એને ઘેર શું દેવાઇ ગયું છે?

દેવાળું. ન૦ દેવું આપવાની અશક્તિ તે, માગનારાઓને આપવાની ના પાડવી તે; નહિ આપી શકાવું તે; હાથ દેખા-ડવા-અવળી પાઘડી મૂકવી તે; સાખ ખુડવી તે: નાંણાં પાછાં આપવાની ના પાડવી તે; નાદારી. ક્રિ૦ પ્ર૦ દેવાળું કાઢવું-ફુંકવું=માગનારાઓને આપવાને કશું નથી એમ જાહેર કરવું; દેવું આપવાને કંઇ નહિ હોવું. કહે૦ દીવે શું દેવાળું આવવાનું છે?=દીવો બાળવાથી કંઈ દે-વાળું આવતું નથી.

દેવાંગના, સ્ત્રી૦ [સં.] દેવની સ્ત્રી તે; દેવી; અમરી; સ્વર્ગમાં રહેનારી અત્યંત રૂપાળી સ્ત્રી. (૨) અપ્સરા; પરી.

દેવાંશી, વિ૦ [સં.] જેનામાં દેવ જેવું રૂપ ને તેજ હોય તે; સુંદર; કાંતિમાન.

દેવી, સ્ત્રી૦ [સં.] ઇશ્વરની સ્ત્રી રૂપ માનેલી શક્તિ: ઇશ્વરી; પરમેશ્વરી; માતા; અંબા; મોટી સ્ત્રી રૂપ શક્તિ તે.:-દેવી પૂજા. દેવી ભાગવત. (૨) દેવની સ્ત્રી તે; દેવાંગ-ના. (૩) રાણી-પટરાણી. સંસ્કૃત નાટકો વગેરેમાં ઉચ્ચ નાયક વગેરે તેમની સ્ત્રીને 'દેવી' કહે છે. સ્ત્રી જેમ પતિને 'આર્ય-પુત્ર' કહે છે તેમ પતિ સ્ત્રીને 'દેવી' કહે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દેવી આવવાં=ધ્રુજવું; કંપવું; થરથરવું.

દેવું, ન૦ બીજા પાસેથી વ્યાજે લીધેલું જે નાંણું તે; કરજ; ઋણ; દેણુ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દેવું કરવું=બીજા પાસેથી વ્યાજે નાંણું લેવું, કરજ કરવું. દેવું ફેડવું=માગતું હોય તે પતાવી દેવું.

દેવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. दा.] આપવું; પોતાનું હોય તે બીજાનું કરવું. (૨) રજા છૂટ આપવી. (૩) બંધ કરવું; વાસવું.:-બારણાં દેવાં. સહાયકારક ક્રિયાપદ તરીકે બીજા ધાતુઓ સાથે ક્રિયા પૂર્તિમાં વપ-રાય છે.:-ભરીદેવું; આપીદેવું.

દેશ, પું૦ [સં.] અમુક સરહદવાળો એક જ જાતિના લોકોથી વસાયેલો જમીનનો જે મોટો વિસ્તાર તે; કુદરતી હદવાળો ભૂ-ભાગ; મુલક-જનપદ. (૨) જન્મભૂમિ; વતન. (૩) રાજ્ય. (૪) કોઇપણ વસ્તુનો

અમુક હદવાળો એક વિભાગ તે; અમુક સ્થાન; અવયવ. (૫) વિષય; વસ્તુ, વાત; બાબત. રૂ૦ પ્ર૦ દેશ તેવો વેષ=જેવો દેશ હોય તેવું પહેરવું ઓઢવું–ચાલવું વગેરે તે. કહે૦ દેશ છોડીએ પણ દેશાચાલ ન છોડીએ.

દેશકાળ, પું૦ દેશ અને કાળમાં વર્તમાન જે સ્થિતિ હોય તે; વર્તમાન લોક સમુદાચારનું સ્વરૂપ–વલણ તે.

દેશના, સ્ત્રી૦ ઉપદેશ; બોધ.

દેશનિકાલ, પું૦ ગુના–વાંક બદલ માણસને જન્મભૂમિમાંથી બહાર દેશાવર કાઢી મુકવો તે; દેશવટો; વિવાસન.

દેશવટો, પું૦ દેશનિકાલ; દેશમાંથી બહાર રહેવું તે; પરદેશ ફર્યા કરવું તે.

દેશાઈ, પું૦ દેશના રક્ષણને માટે અને મહેસુલ વસુલ કરવાના બદલા તરીકે જે અમુક રાજ્ય તરફથી જમીન ભોગવતો હોય તે; જમીનદાર; વાંટાદાર; જાગીરદાર તે. (૨) ભરવાડ; રબારી.

દેશાઈગીરી, સ્ત્રી૦ દેશાઈની જે પદવી તે. (૨) દેશાઈપણાનો હક તે. (૩) ગરાસ; તોડો; દેશાઈ તરીકે સરકારમાંથી મળતું લવાજમ તે.

દેશાખ, પું૦ ગાવાના એક રાગનું નામ.

દેશાખી, સ્ત્રી૦ એક રાગિણી; હિંદોળ રાગની રાગિણી.

દેશાચાર, પું૦ [સં.] દેશનો જે આચાર તે.

દેશાચાલ, પું૦ [સં.] દેશમાં ચાલતી જે રીતભાત–વર્તન વગેરે તે; દેશમાં ચાલતો જે વહીવટ તે.

દેશાટન, ન૦ (સં દેશ+અટન) દેશમાં ફરવું; પ્રવાસ કરવો તે; જુદા જુદા દેશોમાં પ્રવાસ કરવો તે; દેશોદેશ ફરવું તેઃ–માણસે દેશાટન તો અવશ્ય કરવું જોઈએ.

દેશાણુ, સ્ત્રી૦ એક દેશી રાગિણી. (૨) દેશાઈની સ્ત્રી તે.

દેશાભિમાન, ન૦ (સં) દેશને માટે જે અભિમાન–માન હોય તે; દેશનું અભિમાન તે; પોતાના સ્વદેશ માટે તે આવો સારો છે એવું અભિમાન હોવું તે.

દેશાભિમાની, વિ૦ જેને પોતાના દેશનું અભિમાન હોય તે; સ્વદેશ તરફ માન રાખનાર; અમુક "મારા દેશનું" એવી મમતા–મમતાવાળું.

દેશાવર; ન૦ [સં] અવર–બીજો દેશ તે; પોતાનો દેશ નહિ તે; પરદેશ.

દેશાંતર, ન૦ [સં.] દૂર દેશ તે; દેશથી દૂર જે મુલક હોય તે; દૂરનો દેશ; દેશાવર; પરદેશ.

દેશી, વિ૦ દેશનું; દેશસંબંધી; પોતાના મુલકનું હોય તેવુંઃ–આ દેશી બનાવટનું વહાણ છે.

દેશી, સ્ત્રી૦ એક રાગની રાગિણી–જે દેશજનને ગમતા અમુક ઢાળે ગવાતી હોય તે; ઢાળ; ગરબી, વગેરે.

દેશીજન, ન૦ પોતાના દેશનું જે માણસ તે.

દેશેદેશ, અ૦ બધા મુલકોમાં; સઘળે ઠેકાણે

દેશોદેશ, અ૦ સઘળે; મુલકેમુલક; દેશેદેશ.

દેહ, પું૦ [સં] શરીર; તન; કાયા; બદન. ક્રિ૦ પ્ર૦ દેહપડવો=મરણ પામવું. દેહ ત્યાગ કરવો=મરી જવું. કહે૦ દેહને તે દેવને=પોતે જે ખાઈએ તે દેવને પણ ધરાવીએ; અર્થાત્ જેવું મળતર વા ગજું હોય એવી સેવા થાય. દેહના દંડ તે દેહ ભોગવે=દેહને લગતી જે પીડા હોય તે દેહને ભોગવવી જ પડે.

દેહદશા, સ્ત્રી૦ દેહની જે હાલત તે; દેહસ્થિતિ; પોતાના દેહનું ભાન તે. ઉ૦ દેહદશા ગઈ ભૂલીજી. દયારામ

દેહદંડ, પું૦ [સં.] દેહને ભોગવવું પડે એવું જે દુઃખ તે; રોગ–વ્યાધિ અથવા શરીર સંબંધિની પીડા તે. (૨) દેહને હાનિકારક એવી જે શિક્ષા તેઃ–કોઈ અવયવનું છેદન વગેરે. જેમકે ચોરના હાથ–કાંડાં કાપી નાંખવાં. દેહ ઉપર જેનો અમલ કરવામાં આવે એવી શિક્ષા તે. નાક કાપી નંખાવવું વગેરે શિક્ષાઓ તે દેહદંડ.

દેહરું, ન૦ દેરું; મંદિર; દેવસ્થાન.

દેહલડી, સ્ત્રી૦ દેહ; કાયા; નાજુક ગાત્ર તે. કવિતામાં વપરાય છે. ઉ૦ મળવાને ઇચ્છે મન કે દેહલડી દાઝે છે. દલપત.

દેહલી, સ્ત્રી૦ [સં.] ઉંબરો; તળપદ; બારસાખની બેસણી તે.

દેહાત્મવાદી, વિ૦ [સં.] દેહ એજ આત્મા છે બીજો કંઇ નથી, એમ માનનાર; નાસ્તિક; ચાર્વાક.

દેહાંત, પું૦ [સં.] દેહનો જે અંત-છેડો તે; દેહ પડી જવો તે; મરણ; મોત; મૃત્યુ.

દેહાંતદંડ, પું૦ દેહનો અંત આણે એવી જે શિક્ષા તે; મરણ-મોતની શિક્ષા; જીવ લેવાની શિક્ષા તે.

દેહાંતર, ન૦ [સં.] એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જવું તે; ફરીને-બીજો અવતાર લેવો તે. એક દેહ છોડી દઇ બીજો દેહ ધારણ કરવો તે.

દેહી, વિ૦ [સં.] જેને દેહ-શરીર છે એવું; (પ્રાણી) દેહવાળો જે કોઇ પણ જીવ તે-દેહી; દેહ ધારણ કરેલો હોય એવું; શરીરી; માણસ. પ્રાણી, જીવ વગેરે તે.

દેહેશત, સ્ત્રી૦ [फा. दहशत] બીક; ધાસ્તી; ડર; ભય. (૨ ધાક.

દેંડવું, ન૦ નાનો ને ઝેર વગરનો સાપ. (૨) પાણીમાંનો સાપ. (૩) દાયકું; વનસ્પતિનો પોચો ઉપસો અંકુર; અરોહ; ઉપલી શાખા. થોરિયાનું દેંડવું-ડેંડવું.

દૈ, જુ૦ દઇ; દુઃખ; પીડા. (૨) દૈવ. રૂ૦ પ્ર૦ દૈજાણે=દૈવજાણે.

દૈત્ય, પું૦ [સં.] દિતિના પુત્રો તે; અસુર; રાક્ષસ; દાનવ. આ દુષ્ટ અને દેખાવે પણ ભયંકર મનાય છે. દેવના ઓરમાન ભાઇઓ તે દૈત્ય. કહે૦ દૈત્યને દયા શી=ક્રૂરને દયા ક્યાંથી હોય? દૈત્ય જેવું=મોટું ને ભયંકર એવું; વિકરાળ:-મોટો દૈત્ય જેવો સાપ નીકળ્યો હતો.

દૈનંદિન, વિ૦ [સં.] રોજનું રોજ; હમેશનું. (૨) અ૦ હરરોજ; પ્રતિદિન.

દૈનિક, વિ૦ રોજિંદું; નિત્યનું:—દૈનિક વર્તમાન પત્રો.

દૈન્ય, ન૦ [સં.] દીનતા; ગરીબાઇ; લાચારી; કાર્પણ્ય. (૨) રાંકડાપણું.

દૈર્ઘ્ય, ન૦ [સં.] દીર્ઘતા; લંબાણ તે; વિસ્તાર; લંબાઇ.

દૈવ, ન૦[સં.]પ્રાણીનાં સુખ દુઃખાદિકના બનાવો બનવાનું જે નિર્માણ તે; હોનાર; નસીબ; ભાગ્ય. જેની આપણને સૂઝ નથી-જે દેવકૃત છે તે. કહે૦ દૈવ આગળ કોઇ ડહાયું નથી=ગમે તેવી લાંબી સમજ હોય પણ થનાર જાણવામાં આવતું નથી. દૈવના ઘરની વેઠ-પીડા; ન ટાળી શકાય તેવું માણસ તે. દૈવગતિ ન્યારી છે=દૈવ શું કરનાર છે તે જણાતું નથી. દૈવને ધ્યાન હોય=ભાગ્યમાં હોય તે થાય જ, એમાં દયાથી અન્યથા થતું નથી.

દૈવગતિ, સ્ત્રી૦ દૈવજોગ; અકસ્માત, યદૃચ્છા.

દૈવજોગ, પું૦ હોનાર બનાવનું બની આવવું તે; ઇશ્વરેચ્છા; નહિ જાણી કલ્પી શકાય એવો જે અણચિંતવ્યો યોગ-બનાવ તે.

દૈવજ્ઞ, પું૦ [સં.] દૈવને-બનનાર બનાવને જાણનારો તે; જોશી; ગણક.

દૈવત, ન૦ દૈવપણું. (૨) શક્તિ; સત્વ; બળ; જોર; સામર્થ્ય. (૩) જીવ; માલ; સાર; દેવતા.

દૈવાધીન, વિ૦ [સં.] દૈવને વશ હોય એવું; દૈવપર જેનો આધાર હોય એવું; મનુષ્યને-પુરુષાર્થને વશ નહિ એવું.

દૈવિક, વિ૦ [સં] દેવ સંબંધી; દેવ જેવી બુદ્ધિવાળું. (૨) અલૌકિક; દેવતાઇ; અદ્ભુત; આધ્યાત્મિક; પારમાર્થિક.

દૈવી, વિ૦ દૈવ સંબંધી; (૨) અદ્ભુત; અસાધારણ; અજબ.

*દૈવ્ય. ન૦[સં.] દૈવ; ભાગ્ય.

દૈશિક, વિ૦ [સં.] દેશનું; દેશ સંબંધી.

દૈહિક, વિ૦ [સં.] દેહનું; દેહસંબંધી; શારીરિક. ઉ૦ ખટ દૈહિક શત્રુને ન જે, પણ વારી શકતા બણીગણી.

દો, વિ૦ બે; દ્વિગુણ. કહે. દો દિનકી જુવા-
ની=થોડા વખતનો તનમનાટ.

દોઆબ, પું૦ બે નદીઓનાં પાણીનો જેને લાભ મળતો હોય એવો દેશ; બે અથવા વધારે નદીઓ વચ્ચેનો પ્રદેશ.

દોઈતર, પું૦ માનાં માબાપ પાછળ નાત જમાડવી તે; દૌહિત્ર તરફનું જમણ. (૨) મુએલા માણસ પાછળ ભાદરવા સુદિ આઠમની લગભગમાં જે કોરૂં જમણ સુખડીના લાડુ નાતમાં વહેંચવામાં આવે છે તે અને તેને લગતી ક્રિયા.

દોકડો, પું૦ રૂપિયાના સોમા ભાગનો નાનો ચલણી સિક્કો; હલકી કિમ્મતનો પૈસો; રૂપિયાના સો નાના નાના હલકી ધાતુના સિક્કામાંનો અકેક તે. કહે. દોકડે ઉંટ મળશે પણ દોકડો ક્યાં ?=વસ્તુ ગમે તેટલી સોંઘી હોય તોપણ પૈસા વગર ક્યાંથી લેવાય ? (૨) વસ્તુ છે પણ તે ખરીદવાનો દોકડો ક્યાં ? એવા અર્થમાં વપરાય છે. વ્યાજ ગણવામાં દોકડાના વળી સોળ આના ગણાય છે; દોકડા વ્યાજ=સેંકડે બાર ટકાનું વ્યાજ. દમડી પણ કહેવાય છે.

દોકાન, સ્ત્રી૦ દુકાન. દોકાનદાર-દુકાનદાર. દોકાન માંડવી=વેપાર કરવો.

દોખમું, ન૦ [ફા.] દખમું; જરથોસ્તીઓનાં મડદાં ઠેકાણે પાડવાનું સ્થાન; પારસીઓના શબને અવલમંજલ પહોંચાડવાનું સ્થળ. આ સ્થળ કુવા જેવું હોય છે. તેમાં શબને ખુલ્લું મૂકવામાં આવે છે. ગીધ વગેરે પંખીઓ તેનું માંસ ખાઇ ગયા પછી હાડપિંજર એક ઉંડા કુવામાં નાંખવામાં આવે છે ત્યાં તે ગળી જાય છે. ઇરાનીઓની શબને ઠેકાણે પાડવાની આ રીત ઘણી જુની છે.

દોગોટીલો, પું૦ લુગડાનો ગોટીલો કરીને રમવાની એક રમત. ક્રિ૦ પ્ર૦ દોગોટીલો કર્યા કરવો=આમ તેમ ખાલી રઝળવામાં વખત કાઢી નાંખવો; રમ્યા કરવું.:-છોકરાને નિશાળે મૂકો એટલે દોગોટીલો કરતો રહે.

દોખજ. ન૦ [ફા.] પાપી જીવને રાખવાનું એક દુઃખદાયક સ્થાન; યમલોકમાં દુષ્ટ કર્મના માણસોના જીવને શિક્ષા કરવાને રાખેલું સ્થાન.

દોગાયની, સ્ત્રી૦ બદનામી. આળ.

દોટ, સ્ત્રી. દોડવું તે; હડી; દડબડી; ઉતાવળે દોડી જવું તે. (૨) દોડવાની ઝડપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દોટ મૂકવી=આંખો મીચીને સાહસ કરવું;:—દે દરિયામાં દોટ રાખણવાળો રામ છે.

દોટવું, ક્રિ૦ અ૦ આળોટવું; લોટવું; જમીન ઉપર પડીને ગડબડવું. ઉ૦ દંડવતે દયાળ મળે તો, ભોરિંગ ભૂમિમાં દોટે. નરસિંહ.

દોટાદોટ, સ્ત્રી૦ આમ તેમ દોડાદોડ કરી મૂકવી તે; ઉતાવળે કામ કરવું તે; દોડાદોડ. (૨) ઉતાવળ; ધાઇ. ગભરાઇને આમતેમ નાસભાગ કરવી તે. (૩) અ૦ જલદી; તાબડતોબ.:-દોટાદોટ આવજો.

દોડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગેડીનો ફટકો મારીને દડાને જમીન ઉપર ગડબડાવવો; દડો ગડબડ થતો જાય એમ કરવું. ઉ૦ દડુલો દોટાવીઓ. દયારામ.

દોઠાં, ન૦ પરસુલીની જાડી પૂરીઓ.

દોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું જાડું કપડું. (૨) કન્યાના બાપને વહેવાઇ તરફથી મળતી બક્ષીસ.

દોડ, સ્ત્રી૦ દોડવું તે; દોટ; હડી; દડબડી. (૨) ઉતાવળી ચાલ તે; દોડવાની ઝડપ તે. (૩) ઉતાવળ; ધાઇ. રૂ૦ પ્ર૦ પગદોડ=ફેરા આંટા ખાવાની મહેનત તે; પરિશ્રમ; ચાલી ચાલીને આમ તેમ જવા આવવાને માટે જે શ્રમ લેવો પડે છે તે:—બહુ પગ દોડ ના કરતો. દોડ કરવી: વિશ્રાંતિ લીધા વગર ખંતથી પાછળ ને પાછળ મચ્યું રહેવું; પુંઠે લાગ્યા રહેવું.

દોડકાં, ન૦ ગલકા જેવાં પણ લંબાઇમાં નાનાં શાકનાં ફળ; દોડકીનાં ફળ. રૂ૦ પ્ર૦ દો-

ડકાં છોલવાં=નવરા નકામા બેસી રહેવું; વા ખાવો; કાર્ય સિદ્ધિ નહિ થતાં ખાલી રાહ જોતા નકામા બેસી રહેવું. કુંવારા–અનુદ્યોગી રહી જવું.:—લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવી ત્યારે ઉંહું કર્યાં કર્યું ને હવે દોડકાં છોલતા રહ્યા. ડોડકાં.

દોડકી, સ્ત્રી૰ દોડકાંની વેલ. તુરિયાં અને ગલકાંની વેલના જેવી આ વેલ ચોમાસામાં થાય છે અને શરદ ઋતુમાં તેને દોડકાં આવે છે.

દોડધામ, સ્ત્રી૰ દોડાદોડ અને ધમ્માચકડી કરી મૂકવી તે; આમ તેમ ઉતાવળાં કામ કરવું ને ધમચકડ કરવી તે; દોડમદોડા. (૨) ઉતાવળ; ધાંઇ. ઉતાવળે કોઈ કામ કરી નાંખવાની ગડબડ દોડધામ.

દોડમદોડા, સ્ત્રી૰ ઉતાવળે કરવામાં આવતી દોડાદોડ તે; ગાભરા ગાભરા આમ તેમ દોડવું ને ઉતાવળ કરવી તે; દોડાદોડ–ડી; ઉતાવળા પડી જવું તે.

દોડવું, ક્રિ૰ અ૰ લાંબાં પગલાં ભરી બહુ ઉતાવળા ચાલવું; નાસવું; ધોડવું. (૨) જોરજોર આગળ વધવું; ઉતાવળા આગળ વધવું. રૂ૰ પ્ર૰ દોડનારો થાકે=ઉતાવળે જોરથી ચાલે તે થાકી જાય.

દોડાદોડ, સ્ત્રી૰ આમ તેમ દોડવું તે. [૨] ઉતાવળ; ધાંઇ; દોડમદોડા,:—અમારે કંઇ દોડાદોડ નથી.

દોડાવવું, ક્રિ૰ પ્રે૰ દોડે એમ કરવું; ઉતાવળે ચલાવવું, નસાડવું.

દોડાવું, ક્રિ૰ દોડી શકાવું. (૨) ડોડાવું, ડોડા–કણસલાં આવવાં; ફળ અનાજ વગેરેને ફળ ફૂલ આપવા માંડવાં.

દોડી, સ્ત્રી૰ દોડી, એક જંગલી કુમળી મીઠી વેલ, ઢોર ને માણસના ખાંધામાં આવે છે. અંગુઠાના આકારનાં એને ફળ થાય છે તેનું અથાણું કરાય છે. એ ફળ ડોડાં–પાકીને ફાટતાં તેમાંથી રૂના જેવા લાંબા તારવાળાં બી નીકળે છે. [૨] ઝુમખે થતાં ફળ:—આકા દોડી–આકડાની કેરીઓ. [૩] પોટલિયો.

દોડું, ન૰ ડોડું, ડોડીનું ફળ. (૨) વિ૰ એક અને બીજાનું અડધું તે; દોઢું.

દોડો, પું૰ ડોડો; કેળના ફૂલનો ફણગો; ફૂલ ને ફળના અંકુરનો ઝરે લ–પડથી વિંટાયેલો વિંટો તે.

દોઢ, વિ૰ એક અને બીજાનું અડધું તે. [૨] વધારે; હદ ઉપરાંત:—દોઢડહાપણું દોઢચતુર=ચિબાવલું. દોઢપાયો=વૈકળ; અડધું ગાંડું; દાધારંગું.

દોઢવવું, ક્રિ૰ સ૰ દોઢ ગણું કરવું: એક અને બીજું તેના અરધ માપ જેટલું એમ કરવું. (૨) વધારીને વાત કરવી.

દોઢવું, ક્રિ૰ દોઢવવું; દોઢું કરવું. (૨) દોરવવું.

દોઢા, ન૰ દોઢે ગુણાતો જાય એવો આંકનો ઘડિયો:—સવાયાં, દોઢાં ને અઢિયાં શીખ, એટલે આણુપાણુના હિસાબ તરત આવડશે.

દોઢિયાં, ન૰ દોઢિયું, પૈસો:-દોઢિયાં વગર વેપાર થાય છે ?

દોઢિયું, ન૰ ત્રણ પાઇનો તાંબાનો સિક્કો; પૈસો; કાવડિયું; જનાવાડી: જંઇ; પા આનો. મુંબાઇમાં પૈસાને દાઢિયું કહે છે. (૨) દોઢપને સિવેલું વસ્ત્ર, [૩] બેવડું નહિ પણ અસલ લંબાઇનું દોઢું એવું; પંચિયા તરીકે પહેરવાનું ધોતિયું; ઓઢણિયું વગેરે.

દોઢી, સ્ત્રી૰ રાજમહેલ–દરબાર કે મોટા ગૃહસ્થના ઘરના આગલા ભાગમાં સિપાઇઓ અને મળવા આવનારાઓને બેસવા માટે કાઢેલી ઓસરી, અડાળી તે; દેવડી, દેહલી–ઉમ્બરાની બહાર કાઢેલી માંડવી.

દોઢું, વિ૰ એક ને અરધું એવું તે, (૨) દોઢે ગુણાય એવો આંક:–

દોણી, સ્ત્રી૰ સં. **દ્રોણી.** દૂધ રાખવાની પાડુડી, પાટિયો, દૂધ દહિં ને છાશ વગેરે ભરવાનું માટીનું પાત્ર; દોહણી, દહોણી, કહે૰ છાશ લેવા જવું ને ગાંડ પછાડી દોણી=શરમાવું–અચકાવું શા માટે ? કોઇપણ કાર્ય જો કરવું હોય તો તે કરતાં શા માટે શરમાવું—ડરવું–ઉ૰ દોણી નંકાશે મારી ચોળી છંટાશે, પ્રા. કા.

દોણુ, ન૦ દોણી.

દોત, પું૦ ખડિયો; દવાત.

દોતીતો, પું૦ ખડિયો કલમ લઈને કચેરીઓ આગળ બેસી અરજીઓ લખી આપવાનું કામ કરનારો; અરજીઓ લખનારો.

દોથો, પું૦ (બે હસ્તો) ખોબો; બે હાથ ભરાય એટલો જથો તે; મુંડો.

દોદશ, અ૦ બેઉ બાજુએ; બધી તરફ; આમ તેમ ચારે દિશાએ:–હુલ્લડ પડ્યું ને લોક દોદશ નાશી ગયા. ઉ૦ નહોતું છાજ ને જુની વળી, ઝિંનો દોદશ, ખેવડ વળી, પ્રેમાનંદ,

દોદરું, જુ૦ દોદળું.

દોદળું, વિ૦ ખળખળી ગયેલું; જીર્ણું, નબળું, અફળાઈ કુટાઈને ભાગી જાય એવું થઈ ગયેલું; મજબુત, સશક્ત નહિ એવું. આ હવેલીનો કરો જરા દોદળો છે માટે ચોમાસા પૂરેલાં ઉતરાવી નાંખો.

દોધક, પું૦ [सं] અગિયાર અક્ષરનો એક છંદ–રાગ. ઉ૦ તે ધનના ધણિ ધર્મ તમારો. આમાં ત્રણ ભગણ ને છેલ્લા બે ગુરુ અક્ષર આવે છે.

દોપિરતાં, ન૦ કાગળના કકડા એક બીજા ઉપર ચોઢીને બનાવેલું જાડું અક્ષર ઘુંટવાનું પુંઠું:–દોપિરતા ઘુંટવા બેસ.

દોબડું, ન૦ એક જાતનું વાજિત્ર.

દોયલું, વિ૦ (सं दुःख प्रा दुहं) દુઃખે કરીને મેળવાય એવું; મુશ્કેલ; અઘરું. ઉ૦ દુઃખ દોયલાંરે, કર્મે લખ્યાં'તાં જો યૌવને સુખ ભોગમાં રે, શાને ઉછેરી તો શૈશવે.

દોર, પું૦ (सं. दोर) સુતર, ઝિંડી, શણ, નાળિયેરના રેસા અને બીજા કરેલ તંતુઓને એક સાથે વણી આંબળીને બનાવેલું લાંબું ને મજબુત દોરડું તે. [૨] અમલદારનો રોફ, જોહુકમી; સત્તાનો ભભકાટ; અભિમાનનો ઉદય, અધિકારનો અમલ:–દોરતોર.

દોરડી, સ્ત્રી૦ રસી, પાતળું દોરડું; રજ્જુ. કહે૦ દોરડી બળે પણ આંબળો ન જાય.

દોરડું, ન૦ સુતર, ઝિંડી અને નાળિયેરની છોટાં વગેરેના તંતુઓને એક બીજાની સાથે વણીને બનાવેલો જાડો અને લાંબો આકાર તે, દોર, રજ્જુ.

દોરડો, પું૦ પાતળો દોરો; સિવવાનો દોરો: વણી દીધેલો તંતુ, તાર; સુતર. [૨] જાડો દોરો. (૩) હાથે અથવા ગળે બાંધવાનો ઉન, રેશમ વગેરેની દોરીનો મંતરેલો કે મતરીને ગાંઠો વાળેલો કકડો તે.

દોરવું, ક્રિ૦ સ૦ અશક્ત–આંધળાને રસ્તો દેખાડવા માટે તેનો હાથ પકડીને ચલાવવું; ધીરે ધીરે હાથ પકડીને પોતાની સાથે ચલાવી લઈ જવું (૨) પોતાના મતને અનુસરાવવું. (૩) આંકવું; સોધી લીટીઓ તાણવી. [૪] ચિહ્ન કરવું, રેખાટવું; મુદ્રા ડામવી:–પાડો આંકેલો. આંકેલો સાંઢ [જાહેરમાં ગમે ત્યાં જવા–ફરવાની જેને છુટ અપાયેલી છે એવું બતાવવાને]

દોરવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીરને બેસતો ઘાટ આવે તે માટે કપડાંના કકડાને એક બીજાની સાથે સિવી લેવા. (૨) પોતાને વિચારે કે મતે ચલાવવું.

દોરાટવું, દોરા ભરી લેવા.

દોરંગુ, વિ૦ બે જાતના રંગનું. બહુરંગી. (૨) મનસ્વી; જેવો જેવો વિચાર આવે તેવો તેવો મત લઈ લે એવું; ચંચળ મનનું; વિચિત્ર એક તરેહનું નહિ એવું:– દુનિયા દોરંગી છે.

દોરિયો, પું૦ જેના વણાટમાં થોડે થોડે અંતરે જાડા દોરાની ભાત હોય એવું કપડું. [૨] પાણી ભરવાનો ઘડો. સોનાની ગુંથેલી સેરોનું ઘરેણું. ઉ૦ આપું રે તુજને દોરિયો– નાસિકે.

દોરી, સ્ત્રી૦ ઝીણા તંતુ અથવા રેસાઓને સાથે સાથે વણી–આંબળીને બનાવેલો લાંબો આકાર; રજ્જુ; રસી; દોરડી. [૨] સુકાન, ચાવી.–એની દોરી તેના હાથમાં છે જેમ હલાવે–નચાવે તેમ નાચે. [૩] જેના ઉપર આધાર રહેલો હોય તે.

આધારભૂત વસ્તુઃ-જીવન દોરી, આયુષ્યનો તાર=તંતુ. ઉ૦ મરશે એની મેળે, જીવન દોરી જતાં જરૂર રામ.

દોરીછટ, વિ૦ બન્ને છેડેથી દોરી પકડીને છાંટ પાડેલી હોય તેવું સીધું, દોરીના બે છેડાઓ વચ્ચેની સમાનતા જેવું સરખું.

દોરો, પું૦ સુતર, રેશમ કે શણ વગેરેનો રેસો; તંતુ; તાર. (૨) ઘણા તંતુઓ સાથે વણી આંબળીને બનાવેલો લાંબો આકાર તે; રજ્જુ; રસી. (૩) ગુંથેલી સોનાની સેરોનું ગળે પહેરવાનું ઘરેણું; ઉતરી. (૪) મંતરેલું સૂત્રઃ હાથે કે ગળે બાંધવાનું. (૫) કંદોરો; કટિસૂત્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ દોરો કરવો-મંતરીને રક્ષાસૂત્ર બનાવવું. રૂ. પ્ર૦ દોરાધાગો-મંતરેલો દોરો વગેરે તે. દોરા ચીઠી-સારા થવા માટે મંતરાવેલું રક્ષાસૂત્ર કે ચીઠી વગેરે તે.

દોલ, પું૦ હિંચકો, ઝુલો. (૨) સ્ત્રી૦ તંગી; ભીડ; કમીના. ઉ૦ રાજકુંવરને શાની દોલ. અખો.

દોલત. સ્ત્રી૦ [फा.] પૈસો; પુંજી; દ્રવ્ય ધન: ગર્થ. [૨] માલમિલકત; એકંદરે સંપત્તિ તે. રૂ. પ્ર૦ દોલતજ્યાદા-દોલત ઘણી થાઓ, એવા અર્થનો આશીર્વાદ. [૨] ધનવાનના પુત્ર.

દોલતમંદ, વિ૦ દોલતવાળો; ધનવાન; પૈસાદાર.

દોલા, સ્ત્રી૦ [सं.] હિંચકો; ઝુલો. (૨) ડોળી.

દોલાબ, પું૦ ભિંતમાંનું કબાટ; ભંડારિયું.

દોલાયંત્ર. ન૦ [सं.] હિંચકો આવે-ઝુલાવી શકાય એવી એક બનાવટ; હિંચકાની ગોઠવણ તે. (૨) એક મોટા પાત્રમાં હિંચકાની માફક લટકતું રહે એવું બીજું પાત્ર રાખવાની ઔષધિ બનાવવાને કરવામાં આવતી કરામત તે. વૈદકમાં કેટલીક પર્પટી વગેરે ઔષધિઓ દોલાયંત્રથી બનાવાય છે.

દોલાયમાન, વિ૦ [सं.] ડગમગતું; હાલતું; ઝુલતું; હિંચકાખાતું. (૨) ફરી જાય એવું; ભ્રમિત; ચંચળ મનનું.

દોલિકા, સ્ત્રી૦ [सं.] ડોળી; દોલા.

દોલી, સ્ત્રી૦ [सं.] દોલા; ડોળી.

દોલો, પું૦ (દોલું દોલી.) ભોળો; સરલસ્વભાવનો; નિખાલસ. (૨) ઉદાર; સખી; દાનશીલ; છુટા હાથનો.

દોશીવાણિયો, પું૦ કાપડનો વેપારી; કાપડિયો. દોશી-સી.

દોષ, પું૦ [सं.] ભૂલ; ચૂક; દૂષણ. [૨] ખોડ ખાંપણ; બરોબર નહિ હોવાપણું તે; ખામી; ઘટ. (૩) ગુનો, વાંક, અપરાધ. (૪) કાળાટીલી, લાંછન. (૫) પાપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ દોષ કાઢવો=ખોટ કાઢવી, ખામી કાઢવી તે. દોષ ચઢાવવો=આળ ચઢાવવું. દોષ દેવો= કાળાટીલી આપવી; ખામી કહેવી. દોષ દૃષ્ટિ=ખોડ ખાંપણ શોધનારી નજર તે, આળકારક નજર. દૃષ્ટિદોષ=નજર પડવાથી થયેલું દુઃખ, અશુભ.

દોષા, સ્ત્રી૦ [सं.] રાત્રિઃ રજની. દોષાકર=ચંદ્રમા.

દોષિત, વિ૦ [सं.] દોષવાન, ગુનેગાર, અપરાધી. (૨) પાપી, જેને કંઇ દોષ લાગેલો હોય એવું.

દોષી, વિ૦ [सं.]દોષવાળું, જેનામાં દોષ હોય તેવું, અપરાધી.

દોસ્ત, વિ૦ જેમની વચ્ચે સ્નેહભાવ બંધાયેલો હોય તેમાંનું એકેકું; પ્રીતિથી વળગેલું. (૨) ના૦ મિત્ર, ભાઇબંધ, સાથી. (૩) સ્નેહી, યાર, સોબતી.

દોસ્તદાર, પું૦ [फा.] મિત્ર, ભાઇબંધ, સોબતી, સ્નેહી, યાર.

દોસ્તદારી, સ્ત્રી૦ મૈત્રી, ભાઇબંધી, સખ્ય.

દોસ્તી, સ્ત્રી૦ ભાઇબંધી. મૈત્રી, સખ્ય, સોબત.

દોહણી, સ્ત્રી૦ [सं दोहनी] પશુઓની માદાઓના આંચળમાંથી દૂધ દોહી લેવાનું માટીનું કે ધાતુનું માટલી જેવું વાસણ, દહોણું, પાડકું, પાટિયો, ગોરસિયું.

દોહણું, ન૦ દોહણી. (૨) દોહવાના ઉપયોગનું એવું જે તે. (૩) દહોવું તે, દોહવાનું કામ તે. :-પાંચ પચીસ ગામનું

દોહણું એક જણીથી કેમ બને !

દોહદ, પું૦ [સં.] ગર્ભિણી સ્ત્રીને જે ખાવા પીવા વિહરવાની અભિલાષા-ઇચ્છા થાય છે તે, અભાવા, લાલસા. દોહદવતી=ગર્ભિણી ગર્ભવતી.

દોહન, ન૦ દહોવું તે, દહોઇ કાઢવું તે. (૨) સત્વ, સાર, ચુંટી કાઢેલાં પદ્ય-ગદ્ય વગેરે તે.:-કાવ્યદોહન.

દોહરો, પું૦ દહોરો, દુહો, અનુષ્ટુપ જેવું ચારપદનું એક નાનું પદ્ય. એના પહેલા ચરણમાં તેર અને બીજામાં અગિયાર માત્રાઓ આવે છે. ગુજરાતીમાં તે સાધારણ પદ્ય છે, દોહા, એને ઉલટાવીને બોલતાં સોરઠો થાય છે. દોહરો ઘણા ઢાળે ગવાય છે. ઉ૦ શું જોશો તનની છબિ, એમાં નથી નવાઇ, દેખો મુજ મનની છબિ, ભલા પરીક્ષક ભાઇ. ક૦દ૦ડા૦

દોહવું, ક્રિ૦ સ૦ પશુની માદાઓના આંચળમાંથી દૂધ કાઢવું. (૨) થોડે થોડે સારરૂપ સત્વ ખેંચી લેવું, સાર લઇ લેવો. રૂ૦ પ્ર૦ દોહવાઇ જવું=સત્વઘોવાઇ નીકળીજવું, બીજાના ખેંચવાથી સત્વ જતું રહેવું, સત્વહીન થઇજવું.

દોહિત્ર, પું૦ દીકરીનો દીકરો તે, દૌહિત્ર.

દોહેલું, વિ૦ અઘરું; મુશ્કેલ; દુઃખે પાર પડે તેવું; દુષ્કર.

દોંગાઈ, સ્ત્રી૦ ધૂર્ત્તતા; શઠતા; દોંગાપણું.

દોંગું, વિ૦ લુચ્ચું; ઠગ; ધૂર્ત્ત; શઠ. (૨) જાડું, માંસલ; ભરેલા શરીરનું.

દૌત, પું૦ ખડિયો.

દૌત્ય, ન૦ [સં] દૂતનું કામ તે; દૂતપણું તે.

દૌર્બલ્ય, ન૦ [સં.] દુર્બળતા; નબળાઈ; કમજોરી.

દૌવારિક, પું૦ [સં.] દ્વારરક્ષક; પ્રતીહારી; દરવાન.

દૌહિત્ર, પું૦ [સં.] દુહિતાનો પુત્ર; દોહિત્ર; દીકરીનો દીકરો.

દૌહિત્રી, સ્ત્રી૦ [સં.] દીકરીની દીકરી.

દ્યુતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] પ્રકાશ; તેજ; પ્રભા; કાંતિ; ભભક. (૨) જ્યોત; જવાળા; ઝાળ. ઉ૦ દ્યુતિ જયમ ભવભાલ નેત્રજન્મા.

દ્યૂત, ન૦ [સં] દોડવાળી હારજીતની રમત; જુગટું; જુગાર; સરત બકીને દાવ ખેલવો તે.

દ્યોત, પું૦ [સં.] પ્રકાશ; તાપ. (૨) જ્યોત; ઝાળ.

દ્યોતક, વિ૦ [સં.] અજવાળું પાડનાર; દર્શાવનાર; દેખાડનાર. દર્શક.

દ્યોતન, ન૦ [સં.] પ્રકાશન; દર્શન. દીપી-પ્રકાશી રહેવું તે.

દ્યૌ, સ્ત્રી૦ [સં]આકાશ. વ્યોમ; ગગન.(૨)સ્વર્ગ.

દ્રઢિમા,સ્ત્રી૦[સં.]મજબુતાઇ; દૃઢતા; મક્કમપણું.

દ્રવ, પું૦ [સં.] ગળેલો-ઝમેલો રસ તે; ઘન દ્રવ્યનું જે પ્રવાહી તે; ઓગળેલો પાણી જેવો પાતળો રસ; ગળીને બનેલો રસમય પદાર્થ તે;. નિગાળ.

દ્રવવું, ક્રિ૦ અ૦ દ્રવ-રસરૂપ થવું; ઓગળવું; પીગળવું; ગળવું; પ્રવાહી થવું. (૨) ગદ્‌ગદ્ થઇજવું; ઢીલું થવું, લાગણીઓથી રસમય બની જવું. (૩) ઝરવું; નીગળવું; સ્રવવું; પ્રવાહી રૂપે ઝળવું; ટપકી જવું; ગળીપડવું.

દ્રવિત, વિ૦ [સં] ગળીને પ્રવાહી થયેલું; રસમય થયેલું; ગળેલું; ઓગળેલું. (૨) ગદ્‌ગદિત; નરમ, ઢીલું; પોચું.

દ્રવીભૂત, વિ૦ [સં.] ગળી-ઓગળી ગયેલું હોય એવું; રસમય-પ્રવાહી થઈ ગયેલું. (૨) લાગણીઓની અસરથી ગદ્‌ગદ્ થઈ ગયેલું હોય એવું; પોચું; ગળી પડે એવું.

દ્રવીકરણ, ન૦ [સં.] ઓગળીને પ્રવાહી-રસમય થઇ જાય એમ કરવું તે; ઓગાળવું તે; રસમય કરવું તે.

દ્રવ્ય, ન૦ [સં.] પૈસો; ધન; નાણું. (૨) વસ્તુ; પદાર્થ; ચીજ. નવ પદાર્થોમાંનું એક એક તત્ત્વ તે. ૧ પૃથ્વી, ૨ પાણી, ૩ તેજ, ૪ વાયુ, ૫ આકાશ, ૬ કાળ, ૭ દેશ, ૮ આત્મા ને ૯ બુદ્ધિ.

દ્રવ્યવાન, વિ ધનવાન; પૈસાદાર.

દ્રાક્ષ, સ્ત્રી૦ [સં.] ખાટા મીઠા રસવાળ નલુમખાદાર ફળનીનાં અ વેલ એકને

તેનાં લીલાં સુકાં ફળ તે; મધુરરસા; કિસમિસ; અંગૂર. દરાખ. દ્રાક્ષાસવ-દ્રાક્ષનો કાઢો. આસવ તે; મસાલો નાંખીને દ્રાક્ષનો કાઢા જેવો રસ બનાવવામાં આવે છે તે; દરાખનો દારૂ. દરાખની મિઠાશ એવી તો સારી હોય છે કે કોઈપણ મિઠાશને તેની ઉપમા આપવામાં આવે છે.:-મીઠું દરાખ; દ્રાક્ષ જેવું મીઠું.

દ્રાવક, વિ૦ [સં.] ગાળી-ઓગાળી નાંખે એવું. (૨) ઝરાવી દે એવું. (૩) રસથી-લાગણીઓની અસરથી ગદ્‌ગદ્ કરી નાંખે એવું; ઢીલું કરી નાંખે એવું.:-હૃદયદ્રાવક.

દ્રાવણ, ન૦ [સં.] ઘનરૂપ તજીને પ્રવાહી રૂપમાં-ગળીને બનેલું રસમય તત્ત્વ તે; ઓગળીને બનાવેલું પ્રવાહી તે; પ્રવાહી કરેલું હોય એવું જે તે; દ્રવરૂપ બનાવેલું તે.

દ્રાવિડ, વિ. [સં.] દ્રવિડ દેશનું; દ્રવિડ સંબંધી.:-દ્રાવિડ બ્રાહ્મણો.

દ્રુ, ક્રિ૦ અ૦ ગળવું; ઝરવું; ટપકવું; નીગળવું.

દ્રુત, વિ૦ [સં.] ગળેલું; ઝરેલું; ટપકેલું. (૨) ઉતાવળે પડેલું; ઉતાવળે આમતેમ વિંખાઈ ગયેલું.

દ્રુતવિલંબિત, ન૦ [સં.] બાર અક્ષરનો એક ગણમેળ છંદ; વૃત્ત. એમાં ન, ભ, ભ ને ર, ગણ આવે છે. ઉ૦ ભવનમાં વનમાં કહિં ના ગમે.

દ્રુપદ, પું૦ પંચાલ દેશનો મહાભારતના સમયમાં એક રાજા; દ્રૌપદીનો પિતા. દ્રોણ ને દ્રુપદ એ બે ભારદ્વાજ પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખવા રહ્યા હતા. ભણીને ગયા પછી દ્રુપદ રાજા થયા ત્યારે દ્રોણ એકવાર શાળાના ગોઠિયાને ભાવે તેમની પાસે કંઈ માગવા ગયા. દ્રુપદે કહ્યું કે, ચાલ ભિખારડા ! ભિક્ષુકને અને રાજાને તે મૈત્રી હોય ? દ્રોણને આથી બહુજ ખોટું લાગ્યું. પછી પોતાના શિષ્ય પાંડવો પાસે દક્ષિણામાં તેને બંધાવી મગાવ્યો અને તેનું અરધું રાજ્ય લઈ લેઇ છુટો મૂકયો. વળી કહ્યું કે 'જો હવે આપણે સમાન થયા ને મૈત્રી શોભી ' દ્રુપદને ઘણું લાગી આવવાથી દ્રોણને મારે એવો પુત્ર માગવાને યજ્ઞ કર્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ને દ્રૌપદી તે યજ્ઞથી થયાં. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મહાભારતના યુદ્ધમાં કપટથી દ્રોણને માર્યા.

દ્રુમ, ન૦ [સં.] ઝાડ; વૃક્ષ; પાદપ; તરુ. ઉ૦ પૂછયું ઉંચા દ્રુમને, તારી ગગને ગઇ ડાળ, તરુવર ! જો મારોવતી, કહિં દિસે ભૂપાળ. ભૂલી. પ્રેમાનંદ.

દ્રોણ, પું૦ [સં.] એક માપ; મુંડો. (૨) દડિયો; પડિયો.

દ્રોણ, પું૦ [સં.] ભારદ્વાજના પુત્ર અને કૌરવ પાંડવના ધનુર્વિદ્યાના ગુરુ. તે યુદ્ધવિદ્યામાં બહુજ નિપુણ હતા. મહાભારતના યુદ્ધમાં એ કૌરવોના પક્ષમાં સેનાપતિ હતા. કૌરવ પાંડવોમાં તેઓ દ્રોણાચાર્ય કહેવાતા હતા. તેમને અશ્વત્થામા નામે પુત્ર હતો.

દ્રોહ, પું૦ [સં.] પેટમાં પેસીને દગો દેવો તે; અનિષ્ટચિંતન; અપક્રિયા. છુપો વધ તે. સમજાવવું એક રીતે અને વર્તવું ઉલટી રીતે-સામાને ગેરલાભ થાય એમ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ દ્રોહ દેવો=છુપી રીતે દગો દેવો.

દ્રોહી, વિ૦ [સં.] દ્રોહ દેનાર; દ્રોહ વૃત્તિનું; કપટી; લુચ્ચું.

દ્રૌપદી, સ્ત્રી૦ પંચાલ દેશના રાજા દ્રુપદની કુંવરી અને પાંચ પાંડવોની સ્ત્રી. તે સ્વયંવરથી પાંડવોમાંના અર્જુનને વરી હતી. યુધિષ્ઠિર રાજા દ્યુતમાં એને હાર્યા હતા. દુઃશાસને તેને ચોટલો ઝાલી સભામાં આણી વસ્ત્ર ખેંચ્યાં હતાં. બહુ સહનશીલતાથી તેણે સ્વામીના સાથે આ અપમાન સહન કર્યું અને બાર વર્ષ વનમાં તેમની સાથે રહી તથા તેરમું વર્ષ અજ્ઞાતવાસમાં રહેવા નામ બદલીને રાજાની રાણીઓના ચોટલા વાળવાને રહી. ત્યાં રાજાના સાળા કીચકે તેને દુઃખ દીધું. આખરે તેણે પોતાના પતિઓને ઉશ્કેરી રાજ્યમાટે મહા યુદ્ધ કરાવ્યું અને પટરાણી થઇ.

દ્વંદ્વ, ન૦ [સં] જોડ; જોડું, જોડકું, જુગલ

મિથુન, યુગ્મ. [૨] રહસ્ય. [૩] ઝગડો કલહ; કંકાસ. (૪) એ નામનો એક શબ્દ-સમાસ વ્યાકરણમાં [૫] બીરૂબીરૂએ માત્ર બે જણે લડવું તે. દ્વંદ્વયુદ્ધ=બીરૂબીરૂનું યુદ્ધ, બે પક્ષમાંના અકેકેક જણ વચ્ચે લડાઈ થવી તે.

દ્વંદ્વયુદ્ધ, ન૦ [સં] સરખે સરખા માત્ર બે જણાઓએજ લડવું તે.

દ્વાદશ, વિ૦ (સં) બાર, દસને બે. ૧૨.

દ્વાદશા, ન૦ મુએલા માણસની ક્રિયા કરવાનો બારમો દિવસ; બારમું.

દ્વાદશી, સ્રી૦ [સં] પખવાડિયાની બારમી તિથિ તે, બારસઃ–વામનદ્વાદશી.

દ્વાપર, પું૦ [સં] ચાર યુગમાંનો ત્રીજો યુગ તે.

દ્વાર, ન૦ [સં] બારણું; દરવાજો, ઘર વગેરે બાંધયાર જગામાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ તે; બહાર અને અંદર જવા આવવાનો માર્ગ–વિવર રસ્તો તે. (૨) આંગણું. (૩) રસ્તો; માર્ગ.

દ્વારકા, સ્રી૦ આગલા સોરઠ અને હાલના કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પના છેક પશ્ચિમ નાકા ઉપર આવેલી અસલી યાદવવંશીઓની શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની. દ્વારકાયાત્રાના એક મોટા ધામ તરીકે આખા હિંદુસ્તાનમાં જાણીતું છે. રૂ૦ પ્ર૦ દ્વારકાની છાપ=સર્વમાન્ય, પ્રસિદ્ધપત્ર, સારીપ્રસિદ્ધિ.

દ્વારપાળ, પું૦ [સં] બારણું સાચવનારો માણસ; દરવાન; પ્રતીહાર, વેત્રધર; કંચુકી.

દ્વારા, અ૦ મારફત; માર્ગે; થી–થકીઃ–લોક દ્વારા શા માટે કહેવરાવે છે ?

દ્વારામતી, સ્રી૦ દ્વારકા. ઉ૦ દ્વારામતી પતિને જઇ કહેજો. રૂકિમણીવિવાહ.

દ્વારિકા, સ્રી૦ દ્વારકા. ઉ૦ દ્વારિકાના વાસીરે.

દ્વિ, વિ૦ [સં] બે.

દ્વિગુણ, વિ૦ બમણું; બેગણું, બેવડું.

દ્વિજ, પું૦ (સં] બ્રાહ્મણ, વિપ્ર. (૨) પંખી, અંડજ. બે વાર જન્મેલું તે.

દ્વિજરાજ, પું૦ દ્વિજમાં રાજા જેવું જે તે; ઉત્તમ બ્રાહ્મણ; વિપ્રવર્ય. [૨] ગરુડ; હંસ.

દ્વિતીય, વિ૦ [સં] બીજું; બીજા નંબરનું.

દ્વિતીયા, સ્રી૦ બીજ, બીજીતિથિ. (૨) બીજી વિભક્તિ.

દ્વિધા, અ૦ [સં] બે પ્રકારે, બે રીતે, બે ભાગે વહેંચાયેલું હોય તેમ.

દ્વીપ, પું૦ [સં] જેની ચારે પાસ પાણી વિંટાયેલું હોય એવો જમીનનો ભાગ તે, બેટ, ટાપુ. પૃથ્વી ઉપર સાત દ્વીપો છે તેમાંના જંબુદ્વીપમાં આપણે છીએ. (૨) હાથી; ગજ.

દ્વીપી, પું૦ બરફનો ચિત્તો; વાઘ.

દ્વીપકલ્પ, પું૦ ત્રણ બાજુએ પાણીથી વિંટાયેલો જમીનનો ભાગ તે, જમીનનો જે ભાગ પાણીમાં ધસી ગયેલો હોય તે–કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પ; હિંદી દ્વીપકલ્પ.

દ્વેષ, પુંં૦ [સં] ખાર, કીનો, વેર. અદેખાઇ ઝેર, ઈર્ષા.

દ્વેષભાવ, પું૦ દ્વેષની લાગણી તે; વેરભાવ; અદાવત.

દ્વેષી, વિ૦ ઝેરીલું, ખારીલું, વેરી, કીનાખોર; મનમાં વેરભાવ રાખે એવું.

દ્વૈત, ન૦ (સં) જુદાપણું, બેપણું, ભિન્નતા. (૨) જુદાપણું; ભેદ ભાવ. ઉ૦ ગોરિ ! કંકણ તો ત્યારે મળશે, જ્યારે દ્વૈતનાં અંતર ટળશે, દ્વિર્ભાવ તે. ઉ૦ મુજમાં સૌ હું સર્વાતીત, હું છું ત્યાં નહિ દ્વૈતાદ્વૈત, અખો.

દ્વૈતમત, ન૦ (સં) જગત અને ઇશ્વર એ બે જુદાં છે એવું જે મત તે; જીવ, જગત અને ઇશ્વર બધું માત્ર એકજ છે એવું મત નહિ તે, બેપણું માનવું તે; એકથી વધારે બેને માનવાનું મત તે.

દ્વૈતવાદી, વિ૦ [સં] જીવેશ્વર એક બીજાથી ભિન્ન છે એવા મતનું.

દ્વૈપાયન, પું૦ વ્યાસ, પરાશર અને સત્યવતીના પુત્ર.

ધ.

ધ, પું૦ (સં] ગુજરાતી વર્ણમાળાનો ત્રીસમો અને વ્યંજનોમાંનો ઓગણીસમો અક્ષર. [૨] ધનવાળો કુબેર.

ધક, સ્ત્રી૦ ધકાવીને–દાબીને ઉતાવળે કામ લેવું તે; ત્વરા. (૨) તરસ; સોસ; ધખ, તાવ વગેરે આતસને લીધે થતા ધખારાને શાંત પાડવાને માટે વારંવાર પાણી લેવાને થતી જે માંગ–ઇચ્છા તે.

ધકાર, પું૦ [સં] ધદ્દો, ધ, એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે.

ધકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝડપથી કામ ચલાવવું. ઉતાવળ કરવી; ધમકારાબંધ–વગર વિરામ લીધે કાર્યને આગળ ને આગળ ચલાવવું; ત્વરાએ કામ લેવું, ધકેલવું;–ધકાવો સાંજ પડવા આવી અને બધું કામ જતા પહેલાં તૈયાર જોઇશે; જલદી કરવું.

ધકેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધક્કો મારીને આગળ ઠેલવું–વધારવું, જોરથી આગળ ખસેડવું, હડસેલવું. (૨) મોકલવું, આગળ જાય તેમ કરવું, જતી વસ્તુઓ સાથે અડાડી દેવું:–આ બે પારસલ બુક પોસ્ટમાં ધકેલી દોને, પહોંચતું કરવું. ૩૦ પ્ર૦ ધકેલપચાં દોઢમો=ત્વરાથી આગળ ધુસાડી દીધું એટલે ચાલ્યું જાય, ઉતાવળમાં એ તો એમનું એમ ચાલે, એવા અર્થમાં, આ પ્રમાણે બોલાય છે. વળી આશરે અડાવી દીધું ને ચાલ્યું, એવો પણ અર્થ રાખે છે.—મેં તો ધકેલપંચાં દોઢસો ઉતાવળમાં કહી દીધું પણ ખરૂં પડયું ને ચાલ્યું ગયું.

ધકોડો, પું૦ બુઠો તીર; ફળાને ઠેકાણે ઇંગોરો કે માથાવાળો ખીલો બેસાડેલો હોય એવો તીર. (૨) રૂ અથવા ઉનની મોટી પોચી ગાંસડી.

ધક્કંધક્કા, સ્ત્રી૦ એકમેકને ધક્કા મારવા તે; ધક્કાધક્કી; ઠેલાઠેલ. (૨) ભીડ; ગીરદી;

ધક્કામુક્કી, સ્ત્રી૦ ઘણી ગીરદી અથવા ભીડાભીડ હોવાથી એક બીજામાં ઠેલાઠેલ અને વખતે મુક્કી ચાલે એવું તે; ધાંધલ; સંક્ષોભ; ઠેલંઠેલા થવી તે. આગળ વધવાને અથવા માગ કરવાને પીઠ ને ખભાનો અથવા છેવટ મુક્કીનો ઉપયોગ થતો હોય એવી જે ભીડ તે. (૨) હાથોહાથિયા મારામાર થવી તે.

ધક્કો, પું૦ પીઠ કે ખભાથી હડસેલવું તે; આંચકો; હડસેલો; ઠેબલો. (૨) આફત; નુકસાન; તોટો;–વેપારમાં જબરો ધક્કો લાગ્યો. (૩) જઇ આવવું પડવું તે; આંટો; ફેરો; ચક્કર.:—બે ધક્કા ખાધા પણ તે મળ્યો નહિ. [૪] ડક્કો; ઘાટ; ઓવારો. [૫] રેલવે મારફત આવતો માલ ઉતારવાને બાંધેલો ચોતરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધક્કો મારવો=ફેરો ખાવો. ધક્કે ચઢવું=વાયદે પડવું; આઘું ઠેલવું;

ધખ, સ્ત્રી૦ ધંખના; મનમાં રમ્યા કરતી ધારણા; વલોપાત. (૨) તરસ; સોસ. (૩) ધગધગવું તે; ગરમી; તપારો.

ધખમખ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળ; ત્વરા; ધાઈ.

ધખવું, ક્રિ૦ અ૦ ધીકવું, ખૂબ ઉનું થવું; ખૂબ તાપ થવો. (૨) ખિજાવું; ગુસ્સે થવું; ભડવું.

ધખારો, પું૦ ધખધખાટ; બાફ; તપારો; અતિ ગરમી. (૨) શોચના; ઝંખના; અમુક આમ કરવું અથવા આમ થશે, એવો જે વિચાર વારંવાર મગજમાં ઘુમ્યા કરવો તે; મનમાં પેસી ગયેલી ભ્રમણા.

ધખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ ઉનું કરવું; ધખધખાવવું; ખૂબ લગાડવું; ઘણી ગરમી થાય એમ સળગાવવું. (૨) ભડભડાવવું.

ધગડું, ન૦ સિપાઇને માટે તુચ્છકારમાં વપરાય છે. (૨) ગાંડની બન્ને બાજુ પરનો જાડો ને માંસલ અવયવ–ભાગ તે; કુલો; થાપો; બેસણીનો અવયવ.

ધગડો; પું૦ કુલો; થાપો. (૨) લંગોટી વાળવાથી જેનાં ધગડાં ખુલ્લાં દેખાતાં રહેતાં હોય એવો બાવો; સાધુ [તિરસ્કારમાં.]

ધગધગતું, વિ૦ ખૂબ ગરમ થયેલું; ધગતું–ઝળઝળ બળી રહેલું હોય એવું; તાતું; ઝળઝળ થતું:–ધગધગતો ડામ.

ધગધગવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણા જોરથી બળવું; સખત ગરમી નીકળે એમ સળગવું; ઘણું જ ગરમ થવું; ઝળઝળ બળવું.

ધગા, તાપ; ગરમી.

ધગારી, સ્ત્રી૦ ધીકડી; શરીરમાં જે આછો તાવ હોય તે; જીર્ણજ્વર:–તાવની ધગારી.

ધચુપચુ, અ૦ ઢચુપચુ; કરવું ન કરવું એવો જે અનિશ્ચય તે; સંકલ્પ વિકલ્પ; નક્કી નહિ એમ:–અમારે જવાનું ધચુપચુ છે.

ધજ, વિ૦ (**सं. ध्वज**) ઉન્નત; ઉંચું; શ્રેષ્ઠ; સર્વોત્તમ; શ્રીકાર. (૨) બરછા જેવું ટટાર; ખમતદાર; સશક્ત; જાજરમાનઃ–હજી તો ડોસો કકડધજ છે.

ધજા, સ્ત્રી૦ [**सं. ध्वजा**] મકાન કે મંદિર ઉપર ખોસેલી પવનમાં ફરફરતી રહે એમ ભગવા લુગડાનો કકડો બાંધેલી લાકડી; પતાકા; વાવટો; ઝુંડો; દૂરથી દેખાય એમ ઉંચે પવનમાં ફરફરતું રાખેલું અમુક ચિન્હ–રંગવાળું કપડું વગેરે તે; નેજો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધજા ચઢાવવી=શત્રુનું નગર વગેરે લઇ તેની ઉપર પોતાનો વિજય થયેલો દેખાડવો; સરકરવું. (૨) ફત્તેહ કરવું; લોકમાં જાહેર કરવું; લોકમાં જાહેર કરવું. ધજા બાંધવી=જય મેળવવો. લોકમાં જાહેર કરવું; ફત્તેહ કરવી. ઉ૦ ઇટડિયાની ધોળી ધજા વેગળેથી દેખાય. જયનું નિશાન. ધજા ઉડાડવી=જેજેકાર કરાવવો; ડંકો વગાડવો.

ધજાગરો, પું૦ ધજા પકડનારો માણસ. [૨] ધજાનો ડાંડો તે.

ધટ્ટી, સ્ત્રી૦ બાળકની ટુંકી મુકટી; કૌપીન; લંગોટી મારવાનું રેશમી અથવા શણનું ટુંકા પનાનું કપડું.

ધડ, ન૦ (**दे. तड्ड**) માથા વગરનું શરીર; શિર રહિત કલેવર; કબંધઃ—ધડ કેટલીએવાર ઝુઝવ્યું–લડ્યું. (૨) મૂળાધાર; પાયો;–ધડ વગરની વાત છે. [૩] અ૦ પહેલે; પ્રથમ, આગળ, મૂળથી; શરૂઆતથી;–ધડથીજ મેં એને કહ્યું હતું. (૪) વગર વિલંબે; આંચકો ખાધા વગર; એકદમ; તરત; વિચાર કર્યા કે વાટ જોયા વગર; એકદમ સપાટે. કશા કારણ્યા વગર એકદમ ધડ દઇને મારવા લાગ્યો. ધડ દઇને તમાચો ચોઢી દીધો.

ધડક, સ્ત્રી૦ ધડકવું તે; થડક, ધ્રુજારો, કંપ; હૃદયની ધરૂજ તે; ભય–બીક વગેરેથી છાતીનું ધ્રુજવું તે. (૨) ભય, સોક, બીક; ફટકારો;–એને ધડક પેસી ગઇ.

ધડકણુ, વિ૦ થરથર થાય એવું, બીકણ; ડરકણ; કાયર. ઉ૦ કિયા ધડકણને ધીર, કિયા ગુણ હીણુ ને દાતા. શામળ.

ધડકધડક, અ૦ ધડકતું હોય તેમ, હૃદયનું જોરથી ચાલવું તે; ધડધડ થવું તે, ઉપસવું ને બેસી જવું એમ થવું તે; ભયથી–સોકથી ઉછળતું હોય તેમ; ધબધબ, ફટકફટક;–વાઘ નાસી ગયો અને પોતે બચી ગયો તેમ છતાં હજી એની છાતી જોને કેવી ધડક ધડક થાય છે. ઉછળવું, જોરથી ચાલવું તે.

ધડકવું, ક્રિ૦ અ૦ જોરથી ધ્રુજીને ચાલવું; જોસને ઝપાટે ઉંચુંનીચું થવું, ધાસ્તી–ભય લાગવાથી ઉછળવું; ધબધબ થાય તેમ ચાલવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાતી ધડકવી=ભય વગેરેના કારણથી હૃદય જોરથી ધબકવું. ઉ૦ અશુધ્ધે ઉર ધડકે નહિ, પાડે વાઘ બરાડ, વઇદરભી વનમાં વલવલે. પ્રેમાનંદ, એની છાતીએ ધડકી નહિ=લગારે બીધો નહિ. (૨) દયા આવી નહિ; ' ભુંડું કરૂં છું ' એમ લાગ્યું નહિ.

ધડડધીબ, અ૦ ઓચિંતું તૂટી પડતું હોય તેમ; ધડધડ એમ થઇને તરત;–ધડડધીબ નીચે પડયો.

ધડધડ, અ૦ ધારાબંધ પડતું હોય તેમ, પડતી ધારાઓના અવાજનું અનુકરણાત્મક રૂપ; ઉપરાઉપરી પડતી ચીજનો અવાજ તે; ધડધડ પાણી પડવા માંડયું. (૨) એ-

કદમ જોરભેર; ધડેડાટ. (૩) થડથડ; ઉપરાઉપરી; તેણે તો ધડધડ એને તમાચા ચોઢી દીધા.

ધડધડાટ, પું૦ ધડધડ થવું તે; ઉપરાઉપરી પડતી વસ્તુઓનો ધડધડ એવો જે અવાજ તે. (૨) રોફ, સપાટો, ચીમકી, તેજદાર દેખાવ. [૩] ધડધડ કે ફડફડ થાય તેમ;—ફટાકડા સળગાવ્યા એટલે ધડધડાટ દાદર ઉતરી પડયો.

ધડબડધડબડ, અ૦ ધબધબ, એવો અવાજ થાય તેમ. ઉ૦ રાતે તો માંડે રંજાડ, ધડબડ જાણે આવી ધાડ.

ધડમધડા, સ્ત્રી૦ મારામાર, ધડાધડ, ધડોધડ. એક બીજાપર માર પડવો તે. લડાઇ, ટંટો. [૨] અ૦ ઉપરાઉપરી; એક પછી એક, ધડોધડ એમ.

ધડાકાબંધ, અ૦ સપાટાબંધ, ગર્જના સાથેજ, ચપટી વગાડતામાં, એકદમ. ધડાકો કરતાંની સાથેજ;—એની પાસેથી તો હું ધડાકાબંધ નાંણાં લઇશ.

ધડાકો, પું૦ જોરદાર મોટો અવાજ; ભડાકો, ભારે અવાજ. ઉ૦ ભલો બુરો તોપ તણો ધડાકો, હવા વિષે હોય જતો હડાકયો. (૨) સાંભળનાર ચોંકે એવી વાત—બોલવું તે, બડાશ, ખોટી વાત. (૩) જોરભેર મારેલો સપાટો, ઝપાટામાં કરી નાંખેલું કામ વગેરે તે;—તેં ઠીક ધડાકો માર્યો=બહુ જલ્દી કામ પતાવ્યું. શરમ રાખ્યા વગર જે કંઇ કહેવાનું હોય તે આદેશક વાણીએ સામે મોઢે કહી દેવું તે.

ધડાધડ, અ૦ ઉપરા ઉપરી અવાજ થાય તેમ; તડાતડ; ઉપરાઉપરી, એક પછી એક—ધડધડ. ઉ૦ પાછળ માર ધડાધડ પડશે, કાંઇ એક મંદ ચાલતાં. દયારામ.

ધડાધડી, સ્ત્રી૦ જોરમાં ચાલેલી મારામારી, સામ સામે ધડાધડ પટકાવવામાં આવે તે, જોરથી ચાલે એવી મારામારી કે બોલાબોલી તે. [૨] ઉતાવળ, ત્વરા, ધાઇ; ધમાલ, ધમ્મંધમ્મા.(૩)અગત્ય, જરૂર. (૪) લેવાની પડાપડી, તડી પડી રહેવી તે. ખૂબ હોંસાતુંસી ને બીડાબીડ થઇ હેતી તે;-મવારમાં ઘરાકો ધડાધડી કરે છે.

ધડી, સ્ત્રી૦ ઘણો માલ જોખવાને માટે પલ્લામાં કાયમનું જે વજન બાંધવું તે, કાટલાં કરતાં વધારે ભારે વજનનો એક સંતોલો બાંધવો તે,—જુઓ અઢી મણની ધડી બાંધી છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધડી બાંધવી=અમુક વજનનો સંતોલો બાંધવો—કરવો તે. [૨] અડસટ્ટો; આશરો.

ધડીમધડીમ, અ૦ ધડ એવો અવાજ થાય તેમ; ઉપરાઉપરી આઘાત કરવા તે; ઉપરાઉપરી; તડાતડ.

ધડીમલો, પું૦ ધડ એવો અવાજ થાય તેમ જોરથી છાતી કૂટવી તે, એકદમ જોરભેર કૂટી નાંખવું તે, જોરથી બે હાથે છાતી કૂટવી તે. [૨] દે માર જોસથી હોકારીને રીસ—ઉભરો કાઢવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધડીમલો લેવો=કોઇની સામે જઇ જોરથી કૂટવું તે.

ધડુકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘાંટા કાઢીને બીવડાવવું; જોરથી ખીજવું; દમ ભરાવવો; ગર્જના કરવી.

ધડુસવું. ક્રિ૦ સ૦ મારવું; પીટવું.

ધડો, પું૦ તાજવાનાં બે પલ્લાં અને દાંડી બન્ને તરફના સમ વજનથી એક સરખી રહેવા માટે ઉંચા રહેતા પલ્લામાં જે ભાર રાખવો તે; બે પલ્લાં સમવજનસર રહે તેમ કરવાને રાખવાનું જે એક તરફનું વજન તે. (૨) જે વાસણમાં ચીજ આપવાની હોય તે વાસણની બરોબર વજન બીજા પલ્લામાં મૂકી પલ્લાં સમાંતર કરવાં તે. [૩] નિત્ય એક સરખી સમસ્થિતિ તે, એકજ ધોરણસર રહેવાપણું તે.[૪] નિયમ; ટેક; સમતા. (૫) રોજરોજ નિયમિત રહેતાં શીખવું તે, એક સરખો અભ્યાસ તે. (૬) નિશ્ચયપણું, દૃઢતા. [૭] આંકો, હદ, સીમા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધડો કરવો=બે પલ્લાં સરખાં રહે એમ કરવું. [૨] તોલ કરવો. ધડે બેસવું=ઠાઢા પડવું, નાસીપાસ થઇ-

ને ઠેકાણે બેસવું. ધડે રહેવું=અંદાજસર રહેવું; હદે રહેવું. ધડો આપવો=કાંટાનાં પલ્લાંની અસમતાની ઘટ મજરે આપવી લેવી. (૨) દાખલો–શીખ–નસિયત મળે તેમ કરવું.

ધણુ, ન૦ ટોળું; સમૂહ. ગોધણ. (૨) ધન. [૩] સ્ત્રી૦ અધરણિયાત. [૪] અ૦ અંદરથી પોલી વસ્તુ ઉપર થયેલા આઘાતથી નીકળતો એવો અવાજ.

ધણુધણવું, ક્રિ૦ અ૦ જોશમાં બળવું; જવાળાના જોશથી હવામાં ધણુધણ એમ થવું. [૨] અંદરથી પોલી ને હવા ભરેલી પાતળી સપાટી ઉપરના આઘાતનો અવાજ થવો. [૩] જોશ–અવાજના જોરથી કંપવું—ધ્રુજવું, અને સાથે સાથે ગાજી રહેવું તેઃ–તોપના મારાથી શહેરનાં મકાનો ને બુરજો ધણુધણવા લાગ્યા.

ધણુધણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધણુધણ થાય એમ કરવું; ધમકાવવું; મોટેથી ડપકો આપવો.

ધણિયાણી, સ્ત્રી૦ પરણેતર સ્ત્રી; વહુ; બાઈડી; પત્ની, ભાર્યા. (૨) જેની માલીકી–સત્તા હોય તે સ્ત્રી; શેઠાણી. કહે૦ ધણીધણિયાણી રાજી તો કયા કરે મિયાં કાજી= વાદી પ્રતિવાદી અથવા પક્ષકારો સંપે તો પછી વાંધો પતવનાર શું કરનાર છે, અર્થાત્ વાંધો રહ્યો નહિ–ત્યાં પતવનારનું કામજ શું રહ્યું ?

ધણિયાતું, વિ૦ જેની ઉપર ધણી–માલીક હોય તેવું; ધણીપણાવાળું; સ્વામિત્વવાળું. (૨) ખાનગી–વ્યક્તિની માલીકીનુંઃ– આ તો ધણિયાતી જમીન છે.

ધણિયાપું, ન૦ ધણીપણું; સ્વામિત્વ. ઉ૦ સજની ધણિયાપું ન ધરાય, કે એક બદામનું રે લોલ. ક. દ. ડા.

ધણી, પું૦ માલીક; જેની સત્તા હોય તે; સ્વામી, પતિ. [૨] મુખી; ઉપરી. રૂ૦ પ્ર૦ ધણીમુવું=જેનોધણી–માલીક મરી ગયેલો હોય એવું. માલીક રહિત. [ઢોર માટે) વિધવા [સ્ત્રી માટે) ક્રિ૦ પ્ર૦ ધણી કરવો=નાતરૂં કરવું; બીજા પુરુષને પતિ તરીકે સ્વીકારવો. કહે૦ ધણીને સૂઝે ઢાંકણીમાં ને પડોસીને સૂઝે આરસીમાં=ધણીને સૂઝે તે ખરૂં. ધણીની માનીતી બારગામ ઉજડ કરે=રાજાને–સ્વામીને માનીતું માણસ ગમે તેમ કરે. ધણીવગરનાં ઢોર સુનાં=ધણી વગર ખરી સંભાળ કોઇ લઇ શકતું નથી. ધણીનો કોઇ ધણી છે ? ઇશ્વરની ઉપર કોઇ નથી. (ધણી=ઇશ્વર) ધણીનું ધાર્યું થાય=ઇશ્વરની ઇચ્છા હોય તેમ થાય. ધણી કહે ધાને ચોર કહેશે નાસ=મન્ને સા સૌના લાભનું બોલે. ધણી ધણિયાણીના ટંટા=એમાં કંઇ માલ નહિ=સાફ઼ફુસના તાપણા જેવું–એ ટંટો તે કંઇ ટંટા જેવો કહેવાય નહિ.

ધણીધોરી, વિ૦ માલીકને સંભાળ રાખનાર, મુખ્ય માણસ તે; વાલી; રક્ષક.

ધણીરણી, પું૦ કુલમાલીક; જેને સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ હોય તે.

ધત, અ૦ તુચ્છકાર દર્શક શબ્દ; ધુત્કારી કાઢવું તે. [૨] પું૦ પુરુષની ગુહ્યેંદ્રિય. રૂ૦ પ્ર૦ ધતપર મારવું=ન લેખવવું.

ધતવું, ક્રિ૦ અ૦ ધુતીને લઇ લેવું; દોગાઇથી લેવું; ધુતવું.

ધત્તિંગ. ન૦ તોફાન; મસ્તી. [૨] જુઠો ઢોંગ; ખાલી–ધામધુમિયો જે દેખાડો કરવો તે; ફેલફ઼તવો; ખોખરૂં; ડોળી ધામ ધુમ; ઢોંગસોંગ.

ધદ્ધો, પું૦ [સં] ધકાર; ધ એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે.

ધધડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી–મોટે અવાજે ધમકાવવું; ડપકોદેવો; ખુંમખીજવું; ધ્રુજીજાય તેમ ધમકાવવું. (૨) જોરથી ધમધમ થાય તેમ કામ ચલાવવું.

ધધણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધણુધણ એવો અવાજ થાય અને ધ્રુજે એમ કરવું; બીએ એમ ડપકો દેવો; ઝાટકીનાંખવું; દમદેવો.

ધન. ન૦ (સં) દ્રવ્ય; પૈસો; દોલત; નાણું; માલમિલકત; સંપત્તિ; વિત્ત. આ શબ્દ બીજા શબ્દની આગળ જોડતાં• ઐવિત્ત–

શ્વર્ય વગેરેનો સંગ્રહ–સમુદાય એવો અર્થ બતાવે છે.:–વિદ્યાધન. (૨) વિ૦ ધન્ય; રૂડું; સારૂં; સુભાગી. ઉ૦ હું તમને પૂછું મારાં ધન વહુ ગોરારે. (૩) નવમી રાશિ:–ધન, મકર, કુંભ ઇત્યાદિ. કહે૦ ધન તો હેડને ત્યાંએ હોય=ધન એ કંઇ પ્રતિષ્ઠા-ગૌરવ નથી, પણ ચારિત્ર્ય એ પ્રતિષ્ઠા છે. ધન, જોબન, અને ઠકરાઇ એ સદાકાળ રહેતાં નથી, અર્થાત્ ચંચળ છે. ધનના બૃહસ્પતિ=સારો–લાભનો સમય તે ધનકરતાં મન વધે=ધનથી જે ગૌરવ નથી મળતું તે મોટા મનથી મળે છે. ધનથી કોઇ ધરાતું નથી=લક્ષ્મીની તૃપ્તિ નથી માટે સંતોષ રાખવો જોઇએ. ધન ઘડી ધન દહાડે=ભલે સારો સમય–મંગળ અવસર હો. શાબાશ=કે૦ તે જન જીવ્યો ધન, જેણે પાળ્યાં દીનજન.

ધનતેરશ, સ્ત્રી૦ આસો વદિ તેરશ. આ દિવસ દિવાળીના તહેવારોમાં આવે છે અને તે દહાડે ધનનું પૂજન કરવામાં આવે છે.

ધનદ, વિ૦ (सं) ધન દેનાર, ધનની પ્રાપ્તિ કરાવે એવું. (૨) પું૦ કુબેર, ધનપતિ.

ધનધન, અ૦ ધન્ય ધન્ય, અહોભાગ્ય–શાબાશ શાબાશ; ભલે ભલે; બહુ સારૂં–મંગળમય; શુભ અવસર એમ બતાવવાને માટે વપરાય છે. ઉ૦ ધનધન બીલી તારાં પાન, ચઢે મહાદેવનેરે લોલ.

ધનપતિ, પું૦ [सं] અઢળક ધનનો માલીક; મોટા ધનાઢ્ય તે. (૨) કુબેરભંડારી. ઉ૦ રૂડા હારે હર્મ્યો, ધનપતિ અનુભવ–તીંજનના.

ધનપાળ, વિ૦ ધનનું પાલન–રક્ષણ કરનાર; ધન સાચવનાર; ભંડારી. [૨]કુબેર.

ધનરેખા, સ્ત્રી૦ નસીબમાં કેટલું ધન છે તે દેખાડનારો હાથ ઉપરનો આંકો–લીટી તે; ધનપ્રાપ્તિ દેખાડનારૂં હાથપગ ઉપરનું ચિહ્ન તે.

ધનવંત, વિ૦ ધનવાળો; પૈસાદાર; ગૃહસ્થ; ધનાઢ્ય. ઉ૦ ધનવંતાની બેટીરે.

ધનવાન, વિ૦ (सं) ધનવંત; પૈસાદાર; માતબર; શ્રીમંત. રૂ૦ પ્ર૦ ધનવાનનો કચરો ને ગરીબનો પેટભરો.

ધનંજય, પું૦ [सं] અર્જુન.

ધનંતર, વિ૦ ધનેતર; ખૂબ ધનવાન હોય એવું તે, ધન, બળ અને ઐશ્વર્યથી માતબર. (૨) સર્વોપરિ, સૌથી મોટું હોય એવું [૩] મોટા ધનુર્ધર હોય એવો:—હું તો મોટા ધનંતરનીએ દરકાર રાખતો નથી. બળવાન, ધનથી મોટો એવો તે ધનન્તર.

ધનાઢ્ય, વિ૦ (सं) ધનપૂર્ણ, ખૂબપૈસાવાળું; પૈસાથી ભરપૂર હોય તે; ધનવાન; શ્રીમંત:—ચાંપાનેરમાં તે સમયે ધનાઢ્ય વેપારીઓની ખોટ ન હતી.

ધનાધ્યક્ષ પું૦ [सं] ધન–કોશનો ઉપરી તે, કોષાધિપતિ.

ધનારખ, ન૦ [सं धनार्क] ધનરાશિમાંથી સૂર્ય પસાર થતા હોય તેટલા દિવસનો સમય તે બ. વચને વપરાય છે. લગ્નાદિક વિધિને માટે એ દિવસો તજવા યોગ્ય ગણાય છે:—ધનારખ મીનારખમાં પછી લગનનું મહુરત નહિ આવે ? માટે વેગા છતા ચેતજો.

ધનાશરી, જુ૦ ધનાશ્રી.

ધનાશ્રી, સ્ત્રી૦ એક રાગ–રાગિણી. આ રાગિણી રાત્રિના ત્રીજા પ્રહરમાં ગવાય છે. પ્રાચીન કવિઓના કેટલાક રાગ–ઢાળોમાંનુ એક પદ.

ધનિક, વિ૦ [सं] ધનવાન, પૈસાદાર; ગૃહસ્થ.

ધનિષ્ઠા, ન૦ [सं] ચોવીસમું નક્ષત્ર.

ધની, વિ૦ (सं) પૈસાદાર; ધનવાન, ગૃહસ્થ, માતબર.

ધનુ, ન૦ [सं] કામઠું, કમાન; ચાપ, તીર નાંખવાની વાંસ અને તાંતવાળી એક બનાવટ તે. [૨] ચાર હાથનું પ્રમાણ. ધનુર્વિદ્યા=ધનુષ્ય ઉપર તીર ચઢાવીને મારવાની આવડ તે; ધનુષ્યબાણ વાપરવાની કળા.

ધનુર, ન૦ ધનુષ્યની માફક કરોડની આકડીથી

માણસ વાંકો વળી જાય એવી તાણ-ખેંચનો રોગ તે; એક વાતરોગ, ઘા-જખમ થયેલો હોય અને કંઇ ખાટું ખાવામાં આવે તો ધનુર થાય છે. ધનુરવા આ અસાધ્ય રોગ મનાય છે. પીઠ-કરોડમાંથી તેની આંચકી શરૂ થાય છે ને ધનુષ્યની માફક માણસ બેવડ વળી જાય છે.

ધનુર્ધર, વિ૦ [સં] ધનુષ્ય ધરનાર, ધનુર્ધારી; ધન્વી. (૨) ધનુષ્યબાણથી લડનાર. (૨] શૂરવીર.

ધનુર્ધારી, વિ૦ (સં) ધનુર્ધર, ધન્વી. ઉ૦ ધનુર્ધારીતણું બાણુ, પ્રાણુ લે એક પ્રાણીનો, કુંધી ત્રાળે ભૂમિ એક, બુદ્ધિમાનની યુક્તિ તો.

ધનુર્માસ, પું૦ [સં] ધનસંક્રાંતિનો મહીનો; જે મહીનામાં ધનસંક્રાંતિ હોય તે. [૨] ધનસંક્રાંતિમાં સવારના પહોરમાં જે બ્રહ્મભોજન કરાવવું તે. એ ભોજનમાં લાડુ અને પરચૂરણ શાક દહિં ને ખીચડી થાય છે.

ધનુર્વા, પું૦ કરોડની આંચકીનો એક જીવલેણ વાતરોગ; ધનુર.

ધનુર્વિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં] ધનુષ્યબાણ વાપરવાની કળા તે; કેમ ધનુષ્ય વાપરવું તેને લગતું શિક્ષણ તે.

ધનુર્વેદ, પું૦ [સં) ધનુર્વિદ્યા, યજુર્વેદનો ઉપવેદ.

ધનુષ્ય, ન૦ [સં] ધનુ; ચાપ; કોદંડ, કમાન, કામઠું. [૨] અર્ધગોળાકાર આકૃતિ તે, કમાનઃ—ઇન્દ્રધનુષ્ય.

ધનેરૂ, ન૦ અનાજમાં સડો કરનારૂં એક નાનું જીવડું, કિલ્લું. આ જીવડાં ઘઉં, જવ વગેરેમાં થાય છે.

ધનેશ, પું૦ [સં) ધનનો ઉપરી; કુબેર.

ધન્ય, વિ૦ (સં) કૃતાર્થ, ભાગ્યશાળી. (૨) શ્લાઘ્ય, સારૂ, શુભ, મંગળ. [૩] અ૦ વાહવાહ, શાબાશ.

ધન્યભાગ્ય, ન૦ [સં.] અહોભાગ્ય, સુભાગ્ય. [૨] સુસમય, મંગળપ્રસંગ, સુદૈવ.

ધન્યવાદ, પું૦ શાબાશી; વાહવાહ; ધન્ય છે, એમ કહેવું લખવું=જણાવવું તે; અભિનંદન; જય આપવો તે.

ધન્યા. વિ૦ સ્ત્રી૦ સુખી; સુભગા.

ધન્વંતરી, પું૦ [સં.] દેવતાઓનો વૈદ; રોગ મટાડનારો સારામાં સારો જે વૈદ તે. (૨) ભોજની સભાનાં નવ રત્નમાંનો એક પંડિત.

ધન્વી, પું૦ [સં] ધનુર્ધર; ધનુષ્ય બાણ વાપરવામાં કુશળ હોય એવો લડવૈયો.

ધપકારો, પું૦ જુ૦ ધબકારો.

ધપવું, ક્રિ૦ અ૦ આગળ વધવું; મોખરે થઇને ધુસવું; આગળ પગલું ભરવું; વધવાને ટાંપી રહેવું.

ધપાધપ, સ્ત્રી૦ સામસામી ધપ્પા મારવા તે; ધપ્પાબાજી.

ધપાધપી, સ્ત્રી૦ ધપાધપ.

ધપ્પાબાજી, સ્ત્રી૦ સામાસામી ધપ્પા મારવા તે; ધપાધપી.

ધપ્પો, પું૦ પીઠ અથવા માથા ઉપર પહોળો કરીને પંજો મારવો-ઠોકરો તે; ધબ્બો; ખભા ઉપર થાપડ મારવી તે; થકડાક મારવી તે; થપડાક. રૂ૦ પ્ર૦ ધપ્પો ખાવો ને મારવો=સમવ્યવહાર ચલાવવો તે.

ધફો, પું૦ ઢગલો.:–ધૂળનો ધફો.

ધબ, અ૦ પોલી થાપડનો અવાજ તે. (૨) અવાજ થઇ ઝગારોને એકદમ શાંત થઇ જવું તે; બંધ પડી જવું તે; સાવ શૂન્યકાર થઇ રહેવું તે. દીવો ગયો એટલે અંધારૂં ધબ.:–દાડે તો જાણે ટગુમગુ ચાલે પણ રાત પડી એટલે તો ધબાય નમઃ

ધબકવું, ક્રિ૦ અ૦ ધબ ધબ થવું; ધડકવું; ઉછળવું.:–હૃદય ધબકે છે. કંપવું; ધ્રુજવું.

ધબકારો. પું૦ ભારે ચીજ ઉંચેથી નીચે પડતાં થતો મોટો અવાજ તે; જોરથી બે ચીજો અફળાતાં થતો અવાજ તે.:–મેડા ઉપર શાનો ધબકારો થયો ? કંપ; ઉછાળો.:- દાક્તર ભુંગળી મૂકે છે તેથી તેને હૃદયનો ધબકારો સંભળાય છે. ધબધબ થવું તે; ધબાકો.

ધબડકો, પું૦ એકદમ કરી નાંખેલો ગોટાળો; શૂન્યકાર; અંધારૂં. ઉંધું કરી નાખવું તે;

બગાડી નાંખવું તે.:–આ શો ધબડકો વાળ્યો ? સબડકા વગર ધબડકો. (૨) ઉપરા ઉપરી ધબધબ થવુ તે; ધબ એવો અવાજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધબડકો વાળવો=ખરાબ કરી નાંખવું; જેમાં કંઇ ગતાગમ પડે નહિ એવો ગોટાળો કરી નાંખવો.

ધબધબ, અ૦ એવો અવાજ; એક પછી એક ધબકાર થયા કરવો તે. ઉ૦ ધબધબ થયા કરવું તે. ઉ૦ ધબધબ ધુએ તે રોટલા વગર રૂએ.

ધબધબો, પું૦ ઉંચેથી નીચે પડતો પાણીનો જે મોટો પ્રવાહ તે; ધોધ; પાણીના મોટા જથાનું નીચે વહી પડતાં થતું જે ધાંધાટિયા વહેણ તે. ગરસપ્પાનો–નાયગારાનો ધબધબો.

ધબવું, ક્રિ૦અ૦ દેવાળું કાઢવું; બંધ પડી જવું. (૨) ઢબવું; વૃદ્ધાવસ્થાની નબળાઇને લીધે ઘણું ઓછુ થયા વગર મરી જવું.:–ડોસો ઉઠયા ત્યારે હોશિયાર હતા અને એક કલાક પછી તો ઢબી–ધબી ગયા. (૩) ધબધબ–થાપડો–ધપ્પા મારવા તે.:–છોકરાને ધબી નાંખ્યો. ધીબવું.

ધબાકો, પું૦ મોટો અવાજ; ધબકારો. ધબ દઇને થયેલો મોટો અવાજ; ધબકારો. ધબ દઇને મોટો ધબાકો થયો.

ધબાયનમઃ, અ૦ થઇ ચૂકયુ એમ; શૂન્યકાર–અંધારૂં. કંઇ નહિ જેવું થઇ રહેવું તે.:–ચક્ષુમાં હોય ત્યાં લગી સૂઝે ને કાઢી નાંખ્યાં એટલે ધબાયનમઃ–થઇ ચૂકયું !

ધબોડવું, ક્રિ૦ અ૦ પોચે હાથે ધબધબ થાય એમ મારવું; ધબ્બા મારવા તે. (૨) સામા માણસને આમતેમ સમજાવી તેને બઝાડી–ગળે ભેરવી દેવું.:–નઠારો માલ ધબોડતો ના હોઇ ?

ધબોધબ, અ૦ ઉપરા ઉપરી ધબધબ થાય એમ.:–તેણે ધબોધબ બે ચાર ધબ્બા માર્યા. સામાવાળાઓએ તો ધબોધબ લાકડીઓજ મારવા માંડી.

ધબ્બાબાજી, સ્ત્રી૦ ધપ્પાબાજી.

ધબ્બો, પું૦ ધપ્પો; ચપટા હાથની થાપડ તે; થાપડ.

ધમ, અ૦ ઢોલ ઠોકતાં થતો એવો અવાજ; નરઘાંના બાયાનો અવાજ. (૨) ના. ઠોકતાં ધમ એવો અવાજ નીકળે એવું વાજું; ઢોલ; નગારું. (૩) ધમ. રૂ૦ પ્ર૦ ધમ. પાંચશેરી=ધારણમાં ન રહે એવું કાટલું; ધાટઘુટ વગરનું ભારે કાટલું. માથાકુટનું કામ; જેમાં કંઇ સાર ન હોય એવું ખાલી કપાળ કૂટવા જેવું–ભ્રમ–વહેમનું કામ; અતેરૂં.

ધમક, સ્ત્રી. જોશ; શૌર્ય; આવેશ. (૨) તેજી; લખલખાટ; સુરેખપણું; ઝળકી, પ્રભા.:–એના કીરમજી રંગની ધમક જ ઓર છે. [૨] ધમધમ થાય તેવું. [અ૦] ધમકારે. ઉ૦ ધમક ધમક ચાલો, ચાલતાં લાજ રાખો, નહિ અમ ઘર આવાં, ચાલશે સત્ય જાણો. [૩] તોર; તનમનાટ; ઉત્સાહાતિશય; રોફ; રૂઆબ; દમદમાટ; ભભક; દબદબો.

ધમકવું, ક્રિ૦ અ૦ ધમધમ થવું; ધમ એવો અવાજ થવો, ગાજવું; વાગવુ; અવાજ કરવો; ઢમકવું. [૨] થરથરવુ, ધ્રૂજવું; કંપવું. [૩] ઝળકી મારવી; સૌંદર્ય ઉડવું. :–આ રંગ કેવો ધમકે છે ?

ધમકાર, પું૦ ધમ એવો અવાજ થવો તે; ધમકારો.

ધમકારો, પું૦ ધમકાર.

ધમકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમધમી–ડરી ધ્રૂજી જાય એમ કરવું; શિક્ષાનો ભય બતાવવો; બીવડાવવું: ધમકી આપવી; ઠપકો દેવો; જોરથી મોટેથી બોલીને 'અમુક તમુક કરીશ ' એમ કહી ભય દેખાડવો. [૨] જોરથી કામ ચલાવવું; ડરાવવું.

ધમકી, સ્ત્રી૦ બીક બતાવવી તે; શિક્ષા કરવાનો ભય દેખાડવો તે; બીક; ધાસ્તી, રોફ; ડરાવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધમકી આપવી=ભય દેખાડવો.:–મારવા–ખૂન કરવાની ધમકી આપવી.

ધમકો, પું૦ ગડદો; ધીમકો; ધપ્પો: જોરથી મુક્કી મારવી તે.

ધમચકડ, સ્ત્રી૦ ધમધમ એવું થાય તેમ ધુમાવું તે; ગડબડ; મસ્તી તોફાન; ધાંધલ; મારામારી; બહુ ઉતાવળે ઘણા માણસોનું મોટેથી બોલવું તે; એક બીજાને મારવું ખેંચતાણ કરવી કે બીજી રીતે ધુમાવું તે; ધમાલ. [૨] અ૦ ખૂબ ઉતાવળે; ઝપાટાબંધ થઇ જાય એમ.:—એણે તો મીલનું કામ ધમચકડ આગળ ચલાવવા માંડયું છે.

ધમણ, સ્ત્રી૦ પવન ભરવા ને જોરથી તેને પાછો ફૂંકવા માટે પહોળું થાય અને બિડાય એવું ચામડાનું કોથળા જેવું યંત્ર. [૨] પ્રસારાય અને ગડી કરાય—વળાય એવું-ગાડી ઉપર રાખવાનું છાપર—છત્ર.:—ખુલ્લી ચંદનીની મોજ માણવી હોય તો બગીની ધમણ ઉતરાવો, તાપ તડકો હોય ત્યારે ધમણનું કામ. ધાતુ ગાળનારા—સોની લુહાર વગેરેની અગ્નિ ધમવાની થેલી. ક્રિ૦પ્ર ધમણ ચાલવી=જોરથી શ્વાસ ચાલવો. ઉ૦ ચાલે શ્વાસ જે નાકની વાટ, જાણે ધમણતણો ફૂફવાટ.

ધમણવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમણથી પવન ફુંકવો; પવન ફુંકીને અગ્નિ સળગાવવો; ધમણથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવો. [૨] યંત્રમાં પવન ભરવો અને બહાર કાઢવો; પવન નાંખ નાંખ કરવો.:—હું તો કયારનીએ સઘડી ધમણું છું. જુ૦ ધમવું. [૩] ફુંગરાવવું; ચઢાવવું; આંજી નાંખવું; ચઢાવવું; સતેજ રાખ્યા કરવું; નહિ ઠંડું પડવા દેવું; ઉત્તેજન આપ્યા કરવું.

ધમધમ, અ૦ એવો અવાજ તે. [૨] ઢોલ; નગારું. [બાળભાષામાં]

ધમધમવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમીનો જોસ વધી જવો; ગરમ ગરમ થઇ જવું; ઘણા તાપથી ધૂજી જવું; ધુવાંપુવાં થઇ જવું; જોસથી આકળા પડી જવું. [૨] ધમણથી ફુંકવું; પ્રજવલિત કરવું; ધમણ હલાવવી. [૩] ધૂજવું; કંપવું; ધમધમ થઇ રહેવું. ઉ૦ ધમધમતી વસુધા પદ પ્રહરે.

ધમધમાટ, પું૦ ધમધમ થઇ જવાય એવું જે તે; ધમધમાટો; ગરમી તેજીનો જે ભાવ તે; તિખાશ; ગરમી. (૨) ધમધમ એવા અવાજનો જે ઘોંઘાટ તે; ધમધમ થઈ રહેવું તે. [૩] દોર; તોર; તેજી; લખલખાટ. વિ૦ ગરમ—તેજ કરે એવું. દાળ તો ધમધમાટ થઇ છે. તીખું, આકરૂં. રોફ, જોસનો ઉછાળો.

ધમધમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમકી આપવી; ખીજવું. [૨] જોરથી ફુંકીને સળગાવવું; ગરમ થાય—ધમધમ થાય એમ કરવું. [૩] જોરથી કામ ચલાવવું. [૪] ધ્રુજાવી નાંખવું; કંપાવવું, ધુંવાંપુંવાં કરીનાંખવું.

ધમધોકાર, અ૦ સપાટાબંધ; હોંસ અને ઉતાવળ સાથે; ધમધોકારે; એકદમ ઉત્સાહ ભરી ઝડપથી.:—તેણે હવે ધમધોકાર કામ ચલાવવા માંડ્યું છે. કામના સપાટાથી આસપાસ ધમધમાટ થઇ રહે એમ.

ધમની, સ્ત્રી૦ નાની ભુંગળી; પાતળી નળી. (૨) ઝીણી નાડ તે; નસ. [૩] અગ્નિ ધમવાની ભુંગળી—સાનીની.

ધમપછાડ, સ્ત્રી૦ ધમલઇને પછડાઇ જવા જેવી ઉતાવળ તે; ધાંધલ; અતિત્વરા કરવી તે. (૨) આકુળ વ્યાકુળ થઇ જવું તે; કોઇ વસ્તુ વાત કે દુઃખ વગેરેને લીધે ખૂબ આકળા પડી જવું તે; અધીર થઇ જઇ પડીઆખડી જવાય એમ કરવું તે.

ધમપછાડા, પું૦ ખૂબ ધાંધલ મચાવવી તે; આકળા થઇ ખૂબ બરાડા અને પછાડા ખાવા તે; કોઇ કાર્ય કે દુઃખને લીધે અતિ વ્યાકુળ થઇ જીવ પટકી નાંખવો તે. (૨) નકામું વૈતરું કરવું તે. (૩) અત્યંત શોક બતાવવો તે.

ધમપાંચ્છેરી, સ્ત્રી૦ ધમ એવો વાગતાં અવાજ થાય એવો પાંચ શેરની ગદા—રોડું—પત્થર તે; ક્રોધ, શોક કે કકળાપાથી મોટો ભારે પત્થર લઇ કપાળ કૂટી નાંખવું તે; બાળીને

માથાં કૂટવાં તે; કૂટીને કઢાપો કરાવો તે. :—આ વાત સાંભળી ડોસો તો ધમપાચ્છેરો લેશે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધમપાચ્છેરી લેવી=માથું કુટીને કઢાપો કરવો. ધમપાંચ્છેરી આપવી= પથરો મૂકવો—કઢાપો કરાવવો; ખાલી કલેશ કરાવવો; ચીઢવવું.

ધમવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ સળગાવવા—તેજ કરવાને પવન નાંખવો; ધમણ તાણવી; વિંઝણાથી પવન વહાવો. (૨) સમજાવી પટાવીને સામાની પાસેથી કંઇ ને કંઈ કાઢી લેવું; ફુંકીને લઇ આવવું; સટોરવું.:—મારી પાસેથી એ કંઇ ધમી જાય તેમ નથી= લાભ મેળવી જાય તેમ નથી. ધમીજવું= લઇજવું; ચોરવું; સમજાવીને ઉપાડી લઇ જવું; લાભ લઇ લેવો. ત્યાંથી તમે કંઇ ધમી લાવ્યા.

ધમરોળ, પું૦ રોકકળ; રોવું, કૂટવું ને પછાડા ખાવા તે; રોઇને ધાંધલ મચાવવી. (૨) કારી મરણથી હાહાકાર વર્તાઇ રહેવો તે; ગજબ થઇ જવો તે. રોકકલાણનું તોફાન તે.

ધમાચકડી, સ્ત્રી૦ ધમધમ થાય એવું ધાંધલ તે; ધાધલ; ગરબડ; ધમાધમ થઈ રહે એવી મસ્તી તે. (૨) બોલચાલ; લડાલડી; મારામારીનું ફકલાણ; ટંટોફસાદ; ઉદમાત, ધમ્માચકડી.

ધમાધમ, અ૦ એક બીજાની ઉપર ધબોધબ મારવુ ને લડવું તે; મોટેથી બોલી બખાળા તોફાન કરવુ તે. (૨) ઉતાવળ; ધાઇ;

ધમાધમી, સ્ત્રી૦ મારામારી; લડાલડ.

ધમાર, પું૦ ગાયનમાં એકતાલ અથવા એ તાલે ગવાતુ ગાન.

ધમાલું, ન૦ મોટી ને બેડોળ બાંધણીની પાઘડી. :—આ મોટું ધમાલું પહેરીને આવ્યા.

ધમારવું, ક્રિ૦ સ૦ પશુને નવરાવવું.

ધમાસો, પું૦ એક ઓષધિ; ખડસલિયો; ઘાસની એક જાત. રૂ. પ્ર૦ ધૂળ ને ધમાસો= કંઇ નહિ—વાતમાં કંઇ માલ નથી એમ.

ધમ્માધમ્મી, સ્ત્રી૦ ધમાધમી; મારામાર; લડાલડ.

ધમ્મિલ, પું૦ [સં.] વાળ; કેશ; ચોટલોનો જુડો.

ધર, વિ૦ (સં.) ધરનાર, રાખનાર.:—મણિધર; ગંગાધર. (૨) ના૦ હળ—ગાડાં વગેરેની ધુંસરીનો જે ભાગ બળદની કાંધ પર રહે છે તે. (૩) જ્યારથી બળદ જોડાતો થાય ત્યારથી ગણાતું વરસ.:—ત્રણ ધર આ બળદ મેં રાખ્યો પણ એકકે કલક્ષણ જોયું નહિ. (૪) ધોરણ; નિશ્ચય; ભરોંસો (૫) ધડ; મૂળ; શરૂઆત. (૬) અ૦ પહેલેથી; આરંભથી. ઉ૦ ધરથી જાણવા ધુતારાના ઢંગ જો. (૭) ધુંસરી; ધુરા.:—ધર ધરવી=માથે લેવું.

ધરખવું, ક્રિ૦ અ૦ હારવું. ઉ૦ કહ્યો વિચક્ષણ સુરખોરે, ધર્મકઠિન જોઇ ન ધરખોરે.

ધરણ, ન૦ ઢાળ; ઢબ; રીત; ગત—ચાલ—રાગની. (૨) પાળ; પૂલ. (૩) ધરવું તે; આશ્રય; સહાય; ધારણ કરે એવું જે તે. શરણ.

ધરણી, સ્ત્રી૦ [સં.] પૃથ્વી; ભૂમિ. (૨) ભોંય; જમીન.

ધરણીધર, પું૦ [સં.] પૃથ્વીને ધારણ કરનાર શેષ—નાગ; કચ્છપ. (૨) પર્વત; ગિરિ.

ધરણું, ન૦ બાંયધરી; જામીની; માથે લેવું તે; વિશ્વાસ કરવો તે.:—હવે સાખ ગઈ—કોણ એનું ધરણું ધરવાનું છે? ધીર. (૨) તરાગું; જબરજસ્તી.

ધરતી, સ્ત્રી૦ પૃથ્વી. (૨) જમીન; ભોંય. રૂ૦ પ્ર૦ ધરતીનો છેડો=આડો આંક; હદ.:— માએ છોકરાને માર્યો ત્યારે ધરતીનો છેડો આવીજ રહ્યોને—હદ થઇને? ધરતીપર પગે ન મૂકવો=અભિમાનથી અદ્ધર હિંડવું; ઉદ્ધત થઇજવું; કોઇને નહિ લેખવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધરતીમાં પેસી જવું=બહુ જ શરમાઇ જવું; અત્યંત હીણું લાગવું.

ધરતીકંપ, પું૦ પૃથ્વી ધ્રુજવી તે; ધરતી ડોલવી તે. પૃથ્વીની અંદરના ભાગમાં રહેલી ગરમીથી ઓગળેલા દ્રવ્યના ઉભરાના જોસથી જમીનને આચકો લાગવો તે. અંદરનો ઓગળેલો રસ, ગરમી, વરાળ વગેરે પૃથ્વી

ફોડીને બહાર નીકળે તે પહેલાં ધરતી ધમધમી ડોલે છે ને પછી તે ઉભરો નવી ફાટ પાડી અથવા જુના જ્વાળામુખીના રફોટમાંથી બહાર નીકળે છે. જાપાન અને ઇટલી તરફ વારંવાર ધરતી કંપ થાય છે.

ધરદહાડો, અ૦ જેવો ને તેવોજ વખત રહેવો તે; ગરીબી હોય તો તે, વાંઝિયાપણું હોય તો તે; ને દુઃખ હોય તો તે.:–એને તો બિચારીને ધરદહાડો ને ધરઘડીજ રહી.

ધરપકડ, સ્ત્રી૦ ધડપકડ; કાયદાથી એકદમ ઘણા માણસોને પકડવા તે; પકડાપકડી; ઝાલાઝાલ.:–ગયાં ત્રણ વર્ષમાં બંગાળખાતે ઘણી ધરપકડ થઇ છે.

ધરપચ, સ્ત્રી૦ ખોટી ધાસ્તી; ખાલી ધામધુમ; પતરાજ. (૨) બડાઇભેર–ઉડી જવા–કામ કરવા વગેરેની ઉતાવળ કરવી તે.:–એસ ચૂપચાપ શાની, ધરપચ કર્યા કરે છે?

ધરપત, સ્ત્રી૦ ધીરજ; સબુરી. (૨) વિશ્વાસ; સંતોષ; તૃષ્ટિ તૃપ્તિ. કહે૦ ધાન ધરપત અને ઘી સંપત.

ધરબોળ, અ૦ ધરાબોળ થઇ ગયું હોય તેમ; નામ નિશાને રહ્યું ન હોય તેમ થઇ જવું તે; સાવ ઉંધું મારવું તે:–એણે ધરબોળ ઘાલ્યું. સત્યનાશ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધરબોળ જવુ=બીજ પણ નહિ રહેવું; સાવનાશ પામવું. ધરબોળ ઘાલવું=વણસાડવું; સદંતર પાયમાલ કરવું; તદ્દન બગાડી નાંખવું.

ધરમધક્કો, પું૦ ફોગટ ફેરો; ખાલીજવું આવવું પડે તે.

ધરમૂળ, ન૦ પ્રારંભ; શરૂઆત; મુખ્ય મૂળ તે.:–બધી વાત મને ધરમૂળથી કહો પહેલેથી. તમે ધરમૂળ જાણો નહિ ને શા માટે ટાપસી પુરો છો.

ધરવવું, ક્રિ૦ સ૦ તૃપ્ત થાય એમ ખવરાવવું–સંતુષ્ટ કરવું; શાંતિ (ભૂખની) કરાવવી. (૨) પકડાવવું; ઝલાવવું.:–ઢેરને ધરાવીને ઘેર લાવજે. ઉંચું ધરવજે એટલે સુકાશે.

ધરવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. ધૃ] પકડવું; ઝાલવું. (૨) પહેરવું; (૩) વેષ લેવો–રૂપ લેવું; (૪) જન્મ–અવતાર લેવો–ધારણ કરવો; ધારણ કરવું. ઉ૦ ધરિયો ભમરા કેરો વેષ (૫) સામે મૂકવું; આગળ રજુ કરવું; અર્પણ કરવું.;–ઠાકોરજીને થાળ ધરવો. હાથ ધરવો. (૬) ધ્યાનમાં લેવું; લક્ષ પર રાખવું. જો તમે આ વાત મનપર ધરશો તો થશેજ. (૭) રાખવું; દઢતાથી વળગી રહેવું.:–ધ્યાન ધરવું. રૂ૦ પ્ર૦ કાન ધરવું=અરજ સાંભળવો, ધ્યાનમાં લેવું. (૨) કબુલ કરવું ભૂલ કબુલ કરવી. (૩) વશ કરી લેવું; ગરીબ–આજ્ઞાધારક બનાવી દેવું; ફરજ પાડવી. ઉ૦ કનૈયાનો કાન ધરીને સહી, હાજર કરૂં તારી હજુરમાં અહિ. મોં ધરવું=વચમાં પડવું; માથું મારવું. હાથ ધરવા=પરણવું; શરણ આપવું, સહાય થવું.

ધરા, સ્ત્રી૦ [સં] પૃથ્વી; ભૂમિ. જમીન.

ધરાધર, પું૦ [સં.] પર્વત; ગિરિ.

ધરાધરી, અ૦ સાથે, જોડે. (૨) બેશક; અલબત. (૩) તમામ; અમુક સુદ્ધાં, બધુએ. :–કોડયા ધરાધરી સો લઈ ગયો.

ધરાર, અ૦ અલબત; બેશક. (૨) વિ૦ ધરાળ; ભારે નમતું.

ધરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધરવું. (૨) ઓશિયાળા થવા જેવુ કોઇનું કંઇ પોતાની પાસે રાખવુ; દરકાર–ગરજ રાખવી.:–હું મારા બાપની પણ ધરાવતો નથી=ઓશિયાળો નથી=ઓશિયાળો નથી કે તેમની પણ મને શેહ પડતી હોય. (૩) પકડાવવું; ઝલાવવું. (૪) પાસે મૂકવું નવેદ કરવું.:–થાળ ધરાવસા. (૫) તૃપ્ત કરવું; સંતોષપમાડવું.

ધરાવું, ક્રિ૦ અ૦ તૃપ્ત થવું (ખાઇને) પેટ ભરાવાથી સંતોષ થવો. જોઇતું હોય તેટલું મળવાથી પરિપૂર્ણ થઇજવું.:–ત્રિભુવનમાએ કોઇ ધરાયો નથી, જુઓને રાજા રાવણ એને શુ ન હતું?

ધરાળ, વિ૦ ધુંસરી તરફ વધારે ભાર હોય એવુ. બળદની કાંધ તરફથી વધારે ભારે હોય તે ધરાળ ન પાછલી બાજુ વધારે ભાર હોય ત્યારે ઉલાળ એમ કહેવાય છે.

ધરિત્રી, સ્ત્રી૦ [સં.] પૃથ્વી; ભૂમિ.

ધરી, સ્ત્રી૦ ગાડીનાં બે પૈડાંને ધરનારી જે લાકડાની આડી તે; જેમાં ઘાલેલા લઠ્ઠા ઉપર ચાક ફરે છે તે. જેની બન્ને બાજુએ વાહનનાં પૈડાં–ચાક રહે છે તે; નાડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધરી ઝીલવી=ભાર વહેવો; આધારભૂત થવું. (૨) જેના ઉપર અથવા જે મધ્યબિંદુની આસપાસ ચાક અથવા ગોળો ફરે છે તે:–પૃથ્વી તેની ધરી ઉપર ફરે છે તેથી રાત ને દહાડો થાય છે.

ધરૂ, પું૦ ધ્રુવ. [૨] અ૦ નક્કી.

ધરૂ, ન૦ ઉખાડીને રોપવા માટે ઉછેરેલા છોડ–કરસણ તે. ડાંગેર, તમાકુ, અને કેટલાંક ફળઝાડનાં બી વાવીને તેને થોડાં ઉછરવા દેવામાં આવે છે. તે થોડાં ઉછર્યાં પછી મૂળ સાથે જમીનમાંથી ખેંચી કાઢી બીજી જે જે જગાએ રોપવાં હોય ત્યાં ખોડાય–ચંપાય છે. આવા રોપવાને માટે તૈયાર કરેલા જે નાના છોડ તે ધરૂ કહેવાય છે. ધરૂ વાવ્યું કહેવાય નહિ પણ રોપ્યું કહેવાય છે. વાવવું=જમીનમાં બી પ્રેરવાં ને રોપવું=નાના છોડ જમીનમાં ખોડવા ઘાલવા તે. ડાંગેર વગેરે વાવ્યા કરતાં રોપ્યાથી સારાં ફાલે છે.

ધરૂવાડિયું, ન૦ જેમાં ધરૂ કરવામાં આવતું હોય એવું નાનું ખેતર; જેમાં ધરૂ ઉછેરવામાં આવતું હોય તે જમીન.

ધરો, પું૦ જેની બે બાજુએ ચાક પરોવવામાં આવેલા હોય એવી ગાડી–ગાડાની વચલી આડી; નાડી. [૨] પાણી ભરેલો ઉંડો ખાડ; જેમાં પુષ્કળ પાણી રહેલું હોય એવો નદી તળાવમાંનો ઉંડો ખાડો; વગર બાંધેલો કુવો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધરામાં નાખવું=નાશ કરવું; ઉશેટી દેવું; દૂર કરવું, એવા અભાવ ને તિરસ્કારમાં વપરાય છે. [૩] સ્ત્રી૦ દરો; ધ્રો; નાનું ને કુમળું લીલું ઘાસ: દુર્વા. કહે૦ ગધેડા પાસે ધરો ભેળાવવી=સારી વસ્તુ અપાત્રને હાથે ખરાબ કરી નંખાવવી.

ધર્મ, પું૦ [સં.] ઇશ્વર સંબંધી જે આસ્તિક મંતવ્ય તે; ઇશ્વર માણસને જગત–પ્રાણી વગેરે તરફની આપણી જે ફરજ તે; ઈશ્વરને ઓળખવાનો તેનાથી ડરીને ચાલવાનો અને તેનું ભજન કીર્તન વગેરે કરવાનો જે પવિત્ર માર્ગ તે; પુણ્યમાર્ગ; સુકૃત; શ્રેયમાર્ગ; અવશ્ય કરવા અને પાળવા યોગ્ય જે આચારવિચાર ને કર્તવ્ય વગેરે તે. (૨) કોઈપણ પદાર્થમાં રહેલો તેનો ખાસ ગુણ તે. (૩) ન્યાય; ઇનસાફ. [૪] સારા વિદ્વાન માણસોએ નક્કી કરેલો વર્તન ક્રમ તે. (૫) વિદ્વાન, ગરીબ ને અનાથ વગેરેને પુણ્યાર્થે જે કંઇક આપવું તે. (૬) પ્રાણીઓને પુણ્ય પાપનાં ફળ આપનારો દેવ તે; યમ.–રૂ૦ પ્ર૦ ધર્મોજય= ધર્મથી ફતેહ છે; ધર્મથી જીતાય છે ને શ્રેય છે બ્રાહ્મણો ત્રણે વર્ણને આ પ્રમાણે આશિષ દે છે. કહે૦ ધર્મો જે ને પાપે ખે=ધર્મથી જય અને પાપથી ક્ષય થાય છે. ધર્મની ગાયના દાંત શા જોવા=મફત મળતી વસ્તુમાં સારા–ખોટાપણું શું જોવું? ધર્મની ગાય=ગરીબ, બહુજ શીળું તે. ધર્મનો કાંટો=જેની ઉપજ પુણ્યદાનમાં અપાતી હોય એવો જોખ; ધર્મ કરતાં ધાડ આવવી=કોઇનું કલ્યાણ કરવા જતાં આપત્તિ આવી પડવી. ધર્મના કામમાં ઢીલથી=સુકૃત કરવામાં વાર લગાડવી નહિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધર્મ કરવો=પુણ્ય દાન કરવાં તે.

ધર્મકર્મ, ન૦ [સં] ધર્મનું–પુણ્ય–દાન–ઉપકારનું જે કામ તે; સુકૃત. (૨) આસ્તિક મંતવ્યનો વિધિ વગેરે તે; યજન અને ક્રિયમાણ વગેરે.

ધર્મક્રિયા, સ્ત્રી૦ (સં) ધર્મ સંબંધી વિધિ તે.

ધર્મક્ષેત્ર, ન૦ [સં] પવિત્ર સ્થળ; ધામ; પુણ્ય ક્ષેત્ર; ધર્મ દાન કરવાને યોગ્ય સ્થાન તે. (૨) કુરુક્ષેત્ર; પાણીપતની રણભૂમિ, થાણેશ્વર આગળનો સપાટ પ્રદેશ કે જ્યાં કૌરવો અને પાંડવો વચ્ચે મહાભારતનું યુદ્ધ થયું હતું તે.

ધર્મગુરૂ, પું૦ [સં.] ધર્મનો ઉપદેશ કરનારો

તે; આચાર્ય; ધર્મ સંબંધી શિક્ષા દેનારો ગોર; બ્રાહ્મણ.

ધર્મજ્ઞ, વિ૦ [સં.] ધર્મ જાણનાર; પવિત્ર–શુચિ આચાર રાખનાર, પવિત્ર અને આસ્તિક વિચારે વર્તનાર; કર્તવ્યાકર્તવ્ય સંબંધી તત્ત્વને જાણનાર.

ધર્મદાન, ન૦ [સં.] સુશીલ, વિદ્વાન અને ગરીબ માણસના સુખશ્રેયને માટે અન્ન, વસ્ત્ર વગેરે આપવું તે; પુણ્યદાન; કોઇપણ પ્રાણીના ઉપકારને માટે નિઃસ્વાર્થે કંઈ આપી દેવું તે.

ધર્મધુરંધર, વિ૦ ધર્મની ધુરાને ધારણ કરનાર; ધર્માદિક કાર્યો કરવામાં એક્કો; દાનવીર; મોટો ધર્મ કરનાર.

ધર્મપત્ની, સ્ત્રી૦ [સં.] પરણેલી સ્ત્રી; ધર્માદિક કાર્યની સહચારિણી.

ધર્મપરાયણ, વિ૦ [સં] ધર્મને વળગી રહેનાર; ધર્મરત; ધર્મ ઉપર બહુજ શ્રદ્ધાવાન; ધર્મનો આસ્તિક તે.

ધર્મપુસ્તક, ન૦ [સં.] ધર્મને લગતો ગ્રંથ તે; જેમાં ઇશ્વર સંબંધી અને માણસનાં કર્તવ્ય સંબંધી શિક્ષાનો ઉપદેશ કરેલો હોય તેવું લખાણ–નિબંધ.

ધર્મયુદ્ધ, ન૦ [સં.] અમુક નીતિના સિદ્ધાંતો સાચવીને લડવું તે; દયા, ધર્મ, ઇનસાફ વગેરેને અનુસરતા નિયમો સાથે સત્યને માર્ગે લડવું તે. (૨) ધર્મને માટે આસ્તિક મંતવ્યથી તેના ઉત્કર્ષને માટે લડવું તે; માણસ જાતિને શોભે તેવા નિયમોસર લડવું તે.

ધર્મરાજ, પું૦ [સં.] યમ. (૨) યુધિષ્ઠિર.

ધર્મશાસ્ત્ર, ધ૦ [સં.] મનુષ્યના આલોક અને પરલોક સંબંધી શ્રેયના અને શુભાચાર વિચારના નિગમોનું જે નિબંધન તે; ધર્મ પુસ્તક. (૨) મનુષ્યના સુવર્તન સંબંધી જે નક્કી કરેલા નિયમો વગેરે તે.

ધર્મશાળા, સ્ત્રી૦ ધર્મોપદેશ માટેનું સ્થાન; જ્યાં ધર્મનો ઉપદેશ થતો હોય અને જ્યાં ધર્માર્થ અન્નાદિક વગેરે ગરીબ અનાથ અને પ્રવાસીને મળતાં હોય એવું સ્થાન–મકાન. સાધુઓ, યાત્રાળુઓ અને મુસાફરોને ઉતરવાનું સ્થાન; મુસાફરખાનું; સરા.

ધર્મસભા, સ્ત્રી૦ [સં.] ધર્મ સંબંધી વિચાર ને ઊહાપોહ કરનારૂં મંડળ અને તેનું સ્થાન તે; ધર્મનો ઉપદેશ દેનારું મંડળ. (૨) ન્યાયસભા; ધર્મ સંબંધી નિર્ણય આપનારી મંડળી તે.

ધર્મસંકટ, ન૦ આમ તેમ બન્ને બાજુએ ધર્મ નડે–કર્તવ્યભંગ કરવો પડે એવી જે મુશ્કેલી તે; આમ કરતાં કે તેમ કરતાં ધર્મને ધોકો લાગે એવો પ્રસંગ તે.

ધર્માચાર્ય, પું૦ [સં.] ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર તે; ધર્મગુરુ.

ધર્માઉ, વિ૦ ધર્મવાળું; ધર્મમાટેનું; ધર્માદા.

ધર્માત્મા, પું૦ [સં.] દાનવીર; ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળો હોય તે.

ધર્માદા, વિ૦ ધર્મને અર્થે આપેલું હોય એવું; પુણ્ય માટે આપેલું; લોક શ્રેયને માટેનું. ધર્મના દાન તરીકે હોય તે.

ધર્માધિકાર, પું૦ [સં] ધર્મનો અધિકાર તે; ધર્માચાર્ય; ધર્મની સત્તાવાળો.

ધર્માધિકારી, વિ૦ ધર્મના અધિકારવાળું ના. ધર્મ બજાવવાની જેને સત્તા–અધિકાર હોય તે; આચાર્ય; ગુરુ. (૩) ધર્મ જાણવાને યોગ્ય સમજવાળો જે તે.

ધર્માધ્યક્ષ, પું૦ [સં] ધર્મનો અધ્યક્ષ તે; ધર્માચાર્ય; ધર્મગુરુ.

ધર્માર્થ, વિ૦ [સં.] ધર્મને માટે હોય તેવું; ધર્મમાટેનું.

ધર્માળુ, વિ૦ આસ્તિક; ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળું; ધર્મરત; ધર્મબુદ્ધિવાળું.

ધર્માંધ, વિ૦ [સં.] ધર્મને માટે કંઈપણ જુએ નહિ એવું; ધર્માગ્રહી; ધર્મઘેલું.

ધર્માંધતા, સ્ત્રી૦ ધર્મને માટે અંધપણું, ધર્મચુસ્તપણું.

ધર્માંધપણું, ન૦ ધર્માંધતા; કંઇ જોયા વિચાર્યા વગર શ્રદ્ધાથી ધર્મને માનવાને અનુસરવાપણું તે.

ધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં] ધર્મ જેને ઇષ્ટ છે એવું; ધર્મઆરૂઢવાળું; ધર્મપરાયણ. (૨) આચાર વિચારવાન્; પવિત્રતાથી રહેનાર. (૩) નીતિમાન; પ્રામાણિક.

ધર્મી, વિ૦ ધર્મિષ્ઠ.

ધર્મોપદેશ, પું૦ [સં.] ધર્મનો ઉપદેશ તે; ધર્મશિક્ષા; ધર્મનો બોધ.

ધર્મ્ય. વિ૦ ધર્મવાળું; ધર્મસંબંધી; ધર્મયોગ્ય; ધર્મને બંધબેસતું.

ધવ, પું૦ [સં.] પતિ; વર.:–સધવા, વિધવા. (૨) સંતોષ.

ધવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ માતાએ પોતાના સ્તનમાંથી બાળકને દૂધ પિવડાવવું–ચુસાવવું; ધવરાવવું; ધાવવા દેવું; માદાએ બાળકને દૂધથી પોષવું.

ધવલ, વિ૦ [સં.] ધોળું; સફેત; સ્વચ્છ; શુભ્ર.

ધવા, સ્ત્રી૦ ગયેલું રૂધિર નવું આવી શરીર ને મન વગેરે કંઇક સ્વસ્થ લાગવાં તે; શરીરમાં લોહી–માંસ ને કૌવત આવવું તે; સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધવાવળવી=શરીર સ્વસ્થ થઇ તેજ આવવું; શાતા–શાંતિ મળવી; આરામ થવો. (૨) અકસ્માત વગેરેથી લાગેલા આંચકાની ખરાબ–અવસ્થા સ્થિતિમાંથી કંઇક સ્વાસ્થ્ય મળવું તે.

ધવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ માદાએ બચ્ચાને સ્તન–આંચળમાંથી દૂધ ચુસવાડવું; ધવરાવવું.

ધસમસતું, વિ૦ શ્વાસભર્યું; ઉતાવળું; ગાભરું; ધસાને આવતું; દોડતું.

ધસવું, ક્રિ૦ અ૦ જોસથી આગળ વધવું; સામે થવું; ધપવુ; સંમુખ જવું. (૨) નમવું; સીમામાંથી ખસવું; બહાર નિકળવું; ખસીને નીચે પડવું.

ધસારો, એકદમ જોરથી ધસવું તે; આગળ વધવુ તે; હલ્લો; ધસીને જવું તે; સામે થવું તે.:–શત્રુના સૈન્યે ધસારો કર્યો ક્રિ૦ પ્ર૦ ધસારો કરવો=સામાની ઉપર ચઢી જવું; હલ્લો કરવો.

ધસાવડો, પું૦ ધસારો.

ધંતર, ન૦ ધુતી લેવાની કળા તે; પેચ–યુક્તિથી પડાવી લેવું તે. ક્રિ૦ ધંતરવું=ધુતી લેવું; સમજાવી–ભોળવીને લઇ લેવું. મંતરની પહેલાં આવે છે:–ધંતરમંતર=જાદુ.

ધંતરમંતર, ન૦ છેતરવું અને ભોળવી જમાવવું વગેરે તે; જાદુ; ચમત્કાર ઉપજાવે એવું જે કંઈ તે. ઉ૦ ધંતરમંતરરૂપ હતું જે જે, તે તે થયું મંત્રવાળું. ધંતરમંતરથી કંઇ થતું નથી.

ધંતરવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવું; છળવું.

ધંતુરો, પું૦ એક જાતનો ઝેરી છોડવો અને તેનાં બી. ધંતુરાનાં ફૂલ રણશિંગા જેવાં થાય છે અને શંકરને ચઢે છે. તેનાં બી ખવડાવ્યાથી માણસ બેભાન થાય છે.

ધંધ, અ૦ ઘણું મસ્ત એમ; ચકચૂર હોય તેમ.:–અંધધંધ. (૨) ધમસાણ; યુદ્ધ. (૩) ઉપાધિ. ઉ૦ શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ, ગંધ, વ્યસને જીવ પમાડયો ધંધ. અખો.

ધંધાદાર, વિ૦ ધંધો કરનાર; ધંધાવાળો; ઉદ્યમી. (૨) કારીગર; કસબી;

ધંધાદારી, સ્ત્રી૦ ધંધો ચલાવવાનું કામ તે; ધંધો કરવાપણું. (૨) હમેશ ધંધો કરતો હોય તે; અમુક ઉદ્યમનો જે ચાલુ અભ્યાસ તે; ધંધાવૃત્તિ. (૩) કામકાજ; ઉદ્યમ.

ધંધાધારી, ધંધાદારી.

ધંધાર્થી, વિ૦ ધંધો એજ જેનો અર્થ હોય એવુ; ધંધાર્થુ.

ધંધાર્થુ, વિ૦ ધંધો કરનારું; ઉદ્યમી; કામગરું.

ધંધો, પું૦ જેમાંથી કંઇ લાભ મેળવવાનો હોય એવો વ્યવસાય; પ્રવૃત્તિ; જેમાંથી રળતર થાય એવું કામકાજ; રોજગાર; ઉદ્યમ. (૨) કામ; અભ્યાસ; મહાવરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધંધો કરવો=વેપાર–રોજગાર કરવો; માલની આપ લેનો ઉદ્યમ કરવો. ધંધો માંડવો=રળવાનું ક્ષેત્ર બનાવવું; કોઇ બાબતને રળવાના રૂપમાં મૂકવી; પ્રવૃત્તિનું રૂપ આપવું:–બોલબોલ કરવાનોજ ધંધો માંડયો છે. રૂ૦ પ્ર૦ ધંધો રોજગાર=કામકાજ; ઉદ્યમ. કહે૦ ધંધો કરે ધન તો ન મળે, પણ ધાન્ય તો મળે ધંધો થોડો ને ધાંધલ ઘણી. ધંધો ધંધાને વધારે.

ધા, અ૦ [સં] પ્રકારે; રીતે; ગણું:–દ્વિધા–શતધા, (૨) એમ; એ રીતે.

ધાઈ, સ્ત્રી૦ સ્તન; થાન.
ધાઉડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઓષધિ.
ધાક, સ્ત્રી૦ (પું) બીક; ભય; ડર; દહેસત; ધાસ્તી. (૨) દાબ; રોફ; અંકુશ. (૩) બહેરાશ; શૂન્યકાર:–કાને ધાક પડી છે.
ધાકડી, સ્ત્રી૦ ગોદડી.
ધાગવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાકમાં હોવું.
ધાગડિયો, પું૦ ઉદમાત; મસ્તી; તોફાન; દોડી બોલીને ધાંધલ કર્યા કરવી તે.:–બાળકો આખો દહાડો ધાગડિયો કરે છે.
ધાગો, પું૦ દોરો; તાંતણો; જુની રસી. (૨) જુનું ફાટેલું કપડું.
ધાટી, સ્ત્રી૦ ઢબ; ચાલ; તરેહ; રીત; પદ્ધતિ.
ધાડ, સ્ત્રી૦ લુંટારૂઓનો હલ્લો-હુમલો તે; ટોળાબંધ ધસીને પડવું તે (લુંટવાને) લુંટારૂઓનો ધસારો. (૨) ઉતાવળ; ઝપટ; ધાઈ; ત્વરા. કાગળની કંઈ ધાડ નથી, પાણી લાવ. (૩) દરોડો; ઘણા જણનું સામટું ધસવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાડ આવવી=ટોળાં ધસી આવવાં. કહે૦ જ્યાં રોજ ધાડ પડે ત્યાં બીક શી? (૪) હાર; પંક્તિ; યૂથ; સમૂહ. ઝુંડણ માફક છોકરાંની તો ધાડની ધાડ છે.
ધાડપાડુ, વિ૦ ધાડ પાડનારો; લુંટારો; દરોડો પાડનાર.
ધાડાધાડ, સ્ત્રી૦ ઘણી ત્વરાનું તે; ઝડપ; ઉતાવળ; દોડાદોડી.
ધાડું, ન૦ લુંટારૂઓનું ટોળું; સમૂહ.
ધાણુક, ન૦ ધાણા.
ધાણા, પું૦ દવા તરીકે તેમજ મસાલા તરીકે વપરાતા બીજવાળા તુવેર જેવા અને પોચા દાણા તે. એની ભાજી કોથમીર કહેવાય છે. ધાણાદાળ=ધાણાની મીઠું ચઢાવેલી બીજો.
ધાણિયાઘઉં, પું૦ થોડા કસવાળા ઘઉં.
ધાણિયો, પું૦ રજાઈ; સુજની.
ધાણિયોગુંદર, પું૦ વાક વગરનો—ચિકાશ રહિત ગુંદર તે.
ધાણી, સ્ત્રી૦ જાર, જવ, અને બાજરી વગેરેના શેકવાથી ફૂલીને ફાટેલા દાણા તે; શેકાઈ ફૂલીને ફાટેલા અનાજના કણ:—ધાણીદાળિયા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાણી ફૂટવી=ફડફડ થવું; પેણીમાં નાંખેલા દાણાનું ફૂલીને ફાટતાં ફડફડ ઉછળવું. (૨) ઉપરા ઉપરી શબ્દો નિકળવા:–તે બોલવા ઉઠયો એટલે તો જાણે ધાણીજ ફૂટવા માંડી. ફૂલીને નહિ ફાટેલા પણ શેકાયેલા કણ 'આંગણા' કહેવાય છે.
ધાત, સ્ત્રી૦ [સં. ધાતુ] મૂળ ભૂતતત્ત્વ; મનુષ્યના શરીરમાંનું ચીકટ, ચીકણું અને આધારભૂત સત્ત્વ; વીર્ય. (૨) પૃથ્વીના પેટામાંથી મળતું કઠિન ને ગરમીથી ઓગળે એવું એક દ્રવ્ય:—સોનું, લોઢું વગેરે ધાતુઓ. (૩) અનુક્રમે ગોઠવેલી વિગત; યાદી; કોષ્ટક; ગણિતનો કોઠો-ધડિયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાતજવી=પિશાબમાં ધોળું સત્ત્વ જવું. મોઢે ધાત જવી=ઉંઘમાં મોંમાંથી લાળ દદડવી.
ધાતવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાવવું; સવળ પડવું; અનુકૂલ પડવું. (૨) છાજવું.:–આ કામ કરવું મને ધાતતું નથી.
ધાના, પું૦ [સં.] ધાણા.
ધાતુ, સ્ત્રી૦ [સં.] જમીનમાંથી મળતું કઠણ પણ આંચથી ઓગળે એવું દ્રવ્ય; ધાતુ—સોનું લોખંડ વગેરે તે. (૨) પું૦ ક્રિયાપદનું મૂળભૂત ટુંકું રૂપ. (૩) શરીરમાંનું સત્ત્વ; વીર્ય.
ધાતુક્ષય, પું૦ [સં.] શરીરમાંથી ધાતુનો નાશ થઇ જવો તે; નિર્બળતા ઉત્પન્ન કરનારો એક રોગ.
ધાતુપાત્ર, ન૦ [સં.] ધાતુનાં બનાવેલાં વાસણ તે.
ધાતુપુષ્ટ, વિ૦ [સં.] ધાતુને નીરોગી-ઘટ બનાવે એવું (ઓસડ-દ્રવ્ય વગેરે.)
ધાતુવાદી, વિ૦ કીમિયાગર.
ધાતુવિકાર, પું૦ [સં.] વીર્ય—સત્ત્વનો બગાડો તે.
ધાત્રી, સ્ત્રી૦ [સં.] ધવરાવીને બાળકને ઉછેરનારી માતા તે; ઉપમાતા; ધાવ; ધાઈ. (૨) હરડે.

ધાન, ન૦ [સં. ધાન્ય] અનાજ. (૨) રાંધેલું અન્ન; દાળભાત વગેરે. રુ૦ પ્ર૦ ધાન મુઉં=ધાન માટે ટળવળતું.

ધાના, પું૦ અન્ન—ખાવાનું પુષ્કળ હોય તે; ખાવા પીવાની તંગી નહિ તે. કહે૦ ધાના ત્યાં પાના (પીનાર—ભોગવનાર) નહિ ને પાના ત્યાં ધાના નહિ, એ જગતમાં જ્યાં ને ત્યાં જોવામાં આવે છે.

ધાનિયું, વિ૦ રાંધેલું નરમ—પોચું અન્ન ખાઇને જીવનારું; દાળભાત ઉપર રહેનારું. (રોટલા રોટલી પર નહિ.) (૨) ગરમું; ધાન ઢાંકવાનું ઢાંકણા વગરનું કમા જેવું વાસણ.

ધાન્ય, ન૦ [સં.] અનાજ; દાણા. (૨) રાંધેલું અન્ન.

ધાપ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળમાં ચૂક થઇ તે; કામની ધાઇમાં ભૂલી જવાવું તે.:—મેં સરવાળો લેતાં ધાપ—ખાધી. (૨) લપટ ઝપટમાં છળભેદથી પોતાનો લાભ લઇ લેવો તે; થપ્પડ મારીને—ભુલાવીને ભ્રમમાં નાંખીને લઇ લેવું તે. (૩) ફરેબ; ખોટો વિશ્વાસ; સમજાવી છટકી જવું તે. ધાપ આપવી, ધાપ ખાવી, ધાપ મારવી; ધાપ દેવી, એમ ક્રિયાપ્રયોગે વપરાય છે.

ધાપલાં, ન૦ રિસાયલાને રીઝવવાને અથવા સારું લગાડવાને માટે શરીર થાબડીને મલાવડાં કરવાં તે; અનુનય; છેડયા પછી રાજી કરવાને—સારું લગાડવાને થાપડવું ને ગેલ કરવું તે. (૨) સમજાવટ; મલાવડાં—મલાવડાં; સંવાહન; પંપાળવું તે; મીઠાં મીઠાં વચન બોલવાં અને હાથ ફેરવવો તે. ધાપલું, ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાપલાં કરવાં=સારું લગાડવા, રીઝવવા કે પ્રેમભાવ ઉશ્કેરવાને પ્રિયવચન કહેવાં ને સ્નેહ ભર્યો હાથ ફેરવવો. ગેલ કરવું; ગેલમાં અંગ પસવારવાં. રીસવી ને પછી મનવવાનો—પ્રસન્ન કરવાનો યત્ન કરવો.

ધાબડધિંગું, વિ૦ શરીરે ભરેલું અને વળી મહેનત—આયાસ સહન કરી શકે એવું; સશક્ત; ક્ષમ; સહન કરે એવું; શરીરે મજબુત ને ઘડાયેલું.

ધાબડવું, ક્રિ૦ સ૦ માથે મારવું; છેતરી—ભરમાવી—વખાણ કરીને ખોટું નકારું હોય તે બીજાને વેચવું—પગ્રાડવું તે; ધાબડીને સમજાવીને આપવું; પહેરાવી દેવું ઠોકવું. (૨) લુચ્ચાઇથી કોઇની પાસે કંઇક આપણે લઇ લેવું; છેતરવું; ઠગી લેવું; અથવા આપવું. લેનારને માથે એવી વસ્તુ આપવી.

ધાબળી, સ્ત્રી૦ કાંબળી; ઉનનું જાડું ને જાડાવણાટનું ઓઢવા અથવા પાથરવાનું કપડું.

ધાબળો, પું૦ કાંબળો; જુમસ.

ધાબું, ન૦ છાપરાને ઠેકાણે કરેલો છોબંધ પરથાર; અગાસો. (૨) જેની ઉપર છાપરાને ઠેકાણે છોબંધ અગાસી કરી નાંખેલી હોય એવું તે. મસજિદો, મંદિરો અને દેવળો વગેરેનાં મકાનો, ઘણુંખરું એવાં કરવામાં આવે છે, તેથી ધાબાને નામે ઓળખાય છે:—કાજીને ધાબે. (૨) રંગ, ઘી વગેરેનો ડાઘ તે; જેનો ડાઘ ધોવા છતાં પણ ઝટ જાય નહિ એવો બેરંગી ડાઘ તે. (૩) દૂધનું એઢું.:—એ ધાબાં દૂધ બસ છે; દૂધની હેલ. (૪) ફાંદો; છટકું. (લાવરી પકડવાનું).

ધાભું, જુ૦ ધાબું.

ધામ, ન૦ [સં.] રહેવાનું અથવા બેસવાનું નિરાંતનું સ્થાન; સારું ને કાયમ રહેવાનું જે સ્થાન તે; રહેઠાણ; અસલ—હમેશ રહેવાની જગા.:—આ જંગલ વાઘનું ધામ છે. (૨) ઘર; હવેલી; મકાન; (૩) મંદિર; દેવળ; દેવસ્થાનની જગા. (૪) પવિત્ર પુણ્યસ્થળ; તીર્થસ્થાન.:—આ વર્ષે અમે ચારે ધામની યાત્રા કરી આવ્યાં.

ધામણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો જાડો અને બહુ કાતેલ ઝેર વગરનો સાપ; અજગરથી ઉતરતી અને નાના કદની એક સર્પ જાતિ, ધામરોળું.

ધામણી, સ્ત્રી૦ જાડી ભેંસ; શરીરે ખૂબ ભરાયેલ હોય એવું ઢોર.

ધામધુમ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળે અને ઘોંઘાટ સાથે ચાલતું કામ તે; ગડબડ; શુભ કામ કે ઉત્સવની તૈયારીની ગડબડ, દોડાદોડી ધાલમેલ અને ઉતાવળ તે; રંગરાગ અને ઉત્સાહ ભરેલો દેખાવ તે. ઉત્સવ; સત્કાર; અને સમારંભ ઉજવવાની તૈયારીની જે ધાંધલ તે.:—નામદાર ગવર્નરની પધરામણી ખાનગી હોવાથી સ્ટેશન ઉપર કંઇ ધામધુમ કરવાની ન હતી.

ધામધુમિયું, વિ૦ ધામધુમવાળું; ઉત્સવ વગેરેના ઉત્સાહવાળી તૈયારીની ઉતાવળમાં ગાભરું. (૨) દમામી.

ધામરોળું, ન૦ ખૂબ જાડો અને આળસુ સાપ; અજગરની જાતનો એક મોટો જાડો અને હાલવે ચાલવે બહુજ ધીમો સાપ. અત્યંત સ્થૂલ; અને સ્થૂલ આળસુ એવા માણસને પણ ધામરોળું કહેવામાં આવે છે.

ધામા, પું૦ (ધામો.) [સં. धाम] કાયમનો પડાવ નાંખવો તે; સ્થિતિ કરવી તે; આગળ વધવાનું ન હોય અને કાયમ કેટલોક વખત બેસવા રહેવાનો નિશ્ચય હોય એવા અર્થમાં બહુવચને આ શબ્દ વપરાય છે.:—અહે દુવારકાં, એમ કહી અમે ત્યાં ધામા નાંખ્યા. લાંબો વખત રહેવું—સ્થિતિ કરવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધામા નાંખવા=લાંબા વખત માટે પડાવ નાંખવો. ધામા ઘાલ્યા, એમ પણ કહેવાય છે.

ધામિણું, ન૦ પહેલા આણા વખતે કન્યાને આપેલો જે સામાન તે; કરિયાવર; રીત; દાયજો.

ધામો, પું૦ [સં. धाम] પડાવ; સ્થિતિ; કાયમનો વસવાટ તે. (૨) અતીતની ભીખ. રૂ૦ પ્ર૦ ધામોધામ=તીર્થેતીર્થ જવું તે.

ધાર, સ્ત્રી૦ [સં. धारा] પાણીની દદુડી—શેડ તે;પ્રવાહીનો પાતળો દોરડી જેવો પ્રવાહ તે. પાણીની—દૂધની—તેલની ધાર પડે છે. (૨) હથિયાર—ઓજારની કાપે એવી પાતળી તીણી કોર; અણી; તરવાર; છરી વગેરેના પાનાની કાપે એવી પાતળી બાજુ તે.(૩) કોરણ. છેડો; અંત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાર કાઢવી=હથિયારની પાતળી કોરને ઘસીને વધારે તીણી ને કાપે એવી બનાવવી. ધાર ચઢાવવી=ધાર કાઢવી (૨) ઉશ્કેરવું; ઉત્તેજિત કરવું; ચઢાવવું; ફુંગરાવવું.

ધારક, વિ૦ ધરનાર; ધારણ કરનાર.

ધારણ, ન૦ ધરવું તે.:—તેણે શસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. (૨) ઘણો ભાર તોળવાને માટે બાંધેલો સંતોલો તે; ધડી:—જુઓ, સવા ચચ્ચાર મણની પાંચ ધારણો થઇ. (૩) થાંભલો. (૪) ભારવટિયો; પાટડો. જેની ઉપર ઘર—છાપરા વગેરેનો બોજ રહે છે તે. ઉ૦ હિંદોળા બાંધ્યા ધારણે. (૫) ધીરજ; આશ્વાસન; ધૈર્ય.:—આવે દુઃખને વખતે એના જીવને ધારણ આપજો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધારણ કરવું=ધરવું; પહેરવું; સજવું.:— પછી રામે વલ્કલ ધારણ કર્યાં.

ધારણા, સ્ત્રી૦ મનમાં જે ધારેલું હોય તે; મનસુબો; વિચાર; ખ્યાલ. (૨) તર્ક; કલ્પના. (૩) ઇચ્છા; ભાવ. (૪) માન્યતા; મંતવ્ય; મનમાંનો ઠરાવ—સંકલ્પ; હેતુ.:— એને ચોરી કરવાની ધારણા હતી, પણ શું કરે ! ઝલાઇ ગયો એટલે ફેરવી વાળ્યું.

ધારણાંપારણાં, ન૦ એકાંતરે ઉપવાસ કરવાનું વ્રત; એકાંતરાં.

ધારણિયો, પું૦ થાંભલો. (૨) ભારવટિયો.

ધારદાર, વિ૦ ધારવાળું; કાપી નાંખે એવી કિનારીવાળું; તીણું.:— ધારદાર હથિયાર.

ધારવવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ તથા કણવાળી વસ્તુની ઢગલીને આળવીને શિખર—ધારવાળી કરવી કે જેથી તેમાંની નઠારી વસ્તુ નીકળી જાય; ફરીથી ઉપણવું; શ્રમ કરીને સારીલેવું.

ધારવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. धृ] મનમાં આણવું—જોવું; કલ્પવું; મનમાં વિચાર કરી રાખવો તે; વિચારવું; તર્ક કરવો. (૨) માનવું. (૩) ઇચ્છવું; ભાવના રાખવી. (૪) અનુમાન કરવું; અટકળવું; અંદાજ કરવો.

ધારા, સ્ત્રી૦ [સં.] ધાર; દદુડી; શેડ. (૨) ઓળ; આવલી; હાર.

ધારાવાડી, સ્ત્રી૦ ધારાની વાડ કરવી–મર્યાદા બાંધવી તે; દૂધ પાણી વગેરેની ધારનું કુંડાળું કરવું તે; અમુક હદમાં અનિષ્ટ આવે નહિ તે માટે આણ ફેરવવી તે.:–હવન કરીને માતાને નામે ગામ પાછળ દૂધની ધારાવાડી દીધી.

ધારાશાસ્ત્રી, પુંં૦ કાયદા કાનુન વગેરે જાણનારો મોટો સનંદી વકીલ તે; કાયદાનો ખાં; મોટો ન્યાયશાસ્ત્રી; બારિસ્ટર.

ધારાસાર, પું૦ ઉપરાઉપરી–ધાધોડે પાણી પડવું તે; ધારાઓનો વરસાદ વરસવો; ઝડીએ વરસાદ પડવો તે; ઝડીઓ પડવી તે.

ધારાળું, વિ૦ ધારવાળું; જેને ધાર કાઢેલી હોય એવું; કાપી નાંખે એવું.

ધારાળો, પું૦ ધારવાળું હથિયાર રાખનારો; શસ્ત્રધારી. (૨) ભીલ; કોળી વગેરે હથિયારબંધ થઇને ફરનાર લોક તે.:–આ ગામમાં ધારાળાની વસ્તી છે.

ધારાસભા, સ્ત્રી૦ કાયદા–ધારા બાંધનારી મંડળી તે; દેશની સુવ્યવસ્થા માટે નિયમો બાંધનારી સરકારી તેમજ પ્રજાકીય સભાસદોની પરિષદ.

ધારિયું, ન૦ ખેડુતનું ઝાડનાં ડાળાં ખાંપવાનું ટુંકા હાથા ને છેડે બેસાડેલા કાકર નહિ પણ ધારવાળા દાતરડા જેવું હથિયાર; ટુંકી ધારવાળા દાતરડાની વાંસી, દાંતી. (૨) એક જાતનું વણાટમાં સોનેરી રૂપેરી ભાત કસબ–જરી હોય એવું કપડું.:–ધારિયાની સાડી—ચોળી, ખંડ.

ધારિષ્ટ, ન૦ [સં.] સહન કરવાંની શક્તિ; ઠરેલ વૃત્તિ; દુઃખ આફત આવી પડતાં નહિ ગભરાતાં ધીરજ રાખવી તે.

ધારી, અ૦ ધરનાર એવે અર્થે વપરાતો પ્રત્યય.:–વેષધારી; જટાધારી.

ધારો, પું૦ [સં. ધારા] કોઇ પણ કાર્ય ચલાવવા માટે તેની સુવ્યવસ્થા રાખવાને બનાવેલા નિયમોની રચના તે; નિયમ; કાનુન; કાયદો. (૨) રીત; રિવાજ; પ્રથા, વહીવટ.

ધારોડી, સ્ત્રી૦ ધાર; દદુડી, ધારા.

ધાર્મિક, વિ૦ ધર્મશીલ; ધર્મસંબંધી; ધર્મનું આચરણ કરનાર.

ધાર્યુંકરવું, ક્રિ૦ જે ધારેલું હોય તેમાંથી નહિ ડગતાં તેજ કરવાનો ચાલુ આગ્રહ રાખવો તે; ધાર્યા પ્રમાણેજ કરવું તે.

ધાવ, સ્ત્રી૦ બાળકને ધવડાવવાને રાખેલી સ્ત્રી; ધાત્રી; ધવડાવનારી તે. ધાવભાઈ=એક સ્ત્રીને ધાવીને ઉછરેલા જુદાં માબાપના બે છોકરામાંનો એકેક તે; દૂધભાઈ.

ધાવડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ અને તેનાં ફૂલ.:–ધાવડીનાં ફૂલ દ્રાક્ષારસમાં આવે છે.

ધાવણ, ન૦ માતાના સ્તનમાંથી બાળકના પોષણ માટે નિકળતું પ્રવાહી; માનું દૂધ; ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાવણ મુકાવવું–છોડાવવું.

ધાવણી, સ્ત્રી૦ બાળકને મોંમાં ઘાલીને ચુસવાની લાકડાની વાગે નહિ એવી લાંબી ગોળ કકડી; ચુસણિયું; ચુસણી.

ધાવણું, વિ૦ ધાવતું હોય તેવું; ધાવણ ઉપર રહેનારૂં. (નાનું બાળક) (૨) ધાવણથી પોષણ પામે એટલી ઉમ્મરનું. (૩) નાનું ને ધાવતું તે.

ધાવન, ન૦ [સં. धाव] ધાવું તે, દોડવું તે; દોડ; ખેપ.

ધાવરી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ.

ધાવરૂં, ન૦ લોહી વિકારને લીધે મોં અને હાથ વગેરે અવયવનું સુજી આવવું તે; સહેજ ખણુજ આવી ચામડી સુજવી તે. (૨) ધાઓ ધાઓ ! એવી બૂમને બદલે વગાડવાનું રણશિંગું તે; તુરાઇ.

ધાવવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં: धे] બાળકે માની છાતીનું દૂધ ચુસવું; છાતી—સ્તનમાંનું દૂધ પીવું,

ધાવિત, વિ૦ [સં.] દોડેલું; ભાગેલું; નાઠેલું.

ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. धाव] દોડવું; મદદે જવું, નાસવું; ધોડવું, એકદમ દોડી જવું.

(૨) ધ્યાન ધરવું; ભજવું. (૩) થવું; ઉ૦ દુષ્ટને દુર્મતિ ધાઇ, સુઓ બિસરી ગયો નિજ ભાઈ. ૩૦ પ્ર૦ ધાવે તે પાવે=ફરે તે ચરે. કહે. ધાન મળે પણ પૈસો મળે નહિ=ફરીને મહેનત કરે તો પેટ ભરાય કંઇ ધનવાન થવાય નહિ. (૪) વિ૦ સરખું; સમાન.

ધાસકો, પું૦ એકદમ બીક લાગવી તે; ભય અથવા શોકનો સખત આઘાત તે, ફાળ; ચીચરવટો; ચોંકવું તે—ધ્રાસકો.

ધાસતી, જુ૦ ધાસ્તી.

ધાસ્તી, સ્રી૦ બીક; ભય; ડર; દહેસત. (૨) ફિકર; ચિંતા; કાળજી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાસ્તી લાગવી=બીવું; ડરવું. ધાસ્તીપડવી=ચિંતા થવી.

ધાંખ, સ્રી૦ ઝંખના.

ધાંખડી, સ્રી૦ ઝંખના. ઉ૦ સખી ! મોહન મળવાની એક, અંતર મારે ધાંખડી, જોઇ જોઇ જીવણની વાટ, ખોઇ મેં તો આંખડી. પ્રેમાનંદ.

ધાંખના, સ્રી૦ ધંખના; ઝંખના. [૨] ધ્યાન; કાળજી.

ધાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝંખવું. (૨) ધારી ધારીને જોવું; નિહાળવું. ઉ૦ જશોદા થઇ મનમાંહિ ઝાંખી, જોતી હરિનું વદન ધાંખા ધાંખી. દારકો.

ધાંખો, પું૦ કાળજી, ચિંતા. [૨] શક; વહેમ. ઉ૦ ઘર દહાડાનો ધાંખે ધાંખે ધાય. નિરાંતભક્ત.

ધાંગવું, ન૦ બારણાના ચોકઠાની વચલાં લાકડાં તે; ખુસો. (૨) જે પાતળા ઉડા—અણિયાપર બારણું ઉઘાડવાસ થાય છે તે. ફ્રાંગવું.

ધાંગો, પું૦ છાંટો; ત્રંચો; નાનો લીટો. (૨) રેખ; રેસો; સહેજ અંશ માત્ર તે.—ગળ ફામાં લોહીનો ધાંગો જણાય છે.

ધાંધલ, સ્રી૦ [દે. ઢંઢુલ્લિય] ગડબડ; તોફાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધાંધલ કરવી=ગડબડ કરવી; તોફાન કરવું. (૨) ઉતાવળે અને બહુ કામકાજ કરે છે એમ બતાવવું તે; ઉતાવળ કરવી; ગાભરા થઈ જવાય એમ કરવું. ગડબડાટ; ધમાલ; ધિંગામસ્તી.

ધાંધલિયું, વિ૦ ગભરાટ અને ઉતાવળથી કોઇનું ધ્યાન ખેંચાય એમ ધમાલ કરી મૂકનાર; તોફાની; ગડબડિયું.

ધિક, અ૦ [સં.] ધિક્; તુચ્છ. તુચ્છકાર અર્થે વપરાય છે. લાજમ; શરમ, ધિક્ હજો અવતાર.

ધિકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ સળગાવવું; ભડભડાટ બળે એમ કરવું.

ધિક્કાર, પું૦ [સં.] તુચ્છકાર; ફટકાર; તિરસ્કાર.

ધિક્કારવું, ક્રિ૦ સ૦ ધિક્કાર કરવો; તુચ્છકારવું; તુચ્છ હલકું ગણવું; તિરસ્કાર કરવો.

ધિણોજો, પું૦ ધુંધવાયેલો; અટેખો; લુચ્ચો; ઠગ.

ધિબોવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધીબ એવો અવાજ થાય એમ મારવું; પીટવું; ધબધબ મારવું; કુટવું.

ધિમાશ, સ્રી૦ ધીમાપણું; મંદતા; શિથિલતા; ઢંડાશ.

ધિંગડમલ, વિ૦ ધિંગું અને મલ જેવું; થાકે કંટાળે નહિ અને માર કે મહેનત સહન કરે એવું; ઝટ થાકી કે કંટાળી જાય નહિ એવું: ખડતલ. (૨) પું૦ રોડલમલનો ભાઇ.

ધિંગાઇ, સ્રી૦ ધિંગાપણું: બહુ કુમાશ હોવી તે; ઘટતા; ચીવટપણું; ઝટ ફાટે તૂટે નહિ એવું બંધારણ—વણાટ તે. (૨) ધિંગાણું કરવું તે; મસ્તીતોફાન; ઉદમાત.

ધિંગાણું, ન૦ ધમચકડ કરી મૂકવી તે; કુદાકુદ; વળગાઝુમી; મસ્તી; તોફાન; મારામાર કરતાં ધીંધાટ ને ધબકારા બહુ થાય એવી ગડબડ. (૨) કજિયો; લડાઈ. (૩) ખૂબ જુદ્ધ ચાલી રહેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધિંગાણું કરવું=કુદાકુદ ને દોડાદોડ કરી ખૂબ ગડબડ મચાવવી તે; વળગાઝુમી કરવી.

ધિંગું, વિ૦ જાડા વણાટ અથવા બંધારણનું; ફાટે તુટે કે ફસકી જાય નહિ એવું ચીવટ; ચીકણું; મજબુત.:—જાડપોતું ને વળી ધિંગું. (૨) સહન કરે—ઝટ નરમ પડી જાય નહિ એવું; ખડતલ, મજબુત—બાંધાનું.

ધી, સ્ત્રી૦ [સં.] બુદ્ધિ; અક્કલ; મતિ. ઉ૦ આપેલી સદસદ્ધીએ, એની આપણુ ચાલીએ; ત્યાં પાપાપાપ છે કોને, જ્યાં એનો એજ છે બધે.

ધીક, જુઓ૦ ઢીક.

ધીકડી, સ્ત્રી૦ સહેજસાજ ધીકતુ હોય એવું જે તે; ઝીણો તાવ; તાવની થોડી ગરમી હોવી તે; બરાગળ.:—તાવ ગયો છે તોપણુ રાતે ધીકડી ભરાય છે. તાવની કંઇક ગરમી રહે—તે ધીકડી.

ધીકડું, ન૦ તાવની સહેજ ગરમી તે.

ધીકધીકતું, વિ૦ ખૂબ ગરમીના જોસવાળું; ભડભડાટ બળતું; ગરમાગરમ; ધગધગ થતું હોય એવું.:—માથે ધીકધીકતી સગડી લઇને બળિયા કાકાંની ઓળગો કરી તોય ના વળ્યું.

ધીકવું, ક્રિ૦ અ૦ ભડભડાટ બળવું; ખૂબ ગરમી હોવી; જોસમાં સળગી રહેવું; ગરમીની આંચથી ધગધગ થઇ રહેવું. ઉ૦ હૈયામાં હોળી ધીકે. (૨) જોર—જોસમાં ચાલવું; પૂર્ણ આબાદી—બઢતીમાં હોવું; ખરેખરા લાભમાં બહુ સારી રીતે પુષ્કળ વેપાર—કામ ચાલવું.:—હાલ એની પેઢીનો વેપાર ધીકે છે; ધીકતો વેપાર તે.

ધીજ, સ્ત્રી૦ માણુસ અપરાધી કે નિરપરાધી છે તે જાણુવાની એક રીત; અધરી પ્રતિજ્ઞા; દિવ્ય. જેને માથે આરોપ હોય તેની પાસે કડકડતા તેલમાંથી વિંટી કઢાવવી, ધગધગતો લોઢાનો ગોળો તેના હાથમાં લેવરાવવો, ચણા ચવરાવવા અને તેમ કરવા છતાંએ જ્યારે તે દાઝે નહિ અથવા તેને કશું થાય નહિ ત્યારે તે નિરપરાધી ગણાય. અસલ આવી પાંચ જાતની ધીજ—દિવ્ય પરીક્ષા હતી. તુલા, અગ્નિ, જળ; વિષ, અને કોષ, અથવા સોગન લેવરાવવા તે.

ધીટ, ન૦ સંકટ; દુઃખ માનાપમાન વગેરે ખમી શકે એવું; છાતીવાળું; સહનશીલ. (૨) જેને કોઇની શેહ કે શરમ પડે નહિ એવું; હિમ્મતવાન; ડરે કે શરમાય નહિ એવું; બહાદુર.

ધીબ, અ૦ ધબ અથવા ધીબ એવો પોચી વસ્તુ ઉપરના આઘાતનો અવાજ. એકદમ તૂટી પડતાં થયેલો અવાજ.:—ધીબ લઇને નીચે પડયો.

ધીબકારો, પું૦ ધીબ એવો અવાજ થવો તે; ધબકારો.

ધીબકો, પું૦ મુક્કો; ગડદો.

ધીબવું, ક્રિ૦ સ૦ ધબ કે ધીબ એવો અવાજ થાય તેમ મારવું; કૂટવું અથવા પછાડવું—આઘાત કરવો તે; મુક્કીથી મારવું; ટીપવું; ઘડવું.

ધીબાધીબ, અ૦ ઉપરાઉપરી ધીબધીબ થવું તે; એક ઉપર એક ઉપરાઉપરી મુક્કીઓ—ગડદા મારવા તે.:—બે ત્રણુજણે ચોરને ધીબાધીબ મારવાજ માંડયો ત્યાં શું કરે ?

ધીમર, પું૦ [સં. धीवर] માછી; માછલાં પકડનારો; ઢીમર.

ધીમંત, વિ૦ [સં.] બુદ્ધિમાન; અક્કલમંદ.

ધીમું, વિ૦ કામ કરવે, ચાલવે, બોલાવે વગેરે ક્રિયાઓમાં ધીરૂં; મંદ તે; વાર લગાડે એવું. (૨) શાંત સ્વભાવનું; ઠંડું; ટાઢું; હળવું. (૩) અચંચળ; નહિ ઉતાવળિયું; જડ; ચેતન—સ્ફુર્તિ રહિત.

ધીમેધીમે, અ૦ હળવે હળવે; આસ્તે આસ્તે; રાહિયતે; ઉતાવળે નહિ એમ.

ધીર, સ્ત્રી૦ ધીરજ; ધૈર્ય. (૨) વિ૦ ધીરજવાન; ગભરાય નહિ એવું; સહન કરી રહે એવું; સ્થિરવૃત્તિનું; ઠરેલ.:—રણુધીર. (૩) સ્ત્રી૦ ધીરવું તે; ભરોસો; સાખ; પતીજ.:—વેપારીઓમાંથી એની ધીર ઉતરી ગઇ. (૪) વિશ્વાસ અને વ્યાજ ઉપર આપવું—લેણુદેણુ ચલાવવું તે; ધીરવું તે.—ધીરધાર.

ધીરગંડું, વિ૰ વેતાવગરનું; આમતેમ ગમે ત્યાં ઢળી જાય એવું; અનિશ્ચિત પ્રકૃતિનું. (૨) ડરકું; બીરૂ; ઢીલગંડું.

ધીરજ, સ્ત્રી૰ ધીર; ઠરેલવૃત્તિ; આકળાપણું નહિ પણ સબુરી; હિમ્મત. ક્રિ૰ પ્ર૰ ધીરજ રાખવી=ધીરધરવી. ધીરજ પકડવી વગેરે.

ધીરતા, સ્ત્રી૰ ધૈર્ય; ધીરજ; મન સ્થિર રાખવાપણું; શાંતતા; સબુરી. (૨) ધીરાપણું; ડહાપણ.

ધીરધાર, સ્ત્રી૰ આપ લેનો વહેવાર તે; લેવડ દેવડ. ક્રિ૰ પ્ર૰ ધીરધાર કરવી=વ્યાજ વટંતરનો ધંધો કરવો; લોકને વ્યાજે નાણાં આપવાનો ધંધો કરવો તે.

ધીરપ, સ્ત્રી૰ વ્યાજે અથવા ઉછીતું નાણું ધીરવું તે. ધીર; સાખ; પતીજ.

ધીરવું, ક્રિ૰ સ૰ પાછું આવવાને વિશ્વાસે વ્યાજે અથવા ઉછીતું નાણું આપવું: ધીરધાર કરવી. (૨) વિશ્વાસપર મૂકવું; સોંપવું, વિશ્વાસે રહેવું.:–હું તો એને જરાએ ધીરૂં નહિ.

ધીરા, સ્ત્રી૰ ધીર સ્વભાવની સ્ત્રી; ઠરેલ–પ્રૌઢા સ્ત્રી.:–ધીરાનાયિકા, કવિતા સાહિત્યમાં એનાં લક્ષણ ને ભેદ વગેરે હોય છે.

ધીરૂં, વિ૰ નહિ ઉતાવળું; શાંત સ્વભાવનું; ધીમું. (૨) ટાઢું; હળવું; ઠંડું. (૩) ધીર સ્વભાવનું હોય તેવું. કહે૰ ધીરા સો ગંભીર=ધીરૂં તેજ ડહાયું–સારૂં.

ધીરેધીરે, અ૰ હળવે હળવે; ધીમે ધીમે;આસ્તે.

ધીરો, પું૰ ટેકો; થાંભલો.

ધીરોદાત્ત, પું૰ [સં.] સાહિત્ય શાસ્ત્ર પ્રમાણે સુલક્ષણ ધીરા સ્વભાવનો નાયક તે.

ધીવર, પું૰ [સં.] માછી; ઢીમર.

ધીશ, પું૰ [સં.] અધિપ; બુદ્ધિમાં સૌથી ચઢિયાતો તે.

ધુજવું, ક્રિ૰ અ૰ [સં. ધુ] ટાઢ, રોગ, અને ક્રોધાદિકની અસર અથવા ધાસ્તીથી શરીરનું હાલવું તે; થરથરવું; કંપવું; આમ તેમ અંગો વગેરેનું દોલાયમાન થવું તે. (૨) બીવું; ભય લાગવો; થરથરી જવું; ડગવું; આમ તેમ કે ઉપર તળે થવું; ડગમગવું, ધ્રૂજવું, ધ્રુજવું; થરકવું.

ધુજારી, સ્ત્રી૰ શરીરનું કંપી–હાલી ઉઠવું તે; એકાએક ધ્રુજવું તે; કંપારી; થરેરી; ફડફડાટ; શરીરપર ટાઢ, રોગ, ક્રોધ કે ભયને લીધે જે થરકાટ થઇ આવવો તે.:–નહાયો કે તરત ધુજારી આવી. (૨) ધૃણા; ચીતળી; ભારે અણગમાની અસરનો કંપ–અભાવ તે.

ધુજારો, પું૰ કંપારો; થરકાટ, (૨) ભય; ત્રાસ.

ધુજાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધુજે તેમ કરવું; કંપાવવું; હલાવવું. (૨) ગભરાવવું, થરથરાવવું: ધાંટા કાઢીને બીવરાવવું; ધમધમાવવું.

ધુણવું, ક્રિ૰ અ૰ આવેશથી માથું અને શરીર હલાવવું; જોરથી માથાને નીચે ઉંચે અને આજુબાજુએ ધુમાવવું; ધ્રુજવું ને મસ્તક હલાવવું. દેવી ને ભૂત વગેરે અંગમાં આવ્યાં છે એમ જાણી–માનીને ધ્રુજવું ને માથું ધુમાવવું તે. રૂ૰ પ્ર૰ હા–ના કહેવું, ઉ૰ માથું ધુણે મનડું કહ્યું ન કરતું (૩) ઉશ્કેરાવું.

ધુણાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધુણે એમ કરવું; માથું અને શરીર હલાવવા માંડે એમ કરવું. (૨) કોઈ તદબીરથી નાણું કઢાવવું; સમજાવવું; અમુક કાર્ય કરવાને ઉશ્કેરવું; અમુક વિચાર અથવા કાર્ય કરવાને ચઢાવવું; નિશ્ચયથી ડગમગાવવું. (૩) ધુજાવવું; હલાવવું.

ધુણી, સ્ત્રી૰ ધુમાડી; લાકડાં વગેરે વસ્તુઓ બળતાં તેમાંથી નિકળતી ભુંખરી–કાળી ને હળવી હવા–વરાળ તે. (૨) બાવા વેરાગી પોતાની બેઠક નજીક જે ધુમાતો અગ્નિ રાખે છે તે; એ અગ્નિનો કુંડ; અગીઠાનો અગ્નિ. (૩) વેરાગીનું સ્થાન કે જ્યાં તેની બેઠક નજીક એક ખાડામાં ચાલુ અગ્નિ ધુંધવાયા કરતો હોય.

ધુત, વિ૰ તુચ્છકારેલું; તુચ્છ ગણીને ફેંકી દીધેલું; તરછોડી નાખેલું, (૨) અ૰ છટ, તુચ્છ નહિ એમ; એ શું; છિ: તુચ્છકારના અર્થમાં કુતરાં વગેરે ને તુચ્છકારતાં–કાઢી

મુકતાં બોલાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધુતમે કરવું=કંઇ હિસાબમાં નહિ ગણવું; તુચ્છ ગણીને ઉપેક્ષા કરવી; કાઢી મુકવું.

ધુતકારવું, ક્રિ૦ સ૦ તુચ્છ ગણીને કાઢી મેલવું; અપમાન કરી તુચ્છ વસ્તુની માફક ઉપેક્ષા કરવી; તરછોડી નાંખવું; તિરસ્કાર કરવો.

ધુતવું. ક્રિ૦ સ૦ છળ કરીને લઇ લેવું; ઠગવું; ધુતવું.

ધુતારણ, સ્ત્રી૦ ધુતારી—ઠગણી સ્ત્રી.

ધુતારૂં, વિ૦ ધુતી લે એવું; ઠગારૂં; પટાવી સમજાવી કે છેતરીને સ્વાર્થ સાધી લે એવું. ધુતારો, ધુતારી. ઉ૦ ધુતારી ધુતવાને આવી રે.

ધુતારો, પું૦ ધુતીને સ્વાર્થ કાઢી લેનારો; કપટથી—છેતરીને હરી લેનારો; ઠગનારો. ઉ૦ કામણગારો ધુતારો કણુ કર ગયો રે. જાણ્યા જાણ્યા ધુતારાના ઢંગ.

ધુતાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠગાવું; છેતરાવું; કોઇ ધુતી ગયું હોય એવી હાલતમાં આવવું.

ધુધુ, અ૦ જોરદાર ફુંકથી અને ઢોલ ઉપર થયેલા આઘાતથી થતો એવો અવાજ; ઢોલ—નગારાનો અવાજ તે. (૨) ન૦ ઢોલ અથવા નગારૂં. બાળભાષામાં. :—જો ભાઇ ધુધુ વાગે છે.

ધુન, સ્ત્રી૦ લેહ; તાન; લગની; કોઇ બાબતનો ખુબ ભાવ—મોહ થઇ રહેવો તે; મનની એકજ બાબત તરફની જે અતિશયતા તે. (૨) નિમગ્નતા; સારી ખોટી—લાભની કે ગેરલાભની પણ એકસરખી, તે કરવાની આતુર લાગણી તે; રટ. (૩) મનના તરંગનો જોસ; તરંગી ભાવના. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધુન આવવી. ધુન ચઢવી. તરંગી—બુદ્ધો.

ધુન, સ્ત્રી૦ [સં.] ગાનધારા; ચાલુગાન; રાગની પરંપરા. વેદની ધુન. ધુન્ય—ધ્વનિ પરંપરા.

ધુની, સ્ત્રી૦ નદી; સરિતા. ઉ૦ ધુની કરે અર્પણ લોયશક્તિને: (૨) ધુન; ધ્વનિ.

ધુન્ય, સ્ત્રી૦ ધુન.

ધુપડું, ન૦ ધુપેલ.

ધુપવું, ક્રિ૦ સ૦ ધુપ દેવો; ધુમાડો કરવો.

ધુપિયું, ન૦ ધુપ કરવાનું પાત્ર; નિરંજન; નાની શગડી જેવું લઇને ફરાય એવું ધુપ કરવાનું વાસણ તે.

ધુપેલ, ન૦ કેટલીક વનસ્પતિની ધુમાડી દઇ તૈયાર કરેલું સ્ત્રીઓને—માથે ઘાલવાનું—વાળમાં નાંખવાનું તેલ તે; સુગંધી તેલ; ધુપથી સુવાસિત કરેલું તેલ. ઉ૦ વનમાં નહિ મળે તેલ ધુપેલ ક. દ. ડા.

ધુપેલિયું, ન૦ ધુપેલ રાખવાનું નાનું કચોળું—પ્યાલી.

ધુપેલિયો, પું૦ ધુપેલ બનાવનારો. (૨) ધુપેલ વેચનારો. (૩) વિ૦ ધુપેલના કામનો. :—ધુપેલિયો વાંનો આપો.

ધુમ, ખૂબ; પુષ્કળ; અઢળક; બેસુમાર. (૨) અ૦ સારી પેઠે; ઝડપ ને જોસમાં. તે ધુમ ગાંજો પીએ છે.

ધુમધામ, સ્ત્રી૦ ઝડપ ને જોસભરી હિલચાલ તે. (૨) ભભકો; ઠાઠ. (ધામધુમ)

ધુમર, ન૦ ધુમસ (ધુમ્મસ) ઝાકળવાળી ધુંધળી હવા તે.

ધુમસ, પું૦ રાતે અને પરોઢીએ ગરમ હવા પાણીરૂપ થઇ આછી છાંટે વરસે છે તે; વાતાવરણમાંની વરાળનું ઠંડકને લીધે પાણીને રૂપે ફેરવાઇ જવું તે; આછામાં આછા પાણીના કણો—પરમાણુઓની વાતાવરણનું અપારદર્શક થઇ ધુંધળું થવું તે; ઓસ; ઝાકળ; ડાર. :—દરિયા કિનારે પહેલી રાતે અને પરોઢીએ ખૂબ ધુમસ વરસે—પડે છે.

ધુમાડિયું, ન૦ ચુલાની અથવા ભઠ્ઠીની ધુમાડી જવાને રાખેલી જાળી, ભિંતમાંનું પોલાણ અથવા ભુંગળું તે; ધુમાડી જવાનો જે મારગ તે; ચીમની.

ધુમાડી, સ્ત્રી૦ ધુણી; બળતામાંથી નીકળતી કાળી ને હળવી હવા તે. (૨૦ પ્ર૦ ધુમાડીના બાચકા=ખાલી ખોટો પ્રયત્ન તે; ફાંફાં. ઉ૦ ધુમાડીના બાચકા ભરતાં શું રહેવાનું ? અર્થાત્ ધુમાડીમાં મુઠીઓ ભરીએ તેથી કંઇ હાથમાં આવે નહિ.

ધુમાડો, પું૦ બળતી વસ્તુમાંથી નીકળતી કાળી ને હળવી હોવાથી ઊંચે જતી જે હવા તે; ધુણી; ધુમાડી તે; ખૂબ ધુણી તે. (૨) ફળફળાદિની વિકારી હવા અથવા અત્યંત રજોટીથી મલિન થયેલી જે હવા તે. રુ૦ પ્ર૦ ધુમાડાના બાચકા=વ્યર્થ પ્રયત્ન; ફાંફાં. ઉ૦ જેવા ધુમાડાના બાચકા, તેવો સકળ સંસાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધુમાડો કાઢી નાખવો=ખંખેરવું; ધમકાવી ને નરમ પાડી નાંખવું; મારવું; ઝાપટવું; ધૂળ કાઢી નાંખવી; ખખડાવી નાંખવું. કહે૦ નવા ઘરમાં ધુમાડો=સ્વચ્છ સારે ઠેકાણે તેને મલિન કરે એવું જે કામ કરવું તે; સારે ઠેકાણે નઠારી વસ્તુની યોજના તે.

ધુમાતું, વિ૦ ધુંધવાતું; ધુમાડો કાઢતું; ધુણીવાળુ—ભડભડાટ બળતું નહિ એવું. (૨) ગુંગળાતું; રીસથી—અણગમતી બાબતથી નાખુશ હોય એવું; કચ્યુતું. (૩) ચીઢિયું.

ધુમાવું, ક્રિ૦ અ૦ અગ્નિનું—લાકડાં વગેરેનું ભડભડાટ નહિ બળતાં ધુમાડાવાળું હોવું; ધુણીવાળું હોવું; ધુંધવાવું. (૨) ધુણીવાળુ થવું; ધુણીએ ભરાઇ જવું; ધુણીનું ધુમાવું.

ધુમાર, પું૦ ગાયનમાં આવતો એક તાલ; ધમાર.

ધુમો, પું૦ ધુમાડો. (૨) સરકારી જમીનનું મહેસુલ.

ધુર, ન૦ ધુંસરું; ધુરા; જુંસરું.

ધુરપત, સ્ત્રી૦ ધરપત; તૃપ્તિ; સંતોષ.

ધુરંધર, વિ૦ [સં.] ધુંસરું ધરનાર; ધોરી; આગેવાન; અગ્રેસર; મુખી; આગવો. (૨) મોટું; ભવ્ય; ભભકાવાળું. (૩) ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સર્વોપરી.

ધુશળ, ન૦ ધુંસરું.

ધુશળમુસળ, ન૦ વરને પોંખવાનાં વનરણાં. ધુંસરું; મુસળ; ત્રાક વગેરે. ઉ૦ ધુશળમુસળ ત્રાક રવૈયો લાવ્યાં, વિવેક કરીને તેને શિષ ચઢાવ્યાં. ગિરધર.

ધુસકો, પું૦ એકાએક જોરથી રડવું તે; ભેંકડો મૂકવો તે.

ધુસ્કો, પું૦ ધુસકો.

ધુંધવાટ, પું૦ ધુંધવાવું તે; ભડભડાટ જ્વાળાએ નહિ બળતાં ધુણી થઇ થઇને અગ્નિનું ઝાંખું બળવું—ધુમાવું તે. ધુમાડો થયા કરવો તે. (૨) માણસનું મનમાં ને મનમાં અણગમતી બાબત માટે રીસે રહ્યા કરવું તે; રીસ; બળાપો; કમનપણું.

ધુંધવાવું, ક્રિ૦ અ૦ દેવતાનું ધુણી થઇ થઇને બળવું; ગોટાવું; જ્વાળાએ નહિ બળવું પણ ધુણી કાઢ્યા કરવી; ધુમાડો થવો.

ધુંધળાવું, ક્રિ૦ અ૦ ધુણીથી ઝાંખું થવું; રજથી મલિન થયેલા વાતાવરણથી પ્રકાશનું મંદ પડવું; સૂર્ય અથવા તડકાનું ઝાંખું થવું; અંધરાવું; ઝાંખા થવું.

ધુંધળું, વિ૦ ધુણીવાળું થયેલું હોય એવું; અસ્વચ્છ; તેજદાર નહિ એવું; ઝાંખું; દેખાય ન દેખાય એવું; અંધરાયેલું; અસ્પષ્ટ; અસ્ફુટ; નિસ્તેજ.

ધુંધી, વિ૦ ખૂબ કામમાં રોકાયેલું રહેતું હોય એવું; ધાંધલિયું.

ધુંવર, જુઓ૦ ધુમર.

ધુંવાંપુંવાં, વિ૦ ગદગદ થઇ જવું તે; અતિ ઉતાવળા—આતુર થઇ જવું તે; ગાભરું ઉતાવળું ને ગાભરા પડી જવું તે. ક્યારે—ને અમુક કાર્ય કરૂં એવી જે તાલાવેલી લાગી રહેવી તે.

ધુંવો, પું૦ ધુમાડો; ધૂમ; ધુણી. (૨) લાકડાંમાંથી ધુણીને રૂપે નીકળતી હવાનું ઠરીને થતું પ્રવાહી; ધુણીનું પ્રવાહી—સત્ત્વ; ચુઓ.

ધુંશ, સ્ત્રી૦ હવામાં સણસણાટ—અવાજની રમઝટ થઇ રહેવી તે; ચાલુ અવાજને લીધે હવામાં જે ધમધમાટ થઈ રહે છે તે. ઉ૦ પડે રે નગારાંની ધુંશ, ભમર તારી જાનને રે. (૨) ઝાકળની અત્યંત ઝીણી ફરફર.

ધુંસરી, સ્ત્રી૦ ધુર; જુંસરું. હળને ગાડી વગેરેને જોડાતા બળદ અને ઘોડા વગેરેની

ખાંધ ઉપર જે આડું લાકડું મુકવામાં આવે છે તે; ધુંસરું.

ધુંસરું, ન૦ હળ અને ગાડી વગેરે ખેંચાવા માટે તેનું જે આડું લાકડું બળદની ખાંધ ઉપર મુકાય છે તે; ધુંસરી; જુંસરી; ધુર; જેનાથી વાહન અંદર ધરાય અને ખેંચાય તે.

ધુંસો, પું૦ ઉનના જાડા વણાટનું ઓઢવાનું કપડું; ઉનની જાડી પિછોડી; કાંબળો.

ધૂખળ, ન૦ ધૂળકોટ; ધુળેટું; ધૂળકટ. (૨) વિ૦ ધૂળ ઉડવાથી ઝાંખું લાગતું; ધુંધળું થયેલું હોય એવું.

ધૂત, વિ૦ [સં.] વિંઝાયેલું; હલાવાયેલું. (૨) તરછોડેલું.

ધૂન, સ્ત્રી૦ અવાજની પરંપરાનો જે ઘોર તે. (૨) શૂર; ગાંડાબળ. (૩) લત; લેહ. :—એને જે કંઇ કરવાની ધૂન ચઢી તે કરવાનો; મનનો જુસ્સાદાર તરંગ.

ધૂપ, પું૦ [સં.] વનસ્પતિ વગેરે દેવતામાં નાંખતાં જે સુગંધીવાળો ધુમાડો નીકળે છે તે; સુગંધીદાર ધુણી ને દ્રવ્ય તે (૨) તડકો; તાપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધૂપ કરવો—દેવો=જેમાંથી સુગંધીદાર ધુણી નીકળે એવી વસ્તુને દેવતામાં નાંખી બાળવી; સુગંધીદાર ધુણી આપવી.

ધૂપછતરી, સ્ત્રી૦ તાપ નિવારવાને ઓઢવાની છત્રી તે.

ધૂપદાન, ન૦ ધુપિયું; ધૂપ કરવાનું પાત્ર; ધૂપધારણું.

ધૂપધારણું, ન૦ ધૂપદાન; ધુપિયું.

ધૂપસળી, સ્ત્રી૦ બળતાં સુગંધી આપે એવાં દ્રવ્યો નાંખીને બનાવેલી ધૂપ કરવાની સળી તે; અગરબત્તી.

ધૂબ, અ૦ ધબ એવો અવાજ થાય તેમ; ધીબ.

ધૂમ, સ્ત્રી૦ ધુણી; ધુમાડો. (૨) વિ૦ ખૂબ; પુષ્કળ; પારવિનાનું. :—ધૂમ કામ ચાલે છે. ધૂમમાર્ગ=ઉપાસનાનો માર્ગ.

ધૂમકેતુ, પું૦ [સં.] પુંછડિયો તારો; ધુમાડી તેજપુંજના ગોળા તે ધૂમકેતુઓ. આકાશમાં આવા ઘણા કેતુઓ છે. તે લંબગોળ કક્ષાએ આકાશમાં ફરે છે અને જ્યારે સૂર્યની પાસે આવે છે ત્યારે તેમની પુંછડી મોટી દેખાય છે. એ પુંછડી શું છે? તે બાબત નક્કી થયું નથી પણ જુદા જુદા વિદ્વાનોના જુદા જુદા મત છે. ધૂમકેતુનો દેખાવ અશુભકારક ગણાય છે.

ધૂમ્ર, પું૦ [સં.] ધુમાડો; ધુંણી. (૨) કાળો રતાશ પડતો રંગ; લાલ રંગ તે. (૩) શિલારસ (૪) જ્યોતિષ્ય પ્રમાણે એક યોગ.

ધૂમ્રપાન, ન૦ [સં.] ધુમાડાનું પાન કરવું તે. કેટલાક જોગીઓ ઉંધે માથે ઝાડે લટકી નીચે ધુણી સળગાવી તેની ધુમાડીનું પાન કરે છે. (૨) તમાકુ—ગાંજો—બીડી વગેરે પીવાં તે.

ધૂમ્રલોચન, વિ૦ ધુમાડીથી—ગાંજા વગેરે કેફી વસ્તુના પાનથી જેની આંખો લાલ થઇ આવેલી હોય તે; લાલ આંખવાળું. (૨) કબુતર; હોલો.

ધૂર્ત્ત, વિ૦ [સં.] આડુંઅવળું સમજાવી પોતાનું કાર્ય સાધનાર; લુચ્ચો; ઠગ; ધુતવાનું કામ કરનાર. (૨) કાબેલ; ચતુર; સપડાય નહિ એવો; કાબેલ.

ધૂર્ત્તતા, સ્ત્રી૦ ઠગાઇ; લુચ્ચાઇ; ધુર્ત્તપણું; કપટ.

ધૂર્ત્તપણું, ન૦ ધુર્ત્તતા.

ધૂર્ત્તવિદ્યા, સ્ત્રી૦ ધુતવાની કળા—આવડ તે.

ધૂસર, વિ૦ ધુંધળું; ધુમાડી અથવા રજ કે વાદળથી ઝાંખું (૨) તપખીરિયા; બદામી.

ધૂળ, સ્ત્રી૦ [સં. धूलि] રસ્તામાંનો માટોડી તરણાં વગેરેનો ભુકો; જેહ્; રેત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધૂળ ઉડવી=ઉજડ થઇ જવું; કોઇ વસ્તુ ઉભી નહિ હોવી. જ્યાં રંગમહેલ હતો ત્યાં આજ ધુળ ઉડે છે. ધુળ ઉડાડવી=ફજેત તોફાન મચાવવું; નકામું બોલવું. ધુળ કરવું=ખરાબ કરી નાંખવું; બગાડી દેવું. ધુળ ખાવી=જખ મારવી; અમસ્તુ પેટ ભરવું. ધુળ ઘાલવી=ફજેત થવું; કજિયો કરવો. ધુળ ચાટવી=હારી જવું; પરાભૂત થઇજવું. ધુળ જવું=વ્યર્થ જવું. ધુળ નાંખવી=બળ્યું—જતું કરવું; ઉપેક્ષા કરવી. ડાબું કરવું; દાટવું; જવાદેવું.

ધુળ પડવી=ધિક્કાર હોવો; વ્યર્થ જવું; ફટ-પડવી; શરમ ભરેલું હોવું;–ધુળ પડી એ જીવતરમાં. ધુળ ફૂકાવવી=જખ મરાવવી; હરાવવું; હરાવીને પાયમાલ કરી નાંખવું. ધુળ ફાકવી=હારી જવું; ત્રાસ ત્રાસ થવું; જખ મારીને જેમ કહે તેમ કરવું. ટેક છોડી દેવો. ધુળ મળવું=બગડી જવું; ધાર્યું હોય તેમ ન થવું. ધુળવાળવી=દાટવું; ઉપેક્ષા કરવી. ધુળ કાઢી નાંખવી=ખૂબ ઠપકો દેવો; ઝાટકી નાંખવું. રૂ૦ પ્ર૦ આડીવાટની ધુળ=કંઇ નહિ; રાખ. ધુળને પાડે=નજીવી કિમ્મતે; પાણીને મૂલે. ધૂળ-ગજાની વાત=માલ વગરની બાબત; સહેજ સહેજમાં; જેનો કંઇ અર્થ નહિ એવી બાબત તે. ઢેફાં ભાગીને ધૂળ=જેમાં કંઈ લાભ ન હોય એવું કામ–નકામી મહેનત લેવી તે; પાણી ડહોળવા જેવું તે. ધૂળનો એ ખપ પડે=સાધારણમાં સાધારણ ચીજ પણ વખતે કામ લાગે. કશાની માટે ઉપેક્ષા કરવી નહિ. આંખમાં ધૂળ નાંખવી=છેતરવું; જાહેરમાં છેતરવું; ખુલ્લી રીતે ઠગી જવું. કહે૦ છેવટ ધુળે ધૂળ=કંઇ નવું નહિ એવું સાર વગરનું કામ કરવું તે; પાણી વલોવવા જેવું કામ તે.

ધૂળકટ, પું૦ ખૂબ ધૂળ ઉડીને વાતાવરણ ભરાઈ જવું તે; કોરણ.

ધૂળકોટ, પું૦ ધૂળકટ; કોરણ; વાવાઝોડું.

ધૂળધમાસ, અ૦ કંઇનહિ; માલવગરની વાત તે.

ધૂળધાણી, સ્ત્રી૦ ખરાબી; નુકસાન; બરબાદ. (૨) ખરાબ થવું તે; વેરાઇ વિખરાઇ નકામ જવું તે; બગડી જવું તે.:–એણે બધું ધૂળધાણી કરી નાંખ્યું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધૂળધાણી કરવું=બગાડી નાંખવું.

ધૂળધોયું, વિ૦ બજારની અને સોનીના હાટ આગળની ધૂળ ઝાટકી તથા ધોઇને સોનાની રજ શોધનાર. ના૦ ધૂળધોયો.

ધૂળીપડવો, પું૦ ધૂળપડવો; હોળી પછીનો દહાડો; ફાગણ વદિ એકમ તે.

ધૂળેટી, સ્ત્રી૦ ધૂળીપડવો; ફાગણ વદિ એકમનો દિવસ તે.

ધૃતરાષ્ટ્ર, પું૦ દુર્યોધનાદિક સો કૌરવ ભાઈઓના પિતા ને પાંડવોના કાકા. એ આંધળા હતા. કૌરવ પાંડવ વચ્ચે થયેલા મહાભારતના યુદ્ધ વખતે તેઓ જીવતા હતા. સંજય નામનો ભાટ કુરુક્ષેત્રમાં બનતી બધી બાબત રાતે તેમનો કહેતો હતો.

ધૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] ધીરજ; ધૈર્ય. (૨) સંતોષ; તૃપ્તિ. (૩) દમ; જોર.

ધૃષ્ટ, વિ૦ [સં.] બાધડ; શરમાય નહિ એવું; ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દે એવું; હિમ્મતવાળું; બહાદુર; નિડર; પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર ગમે તેને ગમે તેવું કહેણ કહે એવું. (૨) નિર્લજ્જ; ઉ૦ વજીએ ધૃષ્ટથી ધીરૂં, માગ્યું ન માગવાતણું.

ધેડ, પું૦ અસ્પર્શ જાતિનો પુરુષ; ઢેડો. (૨) એક હલકીવર્ણ–જાતિ. નઠારૂં–દુર્વૃત્ત માણસ તે.

ધેડગુજરી, સ્ત્રી૦ અશુદ્ધ–અસંસ્કારી ગુજરાતી તે; જેમાં ગુજરાતી અને હિંદી ઉર્દુ અને અંગ્રેજી વગેરે ભાષાઓના શબ્દ સંમિશ્ર થયેલા હોય એવી ગુજરાતી બોલી તે.

ધેડફજેતી, સ્ત્રી૦ ઢેડ જેમ સહેજ સહેજમાં લડે અને વળી પાછા એકઠા થાય અર્થાત્ લડવાનો ટેક તો જરાએ રાખે નહિ અને ખાલી ભવાડો કરે તેમ અમસ્તી ફજેતી કરવી તે; ટેક વગરની લડાઈ તે.

ધેડિયું, વિ૦ ઢેડાઉ (૨) ઢેડ સરખું; નીચ.

ધેડો, પું૦ ઢેડ; ઢેડિયો; હલકી અસ્પર્શ વર્ણનો માણસ.

ધેણુ, સ્ત્રી૦ પહેલીજ વારની ગર્ભવતી ને શણગારેલી હોય એવી સ્ત્રી; અધરણિયાત; ધન. (ધન્ય ઉપરથી)

ધેન, સ્ત્રી૦ ગાય. રૂ૦ પ્ર૦ કોની ધેન વિયાઇ છે=કોની હિમ્મત છે?

ધેનુ, સ્ત્રી૦ [સં.] ગાય.

ધેરવાવું, ક્રિ૦ ઘોડાને પાણી ચડવું.

ધેંગું, વિ૦ ધિંગું; મજબુત.

ધૈર્ય, ન૦ [સં.] ધીરજ; સબુરી; હિમ્મત; ધૃતિ.

ધૈવત, પું૦ [સં.] ગાયનશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક સૂર. સાત સ્વરમાંનો છઠ્ઠો સ્વર.

ધો, પું૦ કપડું જેટલી વાર ધોવાય તેટલી વારમાંનું દર–એક ધોવાવું તે; એક એક વારનું ધોવાવું તે ધો. :—આ લુગડાને ત્રણ ધો થયા એટલામાં તો તદ્દન ફાટી ગયું. (૨) ધોડવું તે; દોડ; દોડવાનો તોર.

ધોઈલો, પું૦ જેમ ધોતા હોય તેમ માર મારવો તે. (૨) અડદિયો લાડુ; અડદાળું.

ધોકડું, ન૦ રૂની મોટી ગાંસડી. (૨) ધોયકણું. (૩) દેહ; કાયા.

ધોકણું, ન૦ ધોવાનો જાડો દંડીકો; ધોયકણું; પાયો.

ધોકલો, પું૦ ધક્કો; હડસેલો.

ધોકાબંધ, અ૦ ઝડપ અને જોસથી; ઝપાટાબંધ; ઉતાવળે.

ધોકારે, અ૦ ધોકાબંધ; ઉતાવળે; ત્વરાથી.

ધોકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધક્કો મારીને આગળ વધારવું; ઉતાવળે ચલાવવું; જલદી કરવું.

ધોકો, પું૦ જાડી અને ટુંકી લાકડી; સોટી; લઠ. (૨) ધક્કો લાગવો તે; ગડદો; માર; આઘાત. (૩) નુકસાન; ટોટો; હરકત; આપદા; અડચણ. :—રૂના વેપારમાં એને ધોકો લાગ્યો.

ધોખવું, ક્રિ૦ અ૦ ભૂખ્યા તરસ્યા રાહ જોઈને નકામા બેસી રહેવું; નકામા બેસીને ઝોકાં ખાધા કરવાં; ઝુરવું; નકામા ખોટી થવું; રાહ જોતા બેસી રહેવું.

ધોખો, પું૦ ધોકો; નુકસાન; ટોટો. (૨) ફિકર–ચિંતા. (૩) દગો; દ્રોહ. (૪) ખોટું લગાડવું તે.

ધોડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉતાવળા દોડવું; નાસવું; ધાવું; દ્રોડવું. ધોડ=દોડ; ધાવન. ધોડાવવું=દોડાવવું. ઢોરાં ધોડાવ્યાં.

ધોણ, ન૦ ધોવાનાં લુગડાં તે. (૨) ધો. (૩) ધોવાનો કસબ–આવડ.

ધોત, વિ૦ [સં. ધૌત] ધોયેલું; સ્વચ્છ. (૨) ધોળું; ઉજળું.

ધોતપનોત, અ૦ રફેદફે થઇ જવું તે. (૨) વિ૦ ઉદાર રહેતાં ધોવાઇ જાય એવું; પનોતા ગણાવાને ધોવાઇ જાય એવા સ્વભાવનું; ઉદાર (૩) કોરડું.

ધોતર, ન૦ ધોતિયું; પોતિયું; પુરુષને કમ્મરે પહેરવાનું મોટું લાંબું વસ્ત્ર. ઉ૦ મારે ગુરુનાં ધોતર નથી ધોવાં, કુંવર! ચાલો ઘેર મામી મનાવે.

ધોતલી, સ્ત્રી૦ છોકરાને પહેરવાનું નાનું ટુંકું ધોતિયું.

ધોતાળ, વિ૦ [સં. ધૌત] ઉદાર; સખી; છુટા હાથનું; ખરચાળ; ઉડાઉ.

ધોતાળપણું, ન૦ ઉદારતા; ખરચાળપણું; જાતે ધોવાઈ જવાય એવી જે ઉદારતા અને ખરચાળપણું તે.

ધોતિયું, ન૦ ધોવાય અને પહેરાય એવું પુરુષોને કમ્મરે પહેરવાનું વગર સિવેલું વસ્ત્ર; ધોતર; પોતિયું; થેપાડું. રૂ૦ પ્ર૦ ધોતિયાં ઢીલાં થઇ જવાં=ડરી જવું; ભય લાગવો; થરથરી જવું; બીવું. કહે૦ ધોતિયામાં આખું જગત નાગું=અંદરમેળે સૌ સરખું–માત્ર વહેવાર પુરતી ઉપરની ટાપટીપ હોય; સૌનાં ઘર વ્યવહારમાં સરખાં. ધોતિયું ઉંચું કરીએ તો આપણેજ નાગા દેખાઇએ=અંતરપટ દૂર કરવામાં માલ નહિ; ઢાંકણુ હોય તેજ સારૂં.

ધોતી, સ્ત્રી૦ નાનું ધોતિયું; ધોતલી. કહે૦ ધોતીપોતી છતના ચાળા અને ટીલાંટપકાં હાથના ચાળા=લુગડાંલત્તાંની ટાપટીપ પૈસો હોય ત્યારે થાય અને ટીલાંટપકાંની ટાપટીપ તંદુરસ્તી હોય ત્યારે થાય.

ધોતીજોડો, પું૦ રેશમી અથવા કસબી કિનારના ધોતિયાની જોડ તે; સારા સુરેખ વણાટ અને સુંદર કોરનાં ધોતિયાં તે; ખાસ કરીને રેશમી કોરનાં ધોતિયાં માટે વપરાય છે.

ધોધ, પું૦ પ્રવાહીનો ઉંચેથી પડતો–જોરથી ધસતો દદુડો તે; ધો ધો એવા અવાજ ને જોર સાથે બહાર ધસતો કે વહેતો પાણીનો પ્રવાહ તે ધોધ. લોહીનો ધોધ

ચાલ્યો. ધોધવો.:—અમેરિકામાંના નાયગારાના ધોધનું નામ જાણો ને સુરપાણજી ના કે ગરસપ્પાના ધોધનું નામે જાણો નહિ એ સ્વદેશ સંબંધી કેટલું અજ્ઞાન !

ધોધડો, જુ૦ ધોધ.

ધોધવો, પું૦ ધોધ; ધાધોરો; દદુડો; ધોધો એવા અવાજ સાથે વહેતો—ધસતો પાણીનો પ્રવાહ—મોટી ધાર તે.

ધોધો, અ૦ પાણીના જોરદાર ધસારાનો અવાજ.

ધોનારવું, ક્રિ૦ સ૦ મારવું; ઝાપટવું.

ધોબણ, સ્ત્રી૦ ધોબીની સ્ત્રી; ધોબી જાતિની સ્ત્રી તે.

ધોબાં, ન૦ ઈંટ; ઇંટાળા.

ધોબી, પું૦ મેલાં કપડાં ધોવાનો ધંધો કરનારો; ધાવક; રજક. (૨) મેલાં કપડાં ધોવાનો ધંધો કરનારા લોકનો એક વર્ગ તે. (૩) મૂર્ખ; બેવકુફ માણસ. કહે૦ ધોબીનો કુતરો નહિ ઘરનો અને નહિ ઘાટનો=બે ઠેકાણે જીવ રાખીને કામ કરતાં એકકે સચવાય નહિ અને એકકે ઠેકાણેથી અર્થ સરે નહિ એમ. બેઉ બગડે—રખડી પડાય એવા અર્થમાં વપરાય છે. અહિંનાએ નહિ અને ત્યાંનાએ નહિ એવું તે.

ધોબીકણું, ન૦ ધોકરણું; પાયો.

ધોબીગટ્ટો, પું૦ જે ઠેકાણે ધોબીઓ કપડાં ધુએ છે તે—ઘાટ—આરો.

ધોબીઘાટ, પું૦ ધોબીઓને કપડાં ધોવાનો જે ઓવારો તે.

ધોબું, વિ૦ જેને કંઇ આવડતું ન હોય તેમ જેને ઝાઝી ઉંડી સમજ પણ ન હોય એવું; ઝટ સમજી જાય એવું નહિ તે; જેને આવડ હોય નહિ તે; સાદું; ભોળું; અણુકસબી. અચતુર; બેવકુફ.

ધોબો, પું૦ હાથેળીમાં પાડેલો કસુંબો—પેય ભરવાનો જે ખાડો તે; અંજલી; પોશ; કસુંબો પીવાનું નાનું છાલિયું. (૨) વિ૦ મૂર્ખ; ઠોઠ.

ધોભી, જુ૦ ધોબી.

ધોમ, પું૦ સખત—આરમારનો તડકો પડવો તે; બપોરનો તાપ તડકો.:—ધોમ ધખે છે, અત્યારે ક્યાં જશો ? આ છાયામાં જરા આરામ લો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોમ ધખવો=આરમારનો તાપ પડવો. (૨) ખૂબ ક્રોધ ચઢવાથી રાતાપીળા થઇ જવું. ઉ૦ ધોમ ધોખીઓ અપારરે. ભો. ભગત.

ધોયલો, પું૦ ધોઇલો; કપડાને ધોવા માટે જુડાય છે તેમ જુડવું-મારવું તે; ખૂબ માર મારવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોયલો કાઢવો=ખૂબ જુડી નાંખવું (મારથી—મહેણાંથી)

ધોરણ, ન૦ [સં.] અમુક કામકાજ કરવાની જે નિયત રીત તે; નક્કી કરેલી નિયમિત રીત તે. પદ્ધતિ; વહીવટ. (૨) નિશ્ચય; ખાતરી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોરણ રાખવું=અમુક નિયમિત—નિશ્ચિત રીત રાખવી. રૂઢિ કામ કરવાનો નક્કી નિયમ તે; માપ; પરિમાણ. (૩) અંદાજ. (૪) વર્ગ.:—પાંચમું ધોરણ.

ધોરીડો, પું૦ ધોરી—મુખ્ય—મોટા—ધુંસરે જોડાય એવો બળદ.

ધોરિયો, પું૦ ગાડા કે ગાડીને બે બળદ જોડતાં તેમની વચ્ચે રહેતું લાકડું; પોલ; ઉધ. (૨) પાણી લઇ જવાની નીક. (૩) ધોરી બળદ. (૪) ધોરો; કઠેડો.

ધોરિંધર, જુ૦ ધુરંધર.

ધોરી, વિ૦ મોટું; મુખ્ય; આગેવાન.:—ધોરી નસ, ધોરી મોભ. (૨) જબરૂ; ભારતાણે—સહે એવું.:—ધોરી બળદ. (૩) પું૦ બળદ.

ધોરો, પું૦ અગાસી અથવા ધાબાની કોરે પડી જવાય નહિ તે માટે ચણેલી થોડી ઉંચી ભિંત તે; હૈયારખી; કઠેડાની ભિંત. (૨) ઓટલાને છેડે અઢિંગીને બેસવામાટે તકિયા જેવું કરેલું ચણતર તે. (૩) ખાઇ પીને તાજોમાજો થયેલો જાડો ને બેફિકરો માણસ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોરો પાડવો=વણાટમાં બે તાર સાથે નાંખવા તે.

ધોલ, સ્ત્રી૦ લપડાક; તમાચો; થાપોટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોલ મારવી=તમાચો મારવો; ફટકો દેવો. (૨) ટાણો મારવો; મોણું પાડવું; સખત જવાબ આપવો.

ધોવડાવવું, ક્રિ૦ પ્ર૦ ધુએ એમ કરાવવું; સ્વચ્છ—પાણીથી ગંદકી—મેલ નીકળી—જતો

રહે એમ કરાવવું. (૨) પાવન કરાવવું; પંક્તિ અપાવવી.

ધોવણ, ન૦ કોઇ વસ્તુ ધોઇ હોય તેનું પાણી તે; ધોવરામણ; નિગાળ:—ચોખાનું ધોવણ. (૨) ધો; ધોવું તે. આ ધોબીનું ધોવણ કંઇ એટલું બધું સારૂં નથી.

ધોવાણ, ન૦ ધોવાઇ જવું તે; ધોવાયેલું હોય એવું થઇ જવું તે; પાણી—પૂરના વહેવાથી માટી કે ચુના વગેરેના બાંધકામનું તણાઇ જવું તે.:—ભારે વરસાદ અને રેલનાં પાણીથી લોહાની સડક ઉપર ઠેકઠેકાણે ધોવાણ થઇ ગયાં છે એટલે આગગાડી વખત સર આવતી નથી. (૨) ધોવરામણ.

ધોવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણીથી સાફ કરવું; પાણીવડે મેલ કાઢવો; કપડાં વગેરેને પાણીમાં પલાળી ઝાટકીને સ્વચ્છ કરવાં. (૨) પવિત્ર કરવું; પંક્તિ આપવી; નાતમાં લેવું. એને હજી અમદાવાદની નાતે ધોયો નથી. રૂ૦ પ્ર૦ હાથ ધોવા=તજી—છોડીદેવું; આશા મૂકવી; પરવારી જવું. પાપ ધોવું=નિંદા કરવી; કુથલી કરવી; કોઇનાં પાપ કર્મની વાતો કરવી. ધોવાઇ જવું=સત્વ જતું રહેવું; ધન—શક્તિ વગેરે ઘટી જવાં.:—બદફેલીમાં શરીરે અને મોટાઇનાં જમણવારોમાં પૈસે ટકે ધોવાઇ જવાનું. ધોઇ નાંખવું=ધોવાની માફક ખૂબ મારવું. સત્વ—ધન રહિત કરવું. ધોઇ પીવું=અવગણના કરવી; ઉપેક્ષા કરવી. (૨) કંઇ કામનું નહિ રહેવું. નકામ પડવું.:—મુદત ગઇ હવે એની હુંડીને શું ધોઇપીએ. ધોઇવાળવું=પાણી ફેરવવું; કર્યું કરાવ્યું બધું ભુસાઇ જાય એમ કરવું; રદ કરી નાંખવું; અપજશ લેવો.:—થોડા માટે કંજુસ થઇ આગલાં ઉદાર કામોને એણે ધોઇ વાળ્યાં.

ધોળ, ન૦ સ્ત્રીઓને ગાવાનું ગીત; ગીત; ગાન. (૨) ગીતનો એક ઢાળ. ધોળમંગળ=મંગળધોળ=સારા અવસરે સ્ત્રીઓ જે ગીતો ગાયછે તે.

ધોળવું, ન૦ ઢોળવું; માલવું; ગોરસું. (૨) દહિં ભાગીને કરેલો રગડો; મઠો. ઉ૦ પાણી વિના જેમ દહિં ડોળવું, તે ભાગે ખરૂં પણ થાય ધોળવું.

ધોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભિંતને ચુનો લગાડી ધોળી કરવી; ચુનો લગાડવો. (૨) ઉકાળવું; બજાવવું; કરવું.

ધોળાશ, સ્ત્રી૦ ધોળાપણું; ધવલતા; સફેતી

ધોળિયો, પું૦ ધોળો બળદ.

ધોળીમુશળી, સ્ત્રી૦ એક ઓષધિ. આ ધોળા રંગનાં મૂળિયાં હોય છે. તે શક્તિ આપે છે. વસાણાંમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

ધોળું, વિ૦ દૂધ અને રૂના રંગનું; ઉજળું; ખડી કે ચુના જેવું; ધવલ. (૨) સ્વચ્છ. (૩) ફીકું; નિસ્તેજ; જેમાં મુખ્ય રંગ ઓછો હોય એવું. રૂ૦ પ્ર૦ ધોળું ફગ=સાવ ધોળું; તદન ધોળું. ધોળું પુણી જેવું=રૂ જેવું ધવલ તે; જેમાં લાલાશનો અંશે રણો ન હોય એવું; તદન ફીકું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધોળાપર કાળું કરવું=શાહીથી ધોળા કાગળપર લખવું; સહી કરવી. ધોળામાં ધૂળ પડી=વૃદ્ધાવસ્થાને વગોવી. કહે૦ ધોળિયા ! ધાડ આવી તો કહે ધણીને ઘેર=જેને ધણીપણું છે તેને ગુમાવવાનું છે બીજાને શું ? નોકરને લાભ હાનિની શી દરકાર ?

ધોળેદહાડે, અ૦ ખુલ્લે દિવસે; જાહેરમાં સૌ કોઇ દેખે જાણે એમ. ઉ૦ ધોળેદહાડે ધાડ પડે.

ધોળેશરી, સ્ત્રી૦ રૂની અધિદેવતા; રૂની દેવી; રૂના વેપારીઓ ધોળેશરીના સોગન ખાય છે.

ધોંડો, પું૦ પત્થર; પહાણ. (૨) ઉમ્મરે પહોચેલો અને શરીરે ખીલેલો પણ અક્કલનો બારદાન એવો માણસ. (૩) પત્થર ફોડો.

ધોંસરૂં, ન૦ ધુરા; ધુંસરી તે

ધોંસો, પું૦ ધુંસો; ઉનના જાડા વણાટનો કામળો.

ધૌત, વિ૦ [સં.] ધોયેલું. (૨) ઉજળું; સ્વચ્છ.

ધૌર્ત્ય, ન૦ [સં.] ધૂર્તપણું; ધૂર્તતા.

ધ્યાતા, પું૦ [સં.] ધ્યાન ધરનારો; ધ્યાનાર.

ધ્યાન, ન૦ [સં.] ઉંડો વિચાર; મગ્ન હોવું તે. (૨) મન; ચિત્ત; લક્ષ (૩) ખંત; કાળજી. (૪) સ્મૃતિ; સ્મરણ. (૫) પસંદ પડવું તે ક્રિ૦ પ્ર૦ ધ્યાનમાં લેવું=લક્ષપર લેવું; મનમાં લેવું. ધ્યાનમાં આવવું=પસંદ પડવું; ગમવું; સારૂં છે એમ લાગવું. ધ્યાનમાં ઉતરવું=મન-વિચારને ગોઠવું; ખાતરી-વિશ્વસનીય લાગવું; ગમવું; બરોબર-યોગ્ય-લાગવું; સમજાવું. એકચિત્તતા; બધેથી મનને ખેંચી લઇ એક વસ્તુ કે વાત ઉપર સ્થિર રાખવું તે. એકજ બાબત ઉપર બધી ઇંદ્રિયોનું વલણ તે.

ધ્યાની, વિ૦ ઉંડા વિચાર કરનાર; ધ્યાન ધરનારો.

ધ્યાવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. ધ્યૈ.] ધ્યાન ધરવું; વિચારવું; ચિંતવું. મનમાં જોયા અને વિચાર્યા કરવું.

ધ્યેય, વિ૦ [સં.] ચિંતવાયોગ્ય; ચિંતનીય.

ધ્રાગો, પું૦ દોરો; દોરડો. (૨) ચિંથરૂં; ફાટેલું કપડું.

ધ્રાવું, ક્રિ૦ અ૦ આખરવું. ઉ૦ જુગતી જાણ્યા વિના એકલું ધ્રાય, તો આખા એકલે નવનીત થાય. (૨) તૃપ્ત થવું; ધરાવું; સંતોષાવું; પેટ ભરાવું; ભૂખ ભાગવી.

ધ્રાશકો, પું૦ ઓચિંતો ત્રાસ લાગવો તે; બુરા વિચારનો-ભયનો ધક્કો લાગવો તે; ફાળ. (૨) ચિંતા; ફિકર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ધ્રાશકો પડવો.

ધ્રાસ્કો, પું૦ ધ્રાશકો.

ધ્રાંગવું, ન૦ કમાડને જડેલું જે આડું લાકડું તે, ભુસો.

ધ્રાંગો, પું૦ તસિયો; છાંટો; બહાર ઝરેલું પ્રવાહીનું ઝીણું બિંદુ.

ધ્રાંઠ, ન૦ એક જાતનું ઘાસ. વલ્લભ સંપ્રદાયના ભક્તો આની કંઠીઓ પહેરે છે.

ધ્રુ, ન૦ ધરૂ; ડાંગેર વગેરેના છોડ કે જે એક ઠેકાણેથી ઉખાડી બીજે ઠેકાણે રોપવાના કામમાં આવે છે. (૨) ધ્રુવ.

ધ્રુજવું, જુ૦ ધ્રુજવું ;કંપવું.

ધ્રુજારો, જુ૦ ધ્રુજારો.

ધ્રુપદ, ન૦ ગાયનમાં એક ઢાળ; એક જાતનું પુખ્ત ગાયન. અસ્તાઇ, આંતરો અને આભોગ એવાં ત્રણ અંગ તે. (૨) જુઓ ધ્રુવપદ.

ધ્રુવ, પું૦ [સં] પૃથ્વી જે આંસ-છેડાઓ ઉપર પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ફરે છે તે. ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફના બે છેડાઓ-અણીઓ તેઃ-ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ ધ્રુવ. (૨) ઉત્તર દિશા તરફ ક્ષિતિજથી સહેજ ઉંચે જે તારો દેખાય છે તે. (૩) ઉત્તાનપાદ રાજાનો વિષ્ણુભક્ત પુત્ર. (૫) જ્યોતિષ્યમાં બારમો યોગ. (૬) વિ. અચળ; દઢ; નિશ્ચિત; નક્કી; ન ડગે એવું.

ધ્રુવપદ, ન૦ [સં.] અચળસ્થાન; કદી ચળે નહિ એવું પદ તે. (૨) ટેક; મોરો.

ધ્રુવવૃત્ત, ન૦ [સં.] પૃથ્વીના ગોળાપર ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવોની તરફ સાડી તેવીસ અક્ષાંશની જે રેખાઓ તે. (૨) એ રેખાઓમાં આવેલો પ્રદેશ તે.

ધ્રુશકો, પું૦ પોક; મોટે ઘાંટે રડવું તે.:-એણે ધ્રુશકો મૂક્યો.

ધ્રોલિયું, ન૦ છાશ ભરવાનું મોટું દહાણું.

ધ્વજ, પું૦ [સં.] ધજા; પતાકા; વાવટો; નેજો. (૨) ગર્વ; અહંકાર. (૩) અગ્ર; શિખર; ટોચ. (૪) સૌથી સારૂં એવું જે તે; ધજ.:-ધજમાલ.

ધ્વનિ, પું૦ [સં.] સ્પષ્ટ સમજાય નહિ એવો શબ્દ-અવાજ તે; સ્વર; નાદ. મૃદંગ નગારા વગેરેનો ધ્વનિ. (૨) દૂર અવાજ થતો હોય તેનો ગણગણાટ-ઘોર તે. (૩) વાક્યનો ભાવાર્થ તે; હેતુ; આશય; અર્થ વિશેષ. (૪) રસસૂચક જે વાક્યાર્થ-પદાર્થ વ્યંજકતા તે; વ્યંગવાળું કાવ્ય તે.

ધ્વનિત, વિ૦ [સં.] શબ્દિત; સ્વરિત; અવાજના ઘોરવાળું, ગર્જિત; નાદિત.

ધ્વંસ, પું૦ [સં.] નાશ; પાયમાલી; ભંગ; અધઃપતન

ધ્વાંક્ષ, પું૦ [સં.] કાગડો; વાયસ.

ધ્વાંત, ન૦ [સં.] અંધારૂં અંધકાર.

ન, પું૦ [**સં.**] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો એકત્રીસમો અને વ્યંજનોમાંનો વીસમો દંતસ્થાની અક્ષર; નનો. (૨) અ૦ નકારાર્થે એકલો અથવા બીજા શબ્દ સાથે જોડાઇને વપરાય છે:-ન ના, નકર. નનામું, વગેરે કહે૦ ન આવડે બીખતો વેંદું શીખ. ન કરે નારાયણ ને ગઢવી ઘોડે ચઢે. ન જાણે જોશી તે જાણે ડોસી. ન દીઠાનું દીઠું માર મહુડાં ને મીઠું. ન મળે નારી તો સદાય બ્રહ્મચારી. નમામા કરતાં કાણોમામો સારો. ન બોલ્યામાં નવગુણ. ન મળ્યાનાં વેવલાં.

નઇ, સ્ત્રી૦ દુધી. શાક કરવાનું એક ફળ. (૨) નહિ.

નઇડે, અ૦ પાસે; નજીક, આંખ આગળ. (૨) પાઠે; મોઢે.

નઇડો, પું૦ ભીલ લોકની એક જાતિમાંનો પુરુષ.

નઇયું, ન૦ નખ આગળ પુરી થતી ચામડીનો જે આંતરો તે; ટેરવા ને નખ આગળની ચામડીનો ભાગ; નેયું.

નકટું, વિ૦ નાક વગરનું; ટેક કે શરમ વગરનું; નિર્લજ્જ; બેશરમ; તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યું હોય, તોપણ ફરીને વળગતું જાય એવું. કહે૦ નકટાની નાત. એમ કહેવાય છે કે એક જણનું જ્યારે ગુનાસર સરકારે નાક કપાવી નાંખ્યું ત્યારે તે પોતાને કોઇ નિંદે નહિ તેથી એકદમ નાચવા કુદવા લાગ્યો. કોઇએ પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે, નાક જવાથી મને નારાયણ દેખાય છે. ભોળિયા લોકે તેમ કર્યું અને સૌ પછી પોતાને પ્રભુ દેખાય છે એમ કહેવા લાગ્યા, અને એ પ્રમાણે તેમનું એક ટોળું બંધાયું નાત બની; નારાયણી ટોળું. નકટીનું નાકે કાપે નહિ એવું-બુઠું=ધાર વગરનું.

નકતો, પું૦ હસવું આવે ને નવાઇ લાગે એવી વાત; ચમત્કારી તર્ક તે; બુટ્ટો. (૨) તમાસો; કોઇ વિસ્મયથી જોઇ રહે એવું જે તે.

નકરામણ, ન૦ નકારવાની નુકસાની તે; હુંડી વગેરે ન સ્વીકારતાં જે નુકસાની આપવી પડે તે-નકરામણ; નકારવાનો બદલો.

નકરૂં, વિ૦ કર વગરનું; જેની ઉપર કર-ધારો આપવાનો ન હોય એવું:-નકરી જમીન. જેની ઉપર ઋણ કે બીજું કંઇ આપવા લેવાનું હોય નહિ એવું; લફરા વગરનું; ચોખ્ખું; કાંઇ ખર ખરાજાત વગરનું; નર્યું. (૨) અ૦ કેવળ; માત્ર; સાવ-એકલું એમ.:-નકરો ને બકરો-જેને કંઇ લાગતું વળગતું અથવા સરસંબંધ ન હોય તેવો એકલવાયો-હાંડ માણસ.

નકલ, સ્ત્રી૦ [**અ.**] આબેહુબ ઉતારો તે; મૂળના જેવીજ બીજી બનાવટ-લખાણ-કળા કામ વગેરે તે; અનુકરણ. (૨) બીજાનો વેષ, રીતભાત અને હિલચાલ વગેરે જેમ હોય તેમ કરી દેખાડવું તે; ચાળા. (૩) મશ્કરી; મજાક; ચેષ્ટા. ક્રિ૦ પ્ર૦ નકલ કરવી-એક મૂળ લખાણનો બીજો તેવોજ ઉતારો કરવો; અસલની પ્રમાણે બીજું કરવું. નકલમાં અક્કલ શી-અનુકરણ કરવામાં બુદ્ધિની શી જરૂર !

નકલખોર, વિ૦ નકલ કરનારો; ચાળા પાડનાર; બીજાનો વેષ ભજવનાર.

નકલંક, વિ૦ [**સં.**] કલંક રહિત; લાંછન વગરનું. ઉ૦ હું નકલંકી નાર. નકલંકું, નકલંકી; નકલંકો. શુદ્ધ; સચ્ચરિત.

નકલી, વિ૦ નકલરૂપ; અસલ નહિ પરંતુ તેના જેવું બનાવેલું તે; બનાવટી; નહિ અસલ; અસલપરથી ઉતારેલું-સમ બનાવટનું તે. (૨) નકલ કરનાર; વેષ કાઢી બતાવવામાં ચતુર; મશ્કરો; નકલ કરવામાં કુશળ હોય તે. (૩) કસબી; કારીગર.

નકવેસર, સ્ત્રી૦ નાકે પહેરવાવાનું ઘરેણું;

વાળી; કાંટો; નથ. ઉ૦ નકવેસર ચીબુક સોહાય. દયારામ.

નકશી, સ્ત્રી૦ લાકડાપર, પથ્થરપર કે ધાતુના પતરાપર કોતરીને પાડેલી જે ભાત-તરેહ તે; કોતરણી; મુદ્રણ. (૨) પથ્થર વગેરે ઉપર ટાંકણાથી તરેહ પાડવી તે; ઝીણી કોતરણીનું ખોદકામ તે.

નકશીગર, પું૦ નકશી કોતરનારો; સલાટ; સોની વગેરે.

નકશીદાર, વિ૦ નકશીવાળું.

નકશો, પું૦ પાટી, કપડું, કાગળ કે બીજી કોઇ સ્વચ્છ સપાટીવાળી વસ્તુ ઉપર એકાદ મકાન, વન કે આખા પ્રદેશનો નાનો પણ માપસર જે ચિતાર પાડેલો હોય તે; ચીતરેલો દેખાવ. (૨) છબિ; તસવીર; છાયા સ્વરૂપ. (૩) અસલની તેના જેવીજ નકલ તે. (૪) ચિત્તાકર્ષક સુંદર-મજેનો દેખાવ; મોહક છટા; ભભકો.

નકસ, સ્ત્રી૦ નોંખ; ટેક; આબરૂ; સાખ; નાકઃ-મારી નકસ ન જાય તે સંભાળજે.

નકામું, વિ૦ કામનું નહિ તે; જેનું કામ-ઉપયોગ ન હોય એવું; વ્યર્થ; નકામ. (૨) નિર્જીવ, ફળ કે લાભ વગરનું. (૩) નિરુદ્યમી; જેને કામકાજ હોય નહિ એવું; નવરૂં. (૪) મિથ્યા; અમસ્તુ. ઉ૦ નકામી નાના નથી ચાલનારી.

નકાર, પું૦ નન્નો. (૨) નિષેધ; ના કહેવી તે; ન સ્વીકારવું તે; ના; નકારો. ક્રિ૦ પ્ર૦ નકાર વાસવો-ના કહેવી.

નકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ના પાડવી; નહિ કરૂં એમ કહેવું; ના કહેવી.

નકારૂં, વિ૦ ખરાબ; નઠારૂં; નરસું; દુષ્ટ; નહિ બોલાવવા જેવું. (૨) મમતી; ઉછાંછળું.

નકાશો, પું૦ નકશો.

નકાસ, પું૦ ઢોરને કાપીને વેચવાનું બઝાર; કસાઇવાડો. (૨) ફાંસી દેવાની જગા.

નકાળજું, વિ૦ કાળજા વગરનું; નિર્ભય; મનથી ડરે નહિ એવું. (૨) સાહસિક.

નકીબ, પું૦ [અ] રાજા, આચાર્ય અને અમલદાર વગેરેનો ઓદ્ધો પોકારનારો ચોપદાર.

નકીર, સ્ત્રી૦ લીટી.

નકુચી, સ્ત્રી૦ સાંકળ ભરવવાની નાની કડી.

નકુચો, પું૦ જેમાં સાંકળ ભરવવામાં આવે છે તે, બારસાખમાંનો અંકોડો-કડી-આંકડો. (૨) કાંટો.

નકુલ, પું૦ [સં.] નોળવો. (૨) પાંડવોમાંનો એક ભાઇ; માદ્રીનો પુત્ર.

નકો, પું૦ હરાયા ઢોરને મોઢે બાંધવાની જાળી-મહોરી. હરાયા ઢોરને મોંઢે અને નાકે દોરીની મહોરી પહેરાવી તેનો એક છેડો આગલા પગે બાંધવામાં આવે છે કે જેથી ઢોર નાસી શકતું નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ નકો દામવો-ઢોરને મહોરૂં ઘાલવું; દામણાની જાળી મોંએ બાંધવી.

નક્કર, વિ૦ નહિ પોલું; સંગીન; જેની અંદર પોલાણ ન હોય તે. (૨) જડ; ઘન; એક સરખું ભારે; વજનદાર. (૩) કઠણ. (૪) ઉપર જુદું અને અંદર જુદું એવું જે તે; એકજ તરેહનું બહિરંતર નહિ એવું:-લાખેલ દાગીના; ગાભાદા દાગીના ને નક્કર-સોનાના દાગીના. નકકુર.

નક્કી, વિ૦ ખાતરી કરેલી હોય એવું; ખરૂં. (૨) પાકું; ચોકસ. (૩) અ૦ નિશ્ચે; જરૂર; ખચીત; ખરેખર. ક્રિ૦ પ્ર૦ નક્કી કરવું-ઠરાવવું; ફરે નહિ એમ સિદ્ધ કરવું; અમુક વાત, વખત, કામ વગેરેને માટે જે કંઇ કરવું હોય તેનો પાકો ઠરાવ કરવો; ચોકસ કરવું.

નકકુર, વિ૦ નક્કર; સંગીન; જેમાં કુડ ન હોય એવું.

નકકોરડું, વિ૦ જેમાં કંઇ પણ ખાધું પીધું ન હોય એવું. (૨) નહિ વાપરેલું; તાજું; નવું. નક્કોરડી આઠમ, નક્કોરડો ઉપવાસ.

નક્ર, પું૦ [સં.] મગર.
નક્ષત્ર, ન૦ [સં.] તારાઓનું એક ઝુમખું તે. જ્યોતિષ પ્રમાણે આવાં સત્તાવીસ ઝુમખાં છે. (૨) તારો; તારક. (૩) સત્તાવીસની સંજ્ઞા. અશ્વિની, ભરણી, રોહિણી વગેરે નક્ષત્રો છે.
નક્ષત્રનાથ, પું૦ [સં.] ચંદ્રમા. ઉ૦ નક્ષત્ર નાથને લાંછન નવ ભાસે. નળાખ્યાન.
નક્ષત્રી, વિ૦ ક્ષત્રિય રહિત; ક્ષત્રિય ન હોય તેવી. ઉ૦ ભૂ નક્ષત્રી કરી ભૃગુનાથ, ગયું બળ પરાક્રમ તે સાથ.
નખ, પું૦ [સં.] હાથ પગની આંગળીઓના છેડા ઉપરનું તીણું ને બાંકું જે હાડકું તે; આંગળાંને છેડે જે હાડકાની વાંકી અણી હોય છે તે. માણસ, પશુ અને પખી વગેરે પ્રાણીઓનાં આંગળાંની આગળ જે બહાર નીકળેલું પાતળું ને અણીદાર હાડકું હોય છે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નખ ઉતરાવવા—વાળની માફક વધતા નખને ટુંકા કરાવવા; નખ લેવા—નખ કાપી લેવા, કરડી કે કાપીને કાઢી નાંખવા. (૨) વીસની સંખ્યા બતાવવાની સંજ્ઞા:—વીસનખી. રૂ૦ પ્ર૦ નખ ખુંપવો—પોચું હોવાથી નખ દાખલ થવો; પેસવું. નહિ સહેલું; કઠણ; અઘરૂં; નહિ ચાલે એવું; વગેરે બતાવવા માટે આમ બોલાય છે:—નવા દિવાનના કારભારમાં નખ નહિ ખુંપે. નખ જેટલું—નાનું:—નાની છું નખ જેટલી. નખમાંએ રોગ નથી—ખરેખરૂં તંદુરસ્ત છે; કંઇ પણ રોગનું ચિહ્ન નથી એમ. કહે૦ આંગળીથી નખ વેગળા તે વેગળા—દૂર તે દૂર જ; એવા અર્થમાં વપરાય છે. નખ કપાય તેની આંગળીને અસર થતી નથી તેમ આંગળીનું દુઃખ નખને લાગતું નથી એટલો જે જુદાપણાનો ભેદ તે ભેદજ.
નખતેલ, [અ. નફત્] વનસ્પતિમાંથી તેમજ જમીનમાંથી મળતું જ્વાળાગ્રાહી એક તેલ તે; ટરપેંટાઇન; રોકઓઇલ. આ તેલ જરા પીળચટું ને પાણી જેવું પાતળું હોય છે તથા હવામાં ખુલ્લું રહેતાં ઉડી જાય છે. અગ્નિ અડતાં તે ધોળી જ્વાળાએ બળે છે.
નખરાં, [અ. નખ્રત્] હાસ્ય આણે ને મોહ ઉત્પન્ન કરે એવા ચેનચાળા તે; આકર્ષક હાવભાવ; હાથ, પગ, આંખ, મુખ વગેરેને લીલા પૂર્વક હલાવવાં તે; અંગાદિક મરોડ; લટકાં; શૃંગારચેષ્ટા; ચાળા. ટાપટીપ ને શોભાવાળી બોલની, આંખની ને અંગની જે મોહક હિલચાલ ને છટા વગેરે તે:—એક નૂર કપડાં ને હજાર નૂર નખરાં. પ્રીતિ ઉપજાવે ને કામ ઉશ્કેરે એવું ગેલ. નખરૂં એક વચન.
નખરાંબાજ, વિ૦ લટકાળી; લીલાવતી; લહેકાળી; હાવભાવ ચતુરા.
નખલા-કોર, સ્ત્રી૦ નખના જેવા ચંદ્રકોની તરેહની પટી તે; ઝીણી નખિયાં ભાતની કિનારી.
નખલો, પું૦ નખના જેવા ચંદ્રાકાર ઘાટનો ચાંલ્લો ને કાનનું ઘરેણું તે. (૨) ચહેરો; સુરત. (૩) વાંકડી—નખિયા તરેહ ખોદવાનું સુતારનું ટાંકણું તે. (૪) રેશમની પાતળી પણ વળ દીધેલી દોરી તે. (૫) નખક્ષત તે; નખનો ઘા, વલુરો, નખોડ.
નખશિખ, અ૦ [સં.] પગનાં આંગળાંના નખથી તે માથા ઉપરની શિખા લગી:—પહેલાં તો તેણે તેને નખશિખ જોઇ લીધો. ઉ. નખશિખ રૂપ મનોહર ન્યાળી.
નખાગ્ર, પું૦ [સં.] નખનો આગલો ભાગ તે; નખની અણી. ઉ૦ શિરના કેશ નખાગ્રે લુએ. દયારામ.
નખાલસ, વિ૦ નિખાલસ; નિષ્કપટી; ખુલ્લા મનનું; ભોળું.

નખિયાં, ન૦ નખથી પડેલા જે ક્ષત–ખાડા–આંકા તે. (૨) નખ વડે રેસા તાણી કાઢી ને જોયેલી શાક કરવાની પાપડી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નખિયાં ભરવાં–નખ મારવા વલુરા ભરવા.

નખી, વિ. [સં.] નખવાળું (પ્રાણી) જેને મોટા મોટા ફાડી નાંખવાના નખ હોય એવું. (૨) ના૦ વાઘ રિંછ વગેરેનો નાનાં બાળકને ગળે પહેરાવવાનો સોને મઢેલો નખ તે; જેમાં નખ મઢેલો હોય એવું બાળકનું હાલરૂં.

નખેતર, ન૦ નક્ષત્ર. (૨) વિ૦ અશુભ; નહિ સારૂં; હીણું; નખેદ.

નખેદ, વિ૦ [સં. निषिद्ध] નિષિદ્ધ; નહિ સારૂં; અશુભ; હીણું; નઠારૂં.

નખોદ, ન૦ વંશમાં કોઈ ન રહેવું તે; મૂળથી ખોદાઇ જવું તે; સત્યાનાશ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નખોદ ઘાલવું–પાયમાલ કરવું; બુરૂં કરવું; બગાડી નાંખવું. નખોદ જવું–આગળ વંશ ચાલે નહિ એવું થઇ જવું; વંશમાં કોઇ ન રહેવું. નખોદવાળવું–બુરૂં કરવું; બગાડી નાંખવું. કહે૦ નવરો બેઠો નખોદ વાળે–નિરુદ્યમી માણસ પાયમાલી આણે; બુરૂં કરે.

નખોદપાટી સ્રી૦ ઉજડ પાટી.

નખોદિયું, વિ૦ જેનો આગળ અંકુર ન રહેલો હોય એવું; નખોદિયાનું; જેનો વંશવેલો રહેલો હોય નહિ એવાનું (ધન–માલ વગેરે તે):–નખોદિયું ધન કોણ ખાય! (૨) ન૦ જેનું નખોદ ગયેલું હોય તેની માલ મિલકત વગેરે તે. ન વારસું એવું જે તે:–એને મુઆને બે ત્રણ નખોદિયાં મળ્યાં.

નખોદિયો, પું૦ વાંઝિયો; જેને વારસમાં પુત્ર પુત્રી કોઇ ન હોય એવો તે. (૨) એક ગાળ; નઠારો–દુષ્ટ માણસ, એવું જે પ્રવચન તે.

નખોરિયું, ન૦ નખ મારીને ચામડીપર પાડેલો ક્ષત–વલુરો તે; નખનો ઉઝરડો તે. (૨) નખ મારવો તે; આંગળીનો ધક્કો દઈ નખ લગાડવો તે: નખાગ્ર મારવો તે; ચાંદવું; અડપલું:–તેં નખોરિયું કર્યું હશે નહિ તો તે બોલે એવો નથી. નખોરિયું કરવું–ચાંદવું અડપલું કરવું. (૨) માર્ગ કરી આપવો; ક્ષત પાડવો.

નગ, [સં.] પર્વત; પહાડ. નગદુહિતા–પાર્વતી.

નગણું, વિ૦ ગુણ નહિ જાણે એવું; અવગુણિયું; નગુણું. ઉ૦ નગણા નરનેજ ઘણાજ કહે, પણ નારી સમી ન નમેરી દિસે.

નગદ, વિ૦ [સં. नक्द] સંગીન; નહિ પોકળ; જડ; નક્કર.:–નગદ નાણું. રોકડ; સિક્કા રૂપે હોય એવું; મૂલ્યવાન; કિંમતી. વજનવાળું; ભરેલું; ભારે હોય એવું; ભરપુર

નગદી, સ્રી૦ નગદનાણું તે; સિક્કા–સોનારૂપાની પાટ વગેરે જે કિંમતી અવેજ તે:–દેવાળા પછી કંઇ નગદી નથી, થોડી માલ મિલકત કદાપિ હશે.

નગર, ન૦ [સં.] પુર; શહેર:-રાજનગર.

નગરચર્ચા, સ્રી૦ શહેરમાં લોકો જે બાબત ચર્ચતા હોય તે; ગામગપાટા; શહેરના લોકોમાં ચાલતી વાત તે:–વિક્રમરાજા દરરોજ રાતે વેષ બદલીને નગર ચર્ચા જોવા નિકળતો.

નગરચો, પું૦ છોકરાઓની એક રમત.

નગરપડો, પું૦ નગરના તમામ લોકને દાંડી–થાળી પિટાવી અમુક ફરમાન–વાત જાહેર કરવી તે; નગરના લોકને જાહેર કરવું તે; દાંડી પિટાવવી તે. ઉ૦ નગરપડો વગડાવીઓ, વર્તાવી છે આણ, જે નહિ આવે રણવિષે, તેના લઇશું પ્રાણ.

નગરશેઠ, પું૦ નગર–શહેરમાં સૌથી મોટો

જે શેઠિયો તે; મહાજન; મુખી.

નગરી, સ્ત્રી૦ [सं.] પુરી; નાનું શહેર. ઉ૦ કોણ રામની બેટી ને કોણ તાઈ ના-મરે, કયીરે નગરીની ગરાસણી.

નગરું, વિ૦ ગુરુ વગરનું; કોઇને પણ ગાંઠે નહિ એવું; નઘરોળ; બેશરમ. નિરંકુશ:-નગરો સાપ. નગુરું.

નગારખાનું, ન૦ નગારાં વગાડનારાઓને બે-સવાની જગા. (૨) જુદી જુદી જાતનાં વગાડવાનાં વાજાં તે. (૩) ટકોરખાનું. કહે૦ નગરખાનામાં તૂતીનો અવાજ કોણ સાંભળે છે ?–જ્યાં મોટો સમારંભ ચાલી રહ્યો હોય ત્યાં નાની વસ્તુ વગેરેનો શો હિસાબ ? અર્થાત્ મોટાંમાં નાનાને કોણ પૂછે–ગણે.

નગારચી, પું૦ નગારાં વગાડનારો તે; ઢોલી.

નગારું, ન૦ [अ. नक्कारह] દંડો ઠોકતાં અવાજ કરે એવી અંદરથી પોલી ને ઉપ-રથી ચામડે મઢેલી બનાવટ તે; પીટવાથી વાગે એવું વાદ્ય; પટહ; લાકડાનો નળા-કાર કે લાકડા, માટી કે ધાતુનો કુંડા જેવો મોઢે ચામડું મઢીને બનાવેલો દંડીકો મા-રીને વગાડવાનો એક ઘાટ–આકાર તે. (૨) ડમકો. (૩) મોટું જાડું ને માં-સથી ભરેલું એવું તે.:-મોટું નગારું. નગારા જેવી. જાડું–સ્થૂલ.

નગીનો, પું૦ [फा. नगीना] જડાવ દા-ગીનો. (૨) રત્ન; હીરો; મણિ. (૨) દેખાવડો ચતુર ને હોંશિયાર એવો જે તે.

નગુણું, વિ૦ ગુણ જાણે નહિ એવું; કૃતઘ્ન; કરેલા ઉપકારને ગણે નહિ એવું.

નગોડ, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ. ઓષ-ધિ.:-નગોડનાં પાન.

નગ્ન, વિ૦ [सं.] નાગું; વસ્ત્ર રહિત. (૨) ઢાંકણ રહિત; ઉઘાડું; ખુલ્લું:-નાગી તરવાર. (૩) નિર્લજ્જ; બેશરમ. (૪) લુચ્ચું.

નઘરોળ, વિ૦ જેને ચિંતા કે કાળજી ન હોય એવું; માનાપમાનની અસર વગરનું; બે-ફિકરું; માત્ર શરીર વધારી જાણેલું હોય એવું; જડભરત; નઠોર; અસર વગરનું.

નચવવું, ક્રિ૦ નચાવવું.

નચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નાચ કરાવવો; નાચે એમ કરવું; નચવવું:-ગણિકા નચાવવી. (૨) રમાડવું; ખિલાવવું; લડાવવું; હુલા-વવું; છૂટથી જેમ કરવા ચહાય તેમ કરવા દેવું. (૩) કુદાવવું; ઉછાળવું. (૪) જેમ કરવાનું કહે તેમ કર્યા કરવું; આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્યા કરવું. ઉ૦ જેમ ખુંદી ખમું છું રે, નચાવી નાચું છું. દયારામ.

નચિંત, વિ૦ [सं.] ચિંતા રહિત; બેફિકર. (૨) અ૦ ચિંતા રહિત હાલતમાં હોય તેવી રીતે; ચિંતા ન હોય તેમ.

નચિંતતા, સ્ત્રી૦ નચિંતપણું; સ્વાસ્થ્ય.

નચિંતપણું, ન૦ નચિંતતા.

નચુકી, સ્ત્રી૦ નાનો નકુંચો.

નચુકો, પું૦ નકુંચો.

નછરું, વિ૦ જુદું; અલગું; ભિન્ન.

નછોરવું, વિ૦ જેને છોકરું ન હોય તેવું; છોકરાં વગરનું; નાદાન.

નજદીક, અ૦ [फा.] પાસે, પડોસમાં; કને; નજીક.

નજર, સ્ત્રી૦ [अ.] દૃષ્ટિ; જોવું તે. (૨) ધ્યાન; લક્ષ. (૩) મહેરબાની; કૃપા. (૪) ભેટ; બક્ષીસ. (૫) સ્નેહ–વહા-લના કે અદેખાઇના જોવાથી માણસને થતી નઠારી અસર તે:-મીઠી નજર બેઠી છે. જીવતી ડાકણની નજર લાગી છે. સારા ખોટા ભાવવાળા દૃષ્ટિથી થતી અસર. આ અસર મટાડવાને નજર ઉતારવી, બાંધવી ને વાળવી એમ કહેવાય છે. એક વાડકામાં મરચાં મીઠું ને દેવતા નાંખી તે

એક થાળીમાં ઉંધો પાડી ઉપર પાણી નાંખવામાં આવે છે. વાડકો થાળી સાથે ચોંટી જાય તો બરોબર નજર બંધાઈ એમ કહેવાય છે. હવાના દબાણથીવાડકો ચોંટે છે. (૫) ઇચ્છા; ભાવ; મન, બુદ્ધિ. ઉ૦ નજર ન કરો નાથ! ઘેર જવાનીરે.

ક્રિ૦ પ્ર૦ નજર કરવી–સામું જોવું; મહેરબાની કરવી; લક્ષ આપવું. નજર ખેંચવી–ધ્યાન ખેંચવું. નજર બેસવી–જોરથી નજરની અસર થવી. (૨) ધ્યાનમાં આવવું; બુદ્ધિ પહોંચવી. નજર ઉતારી નાંખવી–મહેરબાની ઓછી કરવી. નજર ઘાલવી–દાનત બગાડવી. નજર પહોંચવી–બુદ્ધિ પહોંચવી. નજરમાંઘાલવું–ધ્યાનમાં રાખવું. નજર ચોરવી–એક નજર ન થવા દેવી; દેખે નહિ એમ કરવું. નજરે ચઢવુ-દેખા દેવી, નજર તળે રાખવું–દેખરેખમાં રાખવું.

રૂ૦ પ્ર૦ કરડી નજર–ઇતરાજી રાખવી તે; અપ્રસન્ન ગુસ્સે રહેવું તે મીઠી નજર–દયા–પ્રેમ ભાવ હોવો તે; ક્ષમા દૃષ્ટિ રાખવી. ટુંકી નજર–અનુદાર દૃષ્ટિ; કમબુદ્ધિ; સાંકડું મન હોવું તે; પરિણામનો વિચાર ન આણે એવો સ્વભાવ તે. નજરે નજર મળવી–આંખ મળવી; સામ સામે મળવું; નજર એક થવી. નજરનો ખેલ–ચમત્કારિક બાબત તે; અમુકની હાજરીને લીધે બનનારી બાબતનું સારૂં ખોટું બનવું તે; શેહ પડવી, વગેરે તે.

નજરકેદ, સ્ત્રી૦ [અ.] આંખ તળેથી બહાર ન જાય તેમ રોકી રાખવું તે; અમુક હદની બહાર જવાય નહિ એવો જે પ્રતિબંધ તે.

નજરચુક, સ્ત્રી૦ દૃષ્ટિદોષ; બરોબર ધ્યાન નહિ હોવાથી થયેલી ભૂલ તે.

નજરચોર, પું૦ નજર ચોરનાર; સરત ચુકવી કાર્ય કરી લેનાર.

નજરબંધી, સ્ત્રી૦ જાદુથી અથવા હાથ ચાલાકીથી જોનાર જોઈ શકે નહિ એમ કૌતૂક કરી દેખાડવું તે; જોનારથી જણાય, સમજાય નહિ એમ કરવું તે; લોકની આંખને ભુલાવામાં નાંખવી તે.

નજરબાગ, આંગણામાંનો બગીચો.

નજરબાજ, વિ૦ આસપાસ નજર રાખનાર; સાવધાન. (૨) તર્કશક્તિવાળું; ઝટ સમજી જાય તેવું. (૩) દીર્ઘદૃષ્ટિ.

નજરાણું, ન૦ મુલાકાત કરતાં ધરવાની ભેટ; રાજા, અમલદાર કે મોટા માણસને મળતાં તેની નજર આગળ જે ભેટ મુકાયછે તે. (૨) ભેટ; ભેટ કરેલી-કરવાની ચીજ તે.

નજરાનજર, જુ૦ નજરોનજર.

નજારયું, ન૦ નજર ન લાગે તે માટે બાળકને ગળે પહેરાવવાનું હાલરૂં. (૨) નજર ન લાગે તે માટે બાળક કે વરને શણગારી તથા આંખ આંજીને તેને ગાલે જે કાળું ટપકું કરવામાં આવે છે તે. ઉ૦ આંજી આંખડીરે, માએ ગાલે નજરિયું કીધું. દયારામ.

નજરોનજર, અ૦ આંખે આંખ; નજર સામે; જાહેર–દેખતા દેખત; બેઉ ખુલ્લી આંખે જોતા હોય ને થાય એમ; ખુલ્લી આંખે. પ્રત્યક્ષ જોયું હોય એમ:–મેં તેને નજરોનજર જોયાને ?

નજલો, પું૦ ચાળીસ વર્ષ પછી મસ્તકમાંથી નીચે ઉતરતો રસવિકાર; એક રોગ:–નજલો આંખે ઉતરે તો આંખ, કાને ઉતરે તો કાન અને દાંતે ઉતરે તો દાંતનું કાચું થઇ જાય છે. ગરમીથી થતો એક રોગ.

ક્રિ૦ પ્ર૦ નજલો ઉતરવો–માથામાંથી કોઈ જાતનો રસવિકાર નીચે આવવો–રોગી અસર થવી.

નજીક, અ૦ પાસે; કને; નજદીક; નહિ દૂર; અદૂર.

નજીવું, વિ૦ જીવ વગરનું; માલ વગરનું; સાર રહિત; નકામું. (૨) સામાન્ય; સાધારણ; સહેજ.

નજીસ, વિ.] અ.] નીચ; હલકું; દુષ્ટ સ્વભાવનું; હીણું. (૨) ખરાબ; ગલીચ; ગંદું; મેલું.

નજુમ, પું૦ [અ] જ્યોતિષ; જોશ; ગ્રહ જોઈને ફળ કહેવું ત.

નજુમી, વિ૦ જોશ જોનાર; જોશી; જ્યોતિષી.

નટ, પું૦ [સં.] ખેલ કરનારો; વેષ ભજવનારો; નર્તક; નાચી કુદીને ગમત કરાવનારો. (૨) દોર પર નાચ કરનારો; બજાણિયો. (૩) એ નામનો એક રાગ.

નટખટ, વિ૦ કોઇથી ગાંજ્યું જાય નહિ એવું; બાહોશ; સાવધાન; ચુકે નહિ, છેતરાય નહિ અને ગફલતમાં રહે નહિ એવું-બધી બાજુએ ધ્યાન રાખીને કામ કરે એવું ચતુર તે.

નટડી, સ્ત્રી૦ નાચ કરનારી; નટની સ્ત્રી; નટી. (૨) બજાણિયણ. (૩) નાના પ્રકારના વેષ લે અને ખૂબ નખરાંમાં રહે એવી સ્ત્રી.

નટનાગર, પું૦ ઠાઠમાઠિયો-ટાપટીપથી સુંદર પોષાકથી સફાઇદાર છટામાં રહેનારો-છેલ પુરુષ તે.

નટવર, પું૦ [સં.] નટોમાં ઉત્તમ એવો જે તે; છેલ-ફક્કડમાં ફક્કડ એવો તે. છેલ બટાઉ.

નટવાઈ, સ્ત્રી૦ નાચણવેડા; નટનું કામકાજ તે; ભવાઇ; નટવેડા. (૨) આકાશ ચક્ષીની રમત.

નટવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] નટની જે વિદ્યા તે. નૃત્યાદિક કેમ કરવાં તે સંબંધીનું જે જ્ઞાન-શિક્ષણ વગેરે તે.

નટવું, ક્રિ૦ અ૦ નાચવું; નૃત્ય કરવું; ખેલવું; દોરપર નાચ-ખેલ કરવા તે.

નટવો, પું૦ નટ.

નટી, સ્ત્રી૦ [સં.] નટની સ્ત્રી તે; નાટકમાં સૂત્રધારની સ્ત્રી તે. નાટક વગેરે ખેલની શરૂઆતમાં મધુર ગાયનથી શ્રોતાઓને રંજન કરનારી મુખ્ય ખેલાડીની નૃત્યાદિકમાં કુશળ સ્ત્રી.

નટેશ્વર, [સં.] મોટો નટ તે; નટોમાં ઇશ્વિર જેવો જે તે. (૨) મહાદેવ; શિવ; શંકર.

નઠારૂં, વિ૦ [સં. નષ્ટ] ખરાબ; નરસું; સારાથી ઉલટું. (૨) અપશબ્દ; ગાળ જેવું; અસભ્ય; ન સારૂં લાગે એવું.

નઠોર, વિ૦ જેને શિખામણ-ચાનક ન લાગે એવું; નફ્ટ; નિર્લજ; ધૃષ્ટ.

નડ, સ્ત્રી૦ હરકત; અટકાવ; અવરોધ; અંતરાય; આડખીલી.

નડતર, ન૦ અડચણ; અંતરાય; અવરોધ.

નડવું, ક્રિ૦ સ૦ વચમાં આવી હરકત કરવી; અટકાવવું. (૨) વિઘ્ન કરવું. (૩) પીડા કરવી; સતાવવું; દુઃખ દેવું; વિતાડવું.

નડાવ, પું૦ હરકત; નડ; અટકાવ.

નણદલ, સ્ત્રી૦ નણંદ; નણદી. ઉ૦ નણદલ આવી મીરાંબાઇની રે. દયારામ.

નણદી, સ્ત્રી૦ વરની બહેન; નણંદ. ઉ૦ નણદી કેમ નાથ ન આવ્યા. ક. દ. ડા.

નણદોઇ, પું૦ નણંદનો વર.

નણંદ, સ્ત્રી૦ [સં. ननांदृ] વરની બહેન; નણદી.

નતવાળિયો, પું૦ મુવાંની પછવાડે વરસ સુધી દરરોજ જે બ્રાહ્મણ જમાડયા કરવો તે.

નતીજો, પું૦ અંત; છેડો; પરિણામ. (૨) નિકાલ.

નથ, સ્ત્રી૦ નાકનું ઘરેણું; વેસર; વાળી. નાની શી નથ મારા નાકમાં સમાય, મોટી પહેરૂં તો મારી નથ ઝોલાં ખાય, ઝીણા મારુજી૦ (૨) નથી; છે નહિ. કાઠિયાવાડમાં વપરાય છે.

નથડી, સ્ત્રી૦ (નથની) વાળી; નકવેસર. (૨) વિટલી.

નથન, ન૦ નાથ ઘાલવી તે; નાથવું તે; કબજે રાખવું તે; અંકુશ.

નથની, સ્ત્રી૦ નથ; વાળી; નકવેસર. ઉ૦ તારી નથનીનું મોતી બતાવ, ગોરી ખોલી ઘુંઘટો.

નથાવું, ક્રિ૦ અ૦ નાથવાળા થવું; અંકુશમાં આવવું; લગામવાળા થવું.

નથી, ક્રિ૦ [**સં. नास्ति**] છે નહિ; નથ.

નદ, પું૦ [**સં.**] મોટી ને ભારે નદી:-સિંધુ; બ્રહ્મપુત્ર; શોણ.

નદારત, અ૦ (નદારદ) પાસે નથી; કંઈજ છે નહિ–એવા અર્થે વપરાય છે.

નદાવા, અ૦ દાવો–હક રહેલો નથી; હવે પછી કોઇ રીતે હક કરીને મગાય નહિ–એવા અર્થમાં વપરાય છે:–અભરામ નદાવા આપ્યું.

નદી, સ્ત્રી૦ [**સં.**] પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વત વગેરેમાંથી નીકળી જમીન ઉપર વહી સમુદ્ર અથવા સરોવરને જઇ મળે છે તે; સરિતા. રૂ૦ પ્ર૦ નદી નાવ સંજોગ–નદીને નાવના સમાગમ જેવું. (૨) પ્રવાહીનો જે રેલો ચાલે તે.:–લોહીની નદીઓ ચાલી.

નદીનાળું, ન૦ નાની નદી–વહેલો વગેરે તે.

નધણિયાતું, વિ૦ ધણી–માલીક વગરનું; નવારસું; ધણી રહિત; જેનું કોઇ માલીક હોય નહિ એવું તે.

નનડવું, ક્રિ૦ અ૦ કનડવું; પજવવું; દુઃખદેવું.

નનામી, સ્ત્રી૦ ઠાઠડી; શબને ઉપાડી જવાના વાંસની ખાટલી. ક્રિ૦પ્ર૦ નનામી બાંધવી. ઠાઠડી બાંધવી.

નનામું, વિ૦ નામ વગરનું; લખનારનું નામ ન હોય તેવું. (૨) સહી–હસ્તાક્ષર વગરનું. નામ વગરનું હોય તેવું–અથવા જેનું નામ દેવાય નહિ એવું–અતિશૂદ્ર વગેરે માટે વપરાય છે.:–નનામો ટુંકડા ઉધરાવવા આવશે માટે જમી લો.

નનૈયો, પું૦ નકાર; ના; નન્નો.

નન્નો, પું૦ [**સં.**] નકાર; ન એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે. કહે૦ એક નન્નો સો દુઃખ હણે.

નપગું, વિ૦ પગ વગરનું; મૂળ–થડજ ન હોય એવું; કઢંગ; ખોટું; અસત્ય. (૨) લંગડું.

નપાદ, વિ૦ નઠારૂં; પત કરે નહિ એવું; હલકું; નઠારૂં.

નપાણિયું, વિ૦ પાણી વગરનું; નિર્જળ; પાણી મળી શકતું ન હોય એવું. (૨) પાણી પાયા વગર ઉછરેલું–ફળેલું એવું.

નપુંસક, વિ૦ [**સં.**] પુરુષ ચિહ્ન રહિત; જેનામાં વંશવૃદ્ધિ કરવાની શક્તિ ન હોય એવો (પુરુષ) નામર્દ; કાયર; શૂર વગરનો; પુરુષત્વ રહિત. (૨) હિજડો; ખોજો. (૩) સ્ત્રી કે પુરુષ બન્નેમાંથી એકેમાં ન હોય એવું; નાન્યતર જાતિનું:–છોકરૂં; ઘોડું, વગેરે.

નપ્તા, પું૦ [**સં.**] પુત્રનો પુત્ર; પૌત્ર. નપ્તી–પૌત્રી; પુત્રીની પુત્રી.

નફકરૂં, વિ૦ ફિકરવગરનું; દરકારવગરનું; ચિંતા રહિત.

નફટ, વિ૦ બેશરમ; બેઅદબ; નિર્લજ.

નફટાઈ, સ્ત્રી૦ બેશરમપણું; નિર્લજ્જતા; નઠોરપણું.

નફર, પું૦ [**અ**] ચાકર; ગુલામ.

નફરાન, પું૦ [**અ**] ચાકર; ગુલામ.

નફેરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વાદ્ય.

નફો, પું૦ [**અ**] ખરચ ને ખરીદી બાદ કરતાં રહેલી જે કમાણી તે; લાભ; મળતર; ફાયદો.:–નફોટોટો.

નફ્ફર, પું૦ [**અ**] હલકું કામ કરનારો ચાકર; લુંડો; ગુલામ:–ચાકરનફ્ફર.

નબદવું, ક્રિ૦ નહિ ગાંઠવું; નહિ પત કરવું; નહિ માન્યા કહેવું.

નબદું, વિ૦ કોઇને ગાંઠે–ગણગારે નહિ એવું; કોઇને માન્યા કહે નહિ એવું; ઉચ્છૃંખળ; બેપરવાઇ; ન સમજે એવું.

નબળાઇ, સ્ત્રી૦ નિર્બળતા; નબળી હાલત; અસામર્થ્ય; અશક્તિ; કમજોરી.
નબળું, વિ૦ નિર્બળ; અશક્ત; કમજોર. (૨) નઠારૂં; ખરાબ; દુષ્ટ. (૩) અશૂર; નામર્દ; બાયલું; બળવગરનું; નરમ.
નબંધીનાત, સ્ત્રી૦ કાયદા-નિયમ-ઢંગઢાળ વગરની નાત તે; કોઇ પણ જાતના નિબંધન રહિત નાત તે.
નબંધીવેજા, ન૦ કબજામાં-બંધનમાં ન રહે એવી ટાળી તે.
નબાપું, વિ૦ બાપ વગરનું; અનાથ.
નબાબ, જુ૦ નવાબ.
નભ, ન૦ [સં.] આકાશ.
નભરસું, વિ૦ નઠારૂં; ખરાબ. (૨) બેસ્વાદ; કડુકષાય. (૩) બેડોળ; વરવું.
નભવું, ક્રિ૦ અ૦ ટકવું; ચાલવું; નીભવું; જારીરહેવું; જેમ તેમ કામમાં આવ્યા કરવું; કોઇ વસ્તુ હોય ન હોય તોપણ વ્યવહાર જારીરહ્યા કરવો. નીભવું.
નભાવ, પું૦ નિભાવ; ગુજારો; ટકાવ; અમે તે રીતે ચાલ્યા કરવું તે.
નભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નિભાવવું; ચલાવવું; ગુજારો કરી લેવો.
નમણ, ન૦ [સં. नमन] નમવું તે; નમન. (૨) દેવ પૂજાનું પવિત્ર જળ-નિર્માલ્ય વગેરે તે.
નમણું, વિ૦ નમેલું; નત; નીચું વળેલું હોય એવું; ઢળતું. ઉ૦ નમણું રૂડું નાક. (૨) વાંકું; આડું. (૩) નતિ; નમીપડવું તે.
નમતું, વિ૦ બીજાની સરખામણીમાં નીચે ઢળતું-રહેતું હોય તેવું; નીચેની બાજુએ રહેતું:-નમતું જોખવું. (૨) નમન કરતું; વિવેકી; સભ્ય; શીલવાળું; નીચે પડતું; નમીજતું; ઢીલું; નરમ: નમતી દોરી.
નમન, ન૦ [સં] નમવું તે; નમસ્કાર; નમીને માન આપવું તે. (૨) ગ્રંથને આરંભે ઇશ્વર સ્તુતિ કરવી તે.
નમનતા, સ્ત્રી૦ નમ્રતા; નરમાશ. (૨) ગરીબાઈ; સાલસાઇ.
નમનતાઇ, સ્ત્રી૦ નમ્રતા.
નમર્દાઇ, સ્ત્રી૦ નહિ મર્દપણું; નપુંસકતા; હિચકારાપણું.
નમવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. नम्] નીચા વળવું; કોઇ પણ ચીજનું જમીન તરફ વળવું. (૨) નીચું નમીને વંદન કરવું; વંદવું; પગે લાગવું. (૩) તાબે થવું; અભિમાન-બળ તજી શરણે થવું; નીચું પડવું. (૪) હલકું થવું.
નમસ્કાર, પું૦ [સં.] નીચાપડીને પગે લાગવું તે; બે હાથ જોડી માથું નમાવી વંદવું તે. કહે૦ પડયા તો કહે નમસ્કાર-પોતાનો દોષ છુપાવવા આમ કહેવાય છે. ઉ૦ નીચી નમીને નમસ્કાર કરૂંછું, મારાં કુંગરવાળાં દેવીરે.
નમાજ, સ્ત્રી૦ [फा. नमाज़] મહમદીય ધર્મમાં બતાવેલી ઇશ્વિર સ્તુતિ તે; ખુદાની બંદગી. ક્રિ૦ પ્ર૦ નમાજ પઢવી-બંદગી કરવી.
નમાજી, વિ૦ બંદગી કર્યા કરનાર; સ્તુતિ-ભક્તિ કરનાર; ઇશ્વિરભક્ત.
નમાબાપું, વિ૦ માબાપ વગરનું; અનાથ.
નમાયું, વિ૦ મા વગરનું; માતા રહિત. નમાઇ, નમાયો:-નમાયાં છોકરાં.
નમાર, પું૦ એની મેળે ઉગેલી ડાંગેરના ચોખા; નીવાર; (સામો).
નમારમુંડું, વિ૦ જેને આગળ પાછળ કંઇ સરસંબંધ કે વ્યવહારની ચિંતા રહેલી ન હોય તેવું; એકલવાયું. (૨) નિરંકુશ; સ્વચ્છંદી:-નમારમુંડો, નમારમુંડી.
નમાલું વિ૦ માલ વગરનું, સત્વહીન; કંઇ કામનું નહિ એવું.
નમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચું કરવું; જમીન તરફ

વાળવું; વાંકું–ઢાળ પડતું કરવું, તેમજ ઉંચી સ્થિતિમાં હોય ત્યાંથી નીચી સ્થિતિમાં–નિચાણમાં લાવવું–કરવું. (૨) તાબે કરવું; હલકું પાડવું; હંફાવવું; ઉતારી નાંખવું; નરમ પાડવું; કડકી ઓછી કરવી.

નમુંછિયું, વિ૦ મુંછરહિત; જેને મુંછો હોય નહિ તેવું; શરૂઆતથી જેને મુંછો આવી જ ન હોય તેવું–વો–પુરુષ. :–નમુંછિયો મરદ. (૨) જેને લાજ–ટેક હોયજ નહિ એવું; બેશરમ.

નમુનાદાર, વિ૦ નમુના રૂપ હોય તેવું. અનુકરણીય, જેનો ઘાટ, રૂપ, અને ગુણ ઉત્તમ–અનુકરણ કરવા જેવાં હોય એવું. (૨) સુંદર; સુશોભિત; ઉત્તમ.

નમુનો, પું૦ [फा॰ नमुन] અનુકરણ કરવા જેવી જેની આકૃતિ ને ગુણ વગેરે હોય તે; આદર્શ; અનુકરણીય વસ્તુ; મા-સલો; વાનગી; તરેહ; જાત વગેરે તે. (૨) એકસરખી આકૃતિ ગુણ અને જાતવાળી વસ્તુના સમૂહમાંનું એકાદ તે; જેના ઉપરથી આખા સમૂહનું સ્વરૂપ સમજાય એવું એક દર્શક તે. :–તમારા કાગળનો એક નમુનો મોકલજો.

નમેરૂં, વિ૦ મહેર વગરનું; દયા રહિત; નિર્દય; જેને દયાની–મહેરબાની કરવાની લાગણીજ ન હોય તેવું; ક્રૂર. નમેરો, નમેરી. ઉ૦ અલિ! નાથ નમેરો નાઠ્યો; હા! નાથ નમેરો નાઠ્યો.

નમોનમઃ, અ૦ નમન, નમન એમ; વેદાદિકને નમસ્કાર કરતાં ઉચ્ચરવાનો ઉદ્‌ગાર.

નમ્યું, ન૦ નમતું એવું તે; નતિ; નમી પડવું તે. :–તે નમ્યું આપે એવો નથી.

નમ્ર, વિ૦ [सं] નીચું વળેલું; જમીન તરફ ઢળતું. (૨) ઢીલું; પોચું; નહિ કઠણ. (૩) ગરીબ; રાંક; સાલસ. (૪) તાબેદાર; હુકમસર; આજ્ઞાંકિત.

નમ્રતા, સ્રી૦ [सं] નરમપણું. (૨) સાલસાઈ; વિવેક. (૩) તાબેદારી; આજ્ઞાંકિતપણું; અધીનતા.

નમ્રપણું, ન૦ નરમાશ; નમ્રતા.

નય, પું૦ [सं] ન્યાય; નીતિ. ઉ૦ નય જાણે નવ તત્ત્વના. વિનયવિજય.

નયન, ન૦ [सं] આંખ; નેત્ર. :–નયન કમળ.

નર, પું૦ [सं] પુરુષ; મરદ; ભાયડો; પશુ પંખી વગેરેમાં જેને પુરુષ ચિહ્‌ન હોય તે; માદામાં ગર્ભાધાન કરનારો; પુરુષ વાચક પ્રાણી ને જીવજંત વગેરે તે. (૨) બરડવામાંનું તે બરડવું કે જેમાં ખીલો હોય; મિજાગરો. (૩) શૂરવીર માણસ; પાણીવાળો. કહે૦ નર એકને હજાર હુન્નર. નરો વા કુંજરો વા=માણસ અથવા હાથી ગમે તે કોઇ એક. ઉડાવવાનો જવાબ દેતાં વપરાય છે.

નરક, ન૦ [सं] પ્રાણીને તેના મરણ પછી શિક્ષા ભોગવવાને રહેવાનું સ્થાન; પાપસ્થાન. (૨) માણસ અથવા જનાવરનો મળ તે; વિષ્ટા; દુર્ગંધવાળો ખરાબ–પદાર્થ. (૩) દુ:ખ પડે એવું અત્યંત ખરાબ સ્થળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નરકમાં જવું=મુઆ પછી ખરાબ સ્થાને જવું; દુ:ખ ભોગવવાં પડે એવે સ્થળે વાસ થવો. નરકમાં પડવું=ખરાબ સ્થાનમાં નીચા દુ:ખદાયક સ્થાનમાં પડવું. નરકનો ટોપલો=અપજશનો બોજો.

નગરગોટો, પું૦ હેડિયો.

નરઘાં, ન૦ હલકા ભારે તાલના ઠોકા દેવાનું ઢોલ જેવું ચામડે મઢેલું એક જોડીવાદ્ય. નરઘાંમાં જેનો અવાજ ઝીણો તે માદા નરઘું, ને જેનો અવાજ મોટો તે નર નરઘું કહેવાય છે. તે તંતુવાદ્યની સાથે ઉપયોગમાં આવે છે. :–નરઘાં સારંગી. ગાયનસાજ.

નરજળો, પું૦ નજલો.
નરણું, વિ૦ સવારનું કંઇ ખાધું પીધું હોય નહિ એવું; અભુક્ત; નયણું. :–નરણે કોઠે પાણી પીએ તો છાતીએ વાગે. (૨) ઋણ રહિત; અઋણી.
નરતું, વિ૦ નઠારૂં; ખોટું; ખરાબ.
નરદમ, અ૦ તદન; નર્યું; સાવ; બિલકુલ; તમામ. (૨) વિ૦ એકજાતનું; શુદ્ધ; ચોખ્ખું. :–જુના સિક્કા નરદમ સોનાના પડતા. (૩) કિમતી; તત્ત્વવાળું–ભારે.
નરનાથ, પું૦ [सं] માણસોનો નાથ–પતિ તે; રાજા. (૨) પરમેશ્વર.
નરનારાયણ, પું૦ [सं.] નર અને નારાયણ તે; અર્જુન (નર) અને કૃષ્ણ (નારાયણ) તે; તે બે સખાઓનું એક સ્વરૂપ.
નરપતિ, પું૦ (सं.) રાજા.
નરપલું, વિ૦ નરમ; પાતળું; દુબળું. (૨) અટકચાળું.
નરભે, અ૦ [सं. निर्भय] નચિંત હોય તેમ.
નરભો, પું૦ ગુજરાતનો એક કવિ. એણે પ્રસ્તાવિક કવિતા બહુ સારી લખી છે. ઉ૦ કહે નરભો ખરને ખાર શો, મિસરી ભર કે મરડિયા.
નરમ, વિ૦ સુંવાળું; ખડબચડું નહિ એવું; મુલાયમ; નહિ કઠણ. :–નરમ રૂંવાં. નરમ બિછાનું. (૨) ધીરૂં; નહિ આકળું; સાલસ; રાંક. (૩) સહેજ વાતમાં ગભરાઇ જાય એવું; પોચું. (૪) વાંકું વળે–મરડાય નહિ એવું. (૫) નહિ ગાઢું. (૬) ઓછું; કમ; થોડું; અલ્પ :–તાવનું જોર નરમ છે. (૭) ઢીલું; નહિ ગાઢું, રગડા જેવું; પ્રવાહી. :–નરમ દાળ. કિ૦ પ્ર૦ નરમ કરવું. નરમ પાડવું=ઠંડું પાડવું.
નરમાઈ, સ્રી૦ નમ્રતા. ઉ૦ નરમાઇ નિર્મળ નીરથી. શામળ
નરમાદા, ન૦ નર અને નારી તે; પુરુષ અને સ્રી. (૨) બરડવાંમાંનાં તે બે જાતનાં બરડવાં કે જેમાં એક ખીલાવાળું હોય અને બીજું તેને –ખીલાને ધારણ કરનાર છિદ્રવાળું હોય તે.
નરમાશ, સ્રી૦ નમ્રતા; સાલસાઇ; ભલમનસાઇ. (૨) સુંવાળાપણું; કુમાશ.
નરમેધ, પું૦ [सं] તે યજ્ઞ કે જેમાં બલિ માણસનો હોય; પુરુષમેધ.
નરમો, પું૦ એક જાતનો કપાસ.
નરવર, પું૦ [सं] પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ તે; રૂપાળો–રાજા.
નરવું, વિ૦ [सं. नरुज.] રોગ વગરનું; આરોગ્ય; સાજુંતાજું. ઉ૦ નરવું જોબન હોય પુત્ર, દોલત, તન નરવું. શામળ. (૨) વગર ભેળનું; ચોખ્ખું; શુદ્ધ.
નરવો, પું૦ છડેછાંટ; જેને કોઇ જાતની સાંસારિક પીડા રહેલી હોય નહિ એવો તે. (૨) તે જમીન, કે જેની ઉપરનો મહેસુલી કર હમેશને માટે એક સરખોજ નક્કી થયેલો હોય.
નરવો, અ૦ છડેછાંટ. (૨) જેની ઉપર મહેસુલ કાયમનું હોય તે.
નરસ, વિ૦ રસ વગરનું; નઠારૂં; ખરાબ; નરસું.
નરસાઇ, સ્રી. નઠારાપણું.
નરસું, વિ૦ નઠારૂં
નરાજ, સ્રી૦ ખોદવાનું ઓજાર; નક્કર લોહ દંડ; જેને એક છેડે અણી કાઢેલી હોય અથવા પાનું હોય એવો લોઢાનો દંડીકો.
નરાણી, જુઓ નરેણી.
નરાતાળ, અ૦ નરદમ; તદન; બિલકુલ. નરાતાળ ગાંડો.
નરાળવું, વિ૦ અભુક્ત; નિરાહાર. (૨) નિરાળું; ચોખ્ખું; નિર્મળ.:–આજ સૂરજ નરાળવો ઉગ્યો છે.
નરેહાટ, વિ૦ ઉજડ; વેરાન. ઉ૦ વન કીધું નરેહાટ. નળાખ્યાન.

નરેણી, સ્ત્રી૦ નખ લેવાનું હજામનું એક નાનું ઓજાર. કહે૦ નરેણી તો નખજ કાપે.

નરેનરૂં, અ૦ નર્યું; નરદમ; તદન; તેજએકલું; તેજમાત્ર.

નરેન્દ્ર, પું૦ [સં.] નરમાં ઇન્દ્ર જેવો તે; રાજા; નૃપતિ.

નરોત્તમ, પું૦ નરોમાં ઉત્તમ તે; પુરૂષોત્તમ; પરમેશ્વર.

નર્તક, પું૦ [સં.] નાચનારો; નટ; ભવૈયો ઉ૦ સારા નર્તક આપણે ચરિત છે, શ્રી રામનું ખેલ ને–

નર્તકી, સ્ત્રી૦ નટી. (૨) નાચનારી.

નર્તન, ન૦ નાચવું તે; નૃત્ય; નાચ.

નર્મ, ન૦ [સં.] ગમત; મોજ; મશ્કરી; ઠઠ્ઠો. (૨) નમ્ર; પોચું.

નર્મદા, સ્ત્રી૦ [સં.] નરમદા; રેવા. ગુજરાતની એક પવિત્ર ને મોટી નદી.

નર્યું, વિ૦ એકદમ મળતું ભળતું હોય એવું; આબેહુબ. ઉ૦ જોને સુમન ! નર્યો તારો બાપ. કા. પી.:–દાળ તો નર્યું પાણીજ પાણી.

નલિકા, સ્ત્રી૦ [સં.] નળી; ભુંગળી.

નલિકાયંત્ર, ન૦ [સં.] નળી જેવું અથવા જેને નળી હોય એવું યંત્ર તે; દૂરબીન.

નલિની, સ્ત્રી૦ કાળાં કમળની વેલ.

નવ, વિ૦ [સં.] નવું; નવીન; તરતનું; તાજું.:–નવવધૂ, નવપલ્લવ. (૨) આઠ ને એક–દસમાં એકકમ તે. (૩) અ૦ નહિ; નકાર બતાવે છે. કહે૦ નવમજની છક= બહુ બોલવાપણું. નવણું સાડીસેર ન વેતરતો=વધારે ના વેતરતો; કંઇ ગેરલાભ થાય એવું ના કરતો.

નવખંડ, પું૦ [સં.] જેટલી પૃથ્વી છે તેટલી બધીએ; તમામ પૃથ્વી; જુદા જુદા તમામ દેશ. ઉ. નવખંડમાં નામના.

નવઘરૂં, ન૦ નવગ્રહના હીરા જેમાં જડેલા હોય તેવો દાગીનો. (૨) માથે બાંધવાનું જરિયાનનું મહોળિયું.

નવચંડી, સ્ત્રી૦ [સં.] નવદુર્ગાની સ્તુતિ, પૂજન અને હોમ વગેરે કરવાં તે; નવચંડી પાઠ અને હોમ હવન વગેરે તે. (૨) નવ દુર્ગાઓ તે. ૧ શૈલપુત્રી, ૨ બ્રહ્મચારિણી, ૩ ચંદ્રઘંટા, ૪ કુષ્માંડા, ૫ સ્કંધમાતા, ૬ કાત્યાયની, ૭ મહાગૌરી, ૮ કાલરાત્રિ અને ૯ સિદ્ધિદા.

નવજોત, સ્ત્રી૦ જરથોસ્તી બાળકને સદરો કસ્તી પહેરાવવાનો સંસ્કાર તે.

નવજોબન, ન૦ નવી–આવતી ને આવેલી જુવાની તે; નવયૌવન.

નવજોબના, સ્ત્રી૦ નવયૌવના; જોબનવંતી.

નવટાંક, વિ૦ પાશેરનું અરધું; નવટંક–પૈસાભાર તે; પાંચ રૂપિયાભાર વજન–જેટલું; શેરના આઠમા ભાગનું.

નવટાંકિયું, ન૦ નવ પૈસાભાર–કે પાંચ રૂપિયાભાર જેટલું પ્રવાહીમાપનું પાત્ર, અથવા તોળાય એવું માપિયું–કાટલું વગેરે તે.

નવટાંકી, સ્ત્રી૦ નવટાંકભારનું માપિયું અથવા કાટલું તે; અદપાશેરી.

નવડો, પું૦ નવ એ સંખ્યાનો આંકડો; ૯; નવનો આંક–ચિહ્ન.

નવતર, વિ૦ નવું; તરતનું આવેલું હોય એવું; નવીન. (૨) અજાણ્યું; હમેશનું નહિ એવું.:–પોળમાં નવતર કુતરૂં આવ્યું કે તરત પોળનાં બધાં કુતરાં તેની ઉપર તૂટી પડવાનાં.

નવધા, અ૦ [સં.] નવ પ્રકારનું; નવ રીતે; જુદી જુદી નવ રીત–પ્રકાર હોય એમ. :–નવધાભક્તિ.

નવધાભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] નવ પ્રકારની ભક્તિ તે.

નવનવું, વિ૦ નવું નવું; નવીન.

નવનિધ, અ૦ જે જોઇએ તે હોય એમ; સર્વ પ્રકારના નિધિ–ભંડાર ભરેલા હોય તેમ; નવેનિધ (નિધિ) હોવા તે–અર્થાત્ બધી રીતે સુખ સમવડ અને જોઇતું કરતું હોવું તે. નવેનિધ ને અષ્ટમાસીધ.

નવનીત, ન૦ [**સં.**] માખણ

નવનેજા, પું૦ ઘણી મુશ્કેલી પડવી તે; બહુ પરિશ્રમ પડવો તે.:–એ પક્ષવાળાઓને એકઠા કરતાં નવનેજા પડશે.

નવપલ્લવ, પું૦ નવાં પાનનો ઝુમખો તે; કિસલય; કુંપળ; નવાં પાનવાળી ડાળી. ઉ૦ નવપલ્લવયુક્ત દિસે તરુઓ, મધુરે સ્વર ગાન કરે વિહગો.

નવમલ્લિકા, સ્રી૦ [**સં**] એક ઘટાદાર પાંદડાંવાળી વેલ. વસંત ઋતુમાં ખીલતી વેલ.

નવમી, સ્રી૦ [**સં**] પખવાડિયાનો નવમો દિવસ તે; નોમ.

નવયૌવન, ન૦ [**સં**] નવી જુવાની તે; જોબન.

નવયૌવના, સ્રી૦ નવજોબનવંતી; તારુણી.

નવરત્ન, ન૦ [**સં.**] નવ જાતના–રંગના જે કિમતી પત્થર તે. ૧ હીરો, ૨ માણેક, ૩ મોતી, ૪ પાનું, ૫ પોખરાજ, ૬ ગોમેદ, ૭ લસણિયો, ૮ પરવાળું અને ૯ નીલમ.

નવરસ, પું૦ [**સં**] શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત અને શાંત, એ નવ રસ કાવ્યશાસ્ત્ર માં કહ્યા છે.

નવરંગ, વિ૦ નવા રંગનું; સુંદર; સુશોભિત. (૨) લલિત; મોહક.

નવરંગી, સ્રી૦ નવા રંગવાળી એવી તે; ગુલાબી; છેલછબીલી; જોબન અને લટકાવાળી.

નવરાત, સ્રી૦ [**સં. नवरात्री**] ચૈત્ર અને આસો મહીનાના શુકલ પક્ષની પહેલી નવ તિથિઓ તે. આ તિથિઓમાં દુર્ગાપૂજન અને ગાનતાન કરવામાં આવે છે.

નવરાત્રી, સ્રી૦ નવરાત. ઉ૦ નવા નવરાત્રીના દહાડારે, શરદતણી સુખ રાતલડી.

નવરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્નાન કરાવવું; નહાય તેમ કરવું. (૨) ઠગવું; છેતરવું.

નવરાશ, સ્રી૦ કામ ન હોય એવી વેળા તે; કામ નહિ તે; અવકાશ; ફુરસદ; પરવાર.

નવરૂં, [**સં. न+वृ**] નહિ વરાયેલું; નહિ કામે લાગેલું એવું; કામ ધંધો જેને હોય નહિ એવું તે; જે કંઇક કરતું ન હોય–બેસી રહ્યું હોય તે. કહે૦ નવરો બેઠો નખોદ ઘાલે=જેને કામ ધંધો ન હોય તે ખોટાં કામ કરે. ખોટાં કામ કર્યા કરવાં તે–નવરાની નિશાની. નવરો હજામ પાટલો મુંડે=કામ વગરનું માણસ જે તે કંઇ ખોટું કામ કર્યા કરે. નવરો વાણિયો કાટલાં સાંખે=ઉદ્યોગી માણસને કામ ન હોય તો પણ કામ કાઢે–અર્થાત્ ઉદ્યોગી વાણિયો કંઇ કામ ન હોય તો કાટલાંને સાંખી જુએ કે જેથી આપવામાં અને લેવામાં પોતાના લાભમાં કયું કાટલું વાપરવું, તે સમજાય. કહે૦ નવરા રે તું કામ કર, ખાટલો ઉકેલીને વહાણુ ભર.

નવરો, પું૦ વર; પતિ. મરાઠીમાં.

નવરોજ, પું૦ [**फा.**] વસંતઋતુમાં પડતો એક સરખા માનનાં રાત્રિ દિવસવાળો દિવસ; વસંતનો તે દિવસ કે જે દિવસે, દિવસ અને રાત્રી સરખાં હોય છે. પારસીઓ આગળ દિવસથી વરસ બદલતા હતા. એક જરથોસ્તી તહેવાર.

નવલ, વિ૦ નવું. નવલશા હીરજી=મોટાઇનું ડોળ કરનાર; જાણે મોટો ધનાઢ્ય; પૈસે ટકે ભરપુર હોય એવો; ધોતાળ.

નવલકથા, સ્રી૦ કલ્પિત વાર્તા; કાદંબરી; નવી તાર્કિક સાંસારી કથા તે.

નવલખ, વિ૦ નવ લાખ લે; નવલાખ જેનું

મૂલ થાય-હોય એવું.:-નવલખી હવેલી= નવલાખની હવેલી=જેલ; કેદખાનું. ઉ૦ નવલખ તારા-મારા ગુંજામાં ઘાલો.

નવલાખું, વિ૦ નવ લાખની પુંજીવાળું.

નવલું, વિ૦ નવું. ઉ૦ પ્રીતલડી પ્રાણેશ્વરીની તોડી, નટવર નવલી કોની સંગે જોડી, પ્રીતલડી.

નવલોહિયું, વિ૦ નવા લોહીનું; જુવાન-જોરમાન-ઉગ્ર સ્વભાવનું; જુવાન. ઉગ્ર-ઉછળતા લોહીનું-જેને બહુ સારાસાર વિચાર થાય નહિ એવું; ઉદ્ધત.

નવસર, વિ૦ નવસેરનું; જેને નવ સેરો હોય એવું. ઉ૦ તૂટ્યો મારો નવસર હાર જો.

નવસાર, પું૦ નવસાગર; ધાતુઓ ગાળવાનો એક ખાર.

નવસો, પું૦ વરરાજા. ભરૂચ જિલ્લામાં બોલાય છે. (૨) વિ૦ નવ વાર ૧૦૦ની સંખ્યા તે; હજારમાં સો કમ તે; ૯૦૦. નવસો નવ્વાણું નદીઓ-નાડીઓ.

નવસું, વિ૦ વસ્ત્ર વગરનું; નાગું; શરીરપર કપડુંએ ન હોય એવું.

નવાઇ, સ્રી૦ નવું લાગે-વિસ્મય ઉપજાવે એવું જે તે; આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવું તે. (૨) રોજ જોવામાં ન આવે તેવી નવી બાબત કે બીના તે; અચરત. (૩) નવું એવું જે તે.

નવાજવું, ક્રિ૦ સ૦ વધાવવું; બક્ષીસ આપવી; પદવી આપવી; દાનાદિક આપવાની મહેરબાની કરવી; કૃપા બતાવવી.

નવાજસ, સ્રી૦ [फा. नवाजिस] પ્રસન્નતા; ભેટસોગાત; બક્ષીસ.

નવાજુની, સ્રી૦ નવી અથવા જુની એવી વાતચીત વગેરે તે; તાજી ખબર; નવા સમાચાર; નવું કે જુનું જે કંઈ જાણવા જેવું હોય તે.:-તમારા ગામની કંઇ નવા જુની હોય તો કહો ?

નવાણ, ન૦ કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે જળાશયો તે; પ્રવાસીના ઉપયોગ માટે ધર્મવૃત્તિથી બંધાવેલાં સાર્વજનિક જળાશય. ઉ૦ નવાં નવાણ કરાવિયાં પંડિત સભા ભરાય. નિર્જળ ગામ નવાણ કરાવો; વાવા કુવા નદી તીર તળાવો. ક. દ. ડા.

નવાણું, વિ૦ સોમાં એક કમ; ૯૯. કહે૦ નવાણું ઓસડ સોમું નહિ. નવાણું ટકા બાદ=તદ્દન ખોટું. નવાણુંનો ધક્કો=સંગ્રહ કરવાની લાલચ-લોભ લાગવો તે.

નવાબ, પું૦ [अ] નાના રાજ્યનો મુસલમાન હાકેમ; મોટા પાદશાહ તરફથી રાજ્યના કોઇ વિભાગ ઉપર અમલ કરનારો; સુબો. (૨) એક ઇલિકાબ.

નવાબી, સ્રી૦ નવાબના ઓહ્દાનું જે કામકાજ અને અમલ બજવણી તે; નવાબનો દરજ્જો; નવાબ સંબંધી.:-નવાબી કારભાર ચાલે છે. (૩) આપખુદી. અહિં તમારી નવાબી નહિ ચાલે.

નવાર, પું૦ [सं. नीवार] અણુખેડ જમીનમાં એની મેળે થતું એક અન્ન અનાજ-ડાંગેર; સામાના જેવી પણ તેથી સારી એની મેળે થયેલી શાલિ-નીવાર.

નવારસ, વિ૦ વારસ વગરનું; નવારસું; નધણિયાતું; જેનો વારસ ન હોય તેવું.

નવારસું, વિ૦ જેનો કોઈ વારસ ધણી ન હોય તેવું; નધણિયાતું.

નવાલો, પું૦ કોળિયો; કવલ.

નવાંકુર, પું૦ નવો અંકુર તે; ફણગો-પ્રરોહ તે.

નવાંધું, (વિ૦) વાંધા વગરનું; ખુલ્લું; સ્પષ્ટ; તદ્દન; બિલકુલ.: નવાંધું. જુદુંજ કરી નાંખો.

નવીજુની, વિ૦ નવી અથવા જુની જાણવા જેવી (બાબત તે); નવું કે જુનું.

નવીન, વિ૦ નવું; નૂતન.

નવીસંદો, પું૰ [फा. नविस्तन] નવી નવી કલ્પનાઓથી લખનારો; લેખક. (૨) લહિયો; કારકુન.

નવું, વિ૰ થોડા વખત ઉપર બનેલું; જેની જાણ થયાને થોડો કાળ થયો હોય તેવું; તરતનું; તાજું. (૨) ફેરફારથી બદલાયેલું; ફરી ગયેલું. (૩) રોજ જોવામાં આવતું ન હોય તેવું; નવીન. (૪) તાજું; લીલું. (૫) શરૂ થતું; આરંભાતું; બદલાતું. રૂ૰ પ્ર૰ નવે જન્મ આવવું=મચી જવું. નવો રાજા નવી પ્રજા=એકડે એકથી માંડવું. નવો નિશાળિયો નવ દહાડા=નવો નવો ઉત્સાહ ને પછી કંઇ નહિ એમ. નવો જોશી ને જુનો વૈદ=જોશી તાજા જ્ઞાનવાળો અને વૈદ અનુભવી જ્ઞાનવાળો હોય તે સારો, એવા અર્થમાં.

નવુંજીનું, વિ૰ નહિ જાણેલું; તરતનું અને આગલું બેઉ; નહિ જણાયેલું નવું તેમજ જુનું તે. (૨) હળીમળી ગયેલું; નવું પણ જાણ્યામાં આવ્યાથી જુના જેવું તે:–ભાઇ આવ્યા અને નવાજુનાએ થઇ ગયા=સૌના જેવા જાણ્યામાં આવી ગયા –નવાઇ રૂપ ન રહ્યા એમ. (૩)આફત લડાઇ કે મરણ જેવો બનાવ બનવાથી ફેરવાઇ ગયેલું હોય એવું.:–રેલ અને આગથી સુરત તો ઘણીએ વાર નવુંજુનું થઇ ગયું.

નવુંનક્કોર, અ૰ (વિ.)જરાએ જુનું થવા પામેલું નહિ એમ; નહિ ચુંથાયેલું–જેવું ને તેવું જ રહેલું હોય એમ; તદન નવું.

નવુંસવું, વિ૰ તરતનું; તાજું; નવુંજ હોય– અપરિચિત હોય એવું.:–એ તો નવોસવો માણસ-વિદ્યાર્થી છે; નવોસવો શહેરમાં ગયેલો તે ભૂલો પડયો.

નવેણ, સ્ત્રી૰ નહ્વેણ રસોડું; નહાયા ધોયા વગર જેમાં–જવાય કે અડકાય નહિ એવી જગા. (૨) કોઇને અડકાય નહિ એવી જમતા પહેલાંની પવિત્ર હાલત; જમવા જમાડવાની શુદ્ધ સ્થિતિમાં હોવું તે. (૩) રાંધણીની ધુણીવાળી ભિંતો વગેરે ધોળવી તે. જમીન લિંપવી તે, અબોટ અને ભિંત ધોળવી તે નવેણ. ક્રિ૰ પ્ર૰ નવેણ ધોળવી=રસોડાની અથવા જ્યાં રસાઇ રાખેલી હોય ત્યાંની ભિંત વગેરે ધોળીને સાફ કરવી.:–બ્રાહ્મણો મેંડથી રોજ નવેણ ધોળે છે.

નવેણિયું, વિ૰ નવેણમાં રહેલું હોય એવું; રસોઇ અને રસોડામાંનું–પવિત્ર એવું. (૨) ચોખ્ખું; સ્વચ્છ; શુચિ. (૩) ન૰ રસોડામાં પહેરવાનું કપડું. નવેણિયો=રસોઇયો; નવેણમાં–રહેલો માણસ તે.

નવેનામે, અ૰ ફરી ફરીને; પહેલાં વાત કરેલી હોય તેમ; જાણે સામો માણસ જાણતોજ ન હોય તેમ.

નવેલી, સ્ત્રી૰ નવોઢા; નવી પરણેલી સ્ત્રી. ઉ૰ સ્વેદ સલિલથી નહાઇ નવેલી, હાંફતી નાચતી નટવર ઘેલી. ગી. ગો.

નવેશો, પું૰ નહિયું.

નવેસરથી, અ૰ ફરીથી શરૂ કરીને; નવું મંડાણ માંડીને; પહેલેથી; ધડમૂળથી; ફરીને.

નવેળી, સ્ત્રી૰ ઘર પાછળની નાની સાંકડી ગલી; છિંડી; ખંચાળી. (૨) પાણી જવાનું બાખું–નીક.

નવેળું, ન૰ બે ઘર વચ્ચેની સાંકડી ગલી–જગા.

નવોઢા, સ્ત્રી૰ [सं.] તરતની પરણેલી વધૂ–સ્ત્રી; નવવધૂ. (૨) એ નામની નાયિકા.

નવ્યાશી, વિ૰ નેવ્યાશી, નેઉમાં એક કમ; એંશી ને નવ; ૮૯.

નવ્વાણું, વિ૦ સોમાં એક કમ; ૯૯.
નવ્વો, પું૦ તે પાસો અથવા પત્તું કે જેની ઉપર નવ ટપકાં કે નવનો આંક પાડેલો હોય તે. (૨) સૈકામાંનો નવમો સંવત્સર.
નષ્પા, નેસ.
નષ્ટ, વિ૦ [સં.] નાશ પામેલું; ખરાબ થઇ ગયેલું; પાયમાલ. (૨) નઠારૂં; ખરાબ; હીણું.
નશીકવું, ક્રિ૦ લિંટ કાઢવા નાક સીત્કારવું; નાકમાંથી વાયુનું જોર દઇને લિંટ કાઢવું. નસીકવું.:-નાક નશીકવું. (૨) કાઢીને નાંખી દેવું.
નશીબ, જુ૦ નસીબ.
નસ, સ્ત્રી૦ [અ] રગ; શિરા; નાની ને ઝીણી નાડ. (૨) પાન અને ફળ વગેરેનો પાતળો રેસો-તંતુ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નસ પકડવી=મૂળ કારણ શોધી કાઢવું; ન ફગાય તેવી રીતે મૂળ સ્થળેથી પકડવું. રૂ૦ પ્ર૦ નસેનસ જુદું=તદ્દન અસત્ય; ફેવેરૂંવે જુઠું. નસેનસ વ્યાપી જવું=સર્વાંગે વ્યાપ્ત થઇ જવું; પૂર્ણું ચઢી જવું (ઝેર વગેરે.)
નસકોરી, સ્ત્રી૦ નાકમાંનો નાજુક ચામડીનો પડદો; નસ્કોરામાંની કુમળી ચામડી. નસકોરી ફૂટવી=નાક ઉપર આઘાત થવાથી અથવા અત્યંત ગરમીથી નાકમાંથી લોહી પડવું. રૂ૦ પ્ર૦ નસકોરીએ ફૂટશે નહિ=કંઇ પણ હાનિ-શરીરને-પહોંચશે નહિ.:-તમે ફિકર કરશો માં અમે એની નસકોરીએ ફૂટવા દઇશું નહિ.
નસકોરૂં, ન૦ નાક; નાસિકા. (૨) નાકનાં બે કાણાંમાંનું એક તે. રૂ૦ પ્ર૦ નસકોરાં ફૂલવાં=ગર્વ આવવો; અભિમાન ચઢવું. નસકોરાંમાં ઉંટ ચાલ્યાં જવાં=અભિમાનમાં કોઇને લેખવવું નહિ; મોટાઇ ધારણ કરવી.
નસલ, સ્ત્રી૦ [फा. नस्ल] જડ; મૂળ; જમીનમાં રહેલો મૂળાંકુર. (૨) વંશ; ગોત્ર; કુળ. (૩) પગલું; નિશાની; પત્તો. ક્રિ૦ પ્ર૦ નસલ કાઢવી=મૂળ ખેંચી નાંખવું.
નસવાન, વિ૦ નિર્બળ; અશક્ત; કમજોર.
નસંતાન, ન૦ સંતાન-છોકરાંનો અભાવ તે; નિર્વંશ જવો તે; કુળનું નિકંદન જવું તે; ઘર બેસવું તે.
નસાડવું, ક્રિ૦ સ૦ નાસી જાય તેમ કરવું; ભગાડવું; હાંકી કાઢવું. રૂ૦ પ્ર૦ નસાડી મૂકવું=નાસી જાય તેમ કરવું. નસાડી જવું=કાઢીને લઇજવું-બીજાના કબજામાંથી ભગાડી જવું. સ્ત્રી-બાળક વગેરેને. (૨) હરાવવું; પરાજય કરી નાસે તેમ કરવું; નહિ ઉભું રહેવા દેવું.
નસિયત, સ્ત્રી૦ [अ] શિક્ષા; સજા. (૨) શિખામણ; બોધ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નસિયત મળવી=શીખ મળવી; બો ભૂલી જવાય તેમ થવું; સજા થવી. નસિયત લાગવી=બોધ મળવો; શિખામણ આપવી.
નસિયું, વિ૦ આગ્રહી; હઠીલું; પકડ્યું હોય તે કદાપિએ મૂકે નહિ એવું;આગ્રહી. રૂ૦ પ્ર૦ એક નસિયું=જે પકડ્યું હોય તે મુસ્કેલીઓ ને દુઃખ વેઠવા છતાં પણ મૂકે નહિ એવું.
નસીબ, ન૦ [अ] ભાગ્ય; કર્મ; કિસ્મત. કહે૦ નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ=જ્યાં જઇએ ત્યાં ભાગ્ય તો છેજ; ભાગ્ય વગર મળતું નથી. નસીબનો આગળો=નસીબનો વાંકો-અભાગી.
નસીબદાર, વિ૦ ભાગ્યશાળી (૨) પૈસાદાર.:-નસીબદાર લોક અહિં રહે છે.
નસીબો, પું૦ નસીબ; ભાગ્ય. (૨) નસીબમાં માંડેલો પ્રસંગ-થવા કાળ તે.:-શું કરીએ નસીબો પાંશરો નહિ.
નસેસલો, પું૦ ખાંધિયો; મડદું ઉપાડી જવાનું કામ કરનારો. પારસીમાં.
નસો, પું૦ ખટબો.

નસોતર, ન૦ એક ઓષધિ. આ વનસ્પતિનો ગુણ સારક છે અને તે જુલાબ આપવાની દવા તરીકે વપરાય છે.

નસ્તર, ન૦ [ફા.] દુઃખ દરદ ઉપર વાઢકાપ કરવાનું તીણું હથિયાર. જુદી જુદી જાતનાં વાઢકાપનાં કામ માટે જુદા જુદા આકારનાં નસ્તર હોય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નસ્તર મૂકવું=દવાથી ન મટે એવા દરદનો વિકાર દૂર કરવાને કાપવું.

નહર, જુ૦ નહેર.

નહાણ, ન૦ નહાવું તે; સ્નાન. (૨) નહાવાનું તે; આશૌચ. (૩) સ્ત્રીએ રજસ્વલા થવું તે.

નહાનપણ, ન૦ બચપણ; બાલ્ય.

નહાનું, જુ૦ નાનું.

નહાર, ન૦ નાહર; વરૂ.

નહાવણ, ન૦ સ્નાન; નહાવું તે. (૨) સ્ત્રીએ રજસ્વલા થવું તે.

નહાવણિયું, ન૦ જેની ઉપર બેસીને સ્નાન કરાતું હોય તે લાકડાનો વેઢો-પાટલો.

નહાવું, ક્રિ૦ અ૦ નાવું; સ્નાન કરવું; પાણીથી શરીર ધોવું-સાફ કરવું; આશૌચ ઉતારવું; અંઘોળ કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ નહાઇ ધોઈ ઉઠવું=સ્ત્રીએ સુવાવડમાંથી સાજાં તાજાં થઇ ઉઠવું. નહાઈ ધોઇને બેસવું=ધનમાલમિલકત ઉડાવી દઇ કોરડા થઇ બેસવું; કુટુંબ પરિવારના મરી જવાથી એકલા ડોળ થઇ રહેવું; આશા તૃષ્ણા છોડી દેવી; પરવારી જવું. નહાઇ નાંખવું=આશા છોડી દેવી; પાછું મળવાની આશા નહિ રાખવી. નહાતીધોતી=માથે આવેલી; જેને અટકાવ આવતો જતો થયો હોય એવી સ્ત્રી. ઉ૦ નહાતીધોતી થઇ વહુવારૂ, પિઉ પરદેશ તે નહિ સારૂં. ક્રિ૦ પ્ર૦ નહાવું નિચોવવું=બટરાગમાં ઉતરવું; નહાવું અને પછી પલાળેલું કપડું નિચોવી લેવું વગેરે તે; પરિશ્રમ લેવો. વક્રોક્તિમાં લાગતું વળગતું નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે:-એમાં મારે શું નહાવું નિચોવવું છે? અર્થાત્ મને શો સંબંધ છે? (ખોવું, ગેરલાભ હોવો-) મને તેમાં શો ગેરલાભ કે બાધ ખોટ છે?

નહિ, અ૦ [સં.] ન, ના, નિષેધાર્થે વપરાય છે.:-નહિ કરવું=ન કરવું. નહિ જવું=ના જવું. રૂ૦ પ્ર૦ નહિ જેવું=પાયમાલ થયેલું; જાણે હોયજ નહિ એવું. કહે૦ નહિ મામા કરતાં કાણો મામો શો ખોટો?

નહિતર, અ૦ નહિ તો; અથવા તો. સરતને અર્થે વપરાય છે:-આદ લગી રાહ જોઇશ નહિતર જાઇશ.

નહિયું, ન૦ નખનું મૂળ; નખ આગળની ચામડી. (૨) નેયું; દુધી.

નહી, જુ૦ નહિ.

નહુષ, પું૦ એક પુરાણ પ્રસિદ્ધ રાજા; યયાતિનો પિતા.

નહેર, સ્ત્રી૦ [અ. नहर] સરોવર અથવા મોટી નદીમાંથી કાઢેલો પાણીનો ફાંટો; કાંસ.

નહેરિયું, ન૦ નાની નહેર; નહેળિયું.

નહોર, પું૦ પંજાના નખ; મોટા અણીઆળા નખ તે. (૨) નખના ઉઝરડા તે.

નહોરિયું, ન૦ નહોરનો ઉઝરડો તે.

નળ, ન૦ પાણી લાવવા તથા કાઢવાને બનાવેલી નળી-ખાળ જેવી અથવા નીક જેવી બનાવટ. (૨) ધાતુ વગેરેની પાણી લાવવા કાઢવા બનાવેલી ગોળ નળી. (૩) પેટમાંનું અંદરથી પોલું આંતરડું:-નવબંધ વાયુ, નળ બરાઇ જવા.

નળવાઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ શરીરે છેકજ અશક્ત થઇજવું.

નળાકાર, વિ૦ ગોળ નળના આકારનું; ગોળ ને પોલું એવું તે.

નળિકા, સ્ત્રી૦ નળી.
નળિયું, ન૦ નળા જેવો માટીનો અર્ધગોળ પકવેલો ઘાટ; નેવું; નાળ. (૨) નાસી પાસીનો ફટકો.:–એના કપાળમાં નળિયું.
નળી, સ્ત્રી૦ [सं. नलिका] પાતળી ગોળ ને અંદરથી પોલી સળી કે લાકડી જેવી બનાવટ તે; ભુંગળી. (૨) ચાડું.
નળો, પું૦ ઘુંટણ અને પગની પાટલી વચ્ચેનો નળ જેવા દંડાકાર પગનો ભાગ તે. (૨) પેઢુથી છાતી લગીનો જે ભાગ તે. (૩) મોટી પવાલી–નળી તે.
નળોકડી, સ્ત્રી૦ સાંકડી વાટ; નાળ; ગલી; નવેળી.
નંકાવું, ક્રિ૦ અ૦ કાચનું ભાગવું; ફૂટીજવું; નંદાવું.
નંખાવું, ક્રિ૦ અ૦ નાંખી શકાવું; દુર્બળ થઇ જવું. (૨) ઉલટી થવી.
નંગ, ન પડેલ પાડેલો હીરાનો કકડો; હીરાકણી. (૨) ચીજ; દાગીનો; એકએક વસ્તુ વિશેષ તે. (૩) વિદ્યાકળાથી શોભતો માણસ.
નંદ, પું૦ વાણિયો.:–નંદના ફંદ ગોવિંદ જાણે. (૨) આનંદ. (૩) મગધનો એક મોટો રાજા.
નંદન, પું૦ [सं.] પુત્ર; દીકરો. (૨) ઈન્દ્રનો બાગ.
નંદવવું, ક્રિ૦ સ૦ નંદવાય તેમ કરવું; ભાગવું; ખંડિતકરવું; કકડો કરવો.
નંદવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખંડિતથવું, કકડા થવા.
નંદવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાગવું; કકડા કરવા. (૨) નિંદવું.
નંદા, સ્ત્રી૦ [सं.] આનંદ; મઝા. (૨) નણંદ.
નંદિની, સ્ત્રી૦ [सं.] પુત્રી; છોકરી. ઉ૦ નૃપનંદિની તુજ પત્ર લઇને ઘેર જઇ ભોજન કરી, ફરી ચંદ્રિકાની રાત્રીમાં પંથે પળ્યો હું સુંદરી.
નંદી, પું૦ [सं.] શિવનો પોઠિયો; આખલો.
નંબર, પું૦ [अ] આંક; આંકડો; અમુક સંખ્યાનો આંક તે.
ના, અ. પૂછેલા સવાલનો નકાર તે. નિષેધ કરવાના, તેમજ અપ્રસન્નતા, અશક્તિ અને ગેરહાજરી વગેરે બતાવવાના અર્થમાં વપરાય છે; નકાર; હાનું ઉલટું તે ના. (૨) અભાવ–નકારદર્શક પ્રત્યય તરીકે પણ બીજા શબ્દની આગળ જોડાય છે. :–નાખુશી; નામરજી, વગેરે.
નાઈ, પું૦ હજામ, ગાંયજો.
નાઇકા, સ્ત્રી૦ નાયિકા.
નાઈડી, સ્ત્રી૦ પૈડાની ધરી. (૨) ધુંસરું બાંધવાનો ચામડાનો દોર. (નાળી)
નાઈબ, જુ૦ નાયબ.
નાઇલાજ, વિ૦ [फा.] જેનો ઇલાજ ન હોય તેવું; નિરુપાય.
નાઉમેદ, વિ૦ [फा.] નિરાશ; નાસીપાસ; આશાભંગ
નાઉમેદી, સ્ત્રી૦ નાસીપાસી; નિરાશા.
નાએક, જુ૦ નાયક.
નાક, ન૦ [सं. नासिका] મોં–ચહેરા ઉપરનું બે આંખો અને મોં વચ્ચેનું ઉંચું બે કાણાંવાળું ટીચકું; નાસિકા; શ્વાસ લેવાનો ચહેરા પરનો ઉંચો અને કાંણાવાળો અવયવ; ઘ્રાણેંદ્રિય; સુંઘવાની ઇંદ્રિય. (૨) શોભન ચિહ્ન; જેનાવડે આસપાસનું ગૌરવ હોય તે વસ્તુ, વિચાર; માણસ વગેરે તે. (૩) સ્વર્ગ (૪) આબરૂ; માન; ટેક; શોભા. ક્રિ૦ પ્ર૦ નાક જવું=નોંખ–ટેકની–શોભાની બાબત જવી તે. નાક કપાવું=શોભા–આબરૂ જવી. નાક ઘસવું=પસ્તાવો બતાવવો. નાક નીચું થવું=આબરૂ જવી. નાક ઉંચું રહેવું=ટેક–આબરૂ રહેવી. નાક લેવું=હળવું–નીચું પાડવું; ખટ્ટ કરવું; ઇજ્જત લઇલેવી. રૂ૦ પ્ર૦ ગામનું

નાક=ગામમાં સૌથી વધારે ગૌરવવાન, જેનાવડે સૌ શોભતું હોય એવું તે. નાક લઇને જવું=શી શોભા-સારાપણાને લઇને જવું, શરમ આવવી. :-એની પાસે તે શું નાક લઇને જાય? નાકની દાંડી સામું જવું=સીધેસીધું જવું. નાકપર માખ પણ નહિ બેસવા દેવી=જરા પણ લાંછન જેવી વાત સહન નહિ કરવી. એના નાકમાં ગંધ માતી નથી=બહુ અભિમાન હોવું. નાકમાં તીર ઘાલવું=નાથવું; બળજોરીથી વશ કરવું. નાકાલીટી તાણવી=ત્રાસ ત્રાસ પોકરાવવી. કહે૦ નાક નીચું અને પેટ ઉંચું; નાક કટ્ટા તો કટ્ટા પણ ઘી તો ચટ્ટા નાકની વાટે દાણો ન ગળાય

નાકકટું, વિ૦ જેનું નાક કપાઇ ગયેલું હોય એવું. (૨) નિલજ્જ; બેશરમ.

નાકબુલ, વિ૦ [फा.] નામંજુર; કબુલાતમાંથી ફરી ગયું હોય તેવું; અમાન્ય.

નાકારો, પું૦ નકાર; નિષેધ તે.

નાકાલીટી, સ્રી૦ ત્રાસી કંટાળીને શરણે જઇ પગે લાગવું તે; જમીને નાક ઘસાય તેમ નમીને માફ માગવી તે; તોબા તોબા તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નાકાલીટી તાણવી=ત્રાસ ત્રાસ થઇ જવું; કાયર-દુઃખી-હેરાન થઇ જવું તે. નાકાલીટી ખેંચાવવી=ત્રાસ ત્રાસ કરવું, તોબા-પોકરાવવું; ખૂબ જુલમ વાપરી હેરાન હેરાન કરીનાંખવું.

નાકાં, ન૦ ડાંગેર વગેરે અનાજના કણનાં અણિયાંના કકડા તે; કણનાં અણિયાં જે ખાંડતાં ખરી પડેલાં હોય તેનો ભુકો. :-નાકાં ને ચુનું.

નાકું, ન૦ ઘણા રસ્તા જ્યાં મળતા હોય તે-અથવા એકાદ રસ્તાનો છેલ્લો ભાગ તે; જ્યાંથી ઘણે સ્થળે જવાતું હોય તે સ્થાન; બારૂ; દરવાજો. (૨) ગલીનો-માર્ગનો અંત ભાગ, છેડો, હદ તે. (૩) કાણું; બાખું; પોલ; વેહ. :-સોયનું નાકું. (૪) જકાત લેવાનું ઠેકાણું; થાણું; ચોકી.

નાકેદાર, પું૦ નાકા ઉપર રહીને જકાત લેવા -ઉઘરાવવાનું કામ કરનારો તે; થાણેદાર.

નાકેદારી, સ્રી૦ નાકેદારનું કામ તે; થાણદારપણું; નાકું સાચવવાનું કામ તે.

નાકેબંધી, સ્રી૦ નાકાં બંધ કરવાં તે; નાકે નાકે ચોકી મૂકી દેવી તે.

નાકેસ, વિ૦ અધરૂં; અપૂર્ણ.

નાકોરૂં, ન૦ નાકું.

નાકૌવત, વિ૦ કૌવત ન હોય તેવું; અશક્ત; નિર્બળ.

નાકૌવતી, સ્રી૦ અશક્તિ; નબળાઇ.

નાખવું, ક્રિ૦ સ૦ નાંખવું; જોરથી દૂર ફેંકવું; ઉડાડવું; ઉછેટવું. (૨) નીચે-ભોંય ઉપર પડે તેમ કરવું. (૩) ઉમેરવું=ચોપડામાં પાનું નાખ્યું. (૩) ભોંય પર પાથરવું; બિછાવવું. :-અહિં જાજમ નાખો. (૪) પેટમાંથી પાછું કાઢવું; ઓકવું. (૫) આરોપવું, પહેરાવવું. :-કોટમાં હાર નાંખ્યો. (૯) ઢંકાય તેમ કરવું. :-પડદો-બુરખો નાંખ્યો. (૬) ગમે તેમ ઉપર મૂકવું :-હમણાં તે મેડીએ નાખ. (૬) સોંપવું; હવાલે કરવું. :-(૭) ભરવું; લગાડવું; સંચારવું. :-તેલ નાંખવું. (૮) નીરવું=ઘાસ નાંખવું. આ કામ મારે માથે નાંખ્યું છે. બીજા ધાતુ અને ક્રિયાપદ સાથે જોડાતાં ક્રિયાની પૂર્ણતા બતાવે છે. કાપીનાખવું, મારીનાખવું, વગેરે. રૂ૦ પ્ર૦ નાખી મૂકવું=રઝળાવ્યા કરવું; પડી રહેવા દેવું. નાખ્યા ન પહોંચવા=પોતાનાં બળ અને શક્તિની બહાર હોવું; પ્રયત્ને નહિ પહોંચાય એવું હોવું તે. નાંખી નજરે પહોંચે નહિ એવું=બહુ વેગળું-વિચારમાં પણ જેની મર્યાદા જણાય નહિ એટલું બધું વેગળું. હા થ

નાંખવો=ઝુંટ મારવી. આબરૂ પર હાથ નાંખવો=ગેરવર્તણૂક ચલાવવી; લાજ લુંટવી. વચ્ચે પડવું. :-તેણે મારા કામમાં હાથ નાંખ્યો.

નાખુદા, પું૦ [फा.] વહાણ ચલાવનારો; ટંડેલ; સારંગ.

નાખુશ, વિ. [फा.] નહિ રાજી; દિલગીર.

નાખુશી, સ્ત્રી૦ નહિ ખુશી તે; નામરજી; અપ્રસન્નતા; કમન.

નાગ, પું૦ [सं.] સાપ; ભુજંગ. (૨) એક જાતના લોક; ઉપદેવ. એ પાતાળમાં રહેતા કહેવાય છે. (૩) હાથી. જેને ફેણ હોય એવો મોટો સાપ તે નાગ. રૂ૦ પ્ર૦ કાળો નાગ=બહુજ ઝેરી સાપ.

નાગઈ, સ્ત્રી૦ બેઅદબી; નિર્લજ્જપણું. (૨) હાંડાઇ; લુચ્ચાઇ. (૩) વ્યવહાર વિરૂદ્ધ બોલવું ચાલવું અને વર્તવું વગેરે તે. નાગાઇ; નાગૈ.

નાગકન્યા, સ્ત્રી૦ [सं.] નાગની કુમારિકા તે. (૨) પાતળી સુંદર સ્ત્રી તે.

નાગકેસર, ન૦ [सं.] એક વનસ્પતિ-ઓષધિ; કબાબચીની.

નાગડું, વિ૦ નાગું. (૨) એકવડા શરીરનું; નાજુક; નિર્બળ.

નાગડો, પું૦ નાગો-લુચ્ચો લફંગો તે. (૨) બાવો-સાધુ.

નાગણ, સ્ત્રી૦ નાગેણ; નાગની માદા તે; સાપણ. ઉ૦ હું કાળી નાગણ થઇ ડસું ગણિકાને. લીલાવતી. (૨) કોટમાં પહેરવાનું સોનાનું ગુંથેલું ઘરેણું. (૩) હાથણી.

નાગણી, સ્ત્રી૦ નાગણ.

નાગદંતી, સ્ત્રી૦ એક વનસ્પતિ-ઓષધિ. (૨) ઝાલર; ઝુલ; તોરણને આકારે પત્થર-ઇંટ વગેરેની કમાન જેવી આકૃતિ કાઢેલી હોય તે.

નાગપાંચમ, સ્ત્રી૦ નાગદેવતાની પૂજા કરવાનો શ્રાવણ વદિ પાંચમનો દિવસ તે. નર્મદાની પેલી તરફ સુદિ પાંચમ પળાય છે.

નાગપાશ, પું૦ [सं.] નાગના ગુંછળા જેવો ફાંસો તે. નાગ જેમ પોતાના શરીરના વિંટા પાડે છે તેમ ગોળાકારે વિંટ નંખાય એવી કરામત-વ્યૂહ વગેરેની રચના તે; શત્રુને છટકામાં લેવાની દોરી -ગાળા ગાંઠવાળી બનાવટ તે.

નાગર, વિ૦ [सं.] નગરવાસી; શહેરનો રહેનાર; ચતુર, સભ્ય, વિવેકી તે. (૨) વડનગરના રહેવાસી સુધરેલા સભ્ય બ્રાહ્મણોની એક નાત તે; તે નાતનો એક એક જન તે.

નાગરણ, સ્ત્રી૦ નાગર જાતિની સ્ત્રી.

નાગરણું, ન૦ નાંગરણું; લોટો-ગગરો વગેરે ઉંચવવાં ઠીક પડે તે માટે તેને મોઢે ગાળો કરીને બાંધેલી દોરી તે; ગાળો; ફાંસો. (૨) હળ અને ધુંસરી બાંધવાનું દોરડું તે.

નાગરતા, સ્ત્રી૦ નાગરપણું; નાગર બ્રાહ્મણની જે રહેણીકરણી ચતુરાઇ વગેરે તે; નાગરિકતા. (૨) મુસદ્દીપણું; પ્રપંચાદિકની આવડ તે.

નાગરપણું, ન૦ નાગરતા.

નાગરમોથ, સ્ત્રી૦ એક વનસ્પતિના મૂળની ગાંઠો તે; એક ઓષધિ; મોથ.

નાગરવેલ, સ્ત્રી૦ એક જાતની હથેળી જેવડાં મજેનાં પાનની વેલ તે. આ વેલનાં પાન કાથો ચુનો લગાડી ખાવાના-મુખવાસના કામમાં આવે છે.

નાગરવેલી, સ્ત્રી૦ નાગરવેલ.

નાગરસ, પું૦ અમૃત; સુધા.

નાગરિકતા, સ્ત્રી૦ નાગરતા; નાગરપણું. (૨) સભ્યતા; વિવેક; ચતુરાઇ.

નાગરી, વિ૦ નાગરનું; નાગર સંબંધી. :-નાગરી રીતરિવાજ. (૨) સુંદર; સારૂં; સુધરેલું. :-નાગરી લિપિ. :-દેવનાગરી અક્ષર.

(૩) સ્ત્રી૦ નાગરની સ્ત્રી; નાગરણ.

નાગલાં, ન૦ નાગનાં બચ્ચાં. (૨) નાનાં નાનાં સાપોલિયાં તે.

નાગલી, સ્ત્રી૦ ઝીણા ઝીણા લાલ દાણાનું એક અનાજ; બાવટો. દક્ષણમાં નાગલી ને ગુજરાતમાં બાવટો કહેવાય છે. એના રોટલા પણ લાલ થાય છે.

નાગલું, ન૦ સાપોલિયું; નાગડું.

નાગલોક, પું૦ [સં] નાગ, નાગા, એવે નામે ઓળખાતી એક અસલી પ્રજા તે. (૨) સાપ વગેરે. (૩) નાગનો દેશ તે; પાતાળ.

નાગળ, ન૦ હળને ધુંસરી બાંધવાની રાશ તે. (૨) લંગર. ઉ૦ રહેણી હૃદયમાં રાખોરે, નાગળ નિશ્ચયતણાં નાખોરે. ભોજો.

નાગું, વિ૦ [સં નગ્ન] કમ્મરે વસ્ત્ર ન હોય એવું; નગ્ન; ઉઘાડા શરીરનું. (૨) ઢાંકણ વગરનું; ઉઘાડું; ખુલ્લું. :—નાગી તરવાર. (૩) લાજ વગરનું; નિર્લજ્જ; બેશરમ. (૪) ભુંડાળું. :- નાગું બોલવું નહિ. (૫) દેવાળિયું; લઇને આપવાની દાનત વગરનું; વહેવારમાં નહિ રહેલું એવું; સાખ વગરનું; લુચ્ચું; દોંગું. કહે૦ નાગો નહાયે શું અને નિચોવેએ શું? નાગાને કુલે બાવળિયો ઉગ્યો તો કહે કે, મને છાંયડો થયો.

નાગુંપુંગું, વિ૦ બિલકુલ વસ્ત્રજ જેની પાસે ન હોય એવું; તદન નાગું.

નાગેન્દ્ર, પું૦ [સં.] મોટો નાગ. (૨) મોટો હાથી.

નાગેળું, ન૦ ગાળો; ફાંસો; નાંગરણું; સરકિયા ગાંઠ.

નાગોરિયો, પું૦ છોકરાઓની એક રમત. એક એક ઉપર નવ ઠીકરી મૂકી તેની ઉપરની દડીને દોટ મારી ઉડાડવાની રમત તે.

નાઘેરી, વિ૦ ઢોર પાળી ઉછેરનાર. (૨) નાઘેરે ઉછેરેલું. :—નાઘેરી ભેંસો.

નાચ, પું૦ નાચવું તે; નૃત્ય. (૨) રામજણીએ નાચવું ને લટકા કરીને ગાવું તે. (૩) જેમાં નાચ થવાનો હોય એવો મેળાવડો —મિજલસ તે. (૪) ગાવું અને ગાવાના તાનમાં મકલાઇને કુદવું—થનથનાટ કરવો તે. રૂ૦ પ્ર૦ નાચ નચવવો=જેમ ગમે તેમ નચાવવું, રમાડવું; ખેલવવું; મનમાં આવે તેમ કરવા દેવું.

નાચકો, પું૦ ગર્વનો છાકો.

નાચણ, સ્ત્રી૦ નાચનારી સ્ત્રી; વેશ્યા; રામજણી. (૨) ગેલમાં નખરાં કરતી કુદીને હિંડે અને ચેનચાળા કર્યા કરે એવી નાટકી સ્ત્રી.

નાચણવેડા, પું૦ નાચણ જેવા ચેનચાળા કર્યા કરવા તે.

નાચણિયો, પું૦ નાચવા કુદવાનો ધંધો કરનારો; નાચી—વેષ કાઢીને પેટ ભરનારો, ભવાયો. (૨) નાટકમાં વેષ લેવાનું કામ કરનારો; ખેલાડી.

નાચનારી, સ્ત્રી૦ નાચ કરનારી સ્ત્રી; રામજણી; વેશ્યા. કહે૦ નાચનારીના પગ અને ગાનારીનું મોં કદીએ સાત્યાં રહે નહિ=જે જેવું હોય તેવું જણાયા વગર રહેજ નહિ.

નાચવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાયનના તાલ સર ઝાંઝરવાળો પગ ઠોકીને થનથનાટ કરવો તે; ઘુઘરા પહેરેલા પગની ચાળવણી કરી ગાયનમાંના તાલને ઠેકો દેવો ને પગ ઉપર થેઇ થેઇકાર કરવો તે. (૨) કુદવું; ઉપાડી ઉપાડીને પગ દેવા—ઠોકવા. (૩) બીજો જેમ ચઢાવે પાણી પાય તેમ કરવું; થનથનાટ કરવો. કહે. નાચવું નહિ ત્યારે બારણું વાંકું=નહિ કામ કરવું હોય ત્યારે હજાર વાંકાં કઢાય. નાચીખુંદીને પગ સામું જોવું=ગમે તેમ કરીએ પણ આખરે પોતાનેજ સોસવું પડે એમ.

નાચાર, વિ૦ [फा.] લાચાર; નિરાધાર; નિરાશ્રિત. (૨) ગરીબ; દીન; કંગાલ. (૩) નિરુપાય.

નાચારી, સ્ત્રી૦ લાચારી; નિરાધારતા (૨) ગરીબાઇ; દૈન્ય. (૩) નિરુપાયતા.

નાજર, પું૦ [अ.] કેદીઓનો અને કચેરીને લગતા કામકાજનો હિસાબ રાખનારો અમલદાર. (૨) ખોજો; હિજડો.

નાજુક, વિ૦ [फा.] દુઃખ સહેવાય નહિ એવી પ્રકૃતિનું; સુકુમાર; મોટાઇએ, જાડાઇએ અને શક્તિએ કમ છતાં સુકુમાર એવું; કોમળ. (૨) પાતળું; નરમ; સુંવાળું. (૩) બારીક; ઝીણું; અલ્પાકાર (૪) તકલાદી; અશક્ત; નબળું. (૫) અલ્પ; થોડું. (૬) જરા પણ જોર લાગતાં ભાગી જાય એવું. (૭) તરત ભાન થઈ જાય એવું.

નાજુકડું, વિ૦ નાજુક. સ્ત્રી૦ નાજુકડી.

નાજુકાઇ, સ્ત્રી૦ નાજુકપણું; સુકુમારતા; દુર્બળતા.

નાજુકી, સ્ત્રી૦ નાજુકાઈ.

નાઝણાસાંકળ, સ્ત્રી૦ નોઝણાસાંકળ; સાંકળની માફક આંટી દઇને પગ બાંધવાનું દોરડું; સેલો વાળવાનો દોર.

નાટ, પું૦ એક જાતનું કપડું. (૨) નૃત્ય.

નાટક, ન૦ [सं.] અમુક પ્રસંગની કથા વાર્તાના વિષય (વસ્તુ) ને લઈ નટલોક તેવે વેષે અને વાણીએ તેના જેવુંજ અનુકરણ કરી બતાવે છે તે; જેમાં નટલોક અમુક વેષ લઇ નાચે ગાય અને હાવભાવ કરી બતાવે તે દૃશ્ય; વેષ ભજવવો તે; ભવાઇ; ખેલન. (૨) ગદ્ય ગદ્યમાં લખાયેલો ભજવાય તેવો ચટકદાર લેખ તે; દૃશ્યકાવ્ય; રૂપક. સાહિત્યમાં આના ઘણા ભેદ છે. (૩) ભવાડો; ફજેતો; તમાસો. :–હવે એમનું નાટક કરવું રહેવા દો અને મુદ્દાની વાત કરો. ગમત પડે અને હસવું આવે એમ બીજાના ચાળા પાડવા તથા બોલવું ચાલવું વગેરે તે; ગતકડું.

નાટકકાર, પું૦ નાટક લખનાર અને બનાવનાર. કવિ–સૂત્રધાર.

નાટકચેટક, ન૦ હાસ્યવિનોદ; ટિખળ.

નાટકશાળા, સ્ત્રી૦ નાટક ભજવવાને માટે ખાસ સગવડ કરીને બાંધેલું મકાન કે મંડપ તે.

નાટકી, વિ૦ નાટક સંબંધી. (૨) નાટક કરનારો; ભાંડ.

નાટારંગ, પું૦ નાટકના જેવા ટોળવાળા–ઢંગ વગેરે તે.

નાટ્ય, વિ૦ [सं.] નાટકનું; નાટક સંબંધી. નાટ્યશાસ્ત્ર=નાટકના નિયમોનું શાસ્ત્ર તે. :–ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર.

નાઠાબારી, સ્ત્રી૦ નાસી જવાનો માર્ગ તે; છુટકબારી; કબુલાત–બંધનમાંથી છટકી જવાની જે ખુંચ તે; છટકામાંથી નિકળી જવાનો પેચ તે.

નાડ, સ્ત્રી૦ જેની મારફતે શરીરમાં લોહી ફરે છે તે નળી; રક્તવાહિની; શિરા; રગ. (૨) મૂળ; બળ; આદિકારણ; બીજભૂત વસ્તુ. (૩) આળા ચામડાને આંબળીને બનાવેલો દોર; નાડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ નાડ જોવી=રૂધિરથી ધબકતી શિરા જોઇને શરીર વિકારની પરીક્ષા કરવી તે; રોગની તપાસ કરવી. મૂળ તપાસવું; ભાવ પારખવો. નાડ હાથમાં આવવી=રોગ પરખાવો; નિદાન થવું. આદિ કારણ જણાવું; બીજભૂત વસ્તુ સમજાવી. :–કેટલી તપાસ કરી ત્યારે એની નાડ હાથમાં આવી–અર્થાત્ શું કારણ–હેતુ છે તે સમજાયું. નાડ હાથમાં હોવી=મૂળ કબજે હોવું કે જેથી આઘુંપાછું થાય નહિ; ચોટલી હાથમાં હોવી. કહે૦ નાડે નર્યા તો વૈદ ઝખ મારે=જો શરીરે તંદુરસ્ત હોઇએ તો પછી

વૈદનું શું કામ પડનાર છે ? સ્વરૂપ; ભાવ; વલણ. :–તમે એની નાડ જોતા રહેજો= એ કેમ અને ક્યાં ફરે છે અને ક્યાં ઉતરે કે જાય છે વગેરે સ્વરૂપ–વલણ જોતા રહેજો.

નાડણુ, જુઓ૦ નાડ.

નાડવું, ક્રિ૦ સ૦ દોરડીથી જકડીને બાંધવું; હળ અથવા ગાડા સાથે ધુંસરૂં બાંધવું.

નાડાછડી, સ્ત્રી૦ રંગિત સુતરની ગુંછળી; બે અથવા વધારે રંગના સુતરનો ફાળકો–લચ્છો.

નાડાછોડ, સ્ત્રી૦ નાડું છોડ-છોડ કરવું તે; નાડું છોડવું પડવું તે. (લાક્ષણિક) લઘુ-શંકા; હાજત લાગ્યા કરવી તે.

નાડી, સ્ત્રી૦ [સં.] રક્તવાહિની; શિરા; નાડ. (૨) ધુંસરૂં બાંધવાની ચામડાની રાશ.

નાડું, ન૦ ઉન, રેશમ કે સુતર વગેરેનો પાતળો ટુંકો દોરડો; નાની દોરી. :–ચણિયા–સુરવાળનું નાડું. (૨) અંબોડો બાંધવાની દોરડી; ગુંથેલું–વણેલું સુતર તે; નાડાછડી વગેરે. (૩) કસ; શરીર ઉપર કપડું તંગ ખેંચાઇને રહેવા માટે બાંધવાનો દોરડો તે. :–કમખાનું નાડું. (૪) આંકો; હદ. રૂ૦ પ્ર૦ નાડું બાંધી રાખવું=અમુક હદ–અથવા આંકો બાંધી આગ્રહ ધરી રાખવો તે. :–આટલું આવે તોજ વેચવું એમ કંઈ નાડું બાંધી રખાય છે ! ક્રિ૦ પ્ર૦ નાડું છોડવું=દોરીથી જે બંધ બાંધ્યો હોય તે ઢીલો કરવો–છોડી નાંખવો. હિમ્મત મૂકી દેવી; હારી જવું; ઢીલા થઇ જવું, નાડાછોડ=ગભરાટ. :–ચોરની વાત સાંભળી એટલામાં નાડાછોડ થઈ ગઈ.

નાણુ, ન૦ નહાણ; નહાવું તે. (૨) અટકાવ–ઋતુ આવવો (સ્ત્રીને) તે. :–વહુ બે નાણુ નાહી તે નાહી.

નાણવું, ક્રિ૦ સ૦ માપવું; તપાસવું; સાંખી જોવું; અજમાવવું; અનુભવ કરીને જાણી લેવું. (૨) ન–આણવું.

નાણાવટ, ન૦ નાણાવટી–શરાફોનું બજાર; ચોકસીબજાર; જ્યાં નાંણાની આપલે અને પરખ થતી હોય તે બજાર.

નાણાવટી, પું૦ [સં. नाण+वृत्ति] નાણાં આપે ને લે એજ જેની વૃત્તિ-ધંધો હોય તે; શરાફ; નાણાં ધીરનો ને લેવા પારખવાનો ધંધો કરનારો તે; સાહુકાર. (૨) સાખ-વાળો; તરત નાણાં ગણી આપે એવો આબરૂદાર વેપારી તે; પૈસાદાર; વેપારી.

નાણાવટું, ન૦ નાણાવટીનું જે કામ-ધંધો તે; શરાફી; નાંણાંની ધીરધાર–આપલે કરવી તે; નાણાવટીપણું તે. જુદા જુદા સિક્કાઓનાં નાંણાં પારખવાં, લેવાં અને આપવાં વગેરે ચાળવણીનો જે ધંધો તે. વ્યાજ કમિશન–વટાવ વગેરે લઇને નાણાંની ઉથલપાથલ કર્યા કરવી તે; વહીવટ ચલાવવો તે; નાણાવટીપણું કરવું તે.

નાણું, [સં. नाणक] વ્યવહાર માટે ચાલતા સિક્કાઓ અને પૈસો ટકો તે; ચલણી પૈસા રૂપિયા વગેરે તે; ચલણમાં ચાલતું ધાતુ વગેરેનું સરકારી છાપનું ચલણ તે. (૨) પૈસો; ધન; દોલત. (૩) મૂલ; કિમ્મત. નહાણું=નહાવું તે. કહે૦ નાંણાના ખેલ=નાણાથી બધું થાય છે નાણા વગર કંઇ થતું નથી.

નાત, સ્ત્રી૦ [સં. ज्ञाति] અમુક રીતરિવાજો અને ધર્મ વગેરેને લીધે હિંદુઓમાં પડેલા જે નાના મોટા લોકસમુદાય તે; જ્ઞાતિ: અમુક ગામ, દેશ વગેરે ઉપરથી એકસરખી રહેણીકરણીના લોકનો સંસાર વ્યવહારના નિભાવ માટે બંધાયેલો જથો તે. (૨) નાતીલાઓનું જમણ તે; જ્ઞાતિભોજન. કહે૦ નાત ગંગાનો પ્રવાહ= નાતને કંઇ પ્રાયશ્ચિત્ત લાગતું નથી–તેનાથી સૌ પવિત્ર થાય છે, એવા અર્થમાં વપરાય

છે. નાતનું નોતરૂં ને પરબનું પાણી, એમાં સપાકું શું=ગોદો મારવો ને ખાવો; જમવું અને જમાડવું, એમાં ઉપકાર કે સપાડા જેવું કંઈ હોયજ નહિ એમ, નાતનું છોકરૂં નાતમાં વરે.

નાતરાળ, વિ૦ જેણે નાતરૂં કરેલું હોય તે સ્ત્રી; નાતરાની સ્ત્રી.

નાતરિયું, વિ૦ નાતરૂં કરવાની છૂટવાળું; જેમનામાં નાતરાં થતાં હોય તે; પુનર્લગ્નના પ્રતિબંધ વગરનું. :–નાતરિયાનાત. (૨) નાતરાનું–સંબંધી. :–નાતરિયા ખાઈડો; નાતરિયો ગોર. (૩) બેભથું; વિજાતીય; એકજ જાત–તરેહનું ન હોય એવું; એક આખામાં બે જાત હોય એવું. :–નાતરિયા કાપડું=એક તરફની બાંય રેશમી લુગડાની અને બીજી સુતરેલ હોય તેવું.

નાતરૂં, ન૦ ધણી મરી ગયા પછી અથવા પરણેલા ધણીથી છુટાછેડા મેળવી સ્ત્રીએ બીજા પુરુષ સાથે સંબંધ બાંધવો તે; પુનર્લગ્ન; પુનર્વિવાહ; ઘરઘરણું. (૨) જોડકાનો એક ભાગ જતો રહી તેની જગોએ બીજો ભાગ જોડાય તે; જોડમાં જે વિપર્યય થયો હોય તે. :–સભામાં ગયા ત્યાં અદલાબ જવાથી જોડામાં નાતરૂં થયું. કહે૦ ખીચડામાં ગોળ નહિ અને નાતરામાં ધોળ નહિ=ખીચડીમાં ગોળ ન ઘટે ને નાતરામાં ગીત મંગળ ન શોભે.

નાતવરો, પું૦ નાતના લોકને જમાડવા તે; જ્ઞાતિભોજન આપવું તે.

નાતવાન, વિ૦ [फा.] નબળું; અશક્ત; નિર્બળ. (૨) લાચાર; નિરાધાર. તરવાઈ ગયેલું હોય એવું તે.

નાતાલ, વિ૦ [अं. Natal] ઇસુના જન્મ સંબંધી; તેમના જન્મની યાદગીરીને લગતું. ખ્રિસ્તીઓ તા. ૨૫ થી ૩૧ ડિસેમ્બર લગી જે તહેવારો પાળે છે તે સંબંધી.

નાતીધોતી, વિ૦ નહાતીધોતી, જેને ઋતુ આવતો થયો હોય એવી (સ્ત્રી.)

નાતીલું, વિ૦ નાતનું; જ્ઞાતિમાંનું; આખા સમૂહમાંનું એકાદ તે. ઉ૦ નાતીલા જાતીલાથી સંપ કરી ચાલે સંસાર.

નાતો, પું૦ સંબંધ; નિસબત; મેળ; ઘરવટ; પરિચય; સ્નેહસંબંધ; વ્યવહાર સંબંધ.

નાથ, પું૦ [सं.] સ્વામી; પતિ. (૨) માલીક; ધણી. (૩) ઈશ્વર; રાજા ઉપરી વડીલ. (૪) જોગી લોકના એક વર્ગની અટક. :–ગોરખનાથ. (૫) ઢોરને વશ રાખવાને તેના નાકમાં પરોવી રાખેલી દોરી તે; નથ; નાક વિંધીને ઘાલેલી દોરડી તે. અંકુશ; જેની અટક માણસ પશુ વગેરેને કાબુમાં રાખે એવું તે.

નાથણું, ન૦ તાજવાની દાંડીના બે છેડાનાં કાણાંમાં પરોવેલી પલ્લાં લટકાવવાની દોરી તે.

નાથવું, ક્રિ૦ સ૦ નાથ ઘાલવી; વિંધવું; અંકુશમાં–કબજામાં લેવું; દાબમાં આણવું. આ ઘોલ્યાને હવે નાથો. અટકથી કામ કરે એવી ચુંગલમાં લેવું; પળોટવું.

નાદ, પું૦ [सं.] સૂર; અવાજ; ઘોર. (૨) છંદ; ટેવ; લત. (૩) તોર; ગર્વ; અભિમાન.

નાદર, વિ૦ [अ] ઘણું સરસ; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ.

નાદાન, વિ૦ [अ] અણસમજુ; છોકરવાદ; અજ્ઞાન; અવિચારી. (૨) મૂર્ખ; બેવકુફ.

નાદાનપણું, ન૦ નાદાનિયત; છોકરવાદી; અજ્ઞાનતા; અણસમજુપણું.

નાદાનિયત, સ્ત્રી. નાદાનપણું; છોકરમત; અજ્ઞાનતા. (૨) મૂર્ખતા; બેવકુફી.

નાદાની, સ્ત્રી૦ નાદાનપણું; છોકરવાદી. (૨) અણસમજ; અજ્ઞાન. (૩) મૂર્ખાઇ; બેવકુફી.

નાદાર, વિ૦ [फा.] જેની પાસે કંઇ પણ હોય નહિ એવું; ગરીબ; દીન; કંગાલ. (૨) દેવાળિયું.

નાદારી, વિ૦ નાદારને લગતું; નાદાર સંબંધી. :–નાદારી કોરટ. (૨) સ્ત્રી૦ દેવાળું. (૩) દેવાળિયા હાલત; પાસે કંઇ પણ નહિ હોવાપણું; માગતું દેવું આપી શકાય નહિ એવી જે હાલત તે; ગરીબી; દીનાવસ્થા; નિર્ધનતા. (૪) રાંકપણું; દૈન્ય; બેહાલપણું; નિષ્કિંચનપણું.

નાદી, વિ૦ જેને નાદ લાગેલો હોય તે; છંદી; અમુક બાબતને વ્યસને ચઢેલ. (૨) અભિમાની; તોરી.

નાધડું, વિ૦ નાનું.

નાન, ન૦ [फा.] મુસલમાન ભઠિયારા જે મોટી રોટી બનાવે છે તે. (૨) લાઘવ; નાનાં બાળકસાહી ઘર–કુટુંબની જે સ્થિતિ તે; જેમાં મોટું માણસ રહેલું હોય નહિ એવી સ્થિતિ તે; સગીર બાળક–જુવાન સર જે ઘર વગેરે હોવું તે; ઓછ, આધેડ માણસનો અભાવ તે. :–એના જવાથી નાન પડી. (૩) કમીપણું; ઓછપ; હલકાપણું.

નાન્કડું, વિ૦ નાનું.

નાનડિયું, વિ૦ નાનું.

નાનપ, જુ૦ નાન.

નાનપણ, ન૦ બચપણ; બાલ્યાવસ્થા.

નાનમ, સ્ત્રી૦ હલકાઈ; હલકાપણું, લાંછન; ખોડ; દોષ. :–એમાં શી નાનમ છે. (૨) નહિ મોટાઇ જેવું તે; ગરીબી જેવું તે; નાનાપણું.

નાના, વિ૦ વિવિધ; ઘણાએક; તરેહતરેહના.

નાનું, વિ૦ [सं. लघु–लहान] ઉમ્મરે કમ એવું; બાળક. ઉ૦ મારે ખોળે નાનું બાળ જો. (૨) લંબાણ પહોળાણમાં ને વિસ્તારમાં કમ એવું. :–નાનું બારણું અને નાનું ખેતર–દેશ. (૩) થોડી મહેનતનું ને થોડો વખત ચાલે એવું. :–નાનું કામ. (૪) સાંકડું. :–નાનું બાખું–કાણું. (૫) ટુંકું; નહિ લાંબુ. :–નાની લાકડી, નાની ગલી. (૬) કદે કમ હોય એવું. :–નાનો ગોળો–ઢગલો (૭) નહિ ઉંચું; નીચું. :–નાનો મિનારો, નાનું ઝાડ. (૮) ઝીણું; બારીક.:–નાની જીવાત, નાનો કણ. (૯) નાજુક; સુકુમાર. ઉ૦ નાની શી નારી ને નાકે રે મોતા, પિઉ પરદેશ ને વાટડો જોતી. (૧૦) સાધારણ; સામાન્ય. :–નાની વાતને મોટું રૂપ આપતા નહિ. મોટાથી ઉલટું; છોટું; અલ્પ; લઘુ. (૧૧) નહિ વૃદ્ધ; જુવાન; તરુણ. :–બે છોકરાં થયાં તોય વહુ હજી નાનીને ? (૧૨) હલકું; નહિ ભારે. :–નાનો ભારો; નાની ઘડી. (૧૩) આબરૂ–ઇજ્જતમાં કમ; અપ્રતિષ્ઠિત. :–એમ કરવાથી તું કંઇ નાના બાપનો થઇ જવાનો છે. રૂ૦ પ્ર૦ નાના બાપનું= હલકું; અપ્રતિષ્ઠિત વંશનું. નાનાં છોકરાંની રમત=નહિ સુગમ–સહેલું એવું. :–આ કંઇ નાનાં છોકરાંની રમત નથી. કહે૦ નાનાથી મોટું થવાય=ચઢતાં ચઢતાં મોટું થવાય. નાનાને પણ સાંભળવું જોઇએ એવા અર્થમાં પણ વપરાય છે. નાનો પણ રાઇનો દાણો=નાનું જાણીને ઉપેક્ષા કરવી નહિ–પણ તીખું હોય. નાનું કાણું મોટું વહાણ બુડાડે= નાનાની ઉપેક્ષા મોટો ગેરલાભ કરે છે માટે અલ્પત્વથી અસાવધાન રહેવું નહિ; કાંકરી ઘડો ફોડે.

નાનુંધાપું, ન૦ બળદની નાથ.

નાનુંસુનું, વિ૦ જેવુંતેવું; નજીવું; સાધારણ. :–આ કંઇ નાનુંસુનું કામ નથી ?

નાનેરું, વિ૦ નાનું; ઘણું નાનું. :–નાનેરૂં બાળ.

નાનો, પું૦ માનો બાપ; દાદો.

નાનોબો, પું૦ જુવાન માણસોનો સમવાય તે.

નાન્યતર, વિ૦ [सं.] નરનારી બેમાંથી એકેમાં નહિ એવું; નપુંસક લિંગનું. વ્યાકરણ પ્રમાણે નર જાતિ કે નારી જાતિમાં

નહિ એવું તે. :-ઘોડું, કુતરૂં.

નાપતું, વિ૦ લાગુ પડે નહિ એવું. :-નાપતું વચન.

નાપસંદ, વિ૦ [फा.] પસંદ નહિ એવું; નહિ ગમતું; મનને નહિ રૂચતું હોય એવું; અપ્રિય; નહિ માફક.

નાપસંદગી, સ્ત્રી૦ પસંદ નહિ પડવું તે; અપ્રસન્નતા; અરુચિ; અભાવ; અપ્રિયતા.

નાપાક, વિ૦ [फा.] નહિ પાક તે; અપવિત્ર; ભ્રષ્ટ; ખરાબ; પાપી; અશુચિ.

નાપાકી, સ્ત્રી૦ અપવિત્રતા. ખરાબી, નાપાક હાલત.

નાપાડવી, ક્રિ૦ સ૦ ના કહેવી; નકાર વાસવો.

નાપાસ, અ૦ [अं. Pass] નહિ પાર જવાવું તે; પાર ઉતરાવું નહિ તે (પરીક્ષામાં) નહિ પસાર થઈ જવાવું તે. :-ગઇ પરીક્ષામાં કીકો નાપાસ થયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ નાપાસ થવું=નહિ પાર જવાવું; નહિ પસાર થવાવું; નહિ ફતેહમંદ નીવડવું; નાસીપાસ થવું; પાછાપડવું; હારીજવું.

નાપિણી, સ્ત્રી૦ હજામડી; ગાંયજી.

નાપિત, પું૦ [सं.] હજામ; ગાંયજો; વાળંદ; રાત.

નાપીક, જુ૦ નાપિત.

નાફરમાન, વિ૦ આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ વર્તનાર; હુકમને તાબે નહિ થનાર; અનાજ્ઞાંકિત અવિધેય; અનાયત; અવજ્ઞાકરનાર.

નાફરમાની, સ્ત્રી૦ [फा.] હુકમ નહિ માનવો તે; આજ્ઞાભંગ; અવજ્ઞા; અવગણના; અનાદર; ફરમાન નહિ માનવું તે (૨) વિ૦ જાંબુડિયા રંગનું.

નાબુદ, વિ૦ [फा.] હોયજ નહિ એમ કરી નાંખેલું હોય એવું; ખેદાનમેદાન; જમીનદોસ્ત; પાયમાલ; સમૂળો નાશ કરેલો હોય તેવું; નિર્મૂળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નાબુદ કરવું=નિર્મૂળ કરવું; જાણે હોય જ નહિ એવું કરી નાંખવું.

નાબુદી, સ્ત્રી૦ સાવનાશ; પાયમાલી; નિર્મૂળપણું; નાશ; સમૂળક્ષય. (૨) ખરાબી, ઉચ્છેદ.

નાભ, ન૦ નાવ; હોડી.

નાભી, સ્ત્રી૦ [सं.] મધ્યભાગ; કેન્દ્ર; ડુંટી.

નામ, [सं.] કોઇ પણ પ્રાણી અથવા વસ્તુ જે શબ્દે ઓળખાય તે; સંજ્ઞા; અભિધાન. (૨) વ્યાકરણ પ્રમાણે શબ્દના પાંચ વર્ગમાંનો એક કે જે વડે પ્રાણી પદાર્થને બોલાય ને ઓળખાય છે. (૩) ખ્યાતિ; કીર્તિ; જશ; પ્રસિદ્ધિ; નામના. (૪) ખ્યાતિએ મેળવેલું અભિધાન-પદવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નામ કાઢવું=પ્રસિદ્ધ થવું; જશ મેળવવો; ઓળખાવું. નામ બોળવું=અકીર્તિ કરવી; આબરૂ ખોવી; જશ ખોવો; ફિટકાર મળવો-થવો; નામ બુડાડવું. નામે રડવું=દોષ નાંખવો; આરોપ મૂકવો. નામ પાડવું=અમુક આંક ઠરાવવો; જે તે નક્કી કરવું. (૫) અ૦ લગારે જરાયે. :-શીલડીમાં નામ ગળપણ નથી. ઉ૦ નામ રહંતાં ઠાકરાં, નાંણાં નહિ રહંત. કીરતી કેરાં કોટડાં પાડયાં નહિ પડંત. કહે૦ નામ મોટાં ને દર્શન ખોટાં=નામે ભારે અને જોઇએ ત્યારે કંઇ નહિ, એવું જે તે.

નામક, વિ૦ નામનું.

નામકરણ, ન૦ [सं.] બાળકનું પ્રથમ નામ પાડવું તે; નામ કરવું તે. (૨) નામ પાડવાનો જે વિધિ તે; સોળ સંસ્કારમાંનો નામ પાડવાનો એક સંસ્કાર તે.

નામકર, વિ૦ નામકર; નાકબૂલ; ફરી જવું-એકવાર હા કહીને પછી ફરી જવું-નહિ કબુલ રાખવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નામકર જવું=ના કબુલ કરવું; હા કહ્યા પછી ના પાડવી તે. કાને હાથ દેવા; નામુકર.

નામજાદું, વિ૦ [फा.] લોકમાં સારી રીતે

જાણીતું; જેનું નામ જાહેરમાં બોલાતું હોય એવું; પ્રખ્યાત; લોકમાં જેના નામની પ્રસિદ્ધિ હોય તે.

નામજોગ, વિ૦ નામનું; નામ ઉપર હોય તેનેજ મળે એવી–હુંડી વગેરે. :–નામજોગ અને શાહાજોગ, એમ બે રીતની હુંડીઓ લખાય છે.

નામઠામ, ન૦ નામ અને રહેવાનું ઠેકાણું બેઉ તે; પત્તો. :–નામઠામ લખી આપજો, એટલે સુરત જઇશ ત્યારે મળીશ.

નામણદીવો, પું૦ રામણદીવો; કુલેકાની અને વરઘોડા વગેરેની પાછળ ચાલતી સ્ત્રીઓમાંની મુખ્ય યજમાનપત્ની જે દીવો સાથે રાખે છે તે.

નામદાર, વિ૦ [फा.] જેનું નામ–નામના જાહેર હોય એવું; લોકવિખ્યાત જાણીતું; પ્રખ્યાત; મોટા નામવાળું; પદવીધર. :–નામદાર મહારાજા.

નામદારી, સ્ત્રી૦ પ્રસિદ્ધિ; પ્રખ્યાતિ.

નામધાતુ, પું૦ નામ ઉપરજ ક્રિયા પ્રત્યયો લાગે એવો જે શબ્દ તે. :–ગોદો=ગોદાટવું.

નામધારી, વિ૦ ખરેખરૂં નહિ પણ જેણે માત્ર નામજ ધારણ કરેલું હોય એવું; ઢોંગી; બનાવટી; ખોટા નામનું; કપટ નામવાળું; ખોટું નામ ધારણ કરેલું હોય એવું.

નામના, સ્ત્રી૦ જેનું નામ લોકમાં ગવાતું હોય તે; પ્રખ્યાતિ; પ્રસિદ્ધિ; જાહેરાત. (૨) કીર્તિ; આબરૂ; નામની ખ્યાતિ તે; જશ બોલાવો–ગવાવો તે. ઉ૦ કુળવંત છે જગ નામનારે. દયારામ. નામના મેળવવી=ખ્યાતિ મેળવવી.

નામનિવેશ, પું૦ નામ અને નિવાસ તે; ઠામ–ઠેકાણું ને નામ વગેરે તે.

નામનિશાન, ન૦ નામ અને રહેઠાણની નિશાની વગેરે પત્તો તે. (૨) નામ અથવા ઓળખાય–ખબર પડે–સમજાય એવાં ચિહ્ન વગેરે તે. :–નામનિશાન વગર કેમ ખબર પડે ?

નામનું, વિ૦ નામ માત્ર હોય એવું; માત્ર દેખાડવાનું. :–નામનું નોતરૂં–જમવાનું નહિ. (૨) ખોટું; મિથ્યા; નકામું; વ્યર્થ હોય તેવું.

નામરાશિ, વિ૦ નામે એક રાશિનું; નામની રાશિએ મળતું. જ્યોતિષ પ્રમાણે અમુક અક્ષરો અમુક રાશિના, એમ ગણેલું છે અને તે રાશિના અક્ષરથી જે બે જણનાં નામ શરૂ થતાં હોય તે એકજ રાશિના એટલે નામરાશિ કહેવાય.

નામર્દ, વિ૦ [फा.] મર્દમાં નહિ તેવું; પુરુષત્વહીન; જેનામાં સંજોગ શક્તિ ન હોય તેવો–પુરૂષ; નપુંસક. (૨) જનાની; બાયલો; અશૂર; કાયર. (૩) બીકણ; હિચકારો. કહે૦ નામર્દ રડે દામને ને મર્દ રડે નામને=જેનામાં રળવાની શક્તિ નથી તે પૈસા માટે વલખાં મારે છે, ને જે મર્દ છે તે તો પૈસા માટે નહિ પણ નામના માટે યત્ન કરે છે.

નામર્દાઈ, સ્ત્રી૦ નાકૌવતી; અશક્તિ; અપુરુષત્વ; નહિ મર્દપણું. (૨) બાયલાપણું; કાયરતા; હિચકારાપણું. (૩) અશૂરપણું.

નામર્દી, ન.મર્દાઈ.

નામલેણું, ન૦ નામ લેવું તે; નામના; નામ યાદ કરવાનું–સંભારણું તે. :–ભલા તેને દીકરો છે તો તેનું નામલેણું છે.

નામવર, વિ૦ [फा.] સારી નામના વાળું; જાણીતું; પ્રખ્યાત.

નામવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચું નમાવવું; ઢાળવું. ઉ૦ ભાળી દામિની કંથ, નેત્રને નીચાં નામે. શામળ. (૨) ફરવું; વળવું. ઉ૦ જોઇ ગૃહસ્થને આનંદ પામ્યા, પુત્ર જોવાને ઘર ભણી નામ્યા. મુકુંદ. (૩) નમાવીને પાડવું; રેડવું. (૪) ઢોળવું; નાંખવું; ધારકરવી.

નામંજુર, વિ૦ [फा.) નાકબુલ; રદબાતલ; અમાન્ય.

નામંજુરી, સ્ત્રી૦ નહિ સ્વીકારવું તે; અ-

સ્વીકાર; નહિ કબુલ રાખવું તે.

નામાભિધાન, ન૦ [સં.] નામ; સંજ્ઞા; ઓળખ.

નામાવળી, સ્ત્રી૦ [સં. નામ+આવલી.] નામોની ટીપ-યાદી તે; અનુક્રમે એક પછી એક નામ લખેલાં હોય તે.

નામાંકિત, વિ૦ [સં.] નામે કરીને લોકમાં ઓળખાતું હોય એવું; પ્રખ્યાત; પ્રસિદ્ધ; જાણીતું.

નામી, વિ૦ પ્રસિદ્ધ નામવાળું; નામાંકિત. ઉ૦ ગામી નામી ને મહીપતિ, જરને વશ વર્તી રહે. શામળ.

નામીચું, વિ૦ નામાંકિત; જાણીતું; પ્રખ્યાત; લોકવિશ્રુત; જાહેર. કહે૦ નામીચો ચોર માર્યો જાય.

નામું, ન૦ જુદે જુદે નામે જમે ઉધાર થયેલાં નાણાંનો હિસાબ તે; જમે ઉધારનો નામવાર હિસાબ લખવો તે નામું. (૨) હક; દાપુ. (૩) વાર્તા; ખબર. (૪) નામ લખવાં તે. કહે૦ ભણ્યો ગણ્યો તે નામું લખે ને અભણ રહ્યો તે દીવો ધરે. ઉ૦ સંભારીને નામું લખે ને ઉંટે ચઢીને ઉઘે પ્રા.

નામુંઠામું, ન૦ નામવાર હિસાબ અને તેની બરોબર વિગત-ઠામ ઠેકાણું વગેરે તેમાં આપવું તે; વિગત વાર નામનો જમે ઉધાર હિસાબ તે.

નામુકર, વિ૦ નાકબુલ; નાપાડવી તે.

નામુનાસિબ, વિ૦ [फा.] નાલાયક; અઘટિત; અયોગ્ય.

નામુરાદ, વિ૦ [फा.] નાઉમેદ; નિરાશ; આશાભંગ.

નામે, અ૦ નામ ઉપર; ખાતે. :-મારે નામે માલ આપો. (૨) નામથી.

નામેનામ, અ૦ એ નામનું એમ; એક નામના બે હોય એમ. (૨) વિ૦ એક એજ નામનું. :-તમારે નામે નામ મારા ઘરનું માણસ છે.

નામોશી, સ્ત્રી૦ હીનપદ; આળ; કલંક. (૨) શરમ; લાજ; ગેરિયત. (૩) લોકમાં આબરૂ જવી તે; બેઆબરૂ; અપજશ. :-એ નામોશી કોણ લે ?

નામ્ય, અ૦ કબામાં. (૨) વિ૦ અધીન; વશ.

નાયક, પું૦ [સં.] કોઈ મંડળ અથવા ટોળાનો ઉપરી તે; મુખી; આગેવાન; મુખ્યજન. ઉ૦ પુરનાયક ઘોડે ચઢયો વણજારારે. (૨) નાટક અથવા ભવાઈ કરનારાઓનો વડો; સૂત્રધાર; મોટો આગેવાન નટ; ભવાયો. ભવાયામાં નાયક સંબોધન માનથી બોલાવવામાં વપરાય છે. (૩) સરદાર; મુકાદમ; સેનાપતિ; સિપાઇઓનો વડો; જમાદાર. :-આ થાણાનો નાયક કોણ છે ? થાણદાર. (૪) વાર્તા અથવા નાટકમાંનો મુખ્ય-આગેવાન પુરુષ તે; મુખ્ય વ્યક્તિ. :-નવલકથાનો નાયક સારા વર્ણવાળો નથી. (૫ સાહિત્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે વિદ્વાન, ચતુર, રસિક ને ડાહ્યો જુવાન તે; આશક; પ્રિયપુરૂષ. પ્રેમની રીતે ચતુર નાયક પુરૂષના સાહિત્યમાં કેટલાક પ્રકાર બતાવેલા છે. દોરનાર ઉપરી; આગેવાન; નેતા. :-નાયક વગરનું ટોળું.

નાયકડા, પું૦ ભિલ્લ અને બીજી અનાર્ય જાતિઓમાંના એક લોક; ભિલ્લ: જંગલી લોકની એક જાતિ તે. પંચમહાલ ને માળવા વચ્ચે આ લોકોની વસ્તી છે.

નાયકણ, સ્ત્રી૦ નાયકેણ; નાયકણી; રામજની; નાચગાયન કરનારી સ્ત્રી. (૨) વેશ્યા. નાયકણવેડા.

નાયકા, જુ૦ નાયિકા.

નાયકેણ, જુ૦ નાયકણ; નાયકણી.

નાયડી, સ્ત્રી૦ નાઘડી; નાભી; જેમાં પૈડાના આરા પરોવેલા હોય છે તે વચલું ઢીમચું. (૨) પાતળું ચામડાનું દોરડું; તાંતનીરાશ;

જ્યાં ઘણી શ્રેણિઓ મળતી હોય તે મધ્ય ભાગ.

નાયબ, વિ૦ [फा.] તાબાનું; હાથ નીચેનું. :–નાયબદિવાન. નાઇબ.

નાયિકા, સ્ત્રી૦ [सं.] પ્રેમરસમાં પાવરધી રંગીલી જુવાન સ્ત્રી. કાવ્યશાસ્ત્રમાં એના મુખ્ય ત્રણ અને તેના ઘણાક પેટા ભાગ પડેલા છે. :–સ્વીયા, પરકીયા અને સામાન્યા, વગેરે. (૨) પ્રિયસ્ત્રી; પ્યારી. (૩) નાટક અને અથવા વાર્તાનું જે મુખ્ય સ્ત્રી પાત્ર તે; મુખ્યસ્ત્રી; અગ્રેસર સ્ત્રી. (૪) દુર્ગા; દેવી; શક્તિ. (૫) ગણિકા; નૃત્ય ગાયન કરનારી સ્ત્રી; વેશ્યા.

નાર, સ્ત્રી૦ નારી; સ્ત્રી; બાઇડી. (૨) પાણી; જીવ; સત્ત્વ.

નારકી, વિ૦ [सं.] નરક સંબંધી; નરકનું. :–નારકી જીવ.

નારખું, ન૦ ચમરખું. (૨) નાઇડીમાં જે લોખંડની ચુડી ઘાલવામાં આવે છે તે. એમાં લટ્ટુ રહે છે.

નારદ, પું૦ [सं.] એક પરમ વિષ્ણુભક્ત ઋષિ; બ્રહ્માના પુત્ર–દેવર્ષિ. એ વીણા વગાડતા અને હરિગુણ ગાતા ત્રણે લોકમાં ફર્યા કરે છે. (૨) એ જણાને લડાવી મારવાના સ્વભાવવાળો માણસ; મમરો મૂકી આઘો રહે એવા સ્વભાવનો માણસ.

નારદવેડા, પું૦ કોઇ બે જણ વચ્ચે ચડભડાટ થાય એમ કરવું તે; બે જણને લડાવી મારવાની કળા તે; નારદના જેવી લડાવી મારવાની વૃત્તિ તે; એકને આમ અને બીજાને તેમ કહી તેમની વચ્ચે ઝગડો કરાવવાનો જે સ્વભાવ તે; નારદપણું.

નારંગી, સ્ત્રી૦ [सं. नारंग] રતુંબડા પીળા છોડાનું પોચું અને ખટમધુરા રસની પેશીઓવાળું લાડુ જેવડું એક ફળ; અને તેનું ઝાડ. (૨) વિ૦ નારંગીના રંગનું; રતુંબડા પીળા રંગનું. :–નારંગી રંગ. નારંગિયા રંગની સાડી.

નારાચ, ન૦ [सं.] એક તીક્ષ્ણશસ્ત્ર, ભાલો; તીરનું ફળું. (૨) તીર; બાણ; શર; ફેંકવાનું અસ્ત્ર. (૨) એક અક્ષરમેળ છંદ–વૃત્ત.

નારાજ, વિ૦ નહિ રાજી તે; નાખુશ; અપ્રસન્ન; અસંતુષ્ટ. (૨) ગુસ્સે હોવું તે; કોપાયમાન. કમન હોવું તે.

નારાજી, સ્ત્રી૦ નાખુશી; અપ્રસન્નતા. (૨) ઇતરાજી; કમન.

નારાયણ, પું૦ [सं.] જળમાં પોઢેલા ભગવાન; શેષશાયી–વિષ્ણુ. (૨) સંન્યાસીને નારાયણ કહીને નમન થાય છે. નારાયણ તેલ=ઔષધિ મિશ્ર દવાનું તેલ. નારાયણબલિ=પિતરોની તૃપ્તિ માટે આપવામાં આવતો બલિ તે. મરનાર અને પતિત આદિના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે કરવામાં આવતી ક્રિયા તે.

નારાયણી, સ્ત્રી૦ [सं.] નારાયણની શક્તિ તે; દુર્ગા; દેવી; લક્ષ્મી.

નારિયેલ, ન૦ નાળિયેર; શ્રીફળ; જેમાંથી કોપરૂં નીકળે છે તે ફળ.

નારિયેલી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરી; તાડના જેવું જેને શ્રીફળ થાય છે તે ઝાડ.

નારી, સ્ત્રી૦ [सं.] સ્ત્રી; બાઇડી; વનિતા; ઔરી. (૨) પાણીમાં થતી એક જાંબુડિયા ને ધોળાં ફૂલની વેલ; નાળો. કહે૦ નારી ઝારી ને વેપારી, બહાર ફિજળાં ને મહિં મેલાં.

નારીકુંજર, પું૦ સ્ત્રીઓનો હાથી, એવી રીતે સ્ત્રીઓનું એક એકની ઉપર ગોઠવાવું કે જેથી કુંજર–હાથીની આકૃતિ બની રહે; સ્ત્રી પુતળીઓની એવી રીતની રચના કે હાથીનું સ્વરૂપ જણાય. અસલ આવી પુતળીઓના હાથીની છાપનાં છાયલ છપાતાં અને લોકમાં તે વખણાતાં. ઉ૦ નારી

કુંજરનાં ચીર.

નારૂ, ન૦ ગામમાં વસાવેલો હલકાં કામ કરનારા જંગલી લોકનો સમુદાય તે; લુહારનું કામ કરનાર. ગામનું કામ કરે અને ગામની જાહેર ઉપજમાંથી ગુજારો કરે, એવા હલકા-જંગલી કામગરા લોક. વસવાયાં:- કંદોઈ, કાછિયા, કુંભાર, માળી, હજામ, સુતાર, ઢોર ઉછેરનાર, તંબોળી, સોની, ધોબી, કોળી, લુહાર, ઢેડ અને ચમાર વગેરે.

નારૂકારૂ, ન૦ ઢોર અને ઘરવાખરા સાથે ગામેગામ ફરતા રહેતા તથા લુહારનું અને બીજું પરચૂરણ કારીગરીનું કામ કરનારા જંગલી-હલકી જાતિના લોક તે. ઉ૦ અમો મોટા ઘરની વહુવારૂ, તમે કાનકુંવર નારૂકારૂ, કેમ સંગ અસમ શોભે વારૂ ? ખસો અળગા, અડશોની અલબેલા.

નારૂં, ન૦ માંસલ અવયવમાં પડેલું કહોનું કાણું; માંસમાં પડેલો સડાનો ઊંડો ભોક તે; કાણાં; વેહ; નારૂ-રાં. :-ચામડીમાં નારાં પડી ગયાં છે અને તેમાંથી ગંધાતી રસી-પરૂ નિગળે છે.

નાલ, જુઓ૦ નાળ, અને ન્યાલ.

નાલ, સ્ત્રી૦ ઘોડાના પગના ડાબલા જેવી લંબગોળ એક બાજુથી ખુલ્લી લોખંડની કડી.

નાલકી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખુરસી જેવી પાલખી.

નાલંદ, ન૦ મગધમાં આવેલું એક પ્રાચીન શહેર-ગામ. બૌદ્ધકાળમાં આ ગામમાં બુદ્ધોનું મોટું વિદ્યાપીઠ હતું. ચીનથી હિંદુસ્તાનમાં યાત્રા કરવા આવેલા ચીના મુસાફરોએ તેની મોટાઇનાં ઘણાં ઘણાં વખાણ કરેલાં છે. તે કાળે નાલંદ અને તક્ષશિલા એ બે મોટામાં મોટાં વિદ્યાપીઠ હતાં. હજારો દેશી વિદેશી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં રહીને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા.

નાલાયક, વિ૦ [फा.] નહિલાયક તે; કામમાં આવે નહિ એવું; નકામું. (૨) અયોગ; અઘટિત; અસભ્ય. (૨) ગેરવાજબી; અયુક્ત.

નાલાયકી, સ્ત્રી૦ નહિલાયકી તે; અયોગ્યતા. ગેરવાજબીપણું. અસભ્યપણું; અનાવડ; અયુક્તપણું.

નાલાસ, સ્ત્રી૦ [फा.] બદગોઈ; ગીબત; નિંદા; આળ મૂકવું તે.

નાલેસી, સ્ત્રી૦ [फा. नालिश] બદગોઈ; નિંદા. :-નાલેસીની ફરિયાદ. (૨) શરમ લાગે એવું તે; નહિ શોભે-ઘટે એવું તે.

નાવ, ન૦ [सं. नौ] નાનું વહાણ; હોડી.

નાવડી, સ્ત્રી૦ નાની હોડી.

નાવડું, ન૦ હોડકું.

નાવણ, ન૦ નહાવું તે; સ્નાન. (૨) ઋતુસ્નાન.

નાવણિયું, ન૦ નહાવા બેસવાનું લાકડું-પાટલો; જેની ઉપર બેસીને સૌ નહાતું હોય તે. (૨) સ્નાન (કવિતામાં)

નાવણિયો, પું૦ ઉનામણો.

નાવલિયો, પું૦ નાવલો; નાથ; પતિ; સ્વામી.

નાવલો, પું૦ ધણી; સ્વામી; પતિ.

નાવાકેફ, વિ૦ [फा.] અજાણ; નહિ જાણીતું; અજાણ્યું.

નાવારસ, વિ૦ વારસ વગરનું; નધણિયાતું; વારસો લેનાર કોઇ હોય નહિ એવું.

નાવિક, પું૦ [सं.] વહાણ ખેડનારો; વહાણવટી; વહાણ ચલાવનારો ને વહાણનો માલીક. (૨) સુકાની; ટંડેલ.

નાવી, પું૦ હજામ.

નાવું, ક્રિ૦ અ૦ નહાવું; સ્નાન કરવું; પાણીથી શરીર ધોવું.

નાશ, પું૦ [सं.] કોઇ પણ વસ્તુને ભાંગી

તોડી તેનું નામ ન રહે એમ કરવું–થવું તે; નાબુદી; પાયમાલી; વિધ્વંસ; સંહાર. (૨) નુકસાન; ટોટો. (૩) ખરાબી.
નાશક, વિ૦ [સં.] નાશ કરે એવું; સંહારક.
નાશકારક, વિ૦ નાશ કરે એવું; સંહારક.
નાશવંત, વિ૦ [સં.] નાશ પામે એવું; ફના; અસ્થિર.
નાશી, વિ૦ નાશ પામે એવું. પ્રત્યય. બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. અવિનાશી=નહિ નાશ પામે એવું; ફનાશી.
નાશેહ, સ્ત્રી૦ શેહમાંથી રાજાને ખસેડવો તે; શેહરહિત કરવું તે; નહિ શેહમાં હોવું તે.
નાસ, પું૦ [સં. નાસા] નાકથી ધુણી–વરાળ વગેરે દમમાં લેવાં તે. રોગ મટાડવા માટે.
નાસણું, ન૦ નાસવું તે; નાસરડું.
નાસતપાસ, સ્ત્રી૦ જાણવાની ઇંદ્રિયોથી પરખી લેવું તે; તજવીજ કરી જોવી તે; બાતમી કાઢી જોવી તે; તપાસ; ભાળ.
નાસભાગ, સ્ત્રી૦ આમ તેમ નાસતા ને ભાગતા રહેવું તે; ભાગાભાગ.
નાસરડું. ન૦ પું૦ પુંઠ બતાવી નાસી જવું તે; ભાગવું તે; નાસણું.
નાસરી, સ્ત્રી૦ ગુજરાતી હિસાબમાંની એક ગણતરી. એનો બાર બદામ ગણાય છે.
નાસવું, ક્રિ૦ અ૦ ભયથી દૂર ભાગવું; ખસવું; છેટે જતા રહેવું. (૨) ઉતાવળે દોડવું; હડી–કાઢવી. (૩) છુપાતા ફરવું; જતા રહેવું; સંતાવું.
નાસા, સ્ત્રી૦ [સં.] નાક; નાસિકા. નાસામણિ=નાકની ચુની.
નાસાગ્ર, પું૦ [સં.] નાકનું ટેરવું.
નાસાનાસ, સ્ત્રી૦ ભાગાભાગ; આમતેમ દોડાદોડી કરવી તે.
નાસાનાસી, સ્ત્રી૦ ભાગાભાગ.
નાસિકા, સ્ત્રી૦ [સં.] નાક.
નાસીપાસ, વિ૦ [ફા.] નાઉમેદ; નિરાશ.
નાસીપાસી, સ્ત્રી૦ નાઉમેદી; નિરાશા.
નાસુર, ન૦ નાક અને કંઠ વગેરેમાં પડતું સડાનું છિદ્ર; રસી દ્રુઝતું નાસૂર.
નાસ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] નહિ હોવું તે; અભાવ; શૂન્ય; નહિ હયાતી હોવી તે.
નાસ્તિક, વિ૦ [સં.] ઇશ્વર નથી એવી મતિનું; ઇશ્વરના અસ્તિત્વને નહિ માનનારૂં, વેદ અને શાસ્ત્રો ઉપર જેને આસ્થા ન હોય તે. (૨) પું૦ આસ્થા વગરનો માણસ; વેદને નહિ માનનારો; ચાર્વાક; દિગમ્બર; લૌકાયતિક.
નાસ્તિકતા, સ્ત્રી૦ [સં.] ઇશ્વરને, વેદને કે ધર્મશાસ્ત્રને નહિ માનવાપણું; યજ્ઞ કરવામાં કંઇ સાર નથી, પરલોક છેજ નહિ અને ઇશ્વર રહિત જગત છે એવી જે માન્યતા તે.
નાસ્તિકપણું, ન૦ નાસ્તિકતા.
નાસ્તો, પું૦ [ફા.] સવારના પહોરમાં જે થોડું ખાવું તે; શિરામણ તે.
નાહ, પું૦ ધગધગતો અંગારો.
નાહક, અ૦ [ફા.] કારણ વગર; વૃથા; ખાલી; અમસ્તુ.
નાહકનું, વિ૦ ગેરવાજબી; અમસ્તુ; મિથ્યા.
નાહણું, ન૦ નહાવું તે; સ્નાન; અંગોળ; નહાવણ.
નાહર, ન૦ વકરેલું વરૂ; વરૂની જાતિનું હિંસક પ્રાણી; નહાર.
નાહવણ, ન૦ સ્નાન; અંગોળ. ઉ૦ નાહવણ કરો મહારાજ; નાહવણ કરીને ઉભા રહ્યા. થાળ. (૨) અડકાવ; ઋતુ, સ્નાન તે.
નાહવું, ક્રિ૦ અ૦ નહાવું; સ્નાન કરવું.
નાહિયેણ, સ્ત્રી૦ ભાટણ. (ભરૂચનો ઇતિહાસ.)
નાહી, નહિ. કવિતામાં વપરાય છે.
નાળ, પું૦ [સં. નાલ] અંદરથી પોલી લાંબી નળી. (૨) ગર્ભમાંના બાળકની

ડુંટી સાથે જોડાયેલી તે નાડી કે જેની મારફતે બાળકનું ગર્ભમાં પોષણ થાય છે. બાળક જન્મતાં તે કાપી નાંખવામાં આવે છે. એનો એક છેડો જે બાળકની ડુંટીને લાગેલો હોય છે તે પછી સુકાઇને ખરી પડે છે. (૩) ઘોડા અને બળદના પગ નીચે નખ ઘસાય નહિ તે માટે જડવામાં આવતી લોઢાની નખના ઘાટની ચપટી કડીઓ-પતરીઓ તે. ઘોડાના નખના દાબલાના આકારની લોખંડની પટી કે જે બૂટ-જોડાને તળિયે પાનીવાળે ભાગે જડાય છે તે. એડીએ જડાતી લોઢાની ચપટી અર્ધ લંબગોળ પટી. (૪) સ્ત્રી૦ નેળ; સાંકડો બે તરફ વાડવાળો રસ્તો; નાળિયું; ગલી. (૫) નેવનું પાણી ઝીલવાની લોઢા કે તાંબાના પતરાની નીક. (૬) નેવું; નળિયું. છાપરું ઢાંકવાનું. :-નાળનો કકડો, પડ-પર-નાળ. કહે૦ નાળનાં ગાડાં કંઇ નાળમાં રહે છે ?=કુયોગ ને યત્ન કરવાથી મુશ્કેલીઓ વખત લાગવા છતાં પણ ઉકેલાય છે.

નાળકું, ન૦ નાળચું.

નાળચું, ન૦ ઘડા જેવા વાસણમાં ભરેલા પ્રવાહીની ધાર કરવાની નળી; નળી જેવું સાંકડું ને લાંબું મોં; આબખોરા અને ઝારીની કૂખે લગાડેલું પ્રવાહી નાખવાનું ભુંગળું; નાળવું.

નાળબંધ, વિ૦ બળદ અને ઘોડા વગેરે ભારબરદારી પ્રાણીઓને પગે નખના આકારની લોઢાની પતરીઓ જડવાનું કામ કરનાર; ઘોડાને પગે નાળ જડનારો.

નાળવું, ન૦ નાળચું. ઝારી અને વાઢીનું નાળવું; ભુંગળી.

નાળિયું, ન૦ સાંકડો લાંબો રસ્તો; નેળ; નાળ; ગલી; બન્ને બાજુએ વાડ હોય એવો લાંબો ને પૈડાના ચીલાથી ખણાઇ ઉંડો થઇ ગયેલો સાંકડો માર્ગ; બે ખેતરો વચ્ચેનો માર્ગ.

નાળિયેર, [સં. नारिकेल] એ નામનું એક ફળ. એની ઉપર રેસાવાળી છાલ, છાલની નીચે કઠણ કાટલું અને કાટલામાં કોપરું હોય છે. એ કોપરું પોલાવા વચલા ભાગમાં સહેજ ધોળું ને મીઠું પાણી રહે છે. લીલાં-તાજાં નાળિયેરનું પાણી લોકો પીએ છે. સુકા કોપરાની કાચલીઓ પીલતાં તેમાંથી તેલ નીકળે છે. વનસ્પતિમાંથી નીકળતાં તેલોમાંનું આ તેલ એવું છે કે જે ઠંડી ઋતુમાં ઠરી જાય છે. કોપરેલ કેટલેક ઠેકાણે લોકો ખાય છે. શ્રીફળ. લીલું સુકું કોપરું તો સૌ લોકો ખાય છે. એની છીર-ખમણની મિઠાઇ પણ બને છે. તે કોપરાપાક કહેવાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ નાળિયેર આપવું=નોકરીમાંથી રજા આપવી; રૂખસદ આપવી. નાળિયેર મોકલવું=વિવાહનું માગું કરવું. નાળિયેર સ્વીકારવું=વિવાહનું માગુ કબુલ રાખવું. ખડખડિયું નાળિયેર=અનાવડતે લીધે અપમાનથી રૂખસદ મળવી તે. નાળિયેરી પુનમ=શ્રાવણ સુદિ પુનમ. ઉ૦ ક્યાંનાં તે આવ્યાં બીડલાં, મોતીવાળા ભમરજી, ક્યાંનાં આવ્યાં નાળિયેરરે, મોતીવાળા ભમરજી.

નાળિયેરી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરનું ઝાડ.

નાળિયેરો, પું૦ ઉસકો; નાળિયેરનું કોપરું કાઢી લીધેલું આખું કાટલું.

નાળું, ન૦ વરસાદનાં, નદીનાં અથવા દરિયાનાં પાણી જેમાંથી ભરાય ને વહી જાય તે વહેકળો; વહેળો. (૨) ઝરો; નાની નદી.

નાળો, પું૦ પાણીમાં થતો એક જાતનો વેલો.

નાંખ, સ્ત્રી૦ નંખાવું તે; ઉલટી; વમન.

નાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ વેગળે ફેંકવું; ઉછેટવું; જુઓ નાખવું.

આવે—બંધાઇ જાય એવું જે સ્થાન તે; નિકળાય નહિ એવું સ્થાન.
નિઘલવું, ક્રિ૦ અ૦ કરસણને કુંડાં આવવાં; અનાજના છોડવાને કણુ આવવા; કરસણુ પાક ઉપર આવી જવું. (૨) પાકનું—નવી ઉત્પત્તિ માટે ફૂલવું; ફલિતથવું.
નિઘર્ષણ, ન૦ [સં] ઘસારો; સંઘર્ષ; ઘસાવું તે.
નિઘટ, પું૦ વૈદક કોષ.
નિઘંટુ, પું૦ [સં] નામસંગ્રહ; કોષ; વૈદિક શબ્દોનો કોષ.
નિઘા, સ્ત્રી૦ [फा.] મહેરબાની; કૃપાદષ્ટિ. (૨) સંભાળ; સાવચેતી.
નિઘેબાની, સ્ત્રી૦ કૃપાદષ્ટિ. (૨) સંભાળ; સંભાવના. (૩) દેખરેખ; તપાસ; જાપતો.
નિઘોષ, પું૦ અવાજ.
નિચાણ, વિ૦ નીચું હોય એવું; નીચે જતું—ઢાળ પડતું (૨) ન૦ નીચું તે.
નિચિંત, વિ૦ [સં.] બેફિકર; નચિંત; ચિંતારહિત.
નિચોલ, ન૦ ઉપર ઓઢવાનું વસ્ત્ર; પિછોડી. (૨) આચ્છાદન; ઉપવસ્ત્ર. (૩) ચોળી.
નિચોવવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબીને પ્રવાહી વગેરે બહાર કાઢવું; ચગદીને—આંબળીને વસ્ત્રમાંથી પાણી કાઢી નાંખવું; દબાવીને નિતારવું. :-કપડાં નિચોવવાં. (૨) દબાણ ચલાવી—જુલમ કરી નાંણાં વગેરે કઢાવવું તે; કસ રહે નહિ એમ કરવું; તમામ સત્ત્વ દાબીને લઇ લેવું. :—તેણે પ્રજાને નિચોવવામાં બાકી રાખી નહિ.
નિછામણ, ન૦ માટલી—ગોળીનું વીછળામણ તે; ધોવરામણ.
નિછારો, પું૦ ગંદુ પાણી જવાનું ઠેકાણું; નીક; મોરી.
નિછાળવું, ક્રિ૦ સ૦ વીછળવું; પાણી ઉછાળી ધોવું.
નિજ, વિ૦ [સં.] સ્વકીય; પોતાનું; ખાનગી. (૨) ખાસ. :-નિજમંદિર.
નિજવું, ક્રિ૦ અ૦ [म] ઉંઘવું; નિદ્રા કરવી.
નિજાનંદ, પું૦ [સં.] પોતામાં જેને પરમ આનંદ હોય તે; બ્રહ્મ.
નિટોળ, અ૦ નક્કી; નિશ્ચે.
નિઠ, અ૦ નક્કી.
નિઠવું, ક્રિ૦ [સં. निस्तृ] અ૦ ખુટવું; ઓછું થવું; વીતવું; પસાર થવું. :—આજે તો દહાડો કેમે કર્યો નિઠતો નથી. (૨) નીભવું; ગુજરવું; જવું. :—જન્મ કેમ નિઠશે. (૩) અંત આવવો.
નિઠિયો, પું૦ તંગી; ખોટ.
નિડર, વિ૦ ડર વગરનું; કોઇથી બીએ નહિ એવું; નિર્ભય; અભય હોય તે. (૨) છાતી વાળું; બહાદુર. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિડર રહો=નિર્ભય રહો
નિતરવું, ક્રિ૦ અ૦ ટપકવું; પાણી ઝર્યા કરવું; ચુવું.
નિતરાણ, ન૦ નિતારી લીધેલું જે પાણી વગેરે તે.
નિતરામણ, ન૦ ઠરેલા પ્રવાહીની ઉપરનું પાણી તે; રજ અથવા ભારે વસ્તુ નીચે બેઠા પછી ઉપરનું સ્વચ્છ પાણી તે; નિતાર; નિતારતાં નિકળેલું તે.
નિતર્યું, વિ૦ નિતરેલું; જેમાંનો ડહોળો—રજ વગેરે નીચે બેસી ગયાં હોય અને ઉપર સ્વચ્છ ચીજ (પ્રવાહી) રહેલું હોય એવું; ડહોળો, રજ, કે કચરા વગરનું; સ્વચ્છ; અમલ; નિર્મળ:—નિતર્યું પાણી.
નિતંબ, પું૦ [સં] જાંગ ઉપરનો જે માંસલ અવયવ તે; કટિ પશ્ચાદ્ભાગ; થાપો; ઢગરાં. (૨) ઉંચો ને ઉતરતો ઢોળાવ તે.
નિતંબિની, સ્ત્રી૦ [સં.] નિતંબવાળી સ્ત્રી; જેના નિતંબ ભારે ને ઢળતા હોય તે સ્ત્રી. પોષાતા થાપાવાળી સ્ત્રી, સુંદર મનાતી હોઇ કાવ્યોમાં નિતંબિની શબ્દ વપરાયેલો છે.

નિતારવું, ક્રિ૦ સ૦ રજ અથવા ડહોળો નીચે ઠર્યા પછી ઉપર રહેલું નીરજ પાણી લઇ લેવું-ઉતારવું તે; તૂણાદિક આવે નહિ એમ સ્વચ્છ પાણી ઉતારી લેવું તે.

નિત્ય, અ૦ [સં.] રોજ; હમેશ; દરરોજ; સર્વકાળ; સતત. (૨) ચાલુ; જારી; સનાતન. રૂ. પ્ર૦ નિત્ય ઉઠીને=વારંવાર; હરહમેશ:-નિત્ય ઉઠીને આ શો બગાડો?

નિત્યકર્મ, ન૦ [સં.] દ્વિજ વર્ણે કરવાનાં હમેશનાં પૂજા-પ્રાર્થનાદિક તે.

નિત્યતા, સ્ત્રી૦ અવિનાશીપણું; શાશ્વત રહેવાપણું; કાયમપણું;-ન નાશ પામવાપણું તે; હરહમેશ હયાત રહેવાપણું તે.

નિત્યાનંદ, પું૦ [સં] નિત્યે આનંદ-આનંદ રહેવો-હોવો તે; સદાનંદ; પરબ્રહ્મ.

નિત્યાનિત્ય, વિ૦ કાયમ અને નહિ કાયમ એવું; સ્થિરાસ્થિર.

નિત્યે, અ૦ રોજે; હમેશાં.

નિદરડી, સ્ત્રી૦ ઉંઘ; નિદ્રા૰ કવિતામાં ને કાઠિયાવાડમાં વપરાય છે.

નિદર્શન, ન૦ [સં.] દષ્ટાંત; ઉદાહરણ. નિદર્શના=એક કાવ્યાલંકાર.

નિદાઘ, પું૦ [સં.] ઉનાળો; ગરમીની મોસમ; ગ્રીષ્મકાળ.

નિદાન, ન૦ [સં.] રોગનું મૂળ કારણ; વ્યાધિ કેમ થયો તેના હેતુ સંબંધી વિચાર-તપાસ તે; રોગ નિર્ણય (૨) પરિણામ; છેવટ. એજ નિદાન. (૩) જરૂર; ખચીત.

નિદિધ્યાસ, પું૦ [સં.] સાંભળેલી વસ્તુનું ચાલુ ચિન્તન તે.

નિદિધ્યાસન, ન૦ [સં.] સાંભળેલી અને વિચાર પર લીધેલી બાબતને ફરી ફરીને યાદ કર્યા કરવી તે:-શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન.

નિદેશ, પું૦ આજ્ઞા; હુકમ; ફરમાન.

નિદ્રા, સ્ત્રી૦ [સં] પ્રાણીઓને થાક ચઢવાથી થતી વિરામની આળસુ અસર તે; ઉંઘ.

નિદ્રાયમાન, [સં.] ઉંઘતું; ઉંઘમાં પડેલું; નિદ્રાવશ.

નિદ્રાળુ, વિ૦ [સં.] ઉંઘમાં આવેલું; આળસ ભરેલું; (૨) ઉંઘણસી.

નિધડક, વિ૦ બેધડક.

નિધણિયાતું, વિ૦ ધણી વગરનું; નવારસ.

નિધણિયું, વિ૦ ધણી વગરનું; નવારસ.

નિધન, ન૦ [સં.] મોત. ઉ૦ પતિ નિધનનું દુઃખ મોટું. વિ૦ નિર્ધન; ગરીબ.

નિધાન, ન૦ [સં.] આધારઃ-ગુણનિધાન. (૨) નિધિ; પાત્ર.

નિધિ, પું૦ [સં.] ભંડાર; કોઠાર; સંચય. (૨) કુદરતી ખાણ; આધારઃ-ગુણનિધિ. નવનિધિ કહેવાય છેઃ-પદ્મ, શંખ, ચક્ર કચ્છપ, મુકુંદ, કુંદ, નાલ, ખર્વ ને મહાપદ્મ.

નિનાદ, પું૦ [સં] નાદ; અવાજ; સોર.

નિપજ, સ્ત્રી૦ ઉત્પન્ન; પેદાશ. (૨) લાભ; નફો. (૩) ઉત્પત્તિ. (૪) ફળપાક તે; નિષ્પન્ન તેઃ-ઉપજનિપજ.

નિપજવું, ક્રિ૦ અ૦ છેવટ પરિણામ આવવું તે; ફળથવું; પ્રાપ્તિ થવી; લાભ મળવો. નિષ્પન્ન થવું; પાકે—પરિણામે ઉતરવું; પેદાથવું.

નિપજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બનાવવું; તૈયાર કરવું; પકાવવું. (૨) ઉત્પન્ન કરવું; પેદાકરવું; રૂપ આપવું.

નિપટ, અ૦ છેક; તદ્દન. (૨) વિ૦ બેશરમ.

નિપાત, પું૦ [સં] પડીજવું તે; પાયમાલ થવું-નાશ પામવું તે; પતન; પાત. (૨) મરણ પામવું તે; મોત; મરણ.

નિપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બનાવવું; તૈયાર કરવું; પેદાકરવું; ઉત્પન્ન કરવું. (૨) પકાવવું. ઉ૦ ધીરેરે નિપાવું ક્ષણુ એકમાં, જમતા

નાંગર, ન૦ લંગર; વહાણની મોટી બિલાડી.
નાંગરણું, ન૦ નાગરણું; ગાળો.
નાંગરી, સ્ત્રી૦ વહાણની બિલાડી; નાંગર; લંગર. (૨) અટકાવ; અવરોધ.
નાંગરવું, ક્રિ૦ સ૦ વહાણ થોભાવવું તે; લંગરવું; ભરતી ઓટમાં હોડી કે વહાણ આગળ પાછળ તણાઇ જાય નહિ તે માટે નીચે જમીનમાં ખુંટી જાય એમ દોર બાંધેલી બિલાડીથી રોકવું તે. (૨) ઓતરવું.
નાંગળું, ન૦ નાકું; બોરિયું ઘાલવાની પાતળી દોરા-પટીનો ગાળો. :-અંગરખાના કોઠા પાસેનું નાંગળું તૂટી ગયું છે. ગાજ; કાણું.
નાંદિયો, પું૦ પોઠિયો; મહાદેવનો નંદી.
નાંદી, સ્ત્રી૦ [સં.] નાટકના પ્રારંભની કવિતા, કે જેમાં સ્તુતિ, જોનારને આશીર્વાદ અને નાટકની વસ્તુનું સૂચન હોય તે.
નાંદીશ્રાદ્ધ, ન૦ [સં.] મંગળ સમારંભની શરૂઆતમાં પિતૃઓની પ્રસન્નતા માટે કરવામાં આવતું શ્રાદ્ધ તે; શ્રાદ્ધનો એક પ્રકાર.
નિ, અ૦ [સં. નિર્] નિષેધ, અભાવ અને નહિ એવો અર્થ બતાવનારા પ્રત્યય તરીકે શબ્દની પાછળ જોડાય છે. :- નિઃશબ્દ (૨) નિશ્ચય બતાવે છે. એની આગળ વિસર્ગ છે. નિઃ-નિઃસંગ. નિર્મળ-મળરહિત.
નિકટ, અ૦ [સં.] પાસે; નજીક; સમીપ.
નિકર, પું૦ [સં.] સમૂહ; જથો. (૨) અ૦ નહિતર; નહિ તો. :-ઝટ ચાલો નિકર હું જઉછું.
નિકષ, સ્ત્રી૦ [સં.] શરાણ; ધાર કાઢવાનો પત્થર.
નિકસવું, ક્રિ૦ અ૦ નિકળવું; સરીજવું.
નિકળવું, ક્રિ૦ અ૦ અંદરથી બહાર આવવું. :-ઘર બહાર નિકળ. (૨) ફૂટવું; ઉપસવું; ઉગવું. :-બળિયા નિકળ્યા; ગુમડું નિકળ્યું; ફણગા નિકળ્યા. (૩) બંધનમુક્ત થવું; છૂટવું. :-તે કેદમાંથી નિકળ્યો. (૪) માલમ પડી આવવું; જડવું; છુપાયેલું મળવું. :-સો રૂપિયામાંથી બે તાંબાના નિકળ્યા. (૫) પ્રસિદ્ધિમાં આવવું; જાહેર પુરૂષ તરીકે જાણીતા થવું. :-એના બાપ કરતાં એ સારો નિકળ્યો. (૬) જણાઇ આવવું; જાહેર થવું. :-ખૂબ મિલકત નિકળી. (૭) ઉપજવું; ઉઠવું. :-આ કલમથી અક્ષર સારા નિકળતા નથી. (૮) ઉઘડવું; ખુલ્લા થવું; બોલાવું. :-આજે કેવો સાદ નિકળ્યો. (૯) મનમાંથી બહાર આવવું. :-એની વાત નિકળી. (૧૦) નવું અમલમાં આવવું. :-હમણાં આ કાયદો નિકળ્યો (૧૦) નિભવું; ગુજર થવું. :-એના દહાડા કેમ નિકળશે ? નિકળી જવું=વ્યવહાર-મર્યાદા છોડીને નાસી જવું; સ્ત્રીએ પતિનું ઘર મૂકી બીજા પુરુષ સાથે જતા રહેવું. (૨) ખતમ થઇ જવું; રદજવું. :-મુકરદમો નિકળી ગયો. નિકળીરહેવું=બંધથવું; ઝરતું-વહેતું અટકવું.
નિકંદન, ન૦ સમૂળો નાશ; જડમૂળથી ઉખડી જવું તે; કચ્ચરઘાણ નિકળી જવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિકંદન જવું=સમૂળો નાશ થવો; નિર્વંશ જવો; કચ્ચરઘાણ નિકળી જવો. (૨) અ૦ મૂળમાંથી ઉખાડી નાંખેલું હોય તેમ. ઉ૦ કૈરવકુળ નિકંદન કીધું, તેનો કંઇ વિસ્તાર.
નિકા, પું૦ [અ] નેકા; લગ્નસંબંધ; વિવાહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિકા પઢાવવા=લગ્ન કરાવવાં. નિકા પઢવા=લગ્ન કરવાં. (૨) એક જાતનું શાકફળ.
નિકાનીકાચરી, સ્ત્રી૦ નિકા નામના ફળના મીઠું ચોળી સુકવેલા કકડા; કાચલી.
નિકાય, પું૦ મુકામ; રહેઠાણ. (૨) ઘર.
નિકાલ, પું૦ ગુંચવણનો અંત લાવવો તે.

તોડ; નિવેડો. (૨) અંત; છેડો; છુટકો; છેવટ. (૩) ફડચો; ફેંસલો; બંધ પડેલું ખુલ્લું કરવું અથવા ગુંચવાયેલું હકેલી આગળ વધે એમ કરવું તે; સમાધાની–ઠરાવ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિકાલ કાઢવો=છેડો લાવવો; તોડ કાઢવો.

નિકાસ, સ્ત્રી૦ વેચાઉ માલ વગેરેનું પરદેશ જવું તે; નિર્ગમન; આયાતથી ઉલટું તે. નિકાસ વેપાર=પરદેશ માલ મોકલવાનો જે વેપાર તે.

નિકાસી, વિ૦ નિકાસ કરનાર. (૨) પરદેશ મોકલવાનું હોય તે. :–કેટલોએ નિકાસી માલ ડક્કા પર પડયો છે.

નિકુંજ, સ્ત્રી૦ [સં.] વનસ્પતિની ગાઢી ઘટા તે; ઉંડો અને ગાઢો વનસ્પતિએ છાયેલો ઘેરાયલો; વેલીઓથી છવાયેલી શીળી ગુફા; લતાગૃહ.

નિકૃષ્ટ, વિ૦ [સં.] અધમ; બહુજ ખરાબ. (૨) તુચ્છ; હલકું.

નિકેતન, ન૦ [સં.] ઘર; મહેલ; મંદિર. ઉ૦ નરનાથ નિકેતનની નિકટે.

નિકોરી, સ્ત્રી૦ કોસનું પાણી જે રસ્તે ખેતરમાં જાય છે તે; નીક; મોરી.

નિક્ષેપ, પું૦ [સં.] નાંખવું તે; આક્ષેપ; ફેંકવું તે; મૂકવું તે.

નિખર્વ, વિ૦ [સં.] સો અબજ જેટલી સંખ્યા તે; એક હજાર કરોડ; ૧૦૦,૦૦૦, ૦૦,૦૦,૦૦.

નિખાર, પું૦ ખારાના પાણીથી ધોઇને ખેળ કાઢી નાંખવી તે (કપડાની) ખૂબ ખખાળી નાંખવું તે; કપડાને પહેલી વાર ખૂબ ધોઇ નાંખવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિખાર કાઢવો=કપડાને પહેલીવારનું ધોઇને સાફ કરવું. (૨) ખેળ; કાંજી. કપડાની ખેળ કાઢી નાંખવી. (૩) મોટા ઓટ; પાણીનું [illegible] ઓસરી જવું તે. ભરતી ઓટના પાણીની જે છેલ્લામાં છેલ્લી ઉતર તે નિખાર.

નિખારવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેળ નિકળી જાય તેમ કરવું; કપડાને ખૂબ ખંખાળીને ધોઇનાંખવું.

નિખાલસ, વિ૦ જેના મનમાં કપટ ન હોય તેવું; ખુલ્લા દિલનું. (૨) શુદ્ધ; અકલુષિત. (૩) શીળું; સાલસ.

નિખિલ, વિ૦ [સં.] સર્વ; સઘળું; તમામ; બધું.

નિગડ, સ્ત્રી૦ [સં.] હાથીના પગમાં નાંખવાની સાંકળ (૨) બેડી; જંજીર. (૩) હેડ.

નિગમ, પું૦ [સં] વેદ; ધર્મશાસ્ત્ર. (૨) ઇશ્વર.

નિગમવું, ક્રિ૦ સ૦ ટાળવું; નાશ કરવો. અ૦ વહીજવું; ગુજરવું.

નિગળવું, ક્રિ૦ અ૦ ટપકવું; ઝરવું; ટીપેટીપે ખરવું; ઝમવું; ભીની થયેલી વસ્તુમાંથી નાના નાના બિંદુએ પડયા કરવું. :– આંસુ નિગળતાં. નિગળતે વાને.

નિગાળ, પું૦ નિગળતાં પાછળ રહેલું; ગાળતાં રહેલો કચરો. (૨) ટપકીને પડેલું હોય તે; ખરી–પડેલું–ગરેલું–ઝમેલું તે. :–વાજોલતાં જમીન પર પડેલો નિગાળ. (૩) ગાઢો રસ; કસ; સત્ત્વ.

નિગાળો, પું૦ નિગળેલું જે તે. ઉતરેલા રેલાનો ડાઘ; ઓઘરાળો.

નિગુ, સ્ત્રી૦ બેડી; જજીર.

નિગૂઢ, વિ૦ [સં.] છુપું; નહિ દેખાય એવું; ગુપ્ત. (૨) ઉંડું; બહાર જણાય નહિ એવું.

નિગેહબાની, સ્ત્રી૦ [ફા] નજર રાખ્યા કરવી તે; દેખરેખ; સંભાળ; તપાસ; ચોકસી.

નિગોહ, સ્ત્રી૦ ખાણી.

નિગ્રહ, પું૦ [સં] નિબંધ ૧; બંધન; [illegible]; અટકાવ. (૨) સીમા; હદ. (૩) દંડ; વારણ. (૪) નાશ. નિગ્રહસ્થાન=બંધનસ્થાન; કબજે

નિરધારવું, ક્રિ૰ સ૰ નિર્ધારવું; નક્કી કરવું; ઠરાવવું; મુકરર કરવું. :-વસંતપંચમીનાં લગન નિરધાર્યાં છે.

નિરનિરાળું, વિ૰ જુદેજુદું; અલગ અલગ; એક બીજાને સંબંધ ન હોય એવું. :-બન્ને જણને નિરનિરાળું કામ સોંપો.

નિરપરાધી, વિ૰ નહિ અપરાધી; નિર્દોષ; નહિ ગુનેગાર; બેકસુર.

નિરપેક્ષ, વિ૰ [સં.] અપેક્ષા રહિત; અનપેક્ષ; નહિગરજી; સ્વતંત્ર.

નિરર્થક, વિ૰ [સં.] અર્થકર ન હોય એવું; નકામું; નિષ્ફળ; વૃથા; ફોગટ.

નિરંકુશ, વિ૰ [સં.] અંકુશ વગરનું; બેદાબ; જેને કોઇનો દાબ-અંકુશ ન હોય તેવું; સ્વતંત્ર; ઉચ્છૃંખળ; ઉદ્ધત. (૨) સ્વતંત્ર.

નિરંજન, વિ૰ [સં.] અંધકાર-અજ્ઞાન રહિત; તેજોમય બ્રહ્મ.

નિરંતર, અ૰ [સં.] વચમાં અંતરાય પડતા ન હોય તેમ; ચાલુ; સદાકાળ; સતત; જારી; હમેશ.

નિરાકરણ, ન૰ [સં.] નિવારણ; નિવેડો; તોડ; ફેંસલો. (૨) છેવટ; પરિણામ. (૩) નાકબુલ કરવું-રદબાતલ કરવું તે.

નિરાકાર, વિ૰ [સં.] આકાર રહિત; જેને કંઇ રૂપ ન હોય એવું; બ્રહ્મ.

નિરાધાર, વિ૰ [સં.] આધાર-આશ્રય રહિત; જેને કંઇ અવલંબન ન હોય એવું (૨) ટેકા વગરનું.

નિરામય, વિ૰ [સં.] નિરાતંક; રોગ વિનાનું; વ્યાધિરહિત; તંદુરસ્ત.

નિરાલંબ, વિ૰ [સં.] આલંબન રહિત; નિરાધાર; અશરણ. (૨) અદ્ધર.

નિરાશ, વિ૰ [સં] નાઉમેદ; આશાભંગ.

નિરાશા, સ્ત્રી૰ નાઉમેદી; નાસીપાસી; આશા અરળ જવી તે.

નિરાશી, સ્ત્રી૰ નાઉમેદી.

નિરાશ્રય, વિ૰ [સં.] જેને કંઇ આશ્રય ન હોય એવું; અનાથ; લાચાર; નિરાધાર.

નિરાશ્રયી, વિ૰ આશ્રય વગરનું; જેને આધાર ન હોય તેવું; લાચાર; ગરીબ.

નિરાશ્રિત, વિ૰ [સં.] જેને કોઇનો આશ્રય રહેલો ન હોય તે; અનાથ; અશરણ; ગરીબ.

નિરાહાર, વિ૰ [સં.] જેણે ભોજન કરેલું હોય નહિ એવું; ભૂખ્યું; ઉપવાસી.

નિરાળું, વિ૰ જુદું; ન્યારું; અલગ; આઘું. નિરનિરાળું-જુદેજુદું.

નિરાંત, સ્ત્રી૰ નચિંતતા; ફુરસદ; પરવાર; કંઇ કામકાજ કરવાનું અને ચિંતાનું કારણ ન હોય એવી સ્થિતિ તે; ઉજાગરા વગરની હાલત. (૨) સુખ; ચેન. ક્રિ૰ પ્ર૰ નિરાંત થવી-વળવી=ચિંતા રહિત થવું; ફિકર જતીરહેવી.

નિરાંતે, અ૰ નચિંતતાએ; ફુરસદે. (૨) સુખે.

નિરિંદ્રિય, વિ૰ [સં.] ઇંદ્રિય શૂન્ય; ઈંદ્રિય રહિત. (૨) જડ; ચેતન-જ્ઞાન રહિત હોય તે.

નિરીક્ષણ, ન૰ [સં.] બારીક તપાસ; ધારી ધારીને જોવું તે; અવલોકન.

નિરીક્ષા, સ્ત્રી૰ [સં.] બારીક તપાસ.

નિરૂ, જુ૰ નર્યું; નરદમ.

નિરૂક્ત, ન૰ [સં.] વેદ વેદાંગને લગતું જે શાસ્ત્ર તે.

નિરૂત્તર, વિ૰ [સં] ચૂપ; ઉત્તર કરે નહિ એવું કરી દેવું તે; મૌન. ક્રિ૰ પ્ર૰ નિરુત્તર કરી દેવું=ચૂપ કરીદેવું.

નિરુત્સાહ, વિ૰ [સં] ઉત્સાહ વગરનું; આળસુ.

નિરુત્સાહી, વિ૰ જેને ઉત્સાહ નહોય એવું; મંદ; આળસુ.

નિરુદ્યોગ, વિ૰ [સં] નિરુદ્યમ; બેકાર; નવરૂં; ઉદ્યોગ નહોય તેવું (માણસ).

નિરુદ્યોગી, વિ૦ જેને કામ-ધંધો નહોય એવું; આળસુ; બેકાર; નવરૂં.
નિરુપકારી, વિ૦ કૃતઘ્ન; અપકારી; ઉપકાર ન કરે એવું.
નિરુપદ્રવ, વિ૦ [સં.] ઉપદ્રવ રહિત; જેમાંથી કંઇ ઉત્પન્ન થાય નહિ એવું; શાંત; પંચાતી ઉભી કરે નહિ એવું.
નિરુપદ્રવી, વિ૦ [સં.] ઉપદ્રવ કરે નહિ એવું; ગરીબ; દીન; પીડા ઉત્પન્ન કરે નહિ એવું.
નિરુપમ, વિ૦ [સં.] ઉપમારહિત; અનુપમ; અપ્રતિમ.
નિરુપયોગ, વિ૦ [સં.] ઉપયોગ રહિત; કામમાં આવે નહિ એવું.
નિરુપયોગી, વિ૦ નહિ ઉપયોગનું તે; નકામું.
નિરુપાય, વિ૦ [સં.] જેનો કંઇ ઉપાય ન હોય એવું; ઇલાજ ન ચાલે એવું. (૨) લાચાર.
નિરૂપણ, ન૦ [સં.] કથન; ચરિતવર્ણન; વ્યાખ્યાન; વર્ણવવું તે.
નિરો, પું૦ ખજુરાંનો તાજો રસ; ખમીર-ઉભરણ ચઢયું ન હોય એવી તાજી તાડી તે.
નિરોધ, પું૦ [સં.] અટકાવ; રોકાણ; નિગ્રહ.
નિરોપ, પું૦ [મ.] સંદેશો; કહેણ; પેગામ.
નિર્, અ૦ [સં.] નિ, નિષેધવાચક ઉપસર્ગ. :-નિરક્ષર=અભણ.
નિર્ગત, ન૦ [સં.] નિકળેલું; બહાર પડેલું; ઉગેલું; ફૂટેલું. (૨) જતું રહેલું; નાશ પામેલું; ચાલીગયેલું.
નિર્ગમન, ન૦ [સં.] બહાર નિકળવું-જવું તે; પ્રસ્થાન. (૨) ગાળવું-ગુજારવું તે. (૩) વિતાડવું તે; પુરૂં કરવું તે.
નિર્ગમવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુજારવું; કાઢવું; ગાળવું; વિતાડવું. ઉ૦ કયી પેરે દિન નિર્ગમે.
નિર્ગંધ, વિ૦ [સં.] ગંધ રહિત; જેમાં વાસ ન હોય એવું; પરિમળ વગરનું. (૨) સ્વચ્છ.
નિર્ગુણ, વિ૦ [સં.] ગુણ રહિત; ગુણ વગરનું. (૨) ગુણ નહિ જાણનાર; કૃતઘ્ન; નિમકહરામ. (૩) રજ તમ અને સત્ત્વ, એ ત્રણ ગુણથી રહિત એવું જે તે-બ્રહ્મ.
નિર્ગુણિયું, વિ૦ ગુણ નહિ જાણનાર-સમજનાર; કૃતઘ્ની. ઉ૦ નિર્ગુણિયાને ગુણ કરીએ તે આટાલુણમાં જાય.
નિર્ગુણી, વિ૦ નિર્ગુણ; ગુણવાન નહિ તે. (૨) અનુપકારી; કૃતઘ્ની; જેને બીજાએ કરેલા ગુણ-ઉપકારની લાગણી ન હોય તે.
નિર્ઘૃણ, વિ૦ [સં.] ઘૃણા રહિત; નિર્દય.
નિર્ઘૃણી, વિ૦ જેને ઘૃણા-દયા ન હોય તે; ક્રૂર.
નિર્ઘોષ, વિ૦ [સં.] નીરવ; જ્યાં કંઈ અવાજ થતો ન હોય તેવું (સ્થળ વગેરે.) (૨) ઘોષ; અવાજ; શબ્દ માત્ર; ઘૃણઘૃણ થઇરહેલું તે.
નિર્જન, વિ૦ [સં.] વિજન; જ્યાં કોઈ માણસ ન હોય એવું; મનુષ્યરહિત; ઉજડ.
નિર્જનતા, સ્ત્રી૦ [સં.] માણસ વગરની હાલત તે; વિજનતા; નિર્મનુષ્યપણું; જ્યાં માણસનો વાસ કે અવરજવર ન હોય એવું ઉજડપણું તે.
નિર્જર, વિ૦ જરા-ઘરડપણ રહિત; સદા જુવાન. (૨) પું૦ અજર અમર-દેવ.
નિર્જળ, વિ૦ પાણી રહિત; જળ વગરનું; જ્યાં પાણી મળી શકતું ન હોય એવું-સ્થળ વગેરે ઉ૦ નિર્જળ ગામ નવાણ ગળાવો. નિર્જળા-એકાદશી=જેઠ સુદિ અગિયારસ તે.
નિર્જિત, વિ૦ [સં.] નહિ જિતેલું; હાર ખાધેલું; પરાજિત; વિજિત.
નિર્જીવ, વિ૦ [સં.] જેનામાં જીવ ન હોય એવું; જીવ-પ્રાણ-ચેતનરહિત; જડ; અચેતન. (૨) નિર્બળ; કમજોર. (૩) જેમ

જાઓ જોગીરાજજી.

નિપાળો, જુ૦ નેપાળો.

નિપુણ, વિ૦ [સં] કાબેલ; પ્રવીણ; કુશળ. (૨) ચતુર; પાવરધું.

નિપુણતા, સ્ત્રી૦ [સં.] પ્રવીણતા; કૌશલ્ય; કાબેલિયત. (૨) આવડ; હોંશિયારી.

નિબંધ, પું૦ [સં.] બાંધવું–રચવું તે; રચના; કોઇ પણ બાબત ઉપર મુદ્દાસર લખાયેલો લેખ. (૨) કાયદો; ધારો; ખરડો.

નિબંધન, [સં] અટકાવ; પ્રતિરોધ; બંધન.

નિભવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણો વખત ચાલવું; ટકવું; ચાલ્યા કરવું; જારીરહેવું. (૨) પુરૂં થવું; જેમ તેમ કરીને ચાલવું.

નિભા, પું૦ નિમાડો; કુંભારની હાંલ્લાં પકવવાની ભઠ્ઠી.

નિભાઉ, વિ૦ કામ ચલાઉ; થોડા દિવસ ચાલે એવું.

નિભાડો, જુ૦ નિમાડો.

નિભાવ, પું૦ નિભવું તે; ચાલવું તે; ગુજરાન; ભરણ પોષણ અને જીવન વ્યવહારનો ક્રમ ચાલ્યા કરવો તે. (૨) ટકાવ. ક્રિ. પ્ર૦ નિભાવ કરવો=જેમ તેમ કરીને ચલાવવું; થોડામાં પુરૂં કરવું.

નિભાવણ, વિ૦ નિભાવનાર; ચલાવનાર.

નિભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જેમ તેમ કરીને જીવન વ્યવહાર ચલાવવો; જેમ તેમ ગુજરાન કરવું. (૨) ટકાવવું. (૩) ચલાવી લેવું; કામકાજ આવડે ન આવડે તોપણ ચલાવ્યા કરવું; કેળવવાને–શીખવાડવાને માટે દોષ નહિ જોતાં ઉદાર ખુલ્લે મને ચલાવવું; રસ્તે પાડવું.

નિભાવો, પું૦ નિભાવ; ગુજારો. :–નિભાવો થાય એટલે બસ.

નિભાર, વિ૦ ભારે; મજબુત; સંગીન; ભરેલું.

નિભૃત, વિ૦ [સં.] જ્યાં કોઈ હોય નહિ એવું (સ્થળ) નિર્જન; એકાંત.

નિભ્રાંત, વિ૦ [સં.] ભ્રાંતિ રહિત; શક વગરનું. (૨) નિચિંત; બેફિકર.

નિમ, પું૦ નિયમ; ધારો.

નિમક, ન૦ [ફા.] મીઠું; લુણ.

નિમકહરામ, વિ૦ જેનું મીઠું ખાધું હોય તેનેજ અપકાર કરનાર; લુણહરામ; બેઇમાન; દગાખોર.

નિમકહરામી, સ્ત્રી૦ લુણહરામી; કૃતઘ્નતા.

નિમકહલાલ, વિ૦ જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનો ઉપકાર નહિ ભૂલનાર; ઉપકારને માનનાર; આભારમાં રહેનાર.

નિમકહલાલી, સ્ત્રી૦ ઉપકૃત રહેવું તે; જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનો ઉપકાર નહિ ભૂલવાપણું; કૃતજ્ઞતા.

નિમગ્ન, વિ૦ [સં.] બુડેલું; રચીપચી રહેલું; ગરક; મચેલું. (૨) મસ્ત; એકતાર.

નિમજ્જન, ન૦ [સં.] સ્નાન; પાણીમાં ડુબકી મારીને નહાવું તે. (૨) બુડવું તે; પાણીની અંદર જતા રહેવું–ડુબી જવું તે.

નિમણુંક, ન૦ યોજના; અમુક કામકાજ કે જગા વગેરે ઉપરની જે યોજના તે. (૨) કામ વગેરેની વહેંચણ તે; સુપરત. (૩) ગોઠવણ; બંદોબસ્ત. (૪) ઠરમાયો; પગાર; સાલિયાણું. :–તમારા કુટુંબને સરકાર તરફથી અમુક નિમણુંક મળશે. આજીવિકા.

નિમતાણો, પું૦ તપાસ.

નિમંત્રણ, ન૦ [સં.] નોતરૂં; આમંત્રણ; બોલાવવું તે.

નિમંત્રવું, ક્રિ૦ સ૦ નોતરવું; આમંત્રવું.

નિમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. નિર્મા.] યોજવું; યોજના કરવી; કામ ઉપર બેસાડવું. (૨) ઠરાવવું; બંદોબસ્ત કરીને રાખવું. (૩) નક્કી કરી આપવું; વહેંચી આપવું; ગોઠ-

વશ કરી આપવી. :–નિમી આપવું=અમુક આટલું અન્દાજ કરે, એમ ઠરાવી આપવું. (૪) નિયમ લેવો; વ્રત–બાધા ધરવી. :–હાથીએ જાધને કહોળું નિમ્યું. =નહિ ખાવાનું વ્રત ધર્યું. (૫) ધોરણ બાંધી આપવું; આંકીઆપવું.

નિમાજ, સ્ત્રી૦ [અ નમાજ] બંદગી કરવી તે; પ્રાર્થના; સ્તુતિ કરવી તે. (૨) પ્રાર્થનાનાં વચન. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિમાજ પઢવી= બંદગી કરવી; ભક્તિ કરવી. કહે૦ નિમાજ પઢતાં મસજિદ કોટે વળગી=ધર્મનું કામ કરવા જતાં લફરું લાગવું.

નિમાજી, વિ૦ નમાજ પઢયા કરનાર; ભક્ત; નમાજ પઢવા ઉપર બહુ લક્ષ રાખનાર.

નિમાડો, પું૦ કુંભારની હાંલ્લાં, નળિયાં વગેરે માટીની બનાવટો પકવવાની ભઠ્ઠી.

નિમાળા, પું૦ પ્રાણીઓની ચામડીમાંથી બહાર ફૂટી વધતા કાળા તંતુઓ તે; વાળ; કેશ.

નિમિત્ત, ન૦ [સં.] ઉદ્દેશ; ધારણા; હેતુ; કારણ; સબબ. (૨) યોગ; લાગ; સાધન. (૩) બહાનું; આળ; ઓઠાનું; તહોમત. :–નિમિત્ત લેવું=બહાનું લેવું. (૪) છિદ્ર; આખબેસણું.

નિમિષ, ન૦ નિમેષ.

નિમીલન, ન૦ [સં.] મિચાઇ જવું તે; મરણ; આંખો મિચાવી તે.

નિમે, અ૦ [સં. નિમ] અર્ધું એમ; અરધે ભાગે. :–નિમે ભાગ પાડો. એ બરોબર અરધા ભાગ પાડો. (૨) ભાગે પડતું હોય તેમ. :–નિમે વહેંચણી.

નિમેખ, જુ૦ નિમેષ.

નિમેષ, સ્ત્રી૦ [સં.] આંખ ઉઘડે ને બંધ થાય એટલો થોડો વખત તે; પલક; પલકારો; મટકું; લહેજો. (૨) જરા; લગારે.

નિમ્ન, [સં.] નીચું; નીચ. (૨) ગંભીર. :–નિમ્નનાભી.

નિમ્નગા, સ્ત્રી૦ [સં.] નીચે–ઢળતે ઢળતે ઢોળાવે વહેનારી તે; નદી; સરિતા.

નિયત, વિ૦ [સં.] નક્કી કરેલું; નિમી આપેલું. (૨) જોડેલું; આસક્ત. :–નિયતાંજલિ. (૩) સેવાપર; નક્કી ઠરાવેલું હોય તેવું; નિયમિત મળતું એવું.

નિયતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] ભાગ્ય; દૈવ. (૨) નિયમ.

નિયમવું, ક્રિ૦ સ૦ નિયમિત કરવું; નિયમમાં આણવું.

નિયમિત, વિ૦ [સં.] નિયમસર હોય એવું; મુકરર; ઠેરવેલું.

નિયંતા, પું૦ [સં.] જગતમાંનાં પ્રાણી પદાર્થ ને નિયમે ચલાવનાર તે; બધી ચીજને નિયમે પ્રવર્તાવનારો જે પરમેશ્વર તે. ઉ૦ નિયંતા નાથને, અમે નમી નમી કરીએ પ્રણામ, નિયંતા નાથને. દોરનારો; સારથિ; શાસ્તા.

નિયંત્રણા, સ્ત્રી૦ કાબુ; અંકુશ.

નિયામક, વિ૦ નિયમથી ચલાવનારે; કબજે રાખનારો; સુકાની; નાવિક; અનુશાસક.

નિયુક્ત, વિ૦ [સં.] યોજેલું; જોડેલું.

નિયુત, વિ૦ [સં.] દસ લાખ.

નિયોગ, પું૦ [સં.] આજ્ઞા; પ્રેરણા. (૨) વિધવાએ પુત્રને માટે દિયેર સાથે સંબંધ કરવો તે; જોડાવું–સામેલ થવું તે; યોજના કરવી તે.

નિરખ, પું૦ ફલાણે ભાવે વેચવું એમ નક્કી કરી મૂકેલું તે. (૨) તપાસ; પરીક્ષા; કસ.

નિરખવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારી ધારીને જોવું; નિહાળવું. (૨) કસવું; પરીક્ષાકરવી.

નિરધાર, અ૦ નિર્ધાર; નક્કી; નિશ્ચે. કવિતામાં વપરાય છે. ઉ૦ પ્રાણ જશે નિરધાર.

કંઈ લાભ ન હોય એવું; નકામું; નજીવું; હલકું; અસાર; માલ વગરનું. :–આવી નિર્જીવ બાબતમાં માથું મારવું ન જોઇએ.

નિર્જીવતા, સ્ત્રી૦ નિર્જીવપણું; પ્રાણ–ચેતન રહિતપણું; જડતા.

નિર્ઝર, પું૰ [સં.] વહેળો; ઝરો; નાની નદી; ઝરણું.

નિર્ણય, પું૦ [સં.] તોડ; નિશ્ચય. (૨) છેલ્લો ઠરાવ; ફેંસલો; હુકમનામું. (૩) નક્કી કરેલી ગોઠવણ.

નિર્ણીત, વિ૦ નક્કી કરેલું; ઠરાવેલું; જેનો તોડ આણેલો હોય તેવું.

નિર્દય, વિ૦ [સં.] દયા વગરનું; ક્રૂર; ઘાતકી; દયાહીન.

નિર્દાવા, વિ૦ ફરીને દાવો થાય નહિ એવું–લખત વગેરે.

નિર્દિષ્ટ, વિ૦ [સં.] હુકમ કરેલો હોય એવું; આદિષ્ટ. (૨) બતાવેલું; સોંપેલું.

નિર્દેશ, પું૰ [સં.] આજ્ઞા; હુકમ. (૨) દેખાડવું તે; બતાવવું તે; વર્ણન; ઉચ્ચાર.

નિર્દોષ, વિ૦ [સં.] નિરપરાધ; બેકસુર; દોષ રહિત; બેગુના. (૨) નિષ્કપટ; નિખાલસ; ભોળું; ભલું; પાપ વગરનું; દૂષણ રહિત.

નિર્દોષી, વિ૦ નિરપરાધી; જેણે દોષ–ગુનો કર્યો હોય નહિ એવું.

નિર્ધન, વિ૦ [સં.] ધનરહિત; જેની પાસે ધન–પૈસો હોય નહિ એવું; ગરીબ; દીન.

નિર્ધનતા, સ્ત્રી૦ ધન રહિત હાલત તે; ગરીબાઇ; દૈન્ય.

નિર્ધનિયું, વિ૦ જેની પાસે પૈસો ન હોય એવું; ગરીબ; કંગાલ.

નિર્ધની, વિ૦ ધન વગરનું; ગરીબ.

નિર્ધાર, પું૦ નિશ્ચય; નક્કી કરેલો વિચાર; ઠરાવ તે. (૨) અ૦ ખચીત; નક્કી.

નિર્ધારવું, ક્રિ૦ સ૦ નક્કી કરવું; નક્કી ઠરાવવું; નિશ્ચે કરવું. :–વસંતપંચમીનાં લગ્ન નિર્ધાર્યાં છે.

નિર્બળ, વિ૦ [સં. નિર્બલ] બળરહિત; કમજોર. (૨) અશક્ત; તાકાત વગરનું; શક્તિહીન; દુર્બળ. (૩) ગરીબ; દીન.

નિર્બળતા, સ્ત્રી૦ કમજોરી; નબળાઈ; અશક્તિ.

નિર્બળપણું, ન૦ નિર્બળતા.

નિર્ભય, વિ૦ [સં.] ભય રહિત; ભય વિનાનું. :–નિર્ભયસ્થાન. (૨) નિડર; હિમ્મતવાળું; ડરે–બીએ નહિ એવું–માણસ.

નિર્ભયતા, સ્ત્રી૦ ભય નહિ હોવાપણું; ભય રહિત સ્થિતિ તે; નિડરતા.

નિર્ભર, વિ૦ [સં.] ભરેલું; ભરપુર; અતિશય.

નિર્ભર્ત્સના, સ્ત્રી૦ [સં.] તુચ્છકાર; તુચ્છ ગણવું તે. (૨) કંટાળો; અભાવ.

નિર્ભાગી, વિ૦ હીનભાગ્યનું; અભાગી; નિર્ભાગ્ય. નિર્ભાગિયું.=ભાગ્ય વગરનું; અકર્મી; હતભાગી. ઉ૦ નિર્ભાગિયો રે, મોસાળથી ઘેર આવિયો.

નિર્ભાગ્ય, [સં.] અભાગ્ય; અભાગિયું; કમનસીબ; ભાગ્ય વિનાનું.

નિર્ભ્રાંત, વિ૦ [સં.] ભ્રાંતિ ન રહે એવું; વગર વહેમનું. (૨) નક્કી; જરૂર; બીનચૂક.

નિર્ભેદ્ય, વિ૦ [સં.] નહિ ભેદાય એવું; ભેદાય–ચિરાઇ જાય નહિ એવું.

નિર્ભેળ, વિ૦ સેળભેળ વગરનું; તદન એક જાતનું; જેમાં બીજું ભળેલું ન હોય એવું.

નિર્મળ, વિ૦ [સં.] મળ–મેલ વગરનું; સ્વચ્છ; જેમાં કચરો ન હોય એવું પાણી વગેરે. (૨) નિર્ભેળ; નર્યું–તદન એક જાતનું. (૩) નહિ ઝાંખું; ડાઘાડુઘી કે મેલ વળગેલો ન હોય તેવું=દર્પણ વગેરે. (૪) અંતરાય; આડ; ધુ-

આડી વાદળ વગેરે કંઇ ન હોય તેવું. નિર્મળ આકાશ. ચોખ્ખું; ખુલ્લું:—આજે સૂરજ નિર્મળો ઉગ્યો.

નિર્મળતા, સ્ત્રી૦ મેલ-કચરા વગરનું એવું તે; મળ રહિતપણું; સ્વચ્છતા; ચોખ્ખાઇ.

નિર્મળી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ—ઓષધિ.

નિર્માણ, ન૦ [સં] સર્જીત; નક્કી થયેલું હોય તે; નસીબ; ભાગ્યમાં લખેલું હોય તે. (૨) દૈવે નક્કી કરેલું હોય તે.

નિર્માલ્ય, ન૦ [સં] દેવપરથી ઉતરેલું જે દ્રવ્ય તે, ફૂલ વગેરે. (૨) વિ૦ માલ વગરનું; કમજોર; દુર્બળ; અશક્તિ; શક્તિ હીન; કાંગલું.

નિર્માળ, ન૦ નિર્માલ્ય.

નિર્મિત, વિ૦ [સં] સર્જીત; નિર્માણ કરેલું; નક્કી ઠરેલું હોય એવું; નિમેલું.

નિર્મુખ, વિ૦ [સં.] મુખ ભરવા આવેલું છતાં મુખ ભર્યા વગર ગયેલું; અભુક્ત ગયેલું; નિરાશ થઇ પાછું ગયેલું. ઉ૦ પિતૃ નિર્મુખ ગયા જેમના.

નિર્મૂળ, વિ૦ [સં. નિર્મૂલ] મૂળ પણ રહ્યું ન હોય તેવું; મૂળ રહિત—શૂન્ય. (૨) નિર્વંશ; આગળ વધે નહિ એમ જેનું મૂળ ઉખડી ગયું હોય એવું.

નિર્મોહ, વિ૦ [સં.] મોહશૂન્ય, જેને કશો મોહ રહેલો ના હોય એવું—માણસ—યોગી.

નિર્યાણ, ન૦ [સં.] પ્રયાણ; નીકળવું તે.

નિર્યાસ, પું૦ [સં.] ઝાડ-વનસ્પતિમાંથી નીકળેલો રસ તે; ગુંદર. (૨) કવાથ; કસ; સાર.

નિર્લજતા, સ્ત્રી૦ બેશરમી-પણું; બેઅદબપણું; ધૃષ્ટતા.

નિર્લજપણું, ન૦ લાજ-શરમ વગરનું થઇ જવું તે; નિર્લજતા.

નિર્લજ્જ, વિ૦ [સં.] લાજવગરનું; ધૃષ્ટ; બેશરમ; બેઅદબ.

નિર્લેપ, વિ૦ [સં.] નહિ લિંપાયેલું—ખરડાયેલું એવું; જેને લેપ લાગ્યો ન હોય એવું; જેને કંઇ લાગે વળગે નહિ એવું; અસંગ; આસંગરહિત.

નિર્લોભ, વિ૦ [સં.] લોભ રહિત; જેને લોભ હોય નહિ એવું.

નિર્લોભી, વિ૦ લોભી નહિ એવું તે; જેને કંઇ મેળવી લેવાની ઇચ્છા ન હોય એવું.

નિર્વચન, ન૦ [સં.] નિશ્ચય પૂર્વક કહેવું તે; પ્રશંસા.

નિવર્તક, વિ૦ [સં.] નિવારનાર; ટાળનાર.

નિર્વંશ, વિ૦ [સં.] નખોદિયું; વંશ ન રહે એવું તે; વંશ જવો; વંશમાં કોઇ નહિ રહેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિર્વંશ જવો=વંશનો નાશ થવો; કુલ ક્ષય થવો.

નિર્વાણ, અ૦ નક્કી; ખચીત; બીનશક. (૨) ન૦ ઉદ્ધાર; મોક્ષ; મુક્તિ; મુઆ પછી બ્રહ્મમાં ભળી જવું તે:—બુદ્ધનિર્વાણ. (૩) લય થઇ જવું તે. દીવો નિર્વાણ પામિયો.

નિર્વાણી, વિ૦ નિર્વાણ પામેલું. ઉ૦ નરસૈંયો નિર્વાણી. (૨) મુનિ; જેણે વાણી સંયમ કરેલો હોય એવું. ઉ૦ તમે બોલોને બાવા નિર્વાણી.

નિર્વાત, વિ૦ [સં.] પવન વગરનું; જ્યાં વાયુ ન હોય એવું—સ્થાન.

નિર્વાહ, પું૦ [સં.] ચલાવવું તે; ટકાવ. (૨) ગુજારો; ભરણપોષણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિર્વાહ કરવો=ગુજારો કરવો; ચલાવી લેવું.

નિર્વિકલ્પ, વિ૦ [સં.] વિકલ્પ રહિત; જેમાં ભેદ રહેલો ન હોય એવું; જાણનાર અને જાણવાનું જે તેમાં ભેદ નહોય એવું:—નિર્વિકલ્પ સમાધિ.

નિર્વિકાર, વિ૦ [સં] વિકાર રહિત; બ-ગાડા વગરનું.

નિર્વિકારી, વિ૦ વિકાર કરે નહિ એવું.

નિર્વિઘ્ન, વિ૦ [સં.] વિઘ્ન રહિત; અડ-ચણ વગરનું.

નિર્વિવાદ, વિ૦ [સં.] જેને માટે વિવાદ કરવાની જરૂર ન હોય એવું; બીનતક-રારી; અબાધિત. (૨) નક્કી; જરૂર; ખચીત; નિશ્ચે.

નિર્વિષ, વિ૦ [સં.] વિષ રહિત; જેમાં ઝેર ન હોય એવું. (૨) હાનિ કરે નહિ એવું; ગરીબ; સાલસ. (૩) વેર-ઝેર વગરનું; ભોળું; નિખાલસ.

નિર્વીર્ય, વિ૦ [સં.] વીર્ય-બળ પરાક્રમ વગરનું; સત્ત્વહીન; નપુંસક; બાયલું; ન-માલું; પુરુષત્વરહિત.

નિર્વેદ, પું૦ [સં.] અણગમો; અભાવો; કંટાળો. (૨) વૈરાગ્ય. ઉ૦ અંતરમાં ઉપજે નિર્વેદ. અખો.

નિર્વેધ, વિ૦ [સં.] વેધ વગરનું; અબાધ; અડચણ વિનાનું.

નિર્વ્યસની, વિ૦ જેને કશું વ્યસન-ટેવ-ન હોય તેવું; વ્યસનવગરનું.

નિલય, ન૦ રહેઠાણ; મુકામ; ઘર.

નિલવટ, ન૦ કપાળ; ભાલ. ઉ૦ માને નિ-લવટ ટીલડી શોભે. નિલવટ ચંદ્રપ્ર-કાશ. પ્રે.

નિલાજરૂં, વિ૦ બેશરમ; નિર્લજ્જ.

નિલાય, ન૦ લિલામ; હરાજી; ઉધળામણી.

નિવડવું, ક્રિ૦ અ૦ નીકળી આવવું; ગુણ અવગુણ ખીલી અમુક તરેહનું સ્વરૂપ પ્રકટ થવું; વય, શિક્ષણ અને અનુભવ પછી જે પ્રકટીકરણ થવું તે. (૨) ઘડાઇ-અથડાઇ કુટાઇને રીઢું થવું; નિ-બડવું; પાકું દઢ-ઝટ ન ફીટે એવું થવું:- નિવડેલો ઘડો ફોડી નાંખ્યો. (૩) ક્રિ૦ સ૦ વીણવું; ચુંટવું; પસંદ કરવું; જોઇ તપાસીને પસંદ કરી લેવું. રૂ૦ પ્ર૦ નિ-વડે વખાણ=જ્યારે રીઢું થઇ સ્વરૂપમાં પ્રકટી નીકળે અને તે વખતે પસંદ કરાય ત્યારે ખરૂં એમ; કસોટીમાંથી પસાર થઇ સારૂ નીકળી આવે ત્યારે વખાણ્યું બરો-બર કહેવાય ત્યાં લગી નહિ. કેળવાવું; કસોટીએ ચઢી નીકળવું; થઇ આવવું:- દિવાનનો છોકરો સારો અને રાજાનો કુંવર નેશ નિવડ્યો.

નિવપન, ન૦ [સં.] પિતૃઓને બલિપિંડ અને તર્પણ આપવું તે; શ્રાદ્ધ સારવું તે. નિવપન ક્રિયા=શ્રાદ્ધક્રિયા

નિવર્તવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. નિ+વૃ.] પાછું વળવું; પાછા હઠવું; છોડી દઇને ખસી જવું. (૨) ટળવું; મટવું; નવરા થવું; ફરાગત થવું; છુટાથવું.

નિવાજવું, ક્રિ૦ સ૦ નવાજવું; સરપાવ, પ-દવી અને માલમિલકત વગેરે આપી સંતોખવું; નવાજેસ આપવી; કંઇ આ-પીને કૃપા દેખાડવી; સુખી ને ખુશી કરવું; મહેરબાની જાહેરકરવી; પ્રસન્નકરવું.

નિવાડો, જુ૦ નિવેડો.

નિવારક, વિ૦ નિવારણ કરનાર; ટાળક; મટાડનાર; પાછું હઠાવનાર; ટાળનાર. ઉ૦ ત્રણે તાપ નિવારક. (૨) રોકનાર; અ-ટકાવ કરનાર.

નિવારણ, ન૦ [સં.] નિવારવું તે; વાર-ણ; રોકાણ; પાછું હઠાવવું તે; ટાળવું-મટાડવું તે.

નિવારવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. નિ વૃ] પાછું હઠાવવું; આવતાં અટકાવવું; દૂર કરવું; ટાળવું; મટાડવું; રોકવું; વારવું; નહિ આવવા દેવું.

નિવારિત, વિ૦ વારેલું; રોકેલું; અટકાવેલું.

નિવાસ, પું૦ [સં.] રહેવાનું ઠેકાણું; રહેઠાણ; ઘર. (૨) પડાવ; મુકામ; વસવા-રહેવાનું સ્થાન. ઉ૦ જોજે તું ત્યાં, શુક શિખવતી, નાગરીના નિવાસ.

નિવાસી, વિ૦ [સં.] રહેઠાણ કરીને રહેનારઃ-તમે કહિંના નિવાસી છો.

નિવૃત્ત, વિ૦ [સં.] પાછું ફરી આવેલું; વળેલું; છુટું થયેલું; પરવારેલું; અળગું થયેલું; ફારગ.

નિવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] ઉપાધિમાંથી અળગા રહેવું તે; ફરાગત થવું તે; છુટકારો. (૨) રાહિયત; નિરાંત; શાંતિ; પરવાર; ફુરસદ. (૩) પાછા ફરવું તે; ઉપાધિથી દૂર થઈ જઈ શાંત એકાંત વાસ કરવો તે; સંસારની જાળમાંથી નિવૃત્ત થવું તે. ઉ૦ નિવૃત્તિ કહે મારા નાથજી! વણજારારે.

નિવેડો, પું૦ તોડ; ફેંસલો; ચુકાદો. (૨) પરિણામ; છેવટ; છેડો; પાર. ઉ૦ મુજથી ન છૂટે, આપને છોડવો, મારો ક્રિયેને કાળ નિવેડો. દયારામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિવેડો લાવવો=પાર લાવવો; તોડ લાવવો. નિવેડો આણવો વગેરેઃ-આનો ક્યારે નિવેડો છેડો-પાર-આવશે ?

નિવેદન, ન૦ [સં.] નમ્રતાથી જણાવવું તે; વિનયથી કહેવું તે. (૨) અરજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિવેદન કરવું=નમ્રતાથી પોતાને જે કહેવાનું હોય તે સામાને કહેવું; અરજ ગુજારવી; જણાવવું તે.

નિવેદવું, ક્રિ૦ અ૦ નમ્રતાથી ધીરે રહીને કહેવું-જણાવવું. (૨) અરજ કરવી; વિનય પૂર્વક જે કહેવાનું હોય તે બધું ધીરેથી કહેવું. ઉ૦ નિવેદ જે આ સઘ વૃત્ત નંદિ ! મારીવતી ત્યાં જઈ પાદ વંદી.

નિવેશ, પું૦ [સં.] પડાવ; મુકામ; છાવણીઃ-સેનાનિવેશ. (૨) દાખલ થવું તે; પ્રવેશ.

નિશ, જુ૦ નિશા.

નિશદિન, અ૦ રાત દહાડો; હરહમેશ.

નિશભોર, અ૦ રાત દહાડો. ઉ૦ સખી મને વિકળ કરી છે એની વાંસળીએ રે, ખુબી જેની ખસતી નથી નિશભોર. દયારામ.

નિશા, સ્ત્રી૦ [સં.] રાત; રાત્રિ; રજની. (૨) કેફ; નિશો; ઘેન; ગરરી. (૩) મસાલો વગેરે વાટવા-કચરવાની પત્થરની નાની છાટ-શિલા તે; નિશાતરો.

નિશાકર, પું૦ [સં.] રજનીકર; ચંદ્ર; શશિ.

નિશાચર, પું૦ [સં.] રાત્રિએ ભટકનારો; રાક્ષસ; ચોર; કાળાં કર્મ કરનારો. (૨) રાતે શિકારે નીકળનારાં હિંસક પશુ અને પંખીઓ વગેરે તે.

નિશાચરી, સ્ત્રી૦ રાક્ષસી.

નિશાણ, જુ૦ નિશાન.

નિશાતરો, પું૦ મસાલો અને દાળ વગેરે વાટવાનો ગોળ પત્થર; ઉપરવટણો.

નિશાન, ન૦ ઓળખવાનું ચિહ્ન; ખૂણ; આંકો; લીટો; રેખા; લાંછન, વગેરે તે. (૨) બાણ અને ગોળી વગેરે મારવાને માટે નક્કી કરેલું જે બિંદુ-ટાંપ તે. (૩) ધજા; વાવટો; જરીપટકો; ઝુંડોઃ-નિશાનનો હાથી. (૪) ઘડિયાળાં; અમુક કાળ-સમય થયો એમ બતાવવાને વગાડવામાં આવતાં વાજાં; ચોઘડિયાં. ઉ૦ બાણાસુરની નગરીમાં ગડગડિયાં નિશાનરે. લશ્કરની ઉંટ ઉપરની નોબત તે. ઉ૦ પાંડવનાં નિશાન વાગ્યાં. ગિરધર. (૫) ધારેલી બાબત; ધારણા; ચોટ.

ક્રિ૦ પ્ર૦ નિશાન તાકવું=ધારેલે-નક્કી કરેલે સ્થાને ચોટ લગાવવી; નિશાન મારવું=ધારેલું કામ પાર પાડવું. નિશાન ઉડાડવું=ધારણા હોય તે સફળ કરવી; ઇચ્છાપુરી કરવી.

નિશાનબાજ, વિ૦ તાકોડી; નિશાન પાડનાર; નિશાનપર ધાર્યો તીર અથવા ગોળી મારી જાણનાર.

નિશાનબાજી, સ્ત્રી૦ નિશાનપર તીર કે ગોળી લગાવવાનો મહાવરો કરવો તે; નિશાન પાડવાની સરતની રમત તે.

નિશાની, સ્ત્રી૦ ચિહ્ન; ઓળખ; ખૂણ; ઓળખવાને માટે કરેલું-ધ્યાનમાં રાખેલું જે ચિહ્ન, આંકો, ટપકું આકૃતિ વગેરે તે. (૨) યાદગીરીને માટે આપેલી વસ્તુ-ચીજ તે. (૩) છાપ; લાંછન; લાખું; લીટો; ઘસરકો. (૪) પગલી.

નિશાપતિ, પું૦ [સં.] ચંદ્ર; શશી.

નિશાળ, સ્ત્રી૦ છોકરા છોકરીઓ વગેરેને ભણવાની જગા; વિદ્યાર્થીઓને ભણવાનું સ્થાનક-મકાન; મદ્રેસા; શાળા. ક્રિ૦ ચોખ્ખી વિશાળ નિશાળ ચણાવો.

નિશાળગણું, ન૦ નાના છોકરાનું પહેલું વહેલું નિશાળે જવું તે. (૨) છોકરાને પહેલ વહેલો નિશાળે મૂકતાં કરવામાં આવતો વિધિ તે.

નિશાળિયો, પું૦ નિશાળે જનારો છોકરો; વિદ્યાર્થી; છાત્ર; શિષ્ય; ભણનારો. ક્રિ૦ નવો નિશાળિયો નવ દહાડા.

નિશો, પું૦ [ફા.] કેફ; ઘેન; મગજપર થતી જુસ્સાની અસર તે.

નિશોતર, ન૦ એક જાતની વનસ્પતિનાં મૂળિયાં; એક ઓષધિ. એનો ગુણ કફ અને સારક છે.

નિશ્ચય, પું૦ [સં] મનથી નક્કી કરેલું હોય તે; મનનો જે દઢ-ન ફરે એવો વિચાર-અભિપ્રાય તે; નિર્ણય; ઠરાવ; નક્કી કરેલો મનસુબો. (૨) ખાતરી; પ્રતીજ; ભરોસો:-તે આજે આવશે એ નિશ્ચય છે. ખાતરી છે. (૩) નિવેડો; તોડ; નિર્ણયઃ-એનો જે તે કંઇ નિશ્ચય કરો-લાવો.

નિશ્ચલ, વિ૦ [સં.] ન ચળે એવું; ડગમગે કે હાલે નહિ એવું; અચળ; સ્થિર; દઢ બેઠેલું-ચોંટેલું; ખસે-ફરે ચળે નહિ એવું તે.

નિશ્ચલતા, સ્ત્રી૦ અચળતા. ડગુમગુ નહિ થવાપણું. (૨) દઢતા; સ્થૈર્ય.

નિશ્ચિંત, વિ૦ [સં.] ચિંતા રહિત; બેફિકર.

નિશ્ચિંતપણું, ન૦ બેફિકરાઈ; ચિંતારહિત હાલત તે; નિરાંત.

નિશ્વાસ, પું૦ નિસાસો.

નિષાદ, પું૦ એક અનાર્ય જાતિ; ભિલ્ล. (૨) ધીવર; માછી. (૩) ગંડાળ.

નિષિદ્ધ, વિ૦[સં.] મના કરેલું; નકારિત; નહિ કરવું, એમ જેને માટે ફરમાવેલું હોય તે. (૨) નઠારૂં; ખરાબ.

નિષેધ, પું૦ [સં.] પ્રતિષેધ; નકાર; ન કરવું એમ ફરમાવવું તે; નકારવું તે.

નિષેધક, વિ૦ નિષેધ કરનાર; મના કરનાર; ના પાડનાર; વિરુદ્ધ મત આપનાર.

નિષેધવું, ક્રિ૦ મના કરવું; ના કરવું એમ કહેવું; નકારવું; ના પાડવી.

નિષ્ક, પું૦ [સં.] સોનાનો સિક્કો; મહોર; દીનાર. ચાર સિક્કાની મહોર.

નિષ્કપટ, વિ૦ જેના મનમાં કપટ ન હોય એવું; ખુલ્લા-ભોળા મનનું; સરલ સ્વભાવનું; નિખાલસ.

નિષ્કપટી, વિ૦ નહિ કપટી તે; નિખાલસ; ભોળું. (૨) નિષ્કપટ.

નિષ્કરુણ, વિ० [સં.] કરુણા શૂન્ય; જે-નામાં કરુણા હોય નહિ તે; કઠોર હૃદયનું.

નિષ્કર્મ, વિ० અકર્મ; કર્મ-કામકાજ નહિ કરનાર; જે કંઇ કામ કે હિલચાલ કરતું ન હોય તે. (૨) આળસુ; કામ વગરનું; નવરું.

નિષ્કર્ષ, પું० [સં.] ખેંચી કાઢેલું જે તે; સત્વ; સાર; તત્ત્વ; મતલબ; સંક્ષિપ્તાર્થ. અર્ક.

નિષ્કલંક, વિ० [સં.] કલંક રહિત; લાંછન વિનાનું; નિર્દોષ; જેને કંઇ બટ્ટો-ડાઘ લાગેલો ન હોય એવું; ખોડખાંપણ વગરનું; ચોખ્ખું; શુદ્ધ-પવિત્ર.

નિષ્કંટક, વિ० [સં.] કાંટા વગરનું; કંઇ હરકત કે આડખીલી રહેલી ન હોય એવું; જેમ ગમે તેમ ખુંદી-ખેડી-ચાલી શકાય ને કંઇ અલવલ આવે નહિ એવું; વાંધા વગરનું; સ્વતંત્ર.

નિષ્કામ, વિ० [સં.] મોક્ષ સિવાય-ઈશ્વર પ્રાપ્તિ સિવાય બીજા કોઇ પણ ફળની ઇચ્છા ન હોય તેવું; કામના-ઇચ્છા રહિત; નિ:સ્વાર્થ; બદલાની આશા વગરનું.

નિષ્કારણ, અ० વગર કારણે; કંઇ પણ કારણ ન હોય તેમ; બીનજરૂર; ફજુલ. (૨) અમસ્તુ; કારણ વગર.

નિષ્ક્રાંત, વિ० [સં.] ગયેલું; નિર્ગત; બહાર નીકળી જવું તે; રંગભૂમિપરથી ગયેલું.

નિષ્ણાત, વિ० [સં.] નિપુણ; કુશળ; હોશિયાર; સારી પેઠે જાણનાર.

નિષ્ઠા, સ્ત્રી० [સં.] પૂર્ણ ભક્તિભાવને વિશ્વાસ હોવો તે; આસ્થા; ઇતબાર; પતીજ; સંપૂર્ણ ખાતરીથી વળગી રહેવું તે:–મને એમાં નિષ્ઠા છે. (૨) ધારણા; આશય; વિચાર; મનસૂબો:—એની નિષ્ઠા સારી નથી, અર્થાત્ ખરાબ ધારણા છે. ક્રિ० પ્ર० નિષ્ઠા રાખવી=ભાવથી વિશ્વાસ રાખવો.

નિષ્ઠુર, વિ० [સં] નિર્દય; ક્રૂર. (૨) કઠણ; સખત.

નિષ્ઠુરતા, સ્ત્રી० નિર્દયતા; ક્રૂરતા. (૨) કઠોરતા; સખતાઇ; દયાહીનતા.

નિષ્પક્ષપાત, વિ० પક્ષપાત રહિત; એકકે તરફ નહિ એવું; વાદી પ્રતિવાદી કોઇ તરફ નહિ ઢળતું; સ્વતંત્ર; કોઇ પક્ષ તરફનું નહિ એવું:--નિષ્પક્ષપાત ન્યાયે બોલવું.

નિષ્પક્ષપાતી, વિ० એકકે બાજુની તરફદારી કરે નહિ એવું; એકકે પક્ષ તરફ ઢળીને નહિ પણ પોતાને યોગ્ય લાગે તેમ કહે અને કરે એવું; સીધું; સ્વતંત્ર વિચારવાળું; નહિ તરફદારી કરનાર.

નિષ્પત્તિ, સ્ત્રી० [સં.] નીકળી આવેલું જે તે; ઉત્પન્ન; ફળ; સાર. (૨) સિદ્ધિ.

નિષ્પાપ, વિ० [સં.] પાપ રહિત; નિર્દોષ; શુદ્ધ; પવિત્ર.

નિષ્પ્રયોજન, વિ० [સં.] પ્રયોજન રહિત. અ० કારણ વગર; અકારણ; ન કામ.

નિષ્ફળ, વિ० [સં.] ફળ-પરિણામ રહિત. (૨) અ० ફોગટ; મિથ્યા; વ્યર્થ; ખાલી. ઉ० નિફળે નહિ ને સિધ્ધે નહિ એવું થયા થકી.

નિસબત, સ્ત્રી० [અ.] સંબંધ; વળગણ; નાતો. (૨) હવાલો; સંભાળ; અખત્યાર. (૩) અ० મારફત.

નિસરણી, સ્ત્રી० ઉંચે ચઢવાને ઉપર ઉપર પગ મુકાય એવાં પગથિયાંવાળી રચના અથવા લાકડાની બનાવટ તે; સીડી;

સોપાન.

નિસરવું, ક્રિ૦ અ૦ બહાર આવવું; ઘર, દર અથવા અંદરના ભાગમાંથી આગળ ચાલી નીકળી આવવું:-દરમાંથી વિંછી નિસર્યો. નીકળવું.

નિસર્ગ, પું૦ [સં.] સ્વભાવ. (૨) વિ૦ કુદરતી; સ્વભાવસિદ્ધ.

નિસાતરો, જુ૦ નિશાતરો.

નિસાસો, પું૦ નિશ્વાસ. (૨) નિરાશામાં અથવા દિલગીરીમાં લાંબો શ્વાસ લઇ નીચે મૂકવો તે. (૩) હાય; અકળામણને લીધે દુઃખ દેનારને જે શાપ દેવામાં આવે છે તે.:-ગરીબના નિસાસા ના લેતો. ક્રિ૦ પ્ર૦ નિસાસો નાંખવો=કંઇ નહિ ચાલવાથી નહિ મળવા-વળવાથી નિરાશાનો શ્વાસ મૂકવો તે; નાસીપાસીનો શાપ દેવો તે.

નિસૂદન, ન૦ [સં.] મારી નાંખવું તે; વધ; ઘાત.

નિસ્તરવું, ક્રિ૦ અ૦ પાર પડવું; પુરુ થવું; પાર આવવો; ખૂટવું. (૨) તરવું.

નિસ્તારો, પું૦ [સં.] પાર; ઉદ્ધાર; મુક્તિ; મોક્ષ; તારણ. (૨) છુટકો; નિકાલ; તોડ. ઉ૦ અખા ગહન એ ચાલ્યું જાય, રામ જાણે નિસ્તારો થાય. મન માન્યું કરે કોઇનો નથી આવ્યો નિસ્તારો. રત્નો. નિષ્કુતિ. ઉ૦ છાપાં તિલક તુલસીની માળા, સાધુ સંગ નિસ્તારા. મિરાંબાઇ.

નિસ્તેજ, વિ૦ [સં.] તેજ વગરનું; ઝાંખું. ફીકું. (૨) સુસ્ત. મંદ પ્રકાશ; ધુંધળું; ઝળકી લખલખાટ વગરનું.

નિસ્પૃહ, વિ૦ [સં] સ્પૃહા રહિત; બેદરકાર; બેપરવા; તમાવગરનું. (૨) કોઇની પણ સહાયની ઇચ્છાજ રાખતું ન હોય તેવું.

નિસ્પૃહતા, સ્ત્રી૦ નહિ સ્પૃહા તે; બેપરવાઇ; કોઇની સહાયની ઇચ્છા નહિ રાખવાપણું.

નિસ્પૃહી, વિ૦ સ્પૃહા વગરનું; કોઇની કંઇ પરવા રાખે નહિ એવું; નિસ્પૃહ.

નિહંતા, પું૦ [સં.] હણનારો; ઘાતક; મારનારો.

નિહાલ, ન્યાલ; સુખી.

નિહારિકા, સ્ત્રી૦ [સં.] ઝાંખાં ધુમ્મસ અને વરાળ ભરેલાં વાદળાં જેવા આકાશમાં ફરતા હવામય સમૂહો; વરાળના ગુબાળા-ગોટા.

નિહાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારી ધારીને જોવું; નિરખવું.

નિંદક, વિ૦ નિંદા કરનાર; ગીબતખોર; નિંદાખોર.

નિંદણ, જુ૦ નીદણ.

નિંદવું, ક્રિ૦ અ૦ પુંઠ પાછળ ભુંડું બોલવું; નિંદા કરવી. (૨) નીદવું.

નિંદા, સ્ત્રી૦ કોઇની પુંઠ પાછળ ભુંડું બોલવું તે; બદગોઇ; ગીબત; ચુગલી.

નિંદાખોર, વિ૦ નિંદક; ગીબતખોર.

નિંદિત, વિ૦ [સં.] જેની નિંદા થયેલી-થતી હોય તેવું; લોક જેને માટે સારૂં કહેતા ન હોય તે. (૨) નઠારૂં; ખરાબ; વગોવાયેલું; હલકું.:-નિંદિત કામ ન કરવું.

નિંદ્ય, વિ૦ [સં.] નિંદા કરવાજોગ; ધિક્કારવાજોગ. (૨) ખરાબ; નઠારૂં:-નિંદ્યકામ.

નિંબ, પું૦ [फा.] લિંબડો.

નિઃશંક, અ૦ શંકા કરવાનું કારણ ન હોય તેવું-તેમ; બેશક; બેધડક.

નિઃશેષ, અ૦ કંઇજ બાકી રહેલું ન હોય તેમ; તમામ; લગારે લગાર; બિલકુલ; અનવશેષ.

નિઃસત્વ, વિ૦ [**સં.**] સત્વ રહિત; માલ વગરનું. (૨) નિર્માલ્ય; કમજોર. (૩) ગરીબ; દીન. સત્વ ખેંચી લેવાયેલું હોય તેવું; કુચાજેવું.

નિઃસંગ, વિ૦ [**સં.**] સંગ રહિત; નહિ લાગતું વળગતું રાખતું હોય એવું; અતડું; અળગું; આસંગ નહિ રાખતું. ઉ૦ આમ નિઃસંગ રહો તે શું સારૂં ? જુઓ સં- સારની આંબે વાડ. કુટુંબ માણુસ વગે- રેથી અતડા ને એકલા–દૂર રહેવું તે.

નિઃસંદેહ, વિ૦ [**સં.**] નિઃશંક; સંદેહ રહિત; જરૂર; ખચીત; સંદેહ નથી એમ તે. નિઃસંદેહ પડશે ને પડશેજ.

નિઃસંશય, વિ૦ નિઃસંદેહ; નિઃશંક; જરૂર; અચૂક.

નિઃસ્નેહ, વિ૦ [**સં.**] સ્નેહ રહિત; પ્રીતિ વગરનું; જેને કોઇ પર સ્નેહ થતો ન હોય તે; નહિ માયાળુ.

નિઃસ્વાદ, વિ૦ [**સં.**] સ્વાદ વગરનું; સ્વાદ રહિત.

નિઃસ્વાર્થ, વિ૦ [**સં.**] સ્વાર્થ રહિત; પ- રાર્થ હોય એવું.

નિઃસ્વાર્થી, વિ૦ સ્વાર્થી નહિ એવું તે; પ- રાર્થી; પોતાનો નહિ પણ બીજાનો લાભ હોય એવું કામ કરનારૂં; નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિનું.

નીક, સ્ત્રી૦ પાણી વહેવરાવવાનો ઢાળ પડતો બાંધેલો કે ખોદેલો સાંકડો રસ્તો; પા- ણીનો રસ્તો.

નીકા, પું૦ [**અ**] બે ચાર જણુને સાક્ષી રાખી સ્ત્રી પુરુષે ધણી ધણિયાણી તરીકે રહેવાને બંધાવું તે. નીકા પઢવા=મુસલ- માની ધર્મ પ્રમાણે પતિ પત્ની તરીકે ર- હેવાને ધર્મ પ્રમાણે બંધાવું.

નીકું, ન૦ વિ૦ [**હિં**] ચોખ્ખું; સ્વચ્છ. (૨) પસંદ પડે એવું; સારૂં.

નીગળવું, ક્રિ૦ અ૦ રેલાને રૂપે વહેવું; ધીરે ધીરે વહેવું. (૨) ટપકવું ઝરવું.

નીધા, સ્ત્રી૦ નજર; કૃપાદ્દિષ્ટ. (૨) કા- ળજી; સંભાળ; મહેરબાની; શરત.

નીચ, વિ૦ [**સં.**] જાતે અને સ્વભાવે હલકું–નઠારૂં તે; હીણી જાતનું; હલકા– દુષ્ટ સ્વભાવનું; અધમ; ખરાબ; અનુત્તમ; નિંદ્ય. (૨) અપજશ મળે એવું; હલકું. ઉ૦ વળો વળો નીચાતી છોડૂ મોટાની વહુવાર, અમીરી ઘર આપણાં, મારા રાજ. કુજાતનું; હલકા કુટુંબનું.

નીચલું, વિ૦ નીચેનું; નીચે હોય તેવું; ત- ળેલું:–નીચલું ડાચું. (૨) હેઠેનું; જેની ઉપર બીજાું હોય એવું–નીચલો માળ ભાડે રાખો. (૩) ઉતરતું; ઢાળ પડતું; નીચેની બાજુનું –નીચલો રસ્તો.

નીચું, વિ૦ નીચ; હલકું; કુજાત; નઠારૂં; દુષ્ટ.–નીચું કામ. (૨) નહિ ઉંચું; ઉતા- વળું નહિ એવું ધીરૂં:–નીચે સૂરે ગાઓ; હલકી હલકનું. (૩) નિચાણમાં હોય તેવું; ઉતરતું; અનુન્નત; ઢળતું; અધઃ નમતું. નીચું જોઇને ચાલીએ. રૂ૦ પ્ર૦ નીચુ જોવું; શરમાઇ જવું; લજાવું; પ- સ્તાવું; હીણું લાગવું. નીચા જોયું=લાંછ- નવાળું; શરમાળ. ઉ૦ નીચા જોયો આ- ખલો ને ઉંચા જોઇ નાર, એકલ હઠ્ઠો વાણિયો, એ ત્રણેને ગરદન માર. ભાષા.

નીચે, અ૦ નીચલી તરફ; હેઠળ; **હેઠે; તળે.**

નીડ, પું૦ [**સં.**] પંખીનું ઘર; માળો; ગોખો.

નીતિ, સ્ત્રી૦ [**સં.**] સત્ય અને વ્યવહારને બાધ આવે નહિ એવી જે રીત તે; કોઇ પણ કામ કે વ્યવહાર સારી રીતે ચલા- વવાને માટે નક્કી કરેલો વર્તન માર્ગ તે; નય; સદાચાર.

નીતિમાન, વિ૰ સદાચારી; સદ્ગુણી; ન્યાયયોગ્ય હોય તે પ્રમાણે કરનાર– વર્તનાર.

નીતિશાસ્ત્ર, ન૰ [સં.] મનુષ્યે વ્યવહારમાં, રાજ્યમાં અને વર્તનમાં કેમ રહેવું તથા ચાલવું તેના જે નિયમો તે.

નીંદણ, ન૰ ખેતરમાં કરસણ ભેગું જે નકામું ફાલતું ઘાસ ઉગેલું હોય તે. (૨) નીંદી કાઢેલું ઘાસ તે.

નીંદવું, ક્રિ૰ અ૰ અનાજના ખેતરમાંનું નકામું ઘાસ મૂળથી ખેંચી નાંખવું; ઉખાડી વિંણી વિંણીને તાણી નાંખવું તે; ચુંટી કાઢવું.

નીપ, પું૰ [સં.] એક જાતનું ફૂલઝાડ.

નીમ, પું૰ નિયમ.

નીમહકીમ, પું૰ લેભાગુ વૈદ; ઉંટવૈદ.

નીભા, પું૰ નીભા; નિભાડો; કુંભારની હાંલ્લાં વગેરે પકવવાની ભઠ્ઠી. (૨) મોટો પ્રયોગ; એક સામટો ઘણા ઉપર કરેલો અખતરો; એક વખતનું આખું કામ તેઃ–એનો તો નીભા બગડયો.

નીમી, સ્રી૰ હુંડી.

નીર, ન૰ [સં.] પાણી; જળ; ઉદક. (૨) સત્ત્વ; શૌર્ય; બળ; તેજ; નૂર.

નીરણ, ન૰ ઢોરને નીરવાનું જે ઘાસ તે.

નીરદ, પું૰ [સં] મેઘ.

નીરવું, ક્રિ૰ સ૰ ખાવાને આપવું; ઢોરના મોં આગળ ઘાસ નાંખવું; આગળ મૂકવું.

નીરસ, વિ૰ રસ વગરનું.

નીરો, પું૰ ખજુરાંમાંથી નીકળેલો તાજો રસ; ઝાડની નીકળેલી તાડી.

નીરોગી, વિ૰ [સં.] રોગ રહિત; નહિ રોગી; તંદુરસ્ત.

નીલ, વિ૰ [સં.] આસમાની–લીલું; કાળું.

નીલકંઠ, પું૰ [સં.] મહાદેવ; શિવ. (૨) મોર.

નીલમ, ન૰ આસમાની હીરો.

નીલી, સ્રી૰ ગળી. ઉ૰ નીલી વાલે જે કરસણો. સામળ.

નીલું, વિ૰ ઘેરૂં–આસમાની.

નીલોત્પલ, ન૰ [સં.] કાળું કમળ; ઇંદીવર.

નીવાર, પું૰ [સં] એક જાતનું અનાજ; એક જાતના ચોખા. ઉ૰ નીવારોદન મિષ્ટ ઉષ્ણ મધુરું, સુચાવડી પ્યારીને. ઉ. રા. મ.

નીવી, સ્રી૰ [સં.] ચણિયાના નાડાની ગાંઠ; કમ્મરે પહેરવાના લુગડાની જે ગાંઠ નાભી આગળ વળાય છે તે.

નીસા, સ્રી૰ કેફ; અમલ. (૨) ભરોંસો; પતીજઃ–ખાતર નીસા. (૩) મસાલો વાટવાની પથ્થરની નાની છાટ.

નીહાર, પું૰ [સં.] ઝાકળ; ધુમ્મસ.

નુકતી, સ્રી૰ રાજગરાના લોટની ખાંડ પાયેલી શિંગો.

નુકસાન, ન૰ [અ] કોઇ પણ બાબતમાં ખામી–તોટો પડવો–આવવો તે; ગેરલાભ; ગેરફાયદો; તોટો. (૨) બગાડ; ખરાબી. (૩) નાશ; હાનિ. (૪) હરકત; અડચણ; વાંધો; જાન. ક્રિ૰ પ્ર૰ નુકસાન કરવું=ગેરલાભ થાય તેમ કરવું; હાનિ પહોંચાડવી. (૫) ખામી; છિદ્ર; દોષ. આ લુગડું નુકસાનવાળું છે.

નુકસાનકારક, વિ૰ ગેરફાયદાકારક; નુકસાન કરે એવું; અપકારક.

નુકસાની, સ્રી૰ નુકસાન; ગેરફાયદો. (૨) ખોટ; તોટો; લાભ હાનિઃ–એમાં તને શી નુકસાની લાગી. (૩) ખોટની પુરતી તે; ખૂટનો બદલો તેઃ–તમારે નુકસાની આપવી પડશે.

નુક્તો, પું૦ નક્તો; કૌતૂક ઉત્પન્ન કરે એવો બનાવ–વાતનો ટુચકો તે. (૨) નવો મુદ્દો; વિચિત્ર ફાંસ તે. (૩) કોયડો; જેમાં કંઇક અટપટું સમજવાનું રહેલું હોય એવું કથન તે. (૪) ટિંખળ; હસવા જેવી બાબત–વાત. (૫) અરબી ને ફારસી અક્ષરો ઉપર સ્વરના ચિહ્ન તરીકે જે નાનાં–મીંડાં વગેરે મૂકવામાં આવે છે તે.

નુગરૂં, વિ૦ ગુરુ વગરનું; નબદું; જે કોઇને ગાંઠે નહિ એવું હોય તે.– નુગરો સાપ= ઉતરે નહિ એવો સાપ.

નૂતન, વિ૦ [सं.] નવું; નવીન. (૨) તરતનું; તાજું નૂતનતા=નવાપણું; નવીનતા.

નૂપુર, ન૦ [सं.] સ્ત્રીઓને પગે પહેરવાનું ઘુઘરીઓવાળું વાગતું ઘરેણું; ઝાંઝર; નેપુર.

નૂર, ન૦ [अ.] તેજ; પ્રકાશ; કાંતિ; ચળકાટ. (૨) શૌર્ય; પાણી. (૩) ભાડું. (વહાણમાં માલ લઇ જવાનું).

નૂરી, સ્ત્રી૦ [हिं] પોપટની જાતનું લાલ રંગનું એક પંખી.

નૃત્ય, ન૦ [सं] નાચવું તે; નાચ. નૃત્યકાર= નાચ કરનારો.

નૃપ, પું૦ નરોને પાળનારો તે–રાજા.

નૃપતિ, પું૦ રાજા; નૃપાળ.

નૃપાળ, પું૦ રાજા.

નૃશંસ, વિ૦ અત્યંત પાપી–નઠારો ક્રૂર હોય તે.

નૃશંસતા, સ્ત્રી૦ અતિ નીચ–પાપીપણું; ક્રૂરતા; નઠારાપણું; દુષ્ટતા.

નૃસિંહ; પું૦ નરને સિંહના મિશ્ર આકારનો વિષ્ણુનો ચોથો અવતાર. (૨) ગુજરાતનો આદિ કવિ. (૩) નર–પુરૂષમાં નરોમાં સિંહ જેવો એવો જે શૂરવીર રાજા તે.

ને, અ૦ અનેનું ટુંકું રૂપ; અને; તથાઃ–હું ને તું. (૨) બીજી વિભક્તિનો પ્રત્યયઃ– રામને. (૩) ક્રિયાપદના લહેકાના આજ્ઞાર્થ રૂપને અંતે ની–ને રૂપે આવી પ્રતિ પ્રચ્છા દર્શાવે છેઃ–આપને ? આને ? (૪) વિ૦ એવુંને અર્થે કવિતામાં વપરાય છેઃ–ગોરમા ઘરડો ને ભરથાર કે આપ્યો મુજનેરે લોલ ! (૫) સ્ત્રી૦ નેં; નેહ; નેં; હોકામાંથી ધુમાડી ખેંચવાની પાતળી અરણી વગેરેની અંદરથી પોલી લાકડિયાળી નળી.

નેઉ, વિ૦ નેવું; સોમાં દસ કમ તે; ૯૦. (૨) નળિયું; નાળ. (૩) છાપરાનાં નળિયાંથી વરસાદના પાણીના જે ધાધોડા પડે છે તે. (૪) એ ધાધોડા જે ઠેકાણે પડે છે તે જગા.

નેક, વિ૦ [फा.] પ્રમાણિક; સાચું; ન્યાયી; પાક; ઇમાનદાર. (૨) નીતિમાન; સદાચારી; ભલું. (૩) સખી. (૪) પું૦ હદ, મર્યાદા, ઉ૦ ઓડાણે જીવ અનેક તાર્યા, શું વર્ણવું નથી નેક નરભેરામ. જેને ત્રુઠી શારદા, નેક રહી ના ન્યૂન, વિધા દેવણ વિશ્વમાં, તે વિણ સઘળું શૂન્ય. સામળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ નેક બાંધવો=અમુક ભાવે અમુક વેચી કરી શકાય એમ ઠરાવવું તે. નેકનજર=પ્રમાણિકપણે વર્તનાર; ચોખ્ખી દાનતનું. નેકનામ=નેકીમાં જે જાણીતું હોય તે. નેકનામદાર=ભલા નામવાળો, જેનું નામ નેકી માટે પ્રખ્યાત હોય તે.

નેકી, સ્ત્રી૦ [फा] પ્રમાણિકતા; ઇમાનદારી; સીધાપણું. (૨) કોઇનું ભલું થાય તેવી બુદ્ધિ–વૃત્તિ તે; સન્નિષ્ઠા; સુધાપણું.

નેકો, પું૦ અમુક હદનો નેક; આંકો; અમુક

થાય અમુક ન થાય એવો ધારો; નિયમ; બંધ; પ્રમાણ:—આપવાંલેવામાં.

નેગવું, ક્રિ૦ પ્ર૦ ખાવું; જમવું.

નેચો, પું૦ [फा] હોકાની ગુંછળાંદાર નેહ.

નેજવું, ન૦ બારસાખના સોભલા પાસેનું ઢાંકણું; દાટો; વાટ. (૨) મોતિયાનો ટેકો; ફાંસડો.

નેજારા, પું૦ [अ] કટાક્ષ; આંખના અણુ-સારા—ભાલા; નેત્રબાણ.

નેજું, ન૦ [फा. नेजह] નાની બરછી ઉપરની ધજા; ઘોડેસ્વારના ભાલાને વળ-ગાડેલો વાવટો. (૨) ભાલાનું ફળું; બરછીનું પાનું. ઉ૦ ધજા ફરકે ને નેજા ચળકે, નિશાને બળિયા ધાવરે. લજ્જારામ.

નેજો, પું૦ વાવટો. ઉ૦ તારા નેજા ફરૂકતા. (૨) ભાલો; બરછી.

નેટ. અ૦ નક્કી; જરૂર; ખચીત.

નેટી, સ્ત્રી૦ ખણખોદ; તપાસ, પડપૂછ.

નેડે, અ૦ પાસે; નજીક; કને.

નેડો, પું૦ સ્નેહ; પ્રેમ; અનુરાગ. ઉ૦ નંદ-કુંવરસુ નેડો લાગ્યો, તે પ્રાણ ગયે ન છુટાય મિરાંબાઇ.

નેણ, [सं. नयन] આંખ; નેત્ર; ચક્ષુ. નેણકટારી=કટાક્ષ.

નેતર, ન૦ પાણીમાં અને ખૂબ ભેજવાળી જમીન પર થતા એક જાતના લાંબી પેરના વેલા—સાંઠા; વેતસ. એ જેમ વાળી-એ તેમ વળે એવા સ્થિતિસ્થાપક હોય છે. એની સોટીઓ, લાકડીઓ વગેરે બને છે. (૨) પાતળી સોટી:—નેતર લઇને મહેતાજી ઊઠ્યા એટલે છોકરાઓ ચૂપ થઇ ગયા.

નેતરું, ન૦ વ[illegible]ાણું તાણવાની રસી; વલોણા-ના વાંસને ફેરવવાને ત્રણ ચાર આંટા દઇ વળગાડેલી દોરી. ઉ૦ કાળીનાગનાં નેત-રાંરે લોલ.

નેતા, વિ૦ [सं.] દોરનાર; આગેવાન; મુખ્ય નાયક. (૨) બળ, પ્રમાણ જણાઇ જવું તે; પોતાનું સામર્થ્ય સમજાવું તે:—ડોસાને હવે તેના નેતા પહોંચ્યા તો ?

નેતિ, અ૦ [सं.] ના એટલુંજ નહિ એમ; એ નહિ, એ નહિ, એમ; એ નહિ પણ વધારે; અનંત. બ્રહ્મના સ્વરૂપની જિજ્ઞા-સાએ પુછાયેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગુરુએ અપાતો જવાબ. આવા તેવા છે, એમ નહિ પણ એવો નહિ, એવો નહિ. ઉ૦ નેતિ નેતિ વેદભણે.

નેત્ર, ન૦ [सं.] આંખ; નયન; ચક્ષુ. નેત્ર-બાણ=કટાક્ષ. ઉ૦ નેત્રબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે. નેત્રપલ્લવી=આંખના અણુસારાથી સમજાવવાની ભાષા:—કરપલ્લવી.

નેત્રવૈદ, પું૦ [सं.] આંખનાં દરદોનો વૈદ તે.

નેત્રાંબુ, ન૦ [सं.] આંસુ; આંખનું પાણી.

નેન, જુ૦ નેણ.

નેનસુખ, ન૦ ઝીણા વણાટનું સુતરાઉ કપડું.

નેપથ્ય, ન૦ [सं.] નાટકમાં રંગભૂમિની પાછળનો નટોને વેષ પહેરવા જવાનો પડદો નાંખીને જુદો પાડેલો આંતરો તે. (૨) રંગભૂમિપરનો પડદો.

નેપાળો, પું૦ એક ઉગ્ર રેચક ઓષધિ. રૂ૦ પ્ર૦ નેપાળો આપવો=દમ દેવો; બીક બ-તાવવી; રેચ આપવો.

નેપુર, ન૦ નૂપુર; ઝાંઝર.

નેફો, પું [फा. नेफ] સુરવાલ—ચણિયાની તે ખોલ કે જેમાં નાડું રહે છે; ચીણ ઉપરની સરકિયાની ખોલ.

નેમ, પું૦ નિયમ. ઉ૦ નેમ વરત કંઇએ નથી કર્યાં. (૨) સ્ત્રી૦ નિશાન; તીર મારવાને

ધારેલું બિંદુ તે. (૩) અમુક નક્કી કરેલો હેતુ-આશય-વિચાર તે. (૪) હદ; મર્યાદા. ક્રિ૦ પ્ર૦ નેમ ચૂકવી=નિશાન નહિ પડવું; ધારેલો હેતુ ભૂલી જવાવો.

નેમી, સ્ત્રી૦ [સં.] પૈડાની પરિધ; ચક્રધાર. (૨) કુવા ઉપરની પાણી તાણવાની ગરગડી.

નેરૂં, ન૦ ચોમાસામાં પાણી વહેતું હોય તે વહેળો; કોતર. (૨) વિ૦ ન્યારૂં.

નેવ, વિ૦ નેઉ; સોમાં દસકમ; ૯૦ (૨) નેઉ; નળિયાં. (૩) જ્યાં નેવાંના ધાધોડા પડતા હોય તે જગા ને નળિયાંથી પડતી પાણીની ધારાઓ તે. રૂ૦ પ્ર૦ નેવે મૂકવું=ભૂલી જવું; વિસારી મૂકવું. ઉંચું મૂકવું; નહિ યાદ રાખવું. તજી દેવું; ઉપેક્ષા કરવી. કહે૦ નેવનાં પાણી મોભ ચઢ્યાં=નહિ થવા જેવું થયું; અસંભવિત હોય તેવું બનવું. અવળે રસ્તે જવું; ઉલટ સુલટ થઇ જવું. નેવે પાણી આવ્યાં=રેલા ચાલે એટલો વરસાદ વરસ્યો.

નેવર, ન૦ ઝાંઝર.

નેવલ, સ્ત્રી૦ બેડી. (૨) ઘરેણું.

નેવલે, અ૦ નેવે. ઉ૦ આવરે વરસાદ નેવલે પાણી.

નેવાણી, સ્ત્રી૦ નેવનાં પાણી પડવા માટે રાખેલી બે ઘર વચ્ચેની સાંકડી લાંબી ગલી; નવેળી.

નેવું, વિ૦ સોમાં દસકમ; ૯૦. (૨) નળિયું; નાળ.

નેવ્યાસી, વિ૦ એંશીને નવ; ૮૯.

નેશ, વિ૦ [સં. નેષ્ઠ] ખરાબ; નઠારૂં; દુષ્ટ. (૨) હીણું; કમનસીબ.:—નેશપગલાંની=નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય.

નેસડો, પું૦ ગાયો ને ગોવાળોને રહેવાનું સ્થાન તે; રબારીવાડો. (૨) ગાયોને રાખવાનો વાડો; ગૌશાળા.

નેસ્તી, પું૦ ખોરાક માટે જોઇતી ચીજો વેચનારો; મોદી; પરચૂરણ ઘરગતુ વસ્તુઓ, અનાજ, વગેરે વેચનારો જે વેપારી તે.:—નેસ્તીની દુકાન.

નેહ, પું૦ [સં. સ્નેહ] પ્રેમ; પ્યાર; સ્નેહ. (૨) સ્ત્રી૦ હુક્કાની લાકડાની નળી.

નેહર, જુ૦ નહેર.

નેહરી, સ્ત્રી૦ નેફો. ઉ૦ સુવાને કાજે સાથરોરે, પહેરવાનું વસ્તર જાડું, શીતળ જળે મારી દીકરીરે, નહિ નેહરી ને નાડું. પ્રેમાનંદ.

નેહમી, અ૦ હમેશ; સદા; રોજ.

નેળ, સ્ત્રી૦ નળોકડી, નાળ; ઝાડી વચ્ચેનો અથવા ઝાડમાં થઇને જવાનો સાંકડો રસ્તો. કહે૦ નેળનાં ગાડાં શું નેળમાં રહેશે ?

નેં, સ્ત્રી૦ હુક્કાની લાકડાની નળી.

નૈર્ઋત, વિ૦ [સં.] દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેની દિશા; ખુણો. નૈઋતખુણો.

નૈગમ, પું૦ [સં.] વણિક; વાણિયો, વેપારી.

નૈડ, પું૦ પુરૂષેંદ્રિય; લિંગ.

નૈપુણ્ય, ન૦ [સં.] નિપુણતા; કુશળતા; બાહોશી; આવડ.

નૈમિત્તિક, વિ૦ [સં.] નિમિત જન્ય; પ્રાસંગિક; હમેશનું નહિ એવું.

નૈયત, સ્ત્રી૦ દાનત; વૃત્તિ; મનોગતાર્થ. (૨) નિષ્ઠા.

નૈયાયિક, વિ૦ [સં.] ન્યાય શાસ્ત્ર જાણનાર; ન્યાયમાં પાવરધો હોય તે.

નૈયું, ન૦ નખ ને લગતી ચામડી; નખ નજીકનું માંસ. (૨) દુખી. ઉ૦ નૈયાનં સાહિતારે; અતિ અનોપમ છે. બાળ નાસીપાસી.

નૈરાશ્ય, ન૦ [સં.] નિરાશા; હતાશ; નાઉમેદી.

નૈર્ગુણ્ય, ન૦ [સં.] નિર્ગુણપણું; ગુણાતીતપણું.

નૈવેદ્ય, ન૦ [સં.] નવેદ; દેવને નિવેદન કરવાનું જે દ્રવ્ય-સામગ્રી તે; પરસાદ; પ્રસાદ.

નૈષધ, પું૦ [સં.] એક પ્રાચીન દેશનું નામ. નૈષધનાથ=નળરાજા. ઉ૦ નૈષધનાથ વાટે મ...

નૈષ્ઠિક, વિ૦ [સં.] કર્મ ઉપર નિષ્ઠાવાળો; જન્મારો બ્રહ્મચર્ય રાખી ગુરુને ત્યાં રહી કર્મ કરનારો (બ્રહ્મચારી તે.)

નૈસર્ગિક, વિ૦ [સં.] સ્વાભાવિક; સહજ; કુદરતી.

નો, અ૦ નહિ. (૨) છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય. રામનો. (૩) રૂપીઃ-મનનું આકાશ=મનરૂપી આકાશ.

નોકર, પું૦ [ફા.] પગાર લઇ કામ કરનારો; મહેતો; ચાકર; માણસ. (૨) દાસ; સેવક; ખિદમદગાર.:--નોકર ચાકર.

નોકરિયાટ, વિ૦ નોકરી એ જેની વૃત્તિ હોય તેવું; નોકરી કરનારૂં; પગારદાર માણસ; નોકરીવાળું. (૨) પરસ્વાધીન.

નોકરી, સ્ત્રી૦ નોકર તરીકે જે વૃત્તિ કરવી તે; નોકર વૃત્તિ; ચાકરી; સેવા; ખિદમદગારી. (૨) નોકર તરીકે રહીને કરવાનું જે કામ તે. (૩) નોકરની જગા તે.

નોકારસી, સ્ત્રી૦ નોંકાર મંત્રની દીક્ષાવાળા જૈનોનું મોટું જમણ તે; શ્રાવકોની ચોરાસી; જૈનોનું મોટું જમણ.

નોખ, સ્ત્રી૦ (પું૦) છટા; ખુબી. (૨) ઘાટ; ડોળ. (૩) ટેક; વટ; આચાર. (૪) આ-ગળની શોભા; સુશોભિતપણું; મોખરો; મુખવટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ નોખ રાખવી=ટેકની શોભા રાખવી. નોખ લેવી; આબરૂ લેવી.

નોખદાર, વિ૦ મોંખરાનું. (૨) છટાદાર; ખુબીવાળું. (૨) મુખવટે બહુ સારૂં-શોભિતું તે.

નોખું, વિ૦ જુદું; અળગું; ઇલાયદું. ક્રિ૦ પ્ર૦ નોખું કરવું=જુદું કરવું; જુદું પાડી દેવું. નોખું બોલવું=ફરીને બોલવું; જુદું-જુદું બોલવું.

નોઝણાસાંકળ, સ્ત્રી૦ કમાડને બારસાખને જોડી રાખનારી સાંકળ તે; સરકિયા સાંકળ.

નોઝણું, ન૦ જોડી રાખનારૂં-છુટા નહિ થવા દેનારૂં જે દોરડું તે; સેલો. દહોતી વખતે ગાય કુદી જાય નહિ અથવા પાટુ મારી દહોણી પાડી નંખાવે નહિ તે માટે તેના પાછલા બે પગ બાંધી રાખવાનું દોરડું. ક્રિ૦ પ્ર૦ નોઝણું બાંધવું=સેલો વાળવો.

નોટ, સ્ત્રી૦ [સં.] સિક્કાને ઠેકાણે વપરાતો ચલણી કાગળ. (૨) ચીઠી. (૩) નોંધ; ટિપ્પણ; ઉતારો; નોંધ.

નોતર, સ્ત્રી૦ નોતરવું તેઃ નોતરવાનું જે કામ તે.:-દિવાન સાહેબ બે બાયાતોને લઇ બાજુબંધ રાજાઓની નોતરે ગયા છે. (૨) નોતરવાથી આવેલી જે મહેમાન મંડળી તે.:-ત્રણ રાજાઓ નોતરમાં આવ્યા છે.

નોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ જમવા તેડવું; ઇજન દેવું; બોલાવવું; નિમંત્રવું; આમંત્રણ કરવું.

નોતરિયો, પું૦ નોતરાં દેનારો; ગોર.

નોતરૂં, ન૦ નિમંત્રણ; જમવાને મળવા મહાલવા બોલાવવું તે; આમંત્રણ; ઇજન. ક્રિ૦ પ્ર૦ નોતરૂં કાપવું-સબવાય-નાતમાંથી નિમંત્રણ કાઢી નાંખવું. કહે૦ નાતનું નોતરૂં ને ઘરનું પાણી.

નોધણું, વિ૦ તાડું. નોધણિયો=તાળો.

નોધારૂં, ક્રિ૦ આધાર વગરનું; આશ્રય રહિત;

એકલવાયું; અદ્ધર; ટેકા વગરનું.

નોબત, સ્ત્રી૦ મોટું નગારું; ઉંટ ઉપર રાખી વગાડવાનું મોટું લડાઇનું નગારું (૨) દેવમંદિરમાંનું મોટું નગારું. ઉ૦ કાકરિયા ઉપરરે કે નોબત વાગે છે, ઝુંપડીઓ માંનારે કે જોધમલ જાગે છે. કાકરિયા.

નોમ, સ્ત્રી૦ [सं. **नवमी**] પખવાડિયાનો નવમો દિવસ.

નોય, નહોય.

નોર, નૂર. (૨) નહોર; પશુ–પંખીના પંઝાનો નખ.

નોરતું, ન૦ નવરાત્રિઓમાંનો અકેકો દિવસ તે.:–એ નોરતાં ગયાં.

નોરપડવું, ક્રિ૦ હાર પાડવું; ચાલતું થવું.

નોરા, પું૦ નહોરા; કાલાવાલા; આજીજી; નહોર ભરવી જોરથી અટકાવવું–બહુ આગ્રહ કરવો તે. (૨) નહોર ભરવીને ઉભા રહેવાનું સ્થાન. (જ્યાં કોસ ખેંચીને ગયેલા બળદ ઉભા રહે છે તે સ્થાન) ક્રિ૦ પ્ર૦ નોરા કરવા–ખૂબ આગ્રહ કરવો.

નોરિયું, ન૦ નખથી કરેલો ઉઝરડો; નખ મારવો તે; નખે પાડેલો આંકો:–બિલાડીએ નોરિયાં ભર્યાં.

નોહરા, પું૦ નોરા; કાલાવાલા.

નોહે, નહોય.

નોળ, પું૦ નકુળ; નોળિયો. (૨) જાડાં પાતળાં નહિ પણ નોળિયા જેવાં પેટ છાતી વગેરેથી સરખા ઘાટનો તંદુરસ્ત અને વાંક વગરનો એવો તે.:–નાગો નોળ.

નોળવું, ક્રિ૦ સ૦ મસોતાથી ઘસીને ગોરસુ ધોવું–સારૂ કરવું તે; ફરી ઘસીને ધોવું.

નોળિયો, પું૦ નોળ; શરીરે લાંબા વાળવાળું એક હાથ લાંબું એક ચોપગું જનાવર. એ સાપને દેખે ત્યાંથી મારે છે.

નોળીકર્મ, ન૦ શરીરના મળ દૂર કરવાની એક યૌગિક ક્રિયા; નાકેથી પાણી લઇ મોઢે ને મોઢેથી લઇ નાકે કાઢી નાંખવાની ક્રિયા; (૨) લુચ્ચાઇ.

નોળાંનોમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદિ નોમ.

નોળું, ન૦ નાનું સાપોલિયું.

નોંક, જુ૦ નોખ.

નોંકાર, પું૦ જૈનોનો એક દીક્ષામંત્ર.

નૌકારસી, સ્ત્રી૦ શ્રાવક–જૈનોનું જાહેર મોટું જમણ તે.

નોંધ, સ્ત્રી૦ યાદદાસ્તને માટે કરેલું જે ટાંચણ તે; વિગત વગરનું જે ટુંકું લખાણ તે; ટિપ્પણ. (૨) યાદ. નોંધપોથી=રોજનિશિ; ડાયરી; નોંધ કરવાની ચોપડી.

નોંધવું, ક્રિ૦ સ૦ ટિપ્પણ કરવું; ટપકાવવું; ટુંકામાં લખી લેવું; ઉપર ટપકે યાદદાસ્ત માટે લખી લેવું. (૨) નામ દાખલ કરવું; લિસ્ટમાં જોડવું.

નોંમ, જુ૦ નોમ.

નૌ, ન૦ [सं.] વહાણ; મછવો.

નૌકા, સ્ત્રી૦ વહાણ; હોડી.

નૌકાગમન, ન૦ સમુદ્રયાત્રા; સફર; વહાણમાં બેસીને જવું તે.

નૌકાશાસ્ત્ર, ન૦ વહાણવટું ચલાવવાની–સમુદ્ર ખેડવાની વિદ્યા.

નૌતમ, વિ૦ [सं.] નવું; નવું અને સુશોભિત.

નૌસૈન્ય, ન૦ [सं.] દરિયાઇ લશ્કર.

ન્યક્કાર, પું૦ [सं.] તુચ્છકાર; અવગણના.

ન્યગ્રોધ, પું૦ [सं.] પિંપળો, પિંપરને વડની જાતનું એક ઝાડ.

ન્યસ્ત, વિ૦ નાખેલું; ફેંકેલું.

ન્યાત, સ્ત્રી૦ જ્ઞાતિ; નાત; એકજ તરેહના રીતરિવાજવાળું લોકનું એક મંડળ તે.

અમદાવાદ.

"જ્ઞાનમન્દિર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ" માં હરરામ અમૃતરાયે છાપ્યો. ઠે૦—રાયપુર વાઘેશ્વરી પોળ